

ИСА КАПАЕВ

КӨП ТӨПЛӘМАЛЫ ШҖІГӘРМӘ

ИСА КАПАЕВ

КОЫП ТОПЛАМАЛЫ
ШЫҒАРМА

ИСА КАПАЕВ

*Кобн топламалы
шыгарма*

МОСКВА
«ГОЛОС-ПРЕСС»
2023

ИСА КАПАЕВ

Хикаялар
Адабият сценарий
Пьесалар

МОСКВА
«ГОЛОС-ПРЕСС»
2023

Оформление и компьютерный дизайн

А. Я. Аллимовой

Автор благодарит издательство «Голос-Пресс»
за оказанное содействие в издании собрания сочинений.

Во вторую часть четвертого тома вошли известные погайскому читателю повести «Синие снега», «Соучастник», «Йолмамбет, Йома, Ё-моё», а также литературный сценарий «Целитель» и пьесы. Эти произведения печатались в журналах и в других крупнейших литературных изданиях нашей страны.

Хикаялар

КЫЗЫЛ ШИБЕРЕК

Мунда хабарланатаган затлар бизим кыралда озган оьмирдинъ алтысыншы йылыларында туьрленислер этип баслаган КПСС съезди озаннан сонъ болган. Сол съезд оьзининъ токтаслары ман ойлы аьдемлерге сенуьв берди, ама тез арадан ок олардынъ уьмитлери толмаягы коьрилди.

Етпис ясына келеятырган Курман-агайда, тек сол ясында онынъ яс шагында болган эркинлик акында ойлар йылтындай йылтырап туватаган эдилер. Сол ниетин калай толтыраягын билмесе де, ол неге болса да биршийге сенди. Тап бала оьскенде, кайратлы йигит баьтир болмага суьйгендей, эсейген ясында ол да сол затка талпынды. Оьмир яшавы ол яслыгында да, эсейгенинде де эл борышын мукаят толтырды, куллыкты суьйди, аьелин карады. Балаларын аяк уьстине салды. Куллыгында да эринмей шалысты. Исине сахый болды. Коьп балалы аьелин аяк уьстине салмага уьмитленди. Ислеген мектебинде окувшыларга билим беруьвге коьп куьшин салды. Намысланып, огырлы яшав ман яшайтаганын коьрсетти. Келиспейтаган затлар этпеди, тийислише оьзин юргистти, кирден эрек юрди. Тоьгерегинде коьп терисликлер болсалар да, шыдады, энъ баслапкы ьмтылувыннан таймады. Баьри болатаган туврасызлыкларга тоьзди, халктынъ акылы ман пайдаланып, оьзи оьзин, аьелин коршалады. Оьзининъ ишинде болатаган затларды билдирмеди, тилин тыйып билди. Тоьгерегиндеги яшав акында: «Дайым да сондай затлар болганлар. Сонынъ уьшин халк арасында: «Ямагат сокыр болса, бир коьзинъди юм» деп босына айтылган йок». «Оьзинъ дурыс бол», деп оьзине явап тавып, яшай берди.

Суьйтип турды. Эм, тек муна ясына келгенде, оьмир бойы оны кыскан тысавлардан босанмага кереги акында коьп ойлап баслады, янына эркинлик изледи. Яс шагында онада эркинликтинъ йылтыны туратаган эди: халктынъ наьсибин этуьвге, яшавына коьмек келтирмеге шакырувлар бир де соь-

немедилер. Бобтен де бек яс заманында, энди де революция болмай турганда, ол халкка хайыр этуьвге бек ялынланган эди, сонъ, революция болганда, эм оьзи орта ясына келгенде, сол кызувы азланды. Неге десенъ кыралдынъ миллионлаган яшавшыларындай басын сакляк амалларын изледи. Соьле-аьли ол оькинишли карады сол заманларга, яшавы баскаша туьзилмеге керек экенин билетаган эди. Оннан да бек сол кыйынлы йыллардан йыйылган оькиниш оны коршаллаган куьбесин теспеге, атылып шыкпага тартылды. Ама, тек оьзининъ бактысын туьзететаган оьскен балалары буршав эттилер. Ол, элбетте, олардынъ наьсиплерине, онъайлы яшамага шалысканларына карсы болаялмады. Баягы шыдап турды. Эм баьри картларда болатандай, онынъ яны кыйнайтаган карт—ялгызлыкка оранды. Балалар сол затка демев эттилер. Эндиги олар онадан бирший де сорамайтаган эдилер, ога не керегин анъламайтаган эдилер. Яс аьдемлер суьйтип картларга карайтаганы белгили. Онынъ балалары да, ога заманында ас иширип, уьстин, яшаган меканын тазалап, оны карадылар, аман да олардынъ ойлары онадан шет кагылып турдылар. Эм онада да оларга оьпке оьсип йыйылды. Сол оьпке тамам толганда, ол оьзи де баларын да, йиенлерин де абайламай баслады. Сол вакытта кыралда да туьрленислер басланган эдилер. Озган яшавды тергеп, янъылыслар тавып, туьзететаган бир каты толкын коьтерилди. Сол зат Курман-агайга да юкты. Ол да алдынгы яшавын тергеди, алдынгы сакынганыннан безди, иши шыкты. Ювыкларынынъ биреве де ол кайтип эркинликти сагынганын акылына да салаялмады, билип те билеаялмады.

Курман-агай эркинликке бир неше куьн барды. Топпато-лы туншык автобуслар ман, йолда шанъ ютып, попутный машинлерге де минип барды. Йолда бирев мен де соьйлемеди. Оны балалар излеп, табарлар, мырадына еткермеслер деп бек коркты. Авызын тымып, биревге карамай, буфетлерде асыгыс-лы кабынды, автостанциялардынъ олтыргышларында конды. Станцияда болатанган пассажирлер, бизимше йолавшылар, ога сейирли карамлар тасладылар. Онынъ уьстиндеги йол бойы шанъланган кара ыстаны, туьси энген шыт коьйлеги, енъсиз шуга шонтыгы, басындагы ыракшыны, аягындагы уьй шарыклары айырым эс эттирдилер. Аьдемлер онынъ кийиминнен де, сакалы шыккан бетиннен де бу карарлы карт амалсыздан йолга шыкканын анълайтаган эдилер. Йолды кыйынлы коьтеретаганын да сезип, аяп та алдылар. Басындагы ыракшын, уьй шарыклар карт каравлы болганын билдирдилер, а коьзле-риндеги резинка ман байлы коьзилдириклер, уьстиндеги шон-тыгы карт интеллигент куьптен экенин коьрсеттилер. Аьше,

инсанда азба туърли буйымлары, ким биледи не болганын, деп ишлериннен ойландылар. Бир неше куын йолда болып, сеперин битиргенде, автостанциядан кетип барганда, каладынъ яшавшылары да ога суйтип карадылар. Бу карт ялгыз кайда барады экен, деп олар ишлериннен оьзлериннен сорамай болмадылар. Муна калада Курман-агай йырма йылдан артык заман болмаган. Эсли аьдемлер оны мутканлар, яс аьдемлер бир де коьрмегенлер. Тек ол бу калады мутып болмаган. Сонъгы заманда карт мунда яшаган йылларын эске тез-тез алатаган эди. Бир коьзим мен яшаган уйимди коьрсем экен, яшавымнынъ энъ кызыклы шагы сонда озган, деп ол оьзи-оьзин кыздырып турган эди. Сол заманлардан бертли кала бек туьрленмеген эди. Кавгадан алдын турган сол автостанция, сол вокзал, сол шойын йол, сол балык сататаган базар, сол шанълы кыйшык орамлар. Тек уйлерди бираз колайлы этип салып баслаганлары баскалык болып коьзге илинди. Карт болса, раскан аьдемлерди алдынгы калашылардан баска этип коьрмеді. Ол мунда яшаганда да, калашылар ман артык айкаспаган эди. Куллык – уй, сол эки арада юретаган эди. Ойларына коьмилип, аьвелги яшав кетип барганына, аьвелги аьдемлер билимлерин оьзлери мен алып кететаганына кайгырып юрди. Ол бос куьнлеринде авылларга баратаган эди эм сонда билимши аьдемлерди тавып, йыравлардынъ уйлерине барып, солардан эситкенин, йырлаганларын тептерлерге язатаган эди. Сонъ уйде кешелер мен сол затларды кайтарамбастан язып, бир неше окып, оларды баспалав акында мырат этип яшайтаган эди. Калашылар сол заманда онынъ бу исин, элбетте, билип те билмегенлер. Бу каладынъ тоьгерегинде коьп ногай авыллар тарыдай шашыраганлар, а сол авылларда айтылган йыравлар сав эдилер. Курман-агайга солар керек эдилер. Сол заманда калада баска миллетлер яшаганлар, олар ол балаларды тувган тилге, адабиятка уйрететаганын билгенлер, анав калган иси оларга юмаклы болып турган эди. Ол авылларда юргени, язувлар эткени акында артык билмегенлер. Оны ойшыл окытувшы, танъ, ийкрамлы аьдем деп сыйлаганлар. Училище янъы куралган, окытпага аьдемлер ян-яктан келгенлер эм бир-бирин аз таныганлар. Ама окытувшылардынъ аьвелги яшавын тергейтаганлар болганлар. Курман-агай – бай аьдемнинъ баласы, медресе кутарганы уьшин, каза болаягын билип, уйкен ерде ислеген улы атасына билдирди, эм ол да, улын тынълап, исин калдырып, уйин сатып, баска яklarга кетти.

Улы болса, партия куллыгында яваплы орында ислейтаган эди. Атасын коршалав онынъ оьзине де бек керекти.

Эгер бирший болса, атасынынъ яртилиги ушин таяктынъ ушы ога да тиеек экенин ол билген эди. Байлардан шыккан куллыкшыларды партия унаганы йок. Эм улы аз зат этпеди. Атасын баска якка коьширди, кагытларын туьзетти, Тувган ерин баска этти, бай баласы деген ерде ярлылардынъ аьелинде тувган деп, медреседи соьндирип, аз билимли болган деп яздырды. Сонъ бир йолдасын тавып, тукумын да авыстырды. Баска фамилия ман ол отызыншы йылларда болган кыргынды расты. Улы коркканы дурыс шыкты. Кобь аьдемлерди тутнакка аькетип тыктылар, атгылар, суьргинге аькетип, Сибирьде калдырдылар. Курман-агай сакланды, балаларын да сав калдырды. Янъы коьшкен ерде оны бирев де танымаган, кардашлары болмаган, оьзининъ кылыгы да сабыр болганы ушин, ол бек коьзге илинмеди, оьзи де янъы таныслар излемеди. Эм бирев де онынъ алдынгы яшавы ман кызыксынмады. Баягыша школа ман уй арасында онынъ яшавы барды. Улы болса, оьзи айтпага суьйгендей, ювыкларын казадан сакляк ушин, кутыктагы тыйындай оматака агып айланды. Олар коьшкен областъте улы коьримли аьдемлердинъ бириси этилди. Атасы улы суьйтип коьгерилеек ушин кайдай куьш салмага керегин билген эди, аман да улыннынъ исине кириспеди, уьндемей эрек турды. Неше бир акыллы аьдемлер тувра соьзлери ушин бу дуныядан кешкенин билген эди. Эм оьзи де сол авыр йылларда басын сакламага бек кыйын экенин билетаган эди, сол заманда басын сакляк ушин, аьелин коршалак ушин, аьдемлер не де эткен эдилер. Улыннан баска, онада тагы да бес баласы бар эди, биреви биревиннен кишкей. Сол заманда аьдемлерди шуьшсиз язалаганнан баска болып, ногайлар яшаган ерлерде бирден ашлык болды. Не ушин болганын бирев де сонъына дейим анъламады. Колхозлар аслыкты йыйып, оькиметке бердилер, ама ишилерге бирший тиймеди, ол аз болса, аьдемлерден зор ман тырнап йыйнаган емекти тартып алдылар, комсомоллар бир аяк уннынъ оьзин зор ман алатаган эдилер. Ассыз балалар, картлар, пишелер шыбындай кырылдылар. Суьйтип оькимет неге эткенин, неге оьзининъ кыйыншыларын аямаганын анъламага бек кыйын. Ресейде ершилер калага коьшип, индустрияды коьтерсинлер деп этилген деп эндиги анълатадылар. А мунда, ногайларда не ушин? Туьсинип болмайды. Оларды ислемеге калага да шакырган йоклар. Кырганлар да салганлар. Авыллардынъ коьбисинде коьп яшавшылардынъ юртлары соьнди, сав тукумлар йогалдылар. Энь сейири, отызыншы йылларда ногайларда этилгендей конъысы халкларда сол зат этилмеди. Курман-агай халкты ийттей эткенлерин коьзлери

мен коьрди. Улы сол шакта оьзи хлебозаготовка ман аьрекет-лейтаган эди. «Партия сондай буйырык берген, бизим исимиз дурыс!» — деп улы аькис болатаган затларды аклап алаяк уьшин, атасы ога сораулы караганга, явап берди. Тек атасы партия каьр этип халкты ашлык пан кырмага болаягына ийнангысы келме-ди. Улы болса, партия тек бир кишкей халк тувыл, бир область тувыл, бизим савлай кырал тувыл, дуныялык пролетариаттынъ бактысын ойлап эткенине бир шекленмеди. Халк явлары да коьп болганына ол ийнанды. Оьзи де ийнанувын тоьменлетсе халк явлардынъ ишине кирмеге болаягын ок билди. Сонынъ уьшин ол халктан емекти тартып алганларына эс бермеди, халк оьлип барганын юрегине алмады. Юрегине алса, оьзининъ аьели сол аьлге калаягын билди. Авызын япты, тилин тымды. Атасы да, улы басшылардынъ буйырыгын этеди, тынъламаса, басын йоймага, аьелине каза келтирмеге болаягын билип этеди деп, исин терен туьсинмеге каьрлемеди. Амалсыздан этеди деп, улын акламага шалысты. Яшав сондай аьлек болды, ол не уьшин болатаганын бирев де ойланганы йок. Ашлык йылларда оьзлерин ййгерли юргисткенлерди, шуьш тавып, язаладылар, аьеллерин де авыл ишинде калдырып, аштан оьлтирдилер. Сонъ «тройкалар» халкка яманлыклар этип басладылар, уьш аьдем бир себепсиз кимди де язаламага болды, бир йылдан сонъ, сол тройкаларды да аттылар, сонъ ататаганларды да шуьшке келтирип аттылар, сонъ кавга басланды, сонда да сав калган эркеклер кырылдылар, ама кавга коммунистлер алдын эткен терисликлерди муттырды. Кавгадан алдын кыралдагы халкты кырып баслаган Мыйык басшыды эндиги, ол кыралды коршалаган, кавгада енъуьвши эткен деп мактап басладылар. Элбетте, коьтериси де: халкка яхшылык йорайман дегенлер де, аькис затлар эткенлер де, олар этетаган заманда, халк бир де шекленмеди. Ама эндиги эске келедилер: кавгадан алдынгы авыр ашлык йыллар, бек кыйынлы кавга йыллары, сонъ кур-гактан болган ашлык йыллар — оларды мутып болмайды, коьзлери мен коьре турып, аьдемлер оьлетаган эдилер. Энди де бу калада яшаганда, бир зат кайтарып болмаган йойым оьзинде де болды. Ол исте заманда, неше йыллар бойы йыйган китаплар-ды улы коллары ман йыртып, пешке атып якты. Соны хатыны ога айтты. Онынъ оьрейи ушпага аьзир эди эм ол улына неге суьйтип эткенсинъ дегенде, улы: «Сен эндиги китапларынъды коьрселер, савлай балаларынъды да, йийенлеринъ де аькетип Сибирьге тыгаякларын билмейсинъме? Соьле эне авыллардан моллаларды, Куран оькыганларды биремлеп йыйып, тутнакка аькетип тыгатаганын билмейсинъме?! Оьзинъ басынънынъ савлыгын ойланмасанъ, бизди, балаларынъды ойлан!» — деди.

Улы соны айтып кеткенде, сол куыңлерде аьдемлердинъ уйлерин тинтип басладылар, Куранларды, араб аьрип пен язылган китапларды тартып алдылар, тувра азбарларда яктылар. Бир аьдемлер ясыргалганлар ясырдылар, биревлер оьзлери йок эттилер, биревлер табанга, манъгазыга тыктылар, баскалар ер казып, шонъкырларга коьмдилер. Китаплар йок болганга бек оькинсе де, улы дурыс эткенин ол сонъында аньлады. Эм оьзи де оьзге терисликлерге уьндемеди, шыдап уйренди. Яшав – уйкен наьсип! Аьелинъди саклар уьшин, басынъ сав болмага керегин аньлады. Балаларын аяк уьстине салув – онынъ биринши борышы экенине тагы да бек тармасты.

Мине эндиги балалар оьстилер, олардынъ да балалары болдылар, оьзи де картайды. Ама юрегин ашытатаган сезим ишинде оьсти. Дайым ога дирек болган, оьзининъ ана увьзы ман уйкен аьелди байланыстыратаган пишеси дуныядан бас кешти. Ялгызлыктынъ сувькльгы ишине терен синъди, бузлатып тонъысты. Сол ялгызлык оьзининъ яшавы да оьмирли тувьл экенин эм тагы да баска ойларды тувдырды.

Ол баягы уйкен улынынъ аьели мен яшайтаган эди. Улы областъте уйкен орында ислейтаган эди. Улы тысыннан атасына оьзин тынълавлы этип коьрсетти. Эгер яратпайтаган заты бар болса, унамаганын атасына билдирмеди, айтаяк затын уйдегилердинъ бирисине айтып, атасы аньласын деп, айтатаган аьдети болды.

Эгер атасы сондай соьзди туьсинмесе, кыйынлы заманда атасынынъ яшавын казалардан коршалаганын эске туьсирди. Атасы бир келиспевлик этпеге болаягын улынынъ юреги сезди. Бобтен де, сонъгы заманларда. Атасы бир кыйшык зат этпеге тартылатаганын баска балалары да коьретаган эди, аман да уйлерине кетселер ойланганларын муттылар. Ата балаларын билгендей, уйкен болган балалар атасынынъ кьлыгын тамам сынаган эдилер. Эште, атасы ишки ойларга коьмилип юргени шек тувдырган болар эди. Курман-агай болса, сонъы заманларда: «Неге ойланганымды айтаялмайман? Неден коркаман?!» деп уйкламага ятатаганда оьзи-оьзиннен сорайтаган болды. Явап та оьз-оьзиннен ога келди. «Болаягы болсын! Дуныя авдарылсын! Тувганлай биревден коркпайтаган эдим, энди коркак карт болып ян береекпен?» – деген явап.

Картлар, аьдетинше, яшаган йьлларын эске аладылар, эткен затларын тергейдилер. Курман-агайда да сондай шак эди. Онынъ эсине яслык, бала заманы келе турды. Ол яслыгында Орта Азиядагы бир каладынъ медресесинде окыган, сонда билим алган. Сол шагы ийги заман эди, тек сол йьлларды тоь-

герегинде болган туърленислерден себеп мутпага шалыскан, ясырган. Янғы яшавдынъ аьдемлери динге карсы шыктылар. Ол сол заманда уьндемей юргенин уйкен куьна деп санап баслады. Бобтен де, мектепте оқытканда, оны ман ислеген оқытувшылар: «Алла йок!» деген соьзди тез-тез соьйлегенде, ол оларга карсы бирший айтпаганы эндиги оны, картты, уялтты, куьнали болганын билдирди. Сол заманда ол терислик коьргенде, бармагына кызыл шиберек байлап, сога карап, ишине коьмилип, бирший эситпеди, бирший коьрмеди. Ол сол шиберекти дайым да кисесинде юргистти. Сол зат не зат экенин ол биревге де айтпады, аьдемлер де бир зат билмедилер. Эндиги, коьп заман кеткенде, аьллер баска болганда, Алладан кешируьв тилемеге керек деп, ишиннен ниетленди. Аьли де Аллага ассы болган аьдемлер тоьгеректе коьп, солардынъ ишинде озиннен тувган улы да юргени кайгыртты. Эм ол оларга: «Бар! Бар!» — деп бакыргысы келди. Бобтен де, улына. «Аьдемлер Алладан бурылганлары уьшин язаланганлар!» — деген соьзлер тилининъ ушында тыска шыкпага аьзир болдылар.

Бир кайта каралдыда йиени мен юбанып турганда, онынъ эсине Кураннан аятлар туьстилер эм ол балага оларды ятыннан оқыды. Ол оқыганда, бираз уйкен болган озге йиенлери де олардынъ касларына келдилер. Картты тынъладылар. Тувган тилин осал билген балалар акайлары тагы да баска тилде окыйтаганына сейирсиндилер. Суйтип ол бир неше кере этти. Балалар унасалар, кишкей дуваларга уйретермен деген мырады онада бар эди. Эм ол эсте болган дуваларды кагытка язып, балаларды уйретпеге аьзирленди. Ол арабша оқыганды ювас кылыклы келин, анълап, макул коьрип, балалары ман олтырып, кайынатасын тынълады. Ама келин, сонъысы неге айланаягын билмей, карт этетаганын байына хабарлады. Улы ашувланды, бир ерде орын таппай, кардашларын, карындасларын уйге шақырды.

— Караш, пайхамбар табылганын! Обком секретарининъ уйинде Куран оқылады деп бирев эситпесин! Баьримизди кызыл отка аткысы келеди! Оьзин энъ акыллы аьдем деп ойлайды! — деп аье-куье болып, ашувын ишинде тургыстаялмай, ол соьйленди эм йыйылганларга арабша язылган кагытларды коьрсетип, кесек-кесекке йырткышлады.

Курман-агай уьндемей, улына эм йыйылган балаларына кабагы астыннан карам таслап, шыгып, оьзининъ боьлмесине кетти. Тек сол соьзден сонъ карт исин токтатпады, бир неше ай кагытларды язып, ян-якта калдыратаган эди. Улы болса, баска соьйлемей, кагытларды тавып йыртты.

— Пайхамбар-атамыз балалар ман олтырса, мага айтар-сынъ! — деп пишесине буйырык берди.

Келин болса, оьзи куллыкка баратаган эди. Балаларды бавга аькетип, аькелетаган эди. Уьйде ялгыз калган карт узак ерде орынласкан тереклер паркына барды. Сонда олтырды, кезинди. Уьйде орын таппай юрди. Паркттан кайтаятырган-да, секретарьдинъ уьйин саклав уьшин турган милиционерге тез-тез тийди.

— Ятарбек, сак болып тур, мени бирден урылар акашып олтырмасынлар! — деди ол эсик алдында будкада олтырган форма кийген эркекке.

Яде:

— Турасынъ булайда, тобан бас! Торгайларды уьркитесинъ, а олар мени мен айкаспага сьубедилер. Аьлемет, бу берли власть! Не зат уьшин сага акша тоьлейди?! Аьдемлер заводта ислеп, сен алган кадер алмайдылар! — деди ол.

Милиционер де карт совет властин яманлайды деп улына шакты. Улы милиционерге аьруув соьзлер айтып, атасы не зат айтканын оьзи анъламайды, биревге айтпа деп, тиледи, савкатлар берди: бир кесек эт, бир емислер, бир баларына каьмпет. Атасы ман соьз козгап, ол дурыс этпегенин туьсиндиреек болса, карт кол бугалаклап, соьйлегиси келмей, тутып, эрек тайды. Улы ызалаңды. Не зат этпеге керегин билмеди.

Бара-тура карт арабша язувыннан оьзи безди, токталды. Тек соны ман ол оьзине янъы каьр тапты. Эндиги ол орамга шыккан терезелерди ашып, олтырып Эдиге йырын йырлады. Йырды ол балалай билетаган эди. Оннан баска йыравлардан эситип язып та алган эди. Йырдынъ соьзлери оьзлери эске келдилер. Йыр кавга заманда: «Бу йыр бизим яшавга тийиссиз, ханлардынъ, мырзалардынъ яшавы акында, оны йок этпеге керек» — деген КПСС-тинъ токтасынынъ куьши энди де йо-йылмаган эди. Карт сол токтас тайдырылмаганын билетаган эди, аман да кылыксыз балалар эркелеп юргендей, оьзин юргистти. Онынъ уьйтип эткени аьрзекирсегенге усады. Кимге белгисиз, биревге аьрзекирсиди. Секретарьдинъ уьйинде партия токтасы ман ябылган йыр йырланды. Терезелердинъ касында орам ман озаятырганлар токталып, тынъладылар, ногайша йырланганга куьлемсиреп тынъладылар.

Озганлардынъ биревлери тилди билмейтаган эдилер, баскалары, тилди билселер де, не зат йыр экенин билмедилер, уьшиншилер ногай тилде сондай йыр барына сукланмай да болмадылар. Бир кере неше бир аьдем терезелердинъ касында йыйылды. Милиционер сондай зат йорык бузады деп санап,

йыйылганларды тез таркатты. Сонъ улына да шакты. Ама улы атасы кайдай йыр йырлайтаганын билмей, булай яратпай куърсинип, обкомнан плотникти шакырып, орам бетке шыккан савлай терезелерге капаклар эттирип, терезелерди ашылмайтаган этти. Сонадан сонъ Курман-агай паркка барып, сонда ёлка терек астында турган олтыргышка олтырып эм басында акыртын, сонбында кызып, эситтирип йырлады. Сога сейир эткен аьдемлер йыйылдылар, тынъладылар. Сонда айланып юрген шагакай бирев оны танып, барып улына шакты. Атасы паркта яравсыз йыр йырлайтаганын айтты. Улы кутыгыннан шыкпага аз калып, эситкенлей, аье-куье болып, уьстине ак кителин кийип, туймелерин де туймелемеге мутып, сол саьатлей паркка етти. Аьдемлер йыйылган ерден карттынъ толгаган давазы шыкты:

Кайтсана, ялгызым, кайтсана,
 Кайтып, уьйинъди тапсана,
 Кайтып Эдилди оьтсана,
 Энегеси бийик боз ордадагы
 Хан иенъе ийилип, салам берсене! –

деп. Улы йыйылганлардынъ арасыннан оьтип, атасынынъ алдында токталып, биздей оьткирлеткен каравын карттынъ юзине тускады. Аман да атасы болса, коьзилдириги бурыны ушына туйскени ушин коьрмей, басын артка атып, соьзлерге кызып, толгай берди. Карт уьстине китель кийген улын эслемеди. Улынынъ юзи агарды эм ол давазын коьтермей, селекеледи:

– Эй, аксакал! Сени излеймиз де! Сен мунда завкланады экенсинътагы! – деп.

Карт энъкейген кисиди таныды, саьспекледи, асыкпай турагалды. Улы бармага керек йолды коьрсетти, атасын алдыга шыгарды. Йыйылганларга ашувлы карап, буйырык бергендей: – Концерт кутылган! Уьйлеринъизди изленъиз! Мунда неге йыйыласынъыз?! – деп шамгалды.

Улы сол куьн кеште ювыкларын уьйинде йыйды.

– Атамыз баьримиздинъ уьстине от куятыр! – деп улы галифе ыстаннынъ киселерине колларын тыгып, коькирегин алдыга шыгарып, йылганлардан туйсинуьв изледи. – Йок, йок! Мен атамды уьйден шыгармага уяламан! Бу неди оьзи?! Ол бизди биршийге санамайды! Бизди яшаткысы келмейтаганга усайды! Каранъыз не зат этетаганын! Менде анав такым явым бар! Тек биревлери авызы ман йыбырдаса, меним аьелимде совет властине карсы кара ис юргистиледи десе, истен шык-

пага керек болаяк, партбилетти тартып алганларын билмей калаяксынъ... Юртынъды соьндирерлер сол сабат!

Кардаш-кавым уьндемей, бас ийип, айтылган соьзлерди макулдайтаганын аьнлатты.

Эм соннан сонъ улы баягы плотникти шақырып, оны тургыстпага бир боьликте иргелер ясатып, киртленетаган эсик салдырды. Ас, биршийлер бергендей, соьйлемеге болатандай кишкей терезедей тесик калдыртты. Эндиги улы, пишеси куллыкка, балалар школага кетселер, карт аталарын боьлмеде капап тургысттылар. Келин куллыгыннан кайтканша, Курман-агай капалы турды. Карт та биревлери мен де соьйлемей баслады. Бавдан кайткан балалар атайларына янассалар да, ол олар ман соьйлемеди, коьрмегенсиди, бек каныксалар, атайлары кисесиннен кызыл шиберекти шыгарып, бармагына байлап, коьтере де эситпегенсиди. Балалар да сол затка уьйреншикли болып, атайлары ман соьйлемедилер, касына да янаспадылар. Суьйтип, уьндемей, ол бир-эки куьн тувыл, айлаган заман озгарды. Онынъ сабырланганын коьрип, улынынъ айтканы ман, капамай басладылар, аман да карт сол затка да бет бермей, баягыша ойларына коьмилип, бирев мен де соьйлемеди. Берген асты ишти, бирев де уьйде йок вакытта каралдыда да олтырды, келселер, тагы да боьлмеге кирип, сес бермей, орында ятгы яде бармагындагы шиберекке карап турды. Тек уьйди саклайтаган милиционерге уьйге биревди киргистпесин, картгы орамга шыгармасын деп каты айтылган эди. Курман-агай сол затты билип, тыскы эсик бетке бир абыт та этпеди. Ол не зат ойланады, ога не керегин бирев де сорамады. Карт бир зат ойланган эди. Ама уьйдегилер де ол бар болса да, йок деп, уьйреншикли болган эдилер.

Почта милиционерге берилетаган эди, аман да ол келетаган вакытта каравылшы бир якка йоголганнан себеп, почтальон уьйге кирип газеталарды да, пенсиясын да санап, картка берди, кол да бастырып алды. Алдын карттынъ пенсиясы милиционерге калдырылган, а милиционерден улы алатаган эди. Карт пенсияды алып, оьзи де ойсыздан почтальоннынъ артыннан орамга шыкты. Тыста милиционер орынында йок экенине сейирсинди, эсин йыйды. Эм коьп басын авыртпай, уьйге кайтып, уьстине шонтык кийип, басына ыракшын салып, шифоньерден паспортын алып, аягындагы уьй шарыкларын авыстырмага мутып, тыска шыгып, орам ман зыранълап кетти. Узакта болмаган автостанцияга аяклары сол сабат еткердилер. Автостанцияда да каладан кетип бараятырган автобуска колларын коьтерип минди. Коьлик бир сабат ярымнан Пятигорск каласына еткерди. Мырат эткен калага барув енъил тувыл эди,

эм ол бир коьликтен баскага олтырып барды. Кишкей авто-станцияларда баска автобус карады, болмаганда, попутный машинлерге олтырды. Ол ногай шоьлининъ баска шетинде орынласкан калага йол салган эди. Ол сол калада яс шагьнда яшаган эди. Ол сонда етсе, яшавы баска болаягына сенгеним? Ол сол затларды терениннен ойламады, тек сонда етсем экен, Терик сувын, денъиздинъ ягасын, кумлы шоьлди бир коьзим мен болса да коьрсем экен деген мырады йылтырап, оны ша-кырды. Эндиги, ол калага еткенде, сол сенуьвлер йойылдылар. Ол калады таныды, ол аз туьрленген эди, ама онынъ оьзин бирев танымады. Яшавшылар да ога ятка карагандай карадылар, ол да – оларга. Бас деп ол оьзи ислеген мектеп бетке барды. Сонда етип, эсик касьнда турагалып, бир таныс бирев шыгар деп, сенди, турагалганнан арыганда каралдыда топ ойнайта-ган балалар бетке барып, олтыра тавып олтырды, балаларга тешкеруьвли карады. Олар, эш те, ол окыткан окувшылардынъ балалары деп балады, таныс бетлер коьзледи. Босына. Бираз тыншайып, оьзи яшаган уьй бетке асыгыслы адымлады. Уьйди ол коьрмеге заьр эди. Уьйин эректен таныды, юреги телезип сокты. Сол моргылт телетин ябувлы уьй, азбардагы юзим де алдынгынша теллерге каптырылып оьседи, ама ясыл сырга сырланган маштак штaket кора, сондай сыр ман сырланган арматурдан ясалган авыз баска болып коьринди. Кенем де ол коьнъилли болып авызды ашып, зыранълап азбарга кирди. Ол бир-эки абыт та этпеди, капилистен бир уьйкен ак ийт уьрип, куйындай айланып оны ябалады, ыстаннынъ балакларын йьрткышламага шапты, тарткышлады, кабып та алды. Карт талаган ийттен кашпага амал таппай, коллары ман булгалаклап саьспекледи. Уьйден шыккан уьй иеси болмаса, ийт мунавдай кавдыраган аьдемди йыгып, уьзгишлемеге де болаяк эди. Эр-мелиге усаган буькир бурынлы эркек ийтке бакырып кувды, сонъ азбарга киргенге де ашувлы карап:

– Садакашылар етпей туры мунда! Кет, коьзге коьрин-ме! – деп екиринип, картты ийтеп, азбардан шыгарды.

Карт не айтаягын билмей, аяклары кайтип аькететаган болса, суьйтип барды. Аяклары, суьйрелип кеткендей, кев-десин тегаран ысладылар, коьзлери бирший анъламадылар, аман да юрегиннен авырлык туьскендей болып, коьнъилине енъиллик аькелди. Ол ашылды. Арыса, ол токталып, тыныс алып, тагы да юрди. Артезиан сув шыгатаган дуьдиктинъ касьнда токтап, сув ишти, бетин, елкесин сувлады эм тагы да барды. Ол каладынъ шетине шыкты, эм кайда баратаганын туьз билгендей, шоьлге карап кетти. Кенъ кырдан бурнына соккан ювсан ийиси эркинликтинъ тынысын алдырды. Бара-бара ол

бир шангылы йолга шыкты. Аягындагы шарыкларынын ишине шангылы кум толганда, юрмеге кыйын болды. Ол енчил юреек уьшин йол бойы оьскен коьгоьленге шыгып, шарыкларын кагып, тап эне йолды билгендей барды. Тоьгерекке туман баскан карама ман карап, неге болса да яс заманында коьрген коьринислерди эске алып, токталды. Аьли яз шиллеси болса да, ога язлык шагы болып коьринди. Коьк куьмбезиннен караган куьн яйма шувагын тоьгеди. Ер ясыл куьйиз бен ябылгандай, сол куьйиздинь ян-ягында майталкан, кызгалдак шешекейлер яркылдайдылылар. Ювсан ийиси тагы да бек коькыйды, шоьлди бир аьлемет этип янландырады, яшав кувнаклы, таьвесилмес экенин билдиреди. Карт суьринип кетип, бир ерге олтырды, табиатка сукланып карады. Тоьгеректеги оьсимликлер саргайган, караланган болсалар да, ога ясыл оьлен яйылган шоьл болып, карамаьн бийлеп алды. Бираз тыншайганнан сонь, ол турагалып, тагы да адымлады. Аякларын алаялмаганда, токталды. Куьшин йыйып, ол бир кишкей тоьбешикке йоргалап, басына минип, оньайлы орынласып олтырды. Эм олтырган еринде коьзлери юмылып кетти, ол мызгады. Тап бирев ога каьр этип сол йолыгысты аьзирлегендей, ол мызгаганын койып, оьзи оьзиннен коьзлерин ашып алдыга карады.

Шангылы йол ман уьстине юмаракланган костюм, басына туьси энген, татланган моры фуражка кийген юкатлак эркек ян-ягына шайкалып келеятыр эди. Эркектинь караборан бетин сийрек сакал баскан, онынь битик коьзлери бир юмылды бир ашылды, басын бир арт таслады, бир катырып туьз тургысты. Ол эринлери мен биршийлер йыбырдады. Ол шайкалса да, каты басып юрди. Тоьбешик касына еткенде, эркек тоьбешикте олтырган картты эслемей токталды. Ян-ягына каранып, ол костюмнынь иш кисесине колын киргистип, яртысыннан коьп кара шагырга толган сиседи шыгарды, сисединь пластмасс басын бармаклары ман ашып, коьтерип ишеек болганда, тоьбешикте олтырган картты коьрип, авызын ашып адалады. Картка бир неше кере абайлап карап алды. Танымады. Басын шайкады, куьрсинди.

Курман-агай да эркекке коьзилдириклерин туьзетип, тешкеруьвли карама аты.

– Йок, йок, – деп саьспекледи эркек, – Бирев мага ийнанмас! Шынты пайхамбар! Караш, басында папак, коьзилдириги де бар. Бек сейир! Коьзилдирикли пайхамбарлар да боладылар экен. Ким биледи оны? Болады боларлар? Ого-го! Сени мен лахырда курмага боламан да, тоьгинеек затларым бар, пайхамбар! – деп эркек сиседен уьыртлап, юмсак кара-

ды. — Мен яман яс тувылман. Тек эне мунавы адавыс, — эркек сисеге коьрсетти, — мага ябыскан, айырылмайды. Мени мен бек шок! Не этеексинь, аьше? Булай карасань, мен сымырай бирев тувылман. Копый тувылман! Аьдемлерден артык озимди санамайман. Элбетте, машин юргисткенде, авылдаслар мени куьнлейтаган эдилер. Мен озим биревди де куьнлемеймен. Халк пан бирдей болсань аьруьв — мен оны ийги билемен. Кой соны, айтып неге кыйналдым. Сага тоьгинмеге керекти де, яде йыланмага. Сен пайхамбар болсань, мени аньларсынь. Сендейлерге, коьктен ерге туьскенлерге, тоьгинген дурыс деп ойлайман. — деп эркек тагы да сиседи коьтерип, шагыр ютты. — Олагый-биллагый, ушинин айтсань, бу яшавда тувралык йок. Пичоьнекей бар болар? А булай йок! Берлилик коьп деп, айтпага болады. Сен мени тыньла. Мен сага кайдай кужыр терисликлер акында хабарламага боламан. Тыньла! Мен, эне, анав авылданман, — деп эркек куьнбатар бетке колы ман коьрсетти. — Булайдан авыл коьринмейди. Мен сонда совхоздынь директорын юргисткенмен. Директор ман бир сыпырадан ас, сув ишетаган эдим. Сол шакта сол адавыс пан, шайтан сув ман шокластым. Шокласпай да бир кара! Эгер куьн сайын той тойлайтаган болсак. Бирев каладан келсе — кой соямыз, бир ящик аракы саламыз, обкомнан, райкомнан келселер — баягы той, коьнысы совхозлардан бирев келсе — сол зат, оларга барсань — олар саладылар, мыйайлан этедилер. Койшыдынь косына барсань да — сыйланмай келмейсинь. Кайсы уйге кирсень де, директорды сыйлап, шай орнына сисе саладылар. Сондай йорыклар оьзи оьзиннен туьзилдилер. Яшавынь той ман озды. А мен болсам, директордан сонь, совхозда экинши аьдем эдим. Конаklar оьзлери мен токтаслар аькеледилер, биз токтасларды толтырамыз. Мен де директордынь айтканын йоьплеп, токтасларды эндиремен, басшыдынь айтканын этемен, озим де буйырык беремен — халк толтырады. Толтырмай бир карасын! Суьйтип, меним басым директордынь басыннан кем болмады. Мен оны юргисткенмен, арба оькиметтики, мен арбашы, биз бир йырды йырлаймыз. Эсимде: «если хочешь быть живым сей квадратно-гнездовым» деп йырладык. Суьйсень ийнанма, суьйсень ийнан, бизим кумлы такыр ерде аьжибийдайды эгеттаган эдик. Оьспеегин биле турып, партия айткан деп, эгемиз. Бизде сага кайдай кымыр аьдемлермиз! Амал тапкан эдик: йолдынь бойында сабан айдаймыз, коьз алганша билинсин деп, а язамыз юзлеген коьп ерде сабан айдалган деп. Тергемеге келген аьдемлер, ызанды караякларма? Кой еп, аракы ишип, кетедилер. Бизим алдайтаганьмызды да олар билгенлер,

неге десенъ бу такыр ерде аьжибийдай оьсип болмаган. Тек биз коьрсеткендей язадылар. Оькимет сабан айдаган уьшин де, оьзинъ кара, – солярка, май, запчасть аз акшама, сол ерге эгилмеген урлык уьшин де, сонда семирткишлер салынган уьшин де, аслыкты йыйган уьшин де акша береди. Аьлемет тувылма?! А аслык йок! Не уьшин деп этилген? Неге десенъ йогардагылар ызанларды оьстиринъиз, кенъейтинъиз деп буйырык бергенлер. Биз де тынълагансыймыз. Сондай неше буйырык! Кара, кайтип атларды йок эткенлери! Кайгадер йылкы йок болды! Кайгадер мал йок болды! Не уьшин? Ортак совет емди йийдилер деп.

Атларды авылдастардынъ коьз алдында сойып, мяскокомбинатка аькеттилер. Калага еткерееялмаганларын шириттилер, ерге коьмдилер. Оннан сонъ аьдемлерден эшеклерди де тартып алдылар, аттылар. А олар мундагы аьдемлерге коьлик болып турганлар. Йок, зыян этип салдылар. Сонъ туьелерге де еттилер. Болганы бир онав болган. Кайдай ярасык, кайдай пайдалы айванлар! Баьрисин де сойдылар, мяскокомбинатка аькетип бердилер. Халк сол айванларды кайтип бир кызганды. Сылкылдап йылайтаган ногайларды коьрдим. Олар мынълаган йыллар сол айванларды касларында тургыстканлар! Биревге бир зарар этпегенлер. Ногай кырларда туьесиз эл болама?! Сонъ сайгаклар. Оларды да мынълап аттылар. Вертолет пан кешелер мен аттылар! Сонъ багар ерди айдап басладылар. Аьдемлер, багар ерге тиймегенлерининъ себеби бар. Ол, сабан айдалса, аьлек болады. Баягы ызанларды оьстиреек уьшин айдадылар. Ел шанъын ушырды. Мынълаган шакырымга кара кувмак еллер эстилер. Ювык орынласкан калаларды шанъ басты. Шайтан аьдемлерди састырдыма? Дурысын билмеймен. Оькимет кылыплы. Оьзининъ янъылысларын биревге бураяк уьшин, басшыларды авыстыратаган болды. Бизим директорды да куллыктан шыгардылар. Басшы орныннан кетсе, онынъ тоьгереди де истен таймага керек болган. Суьйтип, мени де истен шыгардылар. А абыройым меним бек ийги оьскен эди. Авылдастар мени мен бирге кайгырдылар. Директор уьшин де кайгырдылар. Аьдемлер ога айтканды эткенин билгенлер. Сондай буйырыклар берилгенге ол шуьшлиме? Шуьшли таппага кыйын. Йогардагыларды да орынларынан босатып койдылар. Оларга кайгырганлар табылдылар. Бирев де шуьшли тувыл. Солай болама? Аьлемет?! – деп эркек бирден соьзин койып, уьндемей турды, артык зат айтпадымма деп, картка карады. Карт болса, уьндемей, бармагына байланган шибереке карады. Сонъ эркек ойлы болып айтты: – Сени мунда, муна

кула шоьлде, йольгырман деп коьтере де ойламаганман. Авылдан йок болайым, тас болайым деп шыкканым. Ма сага, сага растым! Каратагы, сен тувра Кыдыр Ильяс! – деп ол тагы да карттынъ юзине карады, макуллыгын сорагандай болып. Карт ундемеди, эркек хабарын бардырды, – Туврасын айтсанъ, мен сени мен яшавымда коьрисеегимди билген эдим. Сен мага туюсимде де энгенинъ. Тек мунадай эдинъме, баска эдинъме эсим де тувыл. «Сага не керек? Кайдай коьмек излейсинъ?! – деп, сол туюсима энген киси сораган эди. Соьле-аьли де соны билгинъ келип, мени мен растынъма?.. Басынъды авыртпайым. Билесинъме, мага бирший керек тувыл, эш бирший керек тувыл! Тек, эне, ишим булганады. Неге суьйтип болаганын билмеймен? – деп эркек тоьмен болып, ян-ягына каранды.

Карт болса, баягы бармагындагы шибереке карады. Ол бу киси онынъ касында неге токталганын, ога не керегин анъламады, сонынъ ушин оны коьрмегинседи, эситпегенсиди. Бирден келген эркектин турмысы шоьл коьринисине синъип, карысып, ога сезилмеди. Курман-агайдынъ ойлары баска якта, бийик кеньликте адасып юрдилер. Басы айланып басласа, карт алдынгынша бармагындагы кызыл шибереке карады. Солай эткени акылын бир ерге йыйды.

Эркек йигерленип тоьбешикке ювыклап келип, ушып кетеек болган камбактынъ касына олтырды, эм тоьменнен йогарда олтырган Курман-агайга карады:

– Карайман да, сен мага ийнанмайсынъ, соьйлегенимди кулакка да аспайсынъ. Коьремен! Ийнанмаганынъ дурыс! Туврасын мен биревге де айталмайман. Меним яшавымда сондай затлар болганлар! Эртеги! – деп эркек сиседен тагы да увыртлады. – Сен мени кешир! Мен бир увырт этпесем, тура-ялмайман, мени кыздырып турмага керек, – деди ол тиленип, сонъ тыныс алып, куьрсинди, – Биревлерге яшав байрам, асфальттей теп-тегис, баскаларга, мендейлерге, адыр-кудыр, шонъкыр, батпак. Бизим шоьлде, боьген де, кыста, адаспага еп-енъил. Эгер машининъ токталса, уссимеге де болады. Ярдамласпага аьдем таппассынъ. Мен де, белки, суьйтип адаскан боларман, кула шоьлде ялгыз калганман, – деп эркек тагы да шагьрдан бир алкым этти, ян-ягына каранды, ойлы болды. – Мен аьскерден кайдай йигит яс болып кайткан эдим. Авылда биревде шофыр кагыты болмаган, а мен права алып кайттым. Кайтканлай, кардаш-кавым йыйылып, той эттилер, кой соьдылар, кобызшыды аькелип, ойын курдылар... Мага, келгенлей, кыз таптылар, уьйлендирдилер. Совхозда сынъар бир машин, полуторка бар эди, сога шофыр табылмай турган. Мени соны юргистпеге олтырттылар. Совхоздынъ исин эттим,

аьдемлер бир якка бараяк болсалар, калдырмадым, йолда коьрсем, токталып, алдым. Авылдастарда баска тилеклер бар болса, коьнйиллерине еттим. Бизим авылда почтадынъ оьзи йок эди. Каладан юмада бир кере почтады аькелип турдым, бараятырганда авылдастардынъ хатларын аькеттим. Авылда биревлер баласына армияга, баскалар алыс якта яшаган кардашларына, досларына хат язадылар. Газеталарды да аькелмеге керек болды. Сол вакытта, коьп терисликлер басланганда, авылдастар райкомга, обкомга, бас калага да аьризелер язып басладылар. Сондай хатларды сенип, райцентрдеги почтасына еткер деп, мага бердилер. Алдынгы директор коьп оьтирик ислер этти. Оьзи токтамай ишетаган эди, кыдырувга да авас эди, карыжланувды да коймайтаган эди. Совхоздынъ малын сатты, куллыкшыларга тийислисинше тоьлемеди. Хатлар йогарда каралдылар, директорды исиннен шыгардылар. Халк мени сыйлап баслады. Мага Пошта-Солтан деген ат тагылды. Янгы директор салынганда, мен энди де бираз полуторкада иследим. Сонъ совхозга янгы «бобик» алдылар. Янгы директор Ханмурза мени шақырып, тешкеруьвли карады. «Мага якын турсанъ, мен сени янгы коьликке ортыртарман», — деп, не этеегимди уйьретти. Янгы машинде ким ислемеге унамас?! Бобген де, полуторка эски, шалт-шалт сынады, ясап юремен, запчасть таппага кыйналаман. Этеектинъ маьнеси — ол авылда болатан аьр затты да мен ога айтпага керекпен. Мен не билейим ол яман зат экенин эм ол уйьреткендей этип басладым. Оьзим болса, бир кесек заман озганда, шагакай йолга туьскенимди анъладым. Мен деп ойландым: директор авылда болатан затларды оьзи де билеек, аьше, мен ога сол затларды айтсам, уйькен намыссыз зат тувыл да, суьйтип янымды авладым. Сол шакта Ханмурза халк асыраган малды алып баслады, аьруьв ислерге оьзининъ ювыкларын салды. Авылдастар авлаларына куймасынлар деп, каналдан аккан йырык сувларды бувды, оьзининъ ювыкларынынъ авлаларына бурды. Нагашакам койшы болып ислеген эди, басшы онынъ атын алмага каьрледи, совхозга бермеге керексинъ деп, ол оькимет еринде бесленген деп. Койшы атсыз ислеп болама? Кошар авылдан узакта, яв юрсенъ, сав куьн кетеек, ем аькелмеге, баккан заманда да ат керегеди де. Нагашакам атын бергиси келмеди. Эм директорга аьризе райкомга язды, авылдастар оны ман бирге кол салдылар. Аьризеди мага бердилер, еткер деп. Йолда болса, коьп ойланмай, мен директорга бу хабарды айттым. «Улым, — деди ол мага, — сен коьп кыйналма, бер мага аьризелерин, мен оьзим еткерермен». Мен дурыс этпегенимди анълап турсам да,

аьдемлер кол баскан хатты бердим. Ийнандым, ол оьзининъ колы ман райкомга береегине. Оьзи нагашакамды да, кол салганларды да биремлеп кабинетине шакырды. Хатты ога каравга кайтарганлар деп, оларды шуышке келтирди. Директор айтканына мен де ийнандым, а нагашакамды истен шыгардылар, ол бес баласы ман баска авылга коьшпеге керек болды. Баска кол басканларды да язалады. Биревлерининъ, коьп мал саклайды деп, малын алдырды, пишен бермеди, коьмир бермеди. Оннан сонъ да авылдастар тагы да аьризелер яздылар. Мен болсам, савлайын да директорга берип турдым. Ол баягыша оьзим еткерермен, оьзим почтага аькетип ййберермен деп алды. Ол тувра эткенине шекленмедим. Авылдастардан атларды, эшеклерди, артык малды алганда, яшамага кыйын болды. Боьтен де, аьр уйге де малына кыска ем керек. Еккен айванынъ болмаса, калай кыйын. Пишенди кол ман аькелеек тувылсынъ да? Малсыз авылда кайтип яшамага болады? Суьтсиз, каймаксыз аш калаякларма? Суьйтип, Ханмурза кошарлардагы баьри койшыларды баска яклардан келгенлерге авыстырды. Авылда куллыксызлар коьбейдилер, баска авылларга коьшпеге керек болдылар. Уьйренген еринънен кетуьв енъил зат па? Тувган юртынъды таслав ша? Коьплер амалсыздан директорга ялындылар. Элбетте, тувралыкты излегенлер шыктылар, боьтен де, кавгады оьткен ветеранлар тынмадылар, хатларда аьр яртиликти айтып. Шактылар, мага бердилер, а мен де, уьйреншикли кепте, Ханмурзага бердим, ол оьзи керек ерге еткерсин деп. Мен сезетаган эдим, ол бир якка да бир зат та ййбермейтаганын, ама оьзимнинъ коьзим мен коьрген йокпан, колыннан оны ысламаганман. Мен шекленуьвимди билдирмеге корктым. Куллыгымды ойладым, сонадан шыгарсалар, мага не боляяк? Эндиги авылда меним орыныма туьсееклер коьп болдылар, аьр-бир яста шофыр кагыты бар. Мен Ханмурза ман ислеп баслаганда, аьдемлерден алдын ак кербиштен уьй салдым, азбарымга сув киргисттим, кызыл кербиштен кора, гараж, уьйдей кенъ котанлар курдым, директордай болып, бирший тоьлемей, койларымды совхоз кошарда саклаттым. Директордан сонъ, авылдастар мага сыйын бердилер, мени коьрдилер. Авылдастар: «Пошта-Солтан, конак бол, сени коьрмеге заьрмиз!» деп мени ак юректен уьйлерине шакыратаган эдилер. Энь яманы, пайхамбар, олардынъ мага ийнанганлары! Неге колымнан ысламадылар?! Ыслап, неге тоьбелемедилер?! – деп эркек бирден сылкылдап йылады, эм костюм кисесиннен бир топ кагытларды шыгарып, коьрсетти.

– Коьресинъме?! Бу олардынъ хатлары! Йыл артта Ханмурзады истен шыгардылар, онынъ орынына бир яс аьдемди

олтырттылар. — Эркек костюмнынъ енги мен кобзясларын суьртти. — Сол яс бурнымды бек коьтергенимди коьрип, мени тыйдырып баслады. Басында совхоз кошардан койларымды ал деп урсысты, сонъ этти, пишенди баскалардай сатып ал деди. Алдын мен сол затларды бослай алатаган эдим. Сол вакытта авылдастар авылымызга водопровод салмага керек деп, хат яздылар, ога кол бастылар, калага аькетип, райондагы почтадан ййбер деп мени тиледилер. Мен де, эндиги директорга яравлы ис этермен деп, онынъ кабинетине барып, аьризединъ хабарын айтып, конвертти ога созддым. Ол болса: «Аьдемлер дурыс эткенлер. Авылга водопроводты эрте салып коймага керек эдилер, — деп меннен конвертти колына да алмады. — Бу хат асыктырар исти. Сага халк тилек эткен, аькетип почтага бер! Ййбергенинъе квитанцияда ал!» — деп буйырык этти. Мен онынъ суьйтип эткениннен адаладым. Кеше Ханмурзага бардым. Ол, басшылыктан кеткенде, уьйиннен шыкпай, аьелин кувып, аракыдан басын алмай туратаган эди. Мен де оны ман бир юма бирге аракы иштим. Сонъалыкка мен ога янгы басшы эткенин хабарлаганда, ол озининъ сейфин ашып, муна топ хатларды шыгарып, мага берди. Эм уьйиннен кувды. Мен эсимди ййып, хатларды тергеп караганда, конвертлерде почта салатаган бир штемпельди коьрмедим, аьризелер бир якка кетпегенине шаьатлик коьз алдыма келди, — деп Пошта-Солтан колындагы топланган кагытлар ман шайкап, коьрсетти.

Курман-агай баягыша ойларын бир ййймага шалысып, бармагындагы кызыл шибереке карап турды. Эркек онынъ тыс каралып турганын анълап, ога тешкеруьвли карады:

— Пайхамбар, сен мени тынълайсынъма? — деп басында сейирсинди, оннан сонъ шырайын туьрлендирип, суслы болып, айтты, — Йок, йок! Сен тынъла! Сен шет кагылып турма! Бу сенинъ де исинъ! Муна кагытлар уьшин кайгадер аьдемлердинъ яшавлары бузылды. Оларга кайгадер кайгы келди! Сен, пайхамбар, аьдемлер мен бир болмага керексинъ, олар ман бирге кайгырмага керексинъ! Мен де сендей болып, шет кагылып турмага болаяк эдим, ама сондай юргистуьв меним шуьшимди кемитпейди. Мунада сенинъ шуьшинъ де бар!

Ол коьзлерин шуькирейтип, картка тиленишли карады.

— Яде аьдемлердинъ кыйналганы сага дел хайырма?! Каткан бирев экенсинъ! Биз муна зат та бирдей шуьшлимиз! — деп эркек мунълы карамы ман куьн кавысып бараятырган бетке карады, ойларына коьмилди.

Денъиз беттен кум ман карысып ел эсти. Йолдан уьймелесип шанъ коьтерилди, озсимликлер шайкалдылар. Эркек

турган ерден камбак ушып, тоьбешиктинъ басына, карттынъ алдына тыгырып келди.

– Кешир мени! – деп эркек шырайын тагы да туурлендирди, селекелегендей карап, баска колындагы сиседи коьтерип, лыкылдатып увыртлады. Сонъ энъкейип, коьзлерин тагы да бек шуйкирейтип карады, – Билесинъме, пайхамбар?! Мага да, сагадай, баьри зат дел хайыр. Мен яшавдан туьнъилдим. Меним аьдемлерден ишим шыкты. Мага наьсип те керек тувыл, эш бирший де керек тувыл! – деп эркек алыска карады.

Ел куьшленип, тувра Пошта-Солтаннынъ бетин куьйдиргендей ялап алды. Эркек енъи мен бетке ябыскан кумды суьртти. Ол куьрсинип, басын коьтерип, йигитсиреп айтты:

– Эш бирший керек тувыл! Тас болсын баьри зат та! Сен шет кагылып турсанъ, мен неге кайгырмага керекпен! – деп ол ашувлы басын артка атты. – Мен эркинмен! Баьрисиннен эркинмен, эруьвлимен! Суьйсем ишемен, суьйсем ятып уйклайман, суьйсем оматака атаман! Ол меним ишим. Эм мага бирев керек тувыл! Савлай ер авдарылсын! Бу дуныя мага не?! – деди ол карлыккан давазы ман, – Мен озьимнинъ авылымда кайдай кавга коьрдим. Бир аьдем баьри авылдастарын кул этип салды. Баьрисининъ йигерин йыкты. Мен де кул болдым. Ядыралар атканнан да яман сол зат!

Карт бармагыннан карамын алып, кышкырып соьйлеген эркекке карады. Эркек болса, озьининъ соьзин бардырды.

– Мен тамам безгенмен. Яшавдынъ маьнесин сезбеймен. Коьрген затларым яшавдынъ маркын кара сызык пан сызады. Мен дуныяга карсы тураман, неге десенъ дуныя мага карсы, – деп Пошта-Солтан тоьбешикке коьтерилип, Курман-агайдынъ касында олтырды, тигилип ога карады. Курман-агайдынъ шырайы оьпкели болды, коьзлериннен яс шыкты. – Йылайсынъма, пайхамбар? Аьх сени! Осал болма! – деп эркек колындагы топ кагытлар ман ерге согып, картынъ аякларына таслады, эм ога тыгырып келген камбакты аягы ман тепти. Камбак йогар ушып кетти. Эркек коьтерилип, пашыраган кагытларга коьрсетти. – Сен хатларды керек ерге еткерерсинъ! – деп ол кетеек болып тоьбешиктен туьсти, тагы да картка карады, – Аьризелерди мутпа, Кыдыр Ильяс! Бил! Мен Алладынъ алдында тазаман, куьнасиьбен! Менимен болган затларга мени аьдемлер уьйреткенлер. Вот так-то! – деп ол сиседен увыртлап, ерге йыгылды.

Курман-агай арыган карамын йыгылган эркектен алып, ойлы болды. Бу аьдем ким экенин, не уьшин келгенин ол анъламады. Онынъ ойлары кенъ табият ишине пашыраганлар.

Эркинликтинъ аьлемет ярыгы онынъ янына синъди. Карт ерге коллары ман таянып, ерден шыккан йьлувлык колларына келди, ер оны озине шақыратаганын ашыктан-ашык сезди. Сонъ Курман-агай бармагына байланган шиберекти шешип, таслады. Кызыл шиберек алдында яйрап яткан хатларга туьсти. Карт баягыша коллары ман ерге таянды. Аялары ерди тынълагандай болдылар.

Аялары, астында не болатаганын билгиси келгендей, ерге ябыстылар. Ердинъ яны, яннан тартылатаган тамырлар онынъ аясы ман бириккиси келген сезим тувды. Ол Ердинъ куьши барын ок билди.

Ел куьшленип эсти. Куьн кавысып, коьк пен ер бирлескен ерде ясырынды. Бирден ел карттынъ алдындагы хатларды, кызыл ленталы шиберекти ушырып, бек алыска аькетти.

Тамамлав соьзлер

Карт аталары йогалганын кардашлар биревге де айтпадылар. Милициядынъ озине айтпадылар. Карт табылар деп сендилер. Белки адаскан яде таныс биревлеринде турады, яде тенълердинъ бирисининъ уйлеринде конакта деген ой келип калады да, авылларды да айланып шыктылар. Таныслардан сорадылар. Ама куьн кетти, бир юма кетти, эки юма кетти, бирев де картты коьргени йок. Не зат ойланаякларын билмедилер, бек састылар, эслерин ййялмадылар. Эндиги милицияга да, баска ерлерге де айтпага керек деп те, белгили болса, уйкен уятка калырмыз деп, баягыша коркып, тагы да бир-эки юма юрдилер. Эне милицияга барамыз дегенде, улын милиция тавып, сизинъ тукымлы аьдем, узакта Бораган деген авылда акылы авыскан аьдемлерди тургыстатаган мараз уйде аьлсиз ятады деп, хабарлады. Паспортында сол карт Курман Салимович Сарсембаев деп язылувлы деди. Сизинъ атанъыз тувылма деп те сорады. Аталары сондай узак ерге кайтип барган, сонда ога не бар деп, улы аьжейип этти. Тек ол атасы экенин ок сезди. Ама милиция басшысын сол хабарды бек яймасын деп тиледи. Ози обком гаражыннан юк тасыйтаган полуторкады алып, атасын аькелмеге кетти. Сол шакта полуторка автобустай больш кулланьлатаган эди. Енъил машин мен сондай узакка барув кыйын эди, неге десенъ сол заманда асфальт йоллар йок, калалар ара паша йоллар, коьбинше, а сол якта, шоьл бетте, кум арасындагы бузык арба йоллар ман полуторка ман да юрмеге кыйын эди. Йолавшы йолды ойланмай болмайды. Ол етпей, кайтаягын ойлады. Кайтип олар атасы ман кабинкеге сыярма яде ога ашык кузовка минмеге керек болаягын да балады.

Мараз уйде палатада эки аьдем яткан. Курман-агай эм ишкиши Пошта-Солтан. Курман-агайдынъ улы палатага киргенде, ишкиши эркек бир коькирегин, бир басын, бир бетин касып, орындыкта олтыры эди. Уьстине ак китель, коьк галифе, басына ясыл фуражка кийген, аякларына бийик коньшылы этик баскан аьдем касынатаган кисиге салам бермей, яткан атасы бетке барды. Касына келип, онынъ колына тийди. Карт кыймылдамады. Улы тешкеруьвли карап, атасынынъ пуьлсын оьлшеди.

– Ялпайдыма пайхамбар? – деп сорады ишкиши.

Курман-агайдынъ улы юзине бетлев эндирип, сусын катырып, ишкишиге карады. Сол вакытта уьстине ак халат, басына ак папак кийген врач палатага кирди. Келген киси сабырлы давазы ман хабарлады:

– Мине, – ол ишкишиге коьрсетти, – муна экевлерин койшылар шоьлде тапканлар. Экеви де маьнесиз, кир, аш болып. Мунда аькелип, уьстилерин ювдык, кийимлерин тазаладык, ас иширдик. Муны, – тагы да Пошта-Солтанга коьрсетти, – ким экенин де билмеймиз. Алжын-гулжын соьйлейди. Сизики соьйлемеге болады, ама бирший айткысы келмеген, бир неше куьн кеткенде, онынъ шонтыгыннынъ ишлигинде паспорт таптык. Керек ерге айттык. Тек не пайда. Мине ол неше куьн ас ишпейди, сув да аз увьуртлайды.

– Ол сувук. Пуьлсы да сезилмейди, – деди карттынъ улы.

– Кала, карайым? – деп врач ятканнынъ пуьлсын оьлшеди. Сонъ карттынъ колын орынга акыртын салды, – Уьшин! Аьше, мен не этейим? Суьйтип болаягы белгили эди. Эртеникте мен обход эткенде, ол сав эди. Кайгынъызды боьлемен! – деди ол тоьмен давазы ман.

– Бу кимди?! – деп Пошта-Солтан ашувлы болып, сорады. – Бир коькирек бирев! Директорма?!

– Сенинъ не ишинъ бар?! Авызынъды яп! – деп врач ишкишиге екирди.

Курман-агайдынъ улы сол куьн райком эм милиция куьллыкшыларына йоьлукты. Олар ога кагытларды туьзетпеге, йолда бирев де токтатпасын деп хат яздылар. Эм ол эртеси куьн танъ атканлай уйге йолланды. Карттынъ суьегин кийизге орап, ашык кузовка салдылар. Келеятырганда, айтканымыздай, ол атасы ман кабинкеде олтырарман деп ниет эткенин эске алган эди. Эндиги баьри зат та туьрленди. Аьдем алдыда болаягын балайды, кудай болса оьзинше ярастырады. Атасын ойлады. Неге ол сондай алыс якка барганын ойлап, явап излеп кыйналды. Неге ол бизге сол кадер кыйынлык тувдырды деп атасы акында

ойлады. Атасын ол сүбетаган эди. Алдын обктемсип те алатаган эди. Абли аяп та алды. Аман да неге атасы сол кадер кавыфлык келтиргенин ойлап, туып маънесине шыгаялмады. «Бир де болмаса, йолда кыйналмаспан», — деп ол обзин тынышландырды, аман-эсен уйге етсек ийги эди, деп тиленди.

Уйде де улы туьзилген аьл акында тынышлык таппай ойланды. Каерде, кайтип коьмееги акында. «Биз эндиги кала яшавшылармыз калада коьммеге керекпиз. Ама мунда мусылман облик йок. Авылга аькетсень, савлай мусылман йорык пан коьммеге керек болаяк, а сондай затты партия куллыкшылары аькис коьрерлер, — деп сол ойланувдан писип терледи, — Бу тувылым карт атамнынъ кашувынынъ маънеси? Ол обзин каерде коьмилеегин ойлаган болар, эште. Не баскасы бар кайда коьмилееги? Язык, атам! — деп ол сол ойлар басымга да кирмесин деп соьндирди эм коьнгийлли кепте обзи-обзине айтты, — Оларша эм менимше де секретарь обзин дин калдыклардан артык коьрсетпеге керек. Атам коммунист болмаса да, мен коммунистпен. Эм мен коммунистке тийисли йорык пан атамнынъ сүбегин орынластырмага керекпен» — деп каты токтасты. Яваплы куллыкларда ислеген инилери эм карындаслары сол токтасын макул коьрдилер.

Эм олар, аьдемлерди артык йыймай, карт аталарынынъ сүбегин каладагы мезарда орынластырдылар. Обликтинъ энъ шетинде. Ер куйылган тоьбешик штакет корада аьруьв коьринди. Тоьбешиктинъ уьш янындагы баска кабырларда агаштан этилген кашлар туратаган эдилер.

Сол кабыр бир элли йыл сол ерде сакланды. Оннан сонъ Курман-агайдынъ тувдыкларынынъ бириси сүбекти мусылман обликке коьширтти. Сүьйтип неге этилгенин бирев де билмейди. Обтирик коьмилгенлер туьске энетаганлар. Белки, ол сол тувдыкка энген болса? Оны кыйын айтпага.

Курман-агайдынъ сонъалыкта кайдай мырады ман кашканын бирев де билген йок. Булайда тагы да коспага керек болады: супыларда¹ кызыл юннен этилген шиберекти бармакларына байлайтаган аьдет болган экен.

1989 – 2020 й.

¹ **Супы** — суфий, мусылман динде философиялы тармагы.

Йолмамбет, Йома, Ё-моё...

*И*олмамбет пен Джанболат стадионнынъ касында тогайлыкта орынласкан беседкада шахмат ойнаганлар. Булай куьнлерде келгенлер. Аьдемлер истен тыншайган куьнлерде беседка бос турмайтаганы уьшин, мунда келип те кыйналмадылар. Калашылар, эртерек орын алаяк болып, мунда аьдемлерин де йибердилер. Бу биревге коьринмеген авлак ерде, ас аькелип, стоьл де туьзбеге, ойнап-йырлап куванмага да болган. Коьплер мунда мангал, сислер аькелип, сислик те писиргенлер. А булай куьнлерде бу авлак тынык ерде калашылар коьринмедилер, сонынъ уьшин шахмат ойынына булайы бек онъайлы болды. Олар йолгысатаган куьнде Джанболат оьзининъ койы ясыл «Мазда» машининде аькелди. Бирерде Йолмамбет оьзи де яяв келди. Уьшинин айтсанъ, ога яяв келуьв бек ярайтаган эди. Каладынъ бу ягында терек те, туьрли коьгоьленлер де, кайдай да шешекейлер де коьп, ава да таза, мунда юрмеге кимге де пайдалы. Боьтен де, Йолмамбеттей эсейген аьдемлерге. Джанболат болса, дайым асыгатаган киси, сонынъ уьшин машининнен туьспеди. Бирер куьнлерде Йолмамбет эрте келип, йолдасын беседкада саклап, олтырып, табиатка сукланды, бир-эки сигарет те тартты. Джанболат шахмат пан бек кызыксынган, Йолмамбет те ойынга бет берген. Эки дос та танысларына мактанганлар, шатраш ойыны аьдемнинъ мыйын ясартады деп. Олардынъ ойыннынъ усталык оьлшемлери бирдей болган: бир Джанболат, бир Йолмамбет утып турган. Сол яйма шувак куьнде Джанболат уьш кере енъди. Оннан алдынъы ойнаган куьнде тамам солай Йолмамбет енъген эди. Тек Джанболат енъгенде, бек копыйсыды.

– Мине сага, Йома! – деп ойынлары кутылганда, коьзлери юлдызлардай йылтырап, мактанды бу йол ол.

Олар экеви де бир-бирининъ иесимлерин кыскартып соьйлейтаган эдилер. Джанболат ога Йома деген, а ол косагына Джан деп айткан. Бу затка биреви де оьпкелемеди, суьйтип соьйлесуьв бизим яшавда тез-тез болатан зат. Олар экеви де тенълер, пенсионерлер. Йолмамбет бир-эки ай уьйкен болса да, Джанболат оьзин уьйкен деп санаган. Ким биледи, неге онынъ суьйтип уьйкенсирегенин? Джанболат ямагатшылык

организацияды басшылайтаган эди (организациядың аты «Теньлик» эди). Яде сондай акылы, кылыгы болганы ушин ме? Яшавда уькенсиремеге суьйгенлер аз тувыл да. Кобьиси оьзин баскалардан артык этип коьрсетеек болып, а калганлар не уьшин суьйтип этедилер, билмеге кыйын. Джанболат оьзининь ямагатшылык исине бек уьйкен маьне бермеге шалыскан. Ол сол маьне йогары болсын деп, ямагатшылык куьптин басшылав муьшесин «Йогары миллет меджлиси» деп атаган, а оьзининь сондагы орынына «Президент» деп те яздырган. Иси мен ол бек оьктемсиген эм сонынь абырайын йогары дережеде тургыткан. Ол аьдемлерди йыйып, кайтам-кайтам йыйынлар озгарган, йыйынларда оьзи де соьйлемеге авас болган, ямагатшылык куьбин сыйламага эм сонда салынган талаптарды толтырмага шакьырган. Булай соьзлерде де, шахмат ойнаганда да исине уьйкен маьне берип юрди. Соны билген Йолмамбет аьли енъилгенин сол ис пен байланыстырды:

– Йок теньлик! – деп коьзды Джанболатты.

– Сен ямагатшылык талап пан оьзиньнинь болмаягынды карыстырма! Мени мен сен, Йома, бирдей болаялмаймыз. Теньлик халк ишинде болмага керек.

– Аьше, мени мен сен халк ишиндемиз де. Мен де сен айтканды айтаман. Сен суперсинь, а мен ким? – деп оьзи-оьзин кем коьрсеткендей юлдырып айтты Йолмамбет.

Онынь юлдырганын Джанболат анълады:

– Сен туврасын айт. Мени мен оьзиньди теньлестиргендей сенде амал йок. Мен эртеник сайын эки шелек сувьк сувды басыма куяман, а сен сондай затты эте аласынъма? Мен тренажерда бир саьат терлегенше уйытыламан! – деди.

– Бир саьат коьп! Мага сага етпеге кайда?! – деп Йолмамбет давазын тоьменлетти. – Мен кран сувь ман бетимди уйкалайман, тоьмен ягымды бираз сувлайман – сол ювьлувым. Эне каладынь орталыгына етип, кайтсам – сол меним савлай физкультурам. Оннан сонь канатсыз каздай уьйде айланаман.

– Коьп шоршыма! Бил соны!

– Мен таьмек де тартаман.

– Ол коьтере де ийтлик! Сенинь ясынъда туьтин ишетаганма?! Оьзинь биялага карасань!

– Биялага неге карамага керекпен? – деп Йолмамбеттинь шыкыйына тийгендей болды, – Сен тап Оькимет Думадагы депутатлардай туьтин ишетаганлар ман алысып, селекеге калааксынъ!

– Оькиметтинь сенинь савлыгынь уьшин яны авьырыйды! Соны анъла, акмак!

Йолмамбеттинь шырайы буьылды:

— Сен мага тийме, корлавды кой! Сенинъ депутатларынь аьдемлердинъ кыйын агын коьтерсинлер, колай пенсия берсинлер. Оьзлери алганы ман бирдей этсинлер, аьдемлердикин бираз йогары да этпеге боляк эдилер. Сол заманда тенълик акында соьйлермиз!

— Кайтесинъ сосы сен?! Депутатларды алып шаппай, оьзинъди карасанъ. Сен яшаган халкынъа кыл кадер пайда этпейсинъ. Спорт пан каьр шекпейсинъ, савлыгынъды туьтгин мен увлайсынъ! Сеннен аьдемлерге кайдай коьрим?! — деп

— Сен оьзинъ спортта бек арткандай, каратагы! — деп Йолмамбет ашувланды.

— Мен сага айттым: мен тренажерда бир саьат педальлерге басып айландыраман! — деп Джанболат Йолмамбеттинъ юзине тешкеруьвли карап. — А сенде кыскаяклынъ барым?! — деп сорады.

— Кыскаяклы эсинъе неге келди? Мен кыскаяклыды кайдан табайым? Меники ян берген.

— Онынъ ян бергени уьш йыл болады. Меники де ян берген, — деп Джанболат селекели карап, эки колы ман басын ыслады.

Олар экевлери де бойдаклар эдилер. Джанболаттынъ пишеси йыл артта калган эм ол балалары ман бирге бир уьй больш турган. Йолмамбеттинъ пишеси уьш йыл артта тайган, ол калада квартирада ялгыз яшаган.

— Басынъды неге ыслайсынъ сосы сен?

— Кыскаяклысыз яшап болама? Сага оны таппага керек! Оьзинъдей карт тувыл, сеннен яс болсын, — деп Джанболат аялары ман увуртларын кагып, йылтыравык таз басын уйкалады.

— Мага неге калдынъ? Мен деп те ялгыз яшарман, — деп уялып эринлери мен сыбырдады Йолмамбет.

— Алдама! Кыскаяклысыз эркек туратаганма?! Кыскаяклы керек, ол коьнъилди авлайды. Бираз яс болса, ол ийги. Менде экевим бар. Бир букыж авылда яшайды, баскасы — мунда, калада, — деп Джанболат копарсыды.

— Йок! Мен сондай затты эте алмаспан! — деп Йолмамбет эрек карады.

— Сенде ана еринъ болады да... Йигерли бол — болар.

— Сол ерим болады. Тек сонда куллыгым. Кыскаяклы унамаса ша? Олар сага аьзир больш турама?

— Йома, олар коьтереси де унамагансыйдылар. Эне, меним калада турганым бурынынъ бурып, оьзин кол тийдирмейтаган этип юргистти. Сол заманда мен ога бала шагымда коьргенимди хабарладым. Биздеги Барбос деген каралды ийтимиз авлакта ургашы ийтти тапкан эди. Барбос ога янасады, а

ургашы ырылдайды, ювытпаяк болады. Сонда Барбос ургашыды юмараклады да, зор ман исин этти. Соны хабарлап, мен де озимдикин кыстым, ийтлер де ырылдайдылар деп, йыктым. Сонъында ол да куылди: «Мен сага ийт болганманма?! – деп. Йома, олар баъриси де унамагансып ырылдайдылар. Мине буьгуьн де ырылдады! – деп копарсыды Джанболат.

– Ким экен ол? – деп сорады Йолмамбет.

– Э-э, Йома, кымырсынъ сен! Айтып болама. Мунда биз баъримиз де бир-биримизди таныймыз. Оны сага мен айтпа-спан.

– Айтпа! Мага бек керекпе, – деп, кенем де сорады, – Яс аьдемме?

– Бизден яс. Теъ сага оны билмеге ярамайды. Сен ога тийисли тувылсынъ, Йома.

– Аьше, тенълик акында соьйлейсинъ. Йок бизде тенълик, Джан. Биревде экеви бар, баскада биревдинъ оззи йок. Йок, ол туъз тувыл!

– Сонынъ уьшин сага айтаман: аьдемнинъ оззининъ йигитлигине коьре аьл туъзиледи. Сен, Йома, туьтин ишпе! Сол зат эркекликке де зарар тийгистеди.

– Менде ол ерим яман тувыл. Элбетте, кайтип болатаганын карамага боляк эди.

– Сен балап юрме де, акша тоьлеп шақыр. Соьле сондай кыскааяклылар коьп болган.

– Йок. Ондай зат меним акылыма келиспейди. Акша берип, кыскааяклыды мен шақыралмайман. Уят. Меним пенсиям да кишкей.

– Сага ярамага кыйын. Амалын озинъ тап.

– Амал излемеге керек те болар. Тек мен сондай затка акша тоьлеялмайман, сондай каьрип болгаманма?!

– Элбетте, – деп, басын шайкап, селекелегендей айтты Джанболат.

* * *

Олардынъ сол йолыгысы кажавлап соьйлеген соьздей болды. Ама сол хабарласув Йолмамбеттинъ янына терен синъди. Эм ишинде сезимли ыз калдырды. «Караш ога! Эки кыскааяклысы бар: бириси калада, баскасы авылда. Тувра бир плейбойдай! Сол кыскааяклылар сонада не тапкан экенлер? Эне, онынъ юргисткен иси уьшин болар. Халк арасында юреди де. А мен бир уьйли, биревди коьрмеймен, бир аьдем мен соьйлемеге де заьрсинъ», – деп ол кеше, орынга ятканда ойлады.

Йолмамбеттинъ пишеси уыш йыл артта оылген. Оннан сонъ бир кыскаяклы ман юыкласып таныспаган. Бир яктан намысланды, баска яктан тартынды, йигери батпады. Сол затка ол, уйленмей де, йигерли болган йок. Тувган ерлерде кыскаяклылар ман юруув уят деп саналган, сонынъ ушин амалсыздан да сабыр болып тураяксынъ. Алдын командировка ман баска яктарга баратаган эди, сонда бир-эки кыз бан танысты, ама танысувы терен кетпеди, уйге кайтканда, байланыс коьтере де узилди. Элбетте, ол яшаган ерлерде де кыдыратаган эркеклер болганлар, ама аьдемлер сондайларга унамай караганлар. Йолмамбет элим аьдем болган, сонынъ ушин де терис этпеге уялган. Яс заманында ол келисли косак табув бир мырат пан турды. Ама келин таппага енъил болмады. Сонда онынъ юыклары таныстырдылар, ога ярады, эм сога уйлендирдилер. Бизим яшавда коьбинше суьйтип болатаган. Сонъ балалар тувып, оларды ян косагы ман асырады, карады, окытты. Ол баска эркеклердей бирев мен кыдыраягы акылына да келмеди. Пишесине алал болып, оьзининъ намысын саклап, балаларына коьримли ата болмага шалысты. Балаларын аяк уьстине салаяк мыратка савлай куьшин берди. Оьзининъ ойынша, балаларды ийги оьстируувге ата уьлги болмага керегине шекленмеди, оларды туьз тербиялады. Пишеси оылгеннен сонъ да, косагына алаллыгын саклап, баска кыскаяклыларга карамады.

Кыскаяклылар ога бармага ыразы да болганлар. Онынъ кылыгында кыйшык ерлери йок, сыпаты да яман тувыл, оьзи мен яслы эркеклерден артык болмаса да, кемлиги де болмаган. Балаларын аяк уьстине салган, оьзи оьзин, уьйин караган. Ол орта бойлы, семиз де, арыкай да тувыл, кевдели эркек. Шырайы да шырышты бузатаган болганы йок. Бети таза, тыртыклары аз. Бизде коьп эркек яланъбас юрмейди, ол да, онынъ басында шашы болмаганнан, кыста боьрк, язда фуражка кийди. Шашы болмаганы мин болама? Айтканымыздай, кыскаяклылар ога караганлар. Бирерлери, ногай айткандай, аьруув соьз айтып, шертип алатаганлар да болганлар. Тек ол оларга ыгын бермей, пишесининъ алаллыгына карсы болмай, намысланып, явапсыз калдырды, сендирмеди. Ама бу карайтаганлар да артык ярасык та болган йоклар, а бирерлери коьтере де костансыз болып коьриндилер. Аман да Джанболаттынъ эркек кыскаяклысыз яшамайтаган деген ойы бек дурыс, соны Йолмамбет ийги билген. Ишиннен ол яркылдак кыскаяклыларды ярататаган эди. Ярасыкка ким карамас?! Ол сондайларга карады, коьнъилленди, аман да олардынъ ишинде де алал аьдем таппаягына бир-эки соьйлегеннен билди. Яркылдак пишелер де сага кайдай?! Оьзлерининъ баасын билип, аьнше-

минше эркекке тартылмайдылар да. Оларга да өзлериндей ярасык яде байлығы ман, яде оьнер данькы ман белгиленген киси керек. Йолмамбетте болса, сондай сапатлары болмаган. Бобтен де, сол кыскаяклылардынъ бир кесеги байлык болган ерге, карыжланмага амал бар ерге бек тартылганлар. Сонынъ уьшин олар пише усталыгы ман онынъ аьлин сорастырдылар, болган байлығы яшаган квартирасы экенин билип, соны ман боблиспеге болаягын билмеге шалыстылар. А бирерлери ашыктан-ашык айттылар: «Ол оьлсе, квартирады яшаяк аьдемине калдырмаспа?» деп.

Баска аьдемлерден сорастырдылар. Уялмадылар. Олар онадан артык яшамага суьйгенлерин анълап, Йолмамбет сондайлар ман айкасып та басламады. Онынъ эки улы, уныклары болып, аьше, сынъар бир байлыгын кенетен аьдемге калдыратаганым деп, ишиннен разылык таппады. «Ялгыз оьлейимтагы, биревге яшаган меканымды бергишей! Квартирге коьз салган пише касымга да ювымасын!» деп бир ойда турды.

Бир кайта ол орам ман бараятырганда, оьзиннен яс эки кыскаяклыды коьрди. Олардынъ турмыслары, ярасыкша кийингенлери, косметика ягылган бетлери ога эс бердирди. Экевлерининъ де кувнаклы юзлериннен, йылтыраган коьзлериннен олар байрамшылаган ерден кайтып бараятырганлары ок сезилди. Бир кыскаяклыдынъ колындагы байлам шешекей бобтен де соны билдирди. Экевлери де кызып соьйлеп, токтамай куьлип бардылар. Ювыклаганда, олар Йолмамбетке соравлы карадылар. Суьйтип байлары болмаган пишелер этетаганын ол билген. Йолмамбет те оларга тешкеруьвли карады. Олар касыннан озганда, ол токталып артларыннан карап эм олардынъ соьзлерин эситти. Шашлары ак туьске боялган, орта бойлы, кевдели кыскаяклы кыймасына:

– Бу киси бизге биршийше карады? – деди.

– Биршийи йок, сонынъ уьшин карады. Биршийи! – колларын яйып, яваплады арык кыймасы.

– Суьйтип айтканынъ не? Анълаташ? – деди кевдели кыскаяклы.

– Карт ол! Биршийи йок дегеним: эркеклиги де аз, акшасы да йок. Биршийи! Оны оьзин карамага керек. Бизди ким карар экен! – деп айтканда, экеви де бирге «пырх» деп куьдилер.

Сол соьзлерди эситкен Йолмамбет айыпланып, авызын кымды. «Мен сизге, шаялар, коьрсетер эдим менде биршийим барын!» деп ол ишиннен куьбирденди.

Кыскаяклылар онынъ айтканын эситкендей, бурылдылар, ол олардынъ соьйлегенлерин эситкенин юзиннен оқып, тагы да бек куьлип, шавып каштылар.

Ол артын-алдын ойланган тебентели киси эди. Аьдемлер мен урсыспага суьйген йок, баскалардынъ ислерине басын сукпаган, соьз юргистпеген, эткен затларына яваплы болган. Ол ялгыз яшаган квартирады оьзи йыйыстырып, кийимин кир ювгыш машинкада ювып, ярдамсыз яшамага баьри амалы бар эди. Оьзининъ ялгызлыгыннан бек кыйналмай, оьзининъ эригин язбага ислер тапкан. Коьнъилин авламага балаларынынъ уьйлерине кезуьв-кезуьв барып, сонда уллары ман соьй-леген, уныклары ман юбанган. Куьндиз уьйде газеталар оқып, телевизор карап, компьютерди ашып, шахмат та ойнаган. Кешелер мен, боьтен де, уьйкламага ятканда, яшавы акында, озган куьни оқында ойлаган. Ол эсли аьдем болса да, кыская-кылырга аваслыкты оьзинде соьндиреалган йок. Олар, тап каранъы коькте айындырык йылтырагандай, акылын яркылдатып алатаган эдилер. Сол сезимлерди йок этпеге шалысып: «Уялмайсынъма? Эгер бирев сол ойларынынъды билип олтырса, селекеге калаяксынъ да, бу ясынъда баска затлар акында ойлав керек» — деп, оьзин оьзи тыйдырмага шалысатаган эди.

Ол бу квартирасына социализм батып барганда, коьшкен. Ога дейим онада каладынъ баска еринде уьйкен квартирасы бар эди. Соны ол, заводта инженер болып ислегенде, шеретте турып, бослай алды. Сол квартирада йырма йылдан артык аьели мен яшады. Уллары оьсип, оқыдылар, сонъ уьйлендилер. Сол вакытта балаларына мекан болсын деп, квартирасын улларына боьлип берди. Бираз йыйган акшасы болып, ол пишеси мен оьзине бу бир пешли квартирады алды. Сол квартирада байы ман пишеси оьмири турмага мырат эткен эдилер. Аман да пишесининъ савлыгы осалланды, буйреги авырды. Эм ол, пишесин эмлеек болып, туьрли врачларга барып, дарманлар излеп, аье-куье болып яшады. Кыралда аьллер туьрлендилер, кыйынлыклар келдилер. Заводта энтте ислемеге амалы бар эди, онынъ ишинде машинлер, станоклар болганлар, соларда баска керек-ярак затлар этпеге болганлар, аман да бирев де бир зат ислегенлерден сорамады, техникады саттылар. Кыралда Гайдар эм онынъ коьшшылары басшылыкты колларында ыслап, приватизация этпеге алгасадылар. Олар аьдемлерге коьп оькиниш тувдырдылар.

Ол да, кыралдынъ миллионлаган яшавшыларындай, оькиметке карсы тураялмады. «Ямагат сокыр болса, бир коьзинъди юм», — деген ой ман йогардан айтылганды этти. Ама яшавды ойлап, балаларына да аяк уьстине каты баспаган шакта ярдамласпага керек деп, ол туьрли ислерде иследи. Басында ол шабашка этетаган курувшылар ман куллык этти, тек сол ис ога, эсли аьдемге авыр деп, баска ер таппага каьрледи.

Суйтип ол челнок (енгил сатув ман каър шеккенге челнок дегенлер) болды. Керуувге юннен тигилген свитерлерди, боърклерди сатувга аькетип, тапкан акшасы ман Мескуувге барып, соннан машинлерге запчасть алып, аькелип, яшаган ерлерде сатты. Келим болды. Авырган пишесин карамага, озининь басына да етти, бираз акша да йыйды. Пенсияга шыгаман дегенде, заводтан кеткен йыллар саналмай, онада кереклише стаж айлары етиспедилер эм ога бек аз пенсия яздылар. Сол заманда пишеси де мараз уйде ян берди. Тий-ислисинше пишесининь оьмиралласын, дуваларын аткарды. Эм ол тагы да челнок болып ислемеге керек болды. Сол заманда ол коьп ерлерге барды, товар аькелмеге Туркияга да барып баслады. Барувлары колайыннан болдылар, ол бираз долларлар да йыйды. Эки улына да квартиралар алмага ярдамласты. Юрувлерин токтатаман деп, ол дача алып, авласы ман каър шекти, агаштан кишкей уй салды, тереклер олтыртты, ясылша оьстирди. Дачада заманын озгармага ога ярайтаган эди, ама аьдемде ярататаган яшавы коьп созылмайтаган да, капилестен Кобан тасып, ягалардагы дача ерлерди сув алды, онынь агаш уйин савлай да акашты. Авласы аьлекленди. Компенсация бирев де бермеди. Ол да сол ушыраган казадан эсин йыялмай, дачасын таслап, бир якка бармай, бираз йыйган долларларына сенип яшады. Оьзге пенсионерлердей коьп шыктаж этпей, аз пенсиясына сабыр болып турды.

Ама йогардагы Алла да сондай шыдамлы аьдемлерге ярдам этетаган. Бирден улларынынь аьллери туьзелди, олар аталарына ярдамласып басладылар. Ол дайым балаларына онынь ата борышы керек деп турган, а сол аьл керисинше бурылды. Олар ярдамласаяк болганда, ол сондай затка уйренмеген, улларын бек урсысты. Ама балалар эбин таптылар. Басында уйкен улы Али ога янгы ялпак телевизор алды, сонь кишкей улы Руслан кутыгыннан шыгарылмаган компьютер аькелди. Унамайтаган аталарын аруув соьзлер мен комлап: «Биз сенинь балаларынь, биз этпесек, сага ярдам ким этеек», — деп аталарын юмсаттылар. Уллары тербиялы балалар болганлар. Олар, аталары коьтересиннен бек баскаларга соьз еткеннен коркатаганын билип, эткенлерин биревге де, оьзлерининь келинлерине де айтпадылар.

Уллары ислеитаганы ушин, аталарына келмеге замап табылмайтаганын билип, ол оьзи оларга барып турды. Аьдетинше, ол оларга кешке табатын келди. Бирге ас ишти, аьллерин билди, уныклары ман хабарласты, шахмат ойнамага уйретти.

Куьндиз ол, калган пенсионерлердей болып, заманын ялгыз аткарды. Бираз юрип, паркта тыншайып, уйине кайтып, асын этти. Эртенги куьн не емеге керегин ойлады. «Эртенликте уянасынъ не зат буьгуьн ас ишеекпен деп, кештеде ятасынъ, эртен не зат ишеекпен» деп ол озин селекелеп те турды. Элбетте, картлык! Сол ялгыз вакытларда онынъ эсине пишеси де келетаган эди. «Ол баска дунияга кеткен. Сонда тынышына турсын, эске алып, неге ога пай бермеске керек», — деп сол эскеруувлерди тыйдырмага да шалысатаган эди.

Йолмамбеттинъ эсин бийлейтаган кыскаяклысы болган, тек ол оны оззи оззиннен де ясырды, ол — ясыртын сыры эди. Ога каратып ол мыратлар да туьзбеди, ама оззининъ акылынан кувайлмады. Яны яраткан сав аьдемди кувып болама?

Эки йыл артта Йолмамбеттинъ аьруьв танысы оьлди. Оьлетаган Хамзат онынъ авылдасы да болган, оззи калада яшаган. Йолмамбетте яшаган еринде йолдаслары аз эди. Хамзат болса, оны орамда коьрсе, «Мерседес» машинасын токтатып, машинадан шыгып, шавып, онынъ колын эки колы ман алып, аьлин, савлыгын сорап, коьргенине куванышын билдирди. Соьле калада тувыл, авылда да таныслар машиннен шыкпайдылар. Хамзат калада конакбайлыгы ман ийги белгили эди. Коьплерди уйине шақырып та, кафеге аькетип те, бир кыйналмай сыйлайтаган эди. Дайым да Йолмамбетти коьрип, заманы болмаса, коьрисеек заманды, каерде коьриспеге болаякларын айтты, эгер бос болса, машинге олтыртып, бир неше кере куллыгына аькетип, зияпет салып, хабарласып, сыйлап, машини мен уйге аькелди. Хамзатта сатув-алув ман каьр шеккен фирмасы болган. Йолмамбет те танысын уйге шақырмага мырат эткен эди, аман да, танысы шақырып турганы уьшин, кылмысын кайтараялмады, бир де конак этип алаялмады. Ол калган деген сувык хабарды эситкенде, бек кайгырды. Танысында тромб уьзилип, юрегин токтаткан эди. Онада Йолмамбет яшаган ерден узак болмаган ерде онъайлы эки шарлаклы уйи турган эди. Хамзаттынъ суьйтип, бирев сакламастан оьлгени коьп аьдемлерди саьспеклетти. Онынъ яназысына ахыр-туьрли ерлерден коьп аьдемлер йыйылдылар. Йолмамбет эситкенлей, сол саьат оьмираллага бармага асыкты. Ол онынъ уйинде болганы йок. Сонынъ уьшин, кызыл кербиштен салынган уйге, тамам сондай кербиштен салынган бийик корага сукланып карады. Кора бойы ясыл ёлкалар оьскенлер, уйдинъ, авыздынъ алдында ярасык туьсли плитка тоьселген, сол затлар да эс бердирдилер. Йолмамбет яназыда оззининъ коьп танысларын коьрди.

Ол аьпендиге дува эттирип, авылдастар куьплесип турган ерге барды. Эркеклердинъ басларында боьрклер яде фуражкелер, бетлерине куьнъиртлик эндирип турган эдилер. Аман да сондай ерде халк соьйлемеге авас, неге десенъ коьплер бир-бирин коьрмеген, биревлер хабар билмеге кызыксынатаганлар да араларында бар.

Йолмамбет янасканда, олар оьлгеннинъ аьдемлиги, конакбайлыгы, колайлыгы акында соьйлейтаган эдилер, хабарлары уьзилгенде, Йолмамбеттинъ аьлин сорадылар. Ол кыскасыннан явап берип, коьп соьйлемеди, оьзине эс бердиргиси келмеди. Аьдемлер бир-бирлерине усамайтаган да боладьлар, сол сабат оны соьйлеткиси келетаганлар да табылдылар. Онынъ касындагы кызыл шырай, айлак семиз, Хамзаттынъ кардашы Каирбек деген авылдасы шайпак аьдем эди, олар яшавда аз айкасканлар, ама бир-бирлерин таныганлар. Бираз уьндемей турганда, Каирбек Йолмамбетке бурылып, янъы коьргендей суьйинип, болган куьши мен ийнине кагып, куьлди:

– Вау, Йолмамбет, сен экенсинътагы! – деп.

Йолмамбет авырткан ийнин сьйпап, ога ашувлы карады. Оьмираллада болмай, баска ерде болган болса, Йолмамбет Каирбектинъ дуьмбижин куймага да болаяк эди. Аман да мунадай ерде даваз коьтерип соьйлемеге ярамайтаганын билип, Йолмамбет сусын билдирип, авылдасына шыдамлы карады.

– Авылдастарынъды танымайсынъма сосы сен, инженер! – деп селекелегендей айтты Каирбек.

– Не зат айткынъ келеди?! Меним атым бар! Эм колынъды да тый, мен сенинъ бармакларынъды сувырмага боламан! – деп давазын тындырып, яваплады Йолмамбет.

– Йолмамбет, биз доспыз да. Мен сени коьрмегеним коьп заман. Яслыгымызда биз экевимиз бир куьнде армияга бирге кеткенмиз. Эсинъде тувылым?

– Эсимде, Каирбек.

– Аьлинъ калай? – деп ялынып, домбай Каирбек уьстиндеги тозып бараятырган кара териден этилген курткасын туьзетти.

Явап болмады. Сол вакытта уьйдинъ ашылган эсигиннен оьлгеннинъ суьегин шыгарып басладылар. Яс аьдемлер шапырашты коьтерип, басмактардан туьсип, каралдыдынъ ортасында токталдылар. Оннан сонъ ашылган эсиктен сьйт эткен кыскаяклылар уьйден шыгып басладылар.

Олар уьйге коьтерилетаган басамактынъ уьстинде эсик алдыда куьплестилер, бир сыдырага туьзилдилер, сьйтын бардырдылар. Шапырашты ыслаган яслардынъ касларына ясыл

боёркине шалма этилип ак кумаш байланган аьпенди шыкты. Ол колын коьгерип, сыйт этетаган пишелерге каратты:

– Ямагат! Тынынъыз! – деп бакырды эм тынганларын саклады.

Эсик алдындагы пишелер йылавларын тегаран токтаттылар. Тизилген пишелердинъ ортасында уйдинъ иесиннинъ пишеси турган эди. Онынъ уьстинде карагошкыл ясыл шыба, сувык тиймесин деп, бели куба туьсли юн явлык пан байланган, басында кара йибек явлык кийилген кыскаяклы артык эс эттирди. Ол явлыктынъ ушын бир колы ман ыслап, авызын явып тургысткан, баска колдынъ алтын юзик салынган бармагы коьзясларын суьртпеге аьзирдей увыртында турды. Окында ол явлыктынъ ушын туьсирип, ап-ашык бетин ашты. Бетининъ эти бир тыртыксыз тегис, кара каслары тап карындаш пан сызылгандай, боьтен де билинди кишкей бурнында калтырап турган танавлары эм кызгылт помада ягылган оймактай эринлери. Кыскаяклы, тап бир сахнада турган артисткадай, коьзлерин шуькирейтип узакка карап турды, кайгырганын билдирип, авызын бир япты, бир ашты. Оьмираллага келгенлер мунадай вакытта пишединъ аьлин терен ойламадылар. Аман да ойланатаганлар да табылдылар.

– Амин! – деп аьпенди аяларын тутып, дува окып баслады.

Баьри йыйылганлар да аяларын яйып тынъладылар. Пише де явлыгынынъ ушын туьсирип, дувага эки аясын яйды. Йолмамбет кыскаяклыдынъ ярасыклыгына сукланды эм каравын онадан алаялмады. Эш те, оьмираллада сога караган эркеклердинъ туьрли ойлары тувдылар. Биревлер: «Аьше, пише кавым», – деп юрекке алмадылар. Тагы да биревлер бетлеп: «Байы оьлген, а ол ярасыкланып кийинген» деп айтканлар, оьзлери уялып карамларын ерге караттылар. Баскалар, не айтаякларын билмей, Йолмамбеттей сукланганлар да болганлар.

Кызыл шырайлы Каирбек Йолмамбет бетке басын энъ кейтип:

– Бу коьпке шыдамас! – деди, эситтирип.

Йолмамбет айтканын яратпай, Каирбекке тешкеруьвли карады. Йолмамбеттинъ баска ягында турган сепкил юзли эркек, сол соьзлерди эситип, куьлкисин ишинде ыслаялмады эм неге болса да Йолмамбетти плашынынъ енъиннен тартты. «Мени неге тартады?» деп, Йолмамбет ога да сусланып карады.

Аьпенди дуvasын окып болды:

– Амин! – деп юзин сыйпады.

Йыйылганлар да:

– Амин! – деп дуваларын этип, аялары ман юзлерин сыйпадылар.

Аьпендидинь тагы да айтаягын тынъладылар. Аьпенди болса, шапырашты ыслайтаганларга ювык барып, суюкты кайтип шыгараягын туьсиндирди. Сепкил бетли эркек энъкейип, бир Йолмамбетке, бир Каирбекке карап:

– Яназыда сиз соьйлейтаган затлар акында ойлайтаганларма, имансызлар! – деп бетледи.

– Ол мен тувыл, – деп кыпынълады Каирбек эм косты. – Ол Йолмамбет. Ол ярасык пишелерге карайтаган эркек.

Йолмамбет, онынъ аркасына сувук сув куйылгандай, адалаганнан коьзлерин батлатып, ашувы ишине сыймай домбайга карады.

– А мен сен, Каирбек, айткансынъ деп ойладым? – деди аьжейпсинип сепкил юзли эркек.

– Йо-о-ок! – деп юлдырды Каирбек. – Мен сондай затты кайтип айтпага болаякпан, эгер Хамзат меним кардашым болса. Ол мага кайгадер ийгилик эткен. Пишеси де мага дайым алал болган. Мен оны тек ийги яктан билемен. Сондай зат айтаяк уьшин, коьтере де наьлет болув керек!

Йолмамбетти домбайдынъ оьтирик соьйлеви саьспеклеттирди:

– Сенинъше мен айтканма?! Ол сен айттынъ: «Бу коьпке шыдамас!» деп! Эндиги мага авдарасынъ!

– Койтагы, Йолмамбет! Яман соьзлерди тагы да кайтарасынъ! – деди бир туьги кыйшаймай Каирбек.

– Койынъыз! Бу яназы! – деп киристи сепкил юзли эркек.

– Ямагат! – деп бакырып аьпенди, – Шыгарынъыз! – деди.

Йыйылганлар йылысып, шапырашты шыгаратаганларга йол босаттылар. Ювыклар шапырашты коьтерип, каралдыдан шыгардылар, авыздынъ янында турган «Скорый помощтинъ» ишине салдылар эм оьзлери де сонда олтыраларга олтырдылар. Коьплер оьзлерининъ машинлерине минди. Йолмамбет яв юргенлер мен «Икарус» автобусына минди. Автобуска эрте мингенлер Йолмамбетке куьлемсирев карамлар аттылар. Ол онынъ акында хабар болганын анълады эм барып бос орынга олтырды. Автобус алдыда барган «Скорый помощтинъ» артыннан барды, калган машинлер – автобустынъ артыннан. Суюк авыл мезарда орынласаяк. Авыл каладан узак болмаган ерде орынласкан. Авылга киргенде, тизилген машинлер, яшавшыларга билдиреек мырат пан, авылдынъ орта орамы ман басыннан сонъына дейим бардылар, сонъ оьлик бетке бу-

рылдылар. «Скорый помощь» мезардынъ авызынынъ касында токталды. Онынъ артыннан автобус та, байыр коьликлер де токталдылар. Бас деп шапырашты шыгардылар, сонъ автобустан да, машинлерден де аьдемлер шыктылар. Ювыклар шапырашты коьтерип, янъы казылган кабырга аькеттилер. Мезарда аьпенди дува окыды, билген аьдемлер «оьмираллады» эжувьледилер. Сонъ аьпенди суьекти кайтип кабырга туьсирмеге, оны алагатка салмага коьрсетти. Алагатты такталар ман бегиттилер, кабырды ер мен явып басладылар. Аьдетинше, яс аьдемлер казгырлар ман ер таслаганлар, Йолмамбет оьзининъ ясы ман келисте, казгыр алмай, коллары ман бир увьыс ерди кабырга атты. Коьммеге келген бир увьыс ер болса да атып, колласпага керек – ол бурынгы йорык, ама коьплер буьгуьн соны билмейдилер.

Артка калага бараятырганда, онынъ касына олтырган эркек Йолмамбеттен куьлемсиреп сорады:

– Калганнынъ пишеси коьпке шыдамас дейсинъме? – деп.

Йолмамбет сол сорадан оьрейи ушып, оьпкелеп:

– Кайтесиз сосы сиз?! Ол соьзди мен тувьыл, касымда турган Каирбек айткан! – деди.

– Кайтесинъ сосы сен! Каирбек Хамзаттынъ кардашы. Ол суьйтип келини акында соьйлемес.

– А мен соьйлеекпен, солма? Муьскин меним де досым эди. Каирбек айтып, мага бурган...

– Неге суьйтип эткен экен?

– Кайдан билейим? Бек акыллы болар! Яде, кабан, куьлдиреек болганым? Мен ога сол вакытта явап береялмадым, неге десенъ аьпенди дува окып туры эди. Мен ол домбай кабанга этеегимди энтте этермен! – деди ашувьн токтатаялмай Йолмамбет...

* * *

Тек бу туьгисуьв соны ман кутылмады. Йолмамбет конъгысы орамга шыгып олтырса, бир неше кайта басына кара явлык байлаган ярасык кысаяклыды коьретаган эди. Йыл озганда, пише кара явлыгын басына киймей баслаганда да, оны ман расты. Ол касыннан озса, Йолмамбет токталып, сездирмей, артыннан карайтаган эди. Кысаяклыдынъ битими, кыскартылып алынган кара шашлары, акыртын шайкалып юргени онынъ карамын оьзине тартты. Ол ога эртениктен кешке дейим карамага заьр эди. Элбетте, кысаяклы ога сондай сезими мен караягына ол сенмеди. Бир кайта кысаяклы ога эс бергенин коьрип, онынъ юреги буьлкилдеп кетти, суьйингенин ясыраялмай, Йолмамбет йылмайып карады. Тек суьйингени

бос болды. Кыскаяклы касына келип, коьзлерин шуькирейтип, тесип карады.

– Ия! Ё-моё! – деп кыскаяклы танавларын коьптирди.

– Кайтип соьйлейсинь сен! Меним ясым сеникиннен уьйкен. Таныс болмаган аьдеминге бираз юмсақ соьйлемеге де болаяқ эди. Меним атым Йолмамбет, дослар мага Йома деп те айтадылар. Тек Ё-моё тувыл!

– Досларынь сага не деп те айтсынлар. А меним юмсақ соьйлевим сага келиспейди! Сонынь уьшин оьзиньди аьдемше юргистпеге керек!

– Аньламадым? Айтканынь не? Туьсиндиреш мага?

– Меним яшавыма кириспе! – деп кыскаяклы, емеге аьзирдей, ашувланды.

– Мен не зат сага эткенмен?! – деди саьспеклеп Йолмамбет.

– Меним кайгадер шыдамага болаягымга сен неге калдынъ?! Сымырайсып басыньды меним яшавымга неге сугасынь?!

– Э-э-э! Аньладым. Сен сол соьз акында айтасыньма?

– Сол соьз, сол соьз акында! Эсиньди йыйдынъма?

– Тек мен сол соьзди айткан йокпан. Сол соьзди домбай Каирбек айтып, сонъ мен айткан деп айландырды.

– Каирбек сондай затты айтаяқ тувыл. Ол Хамзаттынъ ювық кардашы. Оны сен айткансынъ!

– Мен сол соьзлерди айткан йокпан! – деп катырып айтты Йолмамбет.

Кыскаяклы касларынь туьйип:

– Эгер энтте бир ерде сеннен меним акымда соьз шыкса, авызыньды йыртарман! Билдинъме?! – деп екирди.

– Караш ога! Авызынь йырттыратаганларга раскандай! – деп Йолмамбет кажымады.

– Сораяқ тувылман! Авызыньды тый! Аньладыньма?! Мен сага керегиньди таптырарман! – деп ашувын ясырмай, айткан соьзлерине ютынып, кыскаяклы бараятырган йолы ман йоьнеди.

* * *

Йолмамбеттинъ куьнделик яшавында каьр йок демеге болаяқ эди. Сол зат, элбетте, коьп пенсионерлерди кыйнаган. Ол бек эрте, куьн ярыгы белгиленгенде уянган. Бир кесек заманды орындыкта олтырган, сонъ, терезеге янасып, терезеге караган, оннан сонъ балконга шыгып, таза авага ютынып, тоьгерекке карап турган. Карап арыганда, ол барып шайын ишкен, онадан сонъ компьютерге олтырып, яньгы хабарларды, бир-эки

политикалы кызыклы затларды газета сайтларында, спорт билдируувлерди окыган. Сонъ бир кесек заман айланып, уй йыйыстырган, кирленген кийимлерди ювган, ас аьзирлеген. Сол ислерди болдырып, ялкып олтырган. Аьдетинше, бос турмага ярамаганын анълап, оьзи оьзин урсыскан. Оьзин зор ман кыстап, сыякка шыккан, каралдыда айланган. Оннан сонъ уйге кирип, тийислисинше кийинип, шыгып каладынъ орталыгы бетине барган. Сонда орталык паркта олтырган. Онынъ оьзиндей пенсионер таныслары болганлар. Ол солар ман бираз хабарласып, эригин язган. Олар арасында ол дос излемеген, олар да сондайлар болганлар, аман да раскан сайын олар да, ол да куванганларын коьрсеткенлер. Паркта олтырувдан тамам безсе, ол орталык майдан бетте де юрди, сонда олтыргышлар тавып олтырды, аьдемлерге карады. Олтырганнан да безсе, ол туькенлерге кирди. Бир куьнлерде соннан емек, керек-ярак затларын алды, баска куьнлерде булай айланды, бааларын карады, оьзине бирший излегендей коьрсетти.

Кыскаяклы ман ашшы соьйлесуьв болганда, ол онадан ташанып юрип, эректе турды. Оны ман оьмири соьйлемеспен деп ант этсе де, ол оны эске алды эм оьзи де билмеди, кайтип онынъ аяклары кыскаяклы юрген орамга аькетип баслаганын. Тек оьзин коьрсетпеди. Ол, кыскаяклы исине баратаган заманында, сол орамга барып, тротуарда карады.

Кыскаяклыдынъ суьлдери эректен коьринсе, ол орамды оьтип, оьтпек сататаган туькенге кирип, сонда уйкен сисели терезеден онынъ озып барганын саклады. Телезип карады.

Кыскаяклыдынъ аты белгили эди, тек Йолмамбет «Лейла» деген атты бир де айтпаган, а кайтип бир айткысы келген. Эндиги, кеше-куьндиз оны ойланып, касына ювымаса да, ол Лейладынъ бир кесек кылыкларын сезген. Кыскаяклыдынъ оьктем, наьзик болганы, оьзининъ ярасыклыгын да билгени Йолмамбетти оьзине шақырган. Кыскаяклы ярасыклыкка бет бергени онынъ кийинген кийиминнен де ашык коьринген. Онынъ уьстинде кийими йинишке сынына уйкастырылып баа материаллардан пишилген. Салкын куьз куьнинде бир туьсли акшыл пальто яде енъил коькшил куртка; яз куьнинде яскылт, кызгылт, шоколад туьсли костюм шыбалар, иссиде туьрли туьсли йибек шыбалар; кыста саргылт юмсак териден тон яде йылтыравык моры норкадан шуба кийип юрди. Аяк кийими бийик оькшели болган. Араларында каты туьгисуьв уьшин эм кайтип оны ман соьйлемеге билмегеннен Йолмамбет ога коьринмеге де йигери батпады. Лейла оьтпек сататаган туькеннинъ туврасыннан озса, ол асыкпай артыннан барды. Ол муьйиске бурылып йогалса, Йолмамбет токталды. Муьйи-

стен бурылганда бир неше метр юрилген ерде Лейла ислеген Пенсиялык фондынынъ меканы орынласкан, а сога етсе, кыскайклы токталып артына, ян ягына каранып, оны коьрмеге болган. Суьйтип озгарып, Йолмамбет парк бетке барып, сонда картлар ман соьйлеген, таныслары йок болса, фонтан тоьгерегинде ойнаган балаларга караган. Сонъ бир саьатке ювыклаганда, Пенсиялык фондында уьйле тыншаювдынъ заманы келгенде, ол сол бетке асыккан. Пенсиялык фондына карсы универмаг турган. Йолмамбет сонда кирип, экинши шарлакта басамак арасындагы кенъ терезеден фондтан шыккан кыскайклыларга караган. Олар соннан кетип, ювыктагы кафеде асларын ишкенлер. Йолмамбет экинши шарлакта кыскайклылар ас ишип кайтканларын саклаган. Ол онынъ кайтканын коьргенде, тагы да кыскайклыды оьткинли карамы ман юткандай болып карады. Карамы ман озгарып, коьнъилин авлады. Ама аьдемлерден де тартынды, олар онынъ деп оьзин юргисткенин билип, уялтаякларын ойлады. Ол оьзи де солай эткен аьдемди уялтар эди. Тек оьзи мен ол бирший этеялмады, ишиндеги уят сезимлерин тьйдыраялмады.

Аксамда Йолмамбет балаларынынъ уьйлерине барды. Бир кайта бир улына, баска кайта экинши улына. Оларда кешки асын ишти, хабарласты, йиенлерининъ аьллерин билди, шахмат ойнады. Тамам арса, бек оларды да бездирмей, уьйине кайтты. Уьйинде онъайлыша диванында ятып, телевизор карады, ама телевизорда ол коьп затгы коьргиси де келмейтаган эди. Ярамаган ерлери коьп болды, ол сонынъ уьшин каналларды коьп авыстырып карайтаган эди. Бирерде телевизорды коьтере де карамады. Компьютерди ашып, сонда шахмат ойынынынъ сайтын тавып, компьютер мен ойнады. Уьйинде энъ авыр вакытлары ол уйкламага ятканда болдылар. Ол озган куьнди эске алып, ойланган вакытлары. Сонда кайтип те болсын оьзи оьзиннен кыскайклыдынъ суьйдимли юзи коьз алдына келди. Ишиндеги сезимлерге эркинлик берип, ол оны ман ювыкласканын да акылына келтиреек болып та каьрледи, аман да сол саьатлей: «Мен ога кайдай косак?! Йок, ол мендейди ювытпас» — деп сезимлерин токтатты. Бираз заман кеткенде: «А булай карасанъ, меним басым, колым сав, сакат бирев тувылман. Карамага да болар?» — деп ол оьзи-оьзине соравлар берип, яваплар изледи. Тагы да ятканда, тагы да ойлап, Лейла онынъ яны ога тартылганын билгенин унады. Белки, сол зат кыскайклыдынъ ога каравын туьрлендирер, онынъ да янын ога тартар деп бек уьмитленди. Эртеникте ога айык ойлар келдилер. Кешеги ойлары оьтирик экенин ашыктан-ашык коьрди. «Бу заттан пайда болмас. Мен де, балалардай, неге онынъ артыннан

куьлетки больш юремен. Коюв керек», – деп озине урсысты. Ама эртеси куьни де, озган куьниндей оьтетаган эди. Эртенги шайын ишип, кайтип аяклары суьйреп, кыскайклы юрген орамга аькететаганын оьзи де билмей калады...

Бир кесек затларды аьдем эртерек уьмитленмей этетаган. Бирерде аьдемлер мен бек сейирли затлар болатан. Сол куьн де онада бек аьлемет затлар болдылар. Суьйтип, Йолмамбет те универмагтын ишиннен Пенсиялык фонд бетке карап, Лейлады коьргеннен сон, паркке кетпей, улы Руслан ислеген уьйге барды. Кала кишкей, калашылар куллык эткен курылыстар орталыкта турганлар. Руслан ислеген бизнес-центр Пенсиялы фондыннан узак болмаган ерде эди. Йолмамбет ога бир-эки кере алдын да келген эди, сонын уьшин ол иске киретаган ерде саклашыды коьргенде, басын ийди, саклашы да бирший сорамай, йол берди. Йолмамбет кене де улынын тукумын айтты, саклашы да мен сени билемен дегенди ангылатып, басын ийди. Улы куллыгында белгили орынды алып ислеген. Истин фойесинде коьп шыраklar янганлар, иргелеринде полдан тоьбесине дейим биялалар салынганлар, биялалар арасындагы бос ерлерде рамаларда суьвретшилердин суьвретлери илингенлер. Йолмамбет ярлык фойеди оьтип, улы ислеген ерге барды. Менеджерлер ислеген ердин эсиги бегитилмей турган залынын ишинде онавга юьык куллыкшы олтырган. Олардын оьгкикли сиселер мен боьлинген боьлмелеринде стоьл, кресло, олтыргыш, компьютер турган. Сонда олтырган байрамша кийинген яслар, кызлар телефонлар ман соьйлеп, компьютерлерден биршийлер карап ислегенлер. Шав-шув эситилмейтаган эди. Деп ислегенлерине Йолмамбеттин сейири калатаган эди. Совет заманындагы инженерлердей анда-мунда бирев де юрмей, ислерине коьмилип турганларын ол ярататаган эди. Кене де мундагы ис онын яс заманындагы исин эске туьсирди.

Руслан залдын алды бетинде олтырган. Онын ислеген еринде папкалар уьсти-уьстине салынган кара туьсли стоьл, компьютер, кирген ерде бос олтыргыш турган. Улы оьзи айлангыш креслода олтырган. Йолмамбет киргенде, улы тураяк болды, аман да атасы колын коьтерип оны токтатты:

– Олтыр. Мен коьп заманынды алмаспан. Булай келгенмен, – деп.

– Мага не?! Саьатлеп те олтырмага боласын, – деп йылы шырайы ман йолгып, улы шыганакалары ман креслодын анына таянды.

Йолмамбет олтыргышты йылыстырып олтырды. Руслан – онын кенжепайы. Оны анасы бек артык суьйген, сонын уьшин ол анасында бек эрке больш оьскен. Атасы болса, эки

улына бирдей карап тербиялады, биревин баскасыннан айырмады, экевине де ишиндеги сезимлерин коьрсетпей, сусын билдирип оьстирди. Анасы кенжепайын артык коьргени уьшин ол да бирерлерде эркелететаган эди, тек сол сабатлей орнына салып, катылыгын коьрсеткен. Ногай аьдет солай, ул балага каты болмасань болмайтаган. Йолмамбет улынынь аьлин сорамай:

– Булай ислеген ериньди коьрейим деп кирдим, – деди кайтарып атасы.

– Аьруув эттинь. Мен де бир босасам, уьйинье кирип яшаганыньды коьреек боламан, – деп айтканда, боьлмеге ак коьйлегине галстук салган, коькшил костюм кийген эсли эркек кирди.

Эркек Русланнынь алдына стоьлге ак конвертти салды:

– Сенинь исинь болды! Аслыгымыз дазувлардан оьтип, алувышларга етти. Аьперим! – деп конвертке коьрсетип. – Хайырын коьр! – деди.

Руслан суьйингенин коьрсетип эки колы ман силкти. Сонь атасына анлатып:

– Бу меним етекшим, – деди эм орыныннан козгалмай колы ман атасына коьрсетип, – а бу меним атам! – деди эркекке.

Йолмамбет тартынып, эндиги олар истеги аьдемлер, куллыкларынынь каьрлерин шексинлер деп тураяк болды.

– Олтырыньыз, олтырыньыз! – деп буйырыклы давазы ман эркек тешкеруувли карамы ман Йолмамбетке карады. – Сизинь улыньыз энь ийги исшилердинь бириси. Етимислер сизге! – деп ол боьлмеден шыкты.

– Атам, сенинь келувинь мен мага куваныш келди! – деп улы конвертти ашып, бармаклары ман сайластырып акшады санады эм ол конверттеги акшага тагы да бек суьйинип, эки колын бир-бирине уйкалады.

Етекши артына кайтып:

– Руслан! – деди.

Йолмамбет ога карап, баягыша тураяк болды.

– Олтырыньыз, олтырыньыз! – деди ога етекши. Эм Русланга каратып, – Сен оьксиз балалар уьйи «Мыратка» не керегин бил, – деп Йолмамбетке йьлы карап, – Карт аьдемлер яшайтаган уьйге де ярдам этуув керек. Оларды мутпа! Мен оларга деп акшады бухгалтерияга язганман, – деди.

– Аьруув, шеф! Кьйналманьыз, оньайлыша этермиз! – деп яваплады Руслан.

Шеф шыкты.

– Етекшинь киргенде, сен неге турмайсынь? Тербиялы

аьдем экенинъди бир заманда да мутпа! – деди сейирсинип атасы.

– Бизде куллыкта бос затларды этпенъыз дегенлер. Йылмаювды, бас ийювди, кешируув тилегининъызди койынъыз деп шеф оъзи уйретеди.

«Белки дурыс та болар?» – деп ишиннен ойланды Йолмамбет, тек тысыннан кене де айтты:

– Тербиясыз экенинъди коьрсетпеге ярамайды.

– Дурыс айтасынъ, атам, биз де шеф айтканда турмага керекпиз, – деп Руслан конверттен бесер юз эки евро акшады шыгарып созды:

– Атам, бу сага. Оъзинъе бирший аларсынъ, – деп.

– Ол да не зат оъзи! Мага керексиз! Сенинъ абелинъ бар! – деп екирди Йолмамбет.

– Болганы бир мынъ! Керек болса, коьп те бермеге боламан.

Атасы ашувын токтатаялмай:

– Аз акша деп ойлайсынъма?! Бизим акша ман етпис доьрт мынъ! Меним бес айлык пенсиям! Сен алжыма!

Руслан конвертти коьрсетти:

– Атам, мунда он мынъ евро. Мен суьйтип аьр бир тыс кыралга сатувдан алмага керекпен.

– Алла мырадынъды этсин. Тек мага сизден сондай коьмек керекпес! Мен каьрип болган йокпан! – деп атасы разы болмайтаганын коьрсетти.

– Атам, сен анъламайсынъ. Эгер мен дурысша акшамды шыгарсам, меним исим онъ барады! – деп Руслан да оъзиндикин коймады.

– Йок, йок, – деп Йолмамбет акшады улынынъ алдына салып, коллары ман булгалаклады.

– Мен буюгуьн агамга да мынъ евро береек боламан. Суьйиниш пен кардашлар боьлиспеге кереклер.

– Сен оны кой! Оны да мунадай аьлге салма! Оннан сонъ сенинъ колынъа карап юреегим?! Оъзининъ обьпегин оъзи тапсынъ! Сол дурыс!

Руслан куьлемсиреди. Тек яс, атасындай ийнатлы аьдем эди, айтканыннан кайтпаска шалыскан. Ол бираз ойланып, атасына тешкеруьвли карады:

– Атам, буюгуьнги яшавды сен артык анъламайсынъ. Уьстинъдеги кийиминъ ол не зат оъзи?! Сен меним шэфимди коьрдинъ де, а ол сеннен бир он яска уьйкен. Ога да кара, сага да кара. Сизди тенълестирип болмайды. Сен кимге усагансынъ?

Йолмамбет улын тынълап, шырайы бузылды:

– Не зат айткынъ келеди? – деп давазын туърлендирип сорады.

– Доърт сабатлерге сен мунда кел. Экевимиз барып, сага янғы кийим сайлаяк, – деди улы, атасы давазынынъ катылыгына кылы да кыйшаймай.

– Керек тувыл мага янғы кийим!

– Сага керек янғы кийим! Сен совет инженерлердей болып юресинъ, – деп селекелегендей болды улы.

– Мен онсыз да совет заманнынъ инженери. Соны ман не болады?!

– Мунадай сендегиндей костюмлар бирев де киймейди. Сен озинъди каърип этип коърсетпетага! Сен балаларынънынъ бетин ашпа!

Йолмамбет сол соъзлерди яратпады эм ол оьпкели давазы ман сорады:

– Не зат пан мен сизинъ бетинъизди ашаман? Мен таза кийинемеен?

Руслан атасын оъзи айтканга бурганын аңглады, тек бунъ уьв мен артык пайдаланмай, асыкпай, сабыр кепте соьйледи:

– Тазалыкта тувыл куллык. Сен баскалардан кем болма. Заман туърленген, аьдемлердинъ кийинуьви де баска. Каърип-симе! Озинъди калганлардан артык этпеге шалыс.

Руслан, тап атасы улына айткандайы, Йолмамбеттинъ сейирин калдырды:

– Мен каърип этип оьзимди коърсетким келмейди, – деди ол давазын тоьменлетип. Ол онынъ артыннан соьйлеген эки кыскаяклыдынъ соъзлерин эске алып, улы да сога усаган зат айтканына ойлы болды. Не зат айтаягын таппай улына карады.

– Он алты сабатте мен сени мунда, куллыктынъ алдында карайман. Соьйлестикпе? – деди Руслан.

– Соьйлестик, – деп, шуьшин билген баладай айтып, озининъ уьстинде ийытув басылган, тазаланган костюмына карады, енълерин какты эм косты, – Не заты ман сизге меним кийимим ярамаган? – деп.

– Ата, сен тынъла мени. Сенинъ кийиминъ сенинъ яшавынъды билдиреди. Биз, балаларынъ, акында аьдемлер не ойламага болаяклар? Биз атамызды карамаймыз деп айттыраяк боласынъма?

– Бетинъизди аштырмаяк уьшин келермен! – деп, Йолмамбет енъилгенин коърсетти, ама унамаслыгы ишиннен таймаганын билдирди, селекеледи, – Кийимде куллык болса, келермен. Коърейик, – деп.

Суйтип Йолмамбет улы куллык эткен ерден шыкты. Эсик алдында ойлы болып сигарет тартты. Улынынъ айтканларына разы болмай: «Болсын! Акшаларын кызганмайтаган болсалар, шашыратсынлар» — деди оьзи-оьзине оькинишли болып. Улы ман соьйлескен вакытка заман энди де коьп эди. Асыкпай уйге барып кайтпага да болаяк эди, аман да оны паркка дери барып, сонда фонтаннынъ касында олтырмага коьнгъили шақырды. Суйтип, барайым деп токтасканда, Йолмамбет орамнынъ баска ягында уьстине яскылт костюм кийген, колында кызыл сумка ыслап бараятырган Лейлады коьрди. Ол адалады. Йолы карсы болса да, ол да кыскаяклы бараятырган тувра ман, тек орамнынъ баска бетиннен адымлады. Араларында машинлер ызыгысып эки якка да юрдилер. Ол кыскаяклы бетке карап барды. Лейла тез-тез артына карап, бирев артыннан анълып юргенин коьзлегендей адымлады. Кыскаяклы бек сақынып юргенин Йолмамбет сол сабат те сезди эм коьтере бек те сога кызыксынды. Бара-бара эркек балалардынъ кафе-мороженныйдынъ касында токталды, неге десе орамнынъ аргы ягында Лейла да токталган эди. Кыскаяклы оны коьрип олтырмасын деп, коркып, ол кафединъ ишине кирип, сисели эсиктинъ артыннан ога карады. Лейла асыгыслы сумкасыннан коькшил касинке шыгарып, басына байлап, артыннан бияла шыгарып, ога каранып, сумкасыннан тагы да кара сисели коьзилдирик шыгарды эм коьзлерине салды. «Бу оьзин таныттырмаяк болама?» — деп оьзи-оьзиннен сорады. Кыскаяклы алдында машинлердинъ парковкасы турган уйкен тогыз шарлаклы уй бетке кетип, машинлердинъ касында токталып, сақынып ян-ягына каранып, сонъ уй бетке адымлады. Уйдинъ ашылган подъезд эсигинде токталып, тагы да каранып, подъезд ишинде йогалды. «Сейир, сейир! Онынъ деп оьзин юргистуьви шек тувдырады?» деп ойлады. «Онынъ шыкканын да карамага керек», — деп кафеге кирип, орамга шыккан терезелердинъ касында стоьл сайлап орын алды. Официант келгенде, кофе мен мороженный аькел деп, терезе бетке карап олтырды. Официант кофе мен мороженный аькелди.

Йолмамбет кофе ишип, бираз заманнан мороженныйын да еди. Кафеде олтырган балалар шав-шув коьтерип турдылар, аман да Йолмамбет соны эситпегендей, кыскаяклыдынъ уйден шыгаягын карады. Суйтип бир сабат заман олтырды. Эне турайым дегенде, подъездтен Лейла шыкты. Баягыша басыннан касинкеди де, коьзилдирикти де туьсирмей, баягыша ян-ягына да каранды эм асыгыслы парковка бетке барды. Сонда койы ясыл туьсли машиннинъ касында токталып, подъездтен биревди саклады. Машин бетке подъездтен шыккан кара костюм

уьстине кийген, моргылт туьсли шашлары болган киси келип, сигнализация пульта басып, машиннинь эсиклерин ашып, ишине олтырды. Лейла да сол машиннинь арт бетине алгасап олтырды. «Эге! – деди оьзи-оьзине Йолмамбет, – Кобь шыдалмады!» деп ол колы ман да силкти. Сол коьргениннен оьзи де бек куьнъиртленди. Лейла тап онынь оьзине намартлык эткендей оьпкеледи, сенуьвлери коьтере де узилип йогалды. «Аьше, кимди сага ол? Пишентьме, айкаскан ашыкярынтьма? Бирев де тувыл. Онынь оьзининь яшавы бар», – деп оьзин тынышландырмага каьрледи. Машин коьзгалганда, тамам сондай туьсли «Мазда» машин Джанболатта барын эсине алды. Тек рульге олтырган киси Джанболат тувыл экенине шекленмеди. «Сондай койы шаш Джанболатка кайдан келген?» – деди ишиннен.

Досынынь басы да, Йолмамбеттикиндей таз эди, досы соны билдирмеек уьшин басын савлай таза этип кетератаган эди. Бобтенде, ол досы ман коьп куьн кетпей шахмат ойнаган. «Такыр басы эки-уьш куьннинь арасында оьспейди. А эгер басына шаш битирген болса, оны аьли тек тыс кыралларда битирмеге болаяк. А ол бир якка да барганы йок, туьнегуьн тек шахмат ойнаганда, йылтырайтаган басын тез аялары ман уйкалайтаган эди, – деп соравларына явап табаялмай, – Йок! Бу баска аьдем. Аьх, сол ким экенин билсем экен?» деп ишиннен кайгырды. Ол эсин йьаялмай кафеде коьп олтырды, сонь сабатине карап, улы ман соьйлескен заман келеятырганын билип, турагалды. Ол улынынь ислеген ерине еткенде, саьспеклев коьнъили онада таймады. Улы йол бетте турганын коьрмей, кисесиннен сигарет кутыкты шыгарып, сигарет тутандырып ишти. Улы оны коьрип:

– Атам, мен сени кайзаманнан карайман! Сен айтылган заманнан эрте келетаган кылыгыньды билип, эрте шыкканман, – деди.

– Солма? А мен сени касыньда турып коьрмеймен де, – деп Йолмамбет улы ман юлдырып соьйледи.

Ол Лейлага оьпкелеген уьшин савлай дунья да терис яшав ман яшайды деп ойлап, оьзи-оьзине: «Балань ман да туврасын соьйлеп болмайды» деп айтып куьлемсиреди.

Улы, тап онынь ойларын окыгандай, эм соларга коьтере де маьне бергеси келмегендей, уьйкен кишкейге айткандай:

– Юр! Туьгин ишпе! Оьзинь зарар этесинь. Яман затка тартылмай болмайсынь! Койсань да болаяк эди! – деп акыл уьйретти атасына.

Йолмамбет онынь уьйкенсиреп соьйлегенине эс бермеди, тек явапсыз да калдырмады:

– Неге кояман экен. Мен туьгинсиз тыныш таппайман. Меним бир куванышым сол калган.

– Аьше, суьйтип куры айтаяксынъ. Оьзинъ оьзинъди алдап, увантып юресинъ. Соьлегилер аракы ишкенди де, туьгинди тартканды да уьйкен келиспевлик, наданлык деп санайдылар.

– Аьше, мен сондай маьнесизбен, – деди Йолмамбет шуьшли давазы ман.

– Сени ийги этип туьзетпеге керек! – деди акыл уьйретип Руслан.

Йолмамбет атасы ман суьйтип соьйлеп болмайтаганын улынынь акылына салаяк уьшин:

– Оьзинъе кара! – деп екиринип, сигарет туьпшикти урнага таслады.

Руслан, машиннинъ эсигин ашып, атасын олтыртып, оьзи рульге олтырды, йолда Сбербанк касында машинди токтатып, банкке шавып барып, бираздан артка кайтты:

– Акшады авыстырдым, – деп тагы да машинди айдады.

Йолмамбет болган затларын ойлап, улы суьйгенин этсин деп, эркин йойган кисидей, тыска карап барды. Машин кийим сатылатаган туькеннинъ касында токталды. Кийим салондагы сатувшылар Русланды таныйтаган эдилер. Олар оны коьргенлей касына келдилер:

– Сизге бирший керегим? – деп ялбарып, бир даваз бан сорадылар.

– Атамды кийиндирмеге керек. Ол бу кийиминде костансыз коьринеди, – деди улы.

– Байрамга кийингендей яде куьнделик затларма? Баасын айтынъыз? – деп сорады туькеншилердинъ уьйкени яс кыз.

– Куьнделик. Бизим атамыз тойларга аз барады.

– Сизинъ атанъыз деп те айтпассынъ, куватлы аьдем, ол оьзи де уьйленмеге болады, – деп кыз атасын комлады.

– Эй! Ювенди тыйынъыз! Тиллеринъиз кайрактай! – деди Йолмамбет, кыздынъ оьзиннен уьйкен мен суьйтип соьйлегенин яратпай.

– Ясы уьйкен, кеширинъиз! – деп туькенши Йолмамбетке карады, сонъ Русланга бурылды, – Бизге товарды сатпага керек, а кийим бизде баа, сиз билесинъиз?

– Мен соны билип, сизге келгенмен. Кашемир, викунья, твид – сондай баа кумашлардан кийим. Синтетика керекпес.

Баска туькенши кыз:

– Баасын туьсиндик. Фасон ша кайдай? – деп сорады.

– Коьримли болсын.

– Ясы уьйкен, сизде мерекеме яде оьзинъиздинъ бирший-

ингизбе? – деп Йолмамбеттинъ артыннан калмады туькеншилердинъ уйкени.

– Каратага ога?! Булай кийим алып болмайтагандай, – деп бурыннынъ астыннан куьбирденди Йолмамбет.

– Атам, куьлыклары сондай. Сатып алатаганга комплимент этедилер, – деп туьсиндирди улы.

– Мага да кайдай той акында соьйлемеге болады? Ойлансынлартагы? – деди атасы улына.

– Ким биледи? Сизинъ коьнъилингизге карап айтаман, – деп туькенши анълавлы куьлемсиреп, – Ана сол беттеги сыдырадан аькелингиз! – деп косакларына буйырык берди.

Баска туькенши кыз кийимлер илинген сол яктагы кийимилгиштен эки костюм аькелди. Бириси кызыл, баскасы ясыл туьсли. Йолмамбет унамай басын шайкады. Руслан атасынынъ шырайын коьрип:

– Келиспейди. Коьресиз де, яркылдаган затлар ога ярамайды, – деди.

Кыз костюмларды артка аькетип, кара эм куба туьсли йылтыравык костюмлар ман кайтты. Атасы да улы да тешке руьвли карадылар. Руслан соравлы ымлады.

– Кумашы да, туьси де ийги. Тек йылтыравык болып турганлары? – деди Йолмамбет.

– Соьле модалы кийим мунадай. Мунавын кийип, ресторанга, йыйынга, театрга бармага болады, – деди уйкен туькенши.

– Мен ресторанларга юрмеймен, – деди Йолмамбет.

– Белки, барып олтырарсынъ, – деп ога Руслан, сонъ кызларга каратып, – Сиз йылтырамаган тегис туьсли зат аькелингиз, – деди.

Кыз кетип, тегис бир туьсли коькшил костюм аькелди.

– Мине! Бу дурыс! Меним шефимдегиндей. Кий, атам, бу сага келиседи, – деди Руслан.

– Шефинъдикиндей болганы уьшин сага соьз тиймеспе? – деп сакынып сорады Йолмамбет.

– Кайтесинъ сосы сен?! Шефте оннан артык туьрли-туьрли костюмлары бар. Ол иске бир куьн кийгенин экинши куьн киймейди. Онада уьйин карайтаган эконом хатын тыс кыралда билим алган, шефтинъ кийимин ол сайластырады. Шеф оьзи кайдай кийими барын да билмейди.

– Сондай болса... – деди Йолмамбет. Ол уьйледен алдын шефти коьргенде, онынъ кийингенине сукланган эди, эм ол кыздынъ коьлыннан костюмды алып, абайлап карады, – Яман тувыл! – деп макул болганын коьрсетти.

Туькенши кызлар оны кийим оьлшейтаган боьлмеге аькеттилер. Ол улы ман бирге боьлмеге кирдилер. Шешинип, кийинди.

– Пиджагы ийги олтырады, сага тигилгендей, – деди Руслан.

– Муна ыстаннынъ балаклары узун, оьзи тар, – деди атасы.

– Йок, тарлыгы сондай болмага керек, а узынын кыскартпага болады.

Боьлмеге туткышты ашып, туькеншилердинъ уьйкени оьзин коьрсетип, давыс косты:

– Тап эне сизге оьлшеп пишилген. Аьли тигуьвши устады шакырып, узынын кыскартармыз. Сол затка бир он такыйка кетеек. А сиз бизим барда олтырып, кофе ишинъиз, – деп.

– Кофе ишпеге заманымыз йок. Бизде энтте алынаяк затларымыз бар. Аяк кийим, джинси, кофта, куртка да карамага керек.

Туькенши куванып:

– Биз алынаяк затларды суьйинип те табармыз! – деди.

Тигуьвши уста келип, ыстанды оьлшеп, алып кеспеге кетти. Руслан атасына керек затты сайлады. Эки джинсиди, бир неше коьйлекти, футболкаларды, кофтады, плащ кумаштан тигилген курткады алып, туькеншилерге санатпага берди. Атасы ман бирге аяк кийим сатылатган боьлмеге бардылар. Соннан эки косак баьпишлер алдылар. Тигуьвши уста кыскартылган ыстан ман кайтты. Оьлшедилер, келисти. Тигуьвши уста джинсиларды да оьлшеди, балаклары кыскартылаяк ерин бор ман сызып, джинсиларды алып кетти. Йолмамбет костюмды, баьпишлер кийип, биялага карады. Улы атасынынъ суьлдерин биялада тешкерип карап, карамы атасынынъ басындагы кепкасында токталып, шырайы бузылды.

– Атам, сен кепкасыз юрип болмайсынъма? – деп сорады.

– Йок! – деп кескендей яваплады атасы арыган давазы ман, улы ога каныгаягын эртерек сезип.

Улы эриспей, туькеншилер бетке карап:

– Сиз бираз модага келисли кепка аькелинъиз. Эки янъы бейсболка да болады. Атамыз буьгуьнги аьдемлерден арт калмасын, – деди.

– Ога яз кийимине кроссовкалар да келисеек эди? – деп туькенши кыз соравлы болып Русланга карады.

– Аькелинъиз! Уьйренсин онъайлы яшавга! – деди йигитсиреп улы.

Йолмамбетке суйтип айтканы ярамады, тек ол явап бермей сога, улына эситтирип бурынгы йырдынъ соьзлери мен айтты:

— Касыклап йыйган байлыгынъды, шоьмишлеп тоьктинъ, Эдиге!

— Мен Эдиге тувьлман, бу сондай байлык тувьл. Мен муна акшады ийгилик затка шыгармага керек эдим, — деди улы.

Туйкенши кыз бас кийимнинъ оьлшевин билип кетти. Бираз заманнан бас кийимлерди колында ыслап кайтты. Руслан кызган коьнгили мен атасынынъ басындагы кепкасына колын созып, шешкиси келгенде, атасы аясы ман онынъ колына шапылдатып сокты. Улы адалап, болган затты анъламай, атасына соравлы карады.

— Уйкенлердинъ боьрклерине колынъды созбайтаган! Аьдетти мутпа! Ата-бабалардынъ аьдетин! — деп атасы оьзининъ колы ман кепкады шешип, эски кийимлер турган олтыргышка салды.

— Аьше, бираз юмсак этип согып болмайма? — деди айыпланып ясы.

— Юмсак соьзди сиз туйсинмейсинъиз! — деп баркылдады атасы.

Уйкен туйкенши, соны коьрип, аьлди тыныстырувга бураякка шалысып:

— Ол кепкасыз, бир затсыз да юрге болаяк. Коьримли эркек! — деди.

— Бир затсыз юре алмайман! Бир затсыз яланъбаслар яланъаш та болып юредилер. Оннан сонъ мунынъ биршийи де йок дерсинъиз, — деп алдын орамда айткан кыскаяклыдынъ соьзлерин эсине туйсирип, ога да тил кайтарды.

Туйкенши кыз, эркектинъ шыкыйына бир зат тийгенин анълап, авызымды тыйып турайым деп, аясы ман авызын явып, ога карап, аман да куьлгиси келип, соны коьрсетпейим деп, басын коьтере де тоьмен этти.

— Куьл, неге уяласынъ, — деп, кыздынъ аьлин анълап, селекеледи Йолмамбет.

Сонда тындылар. Руслан да, туйкенши кыз да Йолмамбет пен бир затлар болатаганын анълап, бир зат та соьйлемек деп, бир-бирине ымладылар. Йолмамбет басына кепкады, бейсболкаларды кийип оьлшеди. Бас кийим келисетаган эди, ога да оьзине ярады. Эм ол бирев мен де соьйлегиси келмей, барып, куьрсинип бос олтыргышка олтырып:

— Суйгенинъизди этинъиз! — деди аьлсиз даваз бан.

Джинсиларды аькелдилер. Йолмамбет тынълавлы болып оьлшеди, олар да келисли эди, макул коьрип басын ийди.

Онынъ уьстинде янъы джинси ман кызыл-кара кофта калды. Эндиги тыншайып олтырайым дегенде, туькеншилердинъ бириси сактыян ман куьпленген барсеткады аькелди.

— Кыскаяклы сумка ман мен не зат этеекпен?! — деп куьлемсиреди Йолмамбет.

— Бу кыскаяклы сумка тувыл, бу барсетка, туьгининъди, коьзилдиригинъди, ашкышларынъды, документлеринъди киселеринъге тыкпай, мунага салып юргистпеге керек, — деди Руслан.

— Пудра да салынъыз! — деп атасы колы ман силкип, куьлемсиреди.

Алынган затлар болган болар деп турганда, туькенши кызлардынъ бириси ак кроссовкаларды аькелип оьлшетти.

— Соьле-аьли уйге мине деп кийинип кетермиз, — деди Руслан, атасынынъ басына коьк бейсболка кийгистип.

— Мен муна кедаларды, куьлдиргиш тоьгерек папакты кийип орамда юреекпенме? — деп сейирсинди атасы.

— Аьдемлер юредидер де. Булай куьнлерде деп юр, конак-ка барсанъ — костюмды кий.

Йолмамбеттинъ юзинде унаспаган шырай болса да, ол оьзине карагансайын уйьреншикли болды, бияладагы суьлдерин яратты. Туькенши кызлар алынган затларды пакетлерге салып, алмага болаяксынъыз деп коьрсеттилер.

— Разысынъма? — деп Руслан атасына карады.

— Элбетте!

— Яне соьле телекоьрсетуьв шоуга бармага болаяк, — деди улы.

— Малаховтынъ «Пусть говорят» яде Бузовадынъ «Дом два» шоусына, — деп куьлемсиреди атасы.

— Якубовичтинъ «Поле чудес» дегенине, сонда сага керек санаторийи болган калады сайларсынъ, — деди улы.

— Санаторий мага етиспей туры! — деп баркылдады атасы.

— Атам, сага кайтип яраягымызды билмеймиз. Сенинъ тербиялавынъ ман биз ийги каьрлемесек.

Улы сонъына дейим айтып салмаганын сезип, энди де не зат онынъ ойында деп, Йолмамбет улына сескенишли карады:

— Тагы да не зат? — деп.

— Бир зат та. Сен эски кийиминъдеги киселерининъ ишиндегин барсеткага салсанъ, — деди улы.

— Мен сол кийимди уйге аькетеекпен де. Вуак-туьек затларым тура берсинлер.

— Йок! Ол кийимди муна туькенши кызлар тасласынлар. Эски-пускы затлар сага керекпес! — деди Руслан.

— Ол неге эски-пускы болады. Бу кийимди энтте кийип юрмеге болады.

Улы куылемсиреди эм бираз ойлы болып:

— Ол заманда, — деп туькеншилер бетке бурылды, — Сиз эски кийимди бир пакетке салынъыз. Эртен мен оларды аялсиз картлар ятатаган уйге аькетермен. Аьдемлерге пайда этермиз. Сен, атам, киселерин босат. Бирший мутпа!

Йолмамбет улы айтканды аькис коьрсе де, киселериннен сигаретлерди, отшакпады, акша салатаган бокшады, коьзилди-рикти, ашкышларды, кол явлыкты асыкпай шыгарды. Кийими-не оькинишли карады. Руслан шыгарган затларды атасынынъ колларыннан алып, барсеткага салды.

Тыска шыкканда, Йолмамбет терен тыныс алып:

— Мен туьгин ишким келеди, — деди.

— Уйге етсек, сонда ишерсинъ, — деди сол саьат ога бас-коьз болган улы. Руслан юклерин машинге тиеп, атасы ман келиспегенше соьйлегенин эслеп, барсеткады атасына созып, — Сигаретинъди тарт, — деди ялынышлы.

— Эндиги даянайым, — деп атасы барсеткады колына алды.

Йолмамбет йол бойы уьндемей, тыныш таппай барды. Ол бу туьрленислерге толы куьн соны ман таьвисилмес экенине тынышланмады. Эм уьшинлей де ога дейим болган затлар тек яртысы эди, уйге еткенде, ызы болды.

Олар машиннен шыгып, багажниктен затларды алып, уй бетке бардылар. Подъездтинъ алдындагы олтыргышта агарган мыйыклы, бети таза кетеринген Хасан деген конъысы карт олтыры эди. Карт келеятырган конъысысын коьрип, сейир этип, агарган касларын туьйип:

— Конъысым, сен тувра тыс кыралдан кайткандай келеятырсынъ? Эртеникте мен сени терезеден коьрген эдим, сен баскаша кийинген эдинъ де? — деди.

— Мине улым, — деп Йолмамбет Русланга коьрсетип, — Туькенге аькетип, кийиндирди, янъы аяк кийим де алды, — деп ап-ашык кроссовкасын да коьрсетип, — Оьзим оьзимге усамайман, — деди уялгандай болып, эки колын яйып.

— Улынънынъ эткенин макул коьремен. Оьзинънинъ балаларыннан ол да ийгиликлерди коьрсин! Мине мен сени анъламайман? — деп карт Русланга карап, эске алсын деп, — Сен неге ялгыз яшайсынъ? Сендей карарлы эркекке келиспейди ялгызлык!

— Ол зат акында энтте соьйлермиз, — деп басланаятырган соьзди артык унамай, Йолмамбет улы бетке ымлады.

— Соьйлермиз, — деди анълавлы даваз бан Хасан да.

Йолмамбет улы ман экинши шарлакка кобтерилип, квартирага кирдилер. Пакетлерди полга салып, аяк кийимлерин пешип, пешке кирдилер. Атасы куурсинип диванга олтырды. Улы уйдинь ишин абайлап карап, сол сабат шырайы бузылды.

— Атам, конгысынъ дурыс айтады. Басынъ акында ойлав керек. Сен биз бен тургынъ келмейди. Мен де, Алик те сага сен биз бен тур деп неше кере айттык. Сага ялгызлыгынъ акында каты ойланув керек!

— Ойлан да тербе! Мага деп турганым ярайды. Менде кобтере зат та аруув!

— Не заты аруув?! Сен анав эскирген муылкинъе каратагы! А мунав сыры кеткен поллар ша? Ваннийынъ, казануыйынъди кобтере де айтпайман! Иргелери куйылган, туьлеген! Не затка усайды?! Эркек аьдем ялгыз турмайтаган!

— Анъламадым? Сен айткан затлардынъ неси яман?!

— Атам, мунда биревди аькелемен десенъ де, бирев де келмес. Муылкти тасламага керек, уйдинъ ишин де ремонт этпей болмайды. Мунда биревди аькелмессинъ. Аювдынъ ининдей тувра!

— Авыстырынъыз, аьше! Ремонт этинъиз! Мен сизге бирший айтаманма?!

— Соьле айтканынъды эсинъде тургыст! Муна шкапты, шифоньерди, стоьлди, диванды шыгарып таслаймыз. Менде уйде янъы муылк алынган, эскимди бир кулланганман, ол аруув муылк, сеникиннен неше бир артыгы ман колай. Сонда стоьл де, шкаф та, муыйс диван да, кресло да сага мунда аруув келисеек. Аькелемен! Эгер кулланган затты унамайтаган болсанъ, биз Алик пен туькеннен янъы затлар аькелип салармыз?

— Кайтип соьйлейсинъ? Сенде кулланылганнан неге ишим шыкпага керек? Янъыга акша неге шыгарасыз! Биз бир аьелмиз. Мен озимди сизден айырмайман, — деди юрегине ювык алып улынынъ соьзин.

— Мен де айырмайман. Эндиги тынъла. Биз Алик пен келип савлай затынъды таслаймыз. Уйди босатканда, мен усталар бригадасын шақыраман. Олар улынъ ламинат, ванний ман казанпешинъе плитка саларлар, савлай сантехниканъды авыстырырлар. Сонъ мунда муылкти киргистермиз. Эм болды. Бир юмадан сен аьдемше яшап баслайсынъ.

— Мен онсыз да аьдемше яшайман. Сав кыралдынъ яшавшыларындай... — деп баркылдады атасы.

Руслан атасы айтканды эситпегинсиди эм сусын катырып:

— Атам! Конгысынъ дурыс соьйлейди. Картайганда, сага ялгыз турып болмас! — деди.

– Мен сизге мени мен яшаяк болатоганды кайдан табайым? Олар орамда мени карап турмайдылар? – деп яны унамаган соьзди токтатаяк болды.

– Тагы да айтаман: сенинъ яшавынъ бизим янымызды авыртады. Биревди шақырасынъ – битти-кетти!

– Биревди шақырсанъ, бизим аьдет пен пишенъе яшаган мекан да берип, онынъ яшавыннынъ шыктажларын мойнынъа алмага керексинъ. Шыктажды биз пенсияларымызды косып ортак этпеге боламыз, а яшаган уьйинъ мен боьлиспеге керекпен. Мен бу квартира кенетен аьдемге тийгенин унамайман.

– Вуа, сосы сен кайтесинъ?» Бир пешли квартирага неге каптырыласынъ? Эгер алал косак болса, калдыр ога. Энтте белгисиз ким кимнен коьп яшаягын? Мага мунав квартира керек тувыл. Аликке де керексиз.

– Йиенлеримге ша?

– Йиенлеринъе сен неге каласынъ? Алла куват берсин, оьзимизге де, балаларымызга да яшамага турак табармыз.

– Бу бос соьзлер, – деп Йолмамбет оьзге соьйлегиси келмей колын силкти.

– Неге бос болады. Бизден керекти биз этемиз. А мене кайтип тураяк акында сен ойлан. Биз сени бирев мен турганынъды сьемиз. Биз Алик пен соны бир неше де соьйлегенмиз. Айтканлай, Аликте де уьйкен туьрленислер.

– Заман коьрсетер, – деп Йолмамбет айтканды эситпеди.

– Суьйсенъ соьле-аьли Аликке барайык, коьтере затты аьруьв этип ойланайык.

– Йок. Мен оларга бираз кеш баратаганман. Олар уьйге йьйылганда.

– Яхшы. Мен Аликти исинде табарман. Ол оьзи де мени излеген, – деди улы.

Йолмамбет бирший айтпады. Ол тамам арыган эди. Улы кетти. Деп соьз теренге кетеегин Йолмамбет билгени йок. Ол эсин йььялмай, диванга янтайды эм ойлана-ойлана мызгап кетти. Аксамда ол уянып, турып, уьйкен улына кайтип бараягын ойлады. Улынынъ уьшин аты Али эди, уьйдегилер ога орысшылатып Алик дегенлер. Басында джинси мен сызыклы кофтады киemen деп турды. Аксамда салкын болатоганын билип, янъы костюмды, онынъ астына ак коьйлекти, аякларына янъы туфляларын кийди. Биялага карап: «Коьреек не зат айтаякларын» деп, басына коьк бейсболкады салып оьзи оьзине куьлемсиреди. «Аталары артист болган дерлер» деп суьлдерин кажавлады.

Уьйкен улы турган ерге бир йьрма такыйка барув керек эди. Ол заманга карап, саьат сегизге етпеге мыратланды. Сол

заманда больницада врач болып ислеген келин уйине кайтатан эди. Улы болса, бир кеш, бир эрте келеди. Школада окыган уныгы коьтересиннен эрте уйде. Кишкей уныкты балалар бавыннан бир атасы, бир анасы соьйлесип, аькелгенлер.

Йолмамбет келгенде, уйкен уныгы Ахмед эсикти ашты. Уныгы янгыша кийинген атайын коьргенде, завкланып бакырды:

– Атай, аьперим! – деп бас бармагын йогар коьрсетип, – Сен, атай, шынты мык экенсинь! Калай аьлеметти! – деди.

Уныктынъ бакырган сесин эситип, Алик те шыкты. Атасын аягыннан басына дейим карап:

– Аьдемди кийим деп туьрлендиретаганын билген йокпан. Сен тувра баска аьдем болгандай! – деди.

– Мен сизинъ атанъыз. Баска аьдем неге боламан. Бирший де туьрленмеген. Ол Руслан туьрлендирмеге шалыскан. Янгы кийим алганы ман мен туьрленеекпен деп ойлап. Аьдем кийимди ярастырады! – деди обьктемсип Йолмамбет, сонъ катырып косты, – Ойлан соьйлегенде! – деп акыл да уйьретти. Ол уйкен улы ман юмсак соьйлемей, оны дайым туьзетеек болатан эди.

– Мен де соны айтаман, – деп Алик те атасынынъ соьзин йобьпледди.

Казанпештен келин шыкты. Ол адалады, аясы ман авызын ябып, айтты:

– Сизге бек ярасады! Бек! – деп.

Келин кайынатасы ман ногай аьдетше аз соьйлейтаган эди, сонынъ ушин тагы да сукланып, басын шайкап, ас салмага казанпешке кетти. Али артыннан барды. Уйкен улы ювас аьдем эди.

– Кел, ярдам этейим? – деп ол пишесине коьп затта колласатаган эди.

Келин кайынатасы ман аз соьйлесе де, ога эситтиреегин билдиретаган эди. Бу йолда ол давазын тоьменлеткендей айтты:

– Мага сондай затлар акында атанъ ман соьйлемеге ярмайды. Сен айттага ога оьзине косак карасын деп. Ялгыз карт аьдемге кыйын болады. Караш, кайдай аьруьв болганын. Ога кайсы кыскажклылар да караяклар. Коьримли эркек те!

– Мен айтарман. Сен бас деп ас ишир. Ток аьдем соьйлемеге авас болатан, – деди улы.

Йолмамбет, келиннинъ суьйтип этетаганын билип, соьйлегенлерин эситип, яратпай тамагын кырды. Эм ол залга кирип басыннан бейсболкады шешип книгалар туратаган уьндирикке салды. Баска пештен уьш ясындагы Салим шавып шыкты.

— О-о! Атай келген! — деп бала карттынъ кушагына атылды. Бакырыкты эситкен келин сол сабатлей кол явлык алып залга кирди:

— Онынъ коллары кир! Сизди батырыр! Тек янъы конфет еген эди, — деп ол атайына атылган баладынъ колларын сууртип баслады.

— Батырсын! Муны Руслан алган, акшасы коьп, тагы да алар, — деди селекелеген давазы ман кайынатасы.

Бираздан савлайы бирге ас ишпеге олтырдылар. Салим анасынынъ тизлерине олтырды. Кенъ ялпак ак тепшекке уйилип инъкал ман эт салынган, кишкей шынъаякларда тузлык куйылган. Олтырганлар касыклар ман инъкал ман эт алып, аьр бирисининъ алдындагы тепшеклерге еп болатоганын салдылар. Бек сес шыгармай, асыкпай еп басладылар. Йолмамбет пен Алик инъкалды тузлыкка малып едилер, балалар сарымсаклы тузлыкты яратпаганлар. Келин тизиндеги баласына егистти, оьзи, аьдетпен, коьрсетпей бурылып капты. Салим егиси келмей, басын бургышлап, анасын эркеледи. Ама анасы:

— Е, е! — деп шанышкышка кадалган инъкалды баладынъ авызына салды.

Ахмед болса, кабакларын туьйип, уйкенсиреп, сонынъ арасында атайына да куванып карап, асыкпай еди. Йолмамбет эт пен инъкалды еп болып, шынъ аякка куйылган айраннан симирди. Баскалар фужерлерге куйылган алмадынъ согын иштилер.

— Даьмли! Берекетли ас! Мага инъкал бек ярайды! — деп Йолмамбет салфетка ман авызын сууртип, асты мактады.

Ама бирев де турмады, Салимнинъ егенин шыдамлы кардылар. Йолмамбет балалары ман бир сыпырадан ас ишселер, уйкеннинъ тамамлаганын карав керек, онсыз зияпеттен турмага ярамайды деп уйреткен. Бала болса, ога карайтаганларын коьрип, шанышкышты колга алып, балсынып, асыкпай еди. Салим баска емеймен дегенде, Йолмамбет эки аясын яйып:

— Альхамдулилла! — деди.

Анасы балады олтыргышка олтыртып, стоьлди йыйыстырды. Эки бала да атайларынынъ эки яныннан диванга олтырдылар. Алик те олтыргышын атасы бетке йылыстырды. Келин казанпешке кетип, аяк-савытты ювды. Байынынъ айтаяк бир уйкен маьнели заты бар эди.

— Атам, менде яшавымда уйкен туьрленислер болаятырлар. Мен билгеним олар болаягын, тек уьндемей турдым. Ис битпей, айтпага керек тувыл деп, сен бизди уйреткенсинъ, сонынъ уьшин айтпай юрдим. Мени кулыкка Мескуьвге коьширеятырлар. Беретаган орынлары бек яваплы, кыйын агы да бек уйкен...

Йолмамбет мунадай хабарды эситпеге аьзир болмады, ама буюгуьн Руслан ога Алик акында бирший айтаягы муна хабар экенин аьглады.

— Алла мырадыньды этсин! Аьше, бар, — деп макуллады эм сорады. — Кайгадер заманга?

— Дайым, сонда яшамага керек. Аьелди де аькетпеге керек болады.

— Мен бир кыска заманга деп ойладым, — деп атасы саьспекledi. Ога суйтип бактысы бурьылатаганын эрте айтпаганына айьпланаяк болып, тек оьзин ыслады, соравлы карады.

— Аьше. Биз Мескуьвде яшаякпыз, — деди Алик.

— Ура! Биз Мескуьвде яшаякпыз! — деп атасынынъ соьзин йоьплеп, бакырып айтты Ахмед.

— Бакырма! — деп Алик улын кесип токтатты.

— Ол заманда терен ойланмага керек. Мескуьвде яшамага кыйын, боьтенде балаларман, — деп сакынлы айтты атасы.

— Атам, меним кыйын агым эки юз мынь маьнеттен йогары болаяк. Келин де куллык этсе, оныкы да уьйкен. Врачлар юз мыньнан аз алмайдылар.

— Аллага шуюкир! Ол уьйкен акша! Биревге де айтпай дурыс эткенсинъ. Каерде яшаяксыз?

— Бизим басшылыгымыз ипотекалы квартира береди. Бу квартирады, — деп Алик иргелерге коьрсетти, — мен сатпаспан. Сиз Руслан ман бас-коьз боларсынъыз. Меним уьй салмага деп алган ерим де бар, сен соны дача этип тургьстпага боласын. Сонда турмага бытовка вагон да бар. Эригинъди язарсынъ.

— Мага неге калдынъ? Сен оьзинънинъ ян-ягынъды ойлан, — деди бек ойлы болып атасы.

— Эгер Мескуьвде куллыклар иьгисиннен барса, белки бу квартирды сатып, еримге уьй салып басларман. Мунда мага, балаларымга тургандай ер болмага керек. Тувган еримиз, сиз Руслан ман барсыз.

— Дурыс тувган ерди таслап болмас. Мине балаларынъа кыйын болаяк. Олар янъы аьдемлерге уьйренирлерме экен?

— Ахмед школага барар, Салимди балалар бавына орынластырырмыз. Шьдарлар, язда мунда келермиз.

— Ойлан, ойлан. Ян-ягын бир неше кере кара. Бек авыр абыт этесинъ. Савлай яваплык, авырлык сага каратылган, — деди атасы.

— Мен бу затты коьптен бери ойлап юремен. Келининъ изге де исти соьйлескенмиз.

— Карайман да, сизде баьри зат та енъилиннен болатыр. Бирший де енъилиннен болмайтаган.

– Атам, ол мен сага бир-эки соьз бен хабарлайман. Сосы орын уьшин менде кайдай куьрес болды. Конкуренция! Алла сакласын! Бас калага коьтереси де кеткиси келедилер. Солардынъ ишинде такатымды таьвесип алыстым.

– Аьруьв, ясым! Бек мактанма! Мен сизинъ исинъизди ийги билмеймен, сонынъ уьшин деп айтаман, – деди Йолмамбет, ийнанатаганын билдирип.

Бираз уьндемей олтырдылар. Уьнсизликти баягы Алик бузды:

– Руслан келген эди. Ол мага ийги коьмек этти! – деп кардашын мактады.

– Дурыс. Сиз, тувганлар, бир-биринъизге ярдамласынъыз.

– Ол мага сенинъ уьйинъдеги ремонт акында да хабарлады. Биз базар куьнлерде сага келип, йыйыстырармыз, эски муьлкти шыгарармыз. Сонъ исшилерди шақырып, ишин янъ-ыртаж. Сенинъ квартиранъ кишкей, ремонтты бир юмадан битирмеге керекпиз. Онда эткендей аз куьлык. Ламинат пан плиткады бир куьнде тоьсемеге боладылар, обой ябыстырмага да ярым куьн. Руслан аьруьв муьлкин сага киргистер. Сен тур да кара, кыйналма.

– Мен не? Ремонтка сиз шыктаж этесинъиз. Мен оны этеекпен деп ойламаганман. Мага булай яшаганым да болады, – деди Йолмамбет.

Сол заманда залга келин кирди эм тигилип Аликке карады. Байы анълавлы басын ийди:

– Атам, менде сага бек маьнели сорав бар, – деп ол пишесине карап, шыгып тур дегенди туьсиндирди, келин кетти. – Мен аьелим мен кетермен. Руслан да исине бек байлы. Биз сенинъ ялгызлыгынъ уьшин кайгырамыз.

Йолмамбет сусланып улына карап:

– Мен озьзимнинъ яшавымнынъ маьнесине озьзим шыгарман. Кайгырманъыз! – деди.

– Кайгырамыз. Сен биз бен яшамага унамадынъ, ама картайып бараятырсынъ. Бирший этпеге керек?

– Не зат этпеге керек? – деп сорав ман соравга яваплады атасы.

– Кайтип не зат? Сага косак керек?

– Онда сенинъ ишинъ йок! – деп кести соьзди Йолмамбет.

– Онда сенинъ ишинъ йок! – деп атайынынъ айтканын кайтарып, Ахмед те эркеледи. Алик, улына ашувланып, елкесине аясы ман какты. – Авьртасынъ! – деп бакырды бала, атайына карап, – Мен тек сага якластым да?

– Ахмед, акыллы, – деп Йолмамбет баладынъ басыннан сыйпап айтты, – Атанъа карсы шыкпага ярамайды.

— Аьше, бирев сага якласпага керекти те, — деп куьлетти Ахмед.

Тек Алик объзининъ куьлкисин ишинде ясырып:

— Бас деп оила соьйлегенинъди! — деп шамгалып, косты, — Атайдынъ аьр айткан затын кайтарып соьйлеп болмайды. Бил соны!

Ахмед елкесин касып, тагы да атайына сенимли карады.

— Кыскасыннан, — деп Йолмамбет соьзлерин тамамлады, — Сиз меним яшавымга кириспенъиз. Мага суьйтип эткенинъиз ярамайды. Мени мен бирший болмас! Бек аьр-зекерсийсиз, мен сизге ойыншык болган йокпан! Суьйтип болатан болса, колымнан ыслап бирев мен ЗАКС-ка туьсинъиз, — деди ол катырып.

Казанпештен залга кирген келин коьринуьви мен соьзди токтатты.

Алик атасын уьйине дейим озгарды.

* * *

Йолмамбет уьйине кирип, шешинип, костюмды шифоньерге илди. Теливизорды якпады. Диванга орын салды эм шыракты соьндирип янтайды. Коьп заман уйыклайлмай, аьлеметлерше озган куьнди эске алды. Руслан куллык эткен ери, орамда Лейла ман болганды, кафеде олтырганы, кийим алмага барган салоны, уйкен улы ман соьйлеген затлары, уллары ремонт этееге коьз алдына келип турды. Сонъы зат акында бек ойланды. «Караш, оларга мен яшаган квартира ярамаганын! Квартирады оларга асаба этип калдыратаганын да яратпайдылар. Аьдем балаларына асаба калдырмага керек, бу меним яшавымнынъ маьнеси. Оьмири атасы балаларына асаба этип яшаган уьйин калдыратаган. Сен оларга каратага! Ол не зат оьзи?» — деп оьзи-оьзи мен соьйлеп, ишин кыздырды. Юрегин тыншайтпага соьз таппады. Эм онынъ эсине оьзининъ атасы келди. Атасы ога юртынъды таслама деп оьсиет эткен эди. Ол болса, атасы оьлгеннен сонъ калага коьшип, калада ислеп, авьлга аз келип баслады. Уьйди карамасанъ, оьзинъ де ишинде турмасанъ, боьтен де, каракербиштен ясалган, тез бузылады эм оныкы да бир бес йылдан аннан муннан опырап баслады. Авьл балалары, ишине кирип, коьп ерлерин аьлекледилер. Уьй коьтере бузгышланганда, Йолмамбет оны бир яшаяк болатан кардашына берди. Сол заманда ер де соьлегиндей баа болмаган, уьйден кайда да бир сав ери калмаган. Сонъ сол кардашы юртты байыр этип, кагьтларын да оьзине яздырды. Соны эске алып: «Мен де атамнынъ оьсиетин толтырмадым.

Белки, меним балаларым туврашыл болса да билмеймен?» деген ойга келди уйыкляктан алдын.

Эртеси куьн Йолмамбет коьнгилли болып уянды, яшавында туьрленислер болмага кереклер деген ой уйклап яткан кеше онынъ акылына терен синъди. Ол бетин, колын ювып, бетявлык пан суьртинип, биялага караганда, ога оьзининъ шырайы баска болып коьринди. Бияладагы суьлдери ога сусын катырып турганы юрегин бир зат пан шертип алгандай ишин бийледи. Ас ишип, янъы костюм кийип, шифоньердинъ уйкен бияласына каранды. Шырайына баягыша сус туьсти. Ол оьктемли болып, суьлдер кимди эске алдырады деп ойлады. Бек таныс шырай эди. Ол бияладан тайып, сонъ тагы да янасты. Эм ол шырайын ойлаганда, оьзин Русланнынъ шефине усаткысы келетаганын ок туьсинди. Ол неше бир кере шефтинъ юзиндеги сусты оьзиннен авыстыраяк болды, аман да ол таймады. Эм ол бир якка узакка карап: «Мунадай каты болувга шалыспага керек! — деп явап тавып, тагы да оьзине карап, суслы шырайды коьрип, — Балаларга да каты болув керек. Олар ман оьзинъди юмсак юргистсенъ, бирший билмейдилер. Аталары болаганынъды мутадылар», — деп оьзине акыл берди.

Юма эртеси куьн уллары келип, квартирадан эски муьлкти шыгардылар. Сервантты, шифоньерди, стоьлди, тумбочкаларды, олтыргышларды сыякта кир йыйылаган темир контейнердинъ янына уйдилер. Йолмамбет колларын джинси ыстаннынъ киселерине тыгып, уллары этетаган затларга карап турды. Сонъ квартирадан керексиз затларды шыгарып басладылар. Коьптен бери кулланмайтаган электробритады, эски каьртлер мен книгаларды Руслан былактырмага деп уйгенде, атасы бирден ашувланып:

— Токтанъыз! — деп бакырды. Руслан турган еринде катты. Йолмамбет балконнан картон кутык аькелип, уйилген затларды сонда йыйды. Улы серванттан алган эски сервис бен, эски каьртлер мен альбомды колларына акыртын алганда, — Тийменъиз бу затларга! Ол меники! — деди кайтарып.

— Аллах ушин! Сеники! Тиймеймиз, — деп Руслан, куьлкисин ясырып, затларды кутыктынъ касына салып, эки колын коькке коьгерди.

— Меним уьстимнен де куьлменъиз! Куьшелеклерди кувалагандай куваларман!

Эки улы да тындылар, аталары затларды картон кутыкка ясыратаганына сейирсинип карадылар.

Алик, ойланып соьйлейтаган баласы, атасын тынышландыраяк болып:

– Сен бизге ашувланма. Биз коьтере затты да сен айткандай этермиз. Ремонт кутылганша сен бизде турмага боласын? – деп сорады.

– Керек тувыл! Меним уййим болып, баска ерде неге тураман!

– Кеште келип, конмага боласын? – деп туьсиндирди Алик.

– Уййсиз канъыма болгаманма! Мен уййимде конаякпан!

– Биз диванды да шыгараяк боламыз? – деп тынълавлы давазы ман Руслан сорады.

– Йок! Уййинъыз болып, аелинъыз бен сиз де уййинъызде конынъыз! Ол аьдет! Анда-мунда конманъыз!

– Аьше, савлай муьлкти киргитсек, диванды шыгарармыз, – деди Руслан.

Уллары кеткенде, эсикке бирев сокты. Йолмамбет эсикти ашканда конъысы Хасанды коьрди. Конъысы карт кирип, уййди карады.

– Йолмамбет, сен муьлкти таслайсынъма? Карайман улларынь муьлкти контейнердинъ касына уййгенлер? – деп ол сорады.

– Мен тувыл, улларым таслайдылар. Биразлай янъы муьлк аькелееклер, – деди Йолмамбет.

– Мен не зат уьшин келдим. Эгер сага олтыргышлар керекпейтаган болсалар, мен озиме алсам, болаякпа? Менде уьш пешли квартирам бостай болып турады. Бирший йок.

– Элбетте, ал Хасан. Суьйген затынъды ал, – деди Йолмамбет.

Хасан пештеги диванга карап:

– Бу диванды тасламайдыларма? – деп сорады конъысы.

– Соьле-аьли мага бирерде ятпага керекти де, а деп, оны да таслаякпыз дегенлер.

– Йолмамбет, меним уййимдеги диваным да тегеран бир турады. Сеники ога коьре берк? – деп соравлы карады ога Хасан.

– Муьлкти аькелселер, мен диванды сага киргистсинлер дермен. Олар баьри затты тасла дегенлер. Уййтип этип болама, аьше? – деди айыплы даваз бан Йолмамбет.

– Сени каты кысканлар, карайман да!

– Дурыс. Суьйтип керек болса, билмеймен?

– Алсынлар! Акша олардыкы да. Сен оларды обстиргенсинъ, карасынлар. Солай керек! Эриспе. Меникилер мага акша йибередилер: сол акшадынъ яртысы квартирге тоьлемеге етеди, анав калганын уййдеги ййяды. Кара куьнге деп ййяды. Эне,

кара куьнимизди саклап яшаймыз. Ярык куьнге акша йыймага керек! Ремонт этсенъ – сен бир яс пише ал, уьйиңъе аькел.

– Ойланмага керек, – деди соравлы болып Йолмамбет.

– Несин ойланаяксынъ?! Сен ойланатаганынъ узак заман кетти! Сен кадер эркек ялгыз турмайтаган... Аьруьв, диванды собйлестик! Бирев алмай, барып олтыргашларды да алайым, – деп Хасан шыкты.

Шақырылган усталар квартирадынъ ремонтын уьш куьннен битирдилер. Яшайтаган пештинъ полына клеткалы саргылт туьсли ламинат тоьседилер, савлай иргелерине ярык обойлар ябыстырдылар, казанпеш пен ваннийга йьлтыравык моргылт плитка салдылар. Сантехниклер кранларды, дуьдиклерди, аякйолдагы олтырады авыстырдылар. Русланнынъ муьлкин аькелген аьдемлер басында Йолмамбеттинъ диванынъ Хасаннынъ биринши шарлактагы квартирасына туьсирдилер, сонъ уьйге моры туьсли муьйс болып ясалган юмсак диванды, кресло орындыкты, ак шкафты, китаплар туратаган уьндириклерди, компьютер стоьлди эм тыгырып юретаган кресло олтыргышты киргисттилер. Казанпешке де иргедей ясалган шкафты, ялпак сисели стоьлди, акшыл туьсли олтыргышларды аькелип, курылаяк затларды курап салдылар. Уьйдинъ иши сол саьатлей де ярасык болып коьринди, янғы затлар онъайлы яшав аягы ман басып квартирага келгенин билдирди. Руслан муьлк аькелетаганлардынъ артларынан туьсип, оларга кыйын агын тоьлеп, машининнен пакет алып кайтты. Ол пакеттен шыгарып, янғы спорткостюмды яйып коьрсетип, атасына созды:

– Ма, оьлше. Сага келиспеге керек, – деп.

Йолмамбет оьлшеди. Спорткостюмнынъ артында баслык бар эди.

– Бу костюм сага келиседи, а мен баслык пан кайтип киеекпен?

– Атам, соьле мода сондай. Эсли аьдемлер де мунадай костюмлар ман юредилер. Сен солар ман эртеникте языларсынъ, шабарсынъ.

– Йок. Мага меним триком келиседи, – деди унамай Йолмамбет.

– Трикоды тасламага керек, – деди улы.

– Мен сага тасларман! Белки, мени де бирге тасларсынъ?! – деп ашувланды атасы.

– Кайттым-састым. Суьйгенинъди эт! – деп атасын оьзге зааландырмаяк уьшин кетпеге асыкты.

Костюм уьйде калды. Улы кеткенде, ол каьр этип уьстине эски трикосын эм туьси энген футболкасын шыгарып кийди.

— Мага озимнинъ кийими ярайды. Уйренген затларды этпеге керек, — деп биялага карап, озин тыншайтажак болды.

Аман да эртеникте шыдаяммай янғы спорткостюмды уьстине кийип, биялага карады. Костюм оны ясартып, салпыраган кевдесин йыйып коьрсететаганын туьсинди. Эм эски трикосы ман футболкасын газетага орап, балкондагы картон кутыкка тыкты.

— Куллыкка керегип олтырар, — деп озине айтса да, шанълы куллыкка шыкпаягын билген.

Эм ол сол эртеникте янғы спорткийими мен уй тоьгерегинде айланып уйге кайтты. Кайтканда, озимнинъ яшавымды туьрлендиреек болсам, ден-савлыккада демев этпеге керек деп, ол балконда отыз эки килограмм шеккен гиряды шыгарып коьринген ерге салды. Бир бес йыл артта ол сол эм онъ колы ман сол гиряды онар кере коьтеретаган эди. «Энтте коьтерип карарман» — деп мыратланды.

Алдын ол джинси ыстан, кроссовкалар тек яс аьдемлердинъ кийими деп турган эди. Сонынъ уьшин бу куьнлерде де соларды киймеге тартынды, ама улы ман туькеннен кайтканын эсине алып, уьстине кийди. Ол паркка барып, таныс картлар ман расып олтыргышларда олтырды. Таныслары онынъ кийимине не зат айтаякларын карады. Эм ол олардынъ кийимлерине караганда, олар да джинси, кроссовка кийгенлерине сейири калды. «Эй-гей, ол мен артта калган экенмен, аьдемлер суьйтип кийинедилер экентагы!» — деди озине.

* * *

Ремонт этилип кутылганнан бираз заман кеткенде, Йолмамбет каралдыда Хасанды коьрди. Моры коьйлек, териден енъсиз шонтык, кара шуга ыстан, аягында туьси кеткен ботинкалар, басында тоьгерек кийиз топтай (топтай – тюбетейкадай бас кийим) – онынъ куьнделик кийими уьстиннен туьспейтаган эди. Ол аьли колында таяк ыслап, Йолмамбетти коьргенде, олтыргышта яткан ак пакетти коьтерип, ога суьйинип карады.

— Йолмамбет, мен сени саклайман. Диван уьшин савбол! Уйдегим мунавын сага берерсинъ деген. Мунда коньяк сисе, янғы писирген хышинлар бар. Ол сага деп, разылыгын билдиреди.

— Хасан-ага, койтагы соны. Не уьшин мага савгалав этпеге керек? Мен сол муьлкти таслаяк болган эдим де, неге суьйтип кыйыналдынъыз?!

— Мен сага коньяк салмайман да, оны пишем муьсиревли экенин коьрсетеди. Мен озим ишпеймен, а сен иш, алал болсын!

– Мен де сийрек ишемен. Яс заманда да уйкен тойларда да бир-эки рюмкадан коьп увьртлаган йокпан.

– Сен оны кой! Бу берекет кайтарылмаптаган!

– Мен ялгыз ишеекпенме? – деп куьлемсиреди Йолмамбет.

– Юр, аьше, меним уйимге. Мен шай ишермен, сага да дирек боларман, – деди Хасан.

– Кой, эсли пишеньди кыйнап не этемиз. Мага барайык. Этилген ремонтты да коьрерсинь?

Хасан пакетти коьтермен дегенде, Йолмамбет алгасавлы колыннан пакетти алып:

– Сен таягынды коьтер, а мен мунавын алайым, – деди.

Олар асыкпай экинши шарлакка коьтерилдилер. Йолмамбет пакетти казанпештинь стоьлине салды. Хасан таягына таянып, юрип, уйдинь ишин карады.

– Эртеги! – деп конгысы казанпешке кирип, стоьл алдында турган олтыргышка олтырды, – Бек ийги эткенлер! Муьлк те ийги!

– Бу улларым. Басларына кайтип сондай ой келген? Мен ремонтсыз да яман турган йокпан, – деп Йолмамбет газ пешти ягып, отка шайникти салды.

– Болсын, болсын! Дурыс! Аталарын карамага кереклер. Бобтенде, сен ялгызсынь, сага демев керек. Янгыларда сенинь турмысынь акында соьйлеек болдык та. Мине, соьйлемеге амал да табылды.

– Балаларым да сен айтканды айтадылар, – деп Йолмамбет пакеттен коньяк сиседи эм хышинларды шыгарды, – хышинлар ип-исси экен, – деди.

– Писирилгенли коьп заман кетпеген, – деп Хасан баслаган соьзине кайтты. – Олар суьйтип соьйлейтаган болсалар, акыллы балалар!

– Мен де олар акылсыз деп айтаялмайман. А мен олар уьшин биревди де излемеймен.

– Англамадым? Солар уьшин неге болады? – деп сейирсинди Хасан.

– Олардынь аналары уьшин, онынь эстелигин юрегимде бузаялмайман, оларды да кайгырткым келмейди, – деп шырайына шуьш эндирип, Йолмамбет рюмкаларды шыгарып стоьлге салды.

– Не зат дединь? Яде акыллыма пудра шашаяк боласынма?! – деп апаты кетип, конгысысына карады.

– Эгер мен уйленсем, мен аналарына кыянатлык эткендей коьринеди де, – деп Йолмамбет пышак пан хышинларды кесек-кесекке тилди.

– О-о-о! Сен эки юзли экенсинь! Сага сенинь балаларынь ялгыз турма, биревди аькел дейдилер, а сен балсынасынть! – деп давазын коьтерди коньгысы, – Куй мага да коньяктан! Бираз! Мунадай оьтирик соьзлерден сонъ ишпесем болмас! – деди ашувланып.

– Мага уйленув акында ойлар келедилер, тек йигерим батпайды, – деп Йолмамбет коньякты рюмкаларга куйды.

– Коьп ойланма! Ялгызды аласынь да – битти-кетти. Мен сенинь ясыньда биршийге де карамаганман, – деп Хасан рюмкасы ман уйдинь иесининь рюмкасы ман согыстырды, – Иш! Алал болсын! Савлыгынъа демев болсын! Яшавымыз шешекейдей буьрленсин! – деп ол рюмкадагы коньякты ийи-скилеп, артка стоьлге салды, – Мага болмайды! – деп.

Шайникте сув кайнады. Йолмамбет шай пакетлерди салып, шашкелерге сув куйып шай этти. Хасан шашкесин алдына ювык коьширди.

– Печенье мен иштагы, – деп Йолмамбет таьтли затлар салынган вазады йылыстырды.

– Печенье мен де болаяк, – деп карт печенье алып тиследи. – Мен сенинь ясыньда бу затлар акында коьп ойланып юрген йокпан. Сен неше яска келгенсинь?

– Сен ша?

– Мен сексен уьштемен. Мен сеннен бир йырма бес яс уйкен боларман?

– Йок. Йырма яс та болмайды уйкенлигинь, – деп Йолмамбет ишип, кесек хышинды шайнады.

– Кене де яс баласынь коьтере де. Аьруьв, шайна! – деп Хасан уйдинь иеси хышин егенин карап турды, – Куй тагы да! – деп буйырык берди.

Йолмамбет куйып, рюмкасын толтырып, коьтерди.

– Ийгисиннен болсын! Иш! – деп ишкенин карады.

Йолмамбет ишип, уялган давазы ман сорады:

– А сенде балаларынь барма? Биревди коьрмеймен сизде! – деп.

– Бар! Менде неше бала барын бирев де туврасын билмейди. Мен он бир кайта уйленгенмен, – деди куьлемсиреп коньгысы.

– Бек сейир! Фатима-абайымыз сол затка кайтип карайды?

– Карай-карай коьзлерининь майын таьвескен. Сен де коьп карама! – деп куьлди карт.

– Мен кимге караягымды энтте билмеймен, – деп Йолмамбет куылип, яваплады.

– Бизде бугуыңги уйдеги мен ортак бала йок. Биз кеш табылыстык. Ол да, сендей болып, меннен йырма яс кишкей.

– Сонъгы заманда мен оны шыгып та коьрмеймен? – деп сорады Йолмамбет.

– Аяклары авырыйды да.

Шайды ишип болдылар.

– Соьле сенде аьруьв болган. Квартиранъ ярык болды. Алдын сенде бек куьнъирт эди. Биревди аькелсенъ, тагы да бек ярык болаяк. Бек созба. Йигерсиз болма. Бир еринъ авырмайма? – деп конъысы Йолмамбеттинъ ымлап сорады.

– Йок! Аллага шуькир! Баьри ерим де сав, мен тек кайтип янасягымды билмеймен?

– Кайтип янасягымды билмеймен деген не зат созь?! Эркек болув керек. Эм аз созь болсын. Туврасыннан айт: «Мен боламан, а сен яшап боласынъма?» деп, тартынма. Сонъ майда тыгырган калакайдай болар онъай!

– Мен суьйтип соьйле алмаспан.

– Неге экен? Белинънен тоьмен ягынь калайды? Болама?

– Ол болады.

– Болатаган болса, йыр йырлап атыласынъ алдыга! – деп Хасан мыйыкларынынъ муртларын бармаклары ман туьзетип, – Мен сага яшавымда бир болган затты хабарлайым, – деп ол сораулы карады, ама явап сакламай, колын силкип, айтты, – Бир он йыл артта уйкен улларымнынъ бириси мени бир ийгиликке шақырды. Меним туьвеншерим тувганына той эткенлер. Улым кой да сойган, халк та йыйган. Шақырганлар мени, а мен кайтип бараягымды, айткан йоклар. Халк айткандай, авызынынъ ушы ман айтканлар. Мен де сага кайдай, олар коьлик йиберерлер деп карамадым, йибермеске де болаяклар да. Сонынъ ушин бакыл этип автобус пан барарман деп токтастым.

– Ол заманда бек те яс та тувылсынъ. Етпистен арткан боларсынъ?

– Дурыс. Ол меним яслыгым. Автобуска миндим. Карайман, алдыда олтырган бир кавдыраган куртка турып, мага орын берди. Яратпадым суьйтип эткенин. «Сен неге серпилесинъ?! Не болган, ушып тургандай?! Сен меннен де уйкен боларсынъ? Олтыр орынынъ!» – деп ол олтырган олтыргыштынъ артын дагы бос олтыргышка олтыраяк болып. Аман да куртка да кытымыр, турып, мага орын берип, оьзи артка олтырды. Мен разы болмай, тыныш тапшай, алдыдагы орынга олтырдым. «Сен, Хасан, мени танымадынъма?» – деп уялшанъ даваз бан

сорады куртка. «Йок» — деп энтте ишимге сыймай олтыраман. Сонда ол: «А биз тек таныс болмаймыз. Мен эллинши йылларда сени мен бес йыл уйиньде яшаганман», — деп те туры. Мен адаладым, аруув этип ога карадым: «Йок. Эсимге туьсире алмайман», — дедим. «Сол заманда анань яшатпады. Мага бала таппаган уьшин Каратон дейтаган эди». Анам айтпага боляк эди, ол меним яшавымга кирисип турган эди. «А мен, сеннен кеткенде, баскага барып, доьрт бала таптым. Эндиги йиенлеримди де карайман. Коьресиньме, кайтип болганын?» — деди куртка.

— Аьше, кайтип сен оны танымадынъ? — деп куьлди Йолмамбет.

— Мине оьлтир! Танымадым. Мен оннан сонъ тагы да тогыз пише алган эдим. Кайтип таныйыксынъ? Онынъ басындагы шашлары ак, кара бети савлай тыртык, эки явлык та байлаган. Яс заманында ол ярасык эди, шашлары кап-кара, эти ап-ашык эди. Бир усаган ери йок.

— Бек аьлемет хабар! Бес йыл бирге турып, танып болмайма?

— Аьше, танымадым! — деп Хасан куьлемсиреди.

— Бир уйде тургансынъ, бир орында яткансынъ да? — деп Йолмамбет куьлгенин токтатаялмады.

— Сонынъ уьшин айтаман. Сен пишелерден тартынма. Олардынъ яшайтаганы оьзи де танысувдынъ эбин табатаган. Баскаларды бираз козгамага керек, олар да ябысатаганлар. Басынъды алаялмайтаганлар да боладылар, яшагынъ келгенди, сол саьат тербияла, айтканынъды эттир. Олар басында савлайы да балсынадылар. Сени оьзине тийисли тувыл деп коьрсететаганлар бар, сондайларды бойсындырып алмага керек. Олар коьтереси де эркектинъ йигитлигине карайдылар.

— Ол кайтип? Куьшинъди коьрсетпеге керексиньме?

— Неге куьшинъди? Сулыбынъ ман да болады.

Хасаннынъ хабары да, акыл бергени де Йолмамбетке ярады. Яткан заманында ол уйкляяктан алдын пишелер акын да ойланып шыкты. Эм ойлай-ойлай баягы Лейлада токталды. Ама эсине кыскаяклы басына касинке, коьзлерине кара коьзилдирик салып келсе, коьнъили бузылды. Ол суьйтип эткенине оьпкелемей болмады.

Эртеникте Йолмамбет алдынгы маршрутын сайлаганын оьзи де анъламады. Боьтен де, Лейла орамда коьрингенде, коьтере де саьспеклеп, тегаран бир оьтпек сататаган туькенде ясырынды. Сонда ол озганын карап, туькеннен шыгып, акыртын артыннан адылмады. Кыскаяклы куьллыгы бетке бурылганда, токталды. Бираз заман карап, парк бетке кетти.

Олтыргышка олтырып, барсеткасыннан телефон шыгарып, ол Джанболатка тел сокты.

– Джан, мат алгынь келмейим? – деп сорады.

– Коянлар былтыр ювас эдилер, Йома. Сен мени дайым да енъетагандай касынъдагы йолдасларынъа коьрсетеек боласынъма?

– Йок, мен ялгыз парктта олтыраман, касымда бирев де йок, – деди Йолмамбет.

– Аьше, кимге копыйысыйсынъ. Ондай аьл сенде болмага керек тувыл. Сонъгы кере мен сага неше партия кыстырдым?

– Ол кайзаман? Мен мутканман. Сондай йигит болсанъ, кел, буьгуьн бир- биримизди сынармыз?

– Элбетте. Йолгысымыз туьрлендирип болмаган ерде. Уьш сабатте суьнъидей кадалып турасынъ.

Олар дайым да деп кажавласып соьйлегенлер.

Эм соьйлескендей Йолмамбет уьш сабатте беседкада карап турды. Джанболат бир он минутка кешигип келди. Ол машинди токтатканда, бир неше заман шыкпай, беседкада олтырган Йолмамбетке карап турды. Ол янъыша кийинген досыннан эске келеялмады. Сонъ эсин йыйып, машиннен шахмат кутыкты алып, адымлады. Йолмамбет турагалып, алдына шыкты. Джанболат тагы да йолдасынынъ кийимин следовательдей тергеп карады, сонъ юзине коьзлери мен тигилип, шекленуьвли сорады:

– Бирший болганма? Сен оьзинъе усамайтаган болгансынъ?

– Йок, бирший де.

– Муна уьстинъдеги бага джинсы, бага кроссовка, ба-сынъдагы кызыл папак? Ол неди? А мунавы ша, колынъдагы пишелер юргисткен радикуль кайдан келген? – деп куьншилеп сорады Джанболат.

– Бу барсетка. Соьле мунадайды эркеклер алып юредилер. Мен ишинде телефон, сигарет, зажигалка, ашкыш юргистемен.

– Сол барсетканъ да таза териден ясалган. Баа болар? Яшавынъ туьрленгенме?

– Туьрлендиремен, – деп даьткесип, Йолмамбет сигаретин тартып, коькке каратып туьтинин шыгарды.

– Ого! Сенинъ шырайынъ да баска болган. Сен, Йома, куркульсинъ! Ясыртын миллионер! Сондай экенинъди билген йокпан?! – деп Джанболат куьнлегенинъ коьтере де ясырмады.

Оьзге ол бирший де сорамады, шырайын сусландырды. Араларында сувыклык тувып, шахмат ойнап басладылар. Партиядынъ сонъында Джанболат досынынъ ферзин утты:

– Ма сага янбы яшав! Коян боьри болмайтаган! – деп уткан ферзин коьрсетип селекеледи.

– Тобх-тоьх! Эндиги кайтеек экенмиз! Ферзьсиз кайтип ойнар экенмиз?! – деп Йолмамбет бек кайгырганын коьрсетти. Аман да тагы да бир фигура ман юргенде, досына мат салды. Ферзьди ол ойланып, мат салайк уьшин бергени ашыктан ашык билинди.

– Караш ога! Деп капканлар салып ойнамага бирев уьйреткенме?! – деп оькинишли айтып, Джанболат, шахмат фигураларды янбыдан тизди.

– Билгенимше шалысаман. Оьзимди туьз йолга шыкканман деп санайман.

– Туьз йолды мен сага коьрсетермен! – деп ашувланды досы.

Экинши партияды ойнадылар. Бу партияды да Йолмамбет енбди.

– Караш ога! Язык королимди коьтере де кувыска аькетип тыктынъ! – деди айлак та саьспеклеп Джанболат.

– Мен суьйтип алдында ойнаганман да! Сен ямагатшылык исинъе коьнип, эсинъди йоясынъ. Кел, уьшинши партияды ойнайык, – деди аьрзекерсип Йолмамбет.

– Сен озган йол енъенинънинъ бересесин алаяк боласынъма. Мен ол йол уьш кере енъдим. Эсинъде турсын. Йок, мен сени суьйтип кувандыртпаспан.

– Биз дайым да уьш партия ойнаганмыз.

– Йок. Болды. Мен авылдан арып кайтаятырман.

– Сен оьзинъдикинде болдынъма?

– Болдым!

– А мундагы каладагына бармадынъма?

– Йок. Меним исим соьле авылда. Эки якка кыдырмага заман болмайды, – деп Джанболат шахматларды кутыкка йы-йып баслады.

Йолмамбет те колласты:

– Сен етисесинъ деп ойлагаман. Алдынгыша ырылдатасынъ деп ойладым.

– Сага не? Оьзинъе тап та, ырылдаганын коьрерсинъ! – деп Джанболат ашувланып йолдасына йогардан карады.

– Мен булай айттым, – деди Йолмамбет юмаклы карап.

– Сен сонынъ акында калай коьп сорайсынъ?! Оны бир таныйтагандай каптырыласынъ? Таныйтаган болсанъ янас. Мен карсы болмаспан. Тек ол сендейди касына ювытпас.

– Мен ол ким экенин де билмеймен, – деди Йолмамбет сувык болып. Сонъ болган соьзди мутгыраяк болып, келмей турып, йолдасыннан билгиси келгенин сорады, – Эситесинъ-

ме, Джан, сенникиндей койы ясыл «Маздалар» бизим калада коьппе?

— Мен сынъар биревди коьргенмен. Ол да налог инспекциясынынъ начальнигининъ улындыкы, — деп тез яваплады Джанболат.

— Улы яс аьдемме?

— Аьше, яс. Булай саргылт шашлы басы. «Олимп» деген рестораннынъ алдында дайым туратаган. А сен неге сорайсынъ?

— Булай сорайман. Мен коьп болмай сеникиндей машинди каладынъ ортасында коьрдим. Машин айдавышы сен карарлы эсли киси. Тек басында койы моргылт шашлары бар эди.

— Сен оны аьруьв коьрдинъме? — деп тынышсызланып сорады йолдасы.

— Йок. Ол Спартак атлы орамнынъ аргы ягында токтаган, а мен баска ягында турганман. Сыпатын айырмага узак эди.

— Ол заманда ол ким экенин кайтип билеексинъ. Сондай эректен аьдем танып болама? — деп йолдасы шекленип карап, бирший ушин кылпысып, басын тоьмен салды.

Йолмамбет ол басын коьтергенин саклады, а коьтергенде, онынъ шуьш энген юзине карады, йолдасы карама ман раскысы келмей юзин ясырды, орамда коьрген киси Джанболат болмага болаягын ок сезди.

— Сени аькетейим? — деп калтыраган давазы ман сорады Джанболат.

— Йок, мен явав бармага боламан, — деди Йолмамбет.

— Аьше, оьзинъ кара, — деп досы машин бетке адымлады.

Олар олтырган ерден тек бир йол калага баратаган эди. Окында Йолмамбет юргиси келип, машинге минмейтаган эди. Соьле-аьли Джанболат машинасына мингенде, эсигин бек кагып, явып, досына оьзге карамай, кетти.

Бу ойнаганнан баска йолдастар тагы да коьриспедилер. Йолмамбеттинъ юреги бу заттынъ ызы болаягын сезди. Тек сонынъ ушин Лейлады коьрмеге керек экенин аньлайтаган эди. Сол йолыгыс та эне-мине болаягы янына тынышлык бермеди.

* * *

Сол кеше туьн ортасына дейим коьк гуьрилдеп, айындырык яркылдап турды. Танъ атканда, каты ямгыр куйып явды. Эртеникте булытлар шашылдылар, яркы куьн коьтерилип, яйма шувагын айды. Йолмамбет бир коьзин ашып,

бир юмып, тургысы келмей, балконга шыккан ашык эсигине карады. Сыяктан келген куслардынъ шыйкылдаган сеслери ога бирший айткысы келгендей оны орыннан тургысттылар. Ол коьньилленип, сувук сув ман бетин ювып, сонъ балконга шыгып, уйтылды: колларын яйып, шоьнькип, бир аякларын коьтерип, аяларына тийгистип, гиряды алып бир неше керен коьтерип. Боьтен де, гиряды коьтермеге Йолмамбет суьйген эди, сол заттан кевдеси айлак язылатаган эди. Онынъ балконы каралды бетке караган. Каладынъ артыннан калашылардынъ бир шарлаклы уьйлери орынласканлар, уьйлердинъ тоьгереклеринде емис тереклердинъ шешекейлери атып, ярасыклык яядылар. Энь алыста тав этеклер коьрингенлер. Йолмамбет балконда терен тыныс алып, бир кесек заман турды. Шешекей аткан тереклердинъ ийги ийиси балконга да еткен, бираз елемик болса, тав этеклер беттен сонда оьскен кымызлыктынъ бек сейирли ийиси келди. Йолмамбет авага коьньилленип, ийги ийислерди тоймай ийискилеп, табиатка сукланышлы карады.

Буюгуьн ол эртенъ мен Лейла юретаган орамга барып, оны токтатып, соьйлеек даьмеси бар эди. Сол ой акылын бийлеп, ол шай ишти. Сонъ джинсиларын, коькшил кофта кийип, бираз уьй ишинде кезинди, тагы да айтаяк затларын аьруьв этип акылында кайтарып, биялага карап, кайдай шырайы ман соьйлеегин сайластырды. Сол вакытта ол, оьзи де билмей калды, кайдай да бир куьш оны орам караган терезе бетке тартты. Ол яшаган уьй орам бойына тартылып турган. Онынъ квартирасынынъ терезеси кубылага каратылып, коьлденен муьйисинде эди. Ол карап, кубыла беттен келетаган таныс кыскаяклы суьлдерди коьрип, сейирсинди. Ийнанмай, коьзлерин уйкалап, тагы да карады. Ол Лейла эди. Онынъ уьстинде кара шешекейли саргылт шыба, колында кызыл туьсли кол сумка. Аякларындагы алтын туьсли бийик оькшели туфляды батырмаяк уьшин, ол батпак сувлар арасында куры ерлер тавып келеятыр эди. Уьйге етпеге бир юз абыт калган эди. «Каратага сени! Аньшыга карап ань шавып келеди! Бизим орамга ол кайтип адаскан экен?» – деп аятта кроссовкаларды кийип, уьйдинъ эсигин де киртлемеге мутып, шавып шыкты. Яс аьдемлердей басамаклардан ушып туьсип, тыста болды. Сыякта, оны коьрмеген кыскаяклы ювыклап келеятырганын, терен тыныс алып саклады. Кыскаяклы тротуардан басып коьтергенде, узакка карап, уьйден шыккан эркекти баягыша эслемеди. Кыскаяклы онынъ касына еткенде:

– Кайдай ел мен сени биз бетке аькелди? – деп сией кадалып сорав берди.

Лейла болса, колы ман тегис этилип таралган шашларын сыйпагансып, адалап эркекке карады, Йолмамбетти танып, колындагы кызыл сумкасын белине кысып:

– Мен бу бетлерде яшайман. Булайда, ювыкта меним уйым. Куллыкка баратырман, – деди.

– Сен бу бетте юрген йоксынъ, а мен бу уйде тураман, – деп уйине коьрсетип, йигерленип мактанышлы айтты Йолмамбет.

– Мага сенинъ каерде туратаганынъ керекпе?! Яшайсынъ-ма, яша да тербе! – деди уйкенсиреп Лейла.

– Сен кайтип соьйлейсинъ? Биз конъысы болып тура-таганымыз ушин бизим арамызда да ювыклык болув керек, – деп Йолмамбет кыскаяклыдынъ йолын бувды.

– Сол куры етиспей туры! – деп Лейла касыннан оьтпеге амал изледи.

Йолмамбет эки колын яйып, оьткергиси келмейтаганын коьрсетти:

– Сен, Лейла, анъламадынъ! Бизде сени мен конъыслар ара болатан ювыклык болув керек!

– Сол куры етиспей туры! Меним атымды да калай енъ-ил айттынъ, биз бир-биримизди аруув таныйтагандай этип. Экиншилей, ювыклык оьзи оьзиннен болмайды, оны туьзбеге керек. Сендей болып, авызына келген соьзди айтпай! Коьзлери-ме коьринмеген болсанъ, коьтере де ийги боляк эди!

Йолмамбет кыскаяклы ашувлы соьйлегенине тамам сондай явап бермеге карады:

– Суьйтип пе?! – деп ойланып, басын коьтерип, Русланнынъ шефиндей, суслы карады.

– Кайтип карайсынъ сосы сен?! Ийт мысыкка карагандай! – деди ашувын алып Лейла.

Йолмамбет оны эситпегендей, акыртын соьзлерди таптап:

– Йок! Мен сага мысык ийтке карагандай карайман!

– Не зат?! – деп кыскаяклы сумкасын коьтерип ясканды. – Ол мен ийтпенме?! Сен оьзинъ ийтсинъ! – деп сувырылып кетеек болды.

Аман да Йолмамбетке кыскаяклыдынъ соьзлери шыкыйына бек тийген эди эм ол ашувын алгысы келип:

– Ол сизинъ орамынъызда ийтлер ырылдасадылар! – деди.

Лейладынъ кулаклары эситкени ишин авдарды, онынъ тынысы битип, ясыл коьзлерининъ отлы карамы эркектинъ бетине тигилип карады. Сонъ шекли болып:

– Кайдай ийтлер?! – деп давазын коьтермей сорады.

– Мен булай айттым.

– Йок! Сен сонгына дейим айт айтаягыңды?

– Мен булай айттым. Соьзинге карсы, – деди Йолмамбет, ишиннен сескенип те алып.

Кыскаяклы соравлы басын коьтерип:

– Караш ога! Уьстине яңгы кийим де кийген. Мага коьринеегиньди биллип пе?

– Мен дайым да суьйтип кийинемен. Сен меним орамымнан озаягыңды кайдан билейим?

– Мен бу орам ман барганым? Бизим орамды савлай сув алган, юрип болмайды.

– А мен ойдадым... – деп Йолмамбет сонгына дейим айтаягын айтпай, соьзин уьзди.

– Сен не зат ойламага болаяксынъ? Не зат?! Юмаклар ман неге соьйлейсинъ??! – деп баягыша давазын коьтерди.

Йолмамбет те ишиннен шыкты:

– Йок юмак! Мен тувра соьйлейтаган аьдеммен, ол баскалар басларына париклер саладылар, коьзлерине, таныттырмак уьшин, кара коьзилдириклер киедилер!

Лейла саьспекледи, турган еринде катты, ама явапсыз калдырмады:

– Сонгынаший ашып айт! Токталма, Ё-моё! – деп.

– Мен Ё-моё тувылман! Меним атым Йолмамбет, бек ювыклар мага Йома дейдилер.

– Аьруьв, Йома! – деп тиленди Лейла.

– Мага сен меним атымды айтканың эндиги ярайды, юрегиме лаьжин болып тиеди, – деп Йолмамбет балсынып йогардан карады.

Лейла акыртын эринлери мен йыбырдап сорады:

– Ийт акында коьплер билеме? – деп.

Йолмамбет капылар бузылып, енгуьв ювык экенин сезди:

– Меннен озге энтте бирев де билмейди.

– Энтте дегенинъ не? Энтте билмеге боладылар, солма? Шантаж этесинъ, Йома. Огырлы эркеклерди табуьв кыйын экен?

– Сен меним акында яман ойланма. Мен сага аьруьв карайтаган эдим. Сукланатаган эдим сени мен!

– Эндиги ша? Ишинъ шыктыма? Биз бес такыйка да соьйлемеймиз де?

– Мен баска зат акында... Сен коьп шыдалмаяганыңды айткым келеди.

– Сен тувра шаьат болгандай айтасынъ, – деп Лейла ялбарган сыпат келтирип, йылы аясын эркектинъ коькиреги-

не тийгистип, – Айташ, Йома, сага не керегин? – деп юмсақ давазы ман сорады.

– Мага коьп зат керек. Тек мен шантаж этпеймен.

– Аьше, бу шантаж болмай неди?

– ...

– Явап табаялмайсынъ. Мен сага бир зат та айтпайман. Эм айтпаспан. Мен билмеймен кайтип сага бу хабар еткенин, ол болганым, болмаганы да белгисиз де, тек мен сол затты баскалар эситкенин унамайман. Сага не керек?

– Сен озинъ билетаган болсанъ, неге сорайсынъ? – деп кайтип уят кепте яваплаганын, сондай йигер ога келгенин озьи анъламады.

– Аьше, кайдан бизге наьсип келеек? – деп кыскаяклы айып эткенин коьрсетеек болды.

Ама Йолмамбет артка кайтпага шаппады:

– Мен не? Сенинъ сырынъды билетаган косагынъ бар?

– Кайдай мага ол косак?! Бу затта энъ яманлык сонада да. Ол мага тел согатаган эди. Мен ыгымды бермей турдым. Сонъ мени мен йолыгыслар изледи. Сонъгы кере мени сол паригими мен куллыктынъ алдында карады. Сол зат мени авьликтирмеге аз калды, ога куьлким де келди, озим де бек састым. Кайдан парик алганынъ билеек болып кызыксындым. Бизим опыра-мага аз калган театрдан парикти урлаган экентагы. Эндиги директор соны излейди. Тагы да бир кесек затлар йок болган деп, милицияга аьризе де язган. Эндиги парикти тапсалар, ога баска затларды урлаган деп, соравга келтирееклер.

– Суюьв куьшли – билесинъ! – деп Йолмамбет йырдынъ соьзин айтты, – Ашыкярлар кавысаяк уьшин не де этеек экенлер! Ол да шынты йигит! Бир заттан коркпады. Эгер урлавы ашылса, кайтип ямагатшылыкта Бийик меджлисти аткараяк экен?

– Кайдай косак, кайдай ашыкяр? Онынъ авьлда да кы-скаяклысы бар, мен оны янъгы билдим. Токта, мен энтте онынъ авызын йыртарман! Мактанган деш!

Суйтип соьйлесип барганда, подъездттен конъысы Ха-сан шыкты. Ол таягына таянып, касларынан озаятырганда, бир-эки кере тамагын кырды эм Йолмамбетке макуллап басып ийди. Эм озине айткандай:

– Аьрувь! – деди. Коьз де кысты, бир уьш метрде олардан тыныс алаяк уьшин токталды.

Лейла токталган картка сескенишли карап, Йолмамбет бетке ювыклап:

– Бу ким? Не зат ога керек? – деп енъиннен ыслап, тагы да бир каза келмеге болады деп коркынышлы сорады.

Йолмамбет кыскаяклы ога колы ман тийгенин яратып, ундемей турды. Хасан басын уй бетке бурып, биринши шарлактагы терезеге коьрсетип:

– Йолмамбет, мен оьзимнинь тереземнен карап тургаман. Ис биткенге усайды? – деп сорады.

– Энди де йок, – деп Йолмамбет, Лейла онынь колын тагы да берк кысканын сезип, яваплады.

– Аьше, аз калган. Баьтирликке бир абыт этуьв керек. Бир адым этесин де, фашистлердинь дзотын коькиреги мен ябасынь. Эл сени мутпас!

– Не зат акында соьйлейди бу агай? – деп калтыравык давазы ман сорап, коркынышлы картка карады.

Хасан да коькке соьйлегендей:

– Йолмамбет оьзининь исин битирген демеге болады. Энь уйкен маьнеси – апакай оьзининь разылыгы ман уьйинь аькелинген! – деди.

– Мени бирев де аькелмеген. Мен оьзим бараятыр эдим.

– Сен соны следовательдынь протоколына неше де айтпага боласынь. Сен оьзинь оьзиньнинь аягын а басып, Йолмамбет турган уйге еткенсинь деп, бизим савлай уй айтпага аьзир. Эндиги бурынгы замандагыларындай ямышыга орап ярамас. Коньбысым, ашык эткенин ади колга алып коьтересинь де, аькетесинь!

Лейла ойнап соьйленгенди янгы англап, Йолмамбеттинь колын йиберди, аьлди юмсатаяк уьшин эм бир заттан да коркпайтаганын коьрсетеек болып куьлди:

– Ол мени коьтере алмас! – деп.

– Уьшинлей де? Белки, коьтерип болмайтаган болсань да билмеймен?! Сондай осалсын ама?! – деди Хасан козып эм англавлы кыскаяклыга карап.

– Кайдан ога куьш келген? – деп картты комлап, кажымады Лейла да.

– Йолмамбет, неге ундемейсинь? Кала коьрсетеш?! – деп буйырык берди коньбысы.

– Уьйкенлер айтканнан сонь! – деп Йолмамбет эн аькейип, бир колы ман тизининь астыннан, баска колы ман аркасынан кушаклап алып ен аил коьтерди.

– Ой! Ол ойнап айтты! Мен де ойнап айттым! Йибер! – деп кышкырды кыскаяклы.

– А биз ойнап соьйлемейтаганмыз! Тез аькет! Мен бирший де коьрген йокпан, бирев де бир зат коьргени йок! Айда! – деп екирди Хасан.

Йолмамбет кышкырыклайтаган Лейлады колларында ыслап, шавып, экинши шарлакка минди. Басамакта шабатаганда:

— Акашадылар! Акашадылар! Кырсыз картлар акашадылар! Абреклер, кырсызлар! — деп Лейла тагы да кышкырды.

Тек эркектинъ берк кушагыннан сувырылаялмады. Йолмамбет аягы ман тебип эсикти ашты. Кыскаяклы апаты кетип, квартирадынъ ишин карап, ама эндиги бираз давазын тоьменлетти:

— Мен сизди, карт кырсызларды, олтыртарман! Меним улым акууйде куллык этеди, ол сизге коьрсетер коьрсетеегин! — деп колындагы сумкасы ман эркекти соккышлады. Йолмамбет оны аякларына салып, сумка ыслаган колды ыслап, кушаклады. Бек кысты. Кыскаяклыдынъ наьзик суьеклери тырсылдап сынар деп те коркып алып, онынъ юзине карады. Лейла адалап, эркек кушагыннан йибермейтаганына сейирсинип, эркектинъ коьзлерине карады. Карамлары растылар. Лейла Йолмамбет ыслаган затын колыннан йибермеегин аньлады. Йолмамбет те аркасына Лейладынъ юмсак аясы тийгенин сизди. Сонъ кыскаяклы аягындагы туфляларын аягыннан ян-якка атканда, ол не этпеге керегин аньлады. Бойы уйкен болып коьринген Лейла баьпишсиз оннан маштак эди, Йолмамбет оны коьтерип диванга салды. Кыскаяклы енъил бойсынмайтаганын коьрсетек болып, оны ойнап ювытпайтагандай юргистти.

— Сосы сен ырылдавынъды коймайды экенсинъ? — деп Йолмамбет уьстиндеги кийимин шешип баслады.

— А сен корлама! Мен сени олтыртпага боламан, — деп ол эркекти сынап, шешиндиртпек болды.

— Энтте коьрермиз ким кимди... — деп Йолмамбет шыбасынынъ туймелерин агатып, бас бетиннен шешип алды.

Кыскаяклы уьндемеди. Йолмамбет ол тагы да алысар деп коркып, кыскаяклы болса, ол тагы да саьспеклеп токталар деп коркып, бир-бирлерине шешинмеге ярдамластылар. Аман да экевинде де ойлангандай вакыт болмады.

* * *

Болганнан сонъ, кыскаяклы муьсиревлигин билдиргендей, эркектинъ елкесиннен сыйпап, ога йьлысып бетине битилип карады:

— Менде сени мен бир зат болар деп акылымга да келгени йок эди.

— Мен де мунадай яман ис этермен деп ойланмаганман, — деп коьзлерин батлатып кыскаяклыдынъ ярасык юзине карады.

– Айтканынъды аныламадым? Сен не дейсинъ?

Йолмамбет акылсыз кисиге оьзин усатып, авызын ашып, карамларын ян-якка атып:

– Айып этпе! Мени сен яманлыкка ийтединъ. Акылым авысканга усайды. Мен мунадай затты этип, аьдемлер алдында бетимди йоярман деп билген йокпан, – деди.

– Не затлар соьйлейсинъ, бетсиз?! Бу зат болганына мен шуьшлименме?

– Мен суьйтип ойланаман, – деп Йолмамбет шырайын коьтере де акылсыздыкындай этти.

– Йома, мен шаяман, а сен шуьшсиз намыслы эркексинъ? Юмсақ коянсынъ? Солма? Кайттым-састым: юмсақ кирписинъ?

– Йок. Мен сен айткандай айтпадым. Меним суьйтип айтпага тилим бурылмас.

– Аьше, не дединъ сен?

– Сен кайсы эркекти де орынга яткарааксынъ.

– Аьше, сол шая болмай кимди?! Ё-моё, сен огырсыз аьдемсинъ!

– Меним атым Йолмамбет, ювык аьдемлер мага Йома дейдилер. Мага аьдемлер бек огырлы аьдемсинъ дейдилер.

– Мен аьли Ё-моё деген соьзди ишимдеги ашувымды билдирип айтканман. Сага бирев огырлы аьдемсинъ дегенге мен бек шекленемен, – деп ойлап сорады, – А пишень сенинъ атынъды кайтип айткан?

– Алтынъм! «Сага бирев етпес, шикаьрим!» дейтаган эди.

– Оьзинъе реклама этесинъме? Йок мен сага «Алтынъм» деп айталмаспан, – деп Лейла куьлди, – «Сага бирев де етпес, шикаьрим» деген де уят болып коьринеек. Йома, пишень аьдемлер турып, атынъды айталмаган, сонынъ уьшин кайтип ол сага айткан?

– Аьдемлер турып: «Балаларымнынъ атасы» деген. Бирерде: «Атам» деп те айткан.

– Аьше, эндиги мен де сага: «Атам» демеге керекпенме? Мен сенинъ балаларынънан эки кере уьйкенмен де? – деп Йолмамбетке карады. Ол да явап бермей, акылсызлардай йылмайды, – Неге ыржаясынъ? Мен сага бир зат деп атынъды айтпага керекпен де? Йок. Болатаган болса, мен сага: «Ё-моё» дейим?!

– «Ё-моё» деп орынга ятсак. Тез-тез де айтпага боласынъ.

– Кет, Алла сокпасын сени! – деп ол юмырыгы ман ийнине сокты, – Атам! Мен оьтирик эттим, атам, сени мен орынга ятып.

– Аьше, сондай шыдамсыз болсанъ, ким шуьшли. Мен сени кеширемен.

– Ё-моё! Эткен затымызга зийналык деп айтылады!

– Болатаган. Эндиги куьнангды кетирмеге шалыс. Дурыс, суйтип болды. Мен сага яраганман! Оьзингнинг шыдамсызлыгынг ман мени де куьнали эттинг?

– Э-ге! Ботьлепишлерге оралып ятканнан бери сени мен ятарман деп ойланганман, – деп Лейла эркектинг соьйлегенин эркеледи. – Эндиги мен: «Бу коьп шыдаялмас» деп сен айтканынгда бир де шекленмеймен. Ол аз деп, язык Каирбекке авдараяк болгансын!

– Аьше, бек язык семиз кабан! Мен ол заманда сол соьзлерди айталган йокпан. Неге десенг мен сени артык таза, ювас пише деп турганман.

– А соьле кайдайман? Эндиги мен намыссызбан, а сен юмсак кирписинг?! Йок, мен сени мен баска ятпаспан!

– Ятаяксынг! Ырылдасып ятаяксынг!

– Ё-моё, кимге мени сен растырдынг!

– Оьмирлерге раскансынг!

– Каратага ога! Сенинг карувынг коьпке етердей!

– Сонынг ушин, аьруьв кыз, сага бас деп алдынгы резидентура ман байланысты уьзбеге керек.

– Ким мен? – деп англамады Лейла.

– Ана театрды тонаган актёр ман! – деди катырып Йолмамбет.

Лейла айтканды англап:

– Мен берли! Мен оны бир-эки кере йыйынларда коьргенмен. Ол мага ярамады. Эсимде такыр бас болып юргени. Бир ай мага ол тел сокты. Аннан-муннан соьйледі. Мунда калада мен оны ман бир якка да бараяк тувьлымды билип, каладан узак болмаган ерде орынласкан кафеге шақырды. Меним улым яваплы ерде ислейди, сонынг ушинде мен оьзимди енйил акылы кыскаяклы этип коьрсетеалмайман. Телефон ман шақырганда, баралмайман дедим. А ол алды да кульктынг алдына келип, басына парик салып туры. Мен кашаяк та болган эдим, тек ийпан-ийпанма парик оьзине гипноз бан тарткандай тартты. Орамда бирев де йок. Коьзим кызып, артыннан барып машинге олтырдым, – деп, Йолмамбеттинг таз басыннан сыйпады.

– Уьшинин айтсанг, балык кармакка туьскендей, парикке алдандынг. Биз де оьзимизге парик таппасак? – деп куьлемсиреди Йолмамбет.

– Сен неге излейсинг? Мен париксиз де сени яратаман.

– Солма? Билген йокпан?

– Яде десенг сен оьзинг яратпайсынгма? – деп сынавлы карады кыскаяклы.

— Мен яратаман, тек биз байланысты йорыгына келтирмеге керекпиз. Аьдетинше!

— Сакламастан, Ё-моё! — деп завкланды Лейла, — Асыкпа! Оннан сонъ оькинерсинъ. Кел, мен сенинъ алдыда йылавдан шыккан коьзясларыньды суьртеим! — деп ол кишкей юмыры-клары ман эркектинъ коьзлери асттыннан уйкалады, — Тву-тву, машалла! Коьзим тиймесин! — деп балады сыйпагандай басын сыйпады, бурыннынъ ушын тартты, эринлери мен бурнын оьпти, — Бу соьзлеринъди айтпага неше кеше уйкламай шыккан экенсинъ? Басымды айландырма! Аше, огырсыз эркек, кайтип сен бизим байланысты йорыкка келтиреек боласынъ?

— Аьдемлер сенинъ акында кыдырувинке пише деп ойлан-масынлар ушын байланысты аьдет йолына салмага керек. Яде десенъ сен унамайсынъма? — деп Йолмамбет тешкеруьвли коьзлерине карады.

— Мен унайман. Аман да бир кесек заманнан сонъ сен меним бетим мен ойнамасынъма? Сен соьле-аьли айтпаган за-тынъ калмады, а оннан сонъ не боляек? Каранъа орман-агаш!

— Сага суьйтип соьйлегеним ярайтаганын коьремен, со-нынъ ушын айтаман. Сен оьзинъ де кажымайсынъ.

— Аьруьв, не зат этеек болатаныньды айт? Тек ал-дамай!

— Мен алдамайтаганман, — деп Йолмамбет бармагы ман оьзининъ увыртына коьрсетип, — Булайга оьпсенъ айтарман? — деди.

— Ога мен разыман, — деп Лейла бир неше кере увы-ртыннан оьпти.

— Бас деп сен соьле-аьли куллыгынъа бараяксынъ, — деп Йолмамбет айтаягын ойлады.

— Меним куллыкка баргым келмейди. Сонадан кайтип бир безгенмен! Мен быйылдан алып пенсияда болмага керек эдим, а олар алып, кыскакыдынынъ пенсияга шыгатаган за-манын оьстирдилер.

— Аьше, сизсиз кыралдынъ экономикасын коьтерип болмайды.

— Сен созба, созди баска якка аькетпе! Айт, не зат эткинъ келетаганын?

Йолмамбет терен тыныс алып, асыкпай соьйледи:

— Бириншилей, бизим бай, миллет йорыклар ман этил-меге керек бу ис. Бас деп кудаларды растырамыз.

Лейла завкланып, авызын кенъ ашты:

— Сенинъ куданъ ким боляек?

— Меним бас кудама Хасан-ага.

– Суьйтип айтаягыньды билдим. Ол сага куда тувыл, ол сенинь йигитликте юретаган ноьгеринь. Аьруьв, аьше. Ким тагы да?

– Бизим Карамов тукумынынь аьдемлери.

– Олар, Карамовлар, бир авыл аьдем болаяк? Савлайлары да ма? – деп сейирсинди Лейла.

– Неге? Олар – меним улларым: Али мен Руслан.

– Атам, атасы ман анасыннынь кавысаягына балалары куда болган келисеме?

– Амалсыздан, кызым. Янгы заман – янгы аьдетлер. Меним улларым сенинь улынгда айттырып барарлар.

– Эгер меним улым разылыгын бермесеша?

– Суьйтип болса, бурынгы аьдет пен акашув калады. Мине сени мен акашаман. Атлы йиберемиз улынгда анань бизде деп суьйиниш хабарды айтпага.

– А ол анасын акашканлар деп прокураторага аьризе язса. Йок, – деп Лейла басы ман шайкады, бираз ойлап, косты, – Ё-моё, яс аьдемлер эткендей, биз экевимиз тойды, йорыкты койып, элгезерликке кетсек, калай коьресинь? Биз эркин куслардай кыралдынь яшавшыларымыз да. Биршийге де карамай, юрегимизди тыншайтаяк мырат пан сол ярасык затты этип кояктагы?

– Бар тагы да бир йол. Биревди де тынгламай тойымызды этуьв.

– Атам, кайдай той?! Халкты куьлетпей, косыламыз да, тынык яшав ман яшаймыз!

– Ол заманда биревге де билдирмей, некеди кыйдырмамыз да, пысып турамыз.

– ЗАГС-ка ша? Биревге билдирмей болмас. Мага яман карарлар. Тек, эне, каерде тураяк экенмиз?

– Элбетте, менде! – деди Йолмамбет.

Лейла кыйшайып квартирады карады:

– Бек тар. Мен кень ерде турмага суьмен. Кел, меним уьйимде яшайык. Уьйдинь яртысы меники, баска ягы улымдыкы. Меним ягымда яшармыз?

– Йок, йок! – деди туьрленип Йолмамбет, – Мен сенде турып, уьйкиев болган йокпан. Карамовлардынь тукумында уьйкиевлер болганы йок эм болмас. Мунда тар болса, тезден уьйкен улым аьелин алып, Мескуьвге куллык этпеге кетеди. Ол уьш боьлмели квартирасын карамага мага калдырады. Сонда турмага болаякпыз.

– Яшамага ер таптык, – деп куванды кыскаяклы, тек оннан сонь эркекке шекли карам атты. – Токта, а сен «тар болса»

деп неге айтасынъ? Бизде косылув болмага болама? Мен бала тапмага керекпенме?

— Элбетте. Пишелер яшаса бала табатаган. Сен оны билмейсинъме? Эгизлер де тувмага боляк?

— Ё-моё! Бираз сувып тур, бейилинъди тый! Мен бала тапкым келмейди. Бала тап та, оннан сонъ кырда эскен елди излегендей, уйге кайтканынъды карап тур! Карайман да, сен мага завклы яшавды коьрсетеексинъ! Картайганда, бир де болмаса куьлермиз!

— Сен озинъ соны суьесинъ! Бизде бирев суьйтип куьлки суьйген эди. Сол пише алганда, сол бир кеше апакайын кутыклап, шегин катыргышай авьликтирген...

Лейла «пырх» деп куьлди:

— Ё-моё! Кутыклаган сендей бирев болар эди?

— Йок, кызым. Мен сабыр аьдеммен.

— Ол заманда, атам. Исимизге ювык бол, — деп куьлкисин ясыраялмады Лейла.

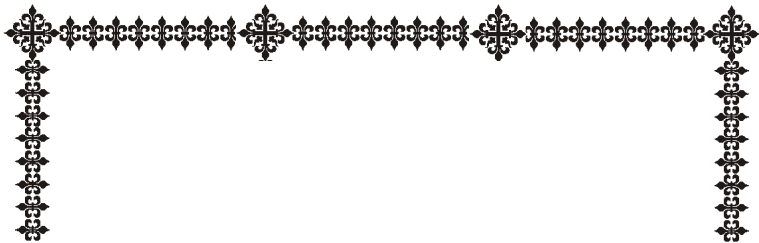
— Ювык бараялмайман. Кутыкларман деп коркаман. Сага куьлыкка барув керек.

Лейла тагы да бек завкланып, эркекти коькирегине ийтеди.

— Атам, биз элгезерликке Египтке барсак экен. Сонда фараонлар коьмилген пирамидаларды коьргим келеди.

— Тез арадан биз сол мыратты толтырармыз. Мынълаган йыл артта яшаган Клеопатра деген кыскаяклыдынъ мезарын излеп табалмайтаган эдилер эндиги тапканлар дейдилер. Сол мезарды мен бек коьргим келеди. Сен де сога карасанъ ийги болар эди.

2017–2018 й.

Катнасувшы

Р. Д. ювыгымнынъ эстелигине

Савыскан кайдай ярасык болса да, бир яманлык шакыратаган кус болады. Онынъ ушувына сукланасынъ, туьсине де эс этесинъ, тагы да бек кустынъ сес шыгарганы сейирсиндиреди. Кус кайтип бир асыгыслы бир аьлемет хабар еткермеге келгендей, шакылдаган сес шыгарады. Ол коькке коьп коьтерилмейди, арасы узак болмаган бир ерден баска ерге ушып козгалады. Бийикте де ол ушады, тек сол затты сийрек коьресинъ. Аьдемлер онынъ эткенин билмей каладылар, ама онынъ сырлары барын ким де биледи. Балалар савысканнынъ уясын тапсалар, ишинде коьп аьлемет затлар табадылар: бияла кесеклерди, йылтыравык кагытларды. Ол аьдемнинъ уьйиннен юзик те аькетеди, мойшакларды да урлайды, деген хабарлар бар. Аьдетинше, ол косагы ман ушады. Бирисин коьрсенъ, сонъ ювык ерде экиншисин де коьрмеге боласынъ. Онынъ сулышларын аьдемге билмеге кыйын болады. Ийги соьз онынъ акында бирев де айтпас. Ногай йырда мунавдай соьзлер бар:

Савысканнынъ баласы,
Актан коьптир карасы,
Сенинъ иске карысса,
Кушнасыннан коьп яласы.

Бурынгы энъгимелерге коьре, савысканды куьндиз де, туьнде де Таьнъри яраткан. Ама сол ис, коьбинше, туьнде этилген, сонынъ уьшин онада кара туьс коьп болган, сонынъ уьшин онынъ ислеринде кара затлар коьп. Бизим халк ярык затты бек суьеди. Дурыс тувылма, аьше: каранъыда ийги не зат этип болады?

Саиттинъ уьйининъ етинши шарлактынъ балконынынъ алдында оьскен актеректе савыскан коьп коьринетаган эди. Кус курыган бутакка коьп, балконда турган Саит бетке бу-

рылмады, ама ол карайтаганын Саит сезетаган эди. Эм аьр коьрген сайын, бир яктан тынышлык табылмаган авырлык аькелгендей, юрегин басты. Ол суьйтип энъ биринши кере болганда: «Йок, бу зат кустан болмас, баска заттан», деп, озьин тынышландыраяк болган эди, тек тагы да кусты коьргенде, оны авырлык басканда, ол бир яктан бир каза келмеге керегин ашыктан билди.

Соньгы заманларда тап сондай каза саклав Саитке Жуннады коьрсе, келетаган эди. Ама Саит кыз бан расса, онынъ турмысын коьрип, озьининъ ойларын туьрлендирмеге шалысты: «Мунавдай ярасык аьдемге не болмага болаяк? Онада наьсипке толы яшав алдыда. Коьп аьдемлер озьлерин ярасык коьрсетеек уьшин янын берип яшайдылар, а бу сондай болып яратылган. Оьзи де яс, бир нышансыз», — деген ойда катып. Ярасык ак юзли, кара койы шашлы, козы терек туьсли уьйкен батлак коьзлери эр кисиде суьюв тувдырган кызалакка караса, каза ювыкта деген ой неге тувмага керегин Саит анъламайтаган эди. Ол сезимлериннен уялып, ишиндегин ясырса да, кыздан карамын алаялмайтаган эди. Онынъ тап эне ак мермерден уста скульптор ясагандай кевдеси, йинъишке туьз аякларын алдыга шыгарып, аркасын туьз тутып юриси, ян-якка, тап эне тотай кыздай йогардан каравы сукландырды. «Ким кызалакты сондай турмыска уьйреткен?» — деп Саит озьи-озьиннен сорайтаган эди. Ол онынъ анасын аьруьв билген. Анасы авылда озькен, Саит пен бир класста мектепте окыган, сонъ калага коьшип, булай кыйыншылардай яшаган. Кызындай тоьре турмыстынъ ушкыны да онада болганы йок. Оларды, экевлерин бир-бирисининъ касына салып карасанъ, анасы ман кызы деп эш айтып болмас. Кыздынъ бойы да, йинъишке сыны да, наьзик юзи де баска эдилер. Суьйтип тек табиат яратпага болады. «Ярасык болып тувадылар!» — деген соьз Жуннага айлак келисли эди. Сондай коьзел кызлар эртегилерде, адабиятта, саниятта сийрек келбетлер тувыллар. Сондайлар ман ювыкласаяк уьшин, коьп йигитлер атасын, анасын тынъламай, халк айтканга карамай, биршийин де кызганмай, янларын бергенлер. Олар сондай коьзел мен бир болаяк уьшин яшавын биршийге санаган йоклар. Кызалакка сондай болмага, белки, ол окыган адабияттагы келбетлер себеп эткенлер. Ол кишкейлей окымага суьйген, китаплар онынъ колларыннан туьспейтаган эдилер. Уьйде окымага зат болмаганына карамай, ол мектепте де, институтта да болганда да, бос заманын библиотекаларда аткарган. Уйинде де, аьдемлер толы автобуста да, каралдыда да орын тавып,

китап оқыган. Ол китаптарда язылган яшавга акылы ман тамам синъип яшаган. Элбетте, бизим ярты-куърти яшавда адабият келбетли яшав аз, сондагындай аьдемлерди таппага кыйын болады. Буьгуьнги куьнде эки юзлилер, алсувдырлар коьбейгенлер, солар ман олар тынышына айкасалямайдылар. Бар ийнатлы яс аьдемлер, тек олар Жуннадай ман басларын авырткысы келмеслер. Уьйленмей, заманын озгармага, юбанмага боладылар. Олар сондайды мойынларына аспага кереклерин билселер, элбетте, унамаслар. Амал тапканлай, корляяклар, кувьп, машиннен былактыраяклар.

Жуннадайлар яман аьдемлердинъ колларына туьспеге солардынъ каптырылысканыннан босаялмай, эрклигин йоймага боладылар, бойсынадылар, йигерсиз этиледилер, бактыларын бузадылар. Шынты казага ушырайдылар. Бизим булай аьдемлер сондай коьзеллер мен байланыс туьзбеге батпайдылар. Неге десенъ, байланыс туьзилсе, янын тек ога каратып яшамага керегин, сол кадер куьш табаялмаягын билип, эртерек сескенедилер. Олар сондай кыз бан наьсипли болмаякларын биледилер. Мунавдай ярасык коьзеллердинъ коьнъилине етеек уьшин, коьп амалламалар болув керек. Алдысын ойлаган эркек, тек кыскааяклы акында ойлав яшавды туьзбейди. Сондайлар, карсылар, бармак пан санавлы. Элбетте, бар баскалар да, коьзлери кызып атыла-таганлар, байланысатаганлар, сондайлар оьзлерининъ де, косагынынъ да такатын таьвесип, сонъалыкка арып, айырылысадылар. Коьбинше, эр кисилер коьтере затлары да енъилиннен болганын, уьйдегиси мен татымлык болганын суьйип, яшавларын туьзедилер. Яшавда коьп уьстинликлер эткен, байлык йыйган эсли бирев Жуннадайга карамага болган. Сол киси калган яшавын ога багыслап, уьйленип, оны ман бирге турувын сынъар мырат этип турмага боляк. Тек сонынъ уьшин ога коьп амалламалар керек. Бириншилей, эслилер де кылыгы келисли, оларды тынълап билген косак излейдилер. Экиншилей, тамам яшавга шыныккан шыдамлы киси болув керек. Ама олардынъ ишинде яшавларын тек зоршылык пан озгарган бир кытымыр биревлери де бар. Олар, мунавдай яксызларды тамам сынап, аьллерин терениннен билип, бир алкым суьюв уьшин не намартлык та этпеге аьзир боладылар. Сондайлар мунавдай шешекейди колларында тугаяк уьшин бетлери ашылганнан да коркпай, заманларын да, йыйган байлыкларын да кызганмайдылар. Солар Жуннага каныгып, коьзлерин алмай карайтаган эдилер.

Жунна суйтип карайтаган ясы уйкенлер союз бен бирший айтпасалар да, олардын ишиндегин юреги мен сезген эм тартынып, эрек турган. Онада озине тенъ адем мен ювыкласув болмаганы да сога себеби болды. Онынъ коьнгили яслыгына келисли байланысларды саклаган.

Калада яшаган яс кызлардынъ ашык этуви эрте басланады. Олар ман яслар мектепте окыган заманда ювыкласув излейдилер. Басында яслар ман кызлар арасында сезилмей катнасув озады, бир-бирине карайдылар, бир ерде олтырмага каьрлейдилер, кинога барадылар, кеште расадылар, кагытта хатлар язып баслайдылар. Яс адемлерде бир ийгиликлер болган ерде, бирев шампанский, вино иширсе, айкасадылар, шынтылай ашыяр боладылар. Сонъ савлай класстан ашыярлар экенин ясырадылар. Биревлер ушинлей де кавысадылар, бирерде мектепте уйкен казага ушырайдылар, аяклары авыр боладылар. Суйтип бетлери ашылса, биревлер уйленип те кетедилер. Баскаларды уйкенлердинъ ыхтыяры ман айырадылар. Мектепте бети ашылган кызалаклар яман йолга туьседилер. Жунна болса, мектепте сондай айкасувларда болмады, биршийге де ушырамады.

Ол, адабиятта сувретленген кыскаякльлардай, намысын саклавга, озининъ оьктемлигин оьстирмеге ымтылатаган эди. Эм ол озининъ тоьгерегине йогардан караган, кызлардан да, яслардан да озин артык санаган. Ол йогары билим алып, колайлык келтирген орында куллык этпеге мырат этип, алдыда боляк яшавда да озининъ баскалардан артык болмага керегин билген, сога шалыскан.

Ол мектепте тенълериннен тасаланып, оларды селекелеп, шымтып соьйлеп, касына ювытпады. Институтта окыганда да суйтип юрди, авызларын ябып, озине союз де айттырмады, биревге де бармагы ман тийдирмеди. Яслар ман айкасув акында союз де шыкпады. Кызлар ман да бир соьйледи, соьйлегиси келмесе, соьйлемеди. Биревдинъ колына карамаяк ушин, кыз аруув окыды. Анасы берген акшага окувына керек—ярагын да, модалы кийимлерин де алып, озин колайлы ерде оьскенин коьрсетпеге шалысты.

Институтта филология факультетин битирип, уйге кайтканда, Жунна бир кесек заманда куллык таппай юрди. Институттан оны авыл ерине окытувшы этип йиберген эдилер, ол унамады, озине калада ис изледди. Сакламастан ол мектепте оны окыткан окытувшыга расты. Окытувшы окытатаган заманда кызалакты яратып, оны ман оьктемсип юрген эди, сонынъ ушин онынъ маьселелерин билип, ярдамласты. Ол

райком секретари болып ислеген алдынгы окытувшысыннан вакансиясы барын билип, Жуннады райкомга иске алдырды. Бир неше йыл бийик орында ислеген секретарь Жуннады йолыгыска шақырып, сойлести. Орта яслы кыскайкы Светлана Мухаметдиновна оны йолыгып, тигилип карады, тешкерди. Бир кесек заман ундемей, сусын ясырмай, абырайы барын билдирди. Каты карап, араларында тенълик болмаягын билдирип, оьзине де каратты. Бети каравлы, тегис кремлер, эринлерине кызыл помада ягылган, басындагы сары туьске боялган шашлары кыска этип алынган кыскайкы колын созып, кагытларын алды. Эринлерин эмшейтип, дипломды, оценкалар салынган ведомостьти карап, тагы да ундемей соравлы карады. Жунна мектептен бербетин, студент заманында да газеталарда кыска информациялар, суьвретлевлер баспалайтаган эди, ол оларды да оьзи мен аькелген эди. Жунна соларды да коьрсетти. Секретарь кыскайкы сога сейирсинип, юмсак шырай болып, кагытларды карады. Ол оьзи язбаган, ама язатаганларга коьзи кызатаганын ясырмай айтты. Бир кыска баспалавды алып окып:

— Бу туьз! Бизим аьрекетимизди газеталар ярыкландырмага кереклер. Бизим районда сол кадер аьлемет аьдемлер яшайдылар! — деп мактап, Светлана Мухаметдиновна юзинде бир сезим де билдирмедди, ол баягыша сусланып карап, кыз тагы да не зат пан кызыксынатаганын сорады.

Жунна адабиятты суьетаганын, ярататаган язувшылардынъ атларын, олардынъ шыгармаларын айтты. Кыскайкы басын ийип:

— Мен сени аньладым. Мине тек сенинъ элимизди суьйген коьнъилинъди билгим келеди. Аьли коьп диплом алып келген яс аьдемлер Элимизге таса карав ман карайдылар. Сен «Билим» деген ямагатшылык биригуьвдинъ куьбинде куллык этеексинъ — сонда Элимизди суьюв темасы бас орында болмага керек. Мине сен адабиятты суьемен дейсинъ, ким сага шайирлердинъ ишинде артык болып коьринеди? — деп сорады.

— Пушкин, — деп яваплады Жунна.

— Пушкинди биз баьримиз де суьемиз. Сен мага Есенининъ Элимиз акында ятлавыннан бир шувмак окысанъ экен?

Жунна бир кылы да кыйшаймай, тыныс алып окыды:

Ой ты Русь, моя родина кроткая,
Лишь к тебе я любовь берегу.
Весела твоя радость короткая
С громкой песней весной на лугу.

(Ой сен Русь, меним сабыр элим,
Тек сага суювимди саклайман.
Куванышынъ сенинъ кыска
Толы зангыраган язлык йырынъда,) —

деп окылган вакытта секретарь сукланып, турып, кызга барып, онынъ колын колына алып, баска колы ман аясынынъ тыс бетин суыйип сыйпады.

Жунна ятлав шувмакты окып токталганда:

— Болган! Сени куллыкка аламыз! Мен озим ислеген етекшилер мен сойлесермен, сага договорларга кол салсынлар. Сен орталыктан, бизим районнан лекторларды, айтылган аьдемлерди шақырып, йолыгыслар озгар. Кавга ветеранларын да мутпа, оларды халк ийги тынълайды. Сен мага ярайсынъ! Куллыкка тогызда шыгаяксынъ, алтавда кетеексинъ. Анда-мунда юрме. Мен тергеп тураякпан. Телефон бар. Сен олтырган еринъде куьпти туьзесинъ, заманды сойлесесинъ. Етекшилер куллыкшыларды бир ерге йыядылар, аудитория аьзирлейдилер, сага куьпти аькелмеге машинлерин йибередилер. Йолыгыста сен басында лекциядынъ темасын айтасынъ, куьп акында хабарлайсынъ, биремлеп соьз бересинъ, олар айтаякларын айтадылар. Сонъында етекшилер путевкаларга кол басадылар, — деп кыскажаклы бармакларынынъ ушы ман басындагы шашларын сыйпап, давазын катырды, — Бизде бас орында интернационализм. Бизим район орталыгында 97 миллеттинъ аьдемлери яшайдылар, солардынъ ишинде греклер де, армянлар да, цыганлар да бар. Баьриси де тенъ халклар. Биреви кем тувыл эм артык та тувыл, соны мутпа. Баьри халклар да Элин суюдилер. Сен де сога сак бол. Экиншилей, уйкен тилегим бар. Алдав болмасын! Сеннен алдын бу исте ислегенди мен алдав ушин исиннен босатканман. Ол йолыгысларга бармаганларга путевкалар язып, акша тоьлеп юрген. Акша тек йолыгысларга келип, лекция окыганларга тоьленеди. Ушиншилей, сен райкомда ислейтаганынъды бир де мутпа. Таза, намыслы болув керек, бир кыйшык затларынъ болмай ислемеге керексинъ. Неге десенъ, коьримли истесинъ. Эндиги, сен каерде яшаяк боласынъ?

— Мен кардашларымда. Райкомнан узак болмаган ерде анамнынъ аьптеси яшайды, соларда тураякпан, — деди Жунна.

— Бек аьруьв! Эгер исинъ колайыннан болса, общежитиеден бир пеш берермиз. Булай айтайым, бизим райкомда ислегенлер бир-эки йылдан квартира да алатаганлар. Шалыс! Билмеген затынъды меннен сора.

Куллык яваплы болса да, коьп аьрекети болмады. Лекторлардынъ коьплери калада яшаганлар, олар туьрли-туьрли учреждениелерде ислегенлер, бир кесеги институтларда оқытканлар. Кыйын агы тоьленгени уьшин, олар лекция оқымага дайым авас эдилер, оьзлери автобусларга олтырып, соьйлескен куьнге райкомга келдилер, артка да ортак коьлик пен кайтттылар. Бирерде оларды артка йолыгыс озган ерден етекшилер машин мен калага аькеткенлер. Лекциялар уйле тыншаювда яде куллыктан сонъ озганлар.

Элбетте, кагыт ис аз болмады, доьрт айда бир кайта Светлана Мухаметдиновнагы эткен ис акында кагытка язып бермеге керек эди, райкомнынъ ислеринде: уйгынлы йыйынларда, пленумларда, сессияларда катнаспага керек эди.

Жунна секретарь мен соьйлесип, райкомнан шыгаятырганда, бир яс кыскайклы ман танысты. Ол Жуннадынъ сыпатына сейирли карап, оьзи касына келди.

— Меним атым Ира. Сен бизге янъы туьскен аьдем боларсынъ? Сендей ярасыкты мен мунда бир де коьрмегенмен? — деп сорады.

— Янъы туьскенмен. Меним атым Жунна. Мени «Билим» ямагатшылыктынъ биригуьвине басшы этип беркиттилер, — деп Жунна куллыкка туьскенине куванганын ишинде саклаймай, бираз мактанып кетти.

— Калай аьруьв ди! Сенинъ турмысынъ мага ярайды. Катнамага боламыз. Меним байым йок, ялгыз тураман, — деди Ира.

Райком турган ерден олар бир якка йолландылар. Жунна токтаган коьп шарлаклы уйге дейим бирге бардылар. Посёлокта коьп шарлаклы уйлер бармак пан санавлы аз эдилер, эм савлайы да райкомнан узак болмаган бетте орынласканлар. Ира да конъысы коьп шарлаклы уйде туратаган эди. Янъы танысы пластмасс шыгаратаган заводта кадралар боьлигинде ислеген эди.

Жуннага райкомнынъ касында турган Маданият уйинен кабинет бердилер. Куллык этип баслаган куьнлеринде Жунна калага барып, сонда орынласкан «Билим» ямагатшылыгынынъ орталыгына кирип, сондагылар ман танысты, куллыкта болатан затларды билди, лекторлардынъ адреслерин, телефонларын алды. Куллыгына кайтканда, посёлокта яшаган ветеранларга тел согып, аьллерин билип, олардынъ не зат акында исшилер мен хабарласаякларын сорады эм оьзлерин де оьзи мен хабарласувга шақырды.

Бир-эки ай озганда, райкомнынъ меканында уйкен партия йыйыны болды. Сонда Жунна ман Ира бирге олтырдылар. Ира, оззининъ исиннен баска, заводтынъ партия куьбининъ секретари болып та беркитилген эди. Йыйын кутылганда, олардынъ касларына, асыгыслы юрип, шаьвжик киси келди. Онынъ уьстине куба туьсли костюм кийилген, ак коьйлекке шыбар галстук тагылган, басындагы шашлары кара туьске боялганы бек сезилип туратаган эди. Тамам сондай бояк пан йинъишке мыйыклары да боялганлар, ол, олар ман шалт-шалт кыймылдатып турып, систем кадалып, Жуннага карады. Эм ол коькирексип, йогар карап, Жуннадынъ кыймасына шамгалып айтты:

– Сен, Ира, мени ярасык аьдемлер мен неге таныстырмайсынъ?! – деп.

– Анзор Джемалович, кеширинъиз! Бу Жунна, «Билим» ямагатшылык биригуьвининъ басшысы.

– Яс болса да, бас экенин коьремен. Мен де етекшимен, – деп эркек колын созды, – Меним атым Анзор Джемалович. Сеники ша, аявлым?

– Меним атым Жунна, – деп, кыз созылган колды алды.

Эркек берилген колды алып, бек маьнели шырайы ман куьлемсиреп карап, ясыртын коьз кысты. Жунна, коьз кысканын абайламагандай, баска якка карады.

Анзор Джемалович Ирады белиннен ыслап, бираз эрек аькеткендей, Жунна эситип койсын деп, ювык калып:

– Бизде де лекция оқысын. Бизикилерге де акыл бермеге керек, – деди.

– Анзор Джемалович, сиз меним белимнен колынъызды алсанъыз экен. Савлайларды каратасынъыз, – деди, сескениш ли даваз бан.

– Карай-карай безбеген экенлер! – деп селекелеп, сонъ Жуннага йылмайып, тагы да коьз кысты. – Мен сукланаман! Калай аьруьв, тап кувыршактай кызалак! Ира, сен шалыс мен уьшин! Не затка мен сени куллыкта тургыстаман?! Оьзим анъламайман не зат уьшин?

– Меним сизге алаллыгым уьшин. Сенип болатаганынъыз уьшин! – деп айтпага асыкты Ира.

– Аьше, сол затларды исинъ мен билдир! – деп, эркек басын коьтерип, даьткесип авызын кыйшайтып, кызларды калдырып кетти.

– Неге ол сенинъ белинъе колын тийгистеди? – деп сорады Жунна.

– Агам болады, – деди кажавлап Ира.

– Уьшинлейме?

– Кайдан? – деп куьлди Ира. – Елкопый! Бир белдемедиң касыннан тынышына озаялмайды. Кушаклар, сыйпар. Сыйпама! Гладиатор!

– Айтканынънан бирший аңламадым.

– Гладиатор дегенинъ маънеси орыс «сыйпа» деген соьзден. Сыйпавдан баска карувы йок. Сени де коьрип, биршийге яравсыз болса да, тувра талпынып кетти. Сага, кыймасым, шынты эркек керек, коьзлеринънен от шыгаргандай яс болса аьруьв. А бу! – деп Ира колын силкти.

– Ира, мага бирев де керек тувыл! Эркексиз де кайтип болса да турармыз! – деди соьзлерин таптап Жунна.

Директор йолыгысты озгармага кыстады. Уйле заманда конторасынынъ аьдемлерин йыйып эттирди. Йолыгыска каладан келген лектор кыралда болатанган политика аьллер акында айтты. Посёлоктан шакырылган эки кавга ветераны Севастопольде Сапун-тавда озган согыслар акында хабарладылар. Йолыгыс кутылганда, каладан келген лекторды бас инженер аькетип автобуска олтыртты. Анзор Джемалович оьзи руьлге олтырып, ветеранларды эм кызларды уйлерине еткерди. «Жигули» машинге олтырган Ира ман Жунна директор ман бирге уйлерине дейим бардылар. Уйлерине еткергенде, Анзор Джемалович кисесиннен конверт шыгарып, Жуннадынъ колына созып салды:

– Мен лекция окыганлардынъ путёвкаларына кол бастым, акшасын сизинъ биригуьвге бухгалтериямыз айдынъ сонъында коьширеек. А бу сага аьлемет, акыллы лекциялар окыган ушин савкат!

– Мага сондай савкат керексиз! – деп, Жунна колына салынган конвертти кайтараяк болды. Анзор Джемалович ашувлы кызга карап, колын силкти:

– Сен уйкенлердинъ айтканын тынъла! Ал, деймен! Ира ман кафеге барарсыз. Ресторанга да бармага болаяк. Ама биз якларда сондай ерлерге кызларга ялгыз бармага кавыфлы. Оьзинъиз каранъыз! Сизге бирев тийсе, мага айтынъыз. Мен дуьмбижлермен сол огырсызларды!

Ира конвертти кайтараяк болган Жуннады колларыннан тартып машиннен шыгарды. Кене де Жунна машин бетке атылды, ама директор тез айдап кетти.

– Кала? Нешев берген экен? – деп Ира кызга каныкты. Жунна конвертти ашып, ясыл тутас элли маънетлик кагытты коьрсетти. – Караш ога! – деп сукланганын ясыраялмады кыймасы.

– Бу меним кыйын агымнынъ яртысы. Не зат ол оьзи?! – деп сасьпекледи Жунна.

– А мага ол сол такым акша бермейди?

– Аьше, не этеекпиз мунавы ман?

– Берли экенсинъ? Акша ман не этетаган?! Бирший оьзинъе ал. Бу сенинъ акшанъ! Балалардай мени неге ашувландырасынъ? – деди Ира.

– Йок! Суйтип этпеге ярамас! Ол кафеге барарсынъыз деп айткан. Бизге экевимизге!

– Айлак та. Экевимизге болса, экевимизге! Эртен куллыктан сонъ кафеге барып олтырармыз. Бу акшага неше кере де бармага боламыз.

Директор берген акшага кызлар бир юмадан артык куьн сайын кафеге барып, ас иштилер, туьрли-туьрли емислер, даьмли затлар уйлерине аькелдилер.

Жунна ислегенине бир йыл да болды. Онынъ мукаят болып ислегенин, оьзин коьримли юргисткенин райком куллыкшылары билдилер. Элбетте, баьриси де онынъ ярасыклыгына сукланмай болмайтаган эдилер. Кыз кыйын агын алды, ол яшаган ери уьшин акша тоьлемейтаган эди, анасы да онадан акша сорамады, сога ол кийинди, арткан акшасын касске де салды. Тез арадан байга барувды ойланмаса да, акшасы биршийге керегер деп йыйды. Бир куьн Ира Анзор Джемаловичтинъ тувган куьнине биз шақырылганмыз деди. Оннан алдын директор алмай-салмай Жуннага тел согып, турбазага тыншаймага бараяк, деп шақырган эди. Кыз сога адалады, явап бермеди, Ирага да айтпага уялды. Оьзи сол заманда эркектен эрек турмага керек, деп ойлаган эди. Тувган куьнине шақырувды Жунна унамаганын билдиреек болды.

– Не себептен мен сонда бармага керекпен? Мен оны аз таныйман. Оны байрамшылагандай тенъи болганманма? – деди.

– Биз ога савкат аькетеек тувылмыз. Бизсиз де табылырлар савкатлайтаган аьдемлер. Биз онынъ аьдемлери, оьзи айткандай, онынъ кызлары боламыз. Тенъи болган йогынъа сен кыйналма.

– Мен онынъ аьдеми неге боламан? Бобтен де, кызы боламан деп меннен соьз шыкканы йок. Ол сени мен куллык этеди, сен оьзинъ бар.

– Конвертти сен алдынъ да? – деп шымтып айтты кыймасы.

– Биз сол акшады бирге шыгарганмыз!

– Сонынъ уьшин бирге тувган куьнине де барармыз. Аьдемлерге карармыз, оьзимизди коьрсетермиз. Сонда бизим

ярдамымыз да керек, аьрекет коьп, стоьллерге ас салувдынъ, ас тийислише этилгенин карав керек, бизде куллыкта кыская-кылылар бек аз. Анзор Джемалович: «Мен сизге бек сенемен», — деген. Конаклардынъ алдында бетин йойгысы келмейди. Ийгиликке районнынъ савлай белгили аьдемлери келееклер. Яс аьдемлер де болаяклар. Белки, бирев бизге де коьз атар? — деп Ира сонъы соьзлерине оьзи куьлип кетти.

Уьшинлей де, директордынъ тувган куьнин белгилевге районнынъ савлай етекшилери, савлай партия, профсоюз куьплерининъ аьрекетшилери йыйылдылар. Стоьллерге кесилген колбасалар, балыклар, пыслаклар, туьрли салатлар, увылдык, емислер салындылар, сиселердеги ишимликлер тизилдилер. Каралдыда кошкар соьбылып, от ягылып, казан астылар. Бир неше эркек эт кайнаганын карадылар, яс аьдемлер сислерге эт кадап писирдилер. Конаклар олтырганлай, уьйкен тепшеклерде кайнатылган эт, сонъ сисликлерди киргистип, тойлай-таганлардынъ алдыларына салдылар, тоьрде олтырганларга суьртинмеге бетявлыклар создылар. Ира ман Жунна фляга термослардан уьйде кайнатылган исси инъкалды тепшеклерге салып, егиси келгенлерге бердилер. Биринши соьзди райкомнынъ биринши секретари айтып, тойды баслады. Оннан сонъ райкомнынъ эки секретари де айтты, сонъ етекшилерге соьз берилди. Аьр тилектен сонъ аракы, шагыр ишилди, ас едилди. Тилеклер айтылганлай, йыршылар йырладылар, кобыз тартылып, ойын да курдылар. Сол йорык пан сол йылларда баьри ийгиликлер озатаган эдилер.

Кызлардынъ алдыларында пластмасс заводтынъ общезитесининъ коменданты Хызыр деген яс олтырды. Хызырдынъ атын бирев де айтпайтаган эди, онынъ тукумы Хаджиев болганы уьшин, ога Хаджа деген ат тагылган эди. Сол куьн Хаджа яс-явканынъ эткен исине бас-коьз болып, яваплы этип беркитилген эди. Яслар аякшы болып юргенлер. Яс-явканы етекшилер мен карыстырмак уьшин баска ерде олтыртканлар. Хаджа да солар ман болмага керек эди, аман да ол кызларга ювык орын алып олтырды. Керек заманда турып, яс-явка олтырган ерге барып, буйырык берди. Хаджа Жуннага эрте эс эткен, а мунда онадынъ касында айланды, куьлемсиреп карап турды. Хаджа орта бойлы, толы кевдели яс эди. Онынъ этли ак бетинде кызыл татлар быдырап яйылганлар, уьйде оьстирилген йийлектей туьсли эринлери бек белгиленген эдилер. Онынъ пишеси, баласы авылда яшайтаган эди, оьзинде де общезитиеледе яшайтаган ери бар эди. Яс аьдемлер мен катнайтаган акылы болган, оьзи де куьлки-завкты суьйген. Жуннадан

яс болса да, ол обзиннен уйкен кыскаяклылар ман айланган, байланыслар туызген. Райондагылар кулып, оны ман болган затларды бир-бирине хабарлаганлар. Сондай затлар мунадай ерде тез яйылган. Ира директор ман ювык байланыста болганы ушин, Хаджа сескенип, онадан эрек турды. Ас ишкенде, обзининъ завк суыйген кылыгын ясыраялмай, ол Ирады козыды:

– Бугаларды бузавлар ман бир ерде тургыстпайтаганларың мутып, бизде коьтере затты да карыстырдылар, – деп Жуннага куылемсиреп карады.

Кыз сонгына дейим айтылган затты ангыламаган болса да, кырлы зат айтылмаганын сезип, суслы сыпат пан айтканга карады. Ира сол сабатлей явап берди:

– Акылсыз балакай! Кимди бузав? Менмен ме?

– Йок. Сен акында соьз бармайды.

– Аьше, бил! Кыймасым да ясы ман сеннен уйкен! Эмизликти авызыңнан туьсирмей юр!

– Эмизликти сен кой! Мен сага бирший де айтпайман. Сен ярасык баспаксынъ! – деп куьлките шыгараяк болды Хаджа.

– Сен куьлките аькетпе! Мен сага баспакты коьрсетермен! Авызыңды ашпай олтыр!

– Аьше, аьше. Сен шынжыр ман байлы экениңди биревге мен билемен.

– Яп авызыңды! – деп ашувланды Ира.

Хаджа тагы да бир неше кере Жуннады кармакка алаяк болып, кажав соьзлер айтты, тек Ира сол сабат явап тавып, оны токтатты.

Биринши секретарь ас ишип, тагы да ислерим бар деп, биринши болып кетти. Оннан сонъ калганлар да акшалы конвертлер берип, билдирмей турып, кетип басладылар. Етекшилер кеткенде, заводтынъ куллыкшылары озлери калдылар. Тувган куьнин белгилеген мерекеши кызлар бетке келип, Ирага айтты:

– Ира, олтырганлар шашылсалар, мага кабинетке кирерсинъиз, сонда да бираз олтырармыз!

– Мен ша? – деп Хаджа да араларына киристи.

– А сен уйге уйкламага кетеексинъ! Эртен 10 сабатте куллыкта систем кадалып турааксынъ! Обзинъ мен отчётларды алып кел! Бухгалтериямызда сага соравлар бар. А мен ремонт заманда йок этилген затлардынъ маьнесине шыкпага керекпен. Конакларга бас-коьз болаяктынъ орынына, йылы ерде орынла-сканына каратагы! Бу ерде орын сага йок! Билдинъме?! – деп Анзор Джемалович екирди.

– Элбетте, Анзор Джемалович! Акылсызга эртерек билдиргенинъизге савболынъыз! – деди корккан давазы ман Хаджа.

– Орынынъды бил, акылсыз! – деп, кайтарадан екиринип, директор тайды.

– Непсукар! Кызганшак! Яс аьдемлерге йол берсе, не болаяк эди? – деди оькинишли давазы ман Хаджа.

– Сизге йол берсенъ, сиз аьллевшин этеексинъиз де! Шылавшанлар! – деп, директор айтканын йоьпледи Ира.

– Сиз бен, экевинъиз бен, не зат этеек экен йигит карт?!

– Коьзбайлавыш ойнаякпыз! Сага не?! Уьйинъе йоьне! – деп соьйлетпеди Ира Хаджады.

Хаджа турды, ол директор айтканды этпеге керегин аьруьв билген эди. Эм акыртын, баска бирший де айтпай, сыпырылып кетти. Кызлар эм конторадынъ кыскаяклылары стоьллерди йыйыстырдылар. Тийилмеген асларды, ишимлик пен сиселерди пакетлерге салдылар. Емислерди, айырым конфетлерди эм конфет пен кутыкларды да бир ерге йыйдылар. Сол йыйган затларын Ира ман Жунна директордынъ кабинетиндеги холодильникке аькеттилер. Директордынъ уьйкен кабинетинде тыншаюв боьлмеси болган. Сонда тагы да бир холодильник, стоьл, шкаф, диван, олтыралар турганлар, муьйисинде колювгыш, касында кумган эм элекен де бар эди.

Анзор Джемалович кызларга ярдамласканларына муьсиревлигин айтып, сонъ шампанский сисединъ пробкасын атып ашып, фуьжерлерге куйды. Полдан пробкадан туьскен телди тавып, директор фуьжерлердинъ ишиндеги виноды булгады:

– Винога куьш келтиреек уьшин, деп этпеге керек! – деп фуьжерлерди кызлардынъ алдыларына салды. – Тойда сизге соьз берилмеди, конаклар коьп эдилер, а сиз оьзимиздикисинъиз. Эндиги соьле соьз де айтынъыз, ишип, айып этпей, бугыз тутпай юринъиз, аявлылар!

Басында Ира айтты. Анзор Джемалович ишип, тагы да вино куйды, тагы да тел мен айландырып, буьлкилдетип, фуьжерди Жуннага созып, колына ыслатты. Кызлар фуьжерлерди согыстырып, иштилер...

...Жунна эсин кайтип йойганын билмеди. Танъ атканда, ол яланъаш диванда ятатаганына сейирсинди. Энди де коьзин ашпай, колы ман излеп, простынъ яов тавып, соны уьстине япты. Неге ол кабинетте калганын, неге яланъаш болганын ол аньламады. Тураяк болганда, уьстине тек майке мен плавки кийген Анзор Джемаловичтинъ анда-мунда юргенин коьрип,

сога сескенип, ол тагы яювга буъркенди. Тап онынъ тураяк болатоганын сезгендей, директор да тамагын кырды. Жунна бир яман зат болганын анълагандай болды, тек ийнангысы келмеди. Кайтип оъзи шешингенин туъсинейлмады. Яювды коътерип, астына бетин ясырып, ишки кийимин изледи. Эм диваннынъ алдында полда комбинациясы ман кыспасы тасланып ятканын коърди. «Кайтип? Неге мен шешингенмен? Эркек те неге шешинген? Ол мени мен ятканма? Бу зат деп неге болмага керек экен?» — деген сораулар уыймелесип басына келдилер. Озган куън, байрамшылавда ол Ира ман тек бир бокал, сонъ директордынъ кабинетинде де эки фужер шампанский вино ишкен. Сол такым ишкени аяк уъстиннен йыгып, авликтирмеге болган йогын Жунна билетаган эди. Студент заманларында да, мунда посёлокта да болатоган кешликлерде ол онадан коъп те увыртлаган, аман да бир де эсин йоймаган. Шаъвжик эркек аягындагы шарыклары ман шаркылдап, бир ерде токтамай юре берди. Эм ол Жунна янганын коърип, сол сабатлей, тап анасы кызына эткендей, орыннынъ шетине олтырып:

— Уяндынъма? Аявлым, коъзлеринъ ашылдыма? Сен мени бек сейирсиндирдинъ, сен бирев мен тийилмеген шешекей экенинъди билген йокпан. Мен сага туънегуън савкат та эткенмен, — деп ол турагалып, яюв ман буъркенип яткан кызга йогардан сукланышылы карады.

— Кетинъиз! — деп эринлери мен йыбырдап, Жунна ирге бетке бурьылып, тислери мен эринлерин тислеп, кышкыраяк болганын токтатты, ол тек энди не болганын ашыктан анълады эм оъзининъ шуъши барын билди.

Анзор Джемалович тагы да орыннынъ шетине олтырды эм сыйпаяк болып, кыздынъ ашык ийнине колын созды. Жунна эркектинъ колы тийген ерине исси сув куйылгандай коърип, шыдамсыз бакырып, яювга тагы да бек буъркенип, иргеге кысылды. Эркек давазын коътерип эм катырып:

— Сен меннен коркпа! Болаяк зат болган! Сен мага ярайсынъ! — деди.

— Мени ким шешиндирген, мен неге яланъашпан? — деп Жунна эринлери мен сыбырдады.

— Оъзинъ шешингенсинъ. Сен оъзинъ унап, яткансынъ! — деп Анзор Джемалович турып, терезе туыпте турган сейфке барып, сонадан кызыл бархат пан куъпленген кишкей кутыкты шыгарып. — Мине мунавы бриллиант ушкынлар касы ман алтын юзык. Тунегуън мен сага бергенмен, сен сога разы болдынъ... Мен савкатты сенинъ сумканъга салайым.

– Ол оьтирик! Суйтип болганы йок! – деп Жунна сылкылдап токтамай йылады.

Анзор Джемалович кутыкты кыздынъ сумкасына салып, кийинип баслады. Кийинип, шырайын туурлендирди эм буйырык беретанган даваз бан айтты:

– Мен Ирага соьле айтайым, сиз шай ишинъиз де, бираз олтырып, муннан кашынъыз. Завод ислемеге керек! Сизинъ мунда конганынъызды бирев де билмесин. Енъил, болынъыз!

Директор кеткенде де, Жунна уьн шыгармай йылады, йылавын токтапага куьш таппады. Биринши кешеси деп болаягы, карт пан орынга ятаягы, элбетте, эсине-туьсине де энип келмеген. Ол дайым да сол зат оьзине тенъ, ярасык аьдем мен болар, деп ойлаган.

Ира келгенше, ол орынды да, полда яткан ишки кийимин де карады. Кан татлар коьрип, тагы да йылагысы келди. Ол неше кере де кеше болганды эсине алгысы келди, алаялмады, басын туман басып турды. Ол кийинди. Бираздан Ира да келип, кыймасына сескенишли карады.

– Калайды? Аьруьвим? – деп сорады ол.

Жунна уьндемеди. Ира касына барып, кыздынъ ийинлериннен кушаклады. Уьнсизликти Жунна бузды.

– Мен кайтип орынга ятканман?

– Туьнегуьн биз ийги ишкенмиз. Шампанский ишип, тагы да коньяк та увьртладык. Экевин карыстырсанъ, яман болатанган. Сен оьзинъ яттынъ, мен сага бас бетинъе ястык та салдым. Сен эсинъди йойган эдинъ. Мен сенинъ уьшин коркып та алдым. Сонъ тыныс алатанганынъды анълап, кыйнамайым деп, оьзимнинъ кабинетиме кеттим, менде раскладушка бар, сонда яттым.

– Анзор Джемалович кайда эди? Сен неге мени ялгыз калдыргансынъ?

– Мен де тегаран бир аяк уьстинде турган эдим. Ол оьзи мени кабинетке еткерген. Оннан сонъ кайда йок болганын билмеймен. Кайтип сени мен калганын оьзиннен сора? – деди Ира.

– Сорадым.

– Аьше, не дейди?

– Болаяк зат болган, – деди.

– Кой, яным! Кайтекек экенмиз! – деп Ира кыймасы ога карамайтанганын коьрип, куьлемсиреди. – Сен бек кыйналма. Баьри зат та аьруьв болар. Ол сени тасламас, сага ярдамласар.

– Мага онадан бирший керек тувыл! Мага деп неге болганнынъ туврасы керек? – деп кыз сылкылдады.

Ира онынъ токтаягын шыдамлы карады, кыз сылкылдаганын тындырганда:

– Ишпеге аз керек эди. Сол зат эркеклерди де аьвликти-реди. Сен кайгырма. Сен биринши тувыл, сен сонъысы тувыл. Сондай затлар бизим кавымда болатаган зат. Кайгырма! Энь баслапкы, курсагынъда коьтерип олтырма. А деп, озинъ айт-пасанъ, бирев де бирший билмес. Мен болса, биревге бирший айтпаспан.

– Мен бу зат кайтип болганын билсем экен? – деп, Жунна йылады.

Ира тагы да тынганын карап:

– Мен болса, биревге де бир затта айтпаспан. Тек сен озинъ анъламастан айтып олтырма! Данък этсень, озинъге яман боляк, соны бил. Соьз сага керекпе? – деди.

– Мен яшагым келмейди! – деп, тагы да йылавын куьшлендирди Жунна.

Ира тагы да саклады.

– Суьйсень, мен сени гинекологка аькетейим? – деп ол яткан кыздан карамын алып, боьлмединъ ишин карады. – Анзор Джемалович кетейтырганда, бизге кетпеге керек деди. Эгер конторадынъ ишилери келселер, тагы да бек соьзге калаякпыз, – деп ол сумкасыннан пудра кутыкты шыгарып, бетине пудра якты, сонъ эсине алып. – Анзор Джемалович сенинъ сумканъа савкат салганман деген, кел, карайык? – деп йылаган Жуннага ювымай, терезе туьпке барып, сейф уьстинде яткан сумкадан кызыл бархат пан куьпленген кишкей кутыкты алып, ашып, ишиннен алтын юзикти шыгарды, – Калай аьлеметти! Бриллиант касы да бар! Караш кайдай ярасык! Бу уьйкен байлык та! – деп ол юзикти бармагына кийгистип, коьзлери алдына коьтерип сукланды. – Ол баскаларга мунавдай савкатлар эткени йок! – деди ол оьпкели даваз бан.

Жунна онынъ айтканын эситпеди. Сол заманда Ира барып, кызды коьтерип, аяк уьстине салды:

– Бол, акыллы! Кетейикк! Сенде коьтере зат та ийгисиннен боляк, – деп кийимин суьрте берип, кыздынъ бетин сыйпап оьпти.

Олар кабинеттен шыгып, автобус токтайтаган бетке бардылар. Уьйлерине еткенде, Жунна сумкасыннан кишкей бияла аламан дегенде, кызыл бархат пан куьпленген кишкей кутыкты коьрип, соны шыгарып, Ирага созды:

– Мен муны алмаспан! – деди катырган давазы ман.

– Жунна, деп этпейтаган! Бу савкат, бу сеники! Эм мунавдай затларды саклап билмеге керек!

— Йок! Бу зат меним юрегимди дайым авыртаык. Сага болсын! — деп унамай айтты Жунна.

— Суыйтип болатаган болса, менде бираз турсын. Эске келсень, аларсынъ. Тек сенинъ деп эткенинъди Анзор Джемалович билсе, ол меним басымды ушырар! — деди Ира, оъзи куванганын ишинде тегаран ясырып.

* * *

Сол заманда Жунна йырма бес ясына келген эди. Биз бетлерде оны ман яслы кызлар байга барып, бир-эки балалы болып яшаганлар. Жунна сол кадер кызлыгын саклап турганына бек оъкинди. Эм ол савлай калган яшавы бойында бу болган терисликти муткандай куыш таппады. Посёлокта ол оъзге тургысы келмеди, куллыкка да шыкпады, сол куын уыйине кетти. Уыйинде де тынышлык табаялмады.

Анавдай уыйкен келиспевлик оны ман болганына оъкинди. Неге суыйтип болганынынъ маънесине шыгаялмай, оъзиме бир зат этейим деп, яшагысы келмеди. Онынъ коъзлери терезе туыпте яткан арканды коъргенде, сога асылмага болаягын ойлады. Тек арканды байламага ер таппага керек эди. Каралдыда оъскен тереклерди ойлады, шыгып карады, тереклердинъ бутаклары бек бийикте оъскен эдилер. Оларга бойы етпеегин билди. Каладынъ ортасындагы паркта маштак тереклер эсине келдилер. А сонда куындиз барып, сондай затты кайтип этеексинъ, аъдемлер коъреекти де. Кеше барсанъ да бирев коъреек, яс аъдемлер сонда йыйылаган эдилер. Алдыда болаяк затларга сенгени кызалакта туъбири мен уъзилгендей болган эди. «Аъдемше асакка да асылып болмайман, сол кадер наъсипсиз экенмен!» — деп ызаланды. Ол орыныннан турмай, басын ястыкка тыгып ятты. Анасы ас та аъкелип кирсе, ол авызына бирший каппай ятты. Анасы соравлар берсе, ундемей, иргеге карап турды. Анасы манълайына кол салып, онада температурасы йогын-барын билгиси келди. Бирший болып олтырмасын деп, анасы врачты шақырды. Келген врач кызды карады. Ол да соравлар берди, ол да туъз явап эситпеди.

Ол тынышландыратаган даърилерге рецепт язып, куыйгет оъленнен шай ишсин деп, маънесин билмейтаганын ашыктан ашык айтты. Оннан сонъ ол тувра уыйинде асакка асылаяк болды. Сол затты этеаялмады. Тагы да бир юма орыныннан турмай ятты. Анасы онынъ куллыгы уышин кайгырып, кызына аъризе яздырып, аытесине райкомга еткер деп, йиберди. Суыйтип, биревге де бирший анылатпай, куллыгыннан шыкты.

Саит болса, студент болып окыйтаган заманнан бери, кызды таныган. Сол шакта Жунна бир бес ясындагы бала эди. Саит каникулга авылга келсе, тамам эриккенде, калага барып, кардашларында турган.

Бир кайта ол солардынъ каралдыларында кран коьрип, сув ишейим, колымды ювайым деп кирген эди. Жунналар турган уй узун баракка усаган, уй бойы тереклер оьскен, уйдинъ алдында кран турган ерден авлалар болганлар. Сол заманда квартираларга сув киргистилгени йок, яшайтаганлар сувды краннан алганлар. Саит кранга келгенде, краннан ерге тоьгилген батпаксувда бала колындагы эмаль ялатылган кружке мен сув куйып ойнап турган эди. Куьнге куьйип караланган этине бала туьси энген трусик пен майка кийген эди, эркек ювыклаганда, кыз кара буйра шашлы басын бурып, кызыксынып ога карады. Эркек куьлемсиреп, шашыраган сув тийгистпеге коркып, балага эрек тай, деп айтты. Кыз тынълавлы болып, краннынъ касыннан бираз тайды. Саит колларын ювып, аясы ман сув увуртлап, кисесиннен колявлык шыгарып суьртинди. Кызалак аякларынынъ ушларына басып, янъы аккан сувды круьжкесине толтырып, сынавлы карады.

– Сьягы бек исси. Сен сувды уьстинъе шашырат, бираз салкын боларсынъ, – деди ойнап Саит.

– Сага шашыратайым! – деп кышкырып, бала круьжкесиндеги сувды ога шашыратты.

– Ах, сениме сени! – деп эркек урсысып, кийимине тийген сувдан кагынды.

Ювыкта терек астында олтырада олтырган пишелер беттен:

– Сен не зат этесинъ?! – деген бакырык эситилди. Бакырган пише шавып келип, кызды колларына коьтерди. – Суьйтип этпейтаган?! – деп шамгалды.

Саит уьстине акшыл шыба кийген арыкай кыскаяклды коьрип, оны бетиннен танып, саьспекледи:

– Мархаба, сенсинъме? – деп сорады.

– Аьше, менмен, – деп кыскаяклы йылы куьлемсиреди, оьрме шашын артка таслап. Эм таныяк болып, яс эркекке тигилип карады.

– Мени таныдынъма? Биз мектепте бирге окыганмыз.

– Вуа, Саит! Сен кайтип мунда йолды таптынъ?

– Озып бараятырганда, краңды коьрип, колымды ювайым, деп бурылганман. Балакай сеникиме?

– Аьше, тапканман. Коьп акыл керек тувыл соны этпеге. Сен ша уйленгенсинъме?

— Мага энди де эрте, институтты битирип, диплом алмага керек. Сен калада яшайсың? Бу уйдеме?

— Аьше, коьресинь де.

— Байга кимге баргансың?

— Бар эди бирев.

— Эндиги йокпа? Айырылыскансызба? — деп Сайт кьлем-сиреди.

Кыскаяклы явап бергиси келмей, озиндикин сорады:

— Сен мунда не этесинь? Каерде токтагансың?

Сайт те тувра явап бермеди.

— Сен бизде класста ярасык кызлардынь бириси эдинь.

Сен бизден сегиз классты оқып кеттинь, дия?

— Аьше.

— Мен сонъына дейим оқыдым, соьле Ставропольде политехникалы институтта оқыйман. Аьли каникулдаман, нагашларымда токтаганман.

— А мен сизден коьтеринъизден аьруьв математикады билгенмен. Савлай олимпиадаларда биринши орынды ала-таган эдим. Эне, бир ерге де окувга туьспей калдым, — деди Мархаба куьнлеген давазы ман.

— Сен соьле не зат этесинь?

— Не этесинь оны сорап, — деп, кыскаяклы колын сил-кти, — бухгалтер курсларды кутылып, базада товаровед болып ислеймен, — деди давазын тоьменлетип.

— Сен озькинме. Кыскаяклыга аьруьв куллык! — деп Сайт кызалакка карап, — Бу сенде йигерли! Аты кайдай? — деди.

— Йигерли! — деп селекеледи Мархаба эм кызды колыннан туьсирип, — Кала, айташ озинънинь атынъды? — деп сорады.

Бала эркекке карап, эринлерин эмшейтип карап, басын шайкады. Сайт атын айткысы келмегенине куьлди.

Анасы киристи:

— Жунна онынь аты. Брежневтинь экстрасенсининь атын бергенмиз, — деп айтып.

— Белки, ол да экстрасенс болар?

— Аха, болар сага, — деп куьлемсиреди кыскаяклы.

Бираз уьндемей турдылар. Сайт кыскаяклыга яратып карап:

— Мархаба, эгер кеште мен сага конакка келсем, калай коьресинь? — деп сорады.

— Сен суьйтип менде байым болмаганы уьшин айтасынъ-ма? — деп кыскаяклы эркекке шекленип карады.

— Йок. Биз эски дослармыз да, булай соьйлермиз?

— Биз эркеклерди конакка шақырмаймыз, — деп кыскаяклы да юмаклы явап берди.

— Мен кайдай эркек. Уыйсиз студентпен, — деп озин аяткысы келип, юлдырды Саит.

— Боьтен де уыйсизлерди уыйге шақырмага кыйын, — деп ойнап айтты Мархаба да.

— Мен сенинъ авылдасынъман, боьтен де бир класста оқыганмыз. Булай хабарласармыз, — деп Саит коьз кысты.

— Сен артгырма! Сенинъ даьменьди билемен, — деп кыскаяклы коьз кысканынъ яратпай, унамаганынъ коьрсетти, оннан сонъ косты, — Эгер суыйтип бек келгинъ келетаган болса, кел. Тек мен тербиялы аьдем экенимди мутпа.

Мархаба бек кишкей квартирада яшаган. Сонда тар аятуыйдей казанпеши эм кишкей боьлмеси (пешы) болган. Боьлмеде тек темир сеткалы орындык, бала орындык, биялалы шкаф, стоьл турган. Казанпештинъ иши ськма-ськ затларга толтырылган. Эсиктен кирген ерде караланган олтыргышта ас аьзирлейтаган электроплитка, онынъ касында сувга толы шелеклер, муыйисте этажеркада кутыклар, секер, туый, рис куйылган банкалар, онынъ алдында кир юватаган савыт (бак), иргеге тирелген уыйкен ез элекен турган. Ас аьзирлейтаган стоьлде аяк-савыт уыйлген.

Саит келгенде, ол Мархаба ман стоьлди йылыстырып, орындыкта олтырдылар. Сав куьн каралдыда ойнап арыган бала озининъ орындыгында яюв ман ябынып уыйклаган эди. Саит, сол заманнынъ аьдетинше, оззи мен бир сисе кызыл шагыр аькелген эди. Стоьлдеги тепшеклерге кесилген оьтпек, кайнатылып сувыган картошка, кесилген пыслак салынган, стаканларга компот толтырылып куйылган эди. Мархаба кувырылган эт пен исси табады алдыларына салды.

Саит куьндиз кийип юрген кийиминде эди. Кыскаяклы кызыл блузка ман куба белдеме кийген эди. Бетине пудра ягып, касларын кара карандаш пан, эринлерин кызыл помада ман бояган эди. Саит кыскаяклыдан карамын алмай турды. Мархаба да карамы ман раскан сайын басын тоьмен салып, куьлемсиреп, суыйтип эткенин яратканын билдирмеек болды. Олтырганлай, экевлери де йолыгыска куванганын коьрсеттилер.

Авылды, оқыган мектеплерин, йолдасларын эске алдылар. Олтырганнынъ арасында Саит казанпеш бетке барып, тыскы эсикти ашып, туьтин ишти. Мархаба ширкей ябалар деп коркып, терезеди ашпады, боьлмединъ иши туншык болып баслады. Сонда Мархаба шыракты соьндирип, терезеди ашты. Боьлмеге таза ава какты. Кыскаяклы ашык терезеден кетпей тыныс алды. Саит сол саьат ога янасты, аркасыннан кушаклап, берк ыслады. Мархаба босанмага шалысып:

– Токта! – деди.

Аман да Сайт оны йибермей, белиннен ыслап, оьзи бетине бурып, кыскаяклыдынъ шалт тынысын сезип, бурынынъ бурынына тийгистип эринлерине оьпти. Мархаба тырпанълады, эркекти ийтемеге шалысты. Ама эркек колларын йибермей, шашларын ийискиледи, мойныннан оьпти, ийинлерин, елкесин сыйпады.

– Сен мага бек ярайсынъ! – деп шоьнкип, кыскаяклыды коьтерип, орындык бетке аькетти.

Мархаба эркекке асылып, бетине карап, айтты:

– Кел, бу затты этпейик. Сен мага уйленеек тувылсынъ. Сенде сени караган кызынъ бар болар?

– Йок менде кыз! Сен бек аьруьвсинъ! Мага сендей керек!

– Мендей? Тек мен тувыл? – деп куьлди Мархаба.

– Сендей! – деп Сайт онынъ эринлерин изледи, кыскаяклы да юмсак эринлерин таптырып, оьзин оьптирди.

Эртеникте олар сыякта гуьрилдеген машиннинъ сесиннен уяндылар. Мархаба орыннан яланъаш туьсип, шавып барып, терезеди япты. Сайт кыскаяклыдынъ кевдесине тешкеруьвли карады, бираз алдыга шыккан юмсак курсагына, шайкалган эмшеклеринде токталып, сукланды. Мархаба онынъ карамын коьрип, тартынды, аялары ман коькирегин ябып, сонъ аяларын алып, кишкей бала орындыкта яткан кызга барып, уьстиндеги яювын туьзетти. Сонъ кайтып, Сайттынъ тувра алдында токталып, керилип, оьзин ян-ягыннан коьрсетти.

– Кайдай? Яратасынъма? – деп коллары ман басындагы шашларын йыйып, тагы да коьрсетти.

– Элбетте! Сен бек суьйдимли кыскаяклысынъ! – деп, эркек мактады.

– Меним берлим соны билмеди, – деп Мархаба орынга ятып, Сайтке карады.

– Байынъды айтасынъма?

Кыскаяклы басын ийип, бетин эркектинъ бетине тийгистти.

– Аьше, кимди?

– Аьше, берли экен! Мен сендейди ялгыз калдырмас эдим! – деп Сайт кушаклады...

Олар бала уянганын коьрмей калдылар. Кызалак коьзлерин уйкалап, оларда бир де конмаган бу эркек анасы ман не зат этедилер экен деп, сейирсинип карады. Анасы коьзлерин юмып яткан эди, Сайт болса, орындыктан караган бала коьзлерин коьрип, адалады, пысты, эндиги не болар экен деп, саклады. Кыз йигерленип:

– Анамды ййбер! Неге оны ййккансынъ?! – деп шамгалды. Мархаба коьзин ашып:

– Эй, ят! Ирге бетке карап ят! Бу якка басынъды бурма! – деп, оьзи аясы ман авызын явып куьлди.

Саит кишкей Жуннадынъ суьйтип соьйлегенин коьпке дери мутаялмады. Аьр каникулларында, институтты битирип, калада куллык этип баслаганда да, бир-эки йыл ол Мархабага баратаган болды. Кыскаяклы онынъ сол кепте ашыгьр болып юргенине карсы шыкпады, неге десенъ, Саит оны бала ман алмаягын билип, ога уьйкен сенуьв этпеди. Куьндиз олар экеви де куллыкта эдилер, сонынъ уьшин Саит каранъа кеште келетаган болды. Бир келди, бир келмеди. Эркек келмей-келмей келетаганына да Мархаба тамам уьйреншикли эди, аьллерине бек терениннен карамады, мыртылдамады, урсыспады. Олардынъ суьйтип расатаганын Жуннадан баска бирев де билгени йок. Эки йыл суьйтип кеткенде, Саит кешелер мен келетаганын, кыскаяклы байга бараман деп, токтатты. Мархаба каладагы яска байга барды, Саит те авылдан яс оқытувшы кыз тавып, уьйленди. Сонадан бери бир ийги кесек заман олар коьриспей юрдилер. Онада балалар тувдылар, Мархаба да янъгы байыннан ул тапты. Мархаба сол эски квартирасында турган эди, Саит биревлердинъ меканына акша тоьлеп, каладынъ баска шетинде турды. Саит исине мукаят болып коьрсетип, оны тез арадан облпаннынъ бир боьлегине бас специалист этип салдылар. Сыйы этилгенде, ога исиннен уьш пешли (боьлмели) квартира бердилер. Мархабадынъ яшавы янъгы байы ман кырлы болмады. Байы аракы ишпеге суьйген эди, бир исте тураялмады, иске бармай баслады, уьйине акша аькелмеди.

Мархабадынъ аркасына аьел карав кыйынлыклар туьстилер. Сонъ эсирген байы авария этип, тутнакка туьсти, сонда авырып ян берди. Байы оьлгеннен сонъ, Мархаба да янъгы квартира алды. Олар бир куьн расканда, ол яшаган уьй Саит турган уьйден узак болмаган ерде экенин билдилер. Олар соьйлестилер. Бир-бирлерине авас экенлерин, сагынганларын айттылар. Саит Мархаба ялгыз оьзи аьелди карап, балаларын аяк уьстине салатаганын билдирди. Саит бирший коьмек керек болса, айт, деди. Сонда кыскаяклы калада орынласкан интернетка улын окувга туьсирмеге тиледи. Саит ярдамласты. Сол заманда Мархаба оны уьйине шақырып, сыйлады. Эм суьйтип, олар баягыша растылар. Баягы кеше келуьвлер басландылар. Саит кайзаман келеегин айтпайтаган эди, кыскаяклы да ога соравлар бермеди, неге билдирмей келесин, деп айтпады. Бирерде эркек бек кеш, туьн ортасында да келди. Мархаба уна-

маганын билдирмеді. Кене де Саит Мархабага бек сенмеген, қысқаяклыда кеште қонақта басқа әркек болса, бек сейірі қалаяқ тувыл әді. Ама қысқаяклы араларында байланыс турып, сондай затқа абыт этпеді. Саит қонамаға қалмайтаған әді, бек кеш болса да, пішесін шеклендірмеек уышын уыйине қайтпаға шалысты. Қалада сондай байланыста туратағанлар аз болса да, бар әдилер. Уыйкен соьзге қалмай, ясыртын ашығярлары ман расып яшайтағанлар табылатаған әдилер. Баяғыша Саит пен Мархаба коьрисетағанларын тек Жунна билген әді.

Қызалақ мектепте, йоғары классларда оқыған шақта, уыстине моры шыба, қара фартук кийіп, буйра шашларына ақ бант байлап, мектепке барғанында, Саит оға расты, саламласты, аьлин сорады. Қызалақ оға, қызы атасына қарағандай, суыйиніп кетті. Саит те, тап қызын коьргендей, қуванды. Әгер пішеси яде оьзининь балалары бу не зат қыз деп сорасалар, қайдай явап береегін ойлап, таппады. Бир қайта Саит оларға қараңға туьспей келді. Сол вакытта Жунна школадан келип, портфелин диванға таслап, анасы ман олтырған Саиттинь қасына шавып барып, әркекті кушаклады:

— Сиз келдиньизбе, Саит-ағай?! Қалай аьруьв эттиньиз? Бизде қоныньыз, биз бен яшаньызтағы! – деп ол сенімлі қарады.

Бу ақ юректен айтылған яныплы соьзлер әркектинь де, анасынынь да янларына бек яғымлы болдылар. Саит айтпаға соьз табаялмай, қыздынь басыннан сыйпады. Буьйтип айтқаны, қыздынь юрегінде қоптен бери йыйылған соьзлер экени оқ сезілділер. Анасы коьзлерін тоьмен туьсирді. Саит ойланып, әринлери мен йыбырдады:

— Жунна, сен уыйкен болсань, коьтере затты да аңларсынь, – деп.

— Мен баьри затты да билемен! – деп туьсингенин билдиреек болып, турған еринде шоршып, ишиндеги айыплығын ясырып, басқа боьлмеге шапты.

Жунна мектепти битиргенде, Саит оьзининь танысларына айтып, қызға институтқа экзамен бермеге ярдамласты. Сол заманда Саитти облланда ислейди деп, коьплер танығанлар эм олар қолласқанлар, тилегін толтырғанлар. Саит пен Мархабадынь байланыслары, баьри ашығярларда болғандай, бир қызып, бир сувып озатаған әді. Сувыса, ол оқын-соқында келетаған болды. Қызып кетсе, ол тез-тез юрди, ярдамласты. Булай да ол оларға бос қол ман бир де келмеді. Ишпеге, емеге де затлар аькелді, байрамларда савкатлар да берді. Мархаба-

га, боьтен де, кызы окувга туьскенде, коьмек этпеге керегин билип, акша да берди. Кыскаяклы алды, муьсиревли экенин айтты. Кайтип кыз онынъ юрегине якын болганын Саит оьзи де билмей калды. Ол оларга барганда, кыз уьйде болмаса, оьзин бирший ога етиспейтагандай юргистти. Элбетте, ол соны анасына сездирмеди, бирший айтпады. Бир кере, Мархаба уьйине энди де кайтпаган вакытта, оларга келди. Ол келгенде, Жунна окувыннан янгы кайтты. Саит, Мархабады карайым деп, креслога олтырып, телевизор карады. Кызалак полды ювды. Ол сув куйылган элекенге шиберекти малып, сонъ сыгып, энъкейип, бек юрегатлы суьртти. Суьйтип ол Саит олтырган кресло бетке ювыклап, элекенди креслодан эрек болмаган ерге салып, энъкейип, шиберекти ювып, сыкты. Кыз энъкейгенде, шыбасынынъ этеги коьтерилип, санлары ашылдылар, ишки кийими коьринди. Саит соны коьргенде, калтырап кетип, басын бурып, коьзлерин япты. Коьрмеген болгай эдим деп уялган болса да, ол ясыртын карады. Ога бурылган Жунна да, онынъ карайтаганын сезип, турагалды, шыбасынынъ этегин туьсирди. Эм баска пештинъ полын ювмага кетти. Бу коьргени Саиттинъ эсиннен кетпей, уялтып, коьз алдына келип турды. Боьтен де, Жунна ман расканда, бу коьринис янгы болгандай тирилип, коьз алдына келди. «Ол сенинъ баланъдай бирев! Басынъа не ойлар келедилер?» – деп Саит оьзин соьккишледи. Уьшинин айтсанъ, сол вакытта Саит пен Мархаба арасы коьтере де сувып барган эди. Ол кыскаяклыга авас болмаса да, байланысты савлай уьзеалмай юрген эди. Ол конып, алдын да калмайтаган эди. Коьбинше, ол келип, бир-эки рюмка аькелинген аракысыннан ишип, кететаган эди. Мархаба да онынъ уьшин янып турганын коьрсеткени йок. Эм оьзи йигерли кыскаяклы эди, сонынъ уьшин эркектинъ аьлин сезип, бир кайта оьзине биревди таппага керек деп, коьзлерине карап айтты. Саит тил кайтармай, урысыска еткергиси келмей, уьндемеди. «Аьр зат та юка ериннен уьзилетаган» деп халк айткандай, олардынъ аралары да бек юка байланыста болдылар. Мархаба тага да бир кайта Саит беттен аваслыкты коьрмегенде, оьзининъ ниетин кайтарып айтты. Саит оьпкелегисиди:

– Антсыз ды! Кимди суьйсень, соны тап! – деп.

Эм ашувланып кетти. Бир кесек заман бармай турды. Ама уьйде бир вуак зат уьшин пишеси мен илинискенде, ол бек кеш болганга да карамай, Мархабага барды. Кыскаяклы бирший айтпай, хош коьрип, кондырмага калдырды.

Кайсы ерде де аьдемлер ярасыкларга тартылатаганлар. Жунна ман да мектепте оқыган заманныннан бери солай болды. Яслар ога юзык боляк уьшин артыннан калмайтаган эдилер. Олар кыз уьйкенсиреп, кемситип оларды юрген уьшин, ога юыкласаялмадылар. Кыз оларды юытпаганы уьшин, бир кылы да кыйшаймады, а оларды кемситип турганы уьшин, ол завкланды, коьнъилли болды. Кызлар оны ман юыкласаяк болганда да, ол олардан ташанды. Оларга да уьйкенсиреди, оьзин артык санады, сузык турды. Бирерлер онынъ кылыгына шыдамлы болып, ярамага каьрледилер, аьйлежисип айкастылар. Институтты битиргенде де байланысты уьзбедилер. Ама кыз оларга муьсиревлигин биршийи мен де коьрсетпеди. Баскалар байга барып, аьруьв иске куллыкка туьсип онынъ касында мактандылар. Жунна оларды да оьзине юытпады, оларга да мисетсинмей карады. Биревлер: «Мине биз яшавымызды туьз йолга салдык. Эндиги коьреек сени мен не болягынъ?» — деп, ога суьрилуьв сагынганлар да шыктылар. Жунна солардан бирший эситсе, шыкыйларына тийген ашшы соьз айтып, бурылып кетти. Олар тагы да рассалар, саламларын алмай, карамай кететаган болды. Сондай катнасувларды кыз юрегине алмады, яшавдынъ «бек вуак затлары», деп санады. Онада алдыда уьйкен, наьсипке толы яшав болягына ол шекленмеди. Ол алды яшавда оьзин ямагатшылыкта, халкка онъайы ман, билими мен айтылган кыскайкы этип коьретаган эди. Сонынъ уьшин, оны ман кавыфлык болмай, ол ис аьрекетти мен, кылыгы ман да, турмысы ман да йогары басамакта турган кыскайкы болмага шалысты. Адабиятта сондайга «салон кыскайкы» дегенлер, ол да оьзининъ ярык яшавы ман халкты сукландыраягына мыратланды... Оқыган заманда, ога Тахир деген студент юыкласаяк болып юрди. Ол ярасык сыпатлы, намыслы, туьз акыллы яс эди. Жуннадынъ касында бир эки йыл айланып, алаллыгын билдирмеге каьрледи. Тахир кызды кинога да шақырды, библиотекада да бирге олтырып, дерислерин этти, орамда касында да юрди. Жунна ога байга бараяк, деп баьриси де ойладылар. Бир кере баска студентлер мен олар да тавга турбазага барганда, Жунна суьйген затын этпеге болягын билдиреек болып, ога тагылган бир спортсмен яска куьлемсиреп, ойнап соьйлеп, яс оны базада ойын болатаган майданга шақырганда, Тахирди калдырып, янъы танысы ман кетти. Элбетте, Тахир ога оьпкеледи, оны ман соьйлемеди. Аьр заттынъ да эби болатаган да. Сол оқыган шакта Тахир, басын авьртпай, баска кызга уьйленди. Сонъ ол Жуннадынъ эсине коьп келди, боьтен де, сонъ казага ушыраганы

сол ястынъ хаѳтерин калдырув ман байланыслы болган деп те оькинди. Аман да сол заманда оны таныган аьдемлер кыз оькинип биледи деп санамаганлар. Ол ишиндегин баскаларга билдирмейтаган эди.

* * *

Сайт кызга кайтип тартылып баслаганын оьзи де сезбеди. Басында олар кыскасыннан анавын-мунавын соьйледи-лер. Коббинше, Жунна адабият шыгармалар акында, кайдай китап оқыганын хабарлады. Сайт кыздынъ коьнъилленип соьйлегенине кызыксынды, уьндемей тынълады. Сол заманда телевизордан коьп коьрсетилген сериаллар акында соьйленетаган эди, Жунна да солар акында соьйлеп, оьзин тынълатты. Кызда оьзлерининъ ойлары болган, солар Сайтти кызыксындырдылар. Жунна казага ушыраганнан сонъ, анасы коьнъилин авлаяк болып, кызды бирге олтырмага шақырды, кыз сонда Сайт аькелген ишкисиннен де увьртлады. Басында аз, бир-эки рюмка ишти. Сонъ ол уьйреншикли болып, олар ман олтырып баслады эм бирдей болып ишти. Сонда да соьйледи. Сайт тынълады, ама Мархаба онынъ соьзиннен безип, оларды калдырып, баска пешке тыншаймага кететаган эди. Мархаба Сайтке карсы бирший айтканы йок. Ама бир кайта Жунна ман Сайт туьн ортасына дейим соьйлеп турганда, ол шыдамай, яткан ериннен турып, олардынъ казанпеште стоьл алдында олтырып хабарласканларын яратпай, Сайтке каратып:

— Караш, оларга! Тап тенъ тенъи мен коьрискендей! Сен, Сайт, бу хабарлар уьшин келетаган болсанъ, билмеймен?! – деп ишиндегин айтты.

— Ойлан айтканынъды! – деп ашувланды эркек.

Оннан сонъ Мархабадынъ суьйтип айтканында дурыслык бар болганы акында ойланмай болмады. Жуннадынъ хабарлары уьшин тувьл, онынъ касында болгысы келгени онынъ юрегин телезитип шақыратаганын туьсинди. Тек баягыша, ол сол затта, кыз бан бирге калувга тартылганда, уьйкен терислик болатаганын коьрмеди.

Жунна, куллыкты таслап, уьйден шыкпай ятатаган куьнлерде Сайт оларга келген эди. Анасы аье-куье болып, маьнесин билмейтаганын акыртын айтты. Мархаба не зат болмага болаягын сезген, тек сол затты кыз оьзи айтпай, кайтип биле-ексинъ. Бир кыз да анасына сондай хабарды айтпага йигерлен-местагы. Сайтке бир ой да келмеди, ол анасы бирший ясырады

деп ойлап, кыз анасына айтпаган затты, белки, ога айтар деп, ол яткан пешке (боълмеге) оьзи кирди. Жунна мойынына дейим ябынып, табанга карап, арка бетинде ятатаган эди. Сайт онынъ ап-ак бетине карап, коьзлери карап турган ерге де карам таслап, орындык касындагы олтырага олтырып:

– Жунна, не болган? Сен авырганды кой! Авырмайман деп, оьзинъди ысла! – деп соьйлетеек болды.

Кыз уьндемеди, эркек бетке де карамады. Сайт соьйлетеалмаганда, аьруьв болув йорап, пештен (боълмеден) шыкты.

Сонъ анасыннан Сайт кызы куллыгыннан кеткенин билди. Неге? Бирев де билмеди. Не зат уьшин куллыктан кететаганым: бирев мен урысысканма, куллык авырма яде арыганма, иши шыкканым? Анасы кызы райкомдагылар ман бир тил тапкан йок, партия аьдемлерининъ йорыкларына уьйренеялмай кеткен дегени дурыстай коьринди. Жунна ман кавыфлы бир зат болган экенин Сайт те ойлады.

Сол шакта Мархаба ман Сайттинъ арасы тагы да салкын болып туратаган эди. Ол кызды коьргиси келсе де, анасы ман арасы кырлы болмаганы уьшин оларга бармай баслады. Суьйтип бир ийги кесек заман кетти. Каладынъ интеллигенциясында кеште ресторанга кирип-шыгув аьдет бар эди. Сайт те рестораннынъ артындагы эсиктен кирип, сондагы буфеттен бир-эки рюмка аракы увьртлап, уьйине кетететаган эди. Кеткенде, аьдемлер олтырган залдан кетти. Бир кайта суьйтип рестораннынъ шыгаятырганда, ол Жунна рестораннынъ залында яс аьдемлер мен олтырганын коьрди. Уьш яс пан ол ялгыз болып олтырган эди. Кызларга бизим калаларда ресторанда олтырмага уят эди. Бу зат Сайтти сейирсиндирди. Тагы да бир суьйтип, рестораннынъ буфетинде аракы ишип, шыгаятырганда, оны яслар ман олтырганын коьрди. Кыз олтырганлардынъ араларында бек коьримли эди. Боьтен де, Жуннадынъ ярасыклыгы эс эттирди. Сайт Мархабады коьрсем, онадан кызы ман не болатанын сорарман, деп коьрмегенсип кетти.

Бир байрамшылав куьн Сайт йолдаслары ман келип, залда стоьл алып олтырдылар. Сайт йолдаслары ман бек кызган вакытта, Жунна оьзининъ аьдемлери мен кирип, олардан узак болмаган ерде стоьл тавып, олтырдылар. Сайт бетин, ясырып, билдирмей, аркасынынъ артында Жунналар не зат акында соьйлейтаганын билеек болып, кулак салды. Яслар кызга яраак болып соьйледилер, Жунна да ишлеринде тамадасып олтырды. Музыка эситилгенде, яслардынъ бириси оны ойынга да шыгарды. Сайт оьзин коьрсетпеди, музыка тынып,

ойнайтаганлар олтырганда, ол йолдасларыннан кешируув тилеп, турып, акыртын йогалды.

Тагы да бир байрамшылав куьн болганда, Сайт йолдаслары ман сол ресторанга келген эдилер. Аьдемлер коьп эдилер, Сайталар тегаран орын тавып олтырдылар. Бир-эки тилек айттылып ишкенде, Сайт ян-ягына караганда, узак болмаган ерде кызалак оьзининь куьби мен олтырганын коьрди. Тек эндиги олардынь араларында бир туьтин ишкен кыз да бар эди. Сайт саьспекледи эм тагы да коьринмей кетеек болды. Олардынь касларыннан кетееьтырганын Жунна коьрип:

– Сайт, аьруьвсиньме? – деп, тенгыне айткандай, бакырды.

Эркек токталып, ога карап, басын ийди. Оьзи тартынды, кетпеге асыкты. Ама кыз турып онынь касына шавып келип, колтыгыннан ыслады. Эм оьзлерининь стоьллерине олтырмага шакырды. Коьзлери майланып янатаганыннан эм увыртары кызарганнан Жуннадынь ишкени билинетаган эди. Боьтен де, онынь колыннан ыслаганын яратпай:

– Сага уьйге кетпеге керек! Мунда аьруьв кызлар келмейтаган! – деп Сайт шамгалды.

– Йок! Юр бизбен олтырайык! Мен шакыраман! – деп кыз эркек айтканды кулагына аспай, колыннан тартты.

– Йок! Соьле-аьли сага уьйиньге кетуьв керек! – деди давазын катырып Сайт.

– Сондай болса... Сен мени муннан аькет?! – деп кыз куьлди.

– Юр!

– Токта, мен оьзимнинь сумкамды алайым...

Кыз, шайкалып, олтырган ерине барып, сонда олтырган уьш узун шашлы ясларга эм бармаклары арасына сигарет кысып олтырган кызалакка карап:

– Мен кетемен! Мени аькетедилер! Чао-какао! – деп мактангандай айтып, сумкасын алып, Сайтке бети мен коьрсетти.

Олтырганлар сондай затка аьзир болмаганларын билдирип, бир-бирине карадылар. Орта бойлы, кара мыйыклы, кеселтек яс олтырган ериннен шоршып турды.

– Жунна, кетпе! – деп кызды етип, колыннан ыслап токтатты.

– Йибер колымды! – деп кыз бакырып, колын сувырды. Яс Сайтке янасты.

– Эй! Сага не керек? Меним кадрамды аькетесинь! – деп ол Сайтке шапкылады.

– Орынынга олтыр! Эм менимен мунадай давазынъ ман сойлеме! – деди Саит.

Яс кетпеге, тынаякты акылына да алмай, эки аягын яйып басып, йолды бувды.

– Казик, кет! Бу меним нагашым! – деп кыз ясты ийтеп, йолды ашып, Саитти колыннан тартып аькетти.

Яс унамай тайды.

Тыска шыкканда:

– Сен меним ашыгырым деп ойлаган, берли! – деди куьлеп Жунна.

Саит такси ыслап, кызды уйине аькетти. Уйдинъ алдында турган узын олтыргышка олтырдылар. Каралдыдынъ ишинде сувьк аькелген ел шувылдап эсти. Туман коьп шарлаклы уйлердинъ басларын каплаган эди. Кокктеги юлдызлар коьринмедилер. Бу уйдинъ эм карсы турган уйдинъ терезелерининъ ярыгы туьсип, бираз каралдыды ярыкландырган эди. Жуннадынъ уьстинде кара сактыян куртка, мойнына кызыл явлык шарфтынъ орынына байланган. Ол ишкеннен эсин йыялмай, ян-ягына каранып турды. Саит онынъ уьрккендей коьзлериннен яксызлыгы шыкканын сезип, бираз олтырсын, эсин йыйсын деп ойлап, кызды колыннан ыслап, сыйпады. Жунна онадан демев излегендей, басын онынъ коькирегине салып, сылкылдады. Ийисли духи себилген шашлары Саиттинъ бурнына тийдилер. Ол кайтип обзин юргистеегин ойлап, агасындай болып кыздынъ ийинлериннен кушаклады. Бирден онынъ сылкылдап турганыннан онынъ юрегинде сызлаткан аяв тувды.

Кыз, тап балалардай, йыланып айтты:

– Сен билсенъ, мага кайдай авыр экенин! Кайдай авыр! Сен билмейсинъ! – деп уьндемей, тагы да сылкылдап, – Мен бирший де этким келмейди! Мага эш бирший де керек тувыл! Аьше, суьйтип болганы не зат?! – деп, обкиреклеп йылады.

Саит шашларын оббип, тынышландырмага соьз излеп, кызды бетиннен, манълайыннан сыйпады, бираз карап, калтыраган даваз бан:

– Сен баска ишпе! Соьле уйге барып ят, уйкла эм бирший акында ойлама! – деп айтты.

– Ойлама деп айтпага енъил, – деп кыз басын коьтерип, обзин обптиреек болгандай, бетин ювыклатып, Саиттинъ коьзлерине карады.

Эркек кыздынъ бети суьйтип ювык келгеннен адалап, уялып, турагалды:

– Жунна, уйинъе бар! – деди.

– Сен кетпе. Сенинъ арканъ мени яман явлардан коршалак. Сен мага якласаяксынъ мен билемен! – деп ол давазын тоьменлетип, – Сен мага сигарет берсенъ, аьруьв эди? – деп колы ман эркектинъ курткасынынъ енъинен тартып, касына олтыртты, сонъ сигарет алмага эки яйылган бармакларын коьрсетти.

– Сен туьтин ишесинъме? Неге? – деп Саит сейирсинди.

– Мен уйкен кызбан! Мен суьйген затымды этпеге боламан. Сол тувылма?

– Элбетте... – деп эркек кисесиннен сигарет кутыкты шыгарып, сигарет созды.

– Серник те? – деп кыз буйырык берди.

– Сен тувра Казигинъ мен соьйлегендей, мага да буйырык бересинъ!

– Сен озинъди оны ман тенълестирме. Ол сага тийисли тувыл! Адавыс болсын! Куры ол тувыл баскалар да! – деп кыз колын силкти.

Саит серник ягаяк болды, ама отты ел соьндирди.

– Сен озинъ тутандыраш! – деп Жунна сигаретти ога созды.

Эркек басын энъкейтип, яйылган эки аясынынъ арасында серникти ягып, сигаретти тутандырып, кызга берди. Ол алып, туьгинди ишине тартып, енъил тынысы ман асыкпай туьгининъ шыгарды.

– Саит, тынълаш мени. Сен неге анамга келетаганынъды анъламайман. Сен оны суьймейсинъ де?

– Мен суьйгенимди, суьймегенимди сен кайдан билесинъ? Сейирли сорав?

– Мен билемен, – деп ойлы болып, эркекке карады, – Сен онынъ эркеклерининъ арасында энъ онъайлы эркексинъ, соны билемен.

– Не этесинъ оны айтып. Мен оны ман коьптен бери доспан.

– Ярамайма айтканым?! – деп кыз турып, оны да тургыстып, бетин юыклатып, коьзлерине карады, – Сен оны унамайсынъ! Сен кимди суьетаганынъды мен билемен!

Эркек сескенип: «Не зат озьзи мунавы?! Мен коркып, озьзимнен ясырган затты мага айтаяк болама?» деген ой басында яркылдады... Ол оларга бир барганда, аьруьв ишкенде, ваннийга колын ювмага кирди. Элекенде ювылаяк кирдинъ ишинде кыскаяклы иш кийимлерин коьрди. Энъ уьстинде йылытыравык ак йибектен тигилген кыспа ятыр эди. Сол заттынъ пишими фикус озьсимликтинъ япырагындай эди. Мархаба

сондай кыспалар киймейтаганын билип, бу кыздыкы экенин сизди. Колларын ювганнан сонъ суъртинип, ол тагы да кыспага карап, шыдаялмай колына алып, аялары ман уйкалап, бетине тийгистти, сонъ ийискилеп, орнына салды. Бу ванна боьлмесинде болган зат эсиннен кетпеди. Бирев соны билип олтырмасын деп, уялып, эсине алган сайын кызарды. Мутаяк болды, тек сондай зат мутылмайтаганына оькинди. «Дуныяда ярасык кыскаяклылар азба?! Мага баланьдай бирев акында сондай ойлар неге келмеге керек?!» – деп ол оьзи-оьзин бетледи. Соьле-аьли ол кыздынъ соьзлерин ойлап: «Неден себеп ога сондай ойлар келген экен? Мен биршийим мен де соны билдирген йокпан да? Яде ол балап айтама? Боьтен де, мен онынъ анасы ман анав такым йыл ашыклык байланыстамаң? Айлак та, соьле бизим арамыз сувук болган, а биз анасы ман уьшинлей де яшаганмыз да? Яде анасына бирший уьшин оьпкелеп соьйлейме? Бар аналарына карсы шыгатаган балалар. Йок! Ога сондай ой келмеге керек тувыл эди. Ол терис зат. Эште, бу кылыксызлык? Менде тувган сезимлер ога еткен болса, турган еримде оьлейимтагы!! – деп ол туврасына соьнына дейим шыкпага да коркты.

Жунна, тап онынъ ойларын билгендей, араларында болган уьнсизликти бузды:

– Сен кимге коьз салганынъды мен билемен! – деп.

– Болды, Жунна! Кет уьйинъе! Сенинъ буйтип соьлегенинъди мен яратпайман! Мен ананъды суьемен! – деди ол, соьзлерин токтаткысы келип.

Саит эндиги олардан эрек турмага керек деген ой ман уьйине кайтты. Ол оьзин, тап бийик коьктен агынлы сувдынъ уьйирилмесине туьскендей эм, кайгадер каьрлесе де сол уьйирилмеден шыгып болмастай, сизди. «Бир анъламастан болаяк казага ушырамага болаяк», – деген ой оны бек кыйнады. Мархаба ман байланыс онсыз да уьзилмеге аз калган эди. А mine ярасыклыгы ман, наьзиклиги мен онынъ юрегин бийлеген Жунна оны аьдем эпке келмеген аьлге еткермеге болаягы уьшин, ол экевиннен де: анасыннан да, кызыннан да эрек турмага керек деп, токтасты.

Эм онынъ акылы эки боьлинип, ол аьелининъ каьрлерине терен коьмилип, савлай бос заманын дачасында уьй салув иске бурды. Отпускын де, булай тыншаюв куьнлерин де ол дачасында аткарды. Иргелерди коьтерип, терезелерин, эсиклерин салып, тоьбесин япты. Сонъ вуак болса да, коьп заманын алатаган уьйдинъ ишиндеги куьлыкларын этти. Ол соларды этпеге исиннен сонъ кеште барды. Оьзи де, оьзи мен уста

куллыкшыларды да аькетип иследи. Уьйдинь ишин штукатурка этти, обой тыслады, пол кактырды, терезелер мен эсиклерди сырлады. Экинши язда эсик алдында плитка тоьсеп, агаштан какырасы ман беседка ясап, уьй бетке туьгини келмесин деп, авладынь баска бетинде темирден мангал да салды. Сонь , яньгы ер аькелип, авлаларына яйып, пишеси мен экевлери яньгы тереклер, шешекейлер, ясылшалар олтырттылар. Дачасына аьдем аькелип, коьрсетпеге заты, тойлап олтыргандай ери болды. Куьн сузык болмаса, конмага да ярады. Кыста ол, коьбинше, уьйинде турды, окында йолдаслары ман ишки, емек алып, такси мен барып, дачасында да тыншайды.

Бир кере ога орамда Мархаба расты. Коьрискенлерине экеви де кувандылар. Мархаба кызы байга барганын айтты. Сайт соны эситкенде, юрегин тыншайтты.

— Орынласкан болса, аьруьв де. Мен онынь уьшин шынтылай кайгырган эдим. Эндиги сенде де юрегинь тыныш, — деп Сайт ойланганын айтты.

— Не заты аьруьв?! Сен суьйтип бос ойланасынь! Баьри терис зат кызымнан шыгады. Онынь ишиннен! Мен онынь анасы, ога бир аьруьв зат меннен юкпаган. Эш бир зат та! Туьйир кадер тийгени йок! Суьйтип болатанма, аьше! Мен, он алты ясындагы кыз болып, куллык этип басладым. Бир куьн бос турмадым, соьле де куллык этемен. Ол болса, отыз ясына еткен. Аьше, айлап, йыллап куллыксыз турып болама? Ол турады! А энди байы ман бирге, экеви де куллыксыз. Мине уьш ай экеви де бир каьрсиз меним мойыныма асылып турдылар. Оны ялгыз мен кайтип те шыдамага болаяк эдим. Онынь косагын мен неге карамага керекпен?! Мен онынь Казигин тапканманма?! Яс болса да, кайдай бетсиз! Басында тек ишки! Баска зат акылында йок! Меники де онадан артта калмайды. Ашувланып, экевин де кувдым. Олар квартирада яшап баслаганда да, мени коймадылар. Мен оларга акша бермей баслаганда, уьйден азыкты аькеттилер. Сувын да, оьтпегин де, ералмады да. Оннан баска сатып болгандай затты урлап басладылар. Сатып, иштилер.

— Соьле-али не этедилер?

— Авылга кеттилер. Сонда киевдинь атасы-анасынынь елкесине асылаяклар. Оьзлерин биревге керектей ойландылар. Олар да тезден куварлар. Сонда авла, мал карамага керек. Коьзимге коьринеди сыйыр савып болаягы! Уьйди тийислише йьйыстыраялмайтаган аьдем сыйыр савалаягым?! Бирший этип билмейди! Уьйде олтырып, книга окымаганнан баска, колыннан бирший келмейди! Казиги де эриншек!

Онынъ копыйлыгын коьрсень! Тувра тавды авдарып юрегагандай оьзин коьрсетеди! Сондай копыйлык сага да, мага да туюсимизге де энмеген. Билмеймен. Аьли таксиде куллык этеди. Онадан пайда шыкпас! Тек уыйимге кайтпасынлар, ювытаяк тувылман! – деп Мархаба тоьгинди.

Оннан сонъ кыскайклы Сайтке тагы да орамда расты.

– Оьлтирмеге керек Жуннады! Баска соьз таппайман. Авылдан кашты. Эндиги байыннан уыйимде ясырынады. Байы туншыктырмага боляк деп, юреги ярылып коркады. Мен ога милицияга аьризе яздым. Жунна оьзи кол салмага да корккан. Эндиги уыйимде китап оқып, ятады. Аьше, онынъ ясындагы аьдемге суйтип яшамага тийислиме?!

– Куллыкка неге шыкпайды? – деп акыртын сорады Сайт.

– Сен оны алдын библиотекага куллыкка туюсирген эдинъ де. Ол оннан авылга коьшеектен алдын, акшасы аз деп кеткен. Турсынтагы, наьсипсиз! Кыйын агы кишкей болса да, ол куллык эди. Онынъ ясында куллыксыз туруп болама?! Бобтен де, бир ерде куллык табылмайтаган заманда. Эндиги дипломлары болган инженерлер каралдыларды сыпырып юредилер. Мен де ога бизим базага йыйыстырувшы этип алайым деп шакырдым. Сонда товароведтинъ исине уйретермен деп, ойлаган эдим. Менде дипломым бар, мен кеспим мен ислемеге керекпен деп, басты авыртты. Северге кетеекпен, деди. Северде ким оны саклайды! Онда ислегенлер онадай тувыллар. Ол орамда уьсип калар. Билмеймен, кайтип сондай болып оьскен?! Мен шуьшли боларман, эште?

Суйтип, кайгысын айтып, Мархаба уйлерине телефон салдырганьын билдирди. Сайт телефонын язып, оьзи де ога уыйиндегин эм куллыктагы телефонларын берди. Сонъгы кере соьйлегеннен сонъ тагы да йыл озды. Эркек оны мутпага керек деп турса да, кыз бан не болгаганын билгиси келетаган эди. Ол йолыгыс излемеге коркты, ама Жунна оьзи тел сокты.

– Мен бу телефон кимди экенин билмеймен. Ол бизим справочникте язылувлы. Мен Жунна. Сиз мени билесинъызбе? – деп сорады.

– Элбетте, Жунна! Мен Сайт. Сен калайсынъ? – деп эркек ак юректен куванып кетти.

– Мага сенинъ ярдамынъ керек . Сен соьле бизге келе алмасынъма?

Эм Сайт куллыгы заманында юреги телезип барды. Коьргиси келди. Сол заманда анасы уйде болмайтаганын билип, асыкты. Жунна азган болса да, яс кыскайклыга тийисли сыпат

болып коьринди. Алдын анасы айткан хабарлардан сонъ, Саит шырайы кеткен кыскажылыды коьрермен деп ойланган эди, ама оны Жунна яркылдаган юзи мен йолыгып, юмсак коькирегин тийгистип, кушаклады.

— Сен аьлеметсинъ! Турмысынъды яратаман! — деп, эркек, коькиреги тийгенин абайлап, мактады.

— Савбол, Саит! Сен де туьрленмейсинъ! Юрегинъде алаллык барын коьрсетесинъ, — деп Жунна да яшавды тамам сынаган кыскажылыдай, басыннан аягына дейим Саитке карап, юзинде суьйдимлик тувдырды.

Сол суьйдимлик синъип, Саиттинъ юрегин бийледи. Олар хабарластылар. Саит яшавын сорады. Жунна байга барып шыкканын, Казиги куьнлейтаганын, тоьбелемеге шабатаганын, Мархабадынъ аьризесиннен сонъ, милиция оны токтатканын хабарлады. Сонъ Жунна да, суьйдимли карамын кетирмей, Саиттинъ яшавын сорады. Ол да явап берди. Саит куллыктан тилеп шыкканын, заманы аз экенин билдирмеге шалысты.

— Жунна, куллыкта карайдылар. Сага бирший керек те? Сен куллык этпейсин де, акша берейимме? — деп сорады.

— Эгер кызганмасанъ, борышкага бер. Тек мен сени сагынып шақырганман, — деди ол.

Саит сонъгы соьзине сукланып, акша берди. Аман да биразлай Мархаба ман тагы да расканда, акша бергенине оькиндирди. Саит берген акшады Жунна ишкиге шыгарган деп урысысты. Ама Мархаба оны уйге кел деп шақырды. Саит оьзине аягымды баспаспан деп ант эткен болса да, куванып барды. Эм тагы да оларга юретаган болды, тек Мархаба ман алдынгындай ювыкласпадылар. Жунна оны ман ялгыз-ялгыздан калганда, анасында келетаган эркеги барын эм анасы сога байга бармага аьзирленгенин шакты. Саитке де сол кереги, ол Жуннады коьреек уьшин келетаганын оьзи де аьруьв билген эди. Басында Мархаба ол аракы ман келгенде бирший айтпады, булай алдынгы ашыгырындай хош коьрди. Сонъ ишки мен келгенди яратпайтаганын билдирди. Жунна болса, аракы аькелгенди суьйип, эм олар ясырып иштилер. Аракы кызга зарарлык аькелетаганын ол оьзи де билген эди, сонынъ уьшин ол баягыша эрек турмага керек ойга келип, келуьвлерди токтатаяк болган эди. Суьйтип, бир кесек заман ол бармаганда:

— Сен мага керексинъ, Саит. Оьзинъ мен аракы алып келсенъ экен? — деп, анасы уйде йок заманда, Жунна тел сокты.

— Белки, сисесиз? Ананъ урысыспага болаяк, — деп яваплады. Кыз уьндемегенде, — Вино, коньяк па? Мен биревди

йибермеге боламан? – деп ол оны кызганшак этип ойланмасын деп сорады.

– Вино, коньяк мен ишпеймен, аракы аькелсенъ болак, – деди ол.

– Мен истемен. Эм ананъ да яратпас, – деди Саит.

– Кел. Менде сага айтаяк затым бар.

Саит таксиге олтырып барды. Сол заманда аракы сатып алмага кыйын болатанган эди. Бирер аьдемлер уйлерде сатаганларды излегенлер, баскалар таксистлерден алганлар. Саит те таксисттен аракы алып барды. Оьзи ойлангандай, ол Мархаба келгишей турмага коркып, бир-эки рюмка аракы ишилгенде:

– Мага кетуьв керек, – деди.

Жунна турып, боьлмесинде турган тумбочкадан кызыл блокнотты шыгарып, Саитке созды.

– Сен муны окысанъ экен. Соны уьшин шакырганман. Мага сенинъ ойынъ керек.

– Аьруьв, – деп Саит коьп турмай, куллыгына кетти..

Куллыктан уйге кайтканда, Саит куьнделик блокнотты карап шыкты, блокноттынъ иши толыша язылганына сейирсинди эм асыкпай шайын ишип, окымага олтырды. Туьн ортасына дейим блокноттагы язувлардан коьзлерин алмай окыды.

* * *

Куьнделиктен

«Алдынгы куьнделигимнен тек бир неше язувларымды калдыраман. Калганын отка таслап ягаман. Сондагы ойлар, вуак маьнесиз болганы уьшин керексизлер. Заман туьрленгени мен аьдемнинъ ойлары да туьрленмей болмайдылар. Сонда язылган меним каьрсиз балалыгым, ойсыз яслыгым, бирев де билмегенде, ягылсын, йогалсынъ. Сонда мени де, баскаларды да кызыксындыргандай биршийим йок. Менимше, аьдемде бир неше шагы болады. Меним биринши шагым озды. Эм мен оны отка яктым. Янган, эсте бирший де калдырмай. Шайир Марина Цветаева язган: «Аьдемнинъ яшавы уьш шакка боьлинеди деп: суьюв келеекти сезген заман, суьюв озган эм суьювди эскерген заманлар». Сондай туьзилис шайирдейлерге келисе болар, тек менде баскаша туьзилген. Менде суьюв келеекти саклаган шак бар эди. Тек суьюв озган эм суьювди эсте тургысткан

шаклар болмадылар. Менде неге уш шак та болмаганына мен явап табаялмайман. Меним савлай яшавым суьфулуьвлерден, казалардан туьзилген. Мине. Аьдем тувады. Мен сол затты уьйкен куваныш деп санамайман. Аьдем дуньяга йылап энеди. Энтъ биринши абыты. Ол юргенше суьфулип, йылап озгарады. Сонъ да, уьйкен болгышай сол аьлде. Экинши уьйкен заты – ол суьюв, ол шак аьдемде туьрлише озады. Кобинше, бирев биревди явапсыз суьведи. Бир-бирин суьйгенлер бек аз эм сейир келтирген зат. Сонынъ ушун шайирлер, йыршылар, туьрли-туьрли оьнершилер бир-бирин суьйген аьдемге шыгармаларын багыслайдылар. Язушылар язадылар, олардынъ язганларын сейир этип, кызыксынып окьйдылар. Сондай наьсиплилер бармак пан санавлы. Калганлар, явапты сакламай, оьзлерин суьйдиреек боладылар, туьрли-туьрли миллет йорыкларга, аьдетлерге таянадылар. Сондай суьювден де балалар тувадылар. Куваныш аькелген балалар болып оьседилер, кайгыртатаган балалар да аз туьзылар. Бирер балалар атасын-анасын коьрмей оьседилер. Бала уьйлерде, кардашларында асыралганлар да коьбее бередилер. Коьп аталар балаларын тувмаган заманында таслайдылар. Таслайтаган аналар да бар. Уьйкен калаларда коьклык йыйылатаган орам кутыкларга таслайтаган аналардынъ саны да оьседи. Бугуьн де, аьвелгиде де ырувда, авылда, кыралда юргистилген аьдетлер, йорыклар ман коьп аьеллер сакланадылар. Сол зат акында топлама трактатлар язылганлар эм бара-бара тагы да язылаяклар.

* * *

Аьдемнинъ каны неге кызыл туьсли! Оьзининъ сынъар экени билдиреек уьшун сондай туьс болган болар. Коьк – коькшил, тереклер эм оьсимликлер – ясыл, ер – кара, кум – сары да. Эгер аьдемнинъ каны коьк туьс болып аккан болса, биз ол сыя деп ойламага болаякпыз. Ама ол кызыл туьсли! Табиатта тек кызыл гуьллер, кызгалдаклар бар, сол шешекейлер сукландырадылар. Солар батпакка таслансалар яде туьси энип солысалар, аьдемнинъ коьнбилин бузадылар. Табиат деген аьлемет! Менимше, кызыл шешекейлер – ердинъ каны. Шешекейлерди таптамайтаган. Ол келиспевлик!

Мени мен болган заттан сонъ, мага бу ойлар келдилер. Мен посёлокта болган заттан сонъ, уьйге кайтканда, коьзлеримди алмай анамга карап турдым. Элбетте, анам болган затты билген болса, мен оьзим шуьшлимен деп, мени оьлтирмеге де болаяк эди. Ол йорык. Сондай затты тек анага туьвъл, биревге де айтып

болмас! Аман да мен анамнан коркпадым. Мен савлай дуньядан коркпай басладым. Көзлеримди алмай, сынап анамга карадым. Сонъ бизим каралдыдагы тактадан ясалган аякйолга барып, канга кирленген ишки кийимимди шешип, тесигине аттым. Сонда онынъ орны болмага керек деп. Батпакта орны.

* * *

Баскалардынъ ойларыннан эрек турсам экен. Биревдинъ ойы – биревдинъ кийилген кийиминдей. Пушкин язган: «Эркин ойлар шакырған эркин йол ман юр!» деп.

Эркин йолга шыкпага болаяк, эгер эркинли ойларынъ болсалар. Мектеплер бизди сакат этедилер. Сонда он йылдан артык баскалардынъ ойларын акылымызга саладылар.

Бесинши классларда «ну» деген соъ маънесиз (паразит) соъ экенине уйреттилер. А оныншы классларда биз «Ну, погоди» деген мультфильмди кызыксынып карайтаган эдик. Маънеси бар экенин билдик.

Боътен де, бизге адабият балалай суйдирткен Павлик Морозовты оныншы класста шагушы, атасын саткан сымфрай этип бетледилер. Онынъ эстелигине көп ерлерде сынтаслар салынганлар, онынъ келбети йигит этилип мынълаган китапларда суйвретлеип баспаланган. Посёлокта мен яшаган нагашавенинъ уйи Павлик Морозов атлы орамда турады. Сондай орамлар кыралымызда аър-бир калада, авылларда, посёлокларда бар.

Биз ийнанып, сенип турган йигитимиздинъ аты кир батпакка тасланды.» –

Куьнделиктеги белгили шайирлердинъ, язувшылардынъ, аьлимлердинъ айтканларына Сайт уйкен эс этпей окып токталды. Уйкламага ятты. Эртеникте ол куллыгына барып, куллыгындагы ислерине карамай, тагы да куьнделикти окыды.

Куьнделиктен

«Мен янъы куьнделик язаман. Оны мен келетенлерге де, ювыкларымга да окытпага суймеймен. Ол окув уьшин тувыл. Мен, кагытка болса да, тоьгинмеге керекпен. Бир сезимлеримди, ойларымды ишимде тургыстаялмайман. Язанымды кайтарадан да окыгым келмейди. Аър сыдыфра меним акылымда ... Карап шыкпага да бола-

якпан, ким биледи... Менде айткандай зат бар. Тек биревге де оны эситтиргим келмейди. Уят болса да, айтайым... Мен ушинлей ишип басладым. Алдын да байрамшылавда, тувган куьнлерде, биршийди белгилегенде, мен аз-аздан увьртлайтаган эдим. Мен оны эригимди язув деп турдым, ишкиге санамадым. Ира ман биз бир сисе шагьрды, шампанскийди экевимиз ишпеге болатаган эдик. Бир-эки рюмка аракыдан да атагаган эдик. Ол савлыкка зарар этпейди деп коьргенмиз. Эсуме баягы адавыс куьн келеди. Сол байрамшылавда эсимди йойганша мен ишпегенмен. Мени мен не зат болганын мен оннан сонъ билдим. Меним бир шуьшим де болганы йок. Мен сол зат суьйтип болганына унаспай, ишип басладым. Аьдемлэр мен олтырганда, мен аьр куйьлганды иштим, тагы да куйсалар, тагы да ишеек эдим. Дуныямды мутаяк болдым. Уьйрендим. Ишкиге тартты. Онадан сонъ сисе алып, ялгыз оьзим оьзим мен де олтырдым.

Сол куьнлерим бизим кьралда озатаган туьрленислер мен бир заманда болдылар. Школада мени пионерлердинъ этекшиси этип бир неше кере де сайлаган эдилер. Школа заманымда фартук, кызыл галстук салып оьскенмен. Меним ишип баслаганым коммунист кьралы оьлетаганы ман байланыслы болды. Сол кьрал йогалганына кайгырып ишкендей коьринмеге болады. Мескуьвде баскартув озганы ман, халк Феликс Дзержинскийдинъ эстелигин йыкты, телевидение Маркс эм Энгельстинъ сынтасларына коьгершинлер коклаганын куьнсайын коьрсетип турдылар, оьлген Ленинди, тап эсирген кисиди кувгандай, мавзолейден шыгарувга кыстадылар. Уьйкен несилдинъ карт болган пионеркалары янъы оькимет эткенине туькирдилер, каргадылар. Биз, энъ яс несилдинъ пионеркалары, бирший де анъламай, сол затларга карадык. Сонынъ арасында карт коммунист Анзор Джемалович мени, пионерка кызды, зорлады. Райкомлар, обкомлар ябылдылар. КПСС-тынъ ислевине суд кестилер. Бизим «Билим» ямагатшылык куьпти де керексиз деп яптылар. Мен ябылуудан эрте кетсем де, кеткенимди сол ябылув ман байланыстырдылар. Не зат ушин кеткенимнинъ маьнесине аьдемлэр шыкпадылар, эм биревге де сол зат бек керекпеди. Социализмнинъ батувында анам, он бес йыл шеретте турып, квартира алып калды. Уьш боьлмединъ бириси меники. Уьйсиз бомж деп мага бирев де айталмады. Эндигиси уьйимизде куьнсайын ишки болды. Анамнан яс киеви оны ман олтырып,

иштилер. Анам озин ыслап билген, көп ишкени йок, ама байы ялгыз ишпесин деп, яраяк болып, онынъ көнбилин авлап компания эткен. Мен де олар ман олтырдым. Оггей атам, суьйтип айтып болатан болса, бир ерде токталып, иследеди. Бизде турганда, ол автоколоннада слесарь болып саналган, тек куллыгына сийрек барган, акша да аз алган. Ол, анамнынъ артыннан калмай, сисеге акша тилеп турган. Сол заманда аракыды кешелер мен уйлерде сатканлар. Оггей атам кайсы заманда да барып, сисе табатаган болган. Мен де аракы сататаган уйлерди афуув билгенмен. Биревлер самогон эткенлер, соны да ишкенмиз.

Анамнынъ ашыгыры Саит мага кала китапханасыннан ис тапты. Сол заманда куллык таппага кыйын эди. Биз Саитке бек муьсиревли болдык. Кыйын агы аз болса да, ол акша. Яшамага болады. Мен китап окумага суьемен, а бу исте ол көп. Сол як-тан карасанъ, китапханага куллыкка бармага мага кызык эди. Китапханадан окумага энъ айтылган китапларды мен уйге де аькелдим. Бек танькы куьнбатар язувишлардынъ шыгармаларын, детективлерди тавып, янымды берип, окудым. Мен адабият дунья ман яшайман. Аьше, баска не зат коьргенмен! Эм сога ишки де косылды.

Бирден анам, тамам безип, уйде ишкиди койдырды. Бириншилей, ол байын тыйдырды. Экиншилей, меним ишике авас экенимге де караган. Мен уйде аракыды ясыратаган эдим, мен ясырган сиседи ол табаялмады. Бизде калада аракыды эркин тек ресторанда ишпеге болган эди. Туькенлерде аракы турмай-таган эди. Оны каладагылар сол саватлей тавьестилер. Кафеге, асханага да аракы киргисттирмейтаган эдилер. Меним бир-эки эски кыймасым, аракыга авас болмасалар да, кылыксызланып увьртламага суьйген эдилер. Суьйтип, биз олар ман кафеге барып, ишки киргистип болмайтаганын билип, ясыртын аькелдик, сонда шай куйылатаган савытка куйып, билдирмей шаьшкелер мен иштик. Аракыды кыймасларым да табатаган эдилер. Кыралда алкогольди койдырган вакытта, савлай каладагылар аракы табув ой ман яшадылар. Оьмири ишпеек аьдемлер де ишип карадылар. Бир затты тыйдырсанъ, сондай маразлы кызыкты тувдырасынъ да. Окында аракыды кара лимонад куйылатаган сиселер мен де киргисттик. Кызларга завк, мага аз. Уйге келсем де ишекенен. Анам байын уйде ишуьден токтаткан болса да, ол тилегенде акша берди. Байы сисе алып, эски каралдымызда сарайлардынъ

артында турган какыра астында баска алкашлар ман ишти. Оьгей атам мага да каныгатаган эди. «Мен сага берли кыз болган йокпан!» – деп кесип, шынтылай алкаш компанияга тагылмага уялатаган эдим. Оннан сонъ каладынъ иштаган яслары ман таныстым. Олар ман квартираларда да, гаражларда да, ресторанда да олтырдык...

Ишки мен китаплар меним куьнделик аваслыгым болды. Сол заманда иштаган аьдемлер акында коьп ойландым. Олар ишки керек тувьлын, онадан зарар тиетаганын баьриси де билгенлер, аман да озьлерининъ непислерин тыйдыраялмаганлар. Оларды бослык, яшавдан туьнбулуьв бийлейди, а ишип кызганнан туьнбулуьвлери таяды, янлары тириледди. Меним ойымша, эгер янын кызыктыратаган, коьпбилли этетаган зат табылса, коьплер ишкиге тартылмас эдилер. Аьдемнинъ ниети болмага керек, ниет пен яшаса, аьдем ялыкпайды. Оьгей атамда ниети йок. Онынъ акылында тек бир аваслык: ярылгышай ишип, дуньясын мутпага. Ол анамды да, мени де озьине косак этпеге тартады. Анам берк, сол затка бармас. Мен болса, ога якын, сонынъ сокпагында юремен. Тек мен оьгей атамнынъ мал касиетин коьрсем, сондай болгым келмейди. Онадан шийкенемен. Ама яшав тегершиги мени де тыгыртып аькетеди.

Бир неше йыл артта мен Россиядынъ «Алтын юзик» деп аталган калаларга элгезерликке барган эдим. Сол барувым эсимде соьнемес ыз калдырды. Бовтен де, бизим куьп Псков калада килсеге барганы. Сонда мен кара обалар кийген манакарды (орыс., монахларды) коьрдим. Окыган китаплардан олардынъ келбетлери мага таныс эди, олар кайтип ойланатаганларын бифаз билген эдим. Олардынъ турмыслары, карамлары сейирсиндирмей болмайды. Бу элгезерликте мен яшавымда олар ман биринши кере расканман. Оларга карап, олар булай аьдемлерден баска ойланатаганлары да, толы ишки яшав ман юретаганлары да, озьлерининъ дурьсылыгын билгенлери де, тек йогардагы кудайга ымтылатаганлары да, булай аьдемлер мен уйкасып болмайтаганлары да ок сезилди. Энъ сейирлиги, оларга карап, меним акылыма алкашлардынъ яшавы келди. Ишкишилер де озьлерининъ дуньясы ман турганлары. Олар да озьлерин терис яшаймыз деп ойламайтаганлары, олар да аьдемлерден тасаланып, шет кагылып яшайтаганлары. Алкашлар да, баскалар озьлеринше яшасынлар, кайтип те тырпантласынлар, бизим ишки дуньямыз энъ тоьменде болганы ман эрискимиз кел-

мейди, биз де озимизше яшармыз, дейдилер. Манаклар да биз тек озимиздинъ ийнагувымызга таянамыз, калганлар неде болсынлар, эм олар не этселер де, биз озимиздинъ йолымыздан кетпеспиз, дейдилер. Сейир тувылма?! Экевлери де нирванага еткендейлер.

Бу категориялы аьдемлер акында соз баслаганым ушин, сол ойларымды теренге аькетеек боламан. Аьше, ким дурыс, ким наьсипли? Аьдем каерге ымтылмага керек? Тоьменгеме, йогаргама? Тымалак Ер шарында тоьмен барма, йогар барма? Аьдемнинъ уьстинде де, тоьменинде де шет-кыйырсыз бослык, анълап болмаган космос.

Аман да... Аьдемдеги яшав куьши озин шыныктырып турса, ол оьрленип кетеди. Оьрленген куьши болган аьдем казалы, кавыфлы аьлге туьспейди (бу меним акымда тувыл). Белгили совет язувшы Фадеев озге язаялмайтаганын билгенде, ишип баслаган, дейдилер. Ол акыллы аьдем болган, онынъ ымтылганы токталганда, ол язувды койган. БИмтылувдынъ маьнеси йойылып, социализмнинъ баалыклары ушшызланганын анълап, ол яшавдан туьнбилген. Онынъ ишинде язувшы зегенлиги йогары болган, сол оьспей баслаганда, кайтип эндиги яшаягын билгени йок. Язувшы усталык йол таппай, оьспесе, шыкпага ер таппаса, яратувшылыгы аьлсизленеди. Оны оьстирмеге керек, оьстирген сайын янъы зат тувады, зегенлик шыгувга ымтылады. Шыкпаса, кыйын. Биз бу дуньяга озимиз бен аькелген затымыз йок, аькетип те бирший болмаймыз. Тек оьнершиден тувган шыгармалар дайым эстеликли.

Фадеевтинъ бактысы келискисиз. Ийнаган аьдемде ийнагандай заты йойылганына усайды. Яде динсиз атеист йогарда Яратувшы барын билгенге. Менимше, аьдем эки аьлде де дуньясын мутып, эсирмеге керек. Озинъиз каранъыз. Бирев давдырамадай, коьп шарлаклы уьй салганда, сол уьй опырап йыгылса, не болаакты? Яде мине, «Титаник» – сол бек уьйкен кеме коьп аьдемди океаннынъ арғы ягына коьширув уьшин ясалган, эндиги сол кеме биринши кере океанга шыгып, сувга батып кеткени оьлшеп болмаган казады да. Суьйтип болганы уьшин, элбетте, ишеексинъ. Фадеев кыралымызда энъ бийик ерге коьтерилгенде, ога озге яшамага маьне йогын билген. Бирер яратувшылар озлерине сондай буршавды енъмеге куьш табадылар. Фадеев совет аьдемин карувлы этип коьрсетеекке язганларын багыслаган, ама ишиннен оззи сынган. Онада акылга сыймаган бактысы.

* * *

Яшав – ол ойланылган зат. «Бизим яшав – ол бизим ойланылып–шыгарылып туьзгенимиз», деген Д. Карнеги. Сонынъ уьшин ойланув ман ясалганды йок этпеге, соьндирмеге болады.

* * *

Оскар Уайльд деген язушы: «Аьр эр киси оззининъ кыскаяклысында биринши ашыгяры болгысы келеди. Кыскаяклы болса, эркекте сонъы эм сынъар ашыгяры болгысы келеди», – деген. Мен косагымда биринши эм баска бифевге тиймеек кыскаяклысы бола-якпан, деп ойланган эдим. Тек яшавда баскаша болды.

* * *

Аьдемге онынъ этиспевликлерин дайым айтып болмайды. Ама алдыдагын ойланмаган атасы-анасы сол затты билмейдилер. Мынъ кере бир затты кайтаралап айтып, тербия аластаган баладынъ ишки дуньясын аьлеклейдилер. Мен де оззимнинъ яртиликлеримди излеп юремен. Соларга едилеп тураман. Ама сонадан йогары турмага керек экен.

* * *

Мен калдырылган аьбир-шуьбифимди анамнынъ аьптесиннен алайым деп барган эдим. Соннан шыгып, автобус туракка келип, маршрутка карап турдым. Мага тиймеге аз калып, касымда моры туьсли «Москвич» токталды. Сондай коьликке халк арасында «Пирожок», дейдилер. Мен коркып, артка тайганда, «Пирожок-тан» Хаджа шыкты.

– Кайда барасынъ? Кел, аькетейим? – деди, куьлеп.

Йол тек калага аькететаган эди. Бос созаганын анълап, Хаджа сумкамды алып, «Пирожоктынъ» артына салды. Оьзи завкланып, кабинкесине олтыртты, айланып, шавып оьзи де олтырды. Онынъ, баладай куванганы мага да коьшти. Мен де йолыгысканымызга суьйингендей болдым. Биз аннан-муннан со-растырып, хабарластык. Хаджа машинди юргистип, мен бетке энкейип, ийискилеп:

– Аьлемет кокыйсынъ! Бу ийис коьнъилимди коьтереди. Бек аьлемет! – деп мактап, коьзлериме карап: – Сен, аьруув кыз, тап страустай басынъды кумга тыгып, коьтинъди коьрсетип, бирев де сени коьрмейди, деп ойлайсынъма?

– Сен арттырма! – деп мен онынъ соьйлегенин яратпадым.
– Мен каткып туьспеге боламан! – дедим.

– Яным, баска уьндемеймен! Тек мен коьп затты билетаганымды айткым келеди. Сол затты сенинъ кулагынъ да эситжиси келер, эште? Карт акай сени мен ювыкласканын эситкенмен. Экевинъиздинъ байланысы акында коьп соьйленеди? – деп сонъына еткермей токталды.

– Менде оны ман байланыс болмаган, эм болаяк та туьыл!

– Аьше, аьше. Мен де аьдемлерден эситип билемен. Сен кыз болган эдинъ, деп те соьйлейдилер?

– Машинди токтат! – деп мен кышкырдым.

– Жунна, Аллах уьшин, кешир мени. Сенинъ хаьтеринъди калдырғым келгени юк!

Сонъ соьйлемей бардык. Хаджа кылыплы аьдем, мен биринши болып авызымды ашарман деп ойлап, мага соравлы карап турды. Мен ога карамадым. Ол шыкыйыма тийген эди. Меним акында соьйлениееги мага акылыма киргени юк эди. Эм мен аьлимди ойладым. Меним артымда не зат айтпага болаяклары мага тынышлык бермедди. Тек Хаджа да, авызына сув алгандай, тымып барды. Мен де сусымды коьрсеттим. Уьйге еткенде, ол меним сумкамды алып, мени мен коьтерилди. Мен уьйдеги лифттен шыкканда, ашувымды таркатып, ога юмсак карадым. Ол квартирага дейим сумкады аькелди. Ол кетсе, мен хабар билмеекпен, сога заьр болып, оны шай ишпеге шакырдым. Хаджа сога куьлемсиреди. Меним юзимге соравлы карады.

– Аьше, аьдемлер не зат соьйлейдилер, айташ? Ясырмай айт? – дедим.

– Сен айтканымды яратпайсынъ да?

– Яратарман. Сен тек оьзинънен коспа!

Хаджа, мен хабарды билгим келетаганына заьр экенимди сезип, мени кармакка алганын анълап, сонъына дейим айткысы келмедди:

– Бир за та айпайдылар. Каранъа аьдемлер не зат акында соьйлемеге болаяклар? Соьйлегенлерин соьйлей бередилер, – деп, бек юмаклы болып, коьзлериме карап, оьзине йылы караганды саклады.

– Сен басымды айландырма, – дедим яратпай, ама ога йылы карадым.

Ол мени озинше англады эм шырайын туырлендирип:

– Мага базага барып, общежитиеге орындыкларга яювлар, товсемелер, ястык тыслар алмага керек, оннан сонъ биз барып, ресторанда олтырар эдик? Шақыраман! – деп озининъ шартын салды.

– Мен аз таныс болганлар ман ресторандарда олтырмайман. Айтканымдай, Хаджа бек кылыплы яс эди:

– Суьйгенинъ бол. Мен кеттим, – деди кылы да кыйшаймай.

Тез бирший ойламага керек эди. Эгер ол кетсе, мен адемлер меним акымда не зат соьйлегенлерин билеалмай калаякпан. Мен артка тайдым:

– Барайык, аьше. Тек бирев де коьрмеген ерде, кабинкасында олтырармыз.

– Ога соьз барма. Каерде суьйсенъ, сонда! – деди ол.

Бир-эки саьаттен ол барып, кайтты. Онынъ колларындагы бир неше орыннынъ керек затларынан этилген комплектлерди олтыргышка салып:

– Бу затлар ман кулланынъыз! Уйклаганынъда, мени эске аларсынъ, – деп ойнап айткандай оьктемсиди.

– Аькелгенинъ мага он йылга етеек, – деп сейирсиндим.

– Куллан! Мен де сени мен бир он йылга байланаяк боламан.

– Канатларынъды какпа! Мен сени мен байланаяк пан деп соьз берген йокпан!

– Билемен. Он йыл коьп болар. Кайгадер болса, сол кадер, – деп кенем де ойнагысып, озиндикин бардырды, – Мен конагуьйде номер аларман, рестораннын сонъ сонда олтырармыз, – деп бетсиз коьзлери мен мага тигилди.

– Мен сени мен номерге бармаспан!

– Караш ога! Мен аракы ишип, рульге олтыраякпанма?

Номер сага тувыл, мага.

Суьйтип соьйлеп, биз уьйден шыктык. Конагуьйге еттик. Сонда киргенде, Хаджа уьйкен бияла бетке барып, озине карады. Ол онъайлы кийинген эди. Онынъ уьстинде модалы ак плащ, онынъ астында йылытыравык куба костюм, онынъ астында коькшил коьйлек, аякларында йылытыратылган кара баьпишлер кийилген эдилер. Юмсак кара шашлары толкынласып, эки янына таралган, кара коьзлери, тап коьмирдей, йылытырап янганлар, уьфтлары кызыл алмадай кызарган. Мен де барып, озиме карап, бармакла-

рымнынъ ушы ман оьзимнинъ шашларымды туьзеттим. Эркек-тинъ суьлдеги бияла ишинде завкланып, мага коьз кысты.

Конагуьйде регистрация эткен кыскаяклы, Хаджады таны-гандай, кылыплыша карады:

– Биринши кере туьвилсынъ. Йорыкты билесинъ? – деп со-рады.

Хаджа анълаганын шырайы ман коьрсетип, кисесиннен бес маьнет тутас акшады шыгарып, оны паспорттын арасына ясырып, кыскаяклыга созды. Кыскаяклы паспортты ашып карап, басын ийип, разы экенин коьрсетти. Сол заманда конагуьйлерге орынласага кыйын эди, куллыкшылар орын йок дейтаган эдилер, а бес маьнетлик кагыт акша исти тезлетип, орын таптырата-ган эди. Хаджа тагы да уьш маьнет шыгарып, акшады аясына ясырып, созды:

– Сыйлы аптем, мага отчёт этпеге квитанция да язаш? – деп.

Кыскаяклы созылган акшады алмады:

– Сытырылган заманынъда аларсынъ. Мунда мени авысты-ратаган баска пише олтыраяк. Ол сага язар. Квитанция конагу-ьйди босатканда, язылады, – деп басы ман унамай шайкады.

Ресторанда кызыл сактыян ман куьпленген кабинкада олтырдык. Мен, олтырганлай, сораулар берип басладым, ама Хаджа мага туьра явап бермедди. Алай-булай деп, эрekten алып соьйледи, куьжикли хабарлар айтып, оьзи де шеги катып куьлди. Сондай кувнаклы аьлде биз бир сисе коньякты ишип таьвестик. Ишкеним мага билдирип баслаганда, эсиферемен, деп корктым. Аьдем толы ерде деп эркин коьп олтырып болмайтаганын, мен бек аьруьв де анълайтаган эдим.

– Кетсек, аьруьв. Мунда бир кыскаяклы йок. Бирев бизди ялгыз-ялгыздан коьрсе, не зат ойланаяк? – дедим.

– Ол заманда бизим ялгыз-ялгыздан олтырганымызды номерде бирев де коьрмес. Мен билеек болатаганынъды сонда ай-тарман, – деди ыбырыс.

Ол мени кармакка каптырып тургыстканын ашыктан билдирди, ама бирший айтпадым. Ол, официантка айтып, тагы да бир сисе коньяк, емислер, сув аькелдирди, соларды аькетпеге пакетке салып, алып конагуьйдеги номерге коьтерилдик. Номерде сынъар бир орындык бар эди. Соны коьрип, мен, кетеек болып, паль-томды шешпедим, ама Хаджа тоьгерегимде айланып, радиодынъ давазын коьтерип, соннан шыккан музыкадынъ анъына келисли мени кушаклап ойнап баслады. Коллары ман берк ыслап, йиберме-ди, сонъ кысып, мениме эрнимге оьпти. Басында тийгистип, сонъ соргышлап. Мен колларынан босанаялламадым, тырпанъладым,

бойсындым. Ол меним пальтомды шешип, стоъл янындагы олтыр-гышка салды. Коньяк куйып, согыстырып иштик. Мен эркимди йойып басладым, ол тагы да куйганда, тагы да иштим.

Мен эсирип, кийимлеримди шешпей орындыкка яттым. Ол да, шырақты соьндирип, касымда ятты. Коьп заман ол уьстимдеги кофтамды, белдемемди шешип каьрледи. Мен, эсим кетейтырганына карамай, оззимди ыладым, туьн ортасына дейим шешиндермедим, алыстым. Ол да савлай куьшин салмады, мен оззим унаганга сенди. Оннан сонъ биз бирге уйкап кеттик. Танъ атканда, кийимимди шешпеге каныкты, мен уянып, алыстым.

– Мен сага Жьюн Жадоба, деп айтаякпан, – деди ол мага, таккан аттынъ сонъы бувьнына ургыды тийгистип.

– Мен анъламадым, маьнеси не? – дедим.

– Оны Мирей Матье деген француз йьршыдынъ иесимине усатып айтаман.

– Сен басты айландырма!

– Жьюн Жадоба! – деп ол баягыша ургыды Жадоба деген соьзде экинши бувынга тийгистти (орысша Жадоба деген иесимнинъ Кызганшак деген маьнеси мен).

– Берлисинъ сен! Басынъа не зат келген?

– Кызганасын да, кызганып болмайтаган затты. Жьюн Юмарт, десем калай коьресинъ?

– А мен сага Пупсик дермен. Яде Пупс деп, катырып, – дедим мен (Пупс деген Домбалай дегенди анлатып).

– Ногайшага коьширип кыйналма. Пупсик деп айтып. Сол заманда суьйип айтканынъ анълавлы.

– Сенде суьйгендей затынъ йок. Кайда аькететаганын караш! Сен мага райондагылар меним акымда не айтатаганларын айт! Мыйыма шыкпай!

– Бек яман айтадылар! Баьриси де сенинъ кызганшаклыгынынъды эске аладылар.

– Сен туврасын айт, деймен! – деп мен билеек болатаганымды эситаялмаганыма ашувландым.

– Менде... тек бир мырадым – сен! Бас деп сен – мага, сонъ мен – сага. Бартер этеек?

Не маьне мен айтканын туьсиндим.

– Бас деп сен айт! – дедим.

– Мени яшавда коьп алдаганлар. Боьтен де, кыскаяклыларга сенимим коьтере де йок. Бас деп сен бересинъ?

– Таптынъ берлиди! Басынъда да сондай ой болмасын!

– Мен де сага бирший де айтпаспан! – деди катырып сымырай.

– Ол заманда мен уьйге кетемен.

– Кете бер. Антсызды, Кыргокайга кетпесенъ! – деп ол мени кушаклап оьпти. Савлай дунья «Титаник» деген кеме сувга кайтип батканын билгиси келеди – мен де кайтип батканымды билгим келди, эм мен озге карсы тураймадым...

– Аьрувь! Кызганшак тувыл экенсинъ, – деди.

– Аьше, айт? – деп соварымды бердим.

– Токта, тыныс алмага да керек. Сен не зат билгинъ келеди? – деп юлдырды Пупсик.

Мен иштен шыктым.

– Алдашы! Ийт! – деп бакырдым.

Хаджа, меним ашувланганымга кылы да кыйшаймай, тегис карап:

– Бавриси де сен кыз болганынъды билдилер...

– Оны мен сенсиз де билемен!

– Баврисиннен бек Светлана Мухаметдиновна куьрпелеген. Ол Анзор Джемаловичти озине шакьрган, дейдилер. Эзиетлеген. Анзор Джемалович, Куранды колында ыслап, зорламаганман деп ант эткен. Сен озинъ яткансынъ, деген, – деп Хаджа, сынап Жуннага карады.

– Ярылсын! Алдамасын! – деп эситкеннен мен коьтере де кырымнан шыктым.

– Озинъ орынга яткансынъ, дейдилер, – деп Хаджа айтканын кайтаралады.

– Сен биревдинъ оьтиригин неге кайтарып айтасынъ?! Оьтирик! – деп мен кайнадым, сонъ сорадым, – А кимнен соьз шыккан экен? Карт ози айтканма баскаларга?

– Карт айтканына мен де шекленемен. Райком секретарине, боьтен де кыскаяклы секретарьге, сондай соьзди еткермес эди. Мен де баскалардан соьз шыккан деп ойлайман? – деди Пупс, тешкерувли меним коьзлериме карап.

– Аьше, ким айткан? Мен биревге бирший айткан йокпан. Мен аьли де сол зат кайтип болганын билмеймен. Мени мен тек Ира болган. Ол айтпага болган, дегеннен мен шекленемен. Биз кыймаслармыз! Сондай арамык онадан шыкпас, – деп мен Ирага баа юзикти бергенимди де эске алдым.

– Ира айткан йок деп, сен неге ойланасынъ? Сен кеткеннен сонъ, Анзор Джемалович озининъ дачасынынъ касында Ирага кайдай ярасык дача салып берген. Сондай савкатлар тек ийги колласканыларга этиледди. Мен де туврасын билейим деп, кыймасынъ ман соьйледим. Ол бизим динозавр кыскаяклылар ман болувга «тегершиклер» кулланады, деди.

– «Тегершиклер»? Ол да не ди?

– Наркотик, уйклататаган дарман. Сонынъ бир аты бар. Эфедринме? Аьрув билмеймен. Сол дарман шампанскийде эгети-леди. Эгер Ира соны билген болса, сонынъ уьшин картты кармакка алып, ога тек дача тувыл, не зат та эттирмеге болган. Сонадай дарман ман куланганы уьшин, суд кеспеге боладылар да.

– Э-ге! Эндиги англайман. Ол бизге шампанский иширген! Аьдем тувыл экен! Дурыс, Ира сол затты билген. Ама мага бирший айтпады. Ийт!

– Аьше, дурыс. Элбетте, ога карт пан байланысты уьзип болмас. Копь акыл керек тувыл соны билмеге, – деп Пупс бирден завкланып кетип, – Бизге экевмизге бирге болувга наркотик керексиз. Биз бир-биримизге булай да аваспыз! – деди. Эм куьлеп кушаклады.

Суйтип, мен озьимнинъ «шуйшимди» билдим.

* * *

Бир неше куьн кеткенде, Пупс мени Домбайга аькетти. Номерге киргенлей, ол уьстиндеги костюмды куьйизге таслап, колымнан тартып, орындыкка аькетти.

– Токта! Айвандай кайтесинъ? Мен сага ойынишак болган-манма? – деп, колымды сувьрып, ашувландым мен.

– Аьше, не зат? Сени аьдуйвлеп аьзирлемеге керекпе? Мен сага заьрмен!

– Сен арттырма, огырсыз! «Аьзирлемеге керекпенме» ,дегининъ не?

– Кыскаяклыды суйпап, обип, аваслы эткенге суйтип айтадылар.

– Мага сол затлар керексиз! Сен яман затлар акында со-ьйлеме!

– Сен туьра биринши секретарьдинъ ашыгырындай экен-синъ.

– Ол ким? Оны мага неге айтасынъ?

– Биринши булай бир яс кыскаяклы ман ашык этип, соны уйгыналав боьликтинъ етекшиси эткен эди. Соны ман олар онынъ тыншаятаган уьйинде коьрисетаган эдилер. Бир коьрисувьде Би-ринши сонадан сенинъ эроген зонанъ кайда, деп сораган. Сендей болып, кыскаяклы да оны англаган йок. Сонда ол каеринъе тиймеге, оьппеге керекпен, сени авас эттиреек уьшин, деп сораган. «Мага ишимге кирсенъ, авас боламан» деген коьп ойламай Бириншидинъ ашыгыры. Биревлер суйтип Светлана Мухаметдиновна айткан дейдилер. Ол да онынъ ашыгыры болып юрген.

– Ол ътирик! Светлана Мухаметдиновна бек намыслы, таза кыскаяклы! Ол байына алал турган! – деп мен якластым.

– Мен суьйтип айтаялмаспан. Байы турып, оны ман бола-таган эркекти мен таныйман.

– Ол ътирик! – деп мен унаспадым.

Пупс ъзининъ баслаган соьзине кайтты:

– Сени авас этпеге кыйналмай, ишинъе кирип кояйым.

– Бетсиз! Мени мен деп соьйлеме! Мага сеннен бирший керек тувыл, бурылып, кетпеге боламан!

Сол куьн Светлана Мухаметдиновна акында айтканы акылымнан таймады. «Сен сондай болгансынъма? Неге? Мен сени маьлек деп ойлаганман!» – деп кайгырдым.

Ама бетлеме биревди, ъзинъ бетленген боларсынъ деп, босына айтылмайды. Мени бетлейтаганларын билдим. Карсы не зат этеексинъ?

Эндиги биз йолыгысып, туьрли-туьрли ерлерге бардык. Мен коьнвилимди авладым, ога мен керек эдим. Артымнан калмай, ябысып, айырылмады. Арамызда эркинли байланыс туьзилди. Бир ерге барганлай, биз номерге асыктык, сонда Пупс уьсти кийимин ерге былактырып, орынга тартты.

– Аьзирленмей, кушакласып ятамыз! – деп ъзининъ шыдам-сызлыгын билдиретаган эди.

Бир йылга ювык биз суьйтип юрдик. Мен де сол коьрисуьвлерден болган затларды мутып, тыншайдым. Ол да. Базар куьнлерде, байрамларда биз баскалар тыншаятаган ерлерге бардык. Ол мени бир Ессенуьк бетке, бир Домбайга, бир Архызга, а бир кере денъизге, Сочиге алып барды. Коьлигимиз баягы «Пирожок». Пупс ъзин бек енъил елпуьв юргистти, сол енъиллик мага да коьшти. Бизге эркек пен кыскаяклы афа бола таган байланыстан ъзге бирший керекпеди. Мен байга бармай, оны ман кавысатаганыма, ол пишеси турып, мени мен заман озгаратаганына экевимиз де кыйналмадык, уят деп санамадык. Ол мага: «Мен ъзимнинъ яшавымнан бек сени суьемен!» дегенине авьликпеге аз калатаган эдим. «Мен де, Пупс, сени баьрисиинен артык коьремен!» деп куванганымды айтатаган эдим. Ол мага сенди, мен де – ога. Биз калган затты ойламадык. Бирге яшап болаягымыз акылга да кирмеди. Тек буьгуьн, эртен, бирсигуьн рассак экен, бир ерге барып, завклансак экен. Онынъ уьйинде турган пишеси, баласы акында ол бирший де айтпады, мен де сорамадым. Ол да меним уйим акында аз сорайтаган эди. Мен де аз хабарлайтаган эдим. Ама суьйтип дайым соьзылып болганы йок. Сонъгы кере биз меним куллыгымда, библиотекада, коьрестик.

– Меним айлак намыслы аявлым, элимизге кыйынлык келген, – деп ол тамам бир кавгага кетейтырғандай совз баслады, – Райондагы исимди, коьп куьнлер бармаганым уьшин, йойдым. Мени мен аьскерде болган досым Мескуьвде ислеиди. Соьле савлай йигитлер сонда. Мага кел, дейди. Бас каламызды кавыфлыктан коршаламага шакырады. Оьтпек сонда, акша сонда. Мунда мага ис йок. Мен де ырызкылы ерге барсам экен! – деп асыгыслы айтып, увьфтымга оьпти.

Суьйтип, биз орынга да ятпай аманластык. Бек енбил аманластык. Мен йыламадым, биршийге кайгырмадым. Ол да солай. Тек бир кесек заман кеткенде, мен окында бизим йолыгысларды эске алдым.

Ийги номерлерде токталганьмызды, туьрли емислерди егенимизди, шоьлмек савытта берилген таьтми асларды, балконда олтырып шай ишкенимизди, барган экскурсияларды эске ала турдым. Сол коьнбил мага кайтканын сагынаман. Энь аьлемети! Пустынъ келбети алдымга келмейди. Онынъ орнында баска бирев мен болгандай, оны эске де алмайман.

* * *

Пупс пан айланганым меним акылымды баска якка аькете-таган эди. Ялгыз калганда, мен бираз айыкландым. Эм едилеп, аьлимди ойладым.

Кызлыгын йойган бизде оьзи шуьшли коьфринеди. Кайдай аьлде сол зат озса да, кыз сога оьзи яваплы болган. Мен калада туьып, калада оьскенмен. Миллет акылымнан мен энди де босамаганман. Миллет акыл менде тереп, билинмей сакланады. Сонынъ уьшин болган зат, тап яшавымды уьзгендей, ашшы коьфринди. Мен билмеймен, меним не шуьшим бар экенин? Мен оьскен еримде келиссиз тербиялав алганым уьшин болса, билмеймен? Бурьнгьдан кыз бир кавыфлыкка туьсип олтырмасын деп, уьйден шыгарган йоклар. Бетин, шашын, этин ябатаган кийим кийгисткенлер. Тил кайтармайтаган, йигерсиз, саьыр болганын унап, асыраганлар. Мен суьйтип оьскен йокпан. Байга барув мыраттан баска, мен билим алып, куллык этип, аьдемлер арасында онбайлы орын тутып яшаганьмды суьйгенмен. Энь баслапкы шуьшим – суьйтип оьскеним. Куллыкка туьспей, уьйде капалып олтырған болсам, мени мен бирший де болмас эди. Ама буьгуьн кайсы кыскааяклы да куллыксыз оьзи-оьзин коршалап болмас – ол да белгили зат.

Эгер мен, байга бармай, Тахир мен яшап баслаган болсам, баягы мен шуьшли болаяк эдим. Аман да мине менде болган зат

Тахир мен болган болса, мен оьзимди деп емес эдим. Меним енвил акылым уьшин янбылыс эткенмен деп, менде туьзелмеге амал болаяк эди, яшавымды дурыс йолга шыгараяк эдим. А деп? Мени корлаган аьдемди шуьшке келтирип болмайды. Аьше, сол зат дурысна? Мен биревге айтаялмайтаганым уьшин мага якласкан бирев де табылмайды!

Айтканымдай, сол куьнлерде мен аскакка да асылаяк болдым. Асылмага терек таппай, сыякта соны этип болмаягымды билип, мен соны уьйде этпеге мыратландым. Бавды люстрага байлап асылганда, авырлыктан люстра тамыры ман сувырылып, мен полга йыгылдым, люстра уьстиме туьсти. Анам меним пешимнен (боьлемнен) шыккан шав-шувга келип, мени полда ятканымды коьрип эм мен не этеек болганымды сезип, мени дуьмбижлеп тоьбеледи. Акырыклап, оьзи талып, йыгылганша тоьбеледи. Сол бизим миллет тербиялавымыз! Эндиги мен аскакка асылувды акылыма алмага да коркаман!»

* * *

Сол ерде Саит куьнделикти окувын боьлди. Ол эсине сол куьнди алды. Оларга барганда, Жунна яткан пешке (боьлмеге) кынъырайтылып ашылган эсикке карап, полда бав ман люстра ятканын коьрди.

– Бу люстра ман не болган? – деп ол Мархабадан сорады.

– Ята берсин! Анав ийт оьзи йыйыстырсын! – деп Жуннадынъ анасы ишиндеги ашувын тыйдыраялмады.

– Ремонт этесинъизбе? Янъы люстра тагаяк болганма? – деп сорады Саит.

– Аха, этер ол сага ремонт! Янъы люстра алгандай карувы барма?! – деди оькинишли Мархаба.

Саит сол заманда Жунна ман болганын, тек соьле куьнделиктен окып билди. Эм ол ога дирек болалмаганына, оьзининъ кайдай да бир шуьши барына бек оькинди. Окувын токтатып ойлады. Сонъ тагы да куьнделикти окып баслады.

* * *

«Эндиги анам мага кышкырады. Ашувы кетпейди. Туьфра да эте болар. Тек мен онадан коркпайман. Мен биршийден де коркпай басладым. Мага шуьшимди билдиреек уьшин корлаганлар, а меним шуьшим болмаган. Мен оны аьруьв билемен. Ама биревден де бир демев тилеялмайман.

* * *

Аьдем тувганына оькинип яратылады. Неге десенъ, ол тувган оьлеек уьшин. Ол кыска болжалга яратылады. Сол кыска заманда ол оьзининъ не зат уьшин яратылганын анълап та анълаялмайды. Коьплер яшавда белгили ыз калдырмага шалысадылар. Солардынъ биревлери кыянатлык этип те ыз калдырмага боладылар. Бар бир танысым: «Мени урлакай этип те телевизордан коьрсетселер экенлер», – деген.

* * *

Меним юрегиме йолларды билмеге кыйын. Бирев айткандай: «Сонда бир кус ушады, бир йылан йылысады».

* * *

Не уьшин яшамага керегимди билмей, мен аьлсизбен.

* * *

Шырак соьнген –
 Нуры онынъ яйылады.
 Ёуьл уьзилген –
 Тамырсыз да буьрленеди.
 Кобыз сынган, бузылган –
 Кулакка йыры шалынады.

(Надсон)

* * *

Эндиги: «Аьдемнинъ яшавы: Суьюв келеегин сезген, Суьюв болган эм Суьювди эскерген уьш шакка боьлинген деп шайыр Марина Цветаева язганы мага бек алыс, ят зат болып анъланады. Сондай маьнелер мен шайыр оьзининъ ишки дуньясын белгилеген. Белки, ол суьйтип бу суьвик дуньяды коьргиси келген. Язув зегенлиги болган аьдемлер наьсиплилер. Олар акылыларында аьдемнинъ яшавын ясап биледилер.

* * *

Билмеймен ким, бирев айткан ой бар: «Янъылысы болмаган кыскажкы ол тап айванлардынъ ургашысындай».

* * *

«Афзаттынъ да баасын билген аьдем – циник. Эндиги баьфриси де циник болятырлар», – деп Оскар Уайлд язган.

* * *

Казик мага уйленемен деп айтты. Мен ол эсирик аьлинде айткан деп ийнанмадым. Мен дайым да оны селекелеп, козып юргенмен.

– Сен куры етиспей турысынъ! – дедим мен ога.

Неге десенъ, сондай эркекке басымды коспага меним акылымга бир де келмеген. Аман да ол меннен таймай, ялгыз калдырмай юрди. Биз оны ман кешликлерде, булай йолыгысларда ишпеге олтырган эдик, бизим арамызда биришый болганы йок. Бир кайтам коьп ишип, танысларымызда биз оны ман бир орында кондык. Мен оны ювытпадым. Эртеси куьнде де. Тагы да бир суьйтип болды.

– Мен сенсиз тураялмайман! Бол меники, – деди.

Сонда мен туврасыннан соьйлегенди суьйип айттым:

– Сен де, мен де балалар тувылмыз. Соьле биз булай йолыгысымыз, эгер бирге яшасак, сен мага тынышлык бермессинъ. Сенде баска бирев болган деп, каныгаяксынъ?

– Мени мага дейим болганы кыйнамайды. Сен мага соьле ярайсынъ эм мен сени мен яшаякпан. Биревге де сени калдыргым келмейди!

Суьйтип биз уйлендик. Басында бизим уйде турдык. Сол вакытта мен кыйынагы аз деп, библиотекадагы куллыгымнан кеткен эдим. Ол да, мен де ислемаймыз. Акша бир ерден де тувспейди. Анам мени базага ислемеге шакырды. Казик артымнан калмайтаганнан себеп, мен куллыкка тувсемен деп барганда, мага тагылып бирге барды. Сонда складтынъ басшысы бойлы, ярасык эркек эди. Ол мени учётчик этип алаяк болган эди, тек Казик соны коьрпип, сондай ерге мен сени калдыраялмайман деп, мени артка аькетти. Сонъ сонда бараяк болганым уьшин, мен эркеклерге караякпан деп, канымды ишти. Анам да бизди караудан тамам безди. Ол, бизди караганы аз болса, биз куьнсайын уйде, баска якта ишип юретаган эдик. Анам бизди кувды. Биз калада квартира алып, яшап басладык. Эндиги акша тек аска тувыл, квартира уьшин де тоьлемеге керек болдык. Басында анам бир айга квартира уьшин тоьлемеге акша берди. Азык-тууликти де онадан алдык. Аман да анам сол затларды бирден токтатты. Биз йолдаслардан борышкага алдык. Сонъ йолдаслар да

бермей басладылар. Биревге де бирев керек тувыл. Казикте авылда уйинде эски машини ятатаган эди. Атасы акша берип, сол машинди юретаган этип, калада таксисттей аьдемлерди юргистти. Бираз акша бизге туьсти. Мен уйде ялгыз калып басладым. Онсыз калганымды ол яратпады. Куллыгыннан кайтып, савлай квартирди тоьнзтерип, мени шешиндирип, ийискилеп, меним ога кыянатлык эткенимди изледи. Бириши таппаса, туьрли-туьрли шекленуьвлери мен канькты, сенде ким биринши болган деп, еп, канымды ишти. Басында мен уьндемей шыдаятаган эдим, соньында бириншим оьлген деп, оьзим де оны ябаладым. Уйимиз бакьырк-кышкьырыкка айланатаган эди. Эртеси куьн ол эсин йьйып, баска аьдем болып, кешируьв тиледи. Мен тегафан таркадым. Тек ол куьнлевин тасламады. Акишасызлыктан себеп, квартирада бизге яшамага кьйын болды. Казик атасы-анасы турган авылга коьшеек, деди. Авыл каладан узак болмаган ерде орынласкан эди. Мен энди ол атасы-анасы касында уялып, эсин йььяр деп, сенип, оны тынъладым. Элбетте, авылда турганнынъ энъ аьруьви – ол тургандай меканынъ болганы. Оннан баска емек таппага да енбил эди. Ералма, ун, май, емис тегин. Атасы-анасы бизден сол затларды кызганмадылар, биз де сорамай алдык.

Коьшкенлей, мен аягым авьф болганын сезген эдим. Кувангандай затым болды. Казик те суьйинди. Ишинъде аьдем осееги – аьлет сезим. Оны тек кыскааяклы биледи. Ол янъы дуньяга йолды ашатаган куваныш! Аракьды бала тувганша авызымга алмаспан деп, оьзим-оьзимге ант эттим.

Азбарда эки уй бар эди. Бабьримиз де уйкен уйде бирге турмага болган эдик. Онынъ ювьклары: атасы, анасы, карындасы, мен олар ман бир тил табаялмаягымды коьргенлей анълап, бизге яшамага кишкей уйди бердилер.

Кишкей уй де яман тувыл эди: кербшитен каланган, тоьбеси телетин мен ябылган, иши де таза, ремонт этилген. Мунда бала тавып, оны оьстиреегимди акьлымга алып, яшап басладым. Алдыда болаякка бек сенип яшадым. Казик алдынгындай калада таксист болып иследи. Эртеникте кетти, кеште кайттты. Ога клиентлер авылдан да табылдылар. Бир-эки ай излеп, акшалы декретке шыгарман деп ойлап, мен авыл мектебине барып, директор ман дерис беруьв акьында соьйлестим. Директор уйкен классларда адабияттан окьытаягыма фазы болды. Мен тиледим, ол да ярдамласкьысы келди. Мен, куллыкка туьсеегиме суьйинип, Казикке айттым. Байымга мен оьзим соьйлескеним ярамады. Бизге акша етиспегенине

де карамай, уйкен урсыс коьтерди. Онынъ бакыфыгынан коржып, мен озимди де шуьшлетеек болдым. Онынъ айтканынша, кыскаяклы озьзи бир зат акында да эркеклер мен соьйлеспеге болмайды. Сол зат байында шекленуьв тувдырады, сога кыскаяклы шуьшли, деди. Мен сол заманда бизим савлай аьдетлерди пишелерин куьнлейтаган эркеклер шыгарган болар, деп ойладым. Ишимдеги балады сескендирмей, онынъ тувганын карайым деп, мен иске бармай калдым.

Аман да яшавымыз озьзинше бурылып кетти. Ол дурыс яшап баслаганларда туьз йол болатан, а мендей кыйшайган терек бутагында наьсип болаякпа? Кысметтинъ озьзининъ йоллары бар. Эм оны туьрлендирип болмайтаган. Биз байым ман бирге уьйге керек-ярак сатып алмага мен ислеген посёлоктагы универмагга бардык. Туькенде Казик техника алатлар сатылатаган бетке карамага кетти, мен болсам, кийим сатылатаган бетке бардым. Барган еримде кийим карап турганда, уьстине кара костюм, басына шляпа кийген киси касыма келди. Ол коьзлерин меним юзимнен алмай, йылмайып:

– Жунна, сенсинъме?! Мен сени таныдым, – деди.

– Мен сизди билмеймен, – деп сейирсинип, ога явапладым.

– Кайтип билмейсинъ?! Сен бизде «Билим» деген ямагатшылыкта ислеген эдинъ, а мен райсобезде, мен аьли де сонда ислеьмен. Сен каердесинъ? Сен бизден кайтип кеткенинъди анъламадык, – деп куьлемсиреди.

Онынъ коьп маьнели куьлемсиреви мага ярамады. Мунавдай йолыгыс мага коьп зарарлык тийген истен аьдем мен мунда болаягын мен саклаган йокпан. Бовтен де: «Сен бизден кайтип кеткенинъди анъламадык», дегени кырлы эскеруьвлер мага тувдырмады. Пустынъ айтканына коьре, кайтип кеткенимди тек боьлепиштеги балалар билмеген боларлар. Онынъ коьзлеринде эр кисилер ензил акыллы кыскаяклыларга карайтаган аваслы ушкынды коьрп, мен, озьге явап бермейим деп, бурылдым. Сол вакытта Казик те келди, ол касымда турган эркекке соравлы карады.

– Биз мунда районда бирге куллык эткен эдик, – деп, эркек кешируьв тилегендей айтты.

Олар соьйлестилер. Сорастыра келип, олар бир-бирине кардашлар болувын билдилер, эркектинъ аты Сафар эди, ол Казиктинъ атасын аьруьв билген. Олар соьйлесип болганда:

– Бу бизим келинимиз. Биз авылымызда ата юртымызда яшаймыз. Юзык бол, Сафар, – деди Казик.

Эркек кабакларын туйуйп, кардашы суйтип айтканды яратпады. Мен соны сездим эм не ушин солай эткенин де туюсундим.

Бу йолыгыстынъ бек юзык арада кайдай ызы болагын сакламаган эдим. Бираз заман кеткенде, кайынанам бизге уйге кирип:

– Сен бизге алал болган йок экенсинътагы! Сондай келин бизде уйде болагын билмегенмен! – деп ол мага ашувлы карады.

Оннан да беспетер болып, озин Казиктинъ карындасы юристти. Ол мени каралдыда коьрип, касымга ювыклап:

– Картлардынъ тоьсемеси болган, кахне! Бизим уйимизден кет! – деп бакырып, энъкейип тас алып, былактырды.

Мен уйге кирмеге асыктым. Карындасы озлерининъ уйлерининъ басамакларында олтырып, кардашын саклады. Мен уйден шыкпай турдым. Казик кайтканда, карындасы кардашын шакырып, уйлерине киргистти. Шилле айыннынъ бир исси куьни эди. Бизим уйде де, олардыкында да каралдыга караган терезелер ашык эдилер. Басында давазларын тындырып соьйлегенде, айтканларын аьрув анъламадым. Сонъында ала кышкырык басланды.

– Меним йиенлеримде канжык аналары болганына мен еткермеспен! – деп кышкырды кайынанна.

– Мен оны ман яшаякпан! – деп катырып, явап берди Казик.

– Меним коьзлерим коьрмеген ерде кайтип суйсенъиз суйтип турынъыз. Бизим бетимизди каралатып, бизде турганынъыз тамам! Калага кетинъиз, кайда суйсенъиз, сонда кетинъиз! – деп бакыра берди анасы.

Сонъ юректи яратаган давазлар шыктылар эм аясы ман шалпылдатып соккан сеслер занъырадылар. Ол анасы улына шапкылаган эди. Арасында меним атымды айтып, каргаганлары эситилди. Казик бек ашувлы болып уйге келип, мени аямай, истен шыгып тоьбеледи. Онадан алдын ол бир де деп яман сокпайтаган эди. Тоьбелевден мен аьвлигип, эсимди йойып йыгылдым. Коьзлеримди тек мафаз уйде аштым. Бас авырды, этим, бетим коьгерген эди. Уйде мен иш таслаган эдим, коьп кан шыкканнан байым коркып, мафаз уйге аькелген эди. Тегаран сав калдым.

Кыскаяклыды шешекей байлам ман да согып болмайды, дегенди бир ерде окыганман. Ол Европада, куьнбатар халкларда. Бизде аягы ман да, коллары ман да дуюмбижлейдилер.

Мараз уйден сонъ, мен анамнынъ квартирасына кайттым. Казик мени сонда табаяк болды. Биз эсикти ашпадык. Анам уйде болса, колына шаткы алып, киевин кувалады. Казик келуевин коймады. Сол заманда анам милицияга афризе язды. Милиция киев мен сойлеп, шушке келтирилмеге болаягын айтып, оны токтатты. Ол озге мага распады. Мен онадан коркып, бир кесек заман ялгыз орамда ковринмедим. Мен оны ман бирге туралаяк тувылман. Врачлар менде баска бала болмас, дегенлер. Меним туъз йолга туъсувъ мырсатым уъзилди.

Байымнынъ атасы-анасы, карындасы алдында шушли болганым ушин, мени шушке келтирдилер. Язаладылар, баласыз да калдырдылар».

* * *

Бу ерде Сайт куьнделикти окувын боьлди. «Бу кыздынъ тоьгинип язганларын окып, мен дурыс этпеймен», — деп ол блокноттынъ бетлерин бармаклары ман сайбаластырып, ойлап олтырды. Эм Жуннага тел сокты.

Кыз трубкады алып, асыгыслы сорады:

— Сен окыдынъма? — деп.

— Савлай окымаганман. Мен сенинъ ашыктан айткан сезимлеринъди билмеге намысланаман. Бирев соны билгени аькис болар.

— Окы. Энь сонъыдагы затларды окысанъ экен.

— Аруув, — деп Сайт окувын бардырды.

Белгили язувшылардынъ, аьлимлердинъ язылган ойларына эс салмады. Олардынъ коьбисининъ атлары, тукумлары язылганлар, бир-эки язувларда атлары, тукумлары салынган йок эдилер. Солар Жуннадынъ оззининъ ойлары боларлар деп, Сайт балады.

«Эгер мен биршийге яравсыз болсам, бу дуньяга не ушин яратылганман. Бир зат ушин мен керекпен де?» — деп язылганды окып, Сайт коьп ойланды. «Ол савлай акылын оззине каратып яшайды. Аьше, деп ойламага болама? «Неге мен биршийге де уйренмегенмен?» — деп ойлаяк орнына, яравсыз болып тувганман деп не зат айткысы келеди. Баска язувында: «Менде таянгандай затым йок. Мени тапканда, аякларыма салмай, айландырып, басыма тоьнътерип салганлар. Суьйтип, тоьнътерилип турып,

яшап болама?» Ким сени салган? Кимге сен керексинъ суйтип тургандай? Сен озинъ аякларынга басып, юрип уйренмеге керек эдинъ де, деп язувлардагы ойлар ман Сайт эристи. «Ол озин биревге усамаган табтиштей тек озин коьреди», — деп куьнделиктинъ кызыклы ерлерин оқып бардырды.

Куьнделиктен

* * *

«Суйтип туьнзилеп яшаган заманда, бир болган зат мени авдарып, аяк уьстине салды. Сонда мен яшамага амалым барын ойладым.

Сол куьн уянганлай, мени мен бирший болмага керегин ойлап турган эдим. Суйтип болаягы меним акылымга келмес, туьсиме де эммес эди. Бир он саьатте бизим эсикке бирев шанъ сокты. Мага бирев де келмейтаган, а анам муна заманда куллыкта экенин билгенлер де келмеек эдилер. Мен, акыфтын адымлап, эсик касына бардым, эсиктеги тесикке карап, сол саьатлей сескенип, басымды артка алдым. Эсигимиздинъ алдында милиция кийим кийген бир киси турган эди. Бираз ойлап, мен эсикти аштым, кисиге карадым, алдымда мен ислеген районнынъ милиция етекшиси эди. Адаладым. Бу кисиди мен милиция формасында бир де коьрген йокпан, сонъ уьшин эм мага неге келмеге керекти ойлап, ога саьспекледим.

– Жунна Шокаева сенсинъме? – деп ол сорады.

– Мен, – дедим.

– Мени, сизди аькелинъиз деп, йибергенлер. «Кобан» деген конагуьйге барув керек, – деди ол.

– Не уьшин? Ким сизди йиберген? Яде озинъиздинъ милиция исинъизге кереккенменме?

– Йок. Ис уьшин тувыл. Мени бизим начальство йиберген. Хызыр Асланович Хаджиев озьзи.

– Ким? Хаджама?

– Меним маслагатым: сиз онынъ атын суйтип айтпанъыз. Аьше, сол.

– Ол Мескуьвде да? Онадан бир сес шыкпайтаган эди. Маь сага, керек болса! – деп мен озьзим-озьзим мен соьйлескендей айттым.

– Билмеймен. Оны туьнегуьн бизим МВД министрлери оьзи аэропортта йолыккан. Хызыр Асланович сизди люкс номерде карайды. Кешикпеге ярамайды. Буьгуьн ога энди де мероприятиеге баруу керек. Заман аз калган.

Мен район милициясынынъ этекшисининъ соьзлерин сонъына дейим туьсинмедим, ойламага заман болмады. Не тапканымды уьстиме кийдим: джинсы белдемеди, яс аьдемлер куэтаган енъсиз кара майкады. Шашымды тарап, бетимди суьртип, шыктым. Район милициясынынъ этекшиси меним кийингенимди коьрп, кыйшайды, сонъ не болса, сол болсын деп, колы ман силкип, мени мен уьйден шыкты. Уьй алдында оны карап, янъы иномарка туру эди, сога олтырып, конагуьйге кеттик. Конагуьйде люксттынъ алдында костюмлар кийген, ак коьйлеклерине галстуклар таккан саклавышлар йолды бувдылар.

– Бу Хызыр Аслановичке. Ол оьзи шакырған, – деп мени мен келген этекши люкс-номердинъ эсигин ашып, – Шокаева сизге келди, – деди.

– Кирсин, – деп кынъырайтылган эсиктен даваз эситилди.

Мен кирдим. Терезе бетте уьстине кара ыстан, кыска енъли ак коьйлек кийген эркек мага коьзлерин шуькирейтип карады. Ак коьйлегининъ ийинлеринде алтын туьсли генерал аьпелеклер тагылган эдилер. Мен адаладым, тилимди ютпага аз калып, каттым.

– Жьюн Жадоба! Кызганшак кызым! – деп куванышлы айтып, Пупс эки колын яйып, келип кушаклады. Меним кевдем онынъ оьскен юмсак курсагына тыгылды. Ол семиргеннен оьзи-оьзине усамайтаган эди. Ол артка тайып мага куванышлы карады. Кызыл шырайы, май ягылгандай, йылтырайтаган эди. Кара шашлары, куьмис бояк боялгандай, агарган эдилер. Мен оны таныган болсам да, орнымнан коьгалмай, кенетен аьдемге карагандай, коьзлеримди батлаттым. – Кайтесинъ, Жьюн Жадоба? Меним аявлы француз кызалагым? – деп сорады.

– Сиз ша? – деп саьспекледим.

– Сен мага атанъа айткандай, «сиз» деп неге айтасынъ? Мен сенинъ Пупсигинъ, Хаджаман.

– Коьргенимге ийнанмайман!

– Кел, аьзирленмей, – деп ол меним коькирегимди колы ман ыслап, сукланган шырай этип, – Энди де аьруьв! – деп мени шешиндирип баслады.

Мен суьйтип эткенине карсы эдим, тек сонъ билдирмедим.

– Мен кайтип озимди юргистеегимди билмеймен, – деп акыф-тын даваз шыгардым.

Пупс токталып:

– Жыюн Жадоба, сен тагы да бергинъ келмейме? Мен сага ярамайманма? – деп оьпкелегендей карады.

– Онда тувыл куллык.

– Аьше, неде? Шешин!

– Мен деп аьзир тувылман. Сиз сол такым йыл йогалып келдинъиз. Ботьен де, муна кийимдесинъиз!

– Мен кийимди шешермен, – деп ол генерал аьпелекли коьйлегин шешип, ак майкада калды. – Эндиги коркпа, аявлым. Сенинъ Пупсынъ шынты генерал болган. Бу юлдызлар мага коьп заман кетпей тагылганлар. Сол тагылган куьнде мен сени ойлаганман, сен соларды коьрип, сукланарсынъ деп!

– Сукланаман. Тек...

– Кайтесинъ сосы сен! Мен алдынгындайман. Мага тиймеге боласынъ? – деп ол куьлеп, колын созды.

– Билмеймен? – деп мен олтыргышка олтырдым.

Ол да олтырды. Аннан-муннан соьйлеп, ол оьзи болган затларды хабарлады.

– Мескуьвге мени аьскерде бирге болган йолдасым шакырды. Сонда мага карадылар, амаларымды тергеп, яраттылар. Ярым йыл кеткенде, мен белгили уйкен ведомствода хожалык тармагында иследим, сонда коьтерилдим, мени савлай ис кагытлар юргистетаган тармактынъ етекшиси эттилер. Алдын аьскерден мен лейтенант болып уйге кайткан эдим, йыл сайын мага бир юлдыз тактылар, мине сана... Пупс генерал болды. Мескуьвдынъ тоьгеригинде уй де салдым. Орталыктынъ етекшилери мен ювыкластым, – деп айттып, соравлы мага карады, – Сен ша? – деди.

– Мен де сен акында ойлаган эдим. Ама сен кайда йок болганынъды айтпадынъ да? Тез арадан сени коьфермен деп ойланган йокпан. Ботьен де, мунадай аьлинъде.

Пупс яркылдак язувлы сиседен ишимлик куйып увьфрлады. Сонъ холодильниктен коньяк сисе шыгарып, рюмкаларга куйды.

– Менде тезден йыйылыс болаяк. Сизинъ басшыларынъыз табиятка тыншаймага шакырғанлар. Кимди коьргинъ келеди деп сораганларында, мен менимен районда ислегенлерди эм сени ойлап, айттым. Мен сенсиз бараялмаспан! – деди ол.

– Мен бараялмаспан! Келискенше кийинмегенмен. Парикмахерскийге де барув керек эди, – деп асыгыслы явапладым.

– Англавлы! Тек мен сенимен болмай, сеннен айырылаялма-
спан. Кел меним кушагыма! Бизде заман аз! – деп ол согыстырып,
рюмкады актарып, мага да иширип, – Заман аз, аявлым! – деп
буйырык бергендей карап, ыстанныннын белбавын шешти.

– Мен эсимди йыйсам экен? – деп тилендим.

– Сен аyleметсинъ! Биринши кере ятамызба. Мен оюзимге
совз бергенмен, расканлай, сени мен орынга ятпага. Алдынгын-
ша. Суыйтип мен сени сагынганман. Мен совзимге беркпен! Сен
билесинъде, – деп ыстанын шешип, оны олтырғышка илди, сонъ
майкасын да шешти.

Онынъ салпыраган уыйкен курсагы эс эттирди. Яланъаш
болып, олтырғышка олтырып, мойнына тагылган юрек кепте
ясалган медальонды шешип, стоьлге салды. Сонъ мага ювыклап,
кушаклап, уьстимдеги майкамды шешип, меним арка бетимдеги
тувймелерди агатып, кыспамды шешип алып, аьпелекли коьйлек
уьстине салды.

– Пупс, деп келиспейди! – деп мен бу йорыксыз зат экенин
коьрсетек болдым.

– Сен тартынма. Мен алдынгындай сенинъ алал ашыгырынъ-
ман, – деп ол мага суьйдимли карады.

Сонъ тагы да эки рюмкага коньяк куйып, оьзи де ишти, мага
да иширди. Сонъ авыр тыныс алып олтырды. Стоьлде яткан ме-
дальонды коьрсетип:

– Бу мени коршалайды. Эм оylimим де мунада, – деп ол ме-
дальонды ашты, – Оylimсиз Коцейдегиндей, – деп куьлемсиреп,
медальоннын ишиннен йылтыравык кагытка оралган кишкенекей
дувады коьрсетти, – Меним дувам! Яшавым! – деп ол медальоннан
сары капсулады алып, коьрсетти, – Бу дарман. Порошок. Кайдай
суьда да ирийди. Ирисе, нарзан суьда да билинмейди. Ишилсе, аь-
демди сол саватлей йыгады. Сав калдырмайды. Врачлар диагноз
салсалар, юреги оьзи карувсызланып токталган дейдилер. Оьзи-
оьзиннен, бирев кириспей оьлген, дейдилер.

– Сондай ув сага неге керек? Сен биревди оьлтирек боласынъма?

– Биревди тувыл! Оьзимди! Эрте-кеш аьдем оьлетаган. Шагы
келсе.

– Оны оьзинъ мен неге юргистесинъ? Уьйде сенгендей ерде
сакласанъ?

Ол дувады да, капсулады да артка тыгып, медальонды явып,
стоьлге таслады.

– Бу булай зат тувыл. Онынъ кереги бар, – деди.

– Увды озинъ мен неге юргистпеге керек? – дедим сейир этке-
нимди токтаталмай, соравлы карадым.

Ол айтайым- айтпайыма деп, мага сынап карап, сонъ
айтты:

– Кыралда эки яшав ман туратаган аьпеликлилер акында
эситкенсинъ. Арнавшылар (оборотеньлер) акында. Олар алсувдыр-
лык пан каьр шеккен куьплерге кирискен эдилер. Сондайлар акында
телевизорда коьп коьрсеттилер, газеталарда коьп яздылар. Олар
оькимет службаларда ислеп, криминал ман тар байланыста эдилер.
Сондайлар меним саунамга келетаган эдилер. Меним уьйде амам,
саунам бар. Сонда олар ашыгырларын да аькелдилер. Суд кесилеектен
алдын меним саунамда ясыртын камера ман согылган суьвретлер
шаатлыклар болып келтирилген эдилер. Сонынъ уьшин тергевши ор-
ганларда мени куьпти ашпага биринши катнавышы деп санадылар.
Боьтен де, тергев ис барганда, мага генерал аьпелеклерди тактылар.
Уьшининъ айтсанъ, сол камералар барын мен озим де билген йок-
пан, олар тергев исти юргисткенлердинъ коллары ман салынганлар.
Алсувдырлык пан каьр шеккенлерге сол затты анълатпага кыйын,
олар кеш-эрте мени излеп баслаяклар. Соьле тергев ис бардырылады.
Кутылса, мага да язалав болаяк. Мескуьвде криминалдынъ уьйкен
куьши бар. Олардан кашып та кашаялмаяксынъ. Олар оьш алып
та биледилер. Олар аьдемге этпеген затлары калмайды, отка са-
лып та писифедилер, тырнаклары астына ийнелер де тыгадылар,
кабакай ийтлердинъ ишине де таслайдылар. Басынъды алаялсанъ,
аьруьв. Сондай язалавдан Алла сакласын! Олардынъ колларына
туьскишей, мунав капсулады ютасынъ да, акыртын, тынышына
ян берсенъ колай, – деп Пупс медальонды алып коьрсетип, орнына
салып, коьнбилин туьрлендирди, – Кой! Куванышлы зат акында
ойланаяк. Савлай шешин! – деп ол мени шешиндирип, сыйпап,
яланъаш этимди карады.

Мен ишимнен унамаган болсам да, карсы болмадым, уьндеме-
дим. Орында биз коьп болмадык. Бираз ятып, Пупс турды.

– Деп болаягын билмегенмен. Бизде кызыклы кавысув болар
деп сенген эдим. Сен сувьксынъ. Мен сага ярамайманма? – деп
сорады.

– Сен бир якка асыгасынъ да... – дедим.

– Аьше, аьше, – деп озьи-озьине соьйлегендей, – Мен сакланган-
ман. Кенем де барып ювынайым, – деди ол.

Ол ванныйга кетти. Мен, аьдетимше бираз ятып, дем алата-
ган эдим, бизде косылув тийислисинше болмаганга мен де турмага

асыктым. Карамым медальонга туысти. Мен барып, оны стоьден алдым, ишин ашып, дувады да, пластмасс капсулады карадым. Басында сол капсулады сонда номерде ишейим деп турдым, сонь мени мен бир зат болса, Пупска зарарлык тийдифирмен деп корктым. Мен капсулады белдемниниң кисесине тыгып, медальонды явып, артка орнына салдым. Ол оны тагы да ашып карамас, йок болганын билмес деп, бек сендим. Мен Пупсты олымнен саклайман, деген ой басымда айланып, меним эткенимди аклады. «Мунда баскалар коьптен бербетин овзлерине олым излейтаганлар турып, сен мунавдай акыллы аьдем, мунавдай алынъде неге ян бермеге керексинъ?» – деп овзим-овзиме катырып айттым.

Ол ванныйда коьп йогалып турды. Сонь бетявлык пан суьртинип, яланъаш кайтты. Уыйкен курсагы тизине дейим салпырайтаган эди. Энди де бир неше йыл артта ол курсаксыз эди. Кайтип аьдем тез туьрленмеге болаягы акында ойлап, сейиьрсиндим. Ол мен карайтаганымды коьрип, тагы да бек яланъаш кевдесин коьрсетеек болып, алдымда юрди.

– Мен сакланган болсам да, тагы да баска кир микробларды йок этетаган затларды куланып ювындым. Сеннен не зат юкпага болаягын сен овзинъ де, мен де билмеймен? Мафазлар толганлар, – деди ол.

Ол мен юктырмага болаягымды айтканда, коьнъилим коьтере бузылды. Соьзлер акылыма терең синъдилер. Эм мен ога ят аьдемге карагандай, сувык карам аттым. Ол карамды коьрди.

– Аьше, – деди ол кайтарып. Мен де ишимнен: «Мени мен ятпагай болгай эдинъ?» – деп ийинлеримди кактым. – Сен кайда куллык этесинъ? – деп сорады.

– Бир ердеде этпеймен, – дедим.

– Боктен де, – деп овзиндикин бардырды. Мен онынъ соьзлерин акылымга алмаспан деп, эринлеримди бир-бирине тийгистип катырдым. – Аьше, сизге гуманитар институтлар битиьргенлерге кайда иске бармага болаяк? Ол алдын райкомлар, ярыкландырув кабинетлер, профсоюзлар болганда, ис те бар эди. А школага неге бармайсынъ? – деп сорады.

– Басыннан бармадым, квалификация йойылды. Эндиги кеш, окув программалар авыскан, янъыдан окув керек.

– Бир затка турмага керек те? – деп ол медальонын мойнына такты, оннан сонь ишки кийимин де эм ыстаны ман ак коьйлегин де кийди.

– Тувра, – деп мен де кийиндим.

– Сага бирший мен ярдамласага керек болар? – деп ол мага сорапты карады. Мен ога кайдай явап береекпен, сонынъ уьшин уьндемедим. – Сен мени кешир. Мени бугуьн аьдемлер йолыгадылар. Мен ислемеге келгенмен, сонынъ уьшин баруе керек, – деп ол терезе бетке карап, ойлы болды.

Мен бир зат айтпай, турмага аьзир болып, ога карадым. Пупс шифоньерге барып, ишиннен алтын туьсли дипломатты шыгарып, ашып, ишиннен бир топ доллар алып, – Мунда бес мынъ ясыл акшаман. Сен озунъе кийим, тагы да баска затлар ал. Керегер, – деп акшады колыма салды. Мен алып, белдемединъ кисесине тыктым. Ол бизаз юрип, стоьл алдында олтырып, коньяк сиседи алып, рюмкаларга куйып толтырды. Биз иштик. Ол конфет еп, номердинъ ишинде юрип, меним касымда токталып, мага карады. Мен онынъ уьндемей караганын туьз анълап:

– Аьше, мен кеттим, – дедим.

– Элбетте. Тек менде сага тилегим бар. Сен генерал ман бир орында ятканынъды биревге де айтпа.

– Кыйналма! – деп коньяк ишкеним мага йигер косты, – Биз ювык таныс экенимизди бирев де билмес, – деп турып, эсик бетке адымладым.

Эсиктинъ алдында саклавшылар катып туратаган эдилер. Басамаклар беттеги аятта район милициядынъ етекшиси аьжувье болып, юретаган эди. Ол, мени коьрип, юмаклы карап:

– Болдынъма? – деп сорады.

– Генерал босаган! – дедим мен де тартынмай, бетсизлигимди коьрсетип.

Явабымга ол куьлемсифеди.

– Сени Анзор Джемалович сораган эди? – деди ол.

– Кайдай бир суййинши айттыныз. Муьсиревлимен! – деп мен де куьлемсифедим.

Конагуьдинъ алдындагы какыра астында аьдемлер уьймелесип турган эдилер. Соларга карап, таныдым, олар мен ислеген районнынъ етекшилери эдилер. Олардынъ коьплери картайып туьрленгенлер. Райкомнынъ биринши секретари коьзлефин шуькирейтип, мага карады. «Эрте эс этпеге керек эди!» – деп ога бакыргым келди. Мен мактангандай, басымды оьктемли коьрсетип, касларыннан оздым. «Мен сизди биршийге санамайман! Мен сизинъ генералынъыз бан ятып шыктым! Мен энди сизди, кумырскаларды, таптап эзбеге боламан!» – деп бакыргым келген эди. Элбетте, сол генерал меникиндей, олардыкы да болады. Ол мага ят аьдем. Аман

да оны ман йолыгыс мени йигерли эткен. Мен онадан акша да, карзыналы капсулады да алганым коьнзилымди коьтеринки эткен эди. Ботьен де, колыма ув туюскени мени коькке ушыргандай аьлге еткерди. Мен савлай дунья табаялмаган увлы капсуладынь иеси болганьма оьктемсидим. Оьзимди баьтирдей сездим. «Мен сырагалыман!» – деп эринлерим йыбырдады.

Конагуьйден мен орта орам ман уьйге карап, яв бардым. Бир кесек ер барганда, машинлер юрген бетте кызыл «Жигули» машин токталды. Сонадан коьк коьйлек, ак ыстан кийген шаьвжик эркек шыгып, мен бетке алгасап келип, меним алдымда йолымды бувды. Карасам, ол Анзор Джемалович эди. Мен бу расува айлак та куванып кеттим. Йогардагы мени макул коьфреди экен! Ань оьзи салынган авга шапканына кувандым. Мен онынь коьгерген эринлерине, тот баскандай юзиндеги татларына, агарган сийрек шашларына куьлемсиреп карадым. Ол алдын, яс болып коьфринеек уьшин, мыйыгын да, басындагы шашларын да кара туюске бояп юрген. Соьле аьли де, карт болганын коьрсетжиси келмей, коькирексип, басын кайкалатып, оьзин тири йигитке усаткысы келген эди.

– Жунна, сен мени сорадынъ деп айттылар? – деди ол.

– Элбетте, Анзор Джемалович! Сеннен ювык мага бирев де йок. Коьргим келген эди.

– Сен алдын мени неге излемединъ? Мен сага анавдай савкат этип, разы эткенмен де. Бизим йолыгысларымыз тагы болмага болаяк эдилер. Аьли де кеш тувыл. Мен аьзирмен, – деди ол.

Суьйтип айтканына мен бек суьйиндим. Йогарда меним якларым бар экен. Эм мен оьзимди шынты ашыгяр этип коьрсетпеге шалысып:

– Сенде баскаларынъ бар эди. Оларды да аьруув разы этсинъ! – дедим мен.

– Кимди? – сейирсинди карт боьфри.

– Кайтип кимди? Сен Ирага дача салып бергенсинъ.

– Дачады булай. Менде куллык эткени уьшин. Юзиктинъ баасы бир неше кайтам дача салувдан коьп. Соьз келискенде сорайым: сен сол юзикти наьзык колыньа саласыньма? Сога карап, мени эске аласынъма?

– Анзор Джемалович, мен сизди эске коьп аламан. Тек юзинъизди бир кере де бармакка кийгистпегенмен.

– Неге экен?

– Неге десенъ, мен сол куьн оны Ирага бергенмен.

– Аyleмет экен! Сен сол ыбырыстынъ авызын ябаяк болгасынъ. А ол, канжык, бизим арамыздагы болган затты савлайларына айткан. Тек мага юзикти алганын ундемейди. Шынты ыбырыс! Мени райкомга шақырып, шамгалганлар.

– Меним язык Пупсигим! Бир шуысиз тоънеш егисттилер! – деп ойнап айтып, мага оьлген Пупстынъ атын ога тактым.

– Мен ол ыбырыстан юзикти бармагы ман бирге сувырып аларман. Кел, бирге коьрисип баслайык. Мен сени кыздырып та турарман. Аьр йолыгысканымыз – юз доллар! – деп Анзор Джемалович мага сораулы карады.

Телевизорды карап билгенше, Мескуьвде турган проституткалар бир йолыгыска суьйтип алганлар. Мага, капканга туьскен картымды ийнандыртаяк уьшин, бираз балсынмага керек эди.

– Ушшыз тувылма? – деп сорадым.

– Бес кере келсенъ – сага дачадынъ баасы. Соьле дачалар суьйтип сатыладылар.

– Бес кере? – деп тагы да юлдырып, разылыгымды билдирдим, – Ол заманда болады, – деп.

– Мен эртен келермен.

– Неге буьгуьн болмайды? – деп ол Пупс пан йолыгыста болаяк уьшин келеялмас экенин биле турып, балсынып айттым.

– Эртен! Буьгуьн куллыгым бар. Айт каерде йолыгыспага боламыз? Мен сени дачага аькетермен, меним яшаганымды коьрсинъ.

– Ах, сениме сени! Сенинъ сондай йигит экенинъди билген йокпан! Сол саьатлей оьзинъе аькетеек боласынъ! – деп мен оны комладым.

– Алып кетпеге каерге бараякпан? – деп ол сорауын кайтарып айтты.

– Уьш саьатте «Телемир» орынласкан ерде коьрисермиз.

– Бек аyleмет! – деп картым аяларын бир-бирине уйкалады.

Сонъ машинасы бетке кетти.

Мен аьли, оны коьргенлей, не зат этпеге керек затларды ойлап шыктым. Мен бир ерде окыганым бар. Эдил бойында яшаган мафи, удмурт, коми деген халклардынъ бирисинде сейишли аьдет болган. Сонда, эгер авылдынъ иеси оьзининъ яшавшысын корлап турса, сол яшавшы оьпкелеп, авыл иесининъ азбарына келип, аскакка асылган. Суьйтип ол оьшин алган экен. Каралдысында бирев оьлген деген хабар шыкса, ога ериндеги етекшилер, тоьрешилери каныкпай, тынышына калдырган йоклар. Дин аьрекетшилер де аьдем оьзи-

өзүн өлтүргенди яратпай, сога себеп болган авылдын иесин бет-легенлер, шушыке келтирмеге шалыскалар. «Мен онын дачасында ув ишермен. Яваплы болсын! Мен оны тыныш юргистпеспен!» – деп ойладым сол вакытта.

Бараятырганда, йолда турган сберкассасынын касында айланган яслардан мен эки мын долларды бизим акшага авыстырдым. Акша деген аьлемет зат экен. Көпбилди баска этеди. Мен сол акша ман универмагга кирип, коькте ушкандай айланып, баьпишлер, шыбалар, кофталар, эн баалы косметика алдым. Акшам бар, көпбил ток! Шыдаялмадым. Эм тагы да коьзим кызып, этиклер мен норка шуба алдым. Уьйге такси мен келип, алган затларды диванга тизип салганда, мага эртен оьлеек болганга янбы кийим неге кереккенин ок ойландым. Анамда да, менде де кийимлер бир оьлшемли эдилер. «Бек аьруув! Анамга калар», – дедим. Эм кийимлерди бир кийип, бир шешип, баягыша бияла алдында суьйингеннен мен ушып юрдим.

Эртеникте мен ак белдемели костюмды сайладым, мени оьлгенде соны ман тапсалар, иьги болар, деп. Мен сол кийим мен диванга ятып, алдыда турган биялада оьзимнин суьлдериме карадым. «Бек! Бек!» – деп оьзим-оьзимди шыдамсыз мактадым. Сонь мен баска кийимлерди оьлшедим, сонь парикмахерскийге прическа этпеге бардым. Шашымды алдырганда, кайтып, тагы да бияла алдында айландым. Мен оьлгенде, аьдемлердин эсинде кайтип калаягымды ойладым:

– Мен кетемен! Чао бомбино! – деп эринлерим мен йыбырдадым.

Аьлемети, савлай йок болатаныма бир де кайгырмадым. Бир уьйкен иьгиликке бараятыргандай, кувандым. Квартирадын аьгы ягындагы дунья мага коьфинмеди. Олтырып, ойладым. Эткеним анамга ярамаягын ойладым. Оны аяп та алдым. Ол мени асыраган, мени аьдем этеекке кайгадер куьш салган, мени асырап, мырадына етпеген, сонын уьшин аядым. «Оьстирдим! Эндиги тагы да мен оны неге карамага керекпен?» – деп анам көп кере соьйлейтаган эди. «Мени оьзге карамасын. Мен янымнан тойганман!» – деп мен акылымдагы анамга айттым. Сонь тагы да янбы кийим кийип, барып каьртке туьсейим деп, уьйден шыгып, фотоательеге бардым. Туьсип, квитанциясын алып кайттым. Анам квитанция ман ательеге барып, каьртлерди алар деп сенип. Мен детектив китаплар көп окыганман. Солардан арамзаделердин касиетин билемен.

Олар оьлтирилгенлердинъ сьбеклерин ясырмага шалыс-
таганлар болганлар. Меним сьегимди де таппастай этпеге
болаякларын ойлап, тагы кагытка: «Мени дачасына Анзор
Джемалович шақырган», – деп яздым. Кагыт пан квитанцияды
ястык астына салдым.

Уш саьатте «Телемир» тьукеннинъ касында меним карттым
мени саклап турган эди. Меним бириншим! Меним «аявлым»!
Мени коьргенде, ол тилин ютпага аз калды;

– *Караш, кайдай коьзел! Лал-йюьгер!* – деди.

Машиннинъ ишинде отта пискен сислик эттинъ ийиси
кокыйтаган эди. Ол бир кагыт пакет пен эт, коньяк, минерал сув
сиселер, емислер, ясылшалар, кесилген пыслак пан балык алган эди.
Дачада асты, ишкиди стоьлге салып тизгенде: «Мага ас яраспас.
Сездирмей, сабыр болмага керек. Бу оьш алув! Мен оьзим-оьзимди
оьлтирип оьш аламан!» – деп мен юрегимди катырдым. Мен ол бир
заманда мага шампанский куйгандай, багыслап бокалга минерал
сув куйдым. Бокалды алып ванный пешке бардым. Сонда мен кап-
сулады ашып, шампанский ишине порошокты аттым. Бокалды
терезе бетке тутып, дарман сувда эгетилгенин карадым. Суйтип,
сол бокал ман кайтып, оьзим ишеек увлы бокалды эсик бетке, оьзим
олтыраяк якка салдым. Карттынъ таза сувлы бокалын аьдет пен
ясы уйкенлер олтыратаган тоьр бетке йылыстырдым. Карт
куьрсинип, авыр тыныс алып, ян-ягына каранып турып, коллафы
ман стоьлдеги зияпетти йыйыстырды, тепшеклерге сисликтини
уйди, уьстине кесилген соган септи.

Мен оьзимнинъ юзуме биялага карайым деп, тагы да ванный-
га шыктым. Мунда колловгыш уьстинде уйкен бияла бар эди. Сон-
да мен уйимде эткендей, суьлдерим мен соьйледим. «Меним бирев
алдында шуьшим йок. Баьри затка разы болып кетемен. Биревге
бир туййир яманлык этпегенмен. Мен оьзге деп яшаялмайман.
Кеширинъиз мени! Мен баска дунья аьдеми болмага сьемен. Мен
оьзимдикилерге йолланаман. Аманшылык пан кал!» – деп бияладагы
суьлдериме карап, сукландым. Ама бияладан таймадым, тагы да
соьйлегим келди. «Элбетте, калдырып кетпеге оькинишли. Мен
оьзимди аькетемен баска якка!» – деген соьзлерди меним авызым
оьзи айтты. Бирев мендей болып, соьйледи.

– *Жунна, калай коьп турасынъ?! – деп карттынъ адымлары
эситилдилер.*

– *Бараятырман!* – деп мен ванныйдан шыктым.

Ол артка кайтып, стоыл алдында токталып, тизилген зияпетке карайтаган эди. Мен келеятырганда, ол бирден басын энъкейтип, мага деп азырленген бокалды коьтерип, лакылдатып ишти. Мен бирший айтаялмай калдым. Ол мен олтырмага керек ерге олтырып:

– Мен сенинъ, меним бийкем, тоьрге олтырганьнды суюмен. Сен буьгуьн аьлеметсинъ! Куьн тувдырган меним бийкемсинъ! – деди ол, колы ман тоьрдеги ерге коьрсетип.

Мен тоьрге етер-етпес, Анзор Джемалович юрегин ыслап:

– Мага не болды! – деп кырылган давазы ман, акыфтын туьрып, орындыкка янтайды, коьзлерин юмды.

Онынъ авызы коьпиршикленгенин коьрип, бу картка сонъы келгенин анъладым. Бек састым. Мен ол сав заманында касына ювымага шийкенетаган болсам да, эндиги амалсыздан колын алып, кантамырындагы пульсын билеек болдым. Пульс билинмеди. Аям ман манълайына тийгисттим. Ол катып бараытыр эди. Эм коьз алдымда ян берди. Аье-куье болдым. Коржканнан кышкыргым келди. Бир зат этпеге керек эди. Детективлердеги арамаделердей ыз калдырмак уьшин мен шиберек пен кол тийген ерлерди суьрттим. Сонъ шыгып, машиннинъ ишинде де суьрттим. Тагы да уьйге кирип, карттынъ колына тийдим. Ол янсыз эди.

Сонъ мен йолга шыгып, кол коьтерип, озаятырган «Камаз» машинди токтатып, миндим. Мени тфассада бирев де коьрмеген, а олтырган «Камаз-дынъ» шоферы Воронеж деген каладан эди. Мен каламыздынъ шетинде туьсип, кала автобуска минип, уьйге кайттым. Мен озимди билдирмеек уьшин Анзор Джемалович дачада оьлип ятканын керекли ерге айтпадым. Менсиз де табарлар, деп ойладым.

Эндиги мен уьйимде орын табаялмай юрдим. Болган затты мутаяк уьшин, мен Кавминводага санаторийлердинъ бирисине бардым. Акшам бар, заманым бар. Мен сонда доьрт айга ювык яшадым. Эм дачада болган затты мутып баслаганда, уьйге кайттым. Айткым келетаганы, ол оьлмеге керек болса да, мен оны оьлтирген йокпан, ол оьзи-оьзин оьлтирген».

Саит окыганда, оьрейи ушып, апаты кетип турды. «Бу шынты детектив те», – деди ол оьзи-оьзине. Жунна ман Хаджа арасында болган затларды Саит билмеген. Тек сондай ердеси кыска заманнынъ ишинде айтылган оькимет тармакта бийик орынга коьтерилгенин ол эситип калган. Ол Жунна ман бай-

ланыста болганын биринши кере кыздынъ куьнделигиннен оқыды. Анзор Джемалович пен болганын эпке кирмеген зат деп санады. Аман да сондай затты ойланып шыгармага да болганы йок экенин де аньлады. Эндигиси Сайт куьнделикти кайтаргысы келмеди. Бойтен де, тагы да оқыгандай бир бес-алты бет бар эди. Бираз заман кетсе, дачада болганды тагы да кайтарадан окувын ойлады.

Сол йыл язда бек исси эди. Кыс та бек карлы болды. Тавларда кар селкилдеп тоьменге туьсип, артыннан тасларды ушырды, тереклерди йыкты. Сол кар селкилуьвден кослар, котанлар, аьдемлердинъ уйлерини бузылдылар. Кар тазалайтаган машинлер де етиспей, йоллар ябылдылар. Калаларда да орамлар кардан савлай тазаланмай, коьликке юрмеге кыйын болды. Коьп яшавшылар кулыкларына да бараялмадылар, уйлеринде капалып турдылар. Кар токтамай ява берди. Мамыктай япалак карды кала озине тартты. Каладынъ шетиндеги тав этеклер савлайы да ак туьс болып, ер йоктай этти. Эндиги токтавсыз туьскен кар калады савлай ябаяктай сезилди. Сайт, орын таппай, анда-мунда юрип, терезе туьпте токталып, сыяка карай берди. Арасында баска пешке барып, сондагы балаларына карап, оларга сораулар берди, сонъ казанпешке кирип, базардан сатып алынган каздынъ кушынын тазалап олтырган пишесинен биршийлер сорап, баягы озининъ пешине (боьлмесине) кайтты. Тагы да терезеден карады. Мине бир неше куьн Жуннадынъ куьнделигинде язылган затлар басыннан шыкпайтаган эдилер. Ол янгы бир затлар билген эди. Сол затларды кыз бан соьйлемеге керек эди. Ама яватаган кар буршав болды. Уйлерининъ аралары коьп ер болмаса да, бармага енбил тувыл экенин аньлады. Жунна уьйинде диванда ятканы, турып терезеге караганы коьзлерине келип, олардынъ карамлары раскандай сезди. Сол карам шақыратагандай, оны излейтагандай сезилди. Ога ярдам керек, сонда барув керек, ол бармаса, каза болаяктай ойлап, тез кийинди. Кийинип, пишеси аьрекетлеп олтырган казанпешке кирип:

– Мен Рамазанга коьрермен дегеним, барып коьрейим, – деп ол ювыкта яшаган йолдасынынъ атын айтты.

Онынъ этетаганын аз сораптаган пишеси, бирден туьрленип, турып, онынъ артыннан аят уйге барды.

– Сен тап уьйсиз ийттей болдынъ. Мунавдай алабуркасын куьн конакка баратаганма? Тагы да танъ атаятырганда кайтаяксынъ, а мен сага ас этемен. Буьгуьн болса да, балаларынъ ман олтырып тыншайтагы. Сен оларды коьрмейсинъ де! – деди алынып кетип.

— Кешир. Мага Рамазанга уьшинлей де барув керек, — деп, бирден давазын туьрлендирди, — тек сен мени ийт пен тенъле-стирме! Мен сонынъ уьшин сага не зат этпеге болаягымды бек аруув билесинъ! — деп пишесининъ коьзлерине тигилди.

— Суьйтип айтканыма кешир! Мен сенинъ бармага керегинъди анълайман. Куллык баска да. Сен озинънинъ уьйинъде орын таппайсынъ. Сол коьринип туры. Кел, ашыктан-ашык соьйлейик. Менде де оьктимлик бар!

Тыста калын кар басып, юрилетаган тротуар коьринмей-таган эди. Бир кесек ерлери куьртикленген эдилер. Ол шалт бараяк болган эди, аман да аяклары калын карда батып кавып, юрмеге авыр болды. Уьйден шыкканына оькинди. Пишеси айтканы дурыс эди. Аьдемлер мунавдай куьнде уьйде аьелле-ри мен олтырмага кереклер, уьйде йылы болувды, балаларын тонъыстпай тургыстаякты ойламага кереклер. Онынъ акылына ишкиши аьдемлер келдилер, олар ишки излеп, куьннинъ ала-буркасына карамай, орам-орамнан юредилер, Сайт те озин сондайларга усатты. Атам мунавдай заманда агаш ярып, отын аьзирлеп, уьйи йылы болувыннан баска ойы болмаган. «А мен кайда бараман? Артка кайтайымма?» — деп Жунна яшаган уьйге етти. Кар бетине туьсип, сувлаган эди, бир неше тамшы елке бетиннен йылысып, аркасына да тийди. «Йок! Барып, коьрейим. Соьйлесип, кайтарман», — деп кыздынъ уьйине кирди.

Ол эсиктеги шанъа коьп заман занъыратып турды. Энди-ги кетемен дегенде, эсиктеги карайтаган коьзтесик караланып, эсиктинъ артында бирев барын билдирди. Сайт эсикке тийип, ашпайтаганларын коьрип, тагы да кетейим деп ойлаганда, кирттеги ашкыш шукурдады. Эсикти Жунна ашып:

— Калай аруув ди сенинъ келгенинъ! Мен энди де орында ятаман. Сыякта калай бек яман! — деп куванганын коьрсетеек болып, оны квартирага киргистти.

Олар казанпешке бардылар.

— Мен уьйде бирев де йок болар деп, кайтаяк болган эдим. Ананъ кайда? — деп Сайт сорады.

— Анам кардашым ман эки куьн артта Пятигорскка кет-тилер. Сонда куллык эткен аьдемлери мен кыдыраяк бола-дылар. Кайдай кыдырув?! Сонда да мундагындай куьн болар. Олардынъ тыншайганлары коьзимге коьринеди! Мен уьйде ялгызбан. Мунавдай аьл акылды авыстырмага болады. Бир де болмаса, сен келерсинъ деп, балап та алган эдим?

— Мине, мен сенинъ аьлинъди билмеге келдим, — деди ойнап Сайт. Сол вакытта куьнделикте алып келмеге мутканын эследи. Ол сондагы язылувлар акында соьйлеек болган эди.

Ол олтырып, куванышлы кызга карады. Онынъ устинде карагошкыл халат, аягында уйшарыклар эди. Онадан аьлемет рахатлы йылув келетаган эди. Жунна газ пешти ягып, шайник салды.

– Ишкинъ келмейме? – деп ол бармагы ман ягына шертти.

– Барма? Сенинъ ананъ айтканнан сонъ, мен аькелмеге йигерленмеймен.

– Туьнегуьн ялкканнан сиседи аштым. Бир-эки рюмка увьртламасам, уйкляялмайман.

– Сен коьп ишесинъ. Сондай зат кырлы кутылмас.

– Тагы да айтайым, мен ишпесем, уйкляялмайман. Болаяк затлар болып кутылган, Сайт.

Жунна шкафтан ашылган коньяк сиседи шыгарып, стоьлге салып, оьзи де олтырды. Аьдетинше, эр киси аякшы болатаганын билип, ол ога карап, Сайт асыкпайтаганын коьрип, ол оьзи стоьлде турган рюмкаларга куйды. Соьз айтпай иштилер. Коньяк астынъ артыннан ишилетаганын эслеп, Жунна турып, холодильниктен тепшекке тувралып салынган пыслакты эм ашылган нарзан сиседи шыгарып, ортага салып, сувды шашкелерге куйды. Сайт бираз сув увьртлады. Жунна увьртламады.

– Деп коньяк авызынъда коьп татып турады, – деди.

Ама бираз турып, ол да сувдан увьртлап, Сайтке сейирли карап, тилининъ ушын коьрсетип, балсынып, басын тоьменлетип, сонъ коьтерип, коьзлерин шуькирейтип, тагы да балсынып карады. Суьйтип юргисткени суьйдимлик тувдырып, Сайт ога сукланышлы карады. «Мине, уянганлай бетине косметика якпаса да, шырайы калай аьруьвди! Ога ярасыкланмага бирший де якпага керек тувыл!» – деп ойланмай болмады. Кыздынъ кызгылт эринлери, туьз бурнынынъ коьбип турган танавлары, майлы болган коьзлери оьзине тарттылар. Эм ол оьзининъ тыртыклы бетин, агарган шашларын ойлап, ога тийисли аьдем тувылын анълап, уялып, ишиндеги суьюв толкынын уьзди. Оьзи-оьзин сувык болувга шакырып, сынавлы карады.

– Сен неге коьнъилсизсинъ? Биз квартирада ялгызбыз, – деп Жунна юмаклы карам атып, турагалып, бетине куваныш эндирип, олтырган Сайтке барып, онынъ аякларын керип, бир тизине олтырып, колы ман кушаклап, оны оьпти.

Сайт онынъ эткенине аьзир болмай, онынъ эринлерининъ сувыклыгын, курылыгын сезип, ойлы болып, онынъ ийинлерин колы ман сыйпады. Жунна басын онынъ ийинлерине салып, сылкылдап, акыртын йылады.

– Оьзинъди ысла! Йылама, – деп уйкен кардашындай, эркек эринлери мен йыбырдады.

— Кайтип озунгди ыслаксын? Кайтип? Мага бирший де керек тувыл да! Бир затка аваслыгым йок! Сен, Сайт, мага куыш бер. Сен берксин, сенимлисин! Менде сендей эркек болганы йок!

— Сабыр бол! Сенде баъри зат та аруув! Йылама! Бу дуниядын коьп аьдемлери сага ете алмайдылар! Сен ярасыксын! Сага Алла ярасыклыкты берген! Сага яшамага эм яшамага керек!

— Йок! Мага бирший де керек тувыл! Суьйтип, аьше, болатаганма?

Сайт оны тургыстып, алдынгы орынына олтыртты.

— Мен сенинг куьнделигингди окыдым, — деди ол.

— Савлайма? Сен ялкпадынъма?

— Йок ялкпадым. Мен Анзор Джемалович оьлген ерине еткенмен.

— Сен керекли ерин окыдын, — деп басын ийип, ол сораулары карады.

— Соьзге келисип, сол затлар кайзаман болган? Язылганга коьре, Хаджа келетаган заманда. Сен оны ман коьрискеннен экинши куьн Анзор Джемаловичтинг дачасына баргансынъма?

Жунна басын ийип:

— Экинши куьн, — деп ол колы ман коьзясларын суьртип баслады.

Сайт ойлады. Ол куьнделикте болган затты окып, Жунна ислеген районда администрация басшысынынг орынбасары болып куьлук эткен танысыннынг телефону тавып, ога тел сокты. Бириншилей, Анзор Джемаловичтинг балалары барын сорады. Экиншилей, оьлгеннинг асабалары аталары кайтип оьлгенин излегенлерин-излемегенлерин билгиси келген эди. Танысы Анзор Джемаловичтинг эки улы барын айтты: бириси Мескуьвде бизнес пен каьр шегеди, экиншиси атасыннан сонг пластмасс шыгаратаган заводтынг иеси болып, атасынынг орнында ислейди, деди. Сайт сорамага да етпей калды, танысы оьзи Анзор Джемалович онкология больницада яман мараздан оьлгенин эм оьзи сонда маразуйге бир неше кере коьрмеге барганын да хабарлады. Сайт тагы да сораулары берди. Танысы Анзор Джемалович Хаджа келип кеткеннен бир кесек заман озганнан сонг оьлгенин де туьсиндирди, Хаджады етекшилер мен конак алатаганда, оьзи де сонда барганын айтты. Сайт куьнделикте билдирилген затлар ман тенгьлестирип, келиспевликлер коьргенде, Жуннадан туврасын сорайым деп ойлаган эди. Ама йигери батпай, сорамады.

Оьтирик язылганын билгенин коьрсетейалмады. Кыздынъ аьлин коьрип, аяп, бираз заман кетсе, мен оннан туврасын билирмен деп, токталды.

Жунна оьзиндикин бардырды.

– Анзор Джемаловичтинъ оьлгенинде менде кайдай шуьшим бар? – деп ол сорады.

– Онынъ оьлгенинде сенинъ шуьшинъ йок. Тек сен сол затты неге язганынъды аньламайман? – деди Сайт.

Жунна юзине куьлемсирев келтирип эм сол саатлей шырайын туьрлендирип, суслы болып:

– Мен онынъ оьлгенин суьйгенмен.

– Тек мен сен оны оьлтиреек болганынъа шекленемен, сен оьзинъди оьлтиргинъ келген??

– Мен оны оьлтиргендей болган да, ув меним колым ман салынган да...

Сайт уьндемеди. Кыз картты оьлтиргенин акылында ясаганын аньлады. Тек не уьшин? Оьшин алаяк уьшинме? Неге сол такым затты язбага керек эди? Оьзи карт кайтип оьлгенин билеме экен? Сондай сораулар онада тувдылар. Аман да ол бирший де сорамай, йогардан сынавлы карады. Жунна, Сайттинъ ойланганларын билгендей, коьзлерин ясырып, йылады. Сайт ол бетке йылысып, кыздынъ басыннан сыйпады.

– Сен акыллы кызсынъ! Энди де сага ашык этееклер коьп. Коьнъиллен де, яша!

– Суьйтип болса? – деп Жунна турды. – Сен мени кушакла, оьп! – деди.

Сайт та турып, кызды кушаклап, бетиннен оьбип, онадан таяяк болганда, Жунна айырылмай, эринлери мен онынъ эринине тийди. Сайт коьзяслар ман карыскан татувды авызында сезип, басын алаяк болып:

– Мен оьзге затлар акында соьйлеек болган эдим, – деди ол.

– Юр, юр орынга! Уьйде бирев де йок, – деп йыбырдап, колыннан тартты.

Сайт болаятырган заттан саьспеклеп, артыннан барды. Орындык йыйыстырылмай туры эди. Жунна колы ман орынга коьрсетип, оьзи уьстиндеги халатты шешип, ерге таслап, яланъаш калды. Сайт эсин йыйып, кыздынъ колын ыслап, оны орынга олтыртты.

– Бу зат керек тувыл! – деп катырып айтып, яланъаш кызга карамага уялып, бурылды.

– Мен яманманма? – деп йыламага аз калып, эки колы ман тоьсин коьтерип коьрсетип, – Мен сенинъ пишенънен колай боларман? – деди.

– Сен суйтип тенълестирме, тилеймен! – деп баска не зат айтаягын таппады.

– Тенълестирсем не? – деп кыз озиндикиннен калмады.

– Мен сени айлак та яратаман. Аман да сенинъ мунавдай аьлинъ мен пайдаланып болмайман. Ол огырсызлык болаяк! Мен Алладан коркаман! – деп Саит кыздынъ колыннан колын тартып алды.

– Сен мени суьесинъ. Сен алдын да мага тартылып карагансынъ, – деп Жунна колын тагы да ыслаяк болды.

Саит колын бермей:

– Тартылганман. Кызымгадай караганман. Тек сен унаган затты этеялмайман. Мен аьдемлер мен яшайман. Аьдемлер не зат айтарлар? Мен сенинъ авыр аьлинъ мен пайдаланган, демеге болаяклар. Тур! Кийин!

– Аьдемлер дегенинъ – ол анамма?!

– Ол да, азым?!

– Билгинъ келсе, айтайым. Анамда эркеклер сенсиз де бар. Эм ол оны ушин кайгырмайды.

– Мага ананъды шакпа! Мен сол затларды билемен. Ол озьзи билгенше яшайды, онынъ иши. Мен кетейим! – деп Саит эсик бетке тайды.

– Кет! – деп кыз кышкырып, орынга йыгылып, иргеге тыгылды.

Саит ол бетке карамай:

– Мен озьге келмеспен... Тек, эне, куьнделикти сага кайтармага керек. Мен окып кутылып, эртен кайтарырман, – деди.

Жунна бирден орыннан туьсип, Саиттинъ артыннан етип, ога асылды.

– Мен кайтип яшаягымды билмеймен. Мен янымнан тойганман! Мен уйклап кетип, коьзлеримди ашпастай оьлсем экен!

– Сен ол затларды кой! Аьдемнинъ басына не келеди, не келмейди. Сонъ кетеди. Сеннен де кетеек. Туьнъилме. Сага алал косак табылса, а ол сага табылаяк, сен баьри затты мутып, оны ман яшаяксынъ. Сол зат кыскаяклыдынъ бактысы!

– Мен билемен! Мага таянув керек. Мен сендей аьдем мен ювыкласпага болаяк эдим. Булай меним турмысым – каранъа агашлык! Керекли аьдеминъ болмаса, калай кыйынды! – деп ол, кийинмей, кететаган Саитинъ артыннан аятуьйге дейим барды.

Ол Саиттинъ кийингенин карап турды. Эркек пальтосын, шарфын, боьркин кийгенинде, Жунна яланъаш эти мен паль-

тосына ябысып, оны кушаклап бети мен бетине тийгистти. Сайт колы ман ийнин сыйпап, кыз суыйтип эткенине баягыша адалап, квартирадан асыгыслы шыкты.

Ол уыйинде де тыныш табаялмай, анда-мунда айланды. Коззлери алдына аялсиз болган ялангаш Жунна келди. «Ол депрессияда. Ол аял кетпеге керек», — деп ол озин тынышландырмага шалысты. Пишеси ас иштеге шакырганда, ишеялмайды деп, баргысы келмеді. Янтайып, болган затты ойлаңды. Бир кырлы явап табаялмай, куьнделикти алып, токталган ериннен окып баслады. Баягы адабият акында ойлар язылганлар эдилер. Бир эки ерде келисли ерлер тавып, соларга бет берип, окыды. Бобтен де, уллы орыс шайир Н. А. Некрасов эм атаклы орыс язушы Ф. М. Достоевский акында ойлар юрегине етилер.

Куьнделиктен

* * *

«Онынъ (Н. А. Некрасовтынъ) ятлавларын окып, мен ол мага калай бек якын экенин англап басладым. Кайтип юзлеген йыллаф артта яшаган, баска миллетли аьдемнинъ соззлери мага, баска заманда, баска халкта оьскен аьдемге, деп туьсинуввли болмага керек.

Мен кыйналдым, мен йыладым, мен кайгырдым,
Юмакларда шешуьвде акылым ман адастым.
Мен оькинишке буьркенип, калай бек каьрип болдым.

Бу поэзия сыдыралар савлай меним озган йыллафымды белги-лейдилер. Буьгуьнгиге де Некрасовта ювзык сыдыралар бар:

Мага келген авырлык коьпке созылды.
Кайгыр, уьндеме, арнап оьзге коьрсет озиньди,
Кимге суьювиньди, яслыгыньды, эркиньди бердинь —
Сол сенинь язалавшынъ болды эндиги.

Шаирдинъ ашыгяры — Россиядынъ ярасык кыскаяклы-лафынынъ бириси Авдотья Павлова калай бек кыйналганын мен оьткир сеземен. Ама ол шайирди бирев суьймегендей суьйген. Навзык, таза, бек ыспайлы яны болган аьдем эди. Кайдай авыр кыйынлыкты да басынънан оьткермеге разысынъ, сага мунавдай сыдыралар айтылсалар:

Кешир! Эсleme йыгылып турганымды,
Эсleme боранды, кобзясларды,
Эсleme куьнлевди, ашувланып соьйлегенди!
Тек бизге куьндей болган суьювди,
Уьстимизде аявлы болып тувганды,
Биз коьнтьилленип йолда юргенди –
Багысла!
Шет калдырып йогалтпа, унутпа сен оны!

Кырктан артык композитор буютлавга йыр шыгарган. Дуньяда, энди де, барма сондай кыскааяклы?!

Сол композиторлардын ишинде Чайковский, Римский-Корсаков эм тагы да баска атаклы оьнершилер.

* * *

Окында мага роман, повесть язбага болаяк эдим, деген ойлар келедилер. Аман да дуньяда ана кадер аьлемет шыгармалар бар, соны кайтип мен этпеге боламан? Сол такым язылган затларды аьдем бир яшавында окып та болмас та. Мине Фёдор Михайлович оьзининь зегенли романын кайтип язганы меним акылыма сыймайды. Кайтип язган? Сол кадер куьш кайдан келген?! Яман курткадын оьлтирилген акында роман миллионлаган аьдемлерди оьзине караткан. Сондай роман язбага коьп акыл керек тувыл, деп те айтаяклар бар боларлар. Дуньяда коьп оьлтируьвлер боладылар. Сонынь акында газеталарда да, телекоьрсетуьвлерде де, куьнсайын айтадылар, мынлаган детективли китапларда да шыгадылар. Оларды окыганлай да мутасынь. Ама Достоевскийдинь «Кьянатлык эм язалав» деген китабын мутаялмайсынь, ол сондай сынбар шыгарма.

Яман, аьдемлерге зарар аькелген кыт курткады оьлтирмеге акыл, коьп усталык, коьп куьш салмага керекпейди. Эм сондай затты эткени уьшин, халктан уйкен бетлев де болмас. Бу исти эткен романнын бас баьтири Раскольников. Мен де этер эдим. Мине, мен яман, пасык картты оьлтирмеге авас эдим. Мен оьзимди оьлтирип, ога шуьш тийдиреек эдим, аман да онынь оьлуьви аньламастан болды. Тек мен акылымда туьзген исим болмаса, ога да оьлуьв келмес эди. Элбетте, мен оьзимнинь колым ман оны оьлтирген болсам, мен оьшимди алгандай коьринеек эдим. Бизим ата-бабалар оьш алув аьдетти бек маьнели аьдет деп санаганлар. Кан алмага бир неше аьрка шалыскан. Тек эр кисилер тувыл, пишелер де, кызлар да оьш алганлар. Суьйтип аьелдинь, тукымнынь намысы сакланган. Мен

сол аьдетти толысынша этеялмаганым ушин тынышлык таппайтаган боларман?

Мага меним яшавым керексиз. Мага таянгандай да тувыл, каптырылгандай зат йок. Яшавым увак, бек яккувлы, бек кызыксыз тувзелди. Менде аьдемлердегиндей де болаялмады. Мен оьлтиргендей ойга эткеним – ол алдынгы яшавымды йок этуьв ушин, оьзимнинь осаллыгымды енбуьв ушин болган. Оьзи-оьзин оьлтируьв баска биревди оьлтиргеннен кайдан кыйын. Ама кимге кайтип? Мага болса, мен дуньяга яратылганымды бирший мен аклаяк боламан. Мен аьдемлерге зарар аькелген курткады да, пасык картымды да оьзимнинь колым ман оьлтиреялмадым. Мен оьзимге колымды коьтермеге боламан. Соны ман мен куьшилимен. Мен шуьшсиз шуьшли болган оьзимди оьлтирмеге куьш табарман. Анамды аяйман! Ол шуьшсиз неге шуьшли болмага керек? Энь сейирлиси. Анам бир зат этип меним ойларымды биледи. Ол, мен аскакка асылмаганнан сонь, коьзлериннен от шыгып: «Неге сендейди тапканман! Мойнынъа тас байлап, сени сувга атпага керек эди!» – деп ашувлы болып, айтты. Белки, суьйтип меним иманымды йыыяк болган?

Ятып, коьзлеримди ашпасам экен».

Саит бу сыдыраларды окыганда, терледи. Ойлады. Жунна ога йогар кылыклы кыскайклы болып коьринди. «Берк! Бек берк!» – деди оьзи-оьзине. Эм соньгы сыдыраларды окыганда, уйкен маьнели экенин ок коьрди:

«Оьзинининь яшавынъды ойланып ясап болмайды. Биз акылымызда оьзимизге яханем яшавды ясамага боламыз.

«Аьр аьдемнинъ янына оьзининь эткенине коьфе кайтарылаяк» (КОРАН. 39 суьре, 70 аят)», – деген куран язувы ман куьнделик кутылды. Эртеси куьн Саит коьнбилли болып уянды. Мархабадынъ тел согувына дейим, Жуннадынъ ярасык кевдеси, суьйдимли юзи коьзлери алдында коьринип турдылар. Давазы да зангырап, кулагына шалынды. Ол онынъ йылылыгын эсине алып, кыз унаганга бармаганына да оькинеек болды. Мархаба тел ашканда, бек саьспекли даваз бан тез болып, оларга ет, деп айтты. Саит тез кийинип, уьйден шыгып, карлы орам ман асыгып кетти. Уьйдинъ алдында, киреятырган эсиктинъ касында бир неше кыскайклы турган эди. Олардан Жунна оьлгенин эситип, лифт коьтергенди карамай, аье-куье болып, шавып етинши шарлакка коьтерилди. Квартирадынъ ишинде тынык эди. Баягы орындык уьстинде ак шыба-костюм кийип, Жунна ятатаган эди. Саит касына барып, аьдетинше, бетине

тийгистпей, юзи алдында аясын айландырды. Жуннадынъ авызы бираз ашык болып, тип-тиридей ятатаган эди. Онынъ юзинде аьдемлерге еткереек болган анъламаслык суьвретенген эди. Сайт адалаган болса да, йылагысы келсе де, йылаялмады. Ол обкинишли Мархабага карады. Кыскайклы басын юмырыкларына салып, олтыргышта анав якка, мунав якка шайкалып олтырган эди.

– Мен сени неге шақырдым? – деп Мархаба стоьлден кагытты алып, Сайтке созды, – Мунавын язып калдырган.

Сайт алып, кагыттагы язылууды ишиннен оқыды: *«Тувганларым! Мага яман! Юрегим бек кысылады! Аман калынъыз! Сайтке блокнот онада калсын дерсинъиз».*

Сайт, аяларын самайларына тийгистип, коьзлерин юмып:

– Неге? Не зат уьшин?! Не зат уьшин?! – деп эринлерин йыбырдатып айтты.

Жуннады авылда коьмдилер. Яназы озатаганда, алдынгындай ел эсип, кар яватаган эди. Аьдемлер аз эдилер. Сайт пен аьпенди – экевлери казылган кабырга туьсип, кебинге оралган Жуннадынъ суьегин алагатка салдылар. Сонъ Сайт ялгыз кербиш тизип, алагатты япты. Яслар казгырлар ман топырак тасладылар. Сайтке кызалактынъ суьеги ер астында калайгы, оьмири бир ерде де коьринмееги, онынъ давазы бир ерде эситилмееги ашыктан-ашык туьсинуувли болды. Сайттинъ юзине ел мен аькелинген кар пушыклар ябысатаган эдилер. Ол тасланган топырак тоьбешиктей коьтерилгенше бетин уйкалап, такыйка сайын кызды бир ерде де коьрмеегин анълап турды.

Жунна ман деп, болганы онынъ юрегине бек тийди. Етиси болганша, Сайт авылга келип турды. Онадан не уьшин келесинъ деп, бирев де сорамады. Ол оьзи тартылып келди, эртеникте куллыкта коьринип, сонъ басшысына оьлимиз бар деп кетип, узак болмаган ерде туракта авылга баратаган маршрутка автобуска минип, келди. Таныслар, кардашлар етисине дейим дува этпеге Мархабадынъ кардашынынъ уйине келдилер, Сайт те сонда келди. Аьдемлер мен олтырды, дувалар этти. Ол куьнсайын келгендей, сол такым ювык аьдем болганы йок. Тек олтырганлардынъ ишинде Мархабады эм онынъ бек ювыкларын санамасанъ, Жуннадынъ Сайттен оьзге аьдеми де йок эди. Сонда кардашындай, агасындай ол оьзин сезди. Мархаба пишелер бетте олтырган. Пишелер келип, сыйт эттилер. Мархаба йыламады, аясы ман коьзлерин ябып олтырды. Ол кайгысына тамам шыныккан эди. Етисин берген куьн халк

шашылганда, Мархаба оьзи аьдетша анда-мунда юрмеге болмай. Сайтти шақыртты. Онынъ касында энъ ювык пишелер олтырып калган эдилер. Сайтти коьрип, ол турагалды. Мархабадынъ басында караявлык эди, уьстинде баска юн явлык белине дейим кашлатып байланган эди. Мархаба, Сайт куьнсайын келип турганына, муьсиревли болып, оны кушаклады. Сонъ айтаягынъ барма деп, ога сораулы карады.

– Мархаба, билесинъме? Бизде соьйлемеге амал болмады. А мен сиз Пятигорскка кеткенде, сизде болганман. Мен кызынънынъ авырыйтаганын билген болсам, врач шақырар эдим де? – деди Сайт.

– Сен оьзинъди шуьшлеме. Ол эртеден оьлгиси келген. Йогарда язылган затты токтатып болама? Суьйтип болаягы белгили эди. Меним юрегим сезетаган эди. Ал, не этеексинъ!

– Мен ол язган куьнделикти буьгуьн оьзим мен аькелгенмен, – деп Сайт пальгосынынъ иш кисесиннен кызыл блокнотты шыгарды, – Мен сага берейим? – деди.

– Мага керекпес. Мен оны оқып караганман. Тек бирший анъламадым. Сенде турсын. Кызым оьзи сенде калсын деген де, – деди Мархаба, куьнделик уьшин кыйналмай.

Сайт анасы оьлген кызынынъ заты биревде калатаганына кайгырмайтаганына сейирсинип, кыскаяклыдынъ сискен бетине тешкеруьвли карады.

– Юреги авырыйтаганын алдын айткан эдима? – деп акыртын сорады.

– Сол кадер аракы ишип, онынъ сав ери болганына мен шекленмеймен. Эркеклер сол адавысты тегаран шыдайдылар! – деп ол шырайын туьрлендирип, – Тоьх сени! Тоьх сени! Биревге бир туьйир зарарлык тийдиргени йок. Уьйинде, оьзининъ юмсақ орнында яткан болгай эди. А эндиги не?! Сувык ерде орын тапты! – онада коьз астыннан яслар тыгырдылар.

Сайт, уьйине кайтканда, бираз уьйде турып, балконга шыкты. Кар баскан актеректинъ уьстинде савысканды коьрди. Кус бир бутактан баскага ушып, оьзининъ барын билдирди. Энъ сейири, сол вакытта Сайт бир ювык ерде Жуннадынъ яны болганын сезди.

Кобк карлар

Обзининъ баладан бербетин суьвретлеп юргенин Айдар эсинде тургыткан. Бир коьмирдинъ куйген кесеги мен ак куйылган иргеде атты суьвретлегени уьшин анасыннан тоьпеш егенин де мутпаган. Мектепте тептердинъ бос бетлеринде сызгышлаганы уьшин окытувшылар урсысканларын да эсте саклады. Окытувшылар Айдардынъ атасына да шактылар. Малшы болып ислеген атасы, окытувшыларга бала ман каты соьйлермен деп айтып, уйге келсе, баласына бирший де айтпады. Аьше, баладынъ суьвретлевди суьйгени де шуьш болама деп, ойлап. «Сызгышлагысы келсе, сызгышласын, ол да яртилик болама? Биз бала шагымызда не зат та этетаган эдик», деп ишиннен ойлап, балага болса: «Уьйкенлерди тынъла, оларга ярамасанъ, кыйын болаяк», — деп айтып, куьлемсирейтаган эди. Атасы авыршанъ аьдем болган, ол коьп йобьткирип юргени Айдардынъ эсинде калган эди. Айдар тек уьйкен болганда, атасы коьп йыллар оьпке мараз бан каты авырганын билди. Белки, атасы, обзининъ оьлеегин сезип, аьелине сынъар улы демев болаягын ойлап, бек те урсыскан йок, а белки, онынъ юмсак, сабыр аьдем болганы уьшин атасынынъ сондай кылыгы эди. Ол кыз балаларына да каты соьз айтпай, сусын билдиргени йок. Айдар мектепти кутарып, суьвретлев училищеге туьсип, экинши курста окыганда, атасы, ятак болып, ян берди.

Айдар мектепте окыткан Назар Якубович деген окытувшыдынъ айтканы ман суьвретлев училищеди сайлады. Окытувшы суьвретлев дерислерде Айдар сол оьнерге тартылатанын ок коьрип, ога айырым карав эткен. Коьп ярдамласкан: суьвретлев уьшин бояклар, кагыт тавып, кайтип ислемеге керегин уйьреткен. Окувшысына мектепти битирмеге аз калганда, уьйине барып, атасы-анасы ман соьйлеп, балалары суьвретшиге окымага керегин аньлаткан. Анасы сол зат акында терен ойланмаган, коьп авылдасларындай, ол баласы механизаторга яде шоферге окып, обзининъ кесек оьтпегин

табар деп, мыратланып юрген эди. Атасы, окытувшы айтканнан сонъ, солай болсын деп, карсы шыкканы йок. Пишеси де сол заманда, байы макул коьретаганын билип, орав этпеген. Айдар калага кетемен деп аьзирленгенде, Назар Якубович уйге келип, Алладан берилген зегенликти соьндирип, таслап болмайды, сулыбын, усталыгын оьстирмеге керек деп, насихат соьз айтып кеткен.

Орта кеспили суьвретлев училищеде Айдар, коьп янгы затларды билмеге кызыксынып, окувына бет берди. Аьруьв окымага шалысты. Билим алды.

Ол дуьняда сол кадер аьлемет суьвретшилер болганына сейирсинди, олар ясаган суьвретлерди тергеди, боьтен де, сулышларын билмеге каьрледи.

Ол суьвретлев оьнершилигинде Фаюм портрет, академ, романтикалы, орыс элгезерлик (передвижники), кишкей голландецлер, импрессионистлер агымлары болганына аьжейипсинди. Оларга сукланып, олардынъ оьнер сырларын билмеге, соларга усап, савлай яшавын оьнершиликке багысламага болаягын анълады.

Айдарга, боьтен де, Италиян Янланув шагы юрегине тийген эди.

Ол суьвретлевдинъ тарих кабинетинде Джотто, Мазаччо, Ботичели, Леонардо да Винчи, Рафаэль, Микеланжелло, Джорджоно, Тинторетто деген суьвретшилердинъ репродукцияларын сабатлеп олтырып карады.

Суьйтип, билимин оьстире келип, онынъ суьйген суьвретшиси Тициан болды. Тициан коьп яшаган уьшин, коьп суьвретлер де ясаган эди. Ол юз йылга дейим яшап, оьлеектен алдын савлай дуьньяга данък болган «Киели Себастьян» деген улы картинасын битирген. Сол картина Айдарды сукландырып, коьнъилин ушырып коькке еткеретаган эди.

Суьвретшилердинъ сырларын билеек уьшин, олардынъ акында коьп билмеге керегин анълап, олардынъ яшав йоллары, заманларында болган оьзгерислер акында язылган китапларды окыды. Европа кыралларынынъ тарихи, маданияты акында да окымага керек болды. Боьтен де, Россиядынъ, Алтын Ордадынъ, Ногай Ордадынъ тарихлери акында китаплар окып шыкты. Сол бурынгы шакта халклардынъ бактылары кайдай туьрлише туьзилгенин билип, тенълестирди. Европа маданияты оьсип, бек бийикке коьтерилип турганда, Айдардынъ ата-бабалары Эртиш сувдан Манан сувга дейим яйылып, коьшип-коьнып, мал саклап, тоьгереклеринде болган затлардынъ туьбине коьнмей, бир-бирлери мен, баска халклар ман

согыслар курап, оьзлерининъ аьдемлерин де, баскаларды да зорлап, кул этпеге каьрлеп, кан тоьгип турганларын тергегенде, бек аьжейипсинетаган эди. Элбетте, уьшинлей суьйтип болганы шекли болса да, окыган китапларда солай язылган эди. Китапларда онынъ ата-бабалары тек курсак тойгыстув, баскалардынъ канын алув ман каьр шеккенлер деп, коьрсетилген. Мырзалар термелерде олтырып, той тойлап, кимге шапкынлык этпеге керегин ойланганлары уьшин, оьзининъ ата-бабалары Европадан замандаслары касында бек яхил болып коьриндилер, ишин шыгардылар. Оны ман окыганлар тарихлери мен, аьвелгилери мен мактанмага болсалар, ол оьзининъ халкынынъ тарихи мен мактаналмады. Ол оьзин сол заманларда яшап болмаягын, сонда онынъ янына якын затлар табылмаягын шынтылай да коьрди. Эгер сол заманда яшаган болса, ол биршийге яравсыз болаягы акында ойлады. Онынъ усталыгы сонда керексиз болганы уьшин, ол эгинши, малшы, аьскерши болып юргени коьзлерине коьринетаган эди. Оьнер билген аьдемлер шоьлмеклерге, териден ясалган кийимлерге, иерлерге, ювенлерге, савытларга оьрнек салушы болып керекселер де, сол зат халк арасында эр кесписи деп сайылганы йок. Сонынъ уьшин Италиян Янланув заманында онынъ халкында суьвретиши болув айлак та болмаяк зат эди.

Ама эндиги баска заман. Соларга, айтылган уллы суьвретишилерге, усамага болады деп, ол окыды. Ога енъил болмады. Калалардан келген тенълердинъ билиминнен онынъ мектепте алган билими де аз эди. Каладагы балаларда суьвретиш мектептерде окымага амаллары болган, баскалар уьйлеринде де оьнершилик пен танысканлар. Бобген де, онынъ оьскен аьели яратувшылыктан, оьнершиликтен узак болганы оны бирге окыганлардан осал этип коьрсетти. Айдарда, булай окытувшы Назар Якубовичтен баска, бир уьйрететаган аьдеми де болганы йок. Ама ис мыраттан. Айдар окыган вакытында студентлерден эрек турды, билимсиз экенин коьрсетпеек уьшин, ювыкласпады.

Олар да, Айдар усташа суьвретишлейтаганын коьрип, куьнледилер, оны суьймей басладылар. Ястынъ окувга бет беретаны, бир деристен кашпай юретаганы, олар ман аз соьйлегени уьшин, оны, оьзин артык коьрген копый деп, суьймедилер. Басында Айдар йолдаслары болмайтаганына кыйналатаган эди, сонъында сога уьйренди.

Ол суьвретишлердинъ студиясында бир муьйисте орын тавып, мольбертке карап, белсинли ислейтаган эди. Библио-

текага да барып, ялгыз олтырып, китаплар карады. Коьп оқыды. Ога уйдегилери ярдам этпейтаган эдилер. Ол станцияга барып, озиндей яс аьдемлер мен вагонлардан юклер туьсирди. Уьш-доьрт кере станцияга барып, ислегени уьшин кыйын агын алса, онынъ стипендиясына ийги косым болатаган эди. Сол акшасына яшады. Уйдегилериннен ол коьмек сорамады, неге десень олар озлери тегаран яшайтаган эдилер. Анасы, карындаслары озлген аталарынынъ пенсиясына турганлар. Тек Айдар окында уйге барганда, ога анасы ералма, каймак йолга салганына да бек муьсиревли эди. Сонъында, оларга авырлык тийдирмейим деп, ол уйге де бармай баслады. Училищеди битирип, оны аьскерге шақырганларында, ол баягынша уйине баралмай калды. Аьскерге кетемен деп, бир-эки сыдыра хат язып, анасына йиберди. Анасы да оны анълап, озпкелемеди. Анасы, ол ул бала, озин карап билеек деп, бек сенип, тек бир яман затка ушырамасын деп, Аллага таьвекелленип туратаган эди. Олар хат язбадылар, ол да оларга баска язбады.

Айдар Мескуьвдинъ тоьгерегинде орынласкан аьскершилик кесекте (частьте) кызметин кылды. Сонда да ол оззининъ эр борышын толтырмага керегин билип, кызметине мукаят болды. Басшылар айтканды этип, калганлардай уйтылып, автоматты ыслап, йыйып, атып уйренди. Казануьйде аяк-савыт ювып, казармады йыйыстырып, кереккенде аякйолды да суьртип, политика дерислерге де барды. Сол затларды этпеге керегин анълап, шыдады. Суьйтип эркисиз, куваньшсыз заман озгарувы сонъына дейим бараяк болар эди, эгер... Португал Изабелла болмаса.

«Юность» журналыннан йыртылып алынган Тициан ясаган репродукцияды ол казармага биринши кере туьскенинде де коьрген эди. Сол вакытта каранъадан айырмады, бек эслемеди. Сонъында, эркисиз яшавдан ялкып, каерге куьшин салаягын билмей юрген куьнлеринде, ол орындыктынъ касында турган тумбочкадынъ эсигин ашканда, арт бетинде кнопкалар ман ябыстырылган суьврет ога, каранъадан тигилип, карам атты. Ол Португал Изабелла эди! Ярасык, наьзик юзли, туьз бурнынынъ танавларын калтыраткандай болып, эринлерин кымып, куьлемсиреп, ярык коьзлери мен Ол ога карайтаган эди. Онынъ карамы аьжейипше юрегиндеги сезимлерди толкынлатты. «Бу Тициан! Тициан мунда! Мунавдай ерде Тициан не этпеге керек?!» — деп онынъ коьнъили ашылды. Сол куьнлерде бу ялкувлы яшав оны туншыктырып салаяк деген ой, онынъ янынъ сызлатып турган эди. Маь, сага

керек болса! Окув заманындагы суьврети болмага ниети янъдан тирилди. «Обнершилик – меним ниетим!» – деп янланды. Сол репродукция кайтип мунда туьскенин, ким сол тумбочка ман кулланганын билгиси келип, сонъ: «Не баскасы бар!» – деп сорауларды эрек таслап, бу зат ога Йогардан этилинген, деген ойга келди. Ол кнопкаларды шыгарып, кагытты колына алып, сукланышлы карады. Аз болса, сол репродукцияды казармадынъ дежурный прапорщиги коьрди. «Бу не?» – деп сорау берди. Айдар не зат айтаягын билмеди. Сонда прапорщик йогардагы офицерлерге айтпага керек болды. Суьйтип аьскершилер ол суьвретлев училищеди битиргенин билдилер.

Сол куьннен баслап аьскершилик куьнлери кайтип барганын оьзи де анъламай калды. Кызмет кылувга уьйрен еалмай кыйналатаган яс аьдемлер коьп эдилер, а бирерлер айлак та азап шегетаган болдылар. Эндиги Айдар тап оьмир яшавы аьскерде тургандай оьзин юргистти. Онынъ ярасык язатаганын билип, штабка язар исши этип беркиттилер. Сондай ис орнына (должностъке) салдылар. Уьшинлей болса, онынъ суьврети сулыбы керекти. Ол транспортлар, плакатлар ясап, стенгазетады, кабинетлерди, клубты ярастыратаган болды. Ол эндиги коьп аьскершилик ислерден босатылып, оьзининъ эрки мен юрди. Эм казармага да тек уйкламага баратаган болды. Басшылар, командирлер онынъ эркин яшавына кириспедилер. Ясымыз керекли ис этеди деп, ога муьсиревли болып карадылар. Тез арадан ога оьзлерининъ тилеклерин эттирдилер. Биревлер оьзлерининъ кабинетлерин ярасыкландырмага шақырдылар, баскалар онадан суьврет эт деп те тиледилер. Ол Шишкин, Левитан, Айвазовский ясаган картиналардынъ копияларын ясап берди. Биревлерин штабта салдылар, баскаларын уйлерине де аькеттилер. Сондай суьврети барын савлай аьскершилик кесек билди, ога пишелерининъ, балаларынынъ портретлерин эттирдилер. Бирер офицерлер акша берип, суьйген ашыгырларынынъ портретлерин де ясаттырдылар. Баска яктан конак келсе, сога савкат этип онынъ картиналарын бердилер. Элбетте, аьрекети коьп болса да, казармада турып, эртениктен кешке дейим уйтылып, буйырыклар толтырып юргеннен бу аьли колай эди. Шынты суьвретлев яратувшылыгында баскаларды эркелев келиспегенин ол билетаган эди. Бобтен де, копиялар ясав, енъил-елпи заказлар яратувшылык тувыл экенин де ол анълайтаган эди. Басында офицерлер тилеген кыскажкы портретлер яратувшылыкка якын бол-

мага болаяклар деп, ойлаган эди, ама тергегенде, оьзининь сейирине, олар баьриси де Португал Изабелладынь сулыбы ман этилгенин коьрип, сол ислери де халтура экенин аньлап, оьзи-оьзине айыпланды. Ол шынты яратувшылыкка куьшин салмага суйьген эди. Аьскершиликте сол затты этпеге амал йогын ол бек те аьруьв туьсинген эди.

Айдар Португал Изабелладынь репродукциясыннан Мескуьвдеги Суриков атлы институтка окувга туьскенинде де айырылалмады. Сол савлай дуньяга айтылган йогары билим беретан институтка кайтип туьскенин оьзи де билмей калды. Бир куьн частьгинь библиотекасында газеталарды оқып, Суриков атлы институтка окувга алув конкурс комиссиясы озатаганын билип, таьвекелленип, басшысына сылтав тавып, суьвретшилердинь керек-ярагын: бояклар, кумаш, кагыт алмага керек деп, бир куьнге командировка алып, Мескуьвге барды. Оьзи мен уьш акварель, онавга ювык графика ислерин папкага йьйып, йолланды. Училищеде тавып, алатаган комиссияга аьризе язып, соьйлесуьвди озып, ислерин конкурстга каратпага калдырды. Суйьтип эткеннен маьне шыгаягына ол сенмеди. Кайтканнан сонь, затларын комиссияга бергенин де мутып баслаганда, ога яратувшылык конкурсты оьткен деп, окувга туьсуьв экзаменлерге шақырув келди. Ол оьзи де, штабтагылар да сога бек сейир эттилер. Сол вакытта онынь демобилизация шагы келген эди. Онынь кызмет кылув заманын созбай, ога ийги характеристика язып, кагытларын тувра эм тез туьзетип, оны экзаменге йибердилер.

Уьстине аьскершилик кийимин кийип, аркасындагы капшыкка (вещьмешокка) ишки кийим, бетявлык, бир юмага солдат азык пан окув меканына келди. Ога общежитиеде орын бердилер. Экзаменлер басландылар. Суьврет, живопись, композиция бойынша кеспи экзаменлерди бесевге, ортак билим бойынша экзаменлерди уьшевге берди. Институтка окымага туьспеге бек кьйын болды: абитуьрентлер коьп, конкурс уьйкен эди. Окымага туьсеятырганлар ман танысканда, олардынь коьплери де бас каладан айтылган аьдемлердинь балалары экенин билип, оларга эс берилеек, а мени мунда бирев танымайды, туьсе алмаспан деп муньланып, уьйге кайтувын ойлады. Ама ногай халкыннан оьмири сонда бирев де окымаганы уьшинме, яде солдат форма ман келген деп, оны аяганлары уьшинме, онынь сейирине, оны окымага алдылар. Соны билгенде, коькке ушпага аьзир болып, Айдар куванды. «Эндигиси мен янымды берип оқырман, оқытувшылар айтканнан таймаспан , энь ийги студент болмага шалысарман» деп, ол оьзи-оьзине ант этти.

Басында ол коьнбилленип окып, дерислерге барып, устаханаларда окытувшылардынъ айтканын этип юрди. Ама куьнделик яшавын да ойлав керек эди. Стипендиясы алдынгы орта оьлшемли училищеде берилгеннен уьйкен эди, тек етпеди. Эм ол алдынгындай кешелер мен станцияга барып ислегенди койып, оьзге келискен ис тапты. Ювык ерде районнынъ азык-туьлик боьлигинде ярым кыйын агына суьвретши болып орынласты. Баягы реклама плакатлар, лозунглар язды, выставкалар ярастырды. Кыйын агы аз болса да, асханаларда ислеген кыскаяклылардынъ тилеклерин этти, суьвретлер ясап берди, олар ога тегин ас иширдилер, уьйине аькетпеге емек бердилер. Асханаларды етекшилеген кыскаяклылардынъ дослары болдылар, сол кыскаяклылар, Айдардынъ суьвретши экенин билип, ога янастылар, оьзлерининъ суьвретлерин эттирип, ога акша бердилер. Ас ишкеннен баска, кийимлерге, керек-яракларга, китапларга, Мескуьвдеги айтылган ерлерди коьрмеге де сол акшалар шыктажландылар. Бирер студентлер метродынъ, парклардынъ, театрлардынъ алдында суьврет ясайтаган эдилер, олар сол акшага дослар ман, кызлар ман кыдырдылар, кафелерге, ресторанларга барып иштилер. Айдар болса, ога демев этетаганлары йоктан, кыдырувлардан, ишкиден эрек турды. Ама ол оьзи эткен затларга да разы болмады. Сол «шабашка» коьп куьш алатаганын ол биразлай сезди. Боьтен де, кыскаяклыларды суьвретлев. Сол портретлерди тергеп караганда, ялып та алды. Олар баьриси де енъил-елпи ясалган эдилер. Эм аьр бирисинде де Португал Изабелладынъ суьвретиннен алынган биршийин коьрди: бирисинде турмысын, кулланылган боякларын, баскаларда бурнын, эринлерин, карамын. Эм ол оьзин сонынъ уьшин бетледи. Улы суьвретти увак этетаганы уьшин, урлакайдай оьзин юргистетаганы уьшин. Суьйтип иши шыкса да, ога яшамага сол «шабашка» керек эди. Таныс болмаган ерде оьзинъди каьрип этип коьрсетеек тувылсынъ да.

Сол Португал Изабелладынъ суьврети бир неше йыллар онынъ янында уьйкен сезимлер тувдырды. Энь аьлемети, ол сол портреттегиндей кыскаяклыларды яшавда да изледи. Ол оьктемли турмысы ман, юзи мен ога усаганларды эректен коьре калса, талшынып кетип, артларыннан барды, таныскысы келди. Танысып, студияга шақырып, суьвретин ясамага суьйди. Ама сондай эректен усайтаганлар касына ювыган акында соьз де болмады, олар оны коьрмедилер.

Сондай бир йолыгыс Айдардынъ студент яшавында болды. Ол сол куьн суьгли аслар аьзирлейтаган кафеде Янгы йыл

ман байланыста Аязбабайдынъ, Карлыгыздынъ, коянлардынъ, туылкилердинъ, баска айванлардынъ суьвретлерин терезелерине, витриналарына ясаган эди. Етекши кыскааяклы, эткен куллыгын яратып, ога коьлем акша колына ыслатты. Суьйген заманында келип, бослай ас иш деп, бек муьсиревли болды. Айдар сога бек куванып, уйине асыкты. Орам ман бараятырганда, ол алдында барган кыскааяклы ман соьйлеген эркекти озып кетеек болып, басын бурганда, басында шляпа, уьстине ак ягалы пальто, аякларына ак этик кийген кыскааяклыдынъ юзин коьрип, суьринип йыгылмага аз калып, адалады. Кыскааяклыдынъ юзи ол излеп юрген Изабелладынъ юзиндей эди. Айдардынъ юреги де тез-тез согылды. Ол адымларын акырынлатып, соьйлеп барганларды алдыга оздырды. Термилип карап, юреги телезип, артларыннан юрди. Айдар, белки, кыскааяклы онынъ карамын сезер деп, онынъ аркасына сенимли карады. Ак тон кийген эркек бир ерде кыскааяклы ман аманласар, а ол касына барып, соьйлемеге болар деп те сенди. Сонъ оны ман танысаягы, оны ман ашык этип юрееги де акылына келди. «Мине мунавдынъ портретин этермен, ол меним энъ куьшли суьвретим болар. Португал Изабеллага усатып. Яде Тицианнынъ «Венера Урбанская» деген портретиндей этермен. Ол да бек зегенли суьврет!» — деп мыратланды. Суьйтип, ол алдыда барганлар баска орамга бурылганларын да эслемей калды. Олардынъ артыннан бармага асыкты. Эндиги олар — ялгыз алдыда, ол — ялгыз артта. Олардан оьзге аьдемлер тротуарда йок эдилер. Айдар, олар онынъ артларыннан кувып барганын билерлер деп, коркып, бираз арт калды. Эркек пен кыскааяклы орамлар кашласкан ердеги светофордынъ касында токталып, ян-якларына каранып, орамды оьттилер. Айдар светофорга еткенде, кызыл шырак янды. Ол токталды. Орамнынъ аргы ягындагылар баягы бирев де йок скверге кирдилер. Айдар ясыл шыракты карап, орамды оьткенде, эркек пен кыскааяклы эрек кеткенлерин коьрип, тагы да бек асыгып адымлады. Сонъ ол оларды кувгандай коьринмесин деп, юрисин акырынлатты. Айдардынъ акылында: «Ол ол мени коьрсе экен, мени ойласа экен», деген ойлар яркылдадылар. Тек кыскааяклы оны эслемеди. Таныс болмаган аьдемди эске ким алаяк экен? Сквердинъ аргы бетинде гуьрилдеп трамвай озганы эситилди. Ол узак болмаган ерде шыкырдап токталганы коьринди. Кыскааяклы сес шыккан бетке карады. Трамвай кетти. Касындагы эркек энъкейип, онынъ кулагына биршийлер соьйледи. Тагы да бир трамвай гуьрилдеп келип, шыкырдап токталды. Кыскааяклы: «Бу меним трамвайым, меним номерим! Калай аьруьв ди!» — деп су-

йинип, шапкылады. Колын булгалаклап, эркекти шақырды. Эркек бек те унамагансып шапты. Эм олар бирге трамвайга етистилер. Трамвайдан шанъ согылып, ол козгалды. Айдар туракка етип, кобликтинъ артыннан сагынышлы карады.

Трамвай туракка тагы да бир неше аьдем келди. Айдар, тап бирший йойган аьдемдей, оларга карады. Ол обзининъ ялгызлыгын обкфир сезип, айыпланып, куьрсинип, авыр тыныс алды. Узакта йогалып кететаган трамвайда бир затын муткандай адалап, сога карап турды. Эркек акында, кыскаяклы акында ойлады. Ак тон кийген эркектинъ обктемсип, балсынып турганын ойлап: «Караш берлиге! Сен ога тийисли тувылсынъ!» — деди. Сондай обкинишли аьлде трамвайлар тагы да келип, токталып, кеткенлерин эслемеди. Аяз, ишине синъип, тонъыстты. Тереклердинъ артында турган коьп шарлаклы уйлердинъ терезелеринде шыраklar янатаган эдилер. Аьр бир терезе артында аьдемлер яшайдылар. Сонда татымлык, йылуwлык барын сезип, тагы да обзининъ ялгызлыгы акында ойларын куьшлендирди эм тагы да обкинди. Мунда туракта ол обзининъ каерде экенин аньлалмады, кайсы трамвай ол яшаган бетке баратаганын билмеге керегин ойлап, ама таныс болмаган калашылардан сорамага йигери батпады.

Суьйтип турганда, кезуwвли трамвай келип токталды. Вагон ишиннен шав-шувласып аьдемлер шыктылар. Айдар соларга карап, сонъ вагоннынъ бузлавык баскан терезесининъ тоьгерекленген ярыгыннан басына ак яwлык байлаган кызалак, аясы ман терезединъ аргы бетиннен сисесин суьртикшлеп, битилип ога карайтаганын коьрди. Кызалак кылыплыша куьлемсиреп, Айдардан коьзлерин алмайтаган эди. Кыздынъ кыйык коьзлери йылтырайтаган эдилер. Боьтен де, ол эринлерин юзиктей тоьгерек этип, ога суьзилгенде, Айдар аьжейипсинди. Ама сол сабатлей ярык вагоннынъ ишиннен каранъа туракта турган ога коьринмейтаганын эследи. Тек кыз ога карагандай, басын анаw якка, мунав якка бургышлап: «Аьwмедий, неге аязда тонъасынъ. Трамвайга киртагы!» — деп айтканы кулагына шалынды. «Олай болмас, трамвайдан тыска не зат эситилеек? — деп, Айдар сол зат акылында шалынатаганын аньлады. — Ярабий, Аллам-ав, бу да кайдан шыккан?» — деп обзи-обзиннен сорады.

Трамвай козгалып баслады. Терезедеги кызалак кирпичлерин яйып, аньлагандай коьзлерин юмып, басын тоьменлетти. Айдар да эсин йыйгандай, авызын ашып, сукланышлы куьлемсиреп карады. Суьйтип трамвай кеткенше турды.

Ол йогалган болса да, караборан кыздынъ шырайы ога йылуwлык тувдырды. «Бу тап бизим авылымызда турган

кыздай, мен оны коьптен бери таныгандай мага коьринди», — деп озине айтты Айдар. «Ким ди ол? Миллет кыз экени сезиледи. Ногай болмаса, калмык яде казах болар? Япон кыз да болмага болады, олар да Мескуьвде барлар», — деген соравлар тувдылар. «Ногай кызлар Мескуьвде ялгыз юрмеслер! Ким биледи, юрип те олтырарлар? Ким де болсын, мен оны коьрмеге керекпен! Мен оны коьреекпен! Мунавдай йолыгысызы болмай кетпейтаган», — деп ойлары басында кайнады. Эм соны ман таныспага болаягын акылына келтирди. Сол келеекте боаякты акылына келтирип келгенде, янъы кыз мунав туракка оны аькелген Португал Изабеллага усаган кыскааяклыды муттыратаганын ок сезди.

Баа коьрип, ол бир де такси мен юрмеген, бу йол болса, таксиди токтатып, олтырып, общежитиесине асыкты. Яшаган ерине келгенде, оны ман турган яслар эртерек Янъы йылды байрамшыламага кеткенлерине суьйинип, мольбертке барып, коьнъилленип ислеп баслады. Суьвретлемеге келгени ишине сыймайтаган эди. Колына кишкей коьмиршик (уголёк) алып, кагытка сызыклар салып, кыздынъ юзин ясады. Ама эткенин яратпай, исин тергеди. Сонъ кагытты авдарып, сангина ман бояп, суьврет этти. Оны да яратпай, кагытты йыртты. Тагы да суьвретледи.

Эндиги ясаганы Югеннинъ таит кыскааяклыларына усап кеткен эди. Тагы да йыртты. Тагы да ясады. Ол да уьйкен суьвретшилердинъ бирисине усады. Атаклы суьвретшилер кайтип бек куьшли онынъ акылын бийлегенлерин ол тек соьле-аьли анълап, олардан босанмага керегин ашыктан-ашык коьрди. Оьнершиликте биревге иерип суьврет эткенинъ ол тап биревдинъ кийимин озинъе кийгендей экен деп, коьнъили бузылды. Биревге усамаган усталыкты билдирмеге керекти ол эртеден билген. Эм онынъ эсинде сакланган кыздынъ суьлдери, озинъди изле, озинънин, яратувшылык йолынъа шык деп, шакырганы акылында яркылдады. Иси болмаганнан арып, ол янтайды. Коьзлерин юмып, уйклаялмады. «Мен коьтере де сулыбы болмаган бирев боларман?» — деп озине шекленди. Тек студент коьрсетуьвлерде онынъ суьвретлерин тергевши окытувшылар мактаганы, Мескуьвде Кузнецкий коьпирде озган выставкада «Тав бетлери» деген суьврети коьрсетилгеннен сонъ, айтылган оьнершилик журналларда оны яратып язганлары эсине келди. «Йок! Мен озимнинъ йолымды табарман!» — деп ол уйклап кетти.

Юрегин авдарган кызалактынъ келбети эртеси куын де тыншылык таптырмады. Эм ол тыншпаятаган куын экенине карамай, институттынъ студиясына барып, мольбертке карап ислеп баслады. Тагы да бир неше суйврет ясады. Биревге де усаткысы келмей иследи. Сонъ соларга карады. Карап турганда, студияга эригип, бир неше студент келди. Олар да онынъ ислерине карадылар. Ишлеринде бир тири студент: «Мунда кимнинъ тек куры колы коьринмейди. Авангардистлер керегим, модернистлер керегим! Сальвадор Далидинъ де биршийлери бар. Эгер сен озинъ суйип кызынънынъ суйвретин ясайтаган болсанъ, баскалардынъ колларын тийгистпе ялгызынъ!» — деп акылятаксып айтып, ашувландырды. Айдар тоьбелеспеге абзир эди, тек шыдады. Соьзлери шыкыйына тийгенин коьрсетпеди. Студентлер кеттилер. Бир кесек заман озганда, ол суйвретлерди йыртты. «Оларда мен йокпан! Сальвадор Далидинъ де, Кандинскийдинъ де, Пикассодынъ да коллары куьлетки болып, суйвретимди кармалайдылар. Меним, Айдар Карамовтынъ ишки дуныясы коьринмеге керек! Меним ашык сезимим!» — деген ойлар онынъ акылындагы ойларды авдардылар. Ол тагы да суйвретледи, тек таьвеспей, озининъ исине карады. Студент айтканы туьз экенин анълап, битирмеди. Олтыргышка олтырып, ислемеге коьнъилли болса да, бир зат этпей олтырды. Суйтип, оны ман бир курста окыган баска яслар келдилер. Ога соравлы карап:

— Дос, буьгуьн 31 декабрь, байрам кеше келеятыр. Эсинъди йый! — деп биреви айтты.

Айдар сол соьзлерди эситпеди, эслемеди. Олар кеттилер. Онынъ коллары таза кагытты алдылар, ол соны мольбертке тагаяк болган эди. «Йок! Меннен шынты суйвретши болмас», — деп озкинип, ол мольберттеги эски суйвретин алмай, янъыды да такпай, кийинип баслады. Тыска шыгып, бир ниетсиз орам ман барды. Орам бос эди. Аьдемлер уьйлеринде байрамшыламага йыйылатаган заман эди. Онынъ сейирине, боьреклер писиретаган кафединъ ишинде биревлер бар эдилер, эсиги энди де ашык эди. Сонда ол бир ай артта ислеген эди. Ким барын карайым деп, ол сонда кирди. Кафеде ислеген пишелер стоьл алдына олтырып, байрамшылап баслаган эдилер эм оны коьрип суйиндилер. Араларында эркек йок деп, оны олтырттылар, аракы куйып увьртлаттылар, асты йылыстырып салдылар. Кыскаякылар ийги кызган эдилер. Ога ас иширгенде, йырладылар, сонъ бир-бирлери мен бийидилер, оннан сонъ оны, тап ойыншыктай этип, бир-бирлерине берип, оны ман ойнадылар. Оны ман ойнаган бираз яс кыскаякы ойыннан сонъ колларын онынъ колларынан алмай, энкейип, баскаларга эситирмей:

– Бизде байлар йок. Биз муннан сонъ Кызыл майданга бараякпыз. Юр биз бен бараяк?! – деп тилегендей болды.

Айдар сога аьзир тувыл эди, кыскаяклыды явапсыз калдырды. Кыскаяклылар тагы да стоьл алдына олтырып, согыстырып ишип, йырлап баслаганда, акырын турып, кийимлерин алып, билдирмей, сыпырылып кетти.

Общежитиеде тыншаярман деген эди, тек сонда да байрамшылав басланган эди. Таныс яслар оны оьзининъ яшаган боьлмесине де еткермедилер, оьзлери олтырган ерге алып кеттилер. Онынъ сол куьнлерде ойлап юрген затларын мутырдылар. Ол кайтип орындыкка еткенин де билмеди. Эртеникте ол янъы тувган баладай болып уянып, эсине бир зат алалмады. Ишкеннен юреги булганатаган эди. Бирге яшаган студентлердинъ бириси, онынъ уянганын коьрип, портвейн шагьрга толы стаканды алдына созды. Айдар лыкылдатып ишти. Бираздан юреги булганганы тайган болса да, басы айланды. Яслар онынъ эсин савлай йыйдырмадылар, онынъ уьстине кийимин кийдиртип, пивбарга пиво ишпеге аькеттилер. Сонда ийги байрамшылав кепте олтырдылар. Айдар да яшавын аьлемет коьрип, олар ман бирдей завкланды.

Соннан бери Айдар, авыр аьлде болса, ишкиге тартылып, оьзи-оьзин юбандырып баслады. Дослары эм булай таныслары оны ман олтырмага суьетаган эдилер. Оьзининъ акшасын да кызганмады, олтырганда, шав-шув коьтермеди, урсыспады, боьтен де, тоьбелеске биревди де шыгармады, аз соьйлеп, алдына салынганды ишип, баскалардынъ коьнгиллерин авлады. Баьрисине де келисип билген онъайлы аьдем болып коьринди. Баьриси де оны ман бир компания болувга шалыстылар. Ол да олар ман басыннан сонъына дейим олтырып, арыса, каерде орын бар болса, сонда уйклап кететаган эди. Бирев де онада мин излемеди, ол да, бирге ишкенлер бир келиспевлик эткенлер деп, бетлемейтаган эди. Ишки суьвретшидинъ куьнделиги дегенге ол тамам уьйреншикли болды.

* * *

Суьйтип куьнлер, юмалар, айлар кетип басладылар. Кайгадер ишсе де, Айдар дерислерге юрди, окувшылар эткен буйырыкларды толтырмага шалысты. Окыйтаган студентлер мен де тегис турып, алдыга да шыкпады, артта да калмады. Копарсымай, мактанмай, оьзин де биревге кемситпей. Каникулга тувган яklarга баргысы келсе де, шыдап баралмады. Бир яктан йол агына акша шыгармага керегин ойлап, баска яктан

аьелди караган анасына ярдамласпаягын билип. «Меннен оларга коьмек болмаса, не этейим оны кыйнап. Мактангандай, коьрсеткендей затым барма? Тегаран бир яшаган улы келген деп, тынышсызландыраякпан.

Юрегине авырлык келтиреекпен де. Колайлы болсам, барарман», — дейтаган эди. Энди де онынъ акылында айтувлы суьврети болмага ойы болса да, ол ишетаган яслар ман бос заманын аткарып, оьзи-оьзине сол ойды мутгыратаган эди. Солай оьзин юргисткени яратувшылыкка аваслыгын азайтты. Окытувшылар онынъ аз ислеитаганын сезип, онадан янгы затларын сорадылар. Ол бир кешединъ ишинде енъил-елпи ясаган натюрмортты яде табиат эскизди берип коятаган эди. Олар туьз канон ман этилген эдилер. Тек аз ян салынган эди.

Сонъгы курста окытувшылардынъ бириси:

— Карамов, сенде оьнершилик сулыбынъ бар, тек сен янынъа якын затларды неге суьвретлемейтаганынъды анъламайман? Диплом этпеге керек. Сен миллет суьвретшисисинъ, халк тамырларынъды излесенъ, дурыс эди, — деди.

Ол не зат ислеегин коьп ойлады. Яслар ман бир неше куьн ишип юргеннен сонъ, ол бир эртеникте уянганда, ногайлардынъ тарихлерине багысланган ис этейим деп, токталды. Окытувшысы айтканы да сога себеп болды. Институт атын юргисткен атаклы суьврети Суриков, куьнтувар халкларынынъ темасына каратып, коьп ислер эткен. Айдар соларды тагы да карап, бек коьнъилленди. Ногай тарихи акында китапларды актарып шыкты. Эм ол ногай эпоста Эдигединъ улы Нурадин Токтамыс-хан ман явласкан оьзгериси мен кызыксынды. Алтын Ордадынъ ханы Токтамыс Куликов далада Мамайды енген Дмитрий Донскойдынъ аьскерин бузып, Мескуьвге ясак тоьлеткеннен сонъ, Нурадин оны кувып, Эртиш бойында согысып, ханнынъ басын кесип, оьшин алган ерин сайлады. Элбетте, институттагы окытувшыларга сондай орыс тарихке явдынъ басын кескен баьтир яраягын Айдар билген. Белсинли ислеп, исти ясады. Эм ойлангандай болды. Институттынъ комиссиясы, етиспевликлер барына да карамай, онынъ диплом исин айлак хош коьрди. Онынъ усталык сулыпларына йогары белги бердилер. Суьвреттеги аьдемлердинъ келбетлерин, кийимлерин атаклы суьврети Верещагиннинъ Туркестан куллыкларына усатып та алдылар, мактадылар.

Мактав кызувында ол тагы да бир неше тарихли ис ясады.

Кыралды басшылаган компартия халк арасында оьнершилик яйылып оьскенине уйкен эс эткен эди. Айдар тувган бетлерде Суриков атлы институтты кутарганлар йок эдилер. Сонынъ ушин областътинъ бас каласына кайтканда, суьвретшилик кеспиди анълаганлар да, анъламаганлар да, боьтен де, маданият пан каьр шеккен организациялардагылар ога сый берип карадылар. Каладынъ маданият боьлиги сол сабатлей байыр коьрсетуьв (выставка) этемиз, дедилер.

Маданият ишчилерди, яратувшылык куьплерди, журналистлерди шакырып эттилер. Суьвретшилер куьбининъ етекхиси йогары белги берип, Айдар куьптинъ агзасы болмага тийисли деп, ога документлерин азирле, деди. Эм коьп заманга созбай, Айдарды суьвретшилердинъ агзасы эттилер. Ерли музей онынъ дипломга этилген эм тагы да баска суьвретлерин сатып алды. Айдар алган акшасына куванып, училищеде ясаган «Тав бетлери» деген куллыгын партия горкомынынъ етекхисине савкат этип берди. Тагы да бир «Ногай ердинъ емислери» деген натюрмортын горсоветтинъ басшысына савкатлады. Етекшилер онынъ суьйтип эткенин макулладылар. Сол савкатлардынъ ызы кешикпей коьринди. Айдарга каладынъ ортасында революциядан алдын яшаган байдынъ уйининъ астындагы мангазысында орынласкан устаханады (мастерскойды) бердилер. Устаханада яшамага да, ислемерге де амал бар эди. Турмага коьмек болсын деп, ога «Лениннинъ тав халкларынынъ эшлилери мен йолыгысы» деген картинады суьвретле деп, шарт кагыт туьзип, эртерек авансты акшалай тоьледилер. Бу сыйлавлар оны бек кувандырдылар.

Акша алганлай, Айдар эндигиси уйге барып, анамды, карындастарымды, окытувшы Назар Якубовичти коьрмеге мырадымды толтырмага амал бар деп, куванды. Ол оларды авылдан кеткеннен бери, он йылдан коьп заман коьргени йок эди. Авылды да бек сагынган эди. Сонда эскизлер де ясамага амал табарман деп, сенди. Тек баягыша заман созылды. Басында устаханадынъ ишин йыйыстырувга бир кесек заманы кетти. Эски болса да, кулланып болгандай муьлк алды, электрик шакырып, тийислише ярык болсын деп, шыраklar салдырды. Кагыт, картон, бояклар сатып алды. Оьзин муьсиревли этип коьрсетеек ушин, берилген исти толтырмага керегин ойлады. Лениннинъ келбетине мынълаган суьвретлер багысланган эдилер. Костансыз, осал этилинген ислер де коьп эдилер. Ама Андреевтинъ, Васильевтинъ, Жуковтынъ айтылган куллыклары болганлар. Солардынъ суьвретлеринде Ильич

алал, тань, коьзлерин шувкирейтип, аьдемлиги бек йогары болып суввретленген эди. Соларга усатайымма яде баскаша ясайымма деген коьп сораулар басында кайнастылар. Оьзинше этсе, оны аньламасалар ша? Ленин йолыккан аьдемлердинь келбетлерин аьзирлев булай ис тувыл экенин ойлады. Энь сейирлиси – Ленин тав халкларынынь элшилери мен йолыгысканы яде йолыгыспаганы белгисиз. Ама партия басшылары ога эт дегеннен сонь, олар областьтеги аьдемлерди ойланып айтканлар. Ленин солардынь ата-бабалары ман йолыгыспага керегин ойлаганлар. Эм тек ногайлар ман тувыл, областьте яшаган баска тав халклардынь ата-бабалары ман. Куллыкты бергенлерге ярамага кыйынын неге ойланмаганына да оькинип алды. Яваплык бек уьйкен! Акша алынган исти битирмеге керегин ол ашыктан-ашык билди. Ислеп баслады.

Сонынь уьшин ол тувганларга, авылга барувын созды. Ленининь конакларынынь суввретлерине еткенде, ол токталып, олардынь кайдай шырайлары, турмыслары болаягын коьп ойланды. Акылына биревлер де келмедилер. Кой, аьдемлерди орамда карап келейим деп, исин калдырып, ол тыска шыкты. Раскан-расканлардынь юзлерине тигилип карап юрди. Суьйтип, рестораннынь алдына кайтип келгенин оьзи де билмеди. Сол ерге не уьшин келгенин ойлап, «келгеннен сонь кирейим» деп, ресторанга кирди. Кисесинде акша бар, ишпеге де коьнйил бар деп, ян-ягына каранды. Аьдемлер аз эдилер. Эм ол оьзи бек коьринмесин деп, муьйистеги стоьл алдына олтырып, официанткага аракы, бираз кабынмага енйил азык аькелдирди. Ол коьп ишип юрген болса да, ялгыз-ялгыздан бек аз олтырган. Окыйтаган яслар ман, окында булай таныскан аьдемлер мен ишкен. Сонынь уьшин ялгыз олтырганына бираз уялып, артына-алдына каранып, ол бир неше рюмкады коьтерип атып, баягыша тартынып олтырды. Иши кызып, коьнйилленди. Кетпеге керек деп, тураж болганда, рестораннынь залына уьш мазаллы эркек кирди. Олар, ресторан иши аьдемсиз болса да, ол олтырган стоьлдинь касында турган стоьлге келип олтырдылар. Айдар сога сейирсинип: «Анав кадер бос орын, тувра меним касыма неге олтырмага кереклер?!» – деди ишиннен.

Олтырган эркеклер кувнаклы давазлар шыгардылар, бир-бирин мыскыладьлар, ийинлерине туьртип-кагып, коьп куьлдилер. Бириси давдырамдай уьйкен кевдели, батлак коьзли эркек, экиншиси – бети кызарган, узын яклы, кыйшык бурынлы, кара мыйыклы юкатлак киси, уьшиншиси – сары буйра шашлы, бети сепкилли, коьк коьзли, буюкир бурынлы,

калганлардынъ бираз арык эркек. Давдырамдай эркек тамадалары болып олтырды. Ол официанткага коьз кысып, мактавлы соьзлер айтып, аракы, исси ас аькелдирди. Арык эркек аякшы болып, стаканларга аракы куйды.

– Коьп соьзли болмай, аьруьв яслар, коьтерингьиз! – деп тамада иширди.

Ас едилер, тагы да куйып иштилер, тагы да завкланып соьйлеп басладылар. Айдар эрте де турып кетеек эди, ама ол шыдамлы олтырды. Кабакларын тоьменлетип, сездирмей оларга карады. Басында кайсы халктан экенлерин билеек болып, ама оларды область халкларынынъ аьдемлерине усатпады. «Мине мунавдай шырайлы аьдемлер Ленинге йолыгыска бармага болаяк эдилер», – деп ойлады. Сонъ: «Йок! Ол замандагылар аракы не зат экенин де билген йоклар. Кавказ миллетлердинъ аьдемлери ишпегенлер!» – деп оьзи-оьзин токтатты. Олтырганлар ога сораьлы карамлар атканда, Айдар шанышкышы ман пыслак кесекти кадап, оьзин кабынып тургандай коьрсетти. Сонъ олар официанткага акырын айтып, ашылмаган аракы сиседи аькелдирип, Айдардынъ стоьлине аькеттирдилер. Давдырамдай киси авыр колын коьтерип:

– Бизим дастарханнан сизинъ дастарханга сьй! – деди мактанып.

– Мен де сизге явап этпеге керекпен де? – деп Айдар сораьлы оларга карады.

– Алал болсын! Биз ак юректен!

– Йок. Мен явапсыз калдыралмайман. Боьтен де, мага, сизден алдын ишкенге, бу коьп болаяк, – деди Айдар.

– Ердес! Эгер сен биз бен олтырсанъ, бек яхшы явабынъ болаяк, – деди тамада.

Олардынъ арыгы турып, бос олтыра йылыстырып, олтырмага боласынъ деп, коьрсетти. Айдар солар бетке коьшип, олтырага олтырды. Тамада болган киси:

– Биз Махачкаладан келгенмиз. Сизинъ Химия заводтан сыр алмага. Сизинъ ерди бек яратамыз. Бизим уьшевимиздинъ де атымыз Магомед болады, – деди.

– Мен уьшевингьизге де Магомед деп айтаякпанма? – деп сейирсинди Айдар.

– Биз бир-биримизге айткандай айтсанъ, айып болмас. Мине бу, – деп тамада кара мыйыклы, юкатлак эркекке коьрсетип, – бу Кошкар-Магомед, – деп, сары буйра шашлы коьк коьзли эркекке коьрсетип, – бу Теке-Магомед, – деди, – а мага олар Буга-Магомед деп айтадылар, – деп косты.

Уьшевleri де басларын ийип, куьлемсиредилер. Айдар шыдалмай, басын тоьмен салып куьлди:

– Буга, Кошкар, Теке? Мутып болмас! – деди.

– Дурыс, – деди тамада.

– Турган бир мал котан! – деди сары буйра шашлы, коьк коьзли эркек, баьрисин де куьлдирип.

Тамада, Теке-Магомедке каты карап, куьлкиди токтатты:

– Магомедсиз де болады. Бизде савлай Махачкала Магомедлер, – деди ол.

Иштилер. Айдар суьвретши экенин билип, яшавымызда суьвретши мен олтырмаганмыз деп, Айдардынъ кесписи уьшин уьшеви де тилек айтып, уьш кере стаканларды коьтердилер. Бир-бирлерин кажавладылар, завкландылар. Сонъ ресторанга аьдемлер келдилер. Ярасык сыпатлы Кошкар-Магомед саьатке карап, турып, тыска шыгып, эртерек соьйлескен уьш кысаяккыды алып келди. Олтыргышлар аькелдирип, кысаяккыларды да олтырттылар. Стоьлге янъыдан сиселер, кабынгандай затлар салдырдылар. Кысаяккылар уьшин иштилер, оларга да оьзлери уьшин иширттилер, ресторан ябылгышай баягыша завкландылар. Сонъ ишимликлер, азык алып, Айдардынъ устаханасына бардылар. Сонда да олтырдылар.

Эртеникте Айдар уянганда, сары шашлы, ак этли толы кысаяккы ман бир орында ятканына сейир этти. Онынъ аты Мая эди. Кысаяккылар конаклардынъ таныслары экенин билип, Айдар оьзин сабыр этип тургысткан эди. Эндиги ол кысаяккы оны ман кайтип калганын эсине алалмады. Эсин йыялмай, устаханадынъ ишин карады. Стоьлде ишимлик сиселерди коьрип, туьнегуьн стаканларды етистиреялмаганнан бир стаканнан савлайы ишкенлерин эсине туьсирди. Сонъ мольбертке тагылган кагытта тамада эркектинъ суьвретин коьрип, ол олтырган заманда эркеклерден сорап, олардынъ суьвретлерин эскиз кепте ясаганын да акылына алды. Оны ман яткан яланъаш Мая уянып, ога колларын созып, йылы этин тийгистип, кушаклады. Айдар сонадан саьспеклеп, кысаяккыдынъ кушагыннан босанып, ога карады. Кысаяккыдынъ бети сисик эди, бек кир болып коьринди. Ол оны яткарып, уьстине яюв таслады. Оьзи де яланъаш экенин анълап, колы ман ишки кийимин тавып, оьзининъ алдын япты.

– Мая, сен мени мен кайтип калгансынъ? Сен олар ман келген эдинъ де? – деп сорады.

— Сага не? Бакшады сорамай, юзимди е! — деп кыскаяклы, кушаклап, эркектен явап алмаганына айып этип, турып, стоыл бетке яланъаш барып, соннан ашылган шампанский сиседен стаканга куйып, куърсинип увыртлап, сонъ янъыдан тагы да куйып, келип Айдарга созды. Айдар да бир-эки кере увыртлап, стаканды Маяга созды. Мая да увыртлады.

— Йок. Уьшини мен де. Айттагы кайтип?

— Биз олар ман туьнегуьн складта танысканмыз. Олар бизди ресторанга шақырдылар. Оннан сонъ сени мен де таныстык. Анав калганын сен билесинъ, — деди Мая.

— Оьлтир мени, билмеймен.

— Олтырдык, эсирдик.

— Аьше, соны ман оьзинъ яткансынъма? Мен сага каныктымма?

— Бек керексинъ мага! Сен мага карайтаган эдинъ, соны анав сары айван коьрген. «Сен, Мая, бизим йолдасымызды ялгыз калдырма! Яшавын саклаяксынъ! Каравылшы болаяксынъ», — деди, сьмырай! Ол оьзи мага керек тувыл экенин анълаган болар?

— Сары айван дегенинъ ким ди?

— Айван тувыл, Теке! Мага бек керектей! Алдын ресторанга бараятырганда, кызларымыз ол меники деген эдилер. Мага бек керектей! Берли эркек!

— Онынъ айтканы ман сен калдынъ, солма?

— Бек керек мага! Сары айванга бакыл уьшин калдым.

— Оьзинъ шешиндинъме?

— Бираз енъил затлар сора, — деп, кыскаяклы Айдардынъ касына барып, онынъ алдында яланъаш кевдесин коьрсетип, айланды. Эркек ога карамай, турагалып, ишки кийимин кие-таганын коьрип: — Мага биревинъиз де керек тувыл! Буьгуьн мага куллыкка барып коьринмеге керек, — деп, ол да, хавтери калгансып, кийинип баслады. Кийингеннен сонъ: — Мен энди де келермен, — деп, оьзининъ аясын оьбип, Айдарга коьрсетип, устаханадан шыкты.

«Коьрмегенимиз калмады!», — деп Айдар оьзин селеке-леди. Туьнегуьн таныскан аьдемлери акында ойланды. Олар Ленинге эшлилер болып барганларга келиспеге болаякларына завкланды. Ол кеше бек кызган болса да, сол ой ман янъы танысларын суьвретлеген. Орыннан турып, эскиз кагьтларды карады: уьш ялгыз-ялгыздан ясалган портретке эскизлерин эм бирисинде уьш тавлы Ленинди ортага алып олтырган картинага эскизди. Карай-карай, бирден куьлди. Портрет эскизлерди биремлеп колга алып: «Буга-Магомед! Кошкар-Магомед! Теке-Магомед!» — деп эситтирип айтты. «Мунав аьдемлер бизим

областьгинъ аьдемлерине усайдылар. Иесимлери бек кужырлы болмаса экен. Ким олардынъ иесимлерин билеек? Мен биревге де айтпаспан да, — деп ойланып, — деп болмас! Мунав шайпақлар Ленинге кайтип бармага болаяқлар?!» — деди ишиннен. «Ленин атайга конакка шайпақлар да бармага болғанлар», — деп куьлип, озин туьзетти.

Ол Ленин мен бирге уьш тавлы эркек суьвретенген эскизди алып, мольберттинъ касына барып, алдына салды. Сонъ таза картонды мольбертке беркитип, карандаш пан ислеп баслады. Токтамай суьвретледи. Арасында шампанскийди де, калган коньякты да сиселерден стаканга куйып, увьртлап иследи. Ислей келип, токталды. Суьвретте тавлылар сол замандагындай уьстилерине шепкенлер, аяқларына этиклер кийдирип коьрсетилген эдилер. Олар сол заманда, ногайлардай болып, яланъбас юрмегенлерин ойланып, эм уьш эркектинъ басларына кыркылмаган териден тигилген боьрклер кийгистип, суьвретледи. Боьрк пен уьш Магомед те баска болып коьринселер де, оларды танып болатанган эди. Тав халқларынынъ элшилери ортада турган Ленинге сукланып карайтаган эдилер. Олар ога уьйкен тилек пен келгенлери сезилетанган эди. Айдар карап эткенине: «Уьш Магомед Химзаводтынъ директорыннан бир машин сыр уьшин ялбарып сорап келгендей шырайларын суьвретледим», — деп озьзин-озьзи кажавлады. Ленинди де туьрлендирди. Эндиги ол тавлылар не зат уьшин келгенлерин билип, танъ шырайы ман юмсақ куьлемсиреп, химзавод директорындай кылыплыша карап: «Билинъиз ийгиликти, меним юмартлыгымды, уьйге кайтсанъыз, халкынъызга айтарсыз», — деп анылатып, аькелген кагытларына кол салайактай коьрсетип шыккан эди.

Аксамда устаханага баягы пишелер мен махачкала конаклар келгенде, Айдар суьвретти ясайтаган эди. Олар ишимликлер, емислер, туьрли азыклар аькелдилер. Мая ман кысаяклылар сол саьатлей устаханадынъ ишин йыйыстырып басладылар, стоьлди ярастырдылар. Эркеклер ислеп турган Айдарды тоьгерекке алып, мольберттеги суьвретке сукланып карадылар. Буга-Магомед колы ман суьвретке коьрсетип:

— Бу биревге усайды, — деп Теке-Магомедке карады.

Теке-Магомед те Буга-Магомедке усаганга коьрсетип:

— Вуах! Бу сенсинъ де! — деп кышкырды.

— Мен де мунавларды бир ерде коьргендей боламан. Тек мене басларындагы боьрклер оларды бек картайтады, — деди акылятаксып Кошкар-Магомед.

Айдар мольбертти туткыш кумаш пан япты. Эркеклер, коьргенлерине не зат айтаякларын билмей, тайдылар. Теке-Магомед, йыйылганларды куьлдиреек уьшин энъкейип полды сыпырып баслаган Маядынъ касына барып, артын шымтыды. Мая кышкырып, сыпыргыш пан эркекти согып:

– Кет, эшек! Касыма ювыма! – деп бакырды.

Эркеклер соны коьрип, боьген де, эситкенлериннен завкланып куьлдилер. Буга-Магомед кызыл шырай бетининъ манълайынынъ терин суьртип, тегаран куьлкисин тыйып:

– Бизге Эшек-Магомед косылган экен. Эндигиси биз оны Мая ман калдырамыз. А озимиз аьруув апакайларымызды: Хадижат пан Анжеллады Махачкалага курортка аькетемиз! – деди тагы да куьлдирип.

– Мен сизге эшекти коьрсетермен, маймыллар! – деп куьбирденди арык эркек.

– Мен сиз бен бир якка да баралмаспан. Мунда тувганларым яшайдылар! – деди Буга-Магомедке буйырган бойлы Хадижат.

– Анжелла, сен ша кетесинъме? – деп Буга-Магомед кажавлап шашлары тегис йыйыстырылган кыскаяклыдан сорады.

– Меним алтындай эки балам бар! – деп мактанды Анжелла.

– Кошкар-Магомед сенсиз яшавым йок деген де?! – деп Буга-Магомед баьрисин куьлдирип, йолдасына карады.

– Менде де Махачкалада бес балам бар, – деди ойланып, Анжеллага карап. – Меним авылымда бос уйим бар. Эгер кетеек болса, сонда тургыстарман.

– Сен бес баланъ ман бизге коьш. Ети баланъ болар. Тек олардынъ аналарын авылда калдыр! – деди Анжелла да мыскыллап.

– Ким маймыл?! Мен маймылманма?! – деп Мая Теке Магомедке керилип карады. Сонъ баскаларга каратып: – Савлай зоопаркынъызды, Теке-Магомединъызди де аькетинъиз. Ол калса, мен оны коьрмес уьшин, озим Махачкалага курортка кетермен, – деп, кеш болса да, бересесин эркектен алды.

Баьриси де тагы да куьлдилер.

Буга-Магомед колын коьтерип, куьлкиди токтатты:

– Дослар, автобусымыз тогыз сабатте. Заманымыз аз. Келинъиз, дастарханымызга олтыраяк. Астан уййкен бир зат йок! – деп баьрисин де стоьлге шакырды.

Тагы да аракы иштилер, кабындылар, завкландылар. Шашылаяктан алдын Буга-Магомед турып, Айдарды оьзи мен тыска шақырды. Сонда:

— Айдар, бек ийги аьдемсинь! Яхшы суьвретшисинь! — деп ол энъкейип, Айдардынъ коьзлерине карады. — Тек менде сага соров бар. Бизге бир зат та болмаспа? — деп сорады.

— Анъламадым? — деп адалады Айдар.

— Ленин мен суьвретке туьскенимиз уьшин?

— Не болмага болаяк?

— Партиямыздынъ басшысы да? А мен снабженец болсам да, КПСС-тынъ агзасы ман? — деди давазын тоьменлетип Буга-Магомед.

— Сонда суьвретте сен тувылсынъ. Сага усаган кавказ тавлы аьдеми. Бьотен де, ол етпис йыл артта яшаган, — деп куьлемсиреди Айдар.

— Кенем де... — деп ойланып, сыбырдады. — Соны сен йок этеялмасынъма?

— Буга-Магомед, туьрлендирмеге боларман?

— Досларыма тийме, коьресинъ де олар яратадылар. А мен куьлыгым уьшин коркаман. Мени усатпа. Мен сага акша берейим.

— Керек тувыл мага акша! — деп саьспеклеп кетти Айдар.

— Коьп акша! Холодильник алмага болаяксынъ! Сенде меканынъда холодильник йок.

— Буга-Магомед, сеннен акша алгандай, мен наьлет аьдем болган йокпан. Туьрлендирермен, сени танымастай этермен.

— Эр соьзин бересинъме!? — деп мазаллы эркек коьлын созды.

— Беремен! — деп Айдар коьлын алды.

Кайттылар. Тагы да олтырып, аманласып басладылар. Кыскажаклылар алдыда уьйлерине кеттилер. Сонъ Буга-Магомед Айдарды кушаклап:

— Мен энди де сага келермен! — деди.

Эртеникте уянганда, Айдар кийимин шешпей ятканын коьрди, басы авырыйтаган эди. Турып, стоьлдеги сиселерден калган коньяктан ишип, диванга олтырып, озган куьнди ойланды. Сонъ барып стоьлдинъ уьстин йыйыстырып, бос сиселерди, газетага оралган кирди сыякка шыгарып, темир кутыкка таслады. Таза ава бираз айыкландырды эм ол артка устаханага кайтып, мольбертинъ касына барып, туткышты ашып, суьвретине карады. Буга-Магомед айткан тилекти ойланды. Суьвретте тавлы бир онъайлы орынласкан эди. Элшилер-

динъ тамадасы экени коьринетаган эди. «Бурнын, эринлерин туьрлендирермен», — деп ойлап, аьзирлеген рамды мольбертке беркитип, бояклар ман ислеп баслады. Тав халкларынынъ элшилери Буга-Магомедтинъ шырайы ман бек келисетаган эди, сонынъ уьшин ол онынъ басын суьвретлемей калдырды. Мине Ленин мен тагы да кыйналды. Баска суьвретшилердинъ келбети оьзи-оьзиннен сонда коьшип, ясырыгандай сезилди. «Мен Ленинди оьзимдики этпеге керекпен», — деп сонъына шыгалмады. Коьнъили бузылып, исиннен иши шыкты.

Суьйтип, Айдар туьнегуьн кыскажаклыларга деп алынган «Мукузани» шагырды ашып, стаканга куйып, аз-аздан увыртлап, пролетариаттынъ басшысы акында ойлады. «Калай бек басымды айландырды Ленин атамыздынъ келбети?! Атама усатайымма соны? Атам келиспейди. Йок, мен оны оьзиме усатайым. Мине ярты йолда калган оьзимдей болсын. Не зат этеегин билмейтаганын коьрсетпеге керек. А сонынъ арасында тавлы элшилер келгенлер», — деп суьвретине амал тавып, тагы да турып, мольбертке барды. Исledi. Энь кызувлы еринде, конаклар келдилер. Мая таныс болмаган уьш эркекти аькелген эди. Олар аракы, азык аькелдилер. Айдар сол келуьвди яратпай, ама айтпага соьз тапшай, боьтен де, олар онынъ коьнъилин авларлар деп, ойлап, кенем де Маяга разы тувьлын кабакларын туьйип, суьвк карамы ман билдирип, стоьлге олтырынъыз деп, коьрсетти. Мая онынъ карамын коьрип, оьпкелегенин коьрсетип, эркеклерди калдырып кетти. Эркеклер де кетемиз деген эдилер, Айдар оларды олтыртып, оьзи де олтырды. Коьп соьйлемей иштилер. Келгенлердинъ биревлери шыгып, тагы да аракы аькелди. Иштилер. Конаклар кайтип кеткенин Айдар анъламады. Оьзи де арып, уйклап кетти.

Янъы таныслары эртеси куьн де ишки аькелип олтырдылар. Бирсигуьн де келдилер. Сонъ да олар ялгыз-ялгыздан да, оьзлери мен тагы да баскаларды аькелдилер. Суьйтип коьп анъламас ишки куьнлери созылдылар. Биревлер мен ол юмалап ишти. Конаклары не тапса, соны аькелетаган эдилер: аракы да, самогон да, кара шагыр да. Эртеник сайын савлай дени авырып уянды. Биревлер ишки аькелеегин саклап турды. Эртеникте ишки таппага кыйын эди, тек бу конаклар каерден де бирший табатаган эдилер. Калада туькенлер он бир саьатте ашылганлар. Сол заманда Айдар ога «похмель» эттиргенге акшасын берип, сисе аькелдиретаган болды. Ол да, конаклары да не тапсалар, соны едилер. Коьп акша шыгарды, боьтен де, ишкенде, ол санамай да беретаган эди. Айдар оьзи орамга да аз шыкты. Аьруьв ишсе, ол эртенъликке дейим уйклап алатаган

эди. Эңъ кыйыны туынде уянса болды. Басын ашпага бирший табылмады. Шырақты соьндирип, тыныклыкты тынълап ятып, эртеникти шыдамсыз саклады. Ярыкта бирев келсе, ол бек суьйинди. Бирерлерде йок болып, Мая коьринетаган эди. Ол ислеген, аз ишкен, булай заманын аткармага келген, окында устаханадынъ ишин йыйыстырып, ас этип, конып кететаган эди. Мая сыпатка осал болса да, Айдар оны ман бир орында ятты. Кыскаяклы баягыша хаьтери калатаганын коьрсетип, озин тилетпеге суьйип юргистти. Ишетаган эркеклер мен бирерде ишетаган кыскаяклылар да келдилер. Туьзилген аьллерине шагынып, кыйынлы яшавлары болганга тоьгинип олтырдылар. Олар ялгыз-ялгыздан да келдилер. Оны ман конмага калаяклар да болдылар. Сондайларды Айдар ювытпага унамады. Бирерде ога таныспага да келгенлер шыктылар. Олар оьнершиликти суьемиз, билемиз деп, ога янастылар. Сондайларды Айдар айлак суьймеди. Соьзлерин уьзип, меканында коьп тургыстпады. Устаханада бир куьн ишкисиз озбайтаган болды. Эртеник сайын басы авырып уянып, яшавы авып баска якка тыгыратаганын анълап, аьлимди баскалатарман деп, сенди. Мольбертке барып, озин оьнерге тартылатаганын коьрсетеек болып, ислейим деп, терен тыныс алатаган эди. Тек эрки етпеди. Эки колы да салпырады. Бирев келсе, сонынъ келуьви туьзелмеге амал бермейди деп, шуьшлеп, озин алдап, келген мен ишпеге олтырды. Сол кепте куьз де, кыс та кетти. Уьйге барувы узакка созылды.

Бир куьн Айдар акшасы таьвесилгенин билди. Биревлер мен тоьбелесип, бармакларын сындырганнан сонъ ишкиши болган Коля деген музыкант эм алдын футбол ойнаган Хасан деген таныслары «похмель» излеп келгенлерин де, Айдар акшасын ясыратаган еринде пиводынъ озине акша табалмады. Таныслардынъ коьнъиллери бузылды, олардан бек Айдар кайгырды. Ол ялгыз экенин, биревден коьмек коьрмеегин ашыктан-ашык анълады. Аштан оьлмеек уьшин, баягы халтура ман каьр шекпеге керегин ойлады. Студент замандагындай, бир ерлерде кабинетлерди, туькенлерди, бала бавларды ярастыраяктан баска ис коьрмеди. Коля ман Хасан оькпелегенсип кеттилер. Бираз заманнан сонъ, сисе мен кайттылар. Хасан бир авылдастарына расып, борышкага акша алган экен. Олтырганлай, сиседи таьвестилер. Сонъ каерден акша табаякларын ойладылар. Эки досы да аьелсиз, иссиз юретаган ишкишилер эдилер. Оларга акша кайдан келген?! Эжеви де аьр ишки куьнлеринде Айдардан алатаган эдилер. Борышларын олар да, Айдар оьзи де мутатаган эди. Музыкант Коля Айдардынъ суьвретин

сатаяк деген ой берди. Ама кайтип сатаяксынъ? Уый-уыйден юреек тувылсынъ да? Коля сол заманда сатув ман каър шегетаган базада басшы болган конъысыды таныйтаганын айтты. Сол таныс директордынъ кабинетине картина излеген экен. Суыйтип, Коля директордынъ базасына излемеге кетти, а Айдар ман Хасан устаханада сатлыкка келисеек картиналарды полга турагалтып алды иргеге тиздилер. Коля коьп заман келмеди. Келеегине сенмей турганда, ол директорды аькелди. Басына тоьгерек шляпа кийген, тоьгерек юзли, алатлы директор оларга селекели карап, сусын катырды. Футболшы Хасан сонадан сескенди. Айдар болса, иши шыгып, кыйшайды. Директор сусын тайдырмады. Сонъ ол ирге бойына тизилген картиналарды карап, моьлбертке тагылган «Ленин тав халкларынынъ элшилери мен» деген суьвретти коьрип, коьзлерин йылтыратып:

– Мунавы меним кабинетиме бек керек! – деди.

– Бу кутарылган йок. Коьрмейсизбе бир кисидинъ юзи йок экенин. Мен оны энди де суьвретлеекпен, – деди Айдар.

– Кутарылмаган болса да, мен аламан! – деди узын бурнынынъ ушына бармагын тийгистип, – Бек аьлемет! Мен Ленинди суьемен! – деп йыламага аз етти.

– Сыйлы агамыз! Бу картинады мен заказ бан этемен. Мага акшадынъ ийги кесеги аванс этип тоьленген. Мен картиналарымды булай аьдемлерге сатпайман, меннен сатып музей алады. Мага соьле-аьле акша керек ушын сизди шакырганмыз.

– Аьше, мунав картинадынъ баасы кайдай? – деп директор мольбертинъ касыннан таймады.

– О! Сыйлы агамыз, сиз сондай баага алмассыз! – деп Айдар куьлемсиреди.

– Сен айттагы! – деп директор каныкты.

– Биринши модель «Жигули» кадер.

– Коьрдинъизбе, кайдай менде дос барын! – деп шыда-ялмай мактанды Коля.

– Дурыс. Сондай баага мен алмаспан. Мага бир эки юз маьнетке сайлап оьзинъ бер, – деп, сонъ косты, – ол меним ишилеримнинъ эки айлык кыйын агы.

Айдар директор ман бирге сайлап келип, Тицианнынъ «Даная» деген картинасынынъ копиясында токталдылар. Директор кисесиннен йырма бес маьнетлик кагызларды шыгарып, санап Айдарга берди. Ол сырагалы алув болганын билдирип, портфелиннен «Посольский» деген аракыды шыгарып, стоьлге салды.

— Болган исти беркитеек аьдет этейик! Мен де сиз бен элли граммды йибереим, — деди ол.

Хасан сол саьатлей сиседи ашып, аракыды стаканларга куйды. Баьриси де стаканларын коьтердилер.

— Бизде коьтере зат болсын, тек сога бир кавыфлык бол-масын! — деп директор тилек айтты.

Коля, картинады коьтерип, директорды машинге дейим озгармага шыкты.

Айдар директордынъ шырайын мутаялмады. Мине муна-вы Буга-Магомедтинъ орнына келисеек деп, картонды алып, тизине салып, директордынъ юзин карандаш пан суввретле-ди. Коля кайтып, Хасан ман экевлери суввретшидинъ исине карадылар, сукландылар.

Айдар таныслары ман «Посольский» аракыды кутарды-лар. Эндиги акшалары бар эди.

— Тек бир сисе аькел, — деп Айдар тутас йырма бес маь-нетти Коляга созды.

— Неге? Биз картинанъды саттык та? — деп Колядынъ сейири калды.

— Меним картинамды! Мага акша керек, мен авылга ба-рып, анамды коьрмеге керекпен! — деди Айдар.

— Бизге де акша керек! — деди, мыртылдап, музыкант.

— Сдачин аькелмеек болсанъ, йок сага акша! Меним уста-ханамга аягынъызды баспанъыз!

Футболшы Хасан, Коляга колын тийгистип, разы бол деп, анълатты.

— Есть, шеф! — деп Коля акшады алып, шыгып кетти.

— Бос бердинъ. Ол кайтпас, — деди Хасан.

Эм уьшинлей де Коля кайтпады. Саклап безгенде, Айдар ман Хасан туькенге барып, аракы, лимонад, пыслак, оьтпек алып келдилер. Аракыдынъ яртысын иштилер, яртысын Айдар эртеси куьнге, басты туьзетпеге калдырды. Эртеси куьн бек эрте Коля сисе алып келди.

— Кешир, Айдар! Басында туькенши бес маьнет акшады алды, мен ога борышлы эдим. Оннан сонъ алкашларым каны-гып, бес маьнетти иштик. Мине сисе, мине, — деп ол кисесин-нен бесер маьнет эки кагытты созды.

— Мага эки-меки аягынъды баспа! — деп Айдар акшады алды. Сонъ турып, сиседи тумбочкага ясырды.

Коля кетпей олтырды. Айдар уьндемей мольберт касына барып, суввретин карады.

— Кардашым, мен оьлеятырман, кайтип бир ишким ке-леди, — деп Коля тиленди.

Айдар баягы ундемей кеште ясырган ярым сиседи шыгарып, ярты стакан куйып, созды:

— Иш те, мага баска келме! – деди.

— Кешир, кешир, мен акылсызды! – деп ишип, йыламсырап олтырды.

Айдар бир-эки кере соравлы ога карады. Коля, ога карамай, турмады. Калган аракыды олар бирге иштилер.

Баска куьнлерде де Коля да, Хасан да келип, онынъ акшасына иштилер.

Бир куьн Айдар эртеникте турып, басын туьзететаган аракыды да, пиводынъ озин де таппады. Кепкен тамагы ман ютынып, краннан аккан булай сув ишип, олтырып, болган яшавын ойлады. Ясырган ериннен акшасын карады. Акшасы кемигенин коьрди. Бу акшага авылга бараялмаспан деп, тагы да олтырып, «Оьзге ишпеспен!» – деп, ол куьн сайын айтатан антын айтып, басын ыслап янтайды. Мызгады. Коьп заман кетпей, онынъ коьзлери озии-озиннен ашылдылар. Устаханада бирев барына усады. Коьтерилип, олтырып меканынынъ ишин карады. Шыкырдав мольберт беттен эситилди. Мольберттинъ артында кара йылтыравык баьпишлерде кыскаяклы аяклары коьриндилер. «Ким экен бу?» – деп аьжейипсинди. Кыскаяклы мольберт артыннан шыгып, басын ога бурмай, ирге таянып, полда турган картиналарга карайтаган эди. Айдар озининъ барын билдиреек болып, диванды кыймылдатып, тамагын кырып, сес шыгарды. Кыскаяклы сеске бурылып, басын коьтерип, шагыр туьсли коьзлери мен ога йылтыраган карам атты. Айдар тагы да бек аьжейипсинди.

— Уяндынъызба? – деди коькшил помада ягылган эринлери мен йыбырдап. — Кеширинъиз, эгер таьтли уйкынъызды бузган болсам! – деп сынап карап, устаханадынъ иеси не айтар экен деп, саклады. Сонъына дейим сакламай, мольберт бетке барып, туткышты йылыстырып ашып, «Ленин тав халкларынынъ элшилери мен» деген суьвретке карады: — Тамамлайсызба? – деп катырып сорады.

— Бек те асыкпайман. Иванов деген атаклы суьвретши «Христостынъ халкка коьриниси» деген картинасын йырма йылдан коьп ясаган, – деди карлыккан давазы ман. Эм олтырган ериннен коьзлерин шуькирейтип, сынавлы карап, сейирли этип кабакларын коьтерди: — А мен суьвретши Ивановтан осалман деп ойлайсызба? Темамыз бир: халк эм пайхамбар. Тек бизим ян саклавшымыз советский. Янъы, бизики! – деди.

Кыскаяклы айтканын яратпай, ога буз карам атып:

— Ойлап сойленъиз! Тенълестирип болмайтаган аьдемлерди тенълестирменъиз! Мен айтканынъызды эситкен йокпан! — деп мольбертке тагылган иске карады.

Айдар деп каты сойлеген кыскаяклылар ман аз коьрискен эди. Сонынъ уьшин онынъ явап талаплаган давазыннан сескенмей болмады. Баска яктан сукланды. «Бек ярасык аьдем! Соьзи сыпатына келиседи. Авызымды тыймага керек. Алкашларым ман сойлегендей, кайтемен сол?!» — деди оьзи-оьзине.

— Меним ойымды билгинъиз келетаган болсанъыз, аьруьв ясалган. Ынандырады! Карамага авассынъ! — деп мактап, юзинде мыратлы коьнъил тувдырып, — Кавказдынъ кыйыншылары бек сырагалы этилгенлер. Олар Ленинге автономия тилемеге келгенлер. Боьтен де, мунав мазаллы йигит, — деп шепкен кийген директорга коьрсетип, — бек алал революционер экени коьринеди. Калганлар да совет властининъ яклавшылары экенлери коьринеди. Мине тек ортадагы Ленинди бираз ярык бояклар ман суьвретлемеге болаяк эди. Онынъ шырайы бек арыган кисидикиндей. Булай ийги! — деди.

Айдар, кыскаяклы элшилер акында айтканда, куьлемеге аз калды. Ама сонъгы соьзлерин яратпады: «Караш, тагы да бир акылятак тергевши табылганына!» — деп ишиннен селекеледи. Баска яктан биринши айык каравшы келгенге карсы бирший айтпай, муьсиревлигин коьрсетеек болып, оны анълайтаганын билдиреек болып, басын ийзеди. Сонъ сорады:

— А сиз кимсиз? Мунда кайтип киргенсиз? Меннен сизге не зат керек? — деп.

Кыскаяклы сейирсинип, ога бурылды:

— Мен ким? — деп басын шайкады. — Тоьх! Карамов, Карамов, сиз оьзинъиздинъ ининъизде савлай да кийик болган экенсиз. Халкка шыгынъыз! Етекшилердинъ сыпатын сиз танымага керексиз. Мен каладынъ маданият боьлигининъ басшысыман.

— Сиз маданият боьлигининъ басшысы? Басымды айландырманъыз. Сонда басшы баска. Эр киси. Атын муттым сонынъ?

— Сол баскады кувганлар. Билгинъиз келсе, ишки уьшин... Ол сизинъ досынъыз болган йокпа? Кайтип сиз онынъ тукымын эске алмадынъыз, аьлемет? — деди селекелеп кыскаяклы.

— Ишкиши болса, меним досым болама? Меним акымда сизде аьруьв ойланув?! — деп Айдар соравлы карады.

– Йок. Мен суйтип ойламайман, – деп кыскаяклы колы ман стоьлде йыйылган бос сиселерге, кир тепшеклерге коьрсетти. – Бу не ди оьзи? – деп.

– Деп баьри суйвретшилер турадылар. Стоьлди йыйыстырмага заман табылмайды.

– Мен аньлайман, – деди ол тагы да стоьлге карам таслап, – бу аткотан, шынты аткотан! – деп бетледи.

– Ярамайтаган болса, кетиньгиз. Ким сизди мунда шақырган?! – деди ашувланып Айдар. Сонь суйтип соьйлегенине тартынып: – Кешириньгиз. Келиньгиз соьйлесейик, биз бир-биримиздинь коьнгылин бузбаяк, – деп сынавлы карады. – Арамызда сувыклык йок экенин билдиреек болсаньгиз, сиз мага анав шайникти берсеньгиз экен, – деп юмсак даваз бан колы ман стоьлде турган шайникке коьрсетти.

Кыскаяклыдынь шагыр туьсли коьзлери тоьгерекленип:

– Сиз тербиясыз аьдем экенсиз! Мен сизге тень тувылман, мага сондай тилеклер эткендей! – деп ашувланса да, маданият боьлигининь басшысы оькшели баьпишлери мен полга дуьбирдетип барып, стоьлден шайникти алып, суйвретшиге аькетип колына ыслатты.

– Савболыньгиз! – деди Айдар, кыскаяклыдынь юзине суййдимли карап.

Кыскаяклы сол карамнан адаалап:

– Мага деп неге карайсынь? – деп каты айтып, сонь давазын тоьменлетти. – Менде сиз бен соьйлеп тургандай заманым йок. Буьгуьн горкомнынь бюросында картинады кутыламыз эм Владимир Ильичтинь тувган куьнине аьзир боляк деп, еткеремен, – деди.

Айдар шайниктинь бурныннан сув ишип, токталып:

– Тувган куьни кайзаман? – деп сорады.

– Не зат?! Сиз тувган куьнин билмейсизбе?! – деди кыскаяклы, коьзлерин тоьгереклендирип.

– Билемен! – деп Айдар тагы да шайникти коьтерип сув ишти.

– Карамов, тербиялы аьдем, сиздей болып, шайниктен сув ишпейтаган!

– Кешириньгиз! Ишим янады.

– Аракы ишпеньгиз! Ким мен аракы ишетаганыньгызды савлай кала биледи.

– Мен калада аьдемлерди танымайман. Олар ман мен янгы танысаман. Ишкисиз болмайтаган. Яшав сондай... Сиз мага ярдамлассаньгиз, мен баска бирев мен де аракы ишпеспен. Мага ишки яраспайды.

— Сизге кайдай ярдам керек? — деп тагы да сейирсинди кыскайклы.

— Мага картинадын кыйын агын савлай тоьлетсенъиз экен. Сиз оьзинъиз коьресиз, картина аьзир.

— Сизде акша йогым? — деп кыскайклы сейирсинди. — Сизге аванс берилген де? Ол коьлем акша эди де?

Айдар сонъына дейим соьйлетпей:

— Мен оны кайзаман алганман? Ас-сув ишпеге де, керек-яракка да коьп акша шыктажлады, — деп мольберт бетке коьрсетип, — мунав аьдемлерди сувьретлемеге натурщиклерди изледим. Олар бир неше куьн конакта болдылар. Оларга кондырмага ер таптым, ас-сув иширдим. Консультантларга тоьледим, — деп, ялынышлы колларын яйып, косып айтты.

— Билмеймен. Боларма экен? Карармыз, — деп кыскайклы коьк помада ягылган эринлерин тислеп, — акша ман кыйын бизде. Партия оьзининъ байлыгынъ булай яйратаялмайды. Тоьлединъ йорыгын тутпага керек болады. Билесизбе, сизге акша этпеге баска бир йол бар. Калай коьресиз, эгер мен сизден баска картинанъызды музейге яде маданият уьйине сатып алсам? — деп ойлы болып, коьнъилленди. — Соьйлестик! Суьйтип этермиз! — деди.

Сондай затты Айдар сакламаган эди. Элбетте, бу картина уьшин де акшасы турып, баскасы сатылганы ога уьйкен хайыр этетаганын ойлап, сога ишиннен куванды. Кыскайклы ян-ягына карап, сонъ иргеге тирелип тизилген картиналарга адымлап, энъкейип карап баслады. Ол анав трамвайда ясалган сувьретти коьрип, касында токталды.

— Бырык-шырык! Каерден карайтаганы белгисиз! Коьктенме, ер астыннанма, тутнактанма? Эсирик аьлде сувьретленген болар? — деди ол.

— Меним йигеримди кайтармага шалыспанъыз! Сиз сол сувьретти анъламайсыз. Бу мен ясаган затлар. Олар баьриси де меним яныма якын.

— Анълайман мен коьтере затты да! — деп уьйкенсиреп айтып, кыскайклы тагы да картинага карады. — Аьше. Мунда янъы сувьретлеп баслаган устадынъ колы сезиледи. Сиз бир он бес ясында болар эдинъиз?

Айдар явап бермей, соьзинде куьнлев сезип, куьлемсиреди. Эм кыскайклыга сынавлы карап, шырайын юмсайтып:

— Мага сизди сувьретлемеге керек. Сиз ярасыклы кыскайклысыз! — деди.

Онынъ суьйтип айтканы кыскайклыдынъ юрегине тийди. Ол ойлы болып, басындагы кыска алынган шашларын сыйпап:

– Куылип айтасызба? – деп сорады.

– Неге? Уышини мен де, сизинь келбетиньгиз бен суклан-мага болаяк!

– Ойланып соьйле, Карамов! Сендей ырыяларды биз коьп коьргенмиз! – деп давазын йигитсиретип айтты. Ол карай-карай, Айдар студент заманында Тицианга иерип эткен кыскааяклы портретининь касында токталды. – Бек ийги этилген! Кызалак та тап тиридей коьринеди. Билесиз экен суьвретлеп, шалыссаньгыз! Мунавы! – деди.

– «Коьгилдий кийим кийген кыз» сол суьвреттинь аты. Яраткан болсаньгыз, бек ийги!

Кыскааяклы, ога карамай, устаханадынъ эсик бетиндеги биялага барып каранды. Сонъ диванда олтырган Айдардынъ касына ювыклап:

– Сиз, Карамов, соьзсиз де, зегенли суьвретшисиз. Былтыр мен оны сизинь картиналарыньгыздынъ коьрсетуьви болганда билдим. Эсиньгизде болса, ашылувы озганда, мен бавды кеспеге сизге каншы бергенмен?

Айдар, эсимде тувыл деп, явап беремен дегенде, онынъ иши булганып, сылкылдады. Соны тыйдыраяк болып, шайникти коьтерип сув ишип, колын яйып, эсинде тувыл экенин коьрсетти. Кыскааяклы ол эткенге шийкенип карап:

– Шайниктинъ бурныннан сув ишпейтаганлар! – деп стоьлден бос стакан алып, ога созды. – Йорык сондай, Карамов! – деди. Айдар стаканды алып, сув куйып ишти. – Сизди энди де тербияламага керек! – деп алдынгы куллык акындагы соьзине кайтты. – Кыскаасыннан айтайым. Менде заман аз. Сиз уста суьвретшисиз, – деп Ленин мен ясалган картинага бармагы ман коьрсетип, – мен тагы да сога шаат болдым. Тек... – деп шайникке, сонъ Айдардынъ юзине карап, айтаягыннан бирден боьлинди.

– Аьше, аьше, айт, – деп соьзин йоьпледи суьвретши.

Кыскааяклы селекели карап:

– Сиз мага олтыр деп те айтпайсыз! Аьдемше соьйлегиньгиз де келмейди! Зегенли аьдемлердинъ оьзлерин суьйтип юргистуьви уйьреншикли болса, билмеймен? – деди.

– Олтырынъгыз. Мага не? – деп Айдар, юреги булганганды тыйдыраяк болып, стаканга тагы да сув куйып ишти.

Кыскааяклы стоьл бетке барып, олтыргыш сайлап, йылыстырып, кисесиннен колявлык шыгарып, олтырадынъ шангы бардай, шийкенгенин коьрсетип суьртип, бир аягын баска аягына салып олтырды. Эм онынъ тувра коьзлерине карады. Карамлары растылар. Айдар куьлемсиреп, онынъ караборан

бетин, туз бурнын, тоьгерекленип алдыга шыккан иегин, йинъишке эринлерин эм шагыр тузсли коьзлери оьзлерине тартып туратаганын тергеп, оны кайтип суьвретлемеге бо- лаягын ойлады. «Соьзи етекшидикиндей болса да, наьзик, суьйдимли аьдем», – деди ол ишиннен. Кыскаяклы онынъ баратаган соьзден эрек затлар акында ойланатаганын сезип, аягын аягыннан алып, турагалып, сувык давазы ман:

– Мунавы не зат оьзи! Мени касапшы малды тергегендей! Сен мени ашувландыраяк боласынъма! Сен мени коьрмегендей сыпат неге этесинъ?! – деди.

– Мен бир зат та этпеймен. Мен сизге карайман. Кайдай суьврет ясамага болаягын ойлайман, – деди Айдар, ишиннен кыскаяклы кырыннан шыкпага болаягына завкланып.

– Суьвретлесенъ, портретти библиотекага тагаяксынъ- ма?

– Такпага да болаяк. Тек мен оны оьзимде сакляяк бола- ман, – деди аьрзекерсип Айдар.

– Неге?! – деп акырды кыскаяклы.

– Билмеймен. Неге саклайтаганлар? Карап тураяк уь- шин.

Кыскаяклы онынъ айлежисип соьйлегенин анълап, уьндемей турып:

– Аьруьв, – деп олтыргышты йылыстырып, – эртен сизди саклайман. Сатув-алув кагызларды тузетермиз. «Кобгилдий кийген кыздынъ» портрети уьшин тоьлемеге шалысармыз, – деди.

– Савболынъыз! – деп Айдар да бек ьнанмай, ога сеним- сиз карады.

– Тагы да не зат айтаяк боласынъ?! – деди кыскаяклы сол саьат ашувын койып. – Сениме-сени, Карамов! – деп кевдесин коьрсетпеге шалыскандай керилип, эсик бетке адымлады.

Айдар онынъ кететаганын кеш анълап:

– Токтанъыз! Сиз кайда кетесиз? – деп, тап эне анасы таслап кетейтырган баладай, бакырып айтты. Кыскаяклы токталып, бурылып, баягыша керилип, соравлы карады. – Биз бек таныспадык. Сиз мени билесиз, а мен сизинъ атынъызды да билмеймен? – деп сорады.

– Меним атым Алиме, – деп тезлетип айтты кыскаяклы, сонъ тузелди, – Алиме Юсуфовна, – деп кыйшайып куьлем- сиреди.

Айдар да куьлемсиревли яваплады.

Алиме кетти. Айдар онынъ келуьвин коьп ойлады. Онынъ битимли сынын, турмысын, соьйлеген соьзин, онынъ аваслык

тувдырып шакырган коьзлерин, селекели куьлемсирегенин акылыннан кетире алмады. «Таза, суьйдимли пише. Мунавдай ман орында ятпага керек. А мен калган—пусканлар ман айланаман», — деген ой басында яркылдады. Сонъ ол устаханадынъ ишин карап, сондагы кирди, яйраганды коьрип, кыскаяклыдынъ бузылган коьнъилин ойлады. «Баскаша яшамага керек. Мунав меканым, уьшинлей де, айваннынъ инине усаган», — деп устаханады тазалап баслады. Баягы сиселерди, стоьлдеги калдыкларды тыска шыгарып, полды сыпырып, аббир-шуьбирин орынларына салды. «Сонадай коьримли кыскаяклыдынъ алдында озинъ де таза болмага керексинъ», — деп, бияладынъ алдына барып, кетеринди. Эм ясырган акшаларын шыгарып, санап, олар тамам тозган ботинкелерин, кирленген ыстанын авыстырмага, янъы кийимге, тагы да яшамага етерин—етпесин ойлап, тыска шыкты. Сьякта пивбарга кирип, пиво ишип, тамакланайым деп, мыратланды, ама еткенде: «Мунда иш-кишилер тагылмага болаяк», — деп каладынъ бираз аьруьв кафесине барды. Сондай кафеге ишкишилер кирмейтаганын билип. Сонда туьзем йорык пан юрген калашылар ман ас ишти. Оннан сонъ универмагга йолланды. Сонда киргенде, ол ботинкелер мен ыстан сайлап, тоьлеек болганда, касстен тайып, ойын туьрлендирип, ярасык куба туьсли костюм, коькшил туьсли пакистан коьйлек, модалы кара баьпишлер сайлады. Тез арадан акша алаягына сенип, базадынъ директоры «Даная» уьшин берген акшасын кызганмады. Универмагтан шыгып, азык-туьлик сататаган туькенге кирип, шай, секер, каьмпетлер, печенье, консервалар алып, аракы алаягын-алмаьгын ойлап турып: «Эндигиси сылтавсыз ишпеспен, ким биледи, керегип олтырар», — деп, оны да алды. Устаханага кайтып, янъы кийимлерин кийип, биялага каранды. Сонда музыкант Коля ман футболшы Хасан келип, онынъ кийингенине адалап карап, эслерин йыялмадылар. Сонъ эске келип, ишкимиз келеди деп, калтыраган коллары ман ога каныктылар. Айдар ашувланып, Коляга бес маьнетти ыслатып, озьге аякларынъызды мага баспанъыз деп, кувды. Кетейтырганда, эски кийимлерин пакетке салып:

— Суьйсенъиз тасланъыз, суьйсенъиз биревге сатынъыз!
Тек устаханамга баска кирменъиз! — деп Хасаннынъ колына берип, бакырды.

Ишкишилер кашып кеттилер. Ама каранъада эсирген йолдаслар тагы да келдилер. Тек эндигиси олар ман бирге Мая да бар эди. Эркеклерди Айдар тувра эсик алдына ийттеп-ийтеп шыгарды. Маяды, кыскаяклы болганы уьшин, меканга

киргистти. Ога карады. Ол таза кийинген болса да, шашлары урпейген, бети тыртыкчанган, коьзлери кызарган эди. Оны модалы кийинген, туьз битимли Алиме мен тенълестирди. Элбетте, олардынъ арасы коьк пен ердей эди. «Бу кыскаяклы ман кайтип яткан экенмен?» — деп озин бетледи. Сонъ Айдар, элекен мен краннан сув алып, ишине шиберек малып: «Полды юв», — деди. Мая сога оьпкелеп, кетти. Айдар шешинип, озьи полды да ювды.

* * *

Айдар сол кеше белсинли куллык этти. Туьнде уьш саатке дейим ислеп, ислегенине коьнъилли болып токталды. Барып душта ювынып, уйкысын кувды. Электроплиткада шайникте сув кайнатып, шай этти. Ийиси коькыган шайын ишип, иси акында тагы да ойланды. Турып, бурмалы шырактардынъ ярыгын Ленин мен суьвретке бурып: «Тагы да бир кеше куллык этсем, битирмеге боламан», — деп озине айтты. Эм сол ойлары ман шырактарды соьндирип, уйкламага ятты. Эртеникте кеш уянып, бетин ювып, ас та ишпей, мольбертке алгасады. Алиме айтканша, Лениннинъ юзин ярыкландырмага керегин ойлап, бояктарды карыстырып турганда, эсикке бирев каты сокты. Ол ашпага барып, устаханага куба халат кийген кисиди киргистти. Эркек паспортун сорап, озьи мен аькелген келисуб кагытларды туьзеегин айтты. Онынъ «Коьгилдий кийген кыз» деген картина сатып алынатаганына келисубв кагытта моьр (печать), кол салынган эди, Айдар сога суьйинмей болмады. Сонда суьвретшидинъ паспортунинъ белгилери киргистилдилер эм ол сонда озьининъ коьлын салды. Эркек меканнынъ алды бетинде айырым турган картинады коьрип:

— Бу ма? — деп сорады.

Айдар басын ийзеди. Эркек картинады алып, оьктемли ога карап, кетти.

Суьвретши, болган затка ийнангысы келмей, кишкей шатка барып олтырып, Алимединъ соьзине берк болганына сейир этти. «Мине мага сондай косак керек эди», — деп ойлап. Сонъ барып тагы да ювынып, кетеринип, одеколон ягып, янъы коьйлегин, костюмын, баьпишлерин кийип, асыгыслы шыгып, бир саьаттен горисполкомда Алимединъ кабинетинде болды. Басында маданият басшысы кагытлардан басын алмай турды, сонъ басын коьтерип, ким кабинетине киргенин эследи, Айдар экенин коьргенде, аьжейипсинип, ога сукланьшылы карам таслады. Айдар болса, озьининъ турмысы, кийими

кыскаяклыда сондай карамды тувдырганын аңлап, тагы да бек коьнгилленди.

– Аьше, аьше, олтырынъыз, – деп турып, Алиме стоьлдинъ аргы ягындагы олтыргышка коьрсетти. – Мен сизди таныялмадым. Туьрленип те биледи экенсиз. Мактайман! – деп басшы даваз бан айтты. – Туьнегуьн мен сизден корккан эдим. Сиз коьтере де сенимсиз деп оькинген эдим. А соьле?! – деп басын шайкады.

– Бир коьргенинъ мен аьдемди билмеге кыйын болатан, – деди Айдар соьзин йоьплеп. – Аьдем деген – мынъ туьрли. Йыртык кийим кийген аьллевшин шийх аьдем болып шыкпага болады. Коклык астыннан асыл тас шыгатаган, – деди.

– Сондай тенълестируьв соьле-аьле келиспейди. Сенме шийх аьдем? Асыл тасты да оьзинъ бетке тартпа! Сизинъ устаханадынъ кирлигинде асыллы бирший таппага болаягына шекленемен.

– Бираз унасам, сиз энди устаханады йокласанъыз, танып болмассыз.

– Уьшинлейме? – деп аьйлежисиди Алиме. – Меним йоклавым пайда келтирген болса, ийги! – деп ол алдындагы кагытларга карамын туьсирди. – Сиз мага куллык пан келдинъ избе яде оьзинъызди коьрсетпеге келдинъизбе? – деди.

– Куллык пан да, аьруьв юрип болатанымды да коьрсетпеге, – деп ол оьзине калдырылган копияды кисесиннен шыгарып, коьрсетти. – Меним исиме сондай маьне салган уьшин муьсиревлимен! – деди.

– Тийисли маьне бергенмиз! Экиншилей, не?

– Бас деп бириншилей. Сизинъ комиссиядынъ аьдемлери макул коьрмеселер ша?

– Сиз келисуьв кагытта кол салганларын коьрмегенсизбе? Тагы да не керек сизге? – деп Алиме коьзлерин шуькирейтип эркекти сынады.

– Суьйтип сиз оьзинъызди мукаят юргисткенинъыз мага ярайды. Сиз оьзинъыздинъ исинъызди суьйтип бек ушшызлатпанъыз. «Коьгилдий кийген кыз» картинанъыз аьлеметлерше ясалган. Оны тагы да бек баа акшага алмага болаяк эди, тек бизде акша аз. Биз ювырканымызга карап коьсилемиз. Соьле кварталдынъ сонгы, акшаларымызды тек ийги затларга шыктажлаймыз. Сизге, бизим халк суьвретшимизге, коьмек те эткимиз келеди...

Соьзин боьлдилер. Кабинетке джинсы костюм кийген сакаллы яс кирип, аьдем барына карамай, колындагы кагытларды булгалаклап, фольклор ансамблине концертлер бермеге

куьнлер берилмегенине, разылык этилмегенине шагынып соьйледи. Айдар кетпеге турагалганда, Алиме оны шырайы ман олтыртты. Яс баягыша куббирденди. Алиме ясты тынъламай, Айдарга соьзин каратып:

– Көп олтырмай, касске барып, акшанъызды алынъыз!
– деди.

Яс ога эс берилмегенине айыпланып, колын силкип, кабинеттен шыкты.

– Экиншилей де айтаягым бар, – деп суьвретши, Алимеден явап сакламай, соьйледи. – Сиз тагы да меним устаханамга кирсенъиз экен. Тувра буьгуьн. Мен сизди аьли де аькетпеге боламан. Яде кеште куллыктан сонъ?

– Не уьшин? – деп Алимединъ сейири калды. – Сиз меканынъ ишин кайтип тазалаганынъызды коьрмеге ме?

– Сонынъ уьшин де, – деди, уялгансып, Айдар.

– Мен анав йол исим болып киргенмен. Булай иссиз кайтип киреекпен?!

– Меним сизге айтаягым бар, – деди суьвретши, шырайын юмаклы этип.

Сонинъ арасында тел соьылды. Алиме трубкады коьтерип:

– Аьруьв... Карсы тувылман. Мен сизге демев этермен... – деп яваплап, аргы яктан соьйлеген токталмаганы уьшин трубкады салаялмай, тынълап турды.

Сол вакытта кайгылы шырайы ман эсли пише кабинетке кирип, Алиме трубкады салганлай:

– Декорациялар йок, костюмларга кумаш керек, – деп йылынып баслады.

Айдар турып, пишеге орын берди. Эм кирген аьдем коьп соьйлеегин сезип:

– Алиме Юсуфовна, соьйлестик. Мен сизди саклайман. Оьзинъиздинъ коьзлеринъиз бен коьрсенъиз, дурыс болар. Кайзаман сизди сакламага керек? – деп сорады.

Алиме тутып, басын коьтермей:

– Солай болмас. Менде заман йок! – деди катырган давазы ман. Сонъ басын коьтерип, олтырган пишеге коьрсетип: – Меним куллыгым коьп, – деди.

– Аман калынъыз! – деп Айдар да шыкты.

Ол бухгалтерияга барып, акшасын алып, киселерине тыккышлап, шыгып, баягы универмаг бетке юрди. Сонда сол заманда модалы болган, шетлери кенъ шляпа эм юка лайк териден тигилген кара плащ сатып алып, уьстине кийди. Янгы кийимин кийип, кафеге барып, тойгышай ас ишти. Асыкпай, устаханага кайтты.

Кайтканда, баягы ишкишилери кирмесинлер деп, эсикти ашкыш пан киртлеп бегитти. Бираз юрип, шешинип, уый кийимин кийип, диванга янтайып, мызгаяк болды, ама коьзлери алдында кабинетте олтырган Алиме турды. Онынъ суслы шырайы. Онынъ коьнъилине кайтип етеегин ойлады. Алиме ога бет бермейтаганын ол сол куьн ок сезген эди. Суьйтип ол алты саьатке дейим янтайды. Сонъ турып, йигерленип кийинип баслады.

Горисполкомнынъ янында орынласкан телефон-автоматтан тел сокты. Алимединъ секретари басшысы соьйлеуьв озгаратаганын, истен энди де кетпейтаганын билдирди. Айдар саклады. Кыскаяклы тез арадан коьринмедди, тек бир саьатке кешигип босады. Ол Айдарды коьргенде, сасканын билдирип, иегин алдыга коьрсетип, соравлы шырай этти. Айдар болса, кылы да кыйшаймай, касына янасып, бирге барды. Ол тагы да муьсиревли экенин бир неше кере билдирип, акша алганын белгилемеге керек деп, кайтарып-кайтарып ресторанга шақырды. Кыскаяклы явап бермей, сувыксырап карап, айтканын яратпай, ога кылыыннан карады. Сонъ Айдар маданият етекшиси аьдемлер йыйылган ерде бирге коьрингиси келмегенин анълап, шагыр, емис алып, устаханада олтыраяк деп, шақырды. Алиме тутып, явап бермей барды. Айдар коьтере де саьспеклеп, туьзелеек болып:

— Ишпеспиз. Меним Ленинди туьрлендиргенимди карарсыз. Белки, тагы да бир акыллы ой берерсиз, — деп те ялбарды.

Кыскаяклы куьлемсиреп:

— Сен ырыя экенсинъ! Мага янаспага йол излейсинъ, — деди йылы даваз бан. — Калай бек шалысасынъ! — деп токталып, аманласпага кол созды. — Озгарманъыз, савболынъыз! — деди.

Эм уьйининъ подъезд эсигине кирип йогалды.

Сол кешликтен сонъ Айдар оьзи де онада кайтип янъы яшавы басланганын анъламай калды. Алдын ога устаханага кирген танысларын оьзге касына да юьытпады. Оларга бирший туьсиндирмей, саламларын да алмай, соьйлемей озды.

Суьвреттинъ коьп ерлерин кайтарадан янъыртып, ярасыкландырып ясады. Эндиги кыскаяклы келип олтырса, бир минин таптырмастай суьвретледи. Уьйледен сонъ оьзине орын тапшай, кеште Алиме мен расаягын ойлап, саьатке карап турды. Коьрисуьв заманын бир де соьйлеспей, ол аьр кешки заманда горисполкомнынъ алдына келди. Кыскаяклыды уьшини мен де сагынды. Басында Алиме онынъ келетаганын яратпайтага-

нын айтып, бир ярым ай кеткенде, айтканнан маъне йок деп, касында юргеге уйренди. Айдар бир ис куьнин калдырмай, горисполкомнан аьдемлер босаганда, тереклер касында карады. Эгер кыскаяклы баска якта йыйында, озгеристе болса, уйден узак болмаган ерде, ык ер тавып, турды. Бир кайта Айдар куллыктан ол библиотекада озгарылган конференцияга кеткенин билип, уйдинь алдында балаларга деп ясалган шеньилшеклер эм агаш уйлер турган бала майданнынъ касында узун олтыргышта каранъы болгышай олтырды. Сегиз сабатлерде уйине келетаган Алиме, ян-ягына каранып, оны излегенин коьрип, ясырынып карап турды. Кыскаяклы уйге кирмей, бир кесек заман коьзледи. Эне-мине уйининь подъездеине ювыкляятырганда, Айдар, кыскаяклы оны караганына куванып, артыннан етип, давазын коьгерип:

— Токта, Алиме! — деп токтатты.

Алимедей аьдемлер оьктем болганлары уьшин оьзлерине косак табаялмайтаганлары белгили. Бизде кыскаяклылар оьзлерине бек сийрек косак излейдилер, коьбинше, ким олар ман соьйлегенди карайтаганлар. Боьтен де, Алимедейлер, оьзлерин эркектен йогары коьрсеткенлер. Сондайларга эркеклер янаспайтаганлар. Миллет халкларда олар байга да бараялмай калатаганлар. Айдар, кыскаяклы сондайлардан экенин коьптен сезип, оьзининь кайратлыгына, ымтылувынынъ куьшине сенди. Эм оьзиме каратарман деп, артыннан калмады. Оьзине авас эттиреекке, оьзине бураякка кызыксынып та кетти.

Бир кере куллыктан кайтаятырганда, Айдар, олар тереклер ишиннен юргенде, Алимединь коьлыннан берк этип ыслады. Кыскаяклы онынъ эткенин яратса да, акыртын коьлын босатып, ога йылы карап:

— Сен мени уйиме озгар. Кеш болган, — деп саьспеклеп тиледи.

Ол, кыскаяклыга ювыкласып олтыраякты ойланып, оны кинога да шақырды. Эртерек кешки сеанска билетлер алып, йолыгыска барганда, коьрсетип, Алиме бек унамайтаган болса да, соьз бен увантып, кинотеатрга аькетти. Залда каранъы болганда, ол онынъ ийинине ийнин тийгистип, онынъ тез-тез тыныс алганын эситип, коьп айырылмай олтырып, бир неше кере ол бетке бурылып, шашларын да ийискиледи. Кинодан сонъ ол аьдемлер болмаган ерлер мен уйине озгарды. Йылы тынык кеше эди. Кара коькте сансыз юлдызлар быдырап янадылар. Кала уйклайтаган эди. Олар янларында турган сезимлерди ясыраялмай, билдиргилери келип, соьз бен тыныклыкты бузгылары келмей, бир-бирининъ тынысларын

тагы да эситеек болып, анъламастан бир коллары ман, бир ийинлери мен бир-бирине тийип, бек ювыкласып бардылар. Алимединъ уйи бетте Айдар, шыдаялмай, кыскаяклыды кушаклады. Алиме де, кушагыннан босалмай, эркектинъ юзине сенимли карады. Сонъ ол босанып:

– Мени озгарма! Мен оззим барарман! – деп эркекти коьирегиннен ийтеп, басын тоьмен салып, уйине алгасады.

Айдар айтпага соьз де таппады. Эртеси куьн оны ман расканда, соьйлермен деп, ол устаханага кайтты.

Ама олар кеште тувыл, эртеникте коьристилер. Айдарды токталмай эсикке дубирдетип соьылганы уянтты. Ол, бирший де сакламай, орыннан турып, яовга буьркенип, эсикке шапты. Ашканда, бек сейирсинди. Алдында Алиме туры эди. Кыскаяклы оны ийтеп, устаханага кирди. Ога сувык карап, буьгуьн онынъ суьвретин алмага ога уйкен аьдемлер келеегин айтты. Сонъ иргеге карап, сонда илинген оззининъ суьвретин коьрип, суьринип йыгылмага аз калды. Кызарып, Айдарга соравлы карады. Айдар кунысып:

– Келееклерин эртерек билдиретаган да, – деди.

Алиме селекели шырай этип:

– Олар, сен исти битирмегенсинъ деп ойлап, сенинъ аракыдан басынъды алаялмайтаганынъды коьргилери келеди. Аьдемлер айтканы уьшинме яде уьшин тувылма экенин билеек боладылар. Тез кийин! – деп буйырык берди.

Айдар айтканын яратпай, кыйшайып:

– Мен сени коьргеннен бери бир грамм ишпеймен! – деп ашувланды.

Сонъ уьстиндеги яовды орынга таслап, уй кийимин кийди. Алиме онынъ яланъашланганына карам атып, сол затты эслемегендей коьрсетип, бурылып, коьзлери мен устаханадынъ ишин карады. Сонъ басын шайкап:

– Сен мунавын йыйыстырганман деп айтаяк боласынъма? Мунда уста коллар керек! – деди ол, бармагын эринлерине тийгистип. – Мага ашкышты калдыр, озинъ уйлеге дейим бир ерде айлан. Комиссия уьш саьатке келеек. Бек тилеймен, ишип олтырма! Ишпе! А мен аьдемлерим мен бу аткотанды тийислише йыйыстырып карайым. Соьйлестикпе?! – деди.

Айдар аьзир болып, басын ийди. Олар кыскаяклы ман устаханадан шыктылар. Алиме оззи устаханады киртлеп, оны саклаган куллыктынъ УАЗ машинине минип кетти. Айдар болса, коьзлери караган якка барды. Ол суьвретшилер куьби орынласкан уйге киреекти ойланып, алушьылар комиссиясы келеегин эртерек неге айтпагансыз деп, олар ман урсысяк бо-

лып, аман да меканнынъ касына еткенде, ойын туурлендирди. «Не этеексинъ оларды завкландырып? Онсыз да куьнлегеннен олар ога оравлык болганга суьйинерлер», — деп артка кайтты. Йолда асханага кирип, ас ишти. Сонъ бир сок ишейим деп, янъы ашылган кафеге кирип, сонда бир стакан сокты созып ишип, иргеге беркитилген телевизорда кино карады. Кафеден шыгып, паркта олтырды. Комиссия акында, оззининъ «Ленин тав халкларынынъ элшилер мен» деген картинасы оларга ярарма, ярамаспа деп, ойлады.

Суьйтип, ол уьш сабатке устаханага кайтты. Меканнынъ ишин танымады. Пол тазалыктан йылтыраган. Иргелерге онъайлы больш онынъ суьвретлери илингенлер. Кобримли ерде турган Алимединъ портрети бир якка ясырылган. Каерге экенин Айдар анъламады. Алды ерде ясыл кумаш пан куьпленген юмсак кресло салынган. Энь сейирлиси, эсик бетге муьйисте холодильник бир ерден аькелинген. Ак яюв тоьселген стоьлде ярасык вазада байлам шешекей, байрамшылы коьнъилди тувдырып, яркылдайтаган эди.

— Бу затлар кайдан келгенлер? — деп устаханадынъ иеси креслога, холодильникке, стоьлге коьрсетти.

— Не этеексинъ соны сорап. Оьзинъ билерсинъ, — деп Алиме холодильникти ашып, ишиндеги шампанский, вино, коьняк эм баска ишимлик сиселерди, тепшеклерге салынган кесек пыслакларды, кыймаларды, балыкларды коьрсетип, — конакларга ишеегинъ, емегинъ бар экенин коьрсетип, туздаьмге шакыр. Унамасалар, кыстама. Эгер унасалар, мени стоьлди ярастырмага тиле. Мен сол сабатлей онъайлыша ярастырарман.

Адалаган Айдар, айтпага соьз таппай, креслога олтырды. Сол аьлде коьп те олтырмага боляк эди, аман да ашык терезеден машинлер келгени эситилди. Алиме диваннан шоршып турагалып, онынъ юзи кызарып, терен тыныс алып, куьрсинип, Айдарга шырайы ман, конакларды алмага шык деп, анълатты. Айдар тыска асыкты. Тыста бириси ак, экиншиси кара «Волга» машинлер келип токталган эдилер. Айдар йылмайып машинлерден шыгатаганларга карады. Биринши машиннен шыккан идеология боьлигининъ етекшиси, экинши машиннен шыккан таз баслы эркекке абыт этип, бирший айтты. Калганлар да машинлерден шыгып болганда, етекши сусын катырып, аьдемлерин Айдар бетке аькетти. Олар савлайы да етекши кийгендей темир туьсли йылтыравык костюмлар кийген эдилер, баьрисинде де ак коьйлеклерине галстуклар тагылган эдилер. Тек артга келетаган суьвретшилер куьбининъ

яваплы секретарининъ уьстинде замштан тигилген курткасы баскаланатаган эди. Етекши Айдарга колын созып, озин уйкен экенин анълатып, Айдардынъ ийнине досларша колы ман какты. Баъриси де етекши эткендей саламластылар. Суьвретишлер куьбининъ яваплы секретари Айдарды кушаклап, алгыслады. Айдар конакларды киргистип, оззи энъ сонъында кирди. Устаханадынъ ишинде мольбертке беркитилген суьвретти тоьгерекке курсап алып, конаклар, юзлерине кызыклы шырай эндирип, тигилип карадылар. Карап болганда, баъриси де, етекши яратам-яратпайым деп, билдирмей оны сынадылар. Ол болса, оззи оларга соравлы карады. Оьзинъ издинъ ойларынъызды билдиринъиз деп, уьнсиз соравлы карап атты. Ама олар акылятаксып аннан-муннан соьйледилер, уйкенлери не зат айтаягын сакладылар. Етекши, терен ойлы болып, суьвретти тергеп, басын ийгенде, ол ярататаганын ок анъладылар. Шувылдасып мактап басладылар.

– Элбетте, элбетте, боьтен де, Ленин ийги ясалган! Суьвреттинъ композициясы да бек зегенли! – деди биревлери.

– Ленин атайды коьрген бизим атайлар да бек ийги суьвретенгенлер! – деди баскасы.

– Мунда савлай халкларымыздынъ элшилерин танымага болаяк. Олар бек коьнъилли болып келгенлер. Аьше, сол заманда тири Ленинди коьрсенъ, коьнъилли болмассынъма?! Бизим де буьгуьн суьвретен коьргенимиз коькке аькетип ушырады! – деди уьшиншиси.

– Биз, суьвретишлер, Айдар Карамов бизим сенимизди аклаягына шекленген йокпыз. Соны билип, мунав меканды, ислесин деп, бергенмиз! – деди мактап суьвретишлер куьбининъ яваплы секретари, оннан сонъ барып Айдарды берк этип кушаклады.

– Биз, партия, совет власти берген! – деп туьзетти етекши. – Идеология яктан да, аьдем баалыклар яктан да ийги ясалган бу суьврет! Бизим сенимизди акладынъыз, Карамов! – деп ол олар ман келген яс аьдемлерге карап, колы ман коьрсетти. – Машинге салынъыз! Биз яратамыз!

Яс аьдемлер суьвретти алып кеткенде, Алиме буйырык бергендей, Айдарга карам атты, суьвретши анълап:

– Туз-даьм этсенъиз! Бизде сондай аьдет, – деп ювас болган даваз бан акыртын айтты.

– Ах, сиздима-сизди! Оьнершилик испилерде сондай аьдет болатан болса, карсы кайтип туражкпыз?! Йолдаслар, – деп келгенлерге карап, – колласаяк, аьше! – деди.

Алиме холодильник бетке шавып, эртерек аьзирлеген фужерлерди, стаканларды, шанышкышларды шыгарып, стоьлге тизди.

— Алиме Юсуфовна, сизинь коьмегинъиз керек. Мен мунадай уьйкен аьдемлерди конак этип алмаганман. Стоьл ярастырып билмеймен, — деди Айдар.

Алиме балсынып, саьспеклегенсип эм юрагатлы йьбырдап, стоьлге аьзирленген емекти салды.

Фуршет аьлиндегиндей этип, турагалып иштилер. Идеология боьлигининь етекхиси аьруув ясалган суьврет уьшин, истинь ызы онь болсын деп, тилек айтты. Калганлар да соньнъ уьшин фужерлерди коьтерип, ким шампанский, ким коньяк иштилер. Кабындылар. Энь сонъында Айдарга соьз берилди. Ол онынъ исине сондай маьне бергенлерине бек муьсиревли экенин билдирип, сонь етекшиге коьп мактавлы соьзлер айтып, берк ден савлык, узак оьмир тиледи. Ырыясып соьйлөп билетаганына оьзи-оьзине сейирсинди. Сол заттынъ Алиме онынъ шалысканы уьшин себеп болганын да бек аьруув билетаган эди. Неге болса да, ол яшавында ырыясып соьйлөп уьйренмеген эди. Етекши басын ийип, тилекке разы болганын билдирди. Тагы да иштилер, кабындылар. Ишки де, ас та коьп эди. Ама етекши колявлык пан авызын суьртип, колы ман булгалаклап, болаяк деп, белги берди. Баьриси де токталып, ога карадылар. Ол биринши болып Айдарга кол созды, сонь ийнине кагып, аманласты. Калганлар да ол эткенди эттилер. Эм олар Алимеде оьзлерининъ машинлерине олтыртып, кеттилер. Айдар, машинлер кеткенде, бетиннен йьлмаювды тегаран кетирди. Бу кадер ол биревге айлежисигенине оьзин селекелеп, басын шайкап, устаханага кирди. Сонда стоьлден сонъына дейим ишилмей сиседе калган коньякты фужерге толтырып куйып, куьрсинип, ишине атты. Терен тыныс алды. Лениннинъ суьврети турган бос мольбертке карап, оны басыннан алганына куванаяк болды. Куванаялмады. Баягы сол такым ырыясып турганы акылына келип, ишин шыгарды. «Аьлемет яшавга калаятырман. Эгер мен оларга деп ялынып юрсем, меним эркинлик пен пайдаланатаган яратувшылыгыма не болаяк экен?» — деп кайгырып та алды. Кеткен конаклары кырлы аьдемлер болмаганлары, оьтириктен мактайтаганлары акында ойлады. «Аьше, олар суьвретлевдинь не затын биледилер? Оьзлери оьмири ырыя болып яшаганлар, оларга не?» — деп Айдар олардынъ туьлкисип оьзлерин юргисткенлерин коьз алдына келтирди. «Оларды мен тек Алиме уьшин шыдадым, ога соьз тиймес уьшин», — деп ол оьзин аклаяк болды, ама аклаялмады,

обзининъ шуъши де барын аьруув билди. Эм обзин, эки юзли аьдем болганы уьшин, коьп кыпынълаганы уьшин, бетледи. Орнында козгалмай олтырып, мызгап та кетти.

Кешке табатын Алиме эки эркекти алып кирди. Озган йолыгыс ийги озганын яркылдап янган онынъ коьзлериннен билмеге болаяк эди. Тек Алиме стоьлде эркек бетке йылыстырылган коьньяк сиседи коьрип, сынавлы Айдарга карады. Айдар уьндемеди. Алиме стоьлдеги калдыкларды полиэтилен пакетке таслап, савытларды дорбасына йыйды. Эркеклер холодильникти козгап, коьтерип устаханадан шыгардылар. Ялгыз-ялгыздан калганда, Алиме:

– Ишкенсинъме? – деп сорады.

– Бираз увьртладым.

– Авызымга алаяк тувьылман, дегенсинъ де?

– Коьнъилим осал болган, – деди арыган даваз бан Айдар.

– Ол суьвретинънен айырылган уьшин болар? – деп Алиме шырайын туьрлендирип, яювды буьклеп, ога сынавлы карап, коьтеринки даваз бан айтты. – Кайгырма! Сен де, суьвретинъ де оларга яраган! Обзинъ эситтинъ, сенинъ акында тек аьруув соьйледилер, – деп ол буькленген яювды созып, – кел, мунавын сен дорбага колайлыша салаш! – деди.

Айдар яювды алып, дорбадынъ ишине салынган савытларды артка шыгарып, яювды салып, уьстине тепшеклерди, фуьжерлерди салды. Айтылган соьзлерден ол коьнъилленди:

– Сен болмасанъ, мен оларга не зат салаягымды билмес эдим.

– Аьше, эндиги мени тынъла, баьри зат та ийгисиннен болар.

Эркеклер кайтып, креслоды йылыстырып, коьтерип шыгардылар.

– Мен бу затларды уьйге аькетеекпен. Мени мен бирге баргынъ келмейим? Колласырсынъ? – деп сорады Алиме.

– Мен сен сол затларды исинънен аькелгенсинъ деп турганман. Элбетте, холодильник куллыкта каерде болаяк? Барайым, – деп Айдар аьзир экенин билдирди.

Асты, ишкиди де алганнан баска, Алиме обзининъ муьлкин, савытын алып келгенин анълады. Айдар мектепти кутарганнан бери биревден мунавдай коьмек коьрмегеннен себеп, муьсиревли шырай этип, кыскаяклыга йылмайды. Сол кепте Айдар оны ман микроавтобуста барды. Автобус токталганда, Айдар алдын туьсип, кыскаяклыга колын созып, туьспеге ярдамласты.

– Сениме-сени, Карамов! Кыскайкыга кайтип яраягын да, баъри затты да билесинъ, кыдырувинке болганынъ билинеди, – деди басын ийип автобустан туъскен Алиме.

– Мен эркеклерге ярдамласаяк боламан, – деди Айдар.

Ол автобуска артка киреек болганда, Алиме оны колыннан ыслап токтатты:

– Сен мага ярдамлас, – деди Алиме, колыннан йибермей, айтканына уйкен маъне берип.

– Аъше, – деп Айдар тынълавлы токталды.

Алиме куълди:

– Сен сумкаларды киргист, – деп.

Айдар дорбаларды автобустынъ ишиннен алып, Алимединъ артыннан коьтерилди. Кыскайкы экинши шарлактагы квартирасынынъ эсигин ашып, Айдарга басы ман шайкап, уйге кир деп шақырды. Савлай квартирадынъ иргелери ярык кызгылт обойлар ман куьпленген эдилер. Тоьр беттеги иргеде коьк куьйиз илинген, астында устаханага аькетилгендей ясыл кумаш пан куьпленген кресло турган эди. Табанга хрусталь люстра тагылган эди. Алиме бир сумкады онынъ колыннан алып, муьйиске салып, наьсипли карамы ман Айдарга карады. Айдар, не этеегин билмей, ян-ягына каранды.

– Кир, кир! Бу савыт пан сумкады олтыргышка сал, – деп юмакы куьлемсиреди.

Уьйдинъ ишинде баъри зат келисли тизилип орынласкан эди. Полдагы паркет, сервант, китаплар салынган уьндириклер, кишкей журнал стоьл, эки саргылт олтыргыш, моргылт телевизор суьртилгеннен йьлтыраган эдилер. Диванда уьйдинъ иеси ятканын билдирип, уьстли-уьстине уьш йибек кумаш пан куьпленген ястыклар салынганлар.

Алиме онынъ касына келип, квартирадынъ ишине коьрсетип:

– Кайтип? – деп, яратасынъма дегенди сорады.

– Аьлемет! – деп Айдар кыскайкыды кушаклап, бетине энъкейип, оьбеек болды.

Алиме бармагын онынъ эринлерине тийгистип:

– Асыкпа! Баъри зат та аьруьв болар, – деди.

– Сенинъ уьйинъ де оьзинъдей йьлы, – деди Айдар.

Сонынъ арасында ишилердинъ адымлары эситилди. Алиме кушагыннан босанып, ишилердинъ алдыларына алгасады. Ол оларга креслоды каерге салаякларын коьрсетти. Ишилер креслоды куьйиз илинген ирге бетке салдылар. Баска кресло косагынынъ касына салынды. Ишилер аякларындагы баьпишлерин шешип кирген эдилер. Айдар саьспеклеп оьзи-

нинъ аяк кийимине карады. Алиме оны аькетип олтыргышка олтыртты. Айдар, бос турмаяк ушин, ундириктен китап алып, соны карагысы келди. Ишилер кетип, холодильникти аькелдилер. Алиме оны казанпешке салдырды. Сонъ Алиме ишилер мен шыгып, йогалды. Айдар китап окувга коьмилип, уьйдинъ иеси артка кайтканда, окувдан басын алды. Саьспекли Алимеге карап, китапты явып, ундирикке орнына салып, Алимеге тешкеруьвли болып:

– Сенде ийги китапларынь бар. Мине соьле мен Гюгольдинъ китабын алып аштым. Мага онынъ «Портрет» деген повести ашылды. Бек сейирли шыгарма. Эгер суьвретши озине яваплы болмаса, онынъ зегенлиги осалланып, савлай да соьнмеге болаяк. А биз Гюгольдинъ сол бек маьнели ойына эс бергимиз келмейди. Суьвретши эткен затына яваплы болмага керек. Соны коьплер билмейдилер. Басларына не келсе, соны этедилер, биревдинъ акылы ман яшап баслайдылар. Сол затты суьвретшиге этпеге болмайды!

– Аьше, Гюголь бек уста язувшы! – деп Алиме, айтылган шыгармады окымаган болса да, озин окымыслы экенин коьрсеткиси келип, баска язувшыга коьшти. – Мага Достоевский ярайды!

– Достоевский де уьйкен язувшы. Онынъ язганында кайдай бир аьдемлер коьргистилгенлер. Бобтен де, кыскаяклылар! – деди Айдар.

– Аьше, бизге оларга етуьв кайда! – деди Алиме, тагы да сол соьзди юргисткиси келмей. – Кешир, газплиткага салынган шайнигимде сув кайнаган, – деди.

– Алиме, мен аяк кийимимди шешкен йокпан, уьйиньди батырарман?

– Йок, йок. Шешпей юр. Менде эркеклер кийген шарыклар йок, – деп Алиме онада эркеклер болмайтаганын аньлатты.

Кенем де Айдар баьпишлерин шешип, аягындагы шорап пан юрмеге аьзир экенин билдирди. Алиме аье-куье болып, аят уьйдеги шкаптынъ ишиннен коькшил бантиклер байланган шлепанцаларды шыгарып:

– Маь, кий! – деди.

Айдар аяк кийим кыскаяклыдыкы экенин билип, аягына кийип, кыскаяклыга аякларын коьрсетип, куьлип карап, артыннан барды. Казанпештинъ эсигининъ энегесине аркасы ман таянып, тазалыктан йылтыраган казанпештинъ ишин карады.

– Сага шай, кофе? – деп Алиме кайнап турган шайникти плиткадынъ коьзиннен алып, газды соьндирди.

— Мен кофе ишер эдим, — деп Айдар, акырын эринлери мен йыбырдап, косты. — Коньяк пан карыстырып та ишпеге болаяк эди? — деп сорапты карам атты. Сонъ шырайын туурлендирип: — Йок, ойнап айттым... Коньяк дегеннен сонъ, сеннен сораптым бар? Сен устаханада стоыл курастырганда, шыктаж эткенсинъ де? Акшасын бир ерге тоълемеге керек болар? Яде яне соъле бермеге болаякпан? — деди.

Алиме эситпегенсип, ундириктен савыт карастырып:

— Бир ерге де бирший тоъленеек тувыл. Мен оны маданият боълиги шыктаж эткен деп, бухгалтериямыздан акша алганман. Сол сорапга баска кайтпаяк, — деп ундириктен алып, Бразилия кофединъ моры банкын коърсетип. — Мунавай ишеексинъме? Яде сага асларын ватып кайнатайымма? — деп сорады.

— Мага кофе аты болсын. Ирийтаган да ярасады.

Кыскаяклы шай касык пан шаъшкелерге кофе салып, уъстине сув куйып:

— Юранда, — деп кофе этилген шаъшкелерди поднос пан коъртерип, пешке барды, подности журнал стоълге орынластырып, — олтыр креслога, — деп шақырды. Айдар креслога олтырды. Алиме стоълди ога ювык йылыстырып, тагы да казанпешке кайтып, графин мен коньяк аъкелди. — Оъзим ишпесем де, мунавын уъйде тургыстаман. Бир кыймасым алып келген эди. Керек кадер оъзинъ куй. Мага куймасанъ да болады, — деди.

— Сага да куаякпан, — деп Айдар куълемсиреп, эки шаъшке кофеге бирер алкым коньяктан куйды. Сонъ оъзининъ шаъшкесиндеги кофеди увуртлап, даъмин карады: — Аълемет! Сенде уъйде баъри зат та аълемет! Оъзинъ де аърувсинъ! — деп мактады.

— А сен шекленгенсинъме? — деп кыскаяклы бармагы ман самайындагы кыскаша алынган шашларына тийгистти.

Сол ерде хабарластылар. Басында Алиме сораптар берди. Айдар каерде оқыганы, онынъ атасы-анасы ким экени акында сорады. Айдар кыскасыннан яваплады. Сонъ Алиме оъзи калада оъскени, оқытувшылар аъзирлейтаган институтты битиргени, сонда филфакта комсомол куъбининъ етекшиси болганы, институттан сонъ комсомол бюросынынъ агзасы болып айырылганы, Ростов каласында партия школасын битиргени, сонъ профсоюз обкомында маданият боълигининъ басшысы болып ислегени эм суйтип буъгуынги орынга коъртерилгени акында хабарлады.

Терезелердинъ ярыгы кубъиртленгенде, Алиме шырак якты. Уйдинъ иши ярыкланып, тагы да сойлемеге тартылдылар. Айдар кайдай суьвретлер ясаганы, энди де кайдайлар ясяк болатаганы акында айтты. Алиме тынъламага аваслы экенин коьрсетип тынълады. Тыста бек каранъа болган эди. Алиме, кеш болган деп, айтпады. Ол болса, кыскайклы оны кувмага тартына болар деп:

– Бек кеш. Уйге де кетуьв керек, – деди соравлы карап. – Мага колласканынъа бек савбол! Кофенъ де ийги, оьзинъ де танъ аьдемсинъ! – деп турагалды.

Алиме де турагалды, Айдар стоьлди айланып, онынъ колын алып, аясын эринлерине тийгистип оьпти. Кыскайклы саьспеклеп:

– Мунавдай каранъада кайтип бараяк экенсинъ? – деди аянышлы даваз бан.

Айдар сол соьзлерден ирип кеткендей болып, колын йибермей, баска колы ман белиннен ыслап, кушаклады. Алиме ога бойсынды. Айдар шашларын ийискиледи...

Эртеникте уянганда, ол Алиме акында ойлап, колын созып оны кушаклаяк болганда, кыскайклы касында йок эди. Алиме уьстине узун енъли шешекейли йибек халат кийип, эртенъи ас салынган стоьл алдында креслода олтыры эди. Ол сусын катырып, ога сынавлы карайтаган эди.

– Сен тагы да кофе? Яде шай ишеексинъме? – деп сувык давазы ман сорады.

Айдар онынъ сувык давазыннан, бетиндеги сусыннан аьжейипсинип, басы ман соравлы шайкады.

– Мине мен сондайман. Байга барган йокпан, – деп соравлы карады.

Айдар да соравлы карам атты.

– Кофеме? – деп давазын баягыша катырды.

– Йок, – деп Айдар куьлемсиреди.

– Куьлме. Ол заманда шай, – деп Алиме оьзининъ сораына оьзи яваплап, турып, казанпешке адымлады. Эм артына бурылмай: – Мен аьзирлегенше, сен турып, ювын, кийин! – деди.

Айдар ол неге оьзин сувык юргисткенин анъламай, онынъ айтканын этти. Асыгыслы кийинип, тез ювынып, шашын тарап, пешке кайтып орынды йыйып, яов явып туьзетти, аьзир болып, стоьл алдына олтырып, Алиме кайтканын саклады. Алиме поднос ыслап келип:

– Мен ногай шай эткенмен. Эртеникте ол колай, ишеексинъме? – деп сорады.

— Элбетте, ногай шай болса, ногай шай, — деп Айдар араларында бирший де болмагандай юргистетаган Алимеге сейири калып, кенем де сорады, — бир зат болганма? Арамызда аңламавлык болгандай озынъди юргистесинъ? — деп.

Алиме касык пан аяктагы шайды булгап, сонъ касыкты аяк астындагы тепшекке тийгистип:

— Мен уйкламай шыктым, — деп касыкты кобтерип, — каты ойлаган эдим. Сенинъ акында, озымнинъ акында. Мен сени мен бос яттым, ятпага керек тувыл эди. Бизге бир-биримизди мутпага керек, деген ойга келдим. Токта, мени боьлме, сонъгына дейим айтайым, — деп Айдардынъ шырайы туьрленгенге карап эм коьзлери мен юзине тигилип, — сен коьримли эркексинъ, эркеклик беттен бай болмага баьри затынъ бар. Ама мен сага сенип болмайман. Булай йолькпага, эрикти язбага, ол зат меним акылыма келиспейди. Мен намыслы аьдеммен, тоьгеректеги аьдемлерден намысланаман, сонынъ уьшин де мен сага ойыншык болгым келмейди, — деди.

Сол соьзлер Айдарды айыпландырдылар. «Ол туврасын айтаялмайды. Мен ога эркек яктан келиспеймен. Ол сонынъ уьшин суьйтип айландырып соьйлейди», — деп ойлап:

— Сен мени корлаяк боласынъма? Деп соьйлегенди мен яратпайман! — деди.

— Айдар, биринши куьн коьriskенимиз меним эсимде турады. Сенинъ бассапрыклыгынъ коьз алдымда.

— Ама мен баска ишпеймен. Сен мени коьргеннен бери мен авызыма аракы алмайман.

— Соьле-аьле алмайсынъ, — деп Алиме басын ийди. — Келекте ишпеегинъе мен шекленемен. Меним касымда болганынъ уьшин, сени горкомдагылар комлаяклар. Обкомдагылар да сага сенимли караяклар, тагы да этпеге куллыклар берееклер. Куллыклар уьшин акша тоьленеек. Уьйкен акша! — деп солай экенине тагы да басын ийди. — Акшалы аьдемге, тап шыбынлар таьтлиги ябыскандай, туьрли—туьрлилер тартыладылар. Кыдыргысы, ишкиси келгенлер тартыладылар. Сен яланътоьс, соьзинъде турмаган киси, шыдарсынъма?! Бас деп шампанский, сонъ аракы, сонъ савлай басынъ ман коьмилип, тойлап юреексинъ. Уьшини сол!

— Сен мени шиберек кылыклы деп ойлайсынъма? Алдын мен сондай болганман. Эндиги мен баскаман. Энди де туьзелермен!

— Бир кыска заманга туьзелерсинъ. Сен яшавынъда суьйтип тоьменге туьскенинъ таймас. Сен сол аьлде болгансынъ, сол аьлге тагы да тартылып турааксынъ. Сенинъ туьзелеегинъ

коьзиме коьринеди, — деди Алиме, юзинде бир кылы да кый-шаймай.

— Сенинъ басынъа суьйтип кирген эм соннан шыкпайды. Сен мени туьз, аьдем мен деп, коьргинъ келмейди. Эгер алдын мен ишкен болсам, ол туьнъилип юргеннен. Мен эркинли аьлде болгым келеди. Эркинли ислегим келеди. Мине Ленинди суьвретлеп болганда, мен озьзимди эркинли сездим. Меним шынтылайша ислегим келеди. Эркинли суьвретлер, яныма якын затларды. Ислесем, мен ишеек туьылман! — деди Айдар, креслодынъ аркасына таянып.

Алиме болса, бираз юмсакланып, басын шайкап:

— Не айтаягымды билмеймен! — деди арыган давазы ман.

— Ийнанмайсынъ? Сенмейсинъ? — деп Айдар, озьзи бетке аякты тартып, шай увьыртлады. — Коьрермиз. Заман коьрсетер, — деп тагы да шайдан увьыртлады.

— Яшав коьрсетер. Мен айтаягымды айттым, — деди Алиме куьрсинип.

Баска соьйлемей шай иштилер. Айдар кетпеге асыкты. Алиме оны анълап:

— Менде бирге конганьмызды бирев де билмесин! — деди.

Айдар явапламай, ишиннен: «Кимге айтпага болаякпан?» — деп кетти. Алимединъ йылы квартирасыннан сонъ устахана ога сувьк, куьнъирт болып сезилди. Диванга янтайып, колларын басынынъ астына салып, табанга карап, ойлап ятты. Алиме оны кырлы аьдемге санамаганына ашувьы таймады. Сонъ кайтты. «Элбетте, ол мени анавдай бассапырык аьлде коьргени кимнинъ де ишин шыгараяк. Мескуьвдедей бу бетлерде яратувшылык пан каьр шеккенлерди коьрген йоклар. Мундагынша, ишкиден басын алаялмаган эркеклер энъ осал болып саналадылар», — деп онынъ унамаганы дуьрыс коьринди. Ишиннен ойланганын айтканына муьсиревли де болды: «Туврашыл кыскааяклы! Сондай аьдем меним яшавымды туьзетип, ярасыкландьырап эди. Мунав такым йылымга келип, болмаяк кисидей яшайман, таянгандай биршийим йок. Эгер булай яшавым туьзелсе, яратувшылыкка да йол ашылаяк та. Касынъда юьык аьдем болмага керек, сени анълайтаган, сага эс этетаган, сенинъ уьшин кайгыратаган. Алиме ян йолдас болувга баьри яктан келиседи. Ол коьнъилди авлап турар эди», — деп мыратланып ятты. Эм тагы да болган затты тергеди. «Ол, менинъ квартирасына коьз салганман деп, коркатаган болса, билмеймен? Биз, ол унаса, устаханада да яшамага болармыз. Тез арадан, энди де бир-эки заказ этсем, мен озьзим де мекан

аларман. Бу Ленинди эткеним уьшин мага тегин де квартира бермеге боладылар, — деп оьзининь сорагына оьзи явап излеп, туьнегуьн орында ятканлары эске келип коьнгилленди, — Сынлы, кевдеси тыгыз, наьзык. Бети де, турмысы да карагандай, ярасык. Оннан артык сага не керек? Тек, эне, уьйкенсирегени бар. Оны бара-бара кетирермиз. Ян досым болмага болады. Ол оьзи де оьзине ян дос излейди. Элбетте, ишкиши аьдемнен кайдай ян дос?! Ишкиди савлай коймага керек! — деп токталып, кенем де Алимединь квартирасында болган соьзге кайтты, — «Сен мага бай болаялмайсынъ», дегени де не зат соьзди?! Эркеклик яктан келиспейтаган болсам, ким биледи?! — деп явап табаялмай, ашувланды, басы айланды эм сол вакытларда эткенше ишпеге керек деген ойга келди. — Ишпеспен деп соьз бергенмен де? Соьз — ол не ди? Пушык. Уьрдинь — ушып кетти! Алиме мунда келеегим?», — деп ол диван астына карады.

Устаханадынъ ишин коьзледи: «Бир ерде аракы сисе болув керек? Мен сисе алган эдим, басын да ашкан йокпан. Тек каерде экен? Алиме тапкан йогым? Тапкан болса, таслаган болар?», — деп Айдар диваннан турып, излеп баслады. Сув ювгыш касындагы кутыктынъ ишинде, муйиске йыйылган кутыктардан изледи. Сонъ кладовка эсине келди. Оны барып ашканда, ишиннен ога Алиме сувьретленген картина коьринди. Алимединь юзи ога бетлеп карайтаган эди. Апаты кетти.

— Бу мага тип тиридей карады! Аьлемет экен! — деп ойлап, ол портретти шыгарып, колында ыслап, тешкерип карады.

Кобь тергеди. Сувьреттинъ бир ерлерин тагы да туьзетпеге керегин ойлады. Озган кешеги Алимединь шырайы ман теньлестирди: «Йок. Оны бираз суслы ясамага керек. Юзининъ тоьгерегиндеги бояктарды бираз койылатайым. Карамын да бираз оьткирлетейим», — деп ол картинасын мольбертке беркитти. Тагы да карап, мольберттинъ алдындагы бояктарга щёткасын малып, сувьретледи. Кызыксынып, бир кесек заман иследи. Туьзетип болып, щёткасын растворитель турган банкке салды, колларын шиберек пен суьртти. Бир артка кетип, бир ювык келип, портретке карады. «Акыллым, яшавдагынан эсе, сен меним портретимде айлак та ярасыксынъ!» — деп коьнгилленди. Сонъ коьнгилин йоймай, азык туратаган муьйиске барып, сондагы шкаптан ашылмаган консерва банки алып, оны ашарман дегенде, туьп бетте оьзи ясырган сиседи коьрип суьйинди. Аракыды, консервады стоьлге салды. Туьнегуьннен калган кагытка оралган оьтпекти уьндириктен алып, оны кесип, банки ашып, стаканга аракы куйып, коьтерип, мольберттеги портретке коьз кысып:

– Сенинъ савлыгын ушин! Мырадынъ толсын! Сен меники боларсынъ! – деп стакандагы аракыды бир алкым ман тамагына атты.

Калган аракыды ол асыкпай, аз-аздан ишип олтырды. Бираз кызганда, ол, мольбертте турган картинадагы Алимеге карап, сойлести: «Сен мени билмейсинъ! Сен ойлангандай, сондай осал аьдем тувылман. Мен ислеп те, суйип те билемен. Мен сенинъ коьнъилинъе етермен. Сен мени мен энди де оьктемсип юрерсинъ. Сенинъ партиядагы досларынъ мага коьтере де кызыклы тувыллар. Ол сен оларга яраяк болып, устаханага аббир-шубьбиринъди абкелдинъ. Яраяк болып эттинъ. Дурыс, меним ушин. Меним акылыма да сондай зат келмес эди. Сондай зат – ол ырыясув. Мен де сага карап ырыясыдым. Мага олар эш керек тувыллар! Олар йогары турганларга оьзлери ырыясыдылар, тоьмендегилерге юмырык коьрсетдилер. Аьше, аьдемлер болганым?! Увак-увак куртлар! Олар мага эш керек тувыллар. Мен оьзим-оьзимнинъ усталыгым ман оьзиме йол ашарман. Мине коьрерсинъ!» – деп барып, ол диванга янтайып уйклап кетти.

Эртеникте Айдар авыр басы ман уянды. «Алиме дурыс айтады. Мен осал аьдеммен. Ишпеспен деген эдим, неге иштим?» – деп янын еди.

Кийинип, суьвретлев фондына барды. Сонда Лениннинъ суьвретине акша бермеге керек эдилер. Фондка келген суьвретшилерди ол танымаса да, олар оны таныйтаган эдилер. Онынъ келеегин билип, олар йыйылып келип, ога оьктемсип карадылар. Куллыгы ушин Айдарга коьлем акша тоьлееклерин суьвретлев куьбининъ савлайы да эситкенлер. Олар сондай акша фондтан бир де алмаган эдилер. Ама куьнлегенлерин коьрсетпей, Айдардынъ касына келип, танысып, етимиси мен кутладылар. Бирерлери ол картинасынынъ тоьленевин ювып олтырар деп те сенген эдилер. Ол кассада онар маьнетлик топларды алып, пакетке тыкты. Ишкиден шырайы караланып юрген бир ишкиши ога янасып, сисе алмага онадан акша тиледи. Ишкиге беруьвди ырым этип, Айдар ога акша бермеди:

– Мунав акшага заьр болган ювыкларым топпа-толы. Ырым этип, ийги заттан басламага керек. Бас деп ювыкларыма берейим, оннан сонъ ишпеге де берермен, – деп.

– Мен сени кайтип табарман? – деп канатланды суьвретши.

– Табарсынъ. Эрген мунда бояклар алмага келеекпен.

– Акша бер, мен керек затларды алып, устахананъа аькетермен.

— Кардаш, сен мага каныкпа! «Болмайды» деп, айтканман да!

Айдар фондтан шыгып, суьвретшилер куьбининъ етекши-си олтырган меканга киреек болганда, ишкиши суьвретши де шыгып, сонда киреек болатанын коьрип, токталып, асыкпай устахана бетке кетти. Устаханада шыктажляк акшасын алып, пакетти тек оьзи билген ерине ясырды. Сонъ баягы диванга янтайды. Ислегиси келген эди. Кайдай янъы суьврет ясаягын ойлады. Тек кайдай?

Суьйтип, янтайганда, эсикке бирев какты. Ишкиши суьвретши болар деп ойлап, шавып барып кувайым деп, эсикти ашты. Эсик алдында басларына кара фуражкелер кийген таныс болмаган эки эр киси туры эдилер.

— Сен Карамовсынъма? — деп бириси сорады.

Айдар басын ийди.

— Биз сенинъ авылдасларынъмыз. Сага келгенмиз, — деди.

Айдар меканга шақырды. Эркеклер кирип, сейир этип устаханадынъ ишин карап басладылар. Сонъ олар хабарларын айттылар. Басында оларга каладагы милицияда ислеген йолдаслары маданият боьлиги каерде орынласканын анълатканын, боьликке барганда, устаханадынъ адресин бергенлерин, соннан адрес пен оны тапканларын айттылар.

— Аруьв яс, сенде эм бизде уьйкен кайгы. Ананъ калган, ян берген, — дедилер, бир даваз болып.

Айдар эситкениннен адалап, оларга анъламагансып карады.

— Бизде энди де калада ислер бар. Оьмираллага алаяк затларды излемеге керек, — деди бириси.

— Тек сен кешикпе. Буьгуьн коьмилеек. Еннетли болсын ананъ! — деди баскасы, Айдардынъ уьстине карап. — Сен, аруьв яс, басынъа бирший кий. Бизикилер сондай ерде яланъбас юрмейдилер, — деди.

— Мен билемен, — деп, сол затты эсте тургыстпаганын коьрсеткиси келмей, ол муьсиревли карап, — савболынъыз! — деди.

Олар кеттилер. Айдар уьстине янъы костюм, басына шляпа кийип, устаханадан шыгып, телефон-автоматтан Алимеге тел сокты. Алиме хабарын эситип, кайгы соьзин айтып:

— Керек болса, мен де барайым, маданият куллыкшыларынынъ атларыннан кайгы соьз айтайым? — деди.

— Керексиз. Мен ялгыз барайым. Уьйлеге дейим етиспеге керекпен.

* * *

Кенем де Айдар авылга кешигип барды. Автобус йолда оьзге авылларга кирип, сонда туракларда аьдемлер йыйып, уйледен сонъ етти. Авылдагылар, ол кайзаман келеегин билмей, аьпенди айтканды тынълап, аьдетке келискенше, уйлеге дейим субъекти орынластырган эдилер. Айдар каралдысына аяк басканлай, кыскаяклылар бетте сыйт эттилер. Эркеклер кайгылы шырайлары ман касына келдилер, оны сакламай орынластырганларына кешируув тиледилер. Эркеклер кушаклап, кайгыларын билдирип болганда, Айдар кыскаяклылар куьбинде аьптеси мен карындасларын коьрди. Олар уьшеви де кыскаяклылар ишиннен шыгып, бакырып йылап, оны кушакладылар. Айдар оьзи де йылаяк эди, тек коьзлериннен ясы шыкпады. Карындаслары йылаганларын токтатпай, артка кайттылар. Уйкен аьптеси кардашын колларынан йибермей сыйт этти:

– Иним, коьмдик анамызды! Эндигиси ол йок! Йок! Кайтип сени саклаган эди! Коьре алмады. Бир кере коьрген болса экен эди. Ол сени саклады. Бек сенди, коьрермен деп! Сен де келмединъ! Биз де сакладык!

Айдар аьптесин ийинлериннен сыйпап, кушагыннан босанды:

– Мен келермен, коьрермен деп, дайым турдым. Тек болмады. Бактымыз солай болар. Еннетли болсын! – деп онынъ да коьмекейи босап, коьзяслар оьзи-оьзиннен тыгырдылар. Йылаганын коьрсеткиси келмей, ол басын тоьмен салып, уйкен аьптесин кушаклап, босанып, карындаслары турган ерге барып, оларды да кушаклап, сылкылдап йылады.

Уьшинлей де, окувдан кайтканнан сонъ, ол уйге келип, тувганларды коьрермен деп, ойлайтаган эди. Басында онъайлы орынласарман деп турды, сонъ ишкеге айланып, коьп заман кетти, сонъ да бираз яшавымды колай этсем барарман деп, юрди. Анавы-мунавы шыкты, бир эске алды, бир мутты.

– Кеширип болмайды мендейди! – деп кайта-кайта эринлерин йыбырдатып йылады.

Карындаслар айтканын эситтилер, бирший де айтпадылар.

Айдар кисесиннен колявлык шыгарып, бурнын симгирди, коьзясларын суьртти. Сонъ шырайын суслы этип, карындасларыннан таяман дегенде, сол саьатлей, ювык кардашлары экенин коьрсетеек болып, баска кыскаяклылар ога шавып кушакладылар. Олардан ол тегаран айырылып, эркеклер тур-

ган бетке кетеек болганда, касына бети кызарган маштак карт келди. Карт, яз куьнине карамай, басына коян териден этилген эски боьрк, уьстине туьси энген коьк плащ, аякларына саргайган кирз этиклер кийген эди. Ол Айдарды колыннан тартып:

— Юр, мен сага кабырды коьрсетейим, — деп шақырды.

Карт Айдарды каралдыдан шыгарып, авылдынъ мезары бетине аькетти. Бараятырганда, карт, ярагысы келип, Айдарга карап:

— Сенинъ атынъ Айдар. Меники — Маулыт. Элбетте, сен мени танып болмасынъ. А мен сага ананъ беттен кардаш боламан, — деди.

Айдар анылаганын коьрсетип, уьндемей, басын ийзеди. Карт болса да, киси юрагатлы, тири эди, ол бир алдына, бир янына шыгып, айланып, басындагы ямпик боьркин туьзетип, юзи яркылдап, кувнаклы карап барды. Айдар тасага карап, шырайын юмсайтпады.

Карт оны тынышына калдыргысы келмей, соравлы карам атып:

— Язык ананъ авырган эди. Не этеексинъ, аьше, онынъ ясы да келген эди. Заман оьзиндикин алады. Мине мен яслыгымда кайдай йигит эдим. Соьле, эне, кавдыраган биревмен. Аьдем де, кийимдей болып, кавдырайды, тозады, — деди. Айдар сол соьзди де явапсыз калдырды. Аман да Маулыт токталмады. — Сени биз коьтеремиз де эске алатаган эдик. Сени аьскерден баска кыралга тымшы (шпион, разведчик) этип йибергенлер, дедилер. Сонынъ уьшин сеннен хабар йок, дедилер. Оннан сонъ сен бай болгансынъ, деп айттылар. Уьйкен орында ислейсинъ, дейдилер? — деп тагы да соравлы карады.

Айдар авылдаслардынъ соьйлегенлерине сейирсинип, мен оьзим аьлимди кайдай экенин билмеймен, а мунавлар меним аьлимди калай аьруув биледилер деп, бирший де айтпай, куьлемсиреди.

Маулыт суьвретши соьйлемегенине айыпланып:

— Сен кардашларынынъды мутпа. Кардашлар керегетаган, — деди бурны астыннан, тагы да соравлы карап. — Сенде бала барма? — деп акыйып сорады.

— Йок энди де, — деди Айдар, онынъ коьп соьйлейтаганын яратпайтаганын билдиреек болып.

Маулыт соьзин коймай:

— Сага уьйленмеге керек. Сен сондай яс та тувылсынъ. Балаларды асырамага керек. Менде йиенлерим де бар. Сен неге уьйленмейсинъ? — деди.

– Заман болмайды! – деп кести Айдар.

Маулыт ол давазы ман не зат билдиреек болатоганын сезип:

– Мага сеннен бирший керек тувыл. Кардаш кардашты билмеге керек, – деп токталды.

Айдар аңылагансып, басын ийди. Тагы да бардылар. Мезарга еткенде:

– Меним йиен кызым Эмине кайтип аьруув суьвретлейди! – деди.

– М-мгим, – деп яваплады Айдар.

– Сен бизге кирсенъ экен. Оьзинънинъ коьзинъ мен коьрсенъ экен. Белки, кызалакка институтка туьспеге керек? Ярдاملассанъ?

«Куры сол етиспей туры» деп, Айдар айткысы келген эди, шыдап, уьндемей калды.

Мезардынъ корасынынъ касына еткенде, Маулыт токталып, эки колын яйып, Айдарга да карамы ман дува этпеге керегин билдирип, колларын яйдырды. Айдар да колларын яйып, карт дува окыганнан сонъ, ога карап, аялары ман бетин сыйпады.

Авыздан кирдилер. Айдар балагандай болып, анасынынъ кабыры атасындыкынынъ касында эди. Маулыт янъы уьйилген тоьбешиктинъ касында да дува этпеге керегин айтты эм, колларын яйып, дува эттирди. Айдар да ога карап этти. Айдар дуваларды билген йок, сонынъ уьшин Маулытти тынълап, ол эткендей эки аясы ман бетин сыйпап эм янъы ер уьйилген тоьбешикке, сонъ касында турган койы коьгоьлен оьскен атасынынъ кабырына дува этти. Атасынынъ кабырында кишкей тас туры эди. Анасындыкына да тас салувды ойлады. Атасынынъ сынтасында айдынъ суьврети, тамга, аты язылган эди. Кабырларга карап, тоьмен турган коькккк карап атып, авыр ойларга коьмилди. «Эндиги олар йок. Сынъар олар мага колласканлар, кайгырганлар, аяк уьстине салганлар. Менде кыска яшавымда олардай бирев де болганы йок. Эндиги мен оьксиз балалардай калдым, – деп ишиннен, оькинишли куьрсинди. – Мине язык анам, савлай яшавын, куьшин балаларга салып, оьзи де оьлип кетти. Ол туврама, аьше? Уьйге келмей, оны коьрмей, калай уьйкен келиспевлик эттим. Анам саклайтаганын бек аьруув билгенмен де. Оннан сонъ барарман деп, бир огырсыз баласы болдым. Анама не болар деп, турдым. Уьшинин айтсанъ, онынъ барын да мутып юргенмен. Юрегим каткактай каткан баласыман...» – деп ол бала шагын эске алды. Анасы, атасы коьз алдына келдилер. Оларсыз оьткен яшавы

ога бир келетен аьдемнинъ яшавындай сезилди. Акылынынъ энъ туббинде атасынынъ куьнъгирт шырайы яркылдады. Анасы акында ол бирший де билмейтаганьна аьжейипсинди. Анасы уьндемес, биревге бир каты соьз айтпас сабыр кыскайклы эди. Ол оны эске алмага шалысты. Мине ол уйде отяга алдындагы сыпырада ун ийлейди, казан-савыт ювады, уйдегилерге ас салады, егистеди, оьзи бирге бек сийрек олтырады, каралдыда тавык-баьпийге ем береди, авлада, басына ак касинке байлап, ералма отайды, сыйыр савады. Анасы каралдыдан шыгып, бир ерге барганы эске де келмеди. Анасынынъ янынынъ увызы ога терен синъен эди. Ол оны баьрисиннен бек суьйгенин соьле-аьле кабыры алдында яне анълады. «Не уьшин суьйген? Мен ол мени суьйгендей не зат эткенмен? Явапсыз суьюв! Уьйкен болганда, оны бир де коьрмеге келмегеним уьшинме?» — деген сорав берип, онынъ йьылагысы келди.

— Шагы еткен, авырган, — деп Маульт, онынъ соравына явап тапкандай, айтты.

Мезардан кайтканда, Айдар оьмираллага келгенлердинъ ишлеринде уьндемей олтырды. Оны ман соьйлееклер табылдылар, аман да ол соьйлегиси келмеди. Ол олар ким экенлерин де билгиси келмей, сыпатларына карамады. Уьйде конмага коьп аьдем калган эди. Айдар, темир олтыргышта олтырып, мызгап шыкты. Ювыклары ога орындыкта ят, дедилер, ол явап бермей, олтыргыштынъ аркасына таянып уйклады. Танъ атканда, ол уянып, кыскайклылар конган боьлмеде юруьв басланганда, турып, аьптесин шакыртты.

— Мага кайтпага керек. Мунда уьш юз маьнет, — деп ол кисесиннен акшады шыгарып, аьптесининъ колына салды.

Аьптеси акшады коьрип:

— Иним, калай коьп акша?! — деп коьзлерин батлатты.

— Коьп тувыл. Дуваларын эттирмеге, койлар соьарсыз. Етиси, кыркы, йьлы бар, шыктаж коьп болаяк. Кабырга да тас салмага керек. Мен оьзим болса, келермен.

— Иним, бу коьп акша! Сен айткан затларга яртысы да коьп. Бизге кардашлар аькелген де, етеек эди. Акшадынъ яртысын кайтараяк? — деди аьптеси.

— Баскалар аькелгени мага калганы йок. Сиз меникин шыгарынъыз. Калганын уьшевинъизге боьлерсиз, — деп ол созылган колды ийтеди. — Мен оьзим келе алмаспан. Эгер бирший керек болса, мени табарсыз, — деди.

— Иним, кайтип сен келеек тувылсынъ? Анасынынъ дуваларына келмейтаганма?

«Дувалар ол савларга, аьпендилерге керек», — деп айтаяк болган эди, сонъ сондай соьзим мен аьптемнинъ коьнилиин бузарман деп :

— Аьптем, мен биревди де таньмайман. Оларды коьреек уьшин келеек тувьлман да. Олар да мага караяк болып келгенлери неге керек? Халктынъ йорыгы ман этинъиз! — деп кесип айтып, Айдар кетти.

Аьптеси кыскаяклылар конган ерден карындастарын шақырды. Олар авызга дейим барып, Айдардынъ кететаганын карап турдылар.

Ол автобус токталатаган туракка барды. «Аьр аьдемнинъ оьзининъ яшавы бар. Меним яшавымды олар анълаяк тувьллар. Мен де олардынъ яшавларына кириспейим. Мага олардынъ йыйылулары, оьзлерин коьрсетпеге келгенлери, бос соьзлери керегим? Олар эткиси келгенлерин этедилер, мен де билгенимди этейим», — деп ол рейс автобусына олтырды.

Уйде ялгыз калып, юрегине тынышлык излеп, янтайды. Тынышлык келмеди. Ол иргеге тагылган суьвретлерге карады. «Бу затлар кимге керекти? Авылдастарыма ма, тувганларыма ма? Яде анама керек эди ме?» — деп ол авыр куьрсинди. Туман баскан коьзлери мен картиналарды карап келип, ол мольбертке тагылган Алимединъ портретинде токталды. Ол суьвретен ога бираз куьлемсиреп, айыпланып карайтаган эди. «Сага авырлык келген, мен сага ярдамласкандай ювык тувьлман ма? Мен сени анъларман», — дейтаган эди.

Айдар коьзлерин юмып, уйклаялмай, бираз ятып, турды. Эм акыртын адымлап, устаханадан шыкты.

Тар приёмныйда Алимединъ секретари:

— Алимэ Юсуфовна бос тувьл. Сакланъыз, — деди.

Айдар колларын тизлери арасына салып, олтыргышта олтырды. Сол аьлинде кабинеттен семиз эркек шыккышай карады. Олтырган ериннен ашылган эсик ишинде Алимеди коьрди. Алимэ де оны коьрди. Кыскаяклы тураяк болып коьтерилгенде, ойланып, оьзи-оьзин токтатып, орнына олтырып:

— Йолдас Карамов, киринъиз! — деп шақырды. Айдар кирип, артыннан эсикти япты. — Сага не болган? Бетинъде шырайынъ йок та? Кайтканынъды неге айткан йоксынъ? — деп соравлар берди.

— Алимэ, сен мага байга бартагы, — деп асыкпай айтты Айдар.

— Не дейсинъ?! — деп авызын ашып калдырып, сонъ явып, сусын катырды. — Не зат мандыраклайсынъ? Менде сага кульлык табылган. Заказ бар. Налбандян суьвретлеген Леонид Ильич

Брежневтинъ портретининъ копиясын ясамага керек. Мине соьле-аьле обкомнынъ куллыкшысы айтып кетти.

— Меним пишем бол. Бек тилеймен, — деди Айдар алдынгы арыган давазы ман.

Алиме танавларын коьптирип, кабакларын туййип, сынап карады. Сонъ кыйшайып:

— Ойнап айтасынъма? Мен сага ойыншык болган йокпан, кайтип суьйсенъ, суьйтип соьйлегендей. Яде сен уьшинлей де мага сенимли косак болаягынгъды айткынъ келеме? — деп бетлеп айтты.

— Мен сага сенимли косак болаякпан.

— Сага не болган? Арамызда болганнан сонъ, сен аьлеметлерше соьйлейсинъ? Олтыр, — деп стоьлдинъ янындагы олтыргышка коьрсетти. — Кардашларынъды коьрдинъме? — деп сорады.

— Олар акында хабар бармайды. Сага мен меним акымда айтаман, — деп Айдар олтырды. Авылга барганын хабарлады. Яназыга кешиккени, кабырды коьргени, аьптеси мен, карындастары ман соьйлегени акында айтып, — энди менде сеннен баска яныма юзык бир аьдемим йок. Савлай дуньяда йок, сен болмасанъ! — деди.

Алиме шыганаклары ман стоьлге таянып, иегин аяларына салды, суслы карады. Сонъ басын коьтериپ:

— Сен айтканды асыкпай ойланмага керек. Куллыктан сонъ коьрисермиз. Соьйлестикпе? Яде сенде этеек затларынъ барма? — деди.

— Не зат этеекпен? Менде тек бир соьз. Сол айтканым.

— Ол заманда сен суьвретишлер куьбине кирип, Налбандяннынъ суьвретин кара. Оны бизге аз заманга калдырганлар. Оьзге регионларга аькетееклер, сонда да этсинлер деп. Сонынъ уьшин эрте басласанъ — эрте кутараяксынъ.

Айдар эсик бетке барып, солай этермен дегенди билдирип, басын ийди. Шыгып, ол суьвретишлер орынласкан уьй бетке бармай, устаханага кайтып, уйкламага йыгылды. Бес сабат болганда, турып, горисполком бетке барды. Сонда турган тереклер арасында юрип, ойланды. Эгер Алиме унамаса, оьзин кайтип юргистеегин билмеди. Алиме кешикпей, аьр куьн сайын шыгатаган вакытында куллыктан шыкты. Эм шыкканлай, тереклер бетке, Айдар саклайтаган ерге адымлады. Касына етип, колтыгынан ыслап:

— Налбандяннынъ суьвретин коьрдинъме? — деп асыгыслы сорады. Айдар болса, Алиме оны ярык заманда колтыгын-

нан ыслаганы акында ойлап, явап бермеге асыкпады. – Копиясын этеексинъме? Бу куллык ушын бек баа тоьлееклер. Эки кабат коьп. Оьзлери айттылар, – деди.

– Бу Ильичти де мен суьвретлермен. Сенинъ ушын! Калай бек каныгасынъ?! – деп авыр тыныс алып, касында барды.

Алиме, ол не зат саклайтаганын анълап, юрисин акырыплатып, сонъ коьтере де токталып, эркекти оьз бетине бурып:

– Мен разыман, – деп тамагын кырып, колын сыгып, – мен сенинъ уйдегинъ болмага разыман, – деп кайтарып, ундемей туруп, – биз аьруьв, татым аьел болаякпыз. Аьдемлер де бизге сукланып караяклар. Мен сенемен, – деп Айдарга ювыкласып, басын коькирегине салып, – тагы да кайтарып айтаман. Эгер сен бырык яшавга авмасанъ. Сонадан бек сескенемен! – деп колын сувырып, басын коьтерип, ашувлы карады. – Сол зат бир кере де болса, мен кетеекпен! – деп авыр тыныс алып, ойлап. – Тагы да мени не зат кыйнайтаганы? Сенинъ оьткерген яшавынъ бизим балаларда билинер деп коркаман. Медицина ишкишилерден кырлы бала тувмайды дейди, – деп коькирегиннен басын алмай, тынды.

– Ол ишкишилерден. Мен оьзге ишспен! – деп Айдар кыскааяклыдынъ басыннан сыйпады.

Оннан сонъ олар айырылгылары келмей, аллеяда кыдырдылар. Бек каранъа болганда, Айдар уйине дейим озгарды. Подъездтинъ эсиги касында токталдылар. Айдар бирге конаяк деп айткысы келген эди, ама сондай затты айтпага ийменди. Каныгып болмады, кыскааяклы да ишиндегин айтаялмады. «Балалар тувылмыз, шыдармыз» деп, Айдар аманласты:

– Яхшы кеш болсын! – деди.

– Тойымыз болсын, соны карамага керек. Сага да яхшы кеш! – деди Алиме.

Эртеси куьн олар ЗАГС-ка байы ман пише боламыз деп, кагыт яздылар. Беркитилген шарт кагытты алмага эки ай берилди. Алиме сол кагытты алувына уйкен маьне берип, ювыкласкысы келмеди. Айдар да соны билип, каныкпады. «Кылыгын коьрсеткиси келеди. Айлак та. Сенинъ соьзин юрсин, мен сога разыман», – деп ол Налбандяннынъ суьвретининъ копиясын ясады. Копиясында Кишкей ердинъ коршалавшысын – Брежневти оьзине якын этип коьрсетпеге шалысты. Ама айтылган суьвретшидинъ уьлгисиннен таймага болмайтаганын билип, ол, коьп куьш салып, аьр куьн иследи. Сол ислейтаган

куьнлерде Алиме куллыгыннан шыгатаган шакка йолда шешекейлер алып, оны йолыгатаган эди. Энь сейирлиси, Айдар, озин токтаталмас, тыйдыралмас деп, кыскаякльдынь уьйине бармады, озине де шакырмады. Бир куллык этпейтаган куьн, кешке табатын Алиме озь устаханага келди. Бос олтырмайк уьшин, ол йишлер мен ийнелер аькелип, бирший тигип олтырды. Айдар келгенине куванып, ол ювыкласпага авас болар деп, касына янасып, диванга олтырып, кушаклады. Бобтен де, ол карсы турса, оны ман онынъ уьйинде ятканды эске туьсирермен деп, ойланган эди. Айдар оны конмага калдырмага коьп шалысты. Алиме оны озиннен ийттеп:

– Мине шарт кагытты колга алаяк, оннан сонъ шынты байы ман пишесиндей яшармыз! – деди.

Алиме оны озине тынълавлы эткиси келетаганын ок анълады, айтканын этти. Баска бос куьнинде Алиме келип, меканды йыйыстырганнан баска кирин ювды, коьйлеклерге, ыстанына ийтув басты, аяк кийимин де тазалады. Айдар онынъ шалысатаганын макул коьрип: «Ол уьйге бир тынышлык, рахатлык келтиреди. Мага сол да кереги!» – деп ишиннен соьйленди, шыдады.

Налбандяннынъ копиясын ол бир ай ярым заманнан битирди. Баягыша алмага комиссия йыйылды. Эндиги сонда обкомнынъ секретари эм куллыкшылары да катнастылар. Оларга манъазыда орынласкан устаханага келуьв селекели деп, коьрсетуьв-алувды суьвретшилер куьбининъ уьйинде озгардылар. Алиме маданият боьлигинде ислегенлерди, яратувшылык пан каьр шеккенлерди де аькелди. Аьдемлер топпа-толы эдилер. Комиссияга киргенлер бир даваздан Айдардынъ иси Налбандяннынъ суьвретине бек усаганын айттылар, мактадылар. Обкомнынъ куллыкшылары ман эртерек соьйленгени уьшин, банкетти этпедилер. Алуьв биткенде, обкомнынъ секретари Айдарга колын берип, коьзлерине карап, Глазунов ясаган Брежневтинъ суьвретиннен копиясы ясалса, ийги эди деп, буйырык бергендей айтып, явабын сакламай кетеек болганда, Айдар копиялар ясамага авассыз экенин коьрсетпей:

– Глазуновтынъ суьврети Мескуьвде, оны коьрмей кайтип ясамага болаяк? – деп сылтав тапты.

Секретарь, онынъ айтканы йоьпленмегенине хаьтери калгандай, юзине сувыклык эндирип:

– Менде репродукция бар. «Огонёк» журналыннан алып, сейфте тургыстаман. Сен уста суьвретшининъ, этерсинь! – деп

ол референтине карап, — Эртен буга репродукцияды еткерерсиз! — деп озгге соьйлегиси келмеди. Айдар оны ман бу кепте соьйлегенлерине айыпланаяк болган эди, ама секретарь ювык келип, ийнине колы ман кагып: — Биз де разы этип билемиз. Сага да яшамага квартира керек! — деп, баскаларга эситтиргиси келмегендей, бурнынын астыннан айтты эм ол оны мисетке санамайтаганын билдирип, баска якка карап кетти.

Сол ерде турганлар эситтилер. Олардын ишинде турган Алимединь коьзлери яркылдадылар. Айдарга болса, секретарьдинь мисетке санамайтаганы коьнгилине тийди. Олар Алиме мен ялгыз-ялгыздан калганда:

— Коьрдиньме, коьрдиньме?! Кайдай сый этилеек! Олар квартира береек боладылар! Секретарьлер бос соьйлемейтаганлар. Сен олардын айтканын этсень, берееклер! — деп Айдардын бетинен опыти.

— Бизди Суриков институтында оьнершиликте политика киргистилгеннен яман зат болмас деп, оқытканлар. Сыйларлар сага! Олар сенин берекетиньди де унамадылар. Суьйтип озьлерин тоьменлеткиси келген йоклар. Елкопыйлар!

— Вуа! Кайтесинь сосы сен! Соьйлей берсинлертагы. Сенин куллыгынь барады да.

— Мен оларга ялынгым келмейди. Кел, оззимиз белгилейик бу ийгиликти? — деп сенимли Алимеге карады.

Алиме авызын кыйшайтып, сол сабатлей туьзелип, онынь юрегинде болатаган затларды сезип, карсы турмады. Олар туькенге барып, керек затларды алып, устаханага келдилер. Алиме бираз шампанский эм туьрли-туьрли сувлар ишти. Айдар болса, куьбирденип, баркылдап, артлы-артыннан бир неше толы стакан аракы атты. Сонь бираз олтырып, ишкеннен, арыганнан диванга кийими мен ятып уйклады. Алиме де кийими мен касында ятты. Квартирадынь хабары уьшин ол Айдардын ишкенин кеширди.

Эртеникте уянганда, кыскаяклы шай аьзирлеп, ян-ягына оьктемсип карап, оны саклайтаган эди. Айдар кийими мен ятканын билип, кайтип уйклап кеткенин аньлап, уялып, Алимеге карам атты. Алиме колы ман силкип, уьндемей, стоьлге шакырды. Айдар ювынып, келип олтырды. Кыскаяклы оны урысаягын саклады, ама ол Айдардын ишкени акында соьз козгамады. Карсы Алиме йылы соьйлеп, не керегин сорап, ябысып турды. Биразлай Айдардын эсиргени таркады. Сол вакытында обком секретарининь референти келди. Куба костюм кийген, ак коьйлегине йолак галстук таккан юкатлак тири кисе Алимеде коьрип йылмайып, сонь Айдарга ювы-

класып, портфелиннен кызыл папкады шыгарып, ишинде «Огонёк» журналыннан алынган репродукцияды коьрсетип, иргеге тагылган Алимединь портретине завкланып карап:

– Мине мунавын мунав портретинь оьлшеминдей этиньиз. Шеф айткан! – деп ол папкадан ак кагыт шыгарды. – А мунда иллюстрацияды ислемеге алганынъызга расписка язынъыз, – деп не зат язбага керегин айтты.

Референт айтып, Айдар язды.

«Мен, суьвретши А. Карамов суьвретши И. Глазунов ясаган йолдас Брежневтинь суьвретининь копиясын ясамага алганыма эм, ис биткенде, репродукцияды артка кайтараягыма кол басаман», – деп язып, Айдар распискады референтке берди. Референт кагытты портфелге тыгып:

– Аман-эсен турынъыз! – деп, Алимеге куьлемсиреп, кетти.

Алиме, келгеннинь куьлемсирегенине акыйып, эс бермей, куванып:

– Мине коьрдиньме?! Партия соьзине берк болады! – деди.

Айдар саьспеклеген эди. Олар ога зор ман ис беретанларына, онынь эркин сорамайтанларына ашувлы болды. Ол соьнген карамын Алимеге атып, кенем де суьвретке рама ясап, ога холст тартып, оны бор ман бояп баслады.

– Сен исле, – деп Алиме кетти.

Эртеникте Алиме тагы да келди.

– Мен сен ислеятаганынъды коьрмеге келдим, – деди каты давазы ман.

Айдар уьндемей иследи. Суьйтип, ол уйленуьвдинь шарт кагыты аьзир болгышай, Илья Глазуновтынь суьвретининь копиясын коьнъилсиз болып ясады. Регистрацияга ваькиллер болып Алимединь секретари эм маданият боьлигинде методист болып ислеген куллыкшысы келдилер. Айдар биревге де келинъиз деп, айтпады. Алимединь де ювыклары йок эдилер. Онынь ата-анасы эрте тайган эдилер. Керуьвде ислеген нагашакасы алыста болганы уьшин, оны кыйнагысы келген йок эди. Регистрациядан сонь доьртевлери ресторанда олтырып, энди де ярык болып, уйге кайтгылар. Алиме квартирасына аькетти. Орынга ак йибек яювлар тоьселген эдилер. Юмсак улпа ястыклар да кызгылт йибек кумаш пан куьпленгенлер. Мунавдай таза, ярасыклы орында Айдар биринши кере ятты. Муьйисте полда кеше янатаган куьнъирт

шырак янды. Алиме савлай шешинмей, коькшил пеньюар кийип, озин ога коьрсетип, эки колы ман кушаклап, эринлери мен бетин обьбип ятты.

Алиме сол куьнлер кайтип озаягын эртерек ойланган. Ол ювыкта орынласкан Кисловодск каласында конагуьйде номер алып, сонда бир неше куьн байрамшылап турмага аьзирленген. Эртеси куьн олар Кисловодска кеттилер. Сонда кондылар. Калады карадылар, каьртке туьстилер. Уьшинши куьн Алиме озьи:

– Неге керек бу байрамшылав? Кел, кайтайык?– деп сынап сорады.

– Авлым, сен не десенъ, соны этермен, – деп ойнап айткандай, сонъ уьшинлей де онынъ айтканын макуллады.

Суьйтип олардынъ бирге яшавлары басланды. Айдар да, пишесиндей, боьтен де, сонъгы заманларда такатты таьвескен мыйайлан аьлден сонъ, яшавы онъыннан болганды бек суьйди. Шалысты. Пишеси айтканды этип, соьзиннен шыкпады. Айдардынъ уьйткениннен яшавлары колай болып барды. Аман да яшавдынъ да озъ талаплары шыктылар.

Алиме бала таппага асыкпаган эди. Ама йьлдынъ сонъында Айдарга уьш боьлмели квартирага ордер бергенде, ол аягы авыр экенин билди. Квартира Айдардынъ аьелине деп берилген эди, сонынъ уьшин Алимединъ квартирасын обкиметке кайтармага керек болды. Олар ягъы квартирага коьшкеннен сонъ, Алиме яс бала тапты. Аьдемнинъ ойланганы, соьйлегени толатаган деп, босына айтылмай болар. Бала авыршанъ болып тувды. Караган врач баладынъ юрегинде сыркавлык бар, деди. Алиме кайгырды. Эм сол затка Айдардынъ аракы ишетаганы зарарлык эткенине байын бетлеп баслады. Шьдамлы болмады. Тынып яшаяктынъ орнына, байын кемирди. Тагы да кайгы шақыргандай, уьйде урсыс аьр куьн коьгерилди. Сондай ерде бесбетер болатанган. Бала йьлга толганда, орындыктан йьгылып, сескенип, тили куьрмелеп баслады. Ол савлай да обмир яшавына тилкав болып калмага боляк эди. Алиме айлак та байын шуьшлетип:

– Мен берли! Ишкишиден бала тавып болмайтаганын биле турып, сакат балады таптым! – деп аьрзекирсиди.

Ол бу зат акында дайым да айтып турды. Айдар да туврасын билмесе де, озининъ шуьши бардай онынъ соьзиннен озин акламага шалысты.

Поликлиникаларга врачларга, саноторийлерге, билимши эмшилерге балады аькетип, каратып, бирший кызганмай, озин юргистти. Гьркомга, обкомга яраган затлар эткеннен

сонъ, квартира берилгеннен сонъ, элбетте, пишеси Алиме болганы уьшин де, онынъ абырайы калада, областъте оьсти. Калашылар да, суьвретшилер де ога яратып карадылар. Ол модалы затлар кийип, тазалык суьйип, аьдемлер мен аз соьйлеп, Алиме уьйреткени мен, баьрисине йогардан карап уьйренди. Алдынгы ишкиши таныслары устаханага йолды мутгылар, онынъ касына да ювымадылар. Бир ерде яратувшылык пан каьр шеккенлер мен йолыгыс болса, Алиме оьзи оны аьзирлеп, кийиндирип йиберетаган болды. Оны артык коьрдилер, ога сукландылар.

Аьел яшавы, онынъ деп ямагат ишинде оьзин юргисткени яратувшылыкты соьндируьвге тартты. Мен эркилимен деп ога айттырмады. Ол эрте турып, балконда уйтылып, сонъ ювынып, кетеринип, туькенге барып азык-туьлик алып кайтып, сонъ оьзи балага да ас иширип, балалар бавына да аькетти. Пишеси сол затларды этпейтаган эди. Ол онадан кеш уянып, сонъ бияла алдында ягынып, кийимлер сайлап, иске тегаран етисетаган эди. Пишеси кетсе, ол да акырын устаханасы бетке баратаган эди. А сонда заказ бан берилген суьвретлер. Соларды кайтип те болсын битирмеге керек эди. Баска суьвретшилер акшалы картиналарды, сондай келимли куллыкларды таппадылар. Ога болса, соларды Алиме таппага ярдамласты. Келим болса да, шыктажлар да оьсип бардылар. Ол тапканын пишесине берди, а пишеси кайтип шыгараягын аьруьв билетаган эди. Коьп акша квартирага кетти. Баа гарнитурлар, хрусталь лостралар, шынънан аяк-савыт, музыкалы аппаратура, белгили язувшылардынъ коьп топламалы китаплары, куьйизлер алындылар. Муьлк эскирсе, янъыдан алынды. Алиме дача, машин алмага акша йьйды. Тек окында бир ерлерге барып олтырса, Айдар оьзининъ яшавын тергемеге амалы болатан эди. Яратувшылыктан эрек болганына оькинмей болмады. «Халтура ислерим мени шынтылай кул этти. Мен оьзимнинъ байыр суьвретлеримди ясамага керекпен», — деп ниетленсе де, уьйге кайтса, пишеси айтканды этип, алдынъыша турды. Ботьен де, баладынъ савлыгы акында кайгырув онынъ эрклигин тоьменлетти. Аллага шуькир, балада школага бараяктан алдын тилкавлык кетти эм ол сав балалардай соьйлеп баслады. Тек Алиме, аьел уьшин яшамага керек деп, баскалардан кем болмаска керек тувыл деп, акыл уьйретуьвин токтатпады. Мысалга эки шарлаклы дачалар салганларды, машинлер алганларды, баалы кийимлер кийгенлерди келтирди. Солар уьлги болмага керек дегеннен баска, уьйлеринде соьз де болмады. Ама колайлыкка ымтылудынъ сонъгысы болмайтаган.

Дачады олар алдылар. Машин алмага акшалары бар эди, тек Алиме де, Айдар да машин айдап болмайтаган эдилер. Айдар уйренгиси келмей, аьрекети коьп деп, алмага авас болмады. Олар акша йыйганды тагы да коймадылар. Сол заманда Айдар акша йыюв дурыс зат тувыл экенин ок аньлады, тек пишеси мен эриспеге куьши етпеди. Эм сол вакытта онынъ акылында баьри зат та тоьнътерилди.

Уйде ол аракылы зат ишпейтаган эди. Бир ерде конакта яде баска якларда болса, бир-эки рюмка атып, озьин ыслап билди. Ант берген соьзине берк туратаган эди. Акылында туьрленислер болганда, эркли болаяк уьшин, ол ишкиси келди. Ишки аьдемди кысылувдан босандыратаганы эсинде аьруьв сакланган эди.

* * *

Онынъ яшавында бир аьлемет зат та болды. Бирден ога Кара денъиз ягасында турган Суьвретшилер куьбининъ дачаларына путевка бердилер. Сога дейим олар денъизге аьели мен баратаган эдилер, а бу йол улы мектепке барып баслаганда, куьздинъ басында суьвретшилердинъ фонды сондай танъкы амал барын билдирди. Алиме де карсы шыкпады, ол кетти. Сонда ол СССР-дынъ ян-ягыннан келген суьвретшилер мен танысты. Олардынъ кульыкларын ол дачалардынъ орталык уйлеринде коьрсетуьв болганда, коьрди. Шынты зегенли суьвретшилер барын билди. Коьп карады, тергеди. Ол да олардай ислемеге болганын сизди, ама акылын аьел, ямагатшылык маьселелерине бурып, шынты суьвретшиликти мутып баслаганын коьзлери мен коьрди. Администрация коьрсетуьвге салгандай, онадан да суьвретлер тиледилер. Ол берди. Бир куьн ол коьрсетуьвге барганда, дачага янгы келген суьвретшидинъ аьлемет оьрнеклер ясалган суьвретлерининъ касында токталып, коьп турды. Солар ногайлардынъ кийизлеринде ойылган оьрнеклерге бек усаган эдилер, тек сейирлише, туьрли туьслерде суьвретленген эдилер. «Деп те ислемеге болады», — деп коьзлерин алмай, сукланып турды. Суьвретлердинъ янында караборан, битик коьз, узын яклы яс аьдем кетпей туратаган эди. Айдар сонадан сен кайдан келгенсинъ деп сораганда, яс куьлемсиреп:

— Мен Туркмениядан, — деп яваплады.

— Сениклер ярасык этилген. Мунавдай оьрнеклер ногайларга якын. Тек сендей суьвретлегенлерди мен коьрмегенмен.

— Сиз ногайсызба? Каяктан?

— Мен Кавказдан, — деди Айдар.

Олар таныстылар. Түркмен ястынъ аты Алланазар эди. Айдар онадан он яс уйкен эди.

— Атынъ сейирли. Аллахтынъ назары деп анъланам?

Яс куьлемсиреп, уялып:

— Дурыс. Аллах назарын мага берсин деп, суьйип ат таканлар, — деди.

— Иесиминъ де аруув, кардаш. Суьвретлеринъ де уста ясалган! — деди Айдар.

— Савбол, агам! — деп Алланазар басын ийзеди.

Айдар онадан тайды. Сонъ баскалардынъ суьвретлерин карап келген Алланазар онынъ суьвретлери касында токталды:

— Сизикилерме, агам? — деп сорады.

— Меники. Тек акварельлерди аккелгенмен, — деп Айдар коллары ман коьрсетти. Яс карап болып, ойлы болып, авызын кымды. — Ярадыма? Ойынъ кайдай? — деп сорады.

Алланазар ийинлерин коьтерип-туьсирип:

— Билмеймен, — деди.

— Сен тартынма, туврасын айт. Меним хаьтерим калмас.

— Агам, сизде усталык бар. Сиз бир ерде окыгансызба?

— Мен Суриков атлы институтты Мескуьвде битиргенмен. Суьвретшилер тувралыкты суьетаганлар, сен айт? — деп каныкты Айдар.

— Агам, несин айтасынъ? Сизинъ суьвретлер кысылып ясалган. Сизге босанмага керек, — деди тартынып яс эм Айдар не зат айтар деп, сынавлы карады.

Айдар яс суьйтип соьйлегенине адалады:

— Айт, айт, сенинъ айтканынъ мага ярайды, — деп ясты авлап, — босанмага керек дегенди кайтип анъламага керек? — деп сорады.

— Агам, сизинъ шуьшинъыз йок сонада. Сизге тазаланмага керек. Сол заманда талпынув болатанган.

— Кенем де анъламадым?

— Сиз баьри затты да дурыс ясайсыз, тек сизинъ билиминъыз авыр болып турады. Тазаланмага керек. Бакшадынъ ери тазаланса, эгин онъ оьседи, — деди ол.

— Сен сондай затларды кайдан билесинъ? — деп, ястынъ соьзлери шыкыйына тийген болса да, куьлките айландыраяк болды Айдар.

Ама яс суьвретшидинъ соьзлери юрегинде ыз калдырдылар. Айдар баска суьвретшилердинъ оьнершилик акында хабарласувларын тынълаганда да, олар кайтип ислерине бет беруьвлерин билип, оларга да куьнлеп алды. Оьзи-оьзине

айыпланып, айлак та туыңылип кетти. Ана кадер заманын бос затларга йойганына шынтгылай оькинди. Оны ман болган затты дурыс билип, ишти. Каралай янгандай ишти. Орысша «запойга» кетти, ногайша сога «ак атка олтырды», дейдилер. Сонда Яратувшылык уьйининь йыйыстыратаган ишилерине аракы аькелдирип, агаштан ясалган дачасыннан эки юмага ювык шыкпай, ялгыз-ялгыздан олтырып ишти. Ол оьзи ялгыз ишпеге суьйгени йок, бу йол эбин тапты. Стоьл алдында уьйкен бияла турган, ол стаканды коьтерип, бияладагы суьлдерине карап:

– Йолдас Карамов, савбол! – дейтаган эди.

Баска вакытында:

– Сен баска, мен баска! Ал, аьше, – деп суьлдерине ишимликти ататаган эди.

Оьзге куьнде:

– Сен айык, а мен эсирик! Мага сага етуьв кайда! – деп коьзлерин юмып уьвуртлайтаган эди.

Бек эсирген аьлинде ол оьзининь суьлдерине эс бермеди. Эртеникте, басы авырып уянганда:

– Экевимиздинь де басымыз авырыйды. Сен бу кир дуньяга аягыньды баспа! Сен таза, а мен кир! Мага ишип дезинфекция этпеге керек, – деп ол аракы излеп баслайтаган эди.

Суьйтип, «ак атка минип» шавып баратаган куьнлерде дачаларга Туркмениядан ислемеге келген яс суьвретши онынь эсирик аьли уьшин кайгырып, оны «ак аттан» ерге туьсирмеге шалысты. Олар дачаларга келгенлердинь ишинде тек экевлери тюрк миллетли аьдемлер эдилер, сонынь уьшин болартагы бир-бирлерине тартылганлары. Алланазар шалт-шалт ога кирип: «Ишпе, агам», – деп ялбарып тиледи. Ама Айдар ога да коьрсетпей ишти, аракы сиседи ясырып. Соньалыкка дачалардынь администрациясыннынь аьдемлери келип, шамланып, уьйге кайтармага болаякпыз деп, коркысттылар. Ога келген Алланазар:

– Сыйлылар, ол баска ишпес! – деп ога якласты.

Сол заманда туьркмен суьвретши ога алты куьнге деньизде кезип кыдырувга теплоходка билетлер аькелди. Соны яс досы ишкиден онынь басын алдыраяк больш этти. Олар экевлери кемеге орынластылар, тек эне каюталары бир ерде болмадылар. Боеьтен де, Алланазар биринши куьннен баслап бир кызалак пан танысып, соны ман яшап баслады. Ол Айдарды эртеникте, кеште коьрип, аьлин сорап турды. Ол йолдасын да бирев мен таныстыраяк болган эди, тек Айдар унамады. Ол кеме токталган ягаларда озгарылган экскурсияларда да катна-

спады. Ама Айдар кемеде де барга барып, аз-аздан увыртлап юрди. Барменге бираз артык акша тоьлеп, коньяк алып, соны шынъ шайникке куйып, сонадан шай ишетагандай коьрсетип, аз-аздан ишти. Суьйтип, куьндиз барда аьдемлер аз заманды ол бек яратты. Шыраклар янмайтаган эдилер. Айдар ярык туьсетаган терезе бетке олтырып, шет-кыйырсыз коьк денъиздинъ сувына, теплоход кувып ушкан ак шаьвкелерге карап, сигарет тартты. Кеште барда аьдемлер коьп эдилер, олтырмага ер де болмайтаган эди. Боьтен де, сонда Алланазар кызы ман ойнамага баратаганы уьшин сонда баргысы келмей, каютада телевизор карап, палубада кезинип, сигарет тартып юрди.

Кешелердинъ бирисинде Алланазар, олар ман кино карамага бараяк деп, шакырды, Айдар унамады. Олар барга бармаягын билип, Айдар сонда коьтерилип, барменге эки юз грамм коньякты кофе куйылатаган савытка куйдырып, оззининъ стоьлинде баскалар олтырганларын коьрип, баска бос стоьл тавып олтырды. Пассажирлердинъ коьплери кино карамага кеткенлери уьшин, аьдемлер бек те коьп тувыл эдилер. Музыка токталмай эситилетаган эди. Куьнъирт ме-
каннынъ ишинде туьрли туьсли шыраклар янатаган эдилер. Йыр таьвесилсе, бирден ярык болып, бираз турып соьнип, сонъ тагы да туьрли туьсли шыраклар янып, сонъ тагы да авысып турдылар. Бир неше яс кызлары ман ойнайтаган эдилер. Бардынъ савлай иргелери табанга дейим биялалар ман куьпленгенлер, солардынъ ишинде ойнайтаганлар коьп болып коьриндилер.

Биялалардынъ ишинде Айдар озин де коьретаган эди. Ян-ягына каранса, ол озин савлай иргелерде де коьрди. Ак костюм кийген эркектинъ суьлдери ога келетен киси болып коьринди. Эм ол озиндики экенине шаатлык алаяктай, колын коьтерип, салам бергендей этсе, суьлдери де кол коьтерди. Басын шайкаса, биялалардагы суьлдерлер де ога басларын шайкадылар. «Калай коьп Карамовлар мунда бирге йыйылганлар», — деп озин завкландырып, шаьшкесиннен коньяк увыртлады.

Йыр таьвесилип, бардынъ иши ярыкланганда, ол коьргенине ийнанмады. Биялалардынъ ишинде бар ишине киретаган ашык сисели эдиктен таныс суьлдер карайтаган эди. Ол оныкы эди: он йыллар артта трамвайдынъ ишинде коьрген кызалактыкы. Ол сол заманда онынъ тек бетин коьрген эди, кыздынъ юзи соьле де сондай яс болып коьринди. Онынъ уьстинде ак шыба эди. Кызыл яккан оймактай эринлери озине шакырдылар. Шашлары кыскаша алынган, манълайыннан кекели

(чёлкасы) туюскен, каслары тап тушь пен сувьветленгендей бир кыйык йинъишке сызык болып коьриндилер, эки коьзи эректен юлдызлардай йылтырайтаган эдилер. Ол, биревди излегендей, басын анав якка, мунав якка бургышлаганда, Айдар артка ога бурылмады. «Карап турайым ким мен экенин», — деп биялалардан суьлдери тергеди. Бияладагы кызалактынъ суьлдери бар ишине кирейимме-кирмейимме деп, ойланатаганы ашык сезилди. Айдар, не этеегин билмей, сасып карады. Ол бир яктан шекленсе де, ол болмас деп, баска яктан Мескувьде туракта трамвай терезесиннен коьринген кыз экенине бек сенди. Янъы йыр занъырады. Бардынъ иши каранъа болып, сонъ туьрли туьсли шырактар яндылар. Айдар аьрувь коьринмеген биялалардан оны изледи. Таппай, турагалып, артка карады. Кыз йок эди. Музыка кутылгышай аье-куье болып олтырды. Сонъ, ярк болганда, самайларын уйкалап, коьзлери кенъ ашып, ойнайтаганлар, олтырганлар ишинде карады. Кызалак йок эди. Эндиги кызды коьрмеспен деп, серпилип, эсик бетке алгасады. Аман да сонда да бирев йок эди. Ол барга туюсетаган басамактардан коьтерилип, коридорлардан излеп, палубалардан, йогардагы капитан рубкасы турган ерине де шыгып, кызалакты табаялмады. Каюталардынъ эсиклерине кагып излеек болып, «кой, ол кемеде, мен оны табарман» деп, ойын туьрлендирип, барга кайтып, олтырды. Сонъ каютасында танъ аткышай, ызаланган янына тынышлык изледи.

Эртеси куьн Айдар тагы да изледи. Коридорлардан да, кат-катта болган палубалардан, спортзалдан да, пассажирлер булай тыншайып олтырган ерлериннен де карады. Тек кыз, ушып йогалгандай, бир ерде коьринмеді. Теплоход круиз бен юргисткенлерден баска, аьр бир токталган ягадан пассажирлер алып, оларды туюсирип, юзетаган эди. Сондай пассажирлер круиз бен баратаганлар ман таныстылар, досластылар. Сондай пассажирлер бараяк ерлерине етселер, оларды озгармага палубаларга шыгатаганлар болатаган эдилер. Айдар да, теплоход токталганда, палубага шыкканлардынъ арасында перилага таянып турды. Ягага туюсетаганларды коьзледи. Олар туюскеннен сонъ, ягадан баска пассажирлер кемеге миндилер. Кеме кетейтырганда, кемеден туюскенлер ягада куьплесип, палубадагы аьдемлерге кол булгалаклап аманластылар. Сол заманда Айдар ягада турган аьдемлердинъ шетинде ак шыба кийген кызды коьрди. Кыздынъ бир ийнине кара кыскаклы сумкасы тагылган эди. Ол баска колы ман манълайына туюскен кекелди туюзетип,

кетейтырган кеме бетке карайтаган эди. Айдар не этеегин билмей, тоьменге карам атып, саьспеклеп калды. Ама теплоход ягадан айырылып кете берди. Эм ол, палубадагылардай, кеме ягадан эрек кеткен сайын, колын бек булгалаклады. Бакыргысы да келди, аман да не зат бакыраягын билмеди. Элбетте, йиньшишке сынлы кызалак ога колы ман ким булгалаклайтаганын кайдан билеек, бакырса да ким экенин кайдан айыраягын ойлады.

* * *

Сол куьннен баслап Айдар аракы ишуьвди азлатты эм дачада турган сонъгы куьнлерде бир рюмкадан коьп увьртламады. Поездте де ресторанга барганда, бир юз грамм коньяк ишеек болып, ойланып, сонъ аькелдирмеди. Уйге айык болып кайтты. Неге болса да, Алимеди сагынганын коьрсетип, яраган соьзлер айтып, касында айланды. Тек эртеси куьн уянганда, ол алдынгындай этетаган затларын этип, балады балалар бавына аькетип келип, бияла алдында турган Алиме ол аькелген коькшил шыбады оьлшеп, оьзине каранганда, ойсызлыгы ман:

— Калай бек семиргенсинъ! Сен бу шыбага тегаран сыясынъ! – деди.

Алиме яман карап, уьстиннен шыбады шешип, орынга таслап:

– Денъизде арыкларга карап, эндиги меннен ишинъ шыгам?! – деп бакырды.

– Мен сен ойланганды айтпайман. Семирип бараятырганынъды айтаман, – деп туьсиндиреек болды.

– Айтаягынъды айттынъ! Сен айттынъ, мен анъладым! Касыма ювыма! – деп баска кийимин кийип, куллыкка кетти.

Тагы да бир неше йыл озды. Пишеси алдынгы еринде иследи, улы мектепке барды. Айдар тысыннан бир заты ман сездирмесе де, аьелиннен эреклendi. Коьнъили, юреги баска якта болганы уьшин ме яде не зат уьшин, ол билгиси де келмеди. Алиме болса, сол затты сезген эди эм сонынъ уьшин байына тийгиси келип юрди. Пишесинде, энъ биринши болып, онада ашыгыры бар деген ой туватаган эди. Ол соны билмеге коьп куьш салды. Юмада бир кере болса да, ол эртерек билдирмей, байы устаханада ислеп турганда, келип карады. Эгер коьп каламан десе, каранъада да келди. Элбетте, байы эсирип, ашыгыр ман бирге болганын ыслаяк болып келди. Айдар ялгыз диванда янтайып турганын коьрип, бирев де

болмаганы уьшин, онынъ юзинде оькинуув де тувды. Байы, бир зат та болмагандай, тынышлы шырайы ман юретаганы да оны ашувландырды. Айдар онынъ ишинде болатаганын сезип, оьзин тагы да бек сакынып юргистти. Бирерде Алиме онынъ касына уьндемей олтырды. Сынап ога карады. Айдар болса, онынъ иши кайнайтаганын сезип, бираз эрекленип йылысса, Алиме аясы ман оьзининъ тизине согып:

– Мен билемен! Сенинъ ойларынь эректе, бек эректе. Мен сеземен! Сен биршийди саклайсынъ?! Келискен вакытта сен бизди таслап кетеексинъ. Сен тек оьзинъ акында ойлана-сынъ, – деп ол ога бир неше кере айткан эди.

Айдар оьзин эслемегендей коьрсетип, явап бермей турмага уьйренди.

Суьвретшиге уьшинлей де ялгыз калып, яратувшылык, оьнершиликтинъ сырлары, дунияды анълав акында ойланмага керек эди. Сол затлардан Алиме бек эрек болган, ога оны туьсиндирип те болаяк тувыл эди. Уьшинин айтсанъ, ол Алимеди оьпкелетпей, шыдап, аьллерин урсыска еткермеди. Баска яктан Алимединъ соьзинде дурыслык та бар эди, ол оны бос куьнлемейтаган эди. Сонъгы заманларда онада кыскааяклылар ман байланыслар болдылар. Ол оларды каьр этип излемеди, ол оларга карады, кыскааяклылар оьзлери де ога эс этилер, яшав амаллар шыктылар. Суьйтип онада институттагы суьвретлев факультетинде окытувшы болып ислеген Разия ман танысув болды. Окында Айдарды сол факультетке экзамен алмага шақырдылар. Сонда ол Разия ман бирге олтырып, студентлерден экзаменлер алды. Бир кеше Разия ога тагылып, онынъ устаханасына дейим келди. Айдар шай ишпеге шақырды. Сонда кавыстылар. Олар экевлери де бирев билгеннен корккан эдилер, сога бек сак болып юрдилер. Айкасувды коймага керек деп те юрдилер. Аман да Айдар институтка барып, окытувшылар арасында Разияды коьрип, ога тигилип караса, Разия соьзсиз де не зат керегин анълап, бир неше кайтам басын ийип, анълаганын билдиретаган эди. Айдар устаханага етер-етпес, онынъ артыннан Разия оьзи келетаган эди. Разия оьзи де коьрисуув изледи. Бир кайта, яратувшылык интеллигенциясы йыйылган ерде ол касына барып:

– Аксамда оьзинъде болаяксынъма? – деп уялшанлы сорады.

– Элбетте, – деп Айдар куьлемсиреди.

– Аьше, мен келермен, – деп касында коьп турмага коркып, оькшели баьпишлерине каты басып, онадан тайды.

Кеште келди. Олтырдылар. Бир-эки рюмка коньяк увыртладылар. Сонъ кыскаяклы коьп созбай, тап спорт пан каьр шеккен кызлардай, эркекти колыннан тартып, орынга аькетти. Олар бек аз соьйледилер. Савлай ашык кавыслары бир неше сораьга явап пан битетаган эди. Разия орында тыншайып ятып:

– Аявлым, каштык. Мага кетпеге керек! – деп орыннан каткып турып, кийинетаган эди.

Кыскаяклыдынъ байы Керуьвде ислеген. Ол оьзи баласы ман, кайынанасы ман бир уьйде турган. Байынынъ анасыннан бек коркып:

– Эгер кайынанам шекленсе, ол байыма еткереек. Еткерсе, байым басымды кесер! – деп кыскаяклы коьрсеткиш бармагы ман мойнына тийгистип, кайтип кесилеегин коьрсететаган эди. Сонъ: – Сол заманда сен коьзелинъди коьре-алмассынъ! – деп кийимин сыйпап куьрсинеди. Ол, оларды бирев бирге коьрип олтырар деп, бир де оьзин озгартпады. Оьзининъ коькирегин эки колы ман туьзетип: – Кетемен, аявлым, кетемен! Сагынсанъ, тагы да келермен! – деп ятлав кепте айтып, Айдарды бетиннен оьбип, шыкпага асыгатаган эди.

Олардынъ байланыслары акында бирев де билмеди. Олар бир-бирлерине сувыганда, оьз-оьзиннен айырылдылар. Айдар оны излемеди. Ол да оны излемеди. Драмтеатрда актриса болып ислеген Марианна ман ол бираз коьп заман йолыгысты. Алиме тилеп, ол бир уьйкен байрамга сахнага декорациялар ярастырды. Сол исти эткенде, олар таныстылар. Актриса суьйдимли кыскаяклы эди. Тоьгерек юзли, кара коьзли, бираз толы кевдели яс кыскаяклы шалт-шалт адымлар этип юргенде, эркеклер онадан карамларын алмайтаган эдилер. Айдар да карап яратты. Онынъ туьз аякларына, ярасык сынына, акка боялган шашларына, боьтен де, оьзине шақырган майлы коьзлерине сукланды. Ол коьрген сайын касына барып, ога тартылатаганын билдирди. Марианна ога не зат керегин анълап, ога юмаклы куьлемсиреди. Оны ман бирерде коьриспеге кыйын эди, неге десенъ оларды бирге коьрселер, олар не маьне мен йолыкканларын сол сабатлей анълаяк эдилер. Ол устаханага аькетпеге коркты. Сонъалыкка Айдар таныс суьвретшиден дачадынъ ашкышын алып, сонда актрисады шақырды. Алимеге, авылга бараман деп, тел согып айтты. Такси мен Кобан якка аькетти. Ол кыскаяклыды яратканы уьшин, олардынъ байланыслары бек терен кетпеге болаяк эди. Марианна да оны суьйгенин ашыктан-ашык айтты:

— Сага Алимедей йырткыш сыпатлы аьдем тень тувыл. Мине мендей яркылдак аьдеминъ болмага керек, — деп соравлы онынъ коьзлерине карады.

Айдар уьндемей, бас ийюви мен яваплады. Ол баягыша Алиме оларды ысламага болаягыннан корккан болса да, актри-садынъ артыннан калмады. Марианна да аьрзекирсиди:

— Мен онадан аьруьвмен! Сен мендей мен яшамага керексинъ! — деп.

Олар Марианнадынъ квартирасында растылар. Ол ялгыз яшайтаган эди. Сол йолыгысувларда Айдар бир затка сейир этти. Олар олтырганда, окында телефоннынъ шангы токталмай зангырайтаган эди. Актриса трубкады алмады, ога да алма деди.

— Ол меним аданасым, меним уьшин яны авырып, тел согады. Келип олтырар деп коркаман, — деди.

Бир кайтам Айдар онада конып калган эди. Туьн орта-сында телефоннынъ шангы зангырады. Марианна уянып, Айдардынъ кевдесине ябысып:

— Шыдап ят. Трубкады алып болмас, — деди.

Шанъ зангыраганы бир токталып, бир кайтарадан со-гылды. Марианна алмады. Сонъ бирев эсикке дубирдеди.

— Аш, досым, аш! Кулагынъды уьзермен! — деген эсирик эркек даваз эситилди.

Айдар, кардашы болса, деп соьйлемес экенин анълап, оны йибермеек болган Марианады орындыкка ийтеп атып, эсикти ашпага барды. Эсиктинъ алдында бек эсирген таныс аьдем туры эди. Ол да оны танып, шеги катып куьлип, Айдарды кушакламага атылды. Айдар эсирикти ийтеди.

— Эне, тап троллейбустагындай, ким эрте келсе, орын со-ныкы! — деп ол да Айдарды ийтеп, квартирага кирди. Шыбасын киетаган Марианады коьрип, эркек бармагы ман ога коьрсе-тип, пырхылдап куьлип: — Акыллым! Орын меним йылувымнан сувымаган, а сен суьвретшиди яткаргансынъ! — деди.

Айдар кутыгыннан шыгып, юмырыгы ман эки кере согып, кисиди ушырып, полга йыкты.

— Тобелеспеньиз! — деп Марианна ягын ыслады.

Киси болса, ога колын созып:

— Аявлым, мага яклас! — деп бети канаган эркек ойнаклы кышкырды.

— Мен сага аявлым неге боламан?! Мунда неге келген-синъ?! — деп кыскаяклы шамланды.

— Суьйтиппе?! — деп эркек кол явлык пан бетин суьртип, тегенек кадалгандай карам этип, Айдарга карады.

Айдар оны эсине туьсирди. Бу эркек обком секретарь-динь референти эди, ол бир заманда ога Илья Глазуновтынь Брежнев сувьретленген репродукциясын аькелген эди.

– Таныдыньма? Сол! Дурыс! Темировтынь ярдамшысы Игорь Ахметович Султанов! – деди ол саргайган ала коьзлерин шукькейрейтип.

– Танып таныдым. Тек сенинь атынь мага бирший де айтпайды. Ким де бол сен, – деди Айдар.

Султанов Марианнага селекели карап:

– Мунав шаядан не зат та саклаганман! Тек, эне, ол сени мен болаягы адалатады, – деди.

– Авызынъды яп! – деп соьгинди Айдар.

– Сен кайнама! – деп кажымады Султанов. – Сен меннен сондай зат эситерсинь! Сага пишень айткан йок болар, а биз оны ийги билемиз...

Айдар согаяк болган эди, пишеси акында эситкенде, со-равлы карады.

– Бу айтканынъ бек кызыклы! Айташ? – деп соьзге Марианна киристи.

– Сага, шая, бир зат та сейир болмас. А ога сейир бар, – деп кыйшайып, Айдарга бармагы ман коьрсетти.

– Мен сени эзермен! – деп Айдар екирип, согаяк болды, ама Алиме акында соьз басланганы токтатты, ол баягыша со-равлы карады.

– Сен оьзинь Алиме Юсуфовнадан соратага! Соратага! Ол бир йьрма ясында эди...

– Айт не болганынъ? – деп шыдамсыз боьлип, референтке ашувлы карады.

– Сен мага суьйтип карама! Сендейлерден артык болган-ларды коьргенмиз!

Марианна, Алиме акында кырлы соьз болмаягына кува-нып, онынъ соьзин йоьплеп:

– Алиме Юсуфовна ман болган затгы билмеге мага да кызыклы! – деди.

– Сол заманда бизге ЦК-дан тергевши келген эди. Атын айтаялмаспан. Айтсам, ол тувган элге кыянатлык эткенге усай-ды. Павел Павлович демеге болаяк, аман да онынъ уьшин аты баска эди. Атында тувыл куллык. Ол бизге эрте заманларда да келетаган эди. Биз оны биринши секретарьдинь дачасында орынластыратаган эдик. Келген сайын, банкет, той этемиз. А кеште кыскаяклы аькелип, соны ман калдырамыз. Кыская-кльлар разы эдилер. Соньгы келуьвлеринде облсовпрофтынъ куллыкшысы Галка деп оны ман калатаган болды. Бу йол да ол

келди. Тек билмеймиз, ол келгенде неге оьзи мен бирге Алимеди аькелгенин. Бизимше, арт ойсыз аькелген. Ким биледи баскаша болса да? Кой сойдык, кызыл балык, увылдык салдык. Берекеттен Алла айырмасын! Етекшилер савкатларын бердилер. Халк шашыраганда, конагымызды Галка ман калдырмага мыратландык. А суьйткен Павел Павловичимиз Галкады унамайды. Олтырган заманда, ол Алимеге Алька деген эди, сога коьз аткан эди. «Алькады мени мен калдырынъыз», – деп тыртысып баслайды. Сонда Галка ашувланып, алдап Алькады номерине киргистип, калдырып кеткен. Сыйлы конагымыз Алькады эртеникке дейим оьзиннен йибермеген. Тек оннан сонъ кайдай шав-шув коьтерилди. Алька судка берди, баска ерлерге аьризелер язаяк болды. Секретарьлер де, милициядагылар да, прокуратура да оны, язба, кой деп, тиледилер. Партияга алдылар, биринши секретарь оьзи оьспеге ярдамласты, – деди ыржайып референт.

– Коьрдинъме, Айдар?! – деди Марианна завкланып. – Мине кайтип сенинъ косагынъ коьтерилген! А биздей ала кыскаяклылар терлеп-писип, каьрип болып калганмыз!

Айдар кыскаяклыдынъ соьйлегенин абайламай, ашувланып, Султановтынъ ягасыннан ыслап:

– Сен мага мунав затты неге айтасынъ?! – деп тарткышлады.

– Сен бил деп, айтканман! Оьзинъди бек уйкен йигитпен деп, санама! Билемиз сендейлерди! Уьйинъдегинъди бил! – деп референт Айдардынъ колларынан босанаяк болып шалысты.

– Билдим! Аьше, не?! – деп ягасын йиберип, Айдар референтинъ бурнын эки бармагы ман сыкты.

Авыртканнан Султанов айвандай улыды. Марианна шапкылап:

– Савлай уьйди уянтасыз! Экевинъиз де аягынъызды уьйиме баспанъыз! Кетинъиз! – деп кышкырды...

Сол кеше эситкени Айдардынъ савлай аьел яшавын авдарды. Эм ашувландырды, оькиндирди, кемситти. Халк арасында эгер алган келин кызлыгын йойган болса, сол зат киев мен келиннинъ яшаякларынынъ яде яшамаякларынынъ биринши себеби. Коьплер тийилген кызды унамаганлар. Айдар алдын кыскаяклылар ман болган, ама ол биреви мен де неке кыймай, булай яшаган. Элбетте, намыссыз зат эткен, аман да халк арасында эр кисиди сонынъ уьшин аз бетлегенлер. Байга бармай, эркек пен яшаган кыздынъ аьли авыр. Ол зат бек уйкен куьна деп сайылады. Алимединъ байга бармай,

бирев мен болганы – уят зат, аман да оны бирев де билген йок. Айдар тек оьзи билген. Сол кадер Алиме мен яшап, сол биринши кавыскан куьнлерден баслап, байы ман пишеси арасында туватаган сорава явап излесе де, халк арасында болатагандай уьйкен маьне бермеди. «Уьйленмеген яслар да букыжларды алатаган» деп, оьзининь юрегин оьзи авлап юрди. Аман да сол сорава тынышландырмайтаган зат. Айдар оьзи уялып, ким сенде биринши болган деп сораганда, Алиме ога селекели карап:

– Сондай соравапды интеллигент аьдем бермейтаган. Сен билгенсинь меним кайдай экенимди. Мен сага ойланмага заман да бердим, – деп ол Айдар ман косылаяктан алдын ятып шыгып, оннан сонь ол артыннан калмаганда, ога ойланмага заман берилгенин эсине туьсиреек болды. – Сен бирший айтпадынь. Эндиги неге сораисынь?! – деди.

Оннан сонь бир кеше тагы да сораганда, Алиме яваплады:

– Мен сага бараягырып, айттым да: сен мага пай бермесинь деп!

– Аьше, айтып болмайым? – деп кенем де сорады Айдар.

– Ол оьлген. Эндиги йок, – деди Алиме.

Айдар оьзге сорамады.

Эндигиси референт айтканын эситкенде, намысланды.

Бу сыр Алиме мен онынь арасында турган болса, ол уьндемес эди. Пишеси мен болган зат деп бек даньклы болганын билип, уялды. Аьдемлерден уялды.

Сол хабар онынь артыннан соьйленетаганы тынышлык бермеди. Боятен де, Марианна да эситкени ога нава таптырмады. Онынь тили токтамаяк экенин ийги аньлады. Марианна оьзи бетсиз, ол соны Алимединь оьзине де айтпага болагы шексиз эди. Айдар бир неше куьн ойланып юрди. Сондай затлар уьндемес пен кутылмайтаганы белгили.

Арасы коьп кетпей, олар орында ювыкласканда, онынь ишиннен соьзлер сувырылып шыктылар:

– Сен яс заманыньда бек уьйкен орында ислеген эркек пен болгансынь деп, айтадылар.

– Корлаяк боласыньма? – деп Алиме эринлери мен йьбырдады.

– Йок. Корлав акында хабар бармайды. Мен бизди таныйтаган аьдемлерден эситтим, – деди сабыр давазы ман байы.

– Яханемде авдарылсын! Отга янсын, сымырай! – деп сылкылдап йылап, секретарьдинь дачасында болган затты хабарлады. – Мен оны шагып, суд кессинлер деп, хат та яздым. А мени оьзимди ыслап, тутнакка кападылар. Сонда камерада

тургысттылар. Мени этпеген затларда шуышлетеек болдылар. Шаат болганлар да табылдылар. Акша урлаганман деп, оьзиме суд кесеек болдылар. Не коьрдим, не коьрмедим! Бирев мага якласпады, аьдемлерден ишим шыкты. Хатты йьрт, дедилер. Сондай азап шектим! Яшагым келмеди! Сен билмейсинь кайдай оькиниш сени зорласалар?! – деп басын тыгып йылады.

– Неге? – деп сейирсинди Айдар. – Мен оьзимди дайым зорланган кисидей сеземен...

– Селеке этесинь... Сени англамага кыйын. Мен сеземен, сен меннен коьтере де эрекленгенсинь...

* * *

Актриса ога тартылган, ол ога тартылган болса да, Айдар ман онынъ арасы уьзилди. Онынъ ашыгыры Султанов айткан хабар сога уьйкен себеп болды. Эндиги ол яшаган пишеси мен болган затты онынъ тоьгерегиндеги аьдемлер билмеге боладылар деген уьшин бек уялды. Марианна раскан сайын ога сынавлы карап, йолыкпага разы экенин билдирип, йылы куьлемсирейтаган эди. Ама Айдар коьрмегенсип, уьндемей касыннан озды.

– Мен де зорланган кисидеймен, – деп ол оьзи-оьзине кайтарып-кайтарып ишинде куьбирденди.

Ол сол аьлди туьрлише ойланды. «Мен Марианна ман йолыгысып юргенде, Алиме бирший де сезбей, мага йылы карап, меним референт Султанов пан коьрискенимди асыктыргандай, оьзин юргистти», – деген ой да оьзи-оьзиннен ога келди. Энь сейирлиси, референттинъ хабарын Алиме айтканда, Айдар оьзин пишесиннен йогары, артыктай санады. «Уят зат эткен аьдем, баскалардан бойы кишкей болып оьзин юргистеди», – деп мунавдай аьл акында бос айтылмайды. Алиме тынып, оьзин тоьмен коьрсетип баслады. Алдынгындай коьп тиймеди, урсыпады. Айдардынъ коьзлерине карап, онынъ ойларын окыяк болатаган аьдемдей оьзин юргистти.

Соннан сонъ олардынъ араларында сувыклык кенъейип баслады. Аьелди, куллыкты, уьйди калдырып, бир якка кетпеге керек, деген ой шалт-шалт онада тувды. Белки, авылыма кайтып, уьй салып, тек суввретшилик пен каьр шекпеге керек, деген ой да акылында тувды. Ама сондай затка йигери батпады. Эркинликке шыгув уьшин, оны бирший ийтемеге керегин ол анълайтаган эди. Эм ол алдынгынша, не болса сол болар деп, манълайына язылган кысметине таянды. Ол яратувшылык оты

обзи-обзиннен келегине бек уйкен даьме эткен эди. Сол от келсе, ол бугавларды уьзип, эркли яшаягына бек сенди. Тек яратувшылыктынъ отын тувдырмага кайдай себеpler болмага керегин таппады. Ол устаханада неше бир суьврет ясап баслап, сонъ таслайтаган эди. Акылында йылтын болып тутанган от янмай соьнди. Ол алдын эткенлерди де, янъы суьвретлеген коьп затларды да рамнан йыртып алып, шелекке таслады. Баягыша Алиме тапкан акшалы ислерди ол сол сабатлей этип береттаган эди. Тоьленеек акша эттирди. Бугуьнги куьнделик пен байланыслы куллыкларды. Бир кайтам устаханадан узак болмаган ерде стадионда тагылган ДВП-дан этилген стендлер юлкынып тасланган эдилер. Бирерлер батпак сувларга туьсип кирленгенлер, олардынъ уьстиннен аьдемлер де юретаган эдилер. Сол тасланган стендлерди ол ясаган эди. Баягы Ленин, алдышы ишчилер, аслык йыятаган комбайнлер, пионерлер батпакта аьлекленгенлери онада ойлар тувдырды. «Бу меним исим, бу батпакта меним яшавым!» — деп ол оькинмей болмады. Ол солар уьшин акша алган, сол акшага яшаган, баскалар да суьйтип яшайдылар да, сен неге сога айыпланмага керексинъ?

«Ясамаган болгай эдинъ! — деп оьзине, сонъ савлай шуьшти Алимеге бурып, — тоймайтаган карыны! Акша, акша деп, меним яратувшылыкка ымтылувымды коьтере де соьндирди», — деп оьзин акламага шалысты. Сонынъ арасында баска аьдемди шуьшлемеге енъил экенин анълап, оьзи шуьшли экенин бек те аьруув билип. Коьп суьвретлерин йыртып таслап, ол устаханада конмага калганда, бир суьврет ясаган эди. Соны таслаялмай, тергеди. Ол референттинъ хабарыннан сонъ бир неше ай кеткенде, онынъ туьсине энген суьврет эди. Энди де савлай кала уйклаганда, ол танъда уянып, соны ясады. Эртеникке дейим мольберт алдында турып, кызыксынып иследи. Ясыл, коьк, моргылт туьслер карыскан туман ишиннен адымлайтаган ак мермер тастан этилгендей кыскаяклыдынъ ярасык аякларын суьвретледи. Айдар коьрген туьс неге коьрингенин де, не уьшин суьврелейтаганын да билмей, токталып, мольберттеги суьвретине сукланды. Яратты. Сол заманда устаханага алгасап пишеси келди. Ол, аьдетинше, савлай муьйислерди ийискилеп шыкты. Ол оны кыскаяклы ман ыслаяк болып, суьйтип эрте келгени анълавлы эди. Алиме мольберттеги суьвретти коьрип, бир зат тапкандай, коьзлерин йылтыратып:

— Ба! Мине! Мен билгенмен деп болаягын! — деп селекеледи.

— Не зат сен билмеге болаяксынъ? — деп сейирсинди Айдар.

– Мине! Сен куры кыскаяклыдынъ пыты акында ойла-насынъ!

– Берлисиме! Мен озим билмеймен не зат мунда суввретленгенин.

– Аьше, акылынъды йоятырсынъ, коьринеди.

– Акылым орнында. Бу затты мен туьсимде коьрип эскиз ясадым.

– Аьше, сол! Сен озинъ билмейсинъ не зат суввретлейтаганынъды, – деп Алиме тешкерип, эсин йыйгандай этип, – бираз карикатура да бар, – деп юмакты шешкендей болып, – мунда юрекке ететаган бирший бар, – деди.

Айдар суьйтип айтканына сейир этти:

– Бу суввретте кыскаяклы тувдыратаган аваслык бар, – деп.

Алимединъ коьнъили бузылып:

– Сен акылынъды ишкен пасык эркексинъ! Маньяксынъ! – деп бакырды.

Ол бу суввретти сонъына дейим битирмеге керегин билсе де, Алиме коьргеннен сонъ мольберттен алып, энъ коьримли ерге иргеге такты. Бир яктан оззи коьрип турсын деп, баска яктан пишесине бакыл этип, оны ызаландыраяк уьшин. Ол эндиги онадан тартынмайтаган эди. «Оьзинъ шаясынъ», – деп айтпага амалы бар эди.

Каты кыс келди. Коьптен бери бу яктарда сондай су-выклар болганы эсинде йок эди. Сол сувык суввретшидинъ юрегин тагы да бек сувытты. Бу куьнлерде онада савлай ымты-лувлары, уьмитлери, этетаганы увак, енъил болып коьринип, сол сезимлери оьтकिрлендилер. Ол алдын бир уйкен маьнели сувврет ясарман деп, сол ойына кызыгып яшайтаган эди. А эндиги оны яратувшылыкка тартпады. Баьри ясаган затларым осал, яшавым айлак та маьнесиз болган деп, оны туьнъилтти. «Меним суввретлегеним биревге керексиз. Бизде суввретши-лер болганы йок, болмага да керек тувыл. Аьдемлерге алдынгы суввретшилердинъ куллыклары тамам. Олардан сонъ не зат ясамага боляк? Мен озиме йол таппадым», – деп ол озинде янланмага куьш таппады. «Биревге де белгисиз, бирев де кабы-рымды излемес болдым. Мен биревге де кызыклы тувылман!» – деп карувын йойгышай оззи акында ойлады.

Сол ойларга едилеп, ол кала паркына да барып кезинди. Кар ман ябылган тереклердинъ ишиннен ертеги карга авыр басып юрди. Тереклердинъ басларына дейим карагошкыл коьк тоьмен туьсип, паркты ютаяктай болып, кайгы эндириди. Ювык дослары Айдарда йок эдилер, тувганлары – авылда,

баска яшав ман яшайдылар. Олар ога керексиз эдилер. Ол да оларга керексиз эди. Оларда озлеринынъ яшавы, онада да олардыкына усамаган яшав. Пишеси мен яшаса да, онынъ ойлары оныкыннан айлак та эрек эдилер. Улы да эрек, тек баласы деген аты бар. Пишеси оны онадан коршалап юретаганы ушин, улын ювыклатаяк ушин, ол бирший де эте алмайды, кайтип этеегин де билмейди. Тереклердеги, ердеги кар коькшил болып коьринетаган эди... «Ол коьк туьсли болмай, кайдай болмага керек? Коьктен туьскен коьк карлар! Коьк япкан дуныяда мен ялгыз. Мен сынъар. Мен карув йойган садакашыдай коькке карайман. Коьгим, мага якластагы!» — деп ол талгышай кезинди. Суьйтип келип, куьн сайын юрди. Аяк астындагы кардынъ сыкырдаганын эситип. Оьзин уьйкен дуныяда ялгыз экенин сезип, оьзин тонъыстып. Тазалатып. Бир кайта юргенде, онынъ эсине баягы трамвай туракта турган кеше келди. Сонда карланган терезедеги кызалактынъ келбети: «Мен сенинъ ян саклавшынъман», — деп уьндемей шакырганы сезилди. Ол уьшинлей коьрингендей ойлап, Айдар бек аьжейипсинди. Сол коьринис янын йылытып, куьн тувгандай, ишин кувандырды...

Айдар устаханага кайтып, иследи. Кызалактынъ суьвретин ясады. Неге ол коьрингенин, неге онынъ суьвретин ясяк болганын ол оьзине туьсиндиреялмады. Ол картон алып, сонда коьмиршик (уголёк) пен суьвретледи. Онавдан артык суьврет ясап, баьрисин яратпай, таслады. Бир куьн ол оьзи оьзиннен рамлы холсты беркитип, палитра алып, коькшил коькти суьвретлеп, булытлар уьзилеп кететаган ерде акшыл шешекей суьвретлеп: «Мине бу ол!», — деп суьвреттинъ маьнесине шыкканына суьйинди. Куванганнан ол туькенге барып, коьньяк сисе алып, бир рюмка увьртлап караганда: «Вуа! Бу Мане ясаган картинага усайды!» деп, коьнъили бузылды. Манеде шешекей орнына суьвретши суьйген кыскаяклыдынъ юзи суьвретленген эди. «Солай болмас!» — деп ол суьвретлегенин йьртып таслады.

Аман да ислегиси келип турганда, ол иргеге илинген адымлаган аяклар ман суьвретин алып, мольбертке тагып, коькти койылатып коькшил этип, ортасында коьк оьзи оьзиннен йьртылатагандай этип, сол ерин ярыкландырып, адымлайтаган аякларды суьвретледи. Эндиги кыскаяклыдынъ адымлайтаган аякларына усап, уьйкен шешекейге де усаган эди. Эткенине карап, дачада туьркмен суьвретши айткан соьзлерди оьзинше туьзетип: «Таза бакшада ийги шешекейлер оьсетаган!» — деп оьзине ишиннен разы болды.

Айдар уйинде ялкатаган эди. Ол сонъгы заманда пише-синнинъ де, улынынъ да коьзлерине караялмады. Олардан ясырган заты бардай, озин юргистти. Ясырган заты – ол ишинде янган яратувшылык оты. Сонда биревди де ювытпага керек тувылын ол эрте анълаган эди. Ол озине орын таппай-таганын пишеси сизди. Эм оны уйине кайтаргысы келип:

– Не затка шайкалып юресинъ? – деп айлежисип янасты.

– Бирший де, бирший де, – деп ол басын алаяк болды.

– Мен коьремен ишинъе сыймайтаганынъды. Коьптен бери суйтип юресинъ, – деди Алиме, байы арыган аял болып соьйлегенине йигерленип.

– Ойланып соьйле! – деп баркылдады Айдар.

Ол бираз уйде болып, устаханага кетеек болганда, Алиме:

– Аруув яс, сен уйге акша да аькелмейсинъ. Мен сага заказды соьйлестим. Анав орден мен савгаланган шувылдыр оьстируввши Зулейха Яриковадынъ суйвретин яасанъ, музей аруув акша тоьлер эди? – деди.

– Менде куллык коьп. Соьле-аьле ислеялмайман.

– Аьше, бир аьзир зат бер. Музейде алмага акша бар!

– Мен савлай эткен затларымды кир йыятаган кутыкка йыртып тасладым, – деди Айдар.

– Аьвмедий экенсинъ! Акшады орамга таслайтаганма?

Бир зат бер. Уйде де акша таьвесилген. Касстан алмайтаган йыйым болып салынган да?

– Йок болса, не зат береекпен?

– Аьше, яса! – деп коймады Алиме.

– Токта кладовкада сенинъ портретинъ бар.

– Бер, онадан мени танып болмайды. Мен баска болганман! – деп Алиме эти косылган иегине, янбасларына коьрсетип.

– Эртен уйге аькелермен.

– Уйге тувыл да, музейге. Коьрсинлер, сен пишеньди сатаганынъды.

– Аьелге акша табатаганымды коьрсинлер.

Суйтип Алимединъ портрети де сатылды.

Ол ислевден бу йол токталганда, тагы да коьп кыйналды: «Бу меним яшавым тувыл болар? Мен камбактай тыгырып бараман. Ел каякка эссе, сонда бараман. Мен коьтере де эрк-сиз болганман. Аьлемет, бир затка да авас тувылман», – деген ойлар коьп келдилер.

– Бир затка тартылмай, бир ымтылуvsыз яшап болама? – деп ол бир кере аясы ман озининъ манълайына да сокты. Сол куьн диванга янтайып, уйинде калган сынъар суйвретине карап

ойланды. Адымлап бараятырган аяклар суыйдимли кыскажыкты-дыкы экенине ол шекленмеді. Эм оны акылына келтирди.

Кыз бир отыз ясларында эди. Ол бир кишкей калада, кишкей квартирада анасы ман турады деп, балады. Бир таза куллыкта ислейди. Заманында иске барып, заманында уйине кайтады. Уй ислерге анасына ярдамласып, кеште бирге телевизор карайдылар. Обзи тыншайтаган куылеринде анасы ман да, ялгыз да кинога, концертлерге барады. Отпуск алса, денгыз ягасына барып тыншайды, амал тапса, уйкен калаларга барып, сондагы коьримли ерлерде болады. Каьртке туьспеге суьеди. Уйге кайтса, каьртлерди анасы ман карайдылар, ол коьргенин хабарлайды. Кызда эркеги бары онын акылына кирмеді: «Эгер биреви бар болса, мен оны неге ойланмага керекпен? Наьсипли болсын! Ол да бирший яшавдан саклайды», — деп обзи-обзине, акылындагы коьринислерди кенъейтти. Ол ога орында ятып та коьринди. Айдар обзин онын уйклайтаган еринде болганын, онын колын колына алганын да коьрмеге шалысты. «Ол мени туьсинде болса коьрмеспе экен? Мен оны коьремен де...» — деп тап балалардай обзине соравлар берди. Ол сонгы заманларда пишеси мен суык болганы ушин ме, не зат болса да, баска уйкен суьювди сагынып турды. Уйкен суьюв онын яшавын баска якка, туьз бетке бурып, яратувшылыкка талпынув берегине шекленмеді.

* * *

Сол кыс кушлене берди. Мунавдай суыклар коьптен бери болган йок эдилер. Яватаган боранлы кар бир де кутылмастай коьринди. Оны да обзегине дейим сызлатты. Сол аыл Астрахань областиннен ногайлар конакка келгишей турды. Пишеси ол ямагатшылык ислерден эрек туратаганын билсе де, йольгыска кел деп, каныкты:

— Сен кел. Сейирли затлар болаятырлар. Сол ногайларды мен аяйман. Мине элли йылдан артык оларды паспортларында татар деп язып турганлар. Олардын бир кесеклери олар ногайлар экенлерин янгы билгенлер.

Газ пеш касында кайкана кувырып турган Айдар:

— Неге билмей турганлар? Обзинин ким экенинди билмей болама? Ата-аналары айткан йогым? — деп пишеси айтканды терен эслемей соьйленди.

Пишеси сол соьзлерди ойланды. Ол да уьндемеди. Алим айтканын тергеп болып:

– Оларга ногайлар татарлар деп ойлатканлар. Айырым ногай халк йок, дегенлер. Аькетип зор ман татар этип язганлар. Олар мине ашыктан-ашык соьйленип басланган да, ногай деген халк барын билип, коьнъилленгенлер. Биз олардай соьйлегенимизге сейир этедилер, балалардай суьйинедилер, – деди.

– Э-э, – деп анълагансыды байы. Сонъ сорады: – А мен не? Мен не зат пан ярдамласпага боляк экенмен? – деп.

– Сенинъ оларга дирек болганынъ керек. Сен айтылган суьвретши. Сен халктынъ оьктемлиги!

– Мен халктынъ оьктемлигименме? – деп сейирин коьрсетти Айдар.

– Аьше! Сен халкымызга аз зат эткенсинъме?! Савлай калада сенинъ суьвретлеринъ!

– Ол халтура! Бир куьнлик ислер!

– Савлайлар Репинлер, Суриковлар болмайтаган. Сен оларга карайсынъ. А бу халкка керек ислерди де бирев этпеге керекти де. Сеникилер Репиндикине етпеселер де, бизим музейимиз неше сенинъ суьвретинъди сатып алган. Оларды коьрсетуьвлерге саладылар. Аьдемлер карайдылар, мактайдылар.

Айдар суьвретлерин тоьменлеткени уьшин, хактери калып, тек пишесине коьрсетпей, ога тийгиси келди:

– Сен сатып алгансынъ эм халктынъ акшасын егенсинъ! – деп.

– Мен билип алганман! Юреегинъ орамбаста! – деп кажымады пишеси.

Айдар колын силкип:

– Баягыша баслайсынъ! – деп кайкана емеге олтырды.

Йолыгыска олар бирге бардылар.

Театрга коьп аьдемлер келген эдилер. Конаклар автобустан туьсип, бир куьп болып кирдилер. Олар шешиндилер. Оларды таныганлар гардеробтынъ касына барып, кол алдылар. Оннан сонъ олардынъ уйкен аьдемлерин Алимединъ касына аькелип, таныстырдылар. Алим де уйкен маьне берип, байынынъ атын айтып, конаклар ман таныстырды. Айдар йогардан карап, басын ийзеди. Конаклар оны ман юзык танысаяк уьшин касында токталып, туьрли сораулар бердилер. Ол эрек карап, сорауларга явап айтпады. Конаклар онынъ аьлин анълап, касыннан тайдылар. Фойеде бираз турганнан сонъ, конаклар да, конакбайлар да залга кирдилер. Залда савлай иргелердинъ бойында стоьллер салынганлар, соларга ак яювлар

тоьселгенлер, онынъ уьстинде ишимлик сувлар, бокаллар, вазаларда емислер салынган эдилер. Тоьр беттеги стоьлди уьш савытта байлам шешекейлер ярасыкландырганлар. Айдарды пишесининъ касында тоьрде олтырттылар. Алимe басы ман стоьллерге коьрсетип, озьин мактатаяк болып, сукланышлы коьзлери мен байына ымлады. Айдар стоьллерди пишеси ярастырганын анълап, разылыгын билдирип, ога басын ийзеди. Айдар пишесининъ сол бетинде орынласкан, онынъ онъ ягын дагы орын бос калган эди. Ян-ягына бос карамаяк уьшин, ол таза кагыт алып, сонда калеми мен бирший суьвретлегендей коьрсетип олтырды.

Аьдемлер орынласканда, йолыгыс эне-мине басланаяк болганда, зала кара белдеме, ак кофта кийген кыз кирип, орын излеп баслады. Ол бос олтыргыш коьзледи. Залдагы конаклар коллары ман тоьрдеги Айдардынъ касындагы бос орынга коьрсеттилер. Кыз ийменип турагалып тураяк болганда, конакбайлардынъ биревлери касына барып, колыннан ыслап, тоьрге аькетип, Айдардынъ касындагы олтыргышка олтыртты.

Йогарда бар болар сондай куьшлер! Тап сол йолыгысты бирев аьзирлегендей шыкты!

Кыз олтыраятырганда, олтыргышты озьине онъайлыша бургышлады. Айдар кагыттан коьзлерин алып, сол бетке бурылды. Эм адалады. Кыз оны анъламай, тартынып, пушык кирпичлерин кагып, карамын коьрсетпеек уьшин туьсирип, кишкей бурнынынъ танавларын коьптирип, олтыргышын эрек йылыстыраяк болды. Суьвретши «ма сага керек болса» дегендей болып, тешкеруьвли ога карады. Кыздынъ кара йылытыравык шашлары артка таралып, кыска оьрмеге байланганлар, манълайынынъ онъ бетин кыска кекели япкан, каслары бир кайкы сызык болып, бирев суьвретлегендей коьриндилер, кызыл ягылган эринлери юзиктей тоьгерекленип, озьине айырым карататаган эди.

– Мунавдай аьлемет коьзел кыз кайдан? – деп ол эринлери мен йыбырдады.

– Сиз бир зат айттынъызба? – деп кыз сейирсинди.

– Аьше! Айтаяк затым коьп! – деди ол да саьспеклегенин кетире алмай.

Пишеси онынъ соьйленгенин эситип, колын ийнине салып, йолыгысты баслайтаганын билдирип турды. Алимe кагытка язылган саламлавды айтты. Кыз, олтыргыштынъ аркасына кевдесин тийгистпей, колларын да стоьлге салмай, туьз олтырып тынълады. Суьвретши болса, басын энъкейтип, онадан коьзлерин алмай олтыратаган эди. Бирден ол Айдар-

дынъ карамын сезип, ога бурылып, бурнын биздей этип йогары коьтерип, суьйтип карап турганына селекели карам таслады. Айдар онынъ карамы ман раскысы келип:

– Мен сени мен коьрисеегимди билгенмен, – деди.

Кыз ийинлерин коьтерип, озге соьйлегиси келмей, онадан бурылып, Алимеди тынълады. Ол онадан калмай:

– Калай аьруув ди биз тагы да коьriskенимиз! – деди басын кулагына энъкейтип.

– Мен сизди танымайман! – деп ога карамай яваплады кыз.

Алиме саламлав соьзин битиргенде, олтырып, бирев де коьрмесин деп, онынъ костюмынынъ енниннен тартты:

– Тынышына олтыр! Коьтереси де сага карайдылар.

Айдар пишеси бетке бурылып, анъламагансыган шырай этти. Алиме олтырган ериннен йолыгысты юргистти. Соьз бир конакларга, бир конакбайларга кезуувли берилди. Айдар баягыша касындагы кызга карамлар атты. Кыз да онынъ карамын сезип, кыпынълап, бир эринлерин катырып, шырайын суслы этип, тыныш таппай олтырды.

Йолыгыс тыншаювга боьлингенде, конаклар Алимеди тоьгерекке курсап, соравлар бердилер. Айдар асыгып залдан шыккан кыз артыннан йоьнеди. Кыз фойеде креслога олтырды, Айдар да ога карсы карап турган креслога орынласты. Кыз соны яратпай:

– Сиз дайым да суьйтип танымаган аьдемге каныгасызба? – деп сорады.

– Неге? Мен танымаган аьдемге ювымас эдим. Сизди мен таныйман.

– Мен сизди танымайман.

– Сиз мени анъламадынъыз. Биринши кере мен сизди Мескуьвде коьргенмен. Коьп йыллар артта мен бас калада окыган эдим. А эне, экинши кере, коьп заман кетпей, Кара денъиздинъ ягасында эм кемеде.

– Мескуьвде мен тек былтыр болганман. Оннан алдын бир де болмагаман. Кара денъизде, оькинишке, мен бир де болган йокпан. Неге десенъ бизде оьзимиздинъ Каспий денъизимиз бар. Кемеде де мен сонда кыдырганман.

– Меним эсим сак. Коьрген затымды да мен мутпайтаганман. Сиз аьруув этип эсинизди йыйынъыз. Мен сизди коьргенмен. Яде сиз сол зат акында соьйлегенинъиз келмейтаган болса билмеймен?

– Мен сизинъ акылынъызда не зат экенин билмеймен. Тек сиз коьретаган мен тувыл.

– Йок. Мен сиз сол аьдем экенинъизге бир де шеклен-
меймен.

– Каранъызтага сиз ога! – деп кыз, анълатпага куьши
етпей, басы ман шайкады.

– Мен сувьретшимен. Аьдемнинъ юзи менде коьпке дей-
им сакланады. Эсте тургыстув – ол меним исим. Баскаларда да
эслеринде саклансын деп, аьдемнинъ сувьретин ясайман. Мен
сизинъ портретинъизди ясап таслаганман. Меним озьзимге эт-
кеним ярамаган эди. Кенем де сиз акында сувьретлеген затым
бар, – деди Айдар, туманлы коьктен шыгып адымлап барган
аякларды ойлап.

– Сиз сувьретши? – деп куьлди кыз. – Мен сиз мунавдай
соьзлер мен кысаяклылар ман танысасыз деп, ойладым.
Суйтип олардынъ акылларын састырып, басларын айлан-
дыратаган кызтекесиз деп, ойландым. Эне кайтип бир ийнан-
дырасыз! Сувьретши болсанъыз, сизинъ сувьретлеринъизди
коьрмеге керек.

– Устаханамга келсенъиз – коьрерсиз.

– Болмас. Биз эртен уйге кайтамыз. А буюгуьн бир бос
вакыт йок. Программа бек толысынша туьзетилген. Менде
этеек бек яваплы исим бар. Меним уьшин оны бирев де
этпес, – деди озькинишли даваз бан.

Айдар баслаган соьзин койып турайым деп, ювыкласаяк
соьз кураак маьне мен:

– Сенинъ атынъ кайдай? – деп сорады.

Кыз куьлди:

– Сиз мени таныйсыз дейсиз, а озьзинъиз атымды да
билмейсиз, – деп тешкерип карап, – меним атым Гуьлбий-
ке, – деди.

– Гуьлбийке! – деп Айдар созып айтып, шырайын яры-
кландырды. – Меним атым Айдар. Тукымым Карамов.

– Сувьретши Айдар Карамов! – деди кыз озьктемли давазы
ман. Сонъ бираз тындырып: – Атанъыздынъ аты кайдай? Мен
сизге атанъыздынъ атын айтып соьйлесем, дурыс. Сиз меннен
уьйкен болып коьринесиз. Атынъыз да белгили, – деди.

– Кел, яным, тенъ болып соьйлесейик. Атамнынъ атын
айтпага керек тувыл. Ногай аьдет пен «сиз» дегенди койып,
«сен» деп соьйлеек, – деди Айдар буйырык берген даваз бан.

– Мен тартынаман, – деди кыз.

– Мен айткандай туьз болар, Гуьлбийке, – деди Айдар
тиленип. – Сиз каерде токтагансыз? – деп сорады.

– «Черкесск» деген конагуьйде.

- Эгер мунав шав-шувда буьгуьн мен сени мен айырылысам, сени конагуьйде табарман.
- Ол зат неден керек? – деп аьжейип этти Гуьлбийке.
- Мен сага устаханамды коьрсетеек боламан да.
- Мен сонда бараялмаспан, деймен де. Бобтен де, ялгыз.
- Коьп аьдемлерди мен сонда шақырып болмайман. Коьрсеткендей зат йок. А сага бар. Сен соны ялгыз коьргенинъди суьмен.
- Суьвретлеринъиз кайда? – деп сейирсинди Гуьлбийке.
- Сатылганлар. Бизде суьвретшиди де сатып алмага боляклар, – деп озин кажавлады Айдар.
- Гуьлбийке онынъ мыскыллап соьйлегенин анъламай:
- Бизикилер ногай суьвретши кайтип турганын билмеге керек эдилер. Олар, мендей болып, сав ногай суьвретшиди бир де коьрмегенлер. Сиз бизим халкка муьйиз!
- Муьйизи мен суьзбеге болаякпа, – деп тагы да озин кажавлады.
- Гуьлбийке куьлди, сонъ куьлгенин ясырып:
- А сиз меним портретимди ясамага боласызба? – деп коьзлерин йылтыратты.
- Элбетте! Эндиги сени мен ювык соьйлегеннен сонъ, мен билемен сени кайтип суьвретлемеге керегин.
- Карамов! – деп залдан шыккан пишесининъ сеси эситилди. Алимединъ караборан бети майлы кремлерден йылтыраган эди, толы кевдеси кара шуга костюмга тегеран сыятаганын коьрсетти, аякларындагы бийик оькшели баьпишлер ол бийик, алатлы кыскаяклы экенин билдирдилер. Онынъ касында Гуьлбийке тавыктынъ касындагы шипийдей эди. Ол касларына келип, коьзлерин шуькирейтип байына эм конак кызга карады:
- Залга киринъиз! Йолыгысымыз барады, – деди.
- Гуьлбийке турып, коллары ман белдемесин сыйпап туьзетип, тез-тез адымлап, зал бетке кетти. Алиме ызыннан карап турды.
- Еп олтырма! – деп Айдар кажавлады.
- Сага не? Суьйсем ермен, суьйсем йиберермен! – деп Алиме юмырыгын ашып, юмды.
- Ким сени мен эриседи? – деди Айдар.
- Сен озинъди аруьв коьрсет. Олар конаклар, олардынъ коьнъиллерин авламага керекпиз, – деди пишеси.
- Эгер биз конакларды устаханама шақырсак, калай коьресинъ?

— Сенинъ не затынъ бар коърсеткендей? Басымызга келмеди, биз оларга музейде сенинъ суввретлеринънен коърсетуъв этпеге болаяк эдик.

— Устаханада суввретши кайтип яшаганын коърсинлер. Шай, шампанский иширермиз.

— Сен неге суйтип канатлангансынъ? — деди Алиме, шекленуувли байына карап. — Банкет ресторанда болаяк. Соьйлесилген, акшасы тоьленген. Сен коьп аьдемлер ишинде олтырмага суймейсинъ де? Яде бараяк боласынъма? — деп сорады.

— Мен ойланарман. Конаклар узактан келгенлер, сен айткандай, коьнъиллерине етпеге керекти де.

— Аьруув, аявлым, бирге ойланармыз, — деп пишеси оны колыннан ыслап аькетти.

Сол болган соьзден пишеси куьнлейтаганын анъламага болаяк эди. Оьзге шек тувдырмаяк уьшин, ол оьзин сак болып юргистпеге кереги акында ойлады. Айдар Гуьлбийке бетке карамады, боьтен де, каныкпады, сабыр болса да, ол онынъ акында ойлап турды. Ама ишинде сезимлер толкынласып турдылар, соларды ясырып, шыдады. Конакларга соьз берилди. Олар турып оьзлерининъ кайгыларын айттылар. Уьзилген миллет тамырлары акында, мектептерде ногай тили окылмагыны, ногай кадрлар оьспейтаганы, маданиятта оьсув болмайтаганы, йорыклар бузылатаганы, балаларга тербиялав берилмейтаганы акында хабарладылар.

Айдар мунавдай затлар соьйлесе, алдын эс бергени йок, ялкып олтырган, а соьле-аьле абайлап тынълады. Конаклардынъ бириси ногай авылынынъ касында газоконденсат заводы салынганы, авады аьлеклейтаганы, балалар уйклаганда протинвогаз кийип ятатаганлары акында хабарлаганда, шыдамады:

— Соны салганларга суд кеспеге керек. Заводты неге токтатпайдылар?! — деп давазын коьтерип айтты.

Соьйлейтаган киси тек ийинлери мен кагыш, явап бермеди. Залда олтырганлар Айдар унамавын билдиргенин макул коьрдилер, шувылдадылар. Сол вакытта Айдар кыз бетке басын энькейтип:

— Сен кайсы авылдансынъ? — деп сорады.

— Мен сол газоконденсат салынган Сеитовкада тувганман. Заводты бузаяктынъ орнына аьдемлерди ян-якка коьширип баслаганлар. Былтыр биз де коьштик. Аьли турган ерим авылымыздан кырк шақырым алыста, — деди Гуьлбийке.

Шав-шув тынып, залдагылар тынъладылар. Баска бирев ногайлар яшаган ерлерге тутнакта шыкканларды яшамага ерлестиретаганлары акында хабарлады. Сол тутнакта олтырганлар йорыкты бузып, яманлыклар этетаганы акында сойледди.

– Америкадагы резервуациядагы индеецлер олардан аруув турадылар, – деди Айдар, пишеси бетке каратып. Оны эситтилер, тагы да макул коьрдилер. Гуьлбийке де ога бурылып, басын ийзеди.

Йольгыс кутылганда, Алиме разылык пан байына карап:

– Сен келгинъ келмеди, мине кайгадер янъы зат билдинъ! – деди. Сонъ турып, тынълаткан етекши даваз бан: – Баалы конактар! Эндиги сиз тыншайынъыз, а кеште сизге конагуийге автобус келип, сизди каладан эрек болмаган ердеги ресторанга аькетип, банкет этилеек, сонда концерт те болаяк. Келинъиз, бизим аьдемлер мен юзык танысарсыз! – деди ол.

Залдагылар турдылар. Алиме Гуьлбийкеге янасып:

– Мен сизикилер мен танысканман, а сенинъ атынъды билмеймен. Сиз каерде яшайсыз? Не каьр шегесиз? – деп юмсак даваз бан сорап, таныспага колын созды.

– Меним атым Гуьлбийке. Соьле Джанай деген авылда яшайман, сонда колхозда ислеймен, – деп ол да кол берди.

Айдар Алиме не ушин янасатаганын анълап: «Караш огырсызга!» – деп ишиннен, авызын ашпады.

– Бек аруув! Савболынъыз! – деп косып, Гуьлбийке тураак болды.

Алиме аз билгени ушин айырылмады. Конактынъ касында турып:

– Биз сени конакка шақырамыз. Байымнынъ устаханасын да коьрсетпеге болаяк эди, тек сонда аьдем шақырактан алдын йыйыстырмага керек эди. Мен озим сонда сийрек бараман. Яратувшылык пан каьр шеккенлер манак болатаганлар да, тазалыкка эс бермейтаганлар да, – деди.

– Йок, йок! Мен эртен кетемен. Буьгуьн кайгадер этилеек ислерим бар. Кештеги банкетке етиссем ийги эди.

– Банкеттен сонъ да кирмеге болаяк. Сен бизге ярайсынъ, – деди Алиме, оззи Айдарга карап, «сенинъ ушин айтылады» дегенди анълатып.

Айдар ак юректен айтылмаганына эриспей, басын ийзеди.

– Мен буьгуьн келе алмаспан. Эндиги келгенде, амал тавып, мен сизде конакта боларман. Савболынъыз! Сиз де бизге келинъиз. Бизим аьдемлерге сиздейлерден коьмек керек, – деди Гуьлбийке.

— Элбетте, биз, амал тапсак, келермиз. Бизим халктынъ яшавын коьргимиз келеди. Сизге кайдай ярдам керегин сиз тартынмай айтынъыз. Биз колласырмыз, — деп Алиме Гуьлбийке бетке энъкейип, эринлерин тийгистпей, оьпкенсиди, оннан сонъ байы бетке бурылып, — биз бирге барармыз. Аявлым, сен кешликке бараяксынъма? — деп айлежисип сорады.

— Бармага шалысарман, — деди кажымай Айдар.

— Коьресизбе, Гуьлбийке? Бизим биревимиз кешликте болар, — деп Алиме куьлемсиреди.

— Неге бирге келмейсиз? — деп сейирсинди Гуьлбийке.

— Экевимиз бараялмаймыз. Уьйде доьрт кишкей бала, биревимизге солар ман калмага керек, — деп Алиме алмай-салмай оьтирик пен бекледи.

Айдар не зат айтаягын табаялмады.

— Наьсип болсын сизге эм сизинъ балаларынъызга! — деп Гуьлбийке кетти.

Алиме Айдарга, айтаягынъ бар болса, айт деп коьзлерине карады.

— Аьперим сага! Йигит экенсинъ! — деди ол.

— Элбетте! Сондай бурмыклары шыбырганлар коьзлери мен ойнаклап турсалар, явап бермеспен деп, ойлагансынъма?!

— Онынъ шуьши йок! Ол бирший де айтканы йок.

Алиме колын байынынъ коькирегине тийгистип:

— Аьше, кешликке барасынъма? — деп сорады.

— Барып та олтырарман, — деп Айдар этеегин билдиргиси келмей, сувык яваплады.

— Сенинъ ишинъ! — деп Алиме коркыстаяктай соьйледи. Сонъ ойланып: — Мен энди де куллыкта коьринмеге керекпен. Сен барып баланъа ас ишир, бирев айтпаса, ол аш юретаган, — деди.

— Басынъды йойма! — деди пишеси онынъ ойланганын билгендей.

Эм Айдар залдан асыкпай шыкты. Фойеде конактар ман конакбайлар хабарласып турган куьплерге карап, ишинде Гуьлбийкеди коьрмеди. Гардеробка барып, касында турды. Сонда Алиме пальтосын, этиклерин кийип кеткенин саклады. Буфетке де кирип, Гуьлбийкеди карады. Сонда да ол йок эди. Тагы да гардеробка кайтып, тонын, боьркин кийип, театрдан шыкты. Конагуй ювык ерде эди. Ол сонда адымлады. Сувык ел ашытып эсетаган эди. Айдар моры тоннынъ ак ягасын коьтерди. Ел мен келген кар бетке куьйдиргендей тийди. Ол кардан ясырынып, арты ман да тез-тез юрип, тагы да бурылып алды ман

барды. «Ол кайда йок болган экен? Табарма экенмен?» — деп сораулар берип, явап таппай барды. Бес шарлаклы конагуыйге етеятырганда, кыздынъ номерин де, тукумын да билмегенине кайгырып, ишине кирди. Конагуыйдинъ фойеси бос эди. Алды бетинде конакларды алатаган кыскааяклылар администрациясы туратаган боымединъ сиселер артыннан карап туратаган эдилер. Ол кийиминнен карды кагып, фойединъ терезелери орамга караган беттеги креслолардынъ бирисинде олтырды. Сол ерден номерлерге коьтерилетаган басамаклар коьринген эдилер. Олтырып, Гуьлбийкеди коьрмей кетпеспен деген ойда катып, саклады. Пишесининъ ашувун, куьнлевин анъласа да: «Каратага кайтип аьрзекирсийтаганын! Гуьлбийке заваллы ога яман бирший эткени йок, а ол балта алып шабады. Доьрт баламыз бар деп, алдайтаганыша! Огырсыз, каткан! Мен оны ман тураялмаспан. Кетермен! Айырылысаякпан!» — деп ишиннен соьйлениди. Эм креслодынъ артына аркасы ман таянып, табанга карап, оззининъ осал яшавын тергеди. Истен шыгаятырган пишеси тамам бездиргени, уьйинде туруп болмайтаганы акында ойлады. Сондай аьлге эткенине оззинде де шуьш барын билип, оззининъ юмсак кылыгын шуьшлетти. Аьдемлердинъ айткан затларын сол сабатлей этпеге шабатаганын да селекеледи. «Каты болган болсам, менде баска яшав болаяк эди. Пишединъ айтканы ман туруп, коьтере эркисиз болдым. Тап эне инде яшаган шышкандай дирилдеп тураман. Кайсы зегенли аьдем биревдинъ акылы ман яшаган? Каьрип болаятырман», — деп ол озьи-оззин бетледди, аягандай бирев табылса экен деп, тилениди. Оьпкели болып, коьзлериннен яслар тыгырдылар, коьзлерин юмып, оьпкелевин йок этпеге каьрледди.

Бирден фойединъ сисели эсиклери ашылып, шувласып астраханшылар кирдилер. Олардынъ куванышлы юзлери сувыктан кызарган эдилер. Олар аякларындагы этиклери мен ерди тешип, карды туьсирдилер, сонъ коллары ман кийимлерин кактылар. Айдар бетиннен коьзясларды шалт-шалт суьртип, оззин келисли аьлге келтирди. Киргенлердинъ бириси оны коьрип:

— Бу бизим суьвретшимиз де, — деп Айдар бетке адымлады.

Айдар болса, оны коьрмегенсип, басын табанга каратып, креслога янтайды.

— Сиз биревди саклайсызба? — деп пальтосын кага берип, караборан юзли, орта яслы эркек ога йылы карап сорады.

Айдар бетин уйкалап:

— Менме? — деп сорады.

— Аьше. Мен сизди таныдым, — деди эркек.

— Аьше, аьше, мен де сизди таныдым, — деп Айдар бармагы ман оьзининь агарган мыйыгына тийип, турып, — атынъ кимди? — деп сорады.

— Меним атым Равиль, — деп эркек тагы да йылы куyleм-сиреди.

— Меники Айдар.

— Мен билемен, — деп баягыша куванды эркек.

— Мен сизден эситкен хабарлардан сонъ аьли де эсимди йыялмайман. Сизге барып, болатан яшавды оьзим коьрсем экен. Бобген де, газоконденсатор заводу. Авылдынъ касына сондай каза келтиретаган затты салатаганма? — деди ол басын шайкап, сонъ эркектинъ коьзлерине сенимли карап. — Сен, Равиль, не зат пан каьр шегесинъ? — деп сорады.

— Мен школада оқытувшы болып ислеймен. Орыс тилди эм адабиятты беремен. Юр бизге номерге. Олтырып хабарласаяк, — деди Равиль.

— Мен суьйинип те барар эдим. Мага сизинъ Гуьлбийке деген кызды коьрмеге керек эди.

— Э-э, Аметова ма? Сиз оны тез коьре алмассыз. Ол автобуста районга китаплар аькелмеге кеткен.

— Кайдай автобус? Кайдай китаплар? — деп Айдар сейир этти.

— Китап сататаган мундагы туькен ога ногай язувшылардынъ китапларын районнан аькелмеге автобус берген. Туькенинъ оьзинде китаплар калмаганлар, а райондагы складта бар экен... Эндиги ол кешликке де етисе алмас деп, ойлайман.

— Неге?

— Боран эсетаган уьшин, йол яман. Биз ярим сабаттен ресторанга кетемиз, а ол янъы кетти.

— Элбетте, — деп аньлады Айдар.

— Келинъиз бизге. Мунда олтырып не этесиз? — деди Равиль.

— Йок, мен аьли бараялмаспан, а сизинъ яшаган ерлеринъизге мен бармага шалысарман, — деп ол астраханшыга кол созды.

Равиль колласып кетти. Айдар не этеегин ойланып олтырып, турып, фойеде кезинди. Сонъ сисединъ артындагы боьлмеде олтырган кысаяклыдан Аметовадынъ яшаган номерин сорап билип, уйге кетти.

Уйде улы ман ас ишип, тагы да конагуьйге кайтаман дегенде, уйде тел согылды.

– Сен уйдесинъме? Конаклар ман ресторанга бармадынъма? – деп трубкада пишесининъ тынышлы давазы эситилди.

– Оьзинъ коьресинъ, мен уйдемен.

– Тувра эттинъ. Сен сондай анъкылдак аьдемсинъ, баскаларга да, оьзинъе де каза аькелмеге боласынъ.

– Суйтип неге соьйлейсинъ? Мен кайзаман аьдемлерге каза келтиргенмен?

– Сен енъил акылынъ ушин тапкан-тапканынъа ашык этпеге аьзир болып турасынъ. Ушинин айтсанъ, кыз яман тувыл, тек эне яман зат пан авырып олтырма! – деди Алиме.

– Сен кайгырма! Ол ушинлей де ярасык аьдем! – деди ашувланып Айдар.

– Тек сеники тувыл! – деп кажымады пишеси.

– Меники сенсинъ!

– О! Оьлтиреек экенсинъ! Биз экевимиз де картпыз сондай затларды соьйлемеге! – деп шымтып алды Алиме.

– Айткан соьзинъе берк бол! – деп коркысты Айдар.

– Ашувланма! Басынъа алмай, меним кайтканымды сакла.

Мен тезден келемен.

– Йок. Мен устаханага бараман. Бираз ислегим келеди.

– Бек аьруув! – деп Алиме трубкады таслады.

Айдар барыннан бир сисе коньяк пан, бир шоколад алып, пакетке салып, конагуйге кетти.

Онынъ какканына номердинъ эсиги ашылганда, Айдар кыз бек аьжейип эткенин коьрди.

– Бу сиз? Сиз келдинъиз? – деп ол бир колларын аркасынынъ артына тыгып, бир бармаклары ман кофтасынынъ туьймелерине тийгистип, аье-куье болды.

– Мен сени булай калдырмаспан. Мага сени мен соьйлемеге керек.

Гуьлбийке эркектинъ бетине тешкеруувли карап:

– Не зат акында? – деп ол сорады.

– Мен устаханамды коьрсетеек болган эдим де? – деди Айдар давазын калтыратып.

– Мен айтканман да мен бараялмаспан. Баска калада, биринши танысувда эркек пен ялгыз кетуувди аькис коьрмей-сизбе?

– Юринъиз! Сен билесинъ мен суьвретши экенимди. Сага бирший болмас. Мага сол зат керек!

– Йок! Эсикте неге турасыз? Киринъиз, – деди Гуьлбийке, оьзи артка тайып.

Айдар кирип, номердинъ ишин карады. Ишинде бир орындык, стоъл, касында олтыргыш, тумбочка уьстинде телевизор бар эди. Стоълде ак шынълы шайник, графин мен сув, стаканлар, конфетлер мен тепшек, касында газеталар ман журналлар турган эдилер.

Гуьлбийке газеталар ман журналларды бир топка йыйып, шетке йылыстырды. Йылытатаган батареиден йылув келсин деп, терезе яювлар терезе туьпке коьтерилген эдилер.

— Номердинъ иши йылы. Мен тонымды шешейим? — деп сорады Айдар.

— Аьше. Аьруьв болып орынласынъыз.

Айдар боьркин, моры дублёнкасын шешип созды. Гуьлбийке соларды муьйисте турган илгишке илди. Айдар суьйтип этилгенин яратып, эки коьзин юмды.

— Олтырынъыз, мен де коьп болмай келгенмен. Йолдан эсимди йыялмай турыман, — деп озининъ уьстине коьрсетти. Онынъ уьстинде театрда кийген ак кофта ман узын кара белдеме эди, тек аякларында этиклер уьй шарыкларга авыстырылган эдилер.

Номердеги бир олтыргышты йылыстырып, Айдар олтырды. Гуьлбийке орындык баска тирелип, турагалып калды.

— Гуьлбийке, сен де олтыр, — деп Айдар орындыкка коьрсетти.

— Мен автобуста сав йол олтырып келгенмен.

— Олтыр. Деп соьйлемеге мага аькис, — деп каныгып айтты Айдар.

Гуьлбийке орындыктынъ шетине олтырып, уялып кунысып:

— Йолда тонъдым. Автобустынъ иши бек сувык эди, — деди.

— Мен сол зат уьшин ишти йылытатаган затты аькелгенмен, — деп ол пакетиннен коньяк пан шоколадты шыгарды.

— Йок, йок! Мен ишпейтаганман. Бирший де керекпес, — деп кыз да турды.

Айдар сисе мен шоколадты стоьлге салып, кызды орнына олтыртты. Оннан сонъ салган затларына коьрсетип, кызга соравлы ымлады. Кыз да унамайтаганын билдирип, басы ман шайкады.

— Сен мен кызлар ман суьйтип танысаман деп, ойлай боларсынъ. Мен кызтеке тувылман, менде сондай усталыгым йок, — деп куьлемсиреди Айдар.

– Мен де сиз сондай тувылсыз деп, ойлайман. Ама кызларды сиз кыздырып билесиз. Эне мен бугуьн эсимди йыялмай юремен. Мен айтканларынъызды ойланып тураман. Сиздей зегенли аьдемлер сондай бола боларлар?

– Йок. Мен айтканымды ойланып шыгарган йокпан. Мен уьшинлей де коьп йыл артта сени коьргенмен. Мескуьвде трамвай туракта. Трамвайдынъ терезесинде. Сен мага карайтаган эдинъ, а мен сага. Мен бир коьрген затларымды мутпайтаганман. Боьген де, коьрип, янынъа тийгенин мутып болмайтаган.

– Тагы да баягы соьз... Экинши кере денъызде коьргенсиз. Эм баягыша эректен, соьйлеген йоксыз... – деп кыз куьлип, басын тоьменлетип шайкады.

– Аьше. Экинши кере денъызде, теплоходта. Мен сонда барда олтырган эдим, а сен бардынъ эсигинде коьринип, бардынъ ишин карап турдынъ. Сенинъ уьстинъде ак шыба эди. Мен сени биялалар ишинде коьргенмен. Сонда бардынъ иргелери биялалар ман куьпленген эдилер. Артка бурылып караганда – сен йок болдынъ. Сонъ мен сени изледим, табаялмадым.

– Барда, боьген де, биялада, не зат та коьринмеге болаяк? Ол сол коьрген кызынъыз менмен деп, сиз аьли ойланасыз.

– Йок. Уьшинлей де, ол сен эдинъ! Экинши куьн теплоход бир ягада токталганда, сен сонда туьскенинъди коьрдим. Теплоход ягадан кеткенде, мен карап калдым.

– Тувра кино, эртеги! Мен теплоходка яшавымда минген йокпан... Сиз мени берли кызга санаманъыз! – деп завкланды кыз.

– Мен алдамайман.

– Кайтесиз сосы сиз! Мен алдайманма, аьше?! – деп кыз, уьндемей олтырдылар. Гуьлбике араларында болган аьлден тайдыраяк уьшин: – Мен аятуьйдеги куьлыкшыдан шай аькелейим, – деп турып, шайникти алып, номерден шыгып кетти.

Гуьлбийке шыкканда, Айдар сиседи ашып, стаканларга коньяк куйып, шоколадты кишкей кесеклерге боьлди. «Не аьлеметти? Мен анав кыз ол экенине шекленмеймен. Мен онынъ портретининъ эскизлерин ясаган эдим де, неге сакламай, соларды йьрттым? Мине коьрсетпеге болаяк эди. Аьше, кайтип болады? Бу ол экенине мен шекленмеймен. Яде акылыма суьйтип коьрингенме?» – деген соравлар ман оьзин кыйнады. «Кенем де мен оны яратаман. Эште, ол меним бактым. Ога ярамага керек», – деп кайтип оьзин юргистеегин ойлады. Алдын

кызларга не зат ярайтаганын эске алды. Ама керекли соьзлер табаялмай: «Не болса, сол болсын», — деди оьзи-оьзине. Ғуьлбийке шайник пен кайтып, стаканларга куйылган коньякты коьрип тутты:

— Мен айттым да ишпеегимди! — деди.

— Ишпеге керек. Баска стаканлар йок, мунавларды, — деп коньяк куйылган стаканды коьрсетип, — босатпага керек.

— Мен ишкиди суьймеймен. Мен сизге енъил кылыклы аьдем болып коьрингенменме? Янғы таныскан ман мен кайтип ишеекпен?

Айдар йогардан карап, тутпага болаягын коьрсетип:

— Мен де сен ойлангандай тувылман! — деп катырып соьйледи.

— Мен бир зат та айтпадым, — деп Ғуьлбийке сескенип, сорапты карады.

— Ал, Ғуьлбийке! — деди, соьйлегени юретаганын коьрип, буйырык бергендей. — Мен бизим йолыгысканымыз уьшин, бизим танысув уьшин! Коьтер! — деди.

— Неге деп каныгатаганынъызды билмеймен? — деп оькинишли давазы ман кыз стаканды коьтерип ишти. — Тонъанман. Белки, йылытар? Булай колым бу затка тиймес эди, — деди.

Ишкеннен сонъ уьндемей турдылар. Сонъ аннан-муннан соьйлестилер. Ол сорапты берип, яваптарын тынълады. Ғуьлбийке колхозда профкомнынъ етекшиси болып куллык эткенин. Онынъ кардашы бар, ол соны ман бир уьйде туратаганын. Сеитовкадан коьшкенде, ога айырым квартира берек болганларда, ол ялгыз яшамага унамаганын. Онынъ савлай яшав-турмысы колхоз бан байлы. Ол куллыгын суьйип эткен. Миллет оьзгерислер басланганда, ол ямагатшылык куьпке косылып, халк ымтылуларда алдышылардынъ бириси болып юргенин.

Баьри йыйынларда, форумларда, конференцияларда белсинли катнасканын. Байга баргансынъма деп, Айдар сораганда, Ғуьлбийке давазын тоьменлетип:

— Баргандай сана, менде байым болган, — деп Ғуьлбийке оннынъ коьзлерине уялшанъ карап, соьзин Айдарга коьширип, — Сага доьрт балады карамага енъил болмас? — деп Ғуьлбийке юрегинде калган Алимединъ соьзин йоьплеп, сорады.

Айдар куьлемсиреп:

— Ол пишем ойланып шыгарган. Бизде доьрт бала тувыл. Менде бир улым бар, ол мектепте окыйды, — деди.

– Аьше, неге суьйтип айткан? Мен сага коьз салмайым деппе экен? Мен онсыз да аьели болган эркеклер мен айкаспага унамайман. Олардан эрек тураман, – деп ойлы болды.

– Менде уьшинлей де доьрт бала болган болса да, мен онадан айырылаякпан. Ол сонынъ уьшин берлисийтаганы. Сезеди, – деп артык соьйлегенин анълап, Айдар авызын аясы ман япты.

Гуьлбийке соны коьрип, куьлемсиреп:

– Неге айырылмага керек? Сиз бирге аьруув коьринесиз, – деди.

– Мен оны суьймеймен! – деп Айдар биринши кере яшавында пишеси акында суьйтип айтты.

– Алдын да суьйген йоксызба?

– Уьйленетаганда баскаша эди. Ол да аьруув болып коьринди. Ама яшав коьтере затты да орнына салады.

– Эндиги яратпайсыз? – деди анълавлы шырайы ман Гуьлбийке.

– Аьше. Мен ога аьелге акша аькелетаган савыт болганман!

– Сен аьелдинъ атасы. Аьелди эркек карайтаган. Ол дурыс эте болар?

– Мен ша? Мен энди де яшагым келеди. Ога тек дача, муьлк, кийим керек. Акылында куры сол. А менде баска коьнбил. Меним акылымда яратувшылык. Мен ярасыклык излеймен. Яркын зат ислеек уьшин суьвретши эркли болмага керек.

Гуьлбийке ойланып, карамын баска якка бурып:

– Сен баска аьдем мен колай болар деп, ойлайсынъма? Аьел – ол наьсип. Шыдап та билмеге керек. Ялгызлык излегенинъ – ол авырлык. Мине мен ялгызбан. Кыйын болады. Бир ийги ерин коьрмеймен, – деди давазын тоьменлетип.

– Эндиги сен ялгыз болмассынъ! – деди йигерленип Айдар.

Гуьлбийке онынъ айтканын анъламагандай:

– Мен онсыз да ялгыз тувылман. Кардашымды, онынъ балаларын суьемен. Биз бир аьел болып яшаймыз. Меним ялгызлыгым сондай, – деди.

– Мен обзинънинъ ялгыз туратаганынъ акында. Мен сени дайым саклаганман!

– Мени тувыл. Мендейди болар? Тек сен мени коьтере де билмейсинъ? Оннан баска, сен ойнап соьйлейтаганга усайсынъ, суьйтип айтсанъ.

– Сен ийнангандай, не зат этейим? Мен юрегимдегин айтаман, – деди обкинишли болып Айдар.

— Юрегиндегин билген аьдемге айтатаганлар. Сен мени оьпкелетпе, тилеймен.

— Кешир мени. Мен сага уьшинлей де ашык сезим мен карайман.

— Баягы соьзге кайтамыз. Сен мени биринши кере коьрип, ашыклык сезими акында айтасынъ.

— Аьше, мен сондайман. Мен сени эрте таныйман. Сени мен коьрисеегимди мен билгенмен. Эм аьли коьрисип турымыз.

Гуьлбийке оны баскаша соьйлетпеге куьши йогын билип, авызын кымды. Айдар ога тагы да коньяк иширтеек болып, стаканды коьтерди. Гуьлбийке унамай, оьзине шай куйды. Айдар стаканыннан бираз увыртлап:

— Алдын мен коьп ишкенмен. Эндиги мени сондай этип ишпеге тартпайды. Сондай кызык йок. Тек мине мунавдай куьнъирт турмысым болганнан эсе, ишип те юрген болгай эдим, — деди.

— Йок, йок! Ишетаганларды мен суьймеймен. Бизим колхозда кайгадер аьдем аьлек болды, кайгадер зарарлык аьеллерине, балаларына тийдирдилер. Оьлдилер кайгадер. Ишкиди коьтере де айтпа! Оьзинънинъ яшавынъды неге яман деп санайсынъ? Аनावдай атынъ бар, пишень де коьримли, акыллы.

— Пишем акында бирший айтпа. Мен оьзим акында. Мен де кутсыз яшав. Ниетсиз! Неге солай болганын анъламайман? Не уьшин яшаганынъды билмей яшап болама?!

— Айдар, сен сондайсынъ деп, айтып болмас. Оьзинъ де аьруьвсинъ, халк та сени биледи. Аьдемде коьнъилсиз шагы болатаган. Сеннен де кетер, — деп тилегендей болып айтты Гуьлбийке.

— Билмеймен! Биршийге де таянып болмайман. Белки, сени мен расканымыз яшавымды туьрлендирер?

Гуьлбийке авыр куьрсинип, эринлерин кымып, сынавлы Айдарга карады. Ол да сенимли карам атып, олардынъ карамлары растылар. Кыз коьп шыдалмай куьлди:

— Эркеклер баьриси де бирдей болар? Сиз тек кыскаяклыды коьзысанъыз экен.

— Акылымда да йок эди, — деп тагы да сенимли коьзлерине карады.

Гуьлбийке куьлемсиреп:

— Айдар, сен белгили аьдемсинъ, сонынъ уьшин мен бираз сеннен тартынаман. Сенде, меним ойымша, сени яраткан кыскаяклылар аз тувыллар. Ол зат сага караганлай коьринеди. Экиншилей, сенинъ пишень сени бос куьнлемейди. Соьзине коьре, ол мага да куьнлеп баслаган. Неге десень, сен ога алал болмаягынъ сенинъ сыпатынънан белгили.

– Ол обзи-обзиннен берлисийди.

– Ол яркылдак кыскаяклы. Эгер ол биревди яратса, сен кайтеек экенсинь? – деп сынап сорады Гуьлбийке.

– Солай болса экен. Мен сол сабатлей айырылысар эдим.

– А соyle айырылыспага себеблер таппайсыньма? – деп завкланды Гуьлбийке.

– Себеплер терен ясырынгандар. Биремлеп шыгып турадылар. Биз бир-биримизге айлак та сувыганмыз.

– Сен сувыгансынь? Сол шак кетер эм сиз тагы да ярасып яшарсыз.

– Билмеймен, – деп Айдар бир зат акында кайтаралап соьйлегенлерин анылап токталды.

Бойтен де, ол кыз акыллы сораулар бергенине аьжейип этпей болмады. Уьндемедилер. Биразлай коридорда давыслар эситилдилер. Гуьлбийке кулак салып, тынышсызланды:

– Бу бизикилер... Олар мага кирмеге болаяктар. Олар бизди бирге коьрмеселер экен. Коьрселер, не зат ойланаяктар? – деп ол турып, аякларынынь ушларына акыртын басып, эсикке барды.

Айдар да турып, касына барды:

– Эсикти ашкышка киртле, – деди.

Гуьлбийке эсиктеги ашкышты акыртын бурып, киртледи. Давыслардынь саны обсти. Бойтен де, кыскаяклы давазлар зангырап эситилдилер. Гуьлбийке шыракты соьндирди. Бир-эки такыйкадан эсикке кактылар. Олар караньада бир ерде каттылар.

– Аьлемет, сол уйклап кеткеним? Ашпайды да? – деди эркек даваз.

– Сиз оны уянтыньыз. Биз емек, емис абкелгенмиз, биз бен олтырар эди. Сол китаптар уьшин куванышлы затларды коьрмей калды, – деди эсик артында кыскаяклы даваз.

Эсикке бек соктылар. Гуьлбийке орныннан тайяк болганда, караньада аркасы ман Айдарга тийди. Айдар ийинлериннен ыслап, коркпасын деп, кушаклады. Кыз уьндемеди, йылыспай орныннан катты.

– Кайда кеткен экен? – деп соьйледи баягы киси.

Коридордан аяк кийими мен такылдап согып юрген адымлар эситилдилер:

– Кала, мен согып карайым?! – деп яс кыскаяклы давазы шыгып, бармактар ман тез-тез согылып, – Гуьлбийке! – деп кышкырды.

Гуьлбийке айлак та коркып, Айдарга суьйкелип ябысты. Айдар ол калтыраганын сезип, ийнине сыйпап, энъкейип, бетин кыздынь басына тийгистти.

— Оны уянтпага керек! Биз той тойлап, оны кур калдыр-
маспыз! — деп кыскаяклы тагы да эсикке дубирдеди.

— Белки, ол бизге оьпкелеген? — деди баска кыскаяклы
даваз.

Гуьлбийке кушактан босанып, колы ман Айдардынъ
колын ыслап, тартып, орындык бетке аькетти. Олар олтыр-
дылар. Ол колын кыздынъ ийнине салып, кулагына акыртын
эринлери мен йыбырдап:

— Кайгырма, тыныш бол! — деди.

Гуьлбийке, коьп соьйлеме деп аньлатып, бармагын онынъ
эринлерине салды.

— Ол оьпкелемеге керек тувыл. Сол китапларга бараман
деп, оьзи айткан. Биз де бармага болаяк эдик. Бизим шуьшимиз
йок. Белки, ол кайтпаган болса ша? — деди басында соьйлей-
таган кыскаяклы.

— Кенем де туьз болмады. Китапларга эркекти йибермеге
керек эди. Олар завкланып, Гуьлбийке неге кыйналмага керек
эди? — деди яс кыскаяклы.

— Ол да барганы колхоздынъ акшасы онада эди. Яваплы
ол болган, — деди биринши.

Сонъ эсикке кагуды азлаттылар.

— Мен барып, конагуьйдинъ пишелериннен сорайым.
Йолда бирший болган болса да билмеймиз? — деди яс давазлы
кыскаяклы.

Ол йогалды, а калганлар хабарласып турып, окында
эсикке соктылар. Айдар ман Гуьлбийке каранъада олтырып
тынъладылар. Айдар, ювык олтырганыннан коьнъилленип,
кыздынъ манълайыннан оьпти. Гуьлбийке басын алып, кой
деп, бармагы ман яскалады.

Кеткен кыскаяклы кайтып:

— Ол уьйде. Бир неше сабат артта олардан исси шай алып
кеткен, — деди.

— Ол заманда аньлавлы. Ол уйклайды. Кеттик, кеттик, —
деди эсли давазлы кыскаяклы.

— Аштыма эсикти? — деп эректен эркек даваз сорады.

— Йок. Уйклайды. Уянталмаймыз, — деп яваплады баягы
даваз.

Коридорда тынык болды. Гуьлбийке Айдардынъ колын-
нан босанып:

— Сен келеятырганда, бирев де сени коьрмедиме? — деп
сорады.

— Билмеймен. Мен биревди де коьрмегенмен. Кайсы
номер экенин мен энди де куьндиз билгенмен.

— Эгер биревлери билсе, дурыс болмас, — деди кайгырып Гуьлбийке.

— Сен биревден коркасынъма? Сен байсыз деп анъладым?

— Байда тувыл куллык. Мен сени мен капалып турганман деселер, не зат ойланмага боляклар?

— Элбетте, соьзге калмага керек тувыл, — деди Айдар.

Олар алдынгынша эсиктинъ аргы ягында тынысканын карап, каранъада орындыкта олтырдылар. Бираз заман кеткенде, Айдар кыздынъ ювык олтырганына шыдаялмай, оны оьзине бурып, оьбеек болды. Кыз оьптирмеди:

— Керек тувыл! — деп.

— Мен сени оьпким келеди! — деп эрнин кыздынъ басына тийгисти.

— Мен сенинъ ашыгырынъ болмаспан, коьп сенме!

— Ашыгырда тувыл куллык, меним сага уьмитим уйкен! Мен буюьгунди оьмири саклап турганман. Сени яным излеген. Алла бизди растырган, — деп Айдар кайтип бу соьзлер ишиннен шыкканына оьзи ьнанмады.

Гуьлбийке ога сенимли карап:

— Эгер бу алдав болса, сен уста алдавшысынъ. Алдавшылар кыскаяклы ман тап биринше кере ашык эткендей соьйлейтаганлар. Сондай эркеклерде коьп кыскаяклылар болатаган, — деди.

— Сен баягыша мени кызтеке деп санайсынъ. Мен сондай тувыл!

— Кешир мени. Мен не зат ойланаягымды билмеймен. Сен оьзинънинъ яратувшылыгынъ акында соьйлетага.

— Мен янымды оьнершиликке береектинъ орнына коьп заманымды куьнделик затларга бердим. Мен зегенлигиме оьзим оьспеге амал бермедим. Сендейди мен эрте раскан болсам, сен мага коьнъил берип тураяк эдинъ. Яратувшылык от янып турмага керек. Сога суьюв себеп болады. Яратувшылык пан каьр шеккенде, янында уйкен сезим болмага керек. Сондай зат берилмесе, кыйын... — деп Айдар соравлы аьде токталды.

— Бу айткан затынъ уьшин болар? Мен сен айткан затты аз анълайман.

Айдар оьзиндикин соьйлей берди.

— Мен куьнделик затлардан таймага керекпен. Олар зегенлигимнинъ отын соьндиредилер. Мен оьзимше кийинеектинъ орнына, куьнделик затларга иерип, баскалардынъ кийимин кийдим. Яратувшылыктынъ оьзининъ йолы бар, а мен аьдемлер юрген орта йолга туьстим. Мен баскаланып

яшамага керек эдим, а мен алдым да биревлердинъ яшаганын уьлги этип, оьтирик яшав туьздим. Эндиги оькинемен. Сен меним турмысымда шанъдай занъырап, мени яратувшылык йолга шакырасынъ. Кобь заман кетпей, сол зат меним туьсимде коьринди. Туьсимде коьргенимнен мен сувьрет ясадым. Соны сага коьрсетсем экен. Юр, устаханага бараяк? Коьрерсинъ сол сувьретти.

— Айдар, сабырлан! Мен сен айтканды анъламайман. Мен сени мен бир якка да бараялмайман. Мен сени дурыс анълаган болсам, сен адаскан аьдемге усайсынъ. Сага дирек, демев керек. — деп Гуьлбийке, эркек соьйлегенди юрегине якын алып, айтты.

Айдар соьйлеген затлары кызга кыйын анъламлы экенин коьрип, оьзи-оьзин токтатты. Коридордан сеслер шыкпаганда, Гуьлбийке турып, шыракты якты. Уьстимдеги кийимлеримди авыстырмага керекпен деп, илгиштен йолак халатты алып, ванныйга кетти. Айдар турып, терезе яювды бираз ашып, бузлы терезеге карады. Тыстан эсетаган ел эситилди. Сол сес ога сувьк келтирди, ол бирден калтырап та кетти. Стоьлден коньяк куйып, стаканнан увьртлады. Ол оьзге кыз бан кайтип соьйлеегин билмеген эди, уьйине де кеткиси келмеди.

Гуьлбийке ванныйдан йолак халат пан шыкты:

— Айдар, мен янтайсам экен. Кайтип бир арыганман! — деп ол шашларыннан туьйрегишлерди шыгарып, шашын таркатты. Онынъ сувьитип эткени Айдарга ярады. Халат кийгени, шашын таркатканы. Тазалык ава, сабын ийиси номердинъ ишин бийледи.

— Соьле кеш. Мен мунав каранъа сувькта кете алма-спан, — деп ол тиленип карады.

— Сен анъла, мен ердеслеримнинъ касында яман коьрингим келмейди.

— Мен танъ атканлай кетермен. Бирев мени коьрмес, — деп тагы да тиледи.

Гуьлбийке бир зат айтпай, орын салып, уьстиндеги халатты шешпей, ювыркан астына кирди. Эм ирге бетке басы ман бурылып:

— Эртен бизикилер Ставрополь бет пен кетедилер, а мен автобус пан Минводка китаплар аькетеекпен. Вокзалда астрахан поездтинъ багажына контейнерге салмага керекпен. Ис коьп. Кайтип соны ялгыз этеегимди билмеймен. Сонынъ уьшин мага уйкламага керек, — деди.

— Туьсиндим. Мен сага орав этпеспен. Соьле шыракты соьндирип, олтыргышта олтырып мызгарман.

— Олтыргышта уйклап болама? Кыйыналаяксынъ да?

— Сен мени кувма. Арысам, касынъа кийим мен янтаарман. Мен сага тиймеспен. Союз беремен!

Гуьлбийке бирший айтпай, ирге бетке йылысып, ювырканга оранды. Эм Айдар шырақты соьндирип, калдырылган орыннынъ ерине кийими мен янтайды. Кыздынъ ювыклыгы, онынъ тыныс алувы коьзлерин юмдырмады. Гуьлбийкединъ байга «баргандай сана» дегени не зат экен деп, ойлады. Букыжлар ман ювыкласпага енъил болса да, каныкпады, карсы, сондай аьлге калганына разы болып, онынъ уйклаганына кулак салып ятты. Тыстан елдинъ улып эскени ойларын бузып турды. Сувыкты да, аязды да акылында сезип, ойларына кайтты. Касындагы кызды ойлап, оны озине бек ювыктай коьрип, рахатлыкка коьмилди. «Калай аьруьв болды бу йолыгыс. Номерде калганым да калай ийги. Мен онынъ касындаман. Сондай якын, сондай наьзик!» — деп билдирмеге коркып, шашларына эринлерин тийгистип ятты. Танъ белгиси коьрингешей ятты. Танъ атканын конъысы номердеги радиодан гимн эситилгенде билди. Элбетте, уйкысы канмаган эди. Берилген соьзине берк болмага керегин анълап, конагуьйден эрте кетеек уьшин, ол турды. Орындыктынъ шетинде олтырды. Гуьлбийкеди кайтип уянтаягын ойлады. Сол вакытта Гуьлбийке басын бурып:

— Заман келдиме? — деп акырын сорады.

— Аьше, мага кетпеге керек. Мен уйге барып кайтарман. Мен сени мен автобуста барайым.

— Айдар, кыйналма. Мен озим истинъ сонъына шыгарман.

— Йок, йок. Мага кыйын болмас. Мен сени озгармага керекпен. Ол зат мага керек! — деп Айдар турып шырақты якты. Уьстин кагып, суьртинди. Гуьлбийке, соьз тапага кыйналып, уьндемей калды. — Автобус каерден кетеек? — деп катырып сорады.

— Сатув этетаган базадынъ китап складыннан.

— Не заманда?

— Мен тогызга келермен деп, соьйлестик, — деди Гуьлбийке.

— Мен де тогызга келермен. Сен ят, тыншай, — деп ол энъкейип, кыздынъ самайына эринлерин тийгистип, кыздынъ кызувын сезип, бираз тургыстып алды. Гуьлбийке ойлап, оны озиннен ийтеди, Айдар басын коьтерип: — Мен кетейим! — деди.

Сыякта энди де каранъа эди. Ел токтамай эсе берди. Симсик кар бетти ашытты. Ол тоннынъ ягасын коьтерип, эскен елден бетин ясырып, тротуар ман барды. Устаханага еткенде,

савлай кагазлады. Устаханады ашып кирип, аятта боёркин, тонын шешип, меканнын иши йылы экенине куванып, шыракты ягып адалады. Диванда уьстине пальто явып, басына явлык байлап, пишеси ятыр эди. Пишесинде ашкыш барын ол муткан эди. Пишеси ога куыгъиртленген шырай ман сувук карады. «Туьнегуьн мен Гуьлбийке мен мунда келмегеним калай аьруьв болды», — деген ой акылында яркылдап кетти. Ол уьндемей адымлап, креслога олтырды. Кыскаяклы бирден турагалып, тез этиклерин кийди, сонъ юмаракланган пальтосын уьстине кийип, онынъ юмарагын йок этеек болып, сыйпады.

— Барган ериньде калган болсанъ! — деп баркылдап, пальтосынынъ туьймелерин туьймеледи, аятка шыгып, кайтып, — Коьрерсинъ, Карамов! Эгер мен сени каргасам, онъмассынъ! Оькинерсинъ! — деп йылап, кол явлыгын кисесиннен шыгарып, коьзлер астында суьртти. Айдар олтырып, бирший де коьрмегендей алыска карап турды. — Коьрерсинъ, Карамов! Меним каргысым ететаган! — деп кайтарды. Сонъ тыска шыгып, тагы да устаханага кайтты: — Сен ойлама меним коьзясларым булай кетер деп! Мен сага бармас эдим, бала да таппас эдим — мен сенинъ соьзлеринъе ийнандым! Сен мени алдадынъ, савлай яшавымды аьлеклединъ! Мен оьзиме бай таппаспан деп, ойлайсынъма? Янъылыс этесинъ! Алла сени кеширмес! Сен тек оьзинънинъ басынъ акында ойланасынъ. Алла сени язалар! Мине коьрерсинъ! — деп колындагы явлыгы ман булгалаклап, тагы да эсик бетке атылып, болган куьши мен артыннан эсикти кагып, шыгып кетти.

Айдар янтайды. Пишесининъ айтканын кулагына аспады. Онынъ савлай ойлары Гуьлбийке акында эдилер. Ол кайтип оны озгараягын ойлап ятты. Бирден онынъ коьзлери иргеге илинген суьврете токталдылар. «Бу, соьзсиз де, ол! Гуьлбийке!» — деп ол суьвреттеги коьк туман ишиннен баратаган аякларга карады. Бирший коьринмесе де, ол туманнынъ ишинде кыздынъ кевдесин сизди. «Мунав суьвретти ясамага мага йогардан буйырылган. Алдын, эрте, мунавын суьвретлейтаган вакуьттан бери оны ман коьрисеегимди мага Йогардан билдирилген», — деп ойлап, оьзи суьйтип ойланганына сейир этти. «Йогардан билдирилген» деген соьзлер коьп кере кулагында шалындылар. Ол сабатке карады. Автобус кетеекке бир сабат калганын коьрип, арыганына, тыншаймаганына карамай, устаханадан шавып шыкты.

* * *

Автобус акырын барды. Кар айланып, ройланып турганы ушин, алдыда йол коьринмеди. Эртенги ярык болса да, карсы юретаган савлай машинлердинъ шыраклары янатаган эдилер. Автобусты йылытатаган пеши ислесе де, йылы аз келип, ишиннен сувыгы кетпеди. Олар бир олтырада бир-бирине ювыкласып олтырган эдилер. Айдар онынъ бетиннен коьзлерин алмады. Гуьлбийке окында ога бурылып, юмсак карамы ман яваплады. Авыр йол ушин автобус узынлыгы юз шакырым болган ерди уш сабат кедер юрди. Вокзалда Гуьлбийке савлай юрагатлыгын коьрсетти. Бир боьлмединъ терезесиннен баскага кагытлар ман шавып, буршав этилгенде, юк боьлигининъ етекшисине де кирип, ялбарып, контейнер тилеп, китапларды автобустан шыгартып, сонда тиетти. Тек аксамда бу аьрекетли ис битти. Олар автобусты артка йибергеннен сонъ, оьзлери йолавшылар олтыратаган зал бетке бардылар. Вокзалдынъ кассасында астрахан поездине билетлер тек келеек кешеге калган эдилер. Кассалардынъ касында амалсыз айланып, сонъалыкка билетлерди келеек кешеге алдылар.

Карангда конмага вокзалдан бек эрек болмаган ерде орынласкан конагуьйге бардылар. Аьдетинше, конагуьйлерде орын таппага кыйын эди. Айдар номер сораганда, бос ер йок эди. Айдар сол затка аьзир эди эм, оьзи ойланганша, йылы ерден кетпей, фойеде калмага токтасты. Олар тагы да оьзлериндей конмага ер таппаганлар ман регистратурадынъ алдында турган креслоларда мызгап олтырдылар.

Туьн ортасында регистратурадынъ ишинде олтырган исши кыскаяклы, Айдар коьзлерин ашканда, ымлап, оьзине шакырды. Айдар барды. Уйклагысы келип, бети кызарган исши Айдарга анълавлы карап:

– Пишеньме? – деп Гуьлбийке олтырган бетке коьрсетти.

– Аьше, – деди Айдар.

– Мен билемен кайдай пише экенин, – деп кыскаяклы алтын тислерин коьрсетип, – бизде орындыклар бар. Биреви эркек номерде, биреви кыскаяклы номерде. Алаяксынъма? – деп юмаклы куьлемсиреди.

Амал йок, ялгыз номер болмаса, орындыкларда мине деп фойеде олтырганнан колай эди. Разы экенин билдирип, ол кисесиннен паспорт пан портмане бокшасын шыгарып, акшады алайым дегенде, кыскаяклы коьтерилип, портманедеги

топласкан акшасына бек куванышлы йылмайганын коьргенде, сол сабат туьз англап, тутас йьрма бес маьнетти паспорттынъ арасына кыстырып, созып:

– Артыгын калдыраман сизге, савлай беремен, – деди.

– Бу бек коьп! Бир юма тураяктай? – деди коркынышлы даваз бан кыскаяклы.

– Яз уьш куьн деп. Артыгы калсын, – деди Айдар.

Кыскаяклы паспортты ашып, разылыгын билдирип, басын ийзеди. Сонъ фойеде олтырган аьдемлерге сак карап:

– Сага ялгыз номер? Тек сонда орындык бирев. Ога кыскаяклы турган номерде орындык язайым. Бизде конагуьйде келетен аьдемлерге турып болмайды. Бирев коьрсе, соьз тийеек, – деп соравлы карады.

– Мен полда да ятарман, – деп куьлемсиреди Айдар.

– Ол сенинъ ишинъ. Оматака атпага боласынъ! – деп ойнаклы яваплады исши кыскаяклы.

– Элбетте, – деди ол суьйинип.

Айдар, Гуьлбийке бир орында ятпага унамас деп коркып, ога орындык уьшин тоьлегенин айтпады. Олар бир орындык турган номерге кирип, шырак ягып, орынластылар. Номер оьлшеми мен туьнегуьнги конагуьйдегиндей эди. Тек мунда кирген еринде уьйкен бияла илинген эди. Шешинип, олар экевлери де кезуьв-кезуьв биялага карандылар. Гуьлбийке каранганда, Айдар артыннан янасып, оны ман бирге карады. Экевлерининъ де суьлдерлери оларга куьлдилер. Олар арып юргенлериннен, уйкамай авыр болганларынан босандылар, енъиллендилер.

– Администратор кыскаяклы сени таныйым? Номерлер йок деп, акылымызды кемирген эди. Конагуьйден бирев шыгып коьрмедим. Туьн ортасында ма сага! – деп Гуьлбийке завкланды.

– Биз аруьв аьдемлер! Бизге Йогардан якласадылар, – деп Айдар кызды касындагы олтыргышка олтыртып, бетин оьз ягына бурып, онынъ эринлерине оьпти. Гуьлбийке сол затты сакламаган эди эм онынъ колларыннан босанып турды. Айдар тынысын катырып, сукланып ога карап, колларыннан ыслап олтырган ерине олтыртты. Оьзи де сол ерде турган баска олтыргышка олтырып, кушаклап, биялага карады. Кыз да карады. Бияладынъ ишинде суьлдерлерининъ карамлары оларга карадылар. – Караш, – деп Айдар бармагы ман суьлдерлерине коьрсетип, – анда шынты менмен. Сен де сонда шынтысынъ, – деди.

– Мен сен айтканды англамай турыман?

— Мундагы сен англамайсынъ, а сондагы сен англайсынъ, — деп Айдар озынинъ бармакларын биялага тийгистти, бияладагы суълдери де ога бармакларын тийгистти.

— Сенинъ бармагынъ туьгилди суълдердинъ бармагы ман? — деп Гуьлбийке куьлди.

— Куьлме. Туьгилди болмайтаган, арамызда дуьня бар, — деп ол бияладан бармакларын алды. — Анда шынты. Мундагы биз суьлдерлер. Аьлекленген суьлдерлер! Анда таза сезимлер, бийик сезимлер! Бизим акылымыз да, янымыз да тап биялададай. Янымызда бизде баьри зат та таза, ярасык. Биз сол янымызга карсы шыгып, яшавымызды аьлеклеймиз, — деп Айдар соравлы карады. Гуьлбийке, айтылганды туьсине алмай, кыйык коьзлерининъ соравлы карамын Айдардынъ коьзлерине бурды. Айдар да ога карап: — Анда сенинъ юзинъ де баска. Коьзлеринънен озынъе шакырган нур тоьгиледи, — деп ол кыздынъ бетин сыйпады.

— Мага сондай ойлар бир де келмегенлер, — деп кыз бетин онынъ коьзлерине бурып, — деп меним коьзлеримнен нур шыкпайым? — деп сорады. Айдар эринлери мен эринлерин тавып оьпти. — Аьлемет! — деп Гуьлбийке оьпкенине разы болып, тагы да сукланьшылы коьзлерине карады.

— Сенинъ коьзлеринъ юлдызлардай янады!

— Айдар, сен ерге туьс. Сенинъ соьйлегенинъ мени белгисиз алыска аькетеди.

— Бизим янларымыз сол белгисиз алыста.

— Йок! Мага бек кыйын деп соьйлемеге, — деп кыз турды эм бираз эрек тайып, тешкеруьвли ога карады.

— Билемен, — деп Айдар тагы да кызды тартып бияла алдына аькелди. Онынъ бетин биялага каратып, оьзи де карап: — Соьйле! — деди.

— Сен озынъ биршийди туьсинмеге шалысасынъ эм мени де сонда шакырасынъ. А мен булай аьдеммен, колхозшы кыскажаклыман. Мен сен коьрген дуьняды сезбеймен. Мен сонда адаспага болаякпан, — деп кыз биялага коьрсетти. — Сен озынъ ойланып шыгарып, сол затты акылынъда ясагансынъ. Эм сога ийнанасынъ. Суьйтип болмайтаган. Сен мени айтканынъ ман коркыстпа! — деди.

Айдар агарып барган шашларын сыйпап, басын шайкады:

— Коркпа! Мен оьзге суьйтип этпеспен, — деп.

— Сол дуьрыс болар, — деп Гуьлбийке барып, дорбасыннан туьнегуьнги коньяк сиседи шыгарды. — Мен мунавын номерде калдыраяк болган эдим, аман да керегип олтырар деп, алдым. Мине, керекти, — деп сисеге коьрсетти.

— Эндигиси сен ише алмайман деме, — деп Айдар куванып, стоьлдеги стаканларды алып, ишимликти куйды.

— Айдар, сен мени кешир! Сага сол кадер аьрекет келтирдим. Кыйнадым. Мен сага бек муьсиревлимен! Сенсиз куллыгымды битирмеге енъил болмас эди, — деп ол разылыгын билдирип, стаканды коьтерди.

— А мен сенинь уьшин бу тостакайды коьтерейим! Сен оьзинь йигитсинь! Эринмей, бу исти халкка этесинь. Мен оьзим сени мен бирге экенимге кайтип бир куванаман! — деп Айдар стаканы ман кыздынъ стаканына согыстырып, бир алкым ман коньякты увьртлады. Гуьлбийке акыртын ишти, стакандагын таьвескенде, тынысы битип, ярдам излегендей эркекке карады.

— Сен бир зат кап. Увтатыгы кетер, — деди Айдар.

— Билгинь келсе, мен алдын бир де коньяк ишпегенмен. Аракы увьртлап караганман. Аман да экеви де увтатык. Неге соны суьйтип сиз суьесиз? Анъламайман.

— Мен де мектепте окыганда суьйтип ойлаганман. Неге аьдемлер таьтли ситроды ишпейдилер деп, сейир этетаган эдим, — деп Айдар айтканын комлап, — ол билесиньме неге? Биз таза эдик. Эндиги кирленгенмиз, баскамыз, — деди.

— Сага тилегим бар: сен мени иш деп, кыстамасань экен. Ишкисиз де мен сени яратаман.

— Солма? — деп Айдар куванды. — Сен е. Басынь айланмага болаяк, — деди.

Гуьлбийке оьзи мен пыслак, юмыртка, май ягылган бутербродлар алган эди. Олар соны бейиллери ашылып едилер. Айдар кабынып, кисесиннен сигарет шыгарды. Гуьлбийке онынъ колындагы сигаретти коьрип:

— Сен туьгин ишесиньме? Туьнегуьн сени туьгин ишип коьрмедим де? — деди.

— Туьнегуьн номерден шыгып болмады да. А соьле коридорга шыгып ишейим, — деди Айдар.

— Иш мунда. Бизде эркеклер кабинетте ишедилер, кардашым да уьйде ишеди.

— Йок. Мен уьйде де, устаханада да ишпеймен. Тыска шыгаман, — деп Айдар барып, эсикти кынъырайтып, сигаретти тутандырды. Гуьлбийке дорбасыннан халатты, сабынсалгыш пан сабынды, тис тазалайтаган паста ман цёткады шыгарып, ваннийга кетти. Айдар туьгин ишип, сигаретин коридордагы кир йыйылатаган кутыкта соьндирип, номерге кирип, бияла алдында олтырды. Суьлдерине карады. Колы ман куьмис туьс болып агаратаган пашшларын сыйпап, бармаклары ман кара мыйыкларын

тузетип, бармагы ман туз бурнына тийип кулемсиреди. «Ол мени яратаман деди!» деп озы-озине коз кысты.

— Мен де оны, — деп эситтирип, турып, барып терезеге карады. Терезе артында тереклердинъ бутаклары елден шайкалдылар, оларды алыстагы баганалардагы шыраklar ярыкландырган эдилер, бек юыкта турган баганадынъ ярыгында кар борайтаганы коьринди. «Мен билгенменме мени мен деп болаягын? Бу йолгыс савлай яшавыма тийисли!» — деп мактанды. Сонъ ол баягы биялага кайтып, наьсипли аьдем кайдай болатаганын суьлдердеги шырайына карады. Бир янъылык коьрмей, тагы да бек терен билеек болып, колын коькирегининъ сол бетине салып тынълады. Бирший сезбеди.

Гуьлбийке ванныдан ювынып, кызарып, халат кийип шыкты:

— Мунда исси сув да бар. Туьнегуьнги конагуьйде исси сув йок эди, — деп ол орындык шетине олтырып, шыганаclarын тизлерине тийгистип, иегин аяларына салып, сенимли Айдарга карап, шушли болып соьйледи. — Мен яшавымда конагуьйде экинши кере токталаман: туьнегуьн мен буьгуьн. Менде уьйден шыгып, кыдырган амаллар болганлар, сол заманда общежитиелерде, кардашларда конатаган эдим. Бирерлерде вокзалларда, автостанцияларда олтыргышларда олтырып шыкканман. Конагуьйлерде орын болмайтаганын билип, касына да юымаганман. Энь узак ер барганым Саратов болган, сонда биз экскурсияга барган эдик. Савлайымыз исшилердинъ общежитиесинде кондык.

Астраханьге барсам, кардашларымыздынъ уьйлеринде токталдык.

— Вокзалда, автостанцияда конув авыр. Йигерленип, конагуьйден орын излемеге керек. Мен билистен, табылатаган орын, — деп Айдар токталды.

— Арыган болсанъ, ят, — деп Гуьлбийке орынга коьрсетти.

— А сен? Сен де арыгансынъ да?

— Мен соьле орын салайым, — деп Гуьлбийке орын салып баслады.

Айдар ювынаяк болып, ванныйга кетти. Кайтканда, Гуьлбийке ак яов куьпленген ювырканды яйып, эки ястыкты бир-бириннен эрек салып, тузетип, терезе бетке тайып, саьспеклеп тоьмен карады. Айдар да саьспеклеп:

— Сен озынъ ятпайсынъма? — деди.

— Мен ятарман. Басында сен ят. Тек сага тилегим бар: сен мага канькпа, — деп ол тиленди.

Айдар шешинип ятты. Гуьлбийке ятаяктан алдын стоьлди йыйыстырып, шиберек пен суьртип, тагы да ванныйга

кирип, шиберекти ювып, кайтып, батарейге илип, шырақты соьндирди. Халатын шешип, ишки коьйлекте калып, ятты. Айдар, Гуьлбийкединъ йылы кевдеси тийгенде, шыдаялмай кушагына алды...

Олар бирге бир заманда коьзлерин юмдылар. Сонъ бирге куьндиз уяндылар. Айдар уянып, бузлаган терезеге карады. Терезединъ аргы ягы ярык эди, бузлаган сисединъ ишиннен бутаклы терек коьринди. Алыстан машинлердинъ ызыгылыскан сеслери эситилдилер. Тыска ойлары тартылдылар, сондагы сувык сезилди. Ол буюгуьнги аьлине кайтты, карамы касында яткан Гуьлбийкединъ шашларына тигилди. Сонъ басын коьтерип, караборан бетине карап, самайына оьпти. Онынъ пушык кирпичклери шалт-шалт кагылып, кыйык коьзлери ога карады. Ол тынышсызланган даваз бан:

– Бизге номерди босатпага керек болар? – деп сорады.

– Йок. Номер бизге уш куьнге язылган. Сенинъ поездинъ бу кеше. Сен кетсенъ, мен де конмага керекпен де, вокзалда мен туралмаспан да. Сен буюгуьн кетпесенъ ша? Калтагы?

– Мен оны эте алмайман. Меникилер анда аье-куье болган боларлар. Мен касымыздагы Астраханьге барсам да, кайтпага шалысаман. Бизде тутнактан шыкканлар яшайтаганы уьшин бир яман затлар болатанган. Кайгадер кызларды оьлтиргенлер. Бойтен де, мен буюгуьн уйде болмага керек эдим. Кардашым не ойланар, не ойланмас?

– Ол аньлавлы. Биз ша? Бизде тез арадан йолыкпага амал табыларма экен?

– Мага кайтув керек. Сага да. Уьйинъдеги ызаланар.

– Сен билимшидей айтасынъ. Мен уйге кайткым келмейди!

– Кайтпага керек. Мен сенинъ бузылган яшавынъа себеп болгым келмейди. Сенинъ пишенъ мени шуьшлеек. Мага сол зат керек тувыл!

– Не зат суьйсе, соны ойлансын. Биз бирге болаякпыз.

– Йок, Айдар. Эгер сен оьзинънинъ аьелинъ мен яшагынъ келмесе, сен оьзинъе баска косак табарсынъ. Тек мени тувыл! Мен сондай берк тувылман. Мен шыдаялмаспан. Сенинъ аьелинъ бузылганга мен шуьшли болганымды коьтере алмаспан. Онынъ каргысы мага керегим?! – деди Гуьлбийке басын коьтерип.

– Онынъ каргысыннан сен коркпа! Сол затка мен шуьшлимен. Эм мен сени коршаларман. Биз баска якка яшамага кетермиз.

– Кайтип кетеексинь, эгер сен оз басынъа ие болманъ?! – деп Гуьлбийке арттырганын анълап, юмсак даваз бан айтты. – Белки, биз энди де расармыз. Белки, сен Астраханьге келерсинь? Белки, мен бу бетлерге келермен?

Айдар хаьтери калып:

– Мен иемен! Мен оззимнинъ басыма иемен! – деди.

– Айдар, йок! Тек куллык сонда да тувыл. Туврасы – ол мен сага тенъ тувылман. Мен сеннен сескенемен, – деп ойлы болды Гуьлбийке.

– Биз тенъмиз. Сен меникисинъ. Мен сенинъ ягынъ бо-
лаякпан! Меним куьшим етеек!

– Менде куьш йок. Сен сондай туьрли аьдемсинъ. Мен сени мен ювыкласканым – сага керек деп, сага карсы шыгайл-
мадым. Эндиги менде шуьшим бар деп коьремен. Мен сендир-
гендей болды, – деди озкинишли давазы ман Гуьлбийке.

– Сен суйтип болганга озкинесинъме? – деп озкеле-
генсиди Айдар.

– Элбетте, мен куьналимен. Бизде болган зат – ол юбаныш.

– Мен юбаныш деп саймайман. Мен сени эрте де, аьли де меникисинъ деп коьремен.

– Сен баягы биревлердинъ соьзлери мен соьйлейсинъ. Бу соьзлер сеники болса да, мен сага косылаялмайман. Сенинъ яратувшылык яшавынъ бар. Бобтен де, сен кала яшавшысы-
сынъ, а мен авылда озскенмен эм аьли сонда яшайман. Мага авыл аьдемлери якын. Мен байга барсам, тек авыл аьдемине бараякпан, мен олардынъ яманын да, яхшысын да анълаякпан. А сизде, кала яшавшыларда, мага баьри зат та ят, анъламсыз. Сиз оззинъиздинъ ким экенининъизди де билмейсиз. Бу ят ерде, бу сувыкта яшаганнан эсе, тувган авылынъда каьрип болып турганынъ колай!

Айдар Гуьлбийкединъ деп соьйлегенин эситкенде, ол айтканды кулагына асып, онынъ ойлары туврашылша айтыл-
ганына сукланып:

– Мен каьриппен, мен калада яшайман, – деп куьлемси-
реп, карсы шыгалмай, – сен тувра эсли аьдемдей соьйлейсинъ!
Хаьтеринъди калдыргынъ келмейди: сен неше ясындасынъ?
– деп сорады.

– Хаьтерим калмайды. Дурыс сорав. Мен отыз бир ясын-
даман. Сен ша?

– Мен кырк экидемен. Уьйкен болсам да, сага келген ойлар мага келмеген эди. «Мен оззимнинъ ким экенимди де билмеймен» деген дурыс соьз.

— Мен сондай бир аьлемет зат айпаганман. Менде булай ойлар, — деп Гуьлбийке ийинлери мен кагып, туьсиндирмеге каьрледи. — Сен мага эркектей ярайсынъ, а мен сага келиспеймен. Сенде яратувшылык яшав, сен интеллектуалсынъ, а мен булай... авыл кызбан.

— Керек болса, сени мен бирге яшаяк уьшин, мен сизге авылга коьшпеге боламан? — деди сынагандай болып Айдар.

— Сен коьшпессинъ.

— Неге?

— Мен билемен: коьшпессинъ!

— Коьрип алармыз! — деп Айдар оьзи сондай адым этпеге болаягын-болмаягын ойлады.

— Ойланып та ойлама. Сонынъ уьшин сен оьзинънинъ яшавынъды курманлыкка салгандай болма!

— Аьше, биз кайтекпиз? — деп сейирсинди Айдар.

— Коьрисермиз булай. Сага керек болсам, мен сен айткан еринъе барарман. Телеграмма берсенъ, келермен, — деп ол колын Айдардынъ коькирегине салды.

— Бек енъилиннен айттынъ, аявлым. Сога да савбол! — деди Айдар оьзининъ колын кыздынъ колына салып.

— Сен мага аз ант эт, сенинъ коьтеринки соьзлеринъ мени састырадылар. Сага да, мага да тынышлык керек. Мен де яшавда коьп зат сынаганман, — деди арыган давазы ман Гуьлбийке.

Тек оьзи акында ойланган Айдар не затлар Гуьлбийке сынаганын сорап та сорамады.

Олар куьн баткышай номерде турдылар. Тек бир кере Айдар шыгып буфеттен кабынмага затлар, ишпеге сувлар аькелди. Ас кабынып, сув ишип, олар тагы да орынга яттылар. Айдар Алиме мен яшаганыннан тамам безип, янъы кыскаяклыга бек аваслыгы Гуьлбийкеди де коьнъиллендирди. Олар тоймай бир-бирине карап, бир-бирлерине куванып яттылар. Уьн шыгармай, Айдар бу олардынъ бирге болувы дайым соьзлганын тилеп, оьзин мунавдай наьсипли болганын эсине туьсире алмады. Анав кадер кыздынъ карсы соьзи болса да, Айдар: «Бу меним бактым болар?!» — деген соьзлери тилининъ ушында турды.

Сондай коьнъилли аьлде олар заманнынъ кеткенин де сезбедилер. Кеште Гуьлбике яланъаш болып турып, стоьлдеги кол саьатиннен заманды карайым дегенде, поездке кешигетаганын билип, уйклап кеткен Айдарды тургысты. Олар аье-куье болып, тез кийинип, йьйыстырылып басладылар, сонъ вокзал бетке шавып бардылар. Вокзалда олар бос асыкканларын бил-

дилер. Олар вокзалдынъ ишинде йогарда илинген таблицадан поезд кайсы платформага келетеганын караганда, динамиктен кыскажаклы даваз эситилди:

– Поезд Минеральные Воды – Астрахань бир сабатке кешигеди, – деп.

Пассажирылар саклап туратаган зал аьдемлерге толы эди. Олар олтыралар излеп коьп юридилер. Гуьлбийке бир бос кресло коьрип, суьйинип коьрсетти. Олар шемиданлар турган ерлерден оьттилер. Гуьлбийке, экевлери бир креслога олтырарлар деп, креслодынъ бир шетине олтырып, бос калдырган ерине Айдарга олтыр деди. Айдар болса:

– Сен онъайлы олтыр. Мен барып туьгин тартайым эм поезд кайтип келетеганын сораыйм, – деди.

– Аьруьв, аьруьв, – деп Гуьлбийке олтырган ериннен козгалмады.

Айдар вокзал ишиннен шыгып, киретаган ерде турган эркеклердинъ касларында сигаретин шыгарып, тутандырып, туьгин ишти. Вокзал алдындагы бос майданда ел борайтаган эди. Майданнынъ артындагы тереклер парк ишинде баганадагы шыраklar янатаган эдилер. Парктынъ артындагы коьп шарлаклы уьйлердинъ терезелери куьнъирт болып ярыкланып коьринетаган эдилер. Сол уьйлер бетте конагуьй орынласкан эди. Айдар сол бетке сагынышлы карады. Ол аяклары тонъанын сезип, ишки кийим киймегенине оькинип, сигаретин сонына дейим ишпей таслап, вокзал ишине асыкты. Соравларга яваплайтаган бюродынъ касында топласкан аьдемлерден савлай поездлер кешигетаганын билди. Шерети еткенде, бюрода олтырган кыскажаклыдан Астраханьге баратаган поездти сорады. Кыскажаклы, бораннан себеп болган авария уьшин поезд кайзаман кетеегин бирев де билмейди деп, яваплады.

– Аьше, кайтеекпиз? – деп аьжейипсинди Айдар.

– Мен кайдан билейим? Сакланъыз! – деп ашувлы болып кышкырды кыскажаклы.

Айдар сондай соьйлесуьвге урсысаяк болып, сонъ шыдамлы басын ийзеп, Гуьлбийке олтырган залга кайтты. Залга киреятырган ерде токталып, ашыгыры олтырган ерге карам таслады. Тешкерип турды. Онынъ уьстинде коькшил пальто, басында ак юн явлык, караборан юзинде кара коьзлери юлдызлардай янып, йогарга карайтаган эдилер. «Соьзсиз де, ярасык аьдем!» – деди оьзи-оьзине. «Неге мен бир зат эте алмай юремен? Биз оьзге коьриспеске боламыз да? Ол кетсе, кайтпаска кетпеге болады. Аллам-ав, мага яклассанъ! Тилеймен. Айырма буьгуьн бизди!» – деди ол биревден эситкен соьзлерин кайтаргандай.

Сонь акырын олтыралардынъ, шемиданлардынъ арасыннан обгип, онынъ касында токталды. Гуьлбийкединъ бир ягында силекейи шыбырган кара сакаллы карт олтырган эди. Онынъ басында туьлеген коян боьрк, уьстинде савлай татланган ясыл пальто эди, кийиминнен ол бомжга усаган эди. Баска ягында бир он эки ясындагы караборан юзли кызалак олтырган эди. Гуьлбийке креслодынъ шетине йылысып, Айдарга олтырмага орын абзирлеп:

— Сен олтырсанъ экен, — деп тиледи.

Сол заманда караборан кызалак турып:

— Сиз олтырынъыз. Мен атам-анам олтырган ерге барайым, сонда бос орын бар, — деп ол баска олтыралар сыдырасына кетти.

— Савбол, кызым! — деп Айдар артыннан бакырып, олтырды.

Гуьлбийке басын онынъ ийнине салып:

— Карттан яман ийис келеди, — деп кулагына йыбырдады.

— Кел, орынлар ман авысяк, мен шыдарман, — деди

Айдар.

— Йок, — деп Гуьлбийке басын онынъ коькирегине янтайтып, — мен деп, — деди.

Айдар бир колы ман кушаклап, баскасы ман манълайыпнан сыйпады. Вокзалдынъ динамигиннен поездлер кешигетаны акында айттылар.

— Поезд Минеральные Воды — Астрахань эки сабатке кешигеди, — деди баягы кыскаяклы даваз.

Зал аьдемлерге толы болса да, иши сувык экени билинди. Боьтен де, креслолар астыннан сувык ава ызыгысып турды. Айдар аяклары тонъанын сезип:

— Сен тонъмайсынъма? — деп Гуьлбийкеден сорады.

— Бираз сувыгы бар. Не этеексинъ, аьше, — деди ол коьзлерин ашпай.

— Мен деп ойлайман. Эгер тагы да поезд кешигеди деселер, билетлерди эртенъи кештинъ поездине авыстырып, конагуьйге барармыз.

— Айдар, мага кетпеге керек! Мага уьйде болмага керек. Меним уьйим бар да. Сен суьйсенъ, конагуьйге бар, а мен олтырып саклайым, — деди Гуьлбийке.

— Мен сондай аьлге етеспен. Сени поездке олтыртув — меним борышым! — деп «меним уьйим бар» дегенге айыпланды, а «менде уьйим йокпа» деп, оьзи-оьзине сорап берип, оькинишли куьлемсиреди.

Заман туьн ортасына келди. Бир яктан залга юклери мен цыганлар келдилер. Олардынъ давазлары поездлерди саклап олтырганларды янландырдылар, коьплер оларга карадылар. Айдар ман Гуьлбийке де, баскалардай болып, залда порттырып юрген сакаллы эркеклерге, колларында кишкей балаларды ыслап юрген пишелерге, бакырысып шапкылаган уйкен ясларга карап, олар да туьнде кайдан келгенлерине сейирсиндилер.

– Меним аякларым тонъдылар, – деп йьланды Гуьлбийке.

– Меники де, – деп Айдар тизлерин уйкалады.

Бирер цыганлар бос орынлар тавып олтырдылар, таппаганлар креслолар сыдыралары арасында тувра цемент полга юклерин салып орышластылар. Айдар ман Гуьлбийке олтырган сыдырадынъ алдында бираз кенъ бос ер бар эди. Сонда бир аьел токталып, юклерин салдылар. Кара тон кийген кыскааяклы юклериннен йьлы затлар шыгарды. Ол уйкен балалары ман ерге палатка брезент тоьсеп, уьстине ювырканлар яйып, олардынъ уьстине де полиэтилен яйып, онынъ уьстине де йьлы яювлар таслап, баска юктен ак кумаш пан куьпленген ястыклар шыгарып салып, орын этти. Уьш яс бала аяк кийимлерин шешип, орыннынъ ортасына атылдылар. Басына сары ондатра боьрк кийген эркек те, аякларынан этиклерин шешип, тонына оранып, шетте ятты. Кыскааяклы да аьели кайтип орынласканын карап, аяк кийимлерди бир ерге йьйып, яюв ябынып, буюкленип, баска шеттен ятты.

– Аьлемет яшав, – деп Айдар сукланып, – болган затлары оьзлери мен. Савлай дуныя – олардынъ уьйи! Кайда суьйселер, сонда барадылар. Олар аьдемлерге коьркемли! – деди.

– Суьйтип сен ойланасынъ. Уьшинлей, олар элли ясыннан артык яшамайдылар. Мине деп оларды сувук алады. Баска маразлар да югадылар. Бек авыр яшав! – деди яны авырып Гуьлбийке.

Шетте яткан цыган пише биразлай басын коьтерди. Онынъ басындагы касинке астыннан туьскен узын шашлары бетининъ яртысын япкан эдилер. Ол шашларын касинке астына йьйыстырып, Айдарга карады эм буькир бурнынынъ танавларын коьптирип, уйкен батлак коьзлерин шуькирейтип карап, анъламаслы шырайлы болды. Гуьлбийке пишединъ карамыннан сескенип, кунысып Айдарга ябысты. Цыган пише эркектен карамын алып, Гуьлбийкеге йьлы куьлемсиреди, сонъ балаларына юыкласып ятты.

Баягы кыскааяклы даваз залда занъырады:

– Минеральные Воды – Астраханъ поезд доьрт саьатке кешигеди, – деп.

Гуьлбийкединь коьнъили бузылды:

— Не этпеге керек экен? Солай поезд муннан шыкса, Астраханьга тек кеше келеди. Мен уйымге етеек ушин, эртеникке дейим сонда вокзалда турмага керекпен. Калай кыйынды! — деди.

— Мен сага айттым да, билетлерди эртенге авыстырсак, сен Астраханьге керек заманында етеексинь.

— Эгер поезд эртен де кешигип барса?

— Олай болмас. Поездлер кешигетаганы темир йолда бир ерде авария болган, соны боран ушин туьзете алмайдылар. Эртен коьтере затты да туьзетееклер. Поездлер заманында кетееклер. Кел, эртенъе билетлерди авыстырып кояйык. Конагуьйдеги номер бизди саклайды, — деп Айдар эринлерин кыздынъ бетине тийгистти.

Гуьлбийке разы болды. Олар билетлерди кайтарып, кеше кетеек поездке билетлер алдылар. Вокзалдан кайтканда, йылы конагуьй оларга еннет болып коьринди. Олар калган коньякты таьвесип, сол сабатлей орынга кирдилер.

Уйклаганда, Айдар ман аьлемет зат болды. Ол оьзин туьсинде коькте ушатагандай коьрди. Ол ерден ийтелип, яланъ аяклары ман, коллары ман авада, сувда ялдагандай ялдап барды. Куба туьсли коькте ушып барганына куванды. Тынышлы, рахатлы коьнъилге коьмилип ушты. Ол сол коьнъил мен коьзлерин ашып, бузлы терезединъ артындагы ярыкта бутаклар шайкалганын коьрди. Эректен машинлердинъ юрген гуьрилдеви етти. Сабатке карамаса да, уйле заманы болаятыр деп, балады. Боьтен де, касында тынышлы болып Гуьлбийке ятканына суьйинип, колын коькирегине салып, сыйпап, юзине карап, тоймады. Гуьлбийкединъ юзин де рахатлык бийлеген эди. Айдар бармакларын онынъ кишкей бурны, ябылган коьзлери, эринлери касында тийгистпей авада юргистип, ишиннен соьйленди: «Бир суьвретши де мунавдай юзди суьвретлеп болмас. Динде аьдемди суьвретлетпейтаганы, эште, дурыс болар. Кайтип мунавдай ярасыклыкты ясамага болаяк? Бу ярасыклык тек Йогардан бериледи де. Суьвретшилерге сога етпеге кайда?! Элбетте, бар зегенли суьвретшилер, олар тек эректен усаган затларды этпеге боладылар. Кенем де олар тырпанълайдылар, янлыларды коьрсетеек боладылар. Сонынъ ушин дуныялык оьнершилик токталган, абстракция коьрсетуьвге айланган. Мунавдай юзди кагытта, кумашта, картонда кайтип коьрсете алаяксынъ?» — деп ол карамын алмай турды. Талпынып кетип, ол Гуьлбийкединъ юмсаk эринлерин оьпти.

Кыз коьзлерин ашып, онынъ карамы ман расты:

– Сен мага деп неге карайсынъ? – деп уйкыдан савлай уяналмай, акырын сорады.

– Сен бек ярасыксынъ! Мунавдай ярасыклык меним касымда ятаягын мен билген йокпан.

– Сен алдап айтасынъ. Мен баскалардайман. Мендейлер коьп.

– Йок. Сен сынъар! Мен сага тийисли тувылман!

– Тагы да айтаман. Сен косып айтасынъ. Мен баскалардайман. Меннен артыклар да бар. Ярасыклыкты Алла береди. Баьримизге де береди. Тек, эне, яман болмага керек тувылмыз, – деп юмаклы куьлемсиреди Гуьлбийке.

– Мен сеннен сондай соьзлерди сакламаганман. Сени бирев уйьреткендей?

– Мен сеннен уйьренемен, – деп ол ойнаклы болып айтты.

– Меним акыллым! – деп Айдар кушаклап, бетин онынъ увыртына тийгистти.

Кыз ойлы болып:

– Билесинъме, мен де сени алдын коьргенмен? – деди.

– Сейир! Кала айташ?

– Мен туьнегуьн номерде сигарет тартканда, эске алдым.

Ол зат бир бес-алты йыл артта болган эди. Сол йыл бизде айлак исси яз эди. Сол язда коьп ерлер оьзи-оьзиннен яндылар. Сондай бир шыдап болмаган куьнде мен исшилер мен бакша карамага барган эдим. Мен уйьледе салкын излеп, коьл якка ялгыз бардым. Сувдынъ касында салкын болатан. Такыр тувыл, оьлен де бар. Онъ ер тавып, сонда янтайдым. Мен дайым да иске ыстан ман юремен. Сага кызлар ыстан кийсе ярамайым? – деп сорады.

– Неге? Кайтип суьйселер, суьйтип кийинсинлер.

– Ыстан ман юрсенъ, этинъ куьймейди эм каерде суьйсенъ, сол ерде олтырмага болады. Суьйтип янтайып, мен уйклап кеттим. Сонда мага туьс энди. Эсте бек калатаган туьс. Сондай туьслер болатанлар. Коькте ак карбагай кус ушып, биз экевимиз, мени мен сен, – деп Гуьлбийке Айдарга бармагы ман коьрсетти, – эскекли кайыкта олтырганмыз. Сен эскеклейсинъ. Ол шынтылай сен эдинъ, тек шашларынъ агармаган эдилер. Сен коьп куьлеп, завкланып бардынъ. Оннан сонъ кайыкты токтатып, сигарет шыгарып, тутандырып яктынъ. Туьнегуьн де сен сигаретти бас бармак пан коьрсеткиш бармак арасында кыскан эдинъ, аяньнынъ иш бетине иегинъе тийгистип иштинъ. Суьйтип туьтин ишетаганды туьстен сонъ

коьрмегенмен. Туьнегуьн сен ишетаганды коьрдим, – деп Гуьлбийке сораулы карады.

– Аьше, соны ман туьсинь не болды?

– Мен сага туьтинди таслап, мени кушакла деген эдим. Сен озьиньдикин бардырып, мага туьтининьди йибердинь.

Мен туьтиннен туншыгып эм куллыкшылардынь бакырыкларыннан уяндым. Олар мени излеп юрген экенлер. Тоьгерегимди от алган эди. Уянмаган болсам, туьтини савлай да туншыктырмага болаяк эди. Туьнегуьн сен эсик бетте туьгин ишкенде, мен туьсимди эске туьсирдим. Меним ойымша, ол сен эдинь, – деп Гуьлбийке куьлемсиреди.

Солай болганды ойланып шыгарган болаягына Айдар уьндемей, сынаулы ога карады:

– Аьше, соны ман? – деди сувьксырап.

– Мен бир аьлемет туьслер коьретаганман. Мине мага туьсимде бир аьдем энеди, а эртеси куьн сол аьдем мага шынтылай расады. Белки, сол алдынгы туьсим бизим расувымыз ман байланыслы болса ша? – деп Гуьлбийке куьлди.

– Мен де суьйтип ойланаман: бизди бирев растырган, – деп кабакларын туьйип, – онсыз да мен сени яратаман! Мен онада шекленмеймен! – деди.

– Айдар, сен мага мунав куьнлерде ярдамластынь, мага дирек болдынь, савбол! Тек тагы да айтаман: сен куры озьинь акында ойланасынь. Сага бирев керексиз. Сен меннен не зат сорагыньды да билмейсинь. Айып этпе! – деп Гуьлбийке коьзлерине карады.

– Мен айып этпеймен, акыллым.

– Аьше, сен билгинь келеме меним акымда? – деп сорады Гуьлбийке.

– Элбетте, айттагы, – деди Айдар калтыраган давазы ман.

– Меним озьим акымда хабарлап юргеге аьдетим йок. Мен мунав айтаяк затларымды биревге айткан йокпан. Аман да биревге айтпага керекпен. Сага айтайым, – ол яны ман бурылып, шыганагына тирелип, басын аясына салып соьйледи, – кыскаяклы ясыратаган затларды да хабарлайым. Мен озьим коьп балалы аьелде озьскенмен. Биз етев боламыз: менде уьш агам эм уьш аьптем бар. Мен кишкейлеримен. Олар мени суьйгенлер, эркеткенлер. Озьим бек озьктем болып озьстим. Айтканымды эттирип юргенмен. Сонынь уьшин де болар яшавымда коьп оравлыклар болганлары. Он сегиз ясымда мен ашык эттим, озьимнен коьпке уьйкен эркекке. Ол соьле сен яслы кадер эди. Бек ярасык эркек. Аьели де болды. Ол да мени

суьйди. Суьйсе де, аьелимди, балаларымды таслаялмайман деди. Ол, оларга билдирмей, мени мен коьрисип юрди. Мен яспан, биревге де яшайтаганьмызды айтпайман, баьри зат та ийги болып коьринди, суьйтип дайым турмага да разьман. Ол да меннен айьрылгысы келмеди. Ама яшав оьзинше орньна салады. Онынъ эки улы бар эди. Биревин ток согып оьлтирди. Экинши улы аьскерде авария этип, ян берди. Сол казалар болганда, мен, ол мага бас коскан уьшин болган деп, корктым, ол да пишесине кайтты. Оны аяп кайтты. Сондай эркеклер аз. Мен оны аьли де мутаялмайман. Онынъ суьйгени акылыма терен синьен. Бирге яшаганнан да уьйкен затлар бар яшавда. Оннан сонъ мага аьскерден янъы кайткан яс ашык этти. Мен онадан уьйкен эдим. Сол зат анасына ярамады. Яс уьйленемен деп, артымнан калмады, анасына да соны айтты, тек анасы менде аьвелги яшавым болган деп, мени айлак унамады. Анасы куьн сайын мени тавып, йыланып, улымга яшав бер деп, ялбарып тиледи. Куллыгыма келип, бир якка да кетпей турды, аьдемлердинъ касьнда соьзин коймады. Мен де кыскаьяклы, сен де ана болсанъ, сондай затты баланъа эттиреексинъме, улымды ая деп, тизлерине шоьнъкеек болып, кетпеди. Аьдемлерге мен айле эткемен, мен обырман деп, ишиннен шыкты. Суьйтип яс та Керуьвге кетти. Соьле сонда баскады алып яшайды. Анасына да келмейди. Айдар, мени мен сейирли затлар болганлар. Яшаяк аьдемиме мен бу затларды айтпас эдим. Сага айтаман. Сен мени мен яшамаягынъды билемен.

– Неге? – деп аьжейип этти Айдар.

– Билемен. Мен аьдемлерге кайгы аькелемен!

– Солай болмас! – деп ол унамады.

– Уьшин. Биз бирший уьшин расканмыз. Меним ойымша, мен сага сынав, сен де мага сынав. Тек биз косылып болаяк тувьлмыз. Сен баладай эркелейсинъ. Сени тек пишень карамага болаяк!

– Мен эрке тувьл! – деп айьшланды Айдар.

– Сени яшав эрке эткен. Пишень сага дирек, тек сондай аьдем сени караяк. Ол орнындагы аьдем, каравлы, берк кылыклы аьдем. Сага оны таслап болмайды. Кимге керексинъ?

– Мен биревге керекпен, – деп балалардай не зат айтканын оьзи анъламады, сонъ Гуьлбийкеге кышкырды, – сен кайдан билесинъ?! – деп.

Кышкырыктан сонъ номерди уьнсизлик бийледи. Гуьлбийке коркып:

– Кешир! Мен сенинъ хаьтеринъди калдыраягым басым-да йок эди, – деди.

— Мен хабтерленмеймен. Тек пишемди суыймеймен! Оны ман бирге яшав мага азап шегуув. Кел, кетеек бир якка... Мен бирев мен кетсем экен, аьдемлер йок ерге.

— Бирев мен? — деп Гуьлбийке куылип, Айдардынъ бетин обьип баслады. — Сен бирев мен кетеексинъ. Мени мен тувыл! Бирев мен! — деп.

— Соьзимге каптырылыспа, — деди Айдар.

— Мен сени суьемен! Мен де сендей болып, бир якка бирев мен кетсем экен, — деп Гуьлбийке тагы да куылди.

— Тек мени мен тувыл! — деп Айдар кушаклап, эринлерине ыпти...

Сонъ орында ятып, телевизор карадылар. Сонъ турдылар. Айдар буфетке барып, ас алып келди. Олтырып ас иштилер. Гуьлбийке стаканларды, тепшеклерди ювып, стоьлди суьртти. Сонъ соьйлемей, бир-бирлерин сагынганын билип, шешинип орынга кирдилер. Телевизордан кавга акында кино коьрсететаган эдилер. Топлар атылдылар, автоматлардан атув эситилди. Аьскершилер: «Ура!» — деп кышкырдылар. Самолётлар, танклар гуьрилдедилер. Олар соны эситпей, озьлерининъ ойларына коьмилип яттылар. Кино барды. Олар уйклап кеттилер.

Кеште уянганда, телевизор ислеьтаган эди. Гуьлбийке заманга караганда, туьнегуьнгиндей поезд кетеекке аз заман калган эди. Олар тез кийинип, сумкага аьбир-шуьбирин йыйып, шыгып кеттилер. Баягыша сувьк ава куьйдиргендей бетлерин ашытты. Алгасап вокзалга еттилер. Соравларга яваплайтаган бюродынъ алдында аьдемлер топласып турган эдилер. Олар поезд кайзаман кетеегин сораймыз дегенде, динамиктен кыскаяклы даваз астрахан поезд кайсы платформада саклайтаганын билдирди. Сол ерде турган аьдемлер шувласып, ер астындагы тоннельге шаптылар. Аьдемлер мен бирге Айдар ман Гуьлбийке де алгасадылар. Керекли платформага еткенде, Гуьлбийке Айдарды енъиннен тартып, ызыгысып юргенлердинъ араларыннан шетке шыгарды.

— Токта, мунавлар кетсинлер, экевимизди де таптарлар, — деп юзине карап, — эгер хат язсанъ, суьйинтеексинъ, — деп колындагы кагытты коьрсетип, — мунда адресим, — деп колына ыслатты.

— Мен язарман. Биз тагы да коьрисермиз, — деди Айдар.

Олар шет пен барып, перронга коьтерилетаган басамакларга бастылар. Перронда бек коьп кар туьскен эди. Пассажирлер ердеги карда сокпак этип, артлы-артыннан тизилип юрдилер. Олардынъ араларында цыган балалар шавып, акша

тиледилер. Айдар ман Ғуьлбийке озлдерининь вагонларын тавып токталдылар. Савлай поездте Ғуьлбийкединь вагоньнда шыраklar янмай, ол ялгыз каранья болып туратаган эди. Вагонга киретаган ерде уьстине кара тон, басындагы касинкесине куба юн явлык байлаган туьнегуьнги цыган кыскаяклы бирден олардынъ алдын бувды. Ол Ғуьлбийкеге карап:

— Ярасык кыз, туьнегуьн сага мен бир зат айткым келген эди. Мен сени буьгуьн де коьзледим, тек таппадым... — деди.

Айдар оны боьлип:

— Сыйлы аьдем, йолдан тайынгыз, ол кешигеди, — деди, алдыларын япкан кыскаяклыды шетке ийтеек болып.

Цыган кыскаяклы орныннан кеткиси келмей, Ғуьлбийкединь колын ыслады:

— Кел мен сага бал ашып, алдыда болаяк затларды айтайым, — деп онынъ аясын ашып карады.

Айдар алсувдыр пише караньяда не коьрмеге болаягына ашувланып, куьрсинип, колындагы сумкады карга салып, кисесиннен увак акшалар шыгарып, кыскаяклыга созды.

Цыган пише Ғуьлбийкединь колын йиберип, сол сабатлей Айдардынъ созганын алып эм ога карап:

— Сен меним аьруьвим! Йойылган затты излейсинь. Кыйнама оззиньди. Биразлай, аз калган, баьри затты да анъларсынъ, — деп баска оны ман соьйлегиси келмеди.

— Ғуьлбийке, юр! Мине деп мунавдайлар басты айландыратаган, — деп Айдар сумкады коьтерди.

Аман да цыган кыскаяклы кыздынъ йолын бувып турды:

— Сен ялгыз тувылсынъ бу яшавда. Сага якласаяklar коьплер бар, — деди.

— Юр, басты авыртпасын! — деп акырды Айдар.

— Сен неге оны соьйлеткинъ келмейди? Ол бир керекли зат айтаяк болады! — деп куьлди Ғуьлбийке.

— Сен ялгыз тувыл. Ол да сендей ярасык.

— Ол ким? — деди, куьлкисин тегаран токтатып, Ғуьлбийке.

— Сага усаган аьптень яде синьлинъ сенде барым?

— Бар, — деп Ғуьлбийке аьжейип этти, — менде уьш аьптем бар. Меннен бир йыл уьйкен аьптем мага эгиздей болып усайды. Аьдемлер бизди айырмайтаганлар.

— Мен соны, эгиздей усайтаганды сорайман. Сага оны ман коьриспеге керек. Ол сага савкат этеек, — деп Айдардан бурылган болса да, бармагы ман сол бетке туьртип, акыртын айтты, — бу ман тувыл, сенинъ бактынъ баска ман. Анъладыньма? — деди.

Айдар айтканын эситип, сога ашувланып кетти. Ашувын ясырып, тагы да сумкады карга салып, колын кисесине тыгып, увак акша табаялмай, тутас кагыт акша шыгарып, цыган пишеге созды. Пише сол сабатлей акшады юлкып алып, Гуьлбийкеге куьлемсиреп:

– Сенинъ йолынъ болаяк! Меним айтканларымды мутпа! – деп сувырылып шыгып, ол юретаган пассажирлер арасында йогалды.

Вагонга кирилетаган ерде турган темир йолдынъ куллыкшысынынъ формасын кийген кыскаяклы:

– Эгер сиз бу вагоннан болсанъыз, киригъиз! Поезд тезден кетеди, – деп оларга кышкырды.

Олардынъ алдында, колында шеидан ыслап, алатлы кисе вагонга коьгерилди. Олар онынъ артыннан темир ба-самакларга минип, тамбурга кирдилер. Плацкарт вагоннынъ ишине тек перроннан ярк туьсетаган эди, каранъалыктан бирший коьрип болмайтаган эди. Алдыдагы кисе полда турган юклерге оратылып барды. Сумка ман барган Айдар ога согылып, орынларды сорастырып, онадан калмады. Айдар ман Гуьлбийке кайтип болса да, керек орынды таптылар. Айдар сумкады олтыра астына салды. Сонда касында турган Гуьлбийкеден сорады:

– Кайдай аьптенъ? Сен неге мага онынъ акында айтпагансынъ? – деп.

– Меним аьптем бар. Ол Алма-Атада яшайды, байда, эки баласы бар. Онынъ акында айтпага меним акылыма келмеди. Ол мага бек усайды. Эндиги анъладым, – деп Гуьлбийке аясын самайына тийгистип, – сен оны коьргенсинъ! Ол ялгыз кыдырмага сьубеди. Ол бас калада да, денъизде де болган. Сен оны коьрген боларсынъ? Йок, солай болаякпа экен? – деп ойланып, шекленди. – Ким биледи, солай болмас? Суйтит аьдемлер расама экенлер? – деп.

– Ким биледи? – деп Айдар да онынъ соьзин йоьпледи.

Гуьлбийке, олтырада олтырганларга эс этпей, Айдарга ювыкласып, колын коькирегине салып, бетин онынъ бетине тийгистти. Айдарда оьзи-оьзиннен коьзяслар тыгырдылар. Онынъ коьзлериннен шыккан яслар Гуьлбийкединъ бетин сувладылар.

– Озгаратаганлар, вагоннан шыгынъыз! Поезд козгалады! – деп темир йол куллыкшы кыскаяклыдынъ давазы занъырады.

Айдар Гуьлбийкеди олтырага олтыртып, уьндеймей кетти. Перронда бирев де йок эди. Авадынъ сувыгы бетин ашыт-

ты. Авыр каранъа коьк перрондагы баганаларга илинип янган шырақларга дейим тоьмен туьскен эди. Айдар вагон бойы ман юрип, Гуьлбийкеди калдырган терезе касына келди. Терезеде онынъ суьлдери экенин ак юн явлык билдиретаган эди. Терезединъ арғы ягыннан Гуьлбике энъкейип карады. Сонынъ арасында кыз вагон ишинде юрген биревге тайып, юрге ер калдырып, сонъ тагы да терезеге энъкейип карап турды. «Бу ман тувыл, бактынъ сенинъ баска ман», — деген цыган кыскаяклыдынъ айтканы Айдардынъ кулагына шалындылар. «Караш йыланга! Караш, не зат ойланып шыгарганын?! Мен тувылман?! Сен кайдан билесинъ?!» — деп айыпланып, йок болган цыган пише мен соьйледи. Сол вакытта вагонга кири-летаган тамбурдан Гуьлбийкединъ басы коьринди. Айдар сол бетке асыкты. Сонда токталып, сукланышлы кызга карады. Бу поезд аьли оларды айыраяк деген ой келип, юрегин шымтыды. «Белки, цыган кыскаяклы дурыс айткан? Гуьлбийкединъ бактысы баска ман болар?» — деп бирден келген ой оькиндирип алды. Йылагысы келип, тегаран оьзин токтатты. «Йок. Мен оны биревге де бермеспен» деп, ишиннен айткан болса да: «Бермейтаган сен кимсинъ!» — деген коькти гуьрилдеткендей давазлы явап кулагына шалынды. Гуьлбийке тамбурда турып, йогардан куьлемсирейтаган эди. Айдар поездтинъ эне-мине козалаягын сакламай:

— Кир вагонга! Тонъарсынъ! — деп бакырып, карлы перрон ман асыгып кетти.

Артына карамай, басамақлардан тоннельге туьсип, соннан вокзалдынъ меканына юрип, оннан да тыска шыкты. Тыста тонын туьймелемеге мутып, ашылган коькирегине ел соктырып, ол майданнан орам ман шавып барды. Ел куьшленип уйлердинъ телетин тоьбелерин согып, дуьбирдетип турды. Ел оны да, йыккысы келгендей, соккышлады. Ол онынъ артыннан кувгын туьсип кашкандай, артына карамай шавып, конагуьйге етип, ишине кирди. Ол йылы номерге асыкты. Сонда кеткен Гуьлбийкединъ йылувлыгына алгасады. Экинши шарлакка минип, эсикти ашып, артыннан эсикти ашкышка явып, номердеги йылувлык шыгып олтырмасын деп, капалды. Тез шешинип, тонын, боьркин шкафка илди. Сонъ шкафка карап, сонда коьп заман кетпей Гуьлбийкединъ кийими болганын эслеп, оькинмей де болмады. Сонъ номерде кезинди. Гуьлбийкединъ коллары тийген затларга карады. Стоьлге, ювылган стаканларга, стоьлди суьрткен шиберекеке колы ман тийди. Барып орындагы ястыкты ийискиледи, ювырканды

кобтерип, тобсемелерди сыйпап, онынъ йылувы кетпеге бо-
лаягыннан коркып, ювырканды япты. Ол яшавында эркекке
келиспеген сондай затты этетаганын да ойлап алды. Ама оттан
янган уйден ишиндеги затларын таслап кашкандай экенин
оьзи болганын анълап, колын силкти... Бираз эси келгенде,
сабырланып, ол баягы биялага ювыклап, оьзининъ суьлдерине
карады. Оьзин коьреектей болып, тек коьрмеди. Онынъ коьз
алдына оьзининъ студент шагы келди. Сол заманда болган
эркинлик, яшавга, яратувшылыкка ымтылувы янын бийлеп,
ол оьзин бек енъил коьнъилли этип сезди. Онынъ буьгуьнги
аьли мен сол шактагы аьли ер мен коьктей баска эди. Ога сол
шактагы оьзининъ суьврети коьринди. Ол экевлери: буьгуьнги
ол эм сол замандагы яс суьвретши бир-бирине усамадылар.
Акылында йылтыраган студенттинъ келбети оны селекелей-
таган эди. «Бу мен тувыл», — деп бияладагы суьлдерге онынъ
эринлери йыбырдадылар. «Калай бек язык ты! Алдынгыдан
куьлеткиси калган! — деди ол бияладагына. — Суьйтип болмага
керегим, аьше?!» Сонъ оьзи-оьзине сыбырдады: «Мен сол кыз
алдында оьзимди аьруьв этип коьрсетпеге калай бек шалы-
стым?! Дуныяда болмаган суьюв мен ашык этпеге болаякпан
деп, коьрсетеек болдым. Уьйкен суьюв йок, курыган! Меним
юрегим кепкен теридей, янсыз!»

Сол ашы соьзлерден онынъ йылагысы келди. Ол оьзин
тегаран токтатты. Баска зат акында ойланаяк болып, теле-
визорды ислетти. Шешинип, шыракты соьндирмей, орынга
ятты. Алдынгынша телевизорга караса да, ишиндегин эсле-
меди. Коьз алдына вагон ишинде баратаган Гуьлбийке келди.
Поезд оны шети-кыйыры болмаган бетлерге, яшав йок ерге
алып кетейтыр эди.

Ол тагы да цыган пишединъ соьзлерин эске алды. Суьй-
тип соьйлегенине тагы да айыпланып оькинди. Тагы да оьзин
каьрип, язык кисидей сезди.

— Бу оьш алуь!.. Бирев меним уьстимнен деп куьлген! Ким
суьйтип меннен оьшин алган, ким меним уьстимнен суьйтип
куьлген экен? — деп ол ишиннен куьбирденди.

Сол ойлары ман ол уйклады. Биразлай уянды. Энь сей-
ирлиси, уянганда, Гуьлбийке онынъ касында, басын онынъ
ийнине салып ятатагандай сезилди. Ол сонадан сескенмей
болмады. «Гуьлбийке поезд пен кеткен. Неге ол мунда болмага
керек?!» — деп оьзин тынышландырмага асыкты. Телевизор
янатаганын коьрди. Экранда: «Телевизорды соьндирмеге

мутпанъыз!» деген язув янатаган эди. Ол турып, телевизорды соьндирип, ама шырақты соьндирмей ятты. Каранъадан ол корккан эди.

– Уьшинлей де, ол соьле касымда ятатаган эди де? – деп эринлери мен йыбырдап, колы ман ястыкка тийди эм кыздынъ йылувын сезгендей болды.

Ол тагы да коьзлерин юмып ятты.

Эртеникте эсик кагылып, оны уянтты:

– Номерди босатынъыз! Сизинъ шагынъыз келген! – деп конагуьйди йыйыстыратаган пише бакыратаган эди.

Сол даваз ога: «Яшавда орынды босатпага керексиз!» – деп анъланды. Эм ол: «Сен артыгы ман орын алып тургансынъ. Ашадынъ, иштинъ, зийналык пан каьр шектинъ! Коьп акыл-ятаксыдынъ! Сен биревдинъ орнын алгансынъ! Тамам!» – деген соьзлер акылынынъ энъ тубиннен шыктылар. Тек даваз оныкы, Айдар Карамовтыкы эди.

– Мен шуьшли тувылман. Мени алдаганлар. Йок... Мен оьзим алданганман. Мен суьйтип дурыс болар деп турганман. Мен уста суьвретши болып, аьдемлерге яраган зат суьвретлеек болганман! – деп карувсыз давазы шыкты.

– Сен аьдемлер акында ойламагансынъ! Сен оьзинъди коьрсетпеге шалыскансынъ! А коьрсеткендей затынъ йок! Таьвесилген! – деп яваплады оьзининъ баска давазы.

Номерде, тап кабырдынъ ишиндегиндей, тып-тынык эди. Тыстан да, терезединъ аргы ягыннан тыныклык келди. Куьннинъ ярыгы туьсетеган эди.

– Болды! – деп ол шынтылай айтып турды. – Бирший де йок! Бир зат болмагандай бослык! Мен коьтере де тувмагандай болганман! – деди. Сонъ туьзелип: – Мен яшавда ыз калдыраялмаганман. Авада иригенмен. Мен йок болсам, меним яшавым да йогалады, – деп косты.

Ол турып, бияла касына келди. Юзине карады. Коьзлерининъ карамы ман расып:

– Бакша бос. Дуныя такырдай бос! – деп эринлери мен йыбырдатып суьлдерине карады.

А суьлдердеги киси ога карайтаган эди.

Адабият сценарий

ЭМШИ

Б аьри яс аьдемлердей, ол алдыда болаяк ийги яшав акында ойланган эди. Энь баслапкы: байып, уый салып, уыйленип, балаларын аяк уьстине тургыстып, ийги аьдемлер этип обстирип, онь яшамага мырат эткен эди. Яслай атасыз обсти, оннан сонь анасы да калып, ол анасынынынь синьлисининь уыйинде яшады, кайтип болса да, мектепти битирди, керек заманда биревден демев алалмай, элбетте, ойланган коьп затлары толмадылар. Ол окып, билим алаяк болган эди, ама институтка ярдамсыз, акшасыз туьсалмады, керекли ис те табалмады. Уыйленемен дегенде, ога яраган кызлар оны унамадылар. Аьруьв кызлар окыганларга, кеспилери болган ясларга бармага уьмит эткенлер, а ол, оьксиз больш оьсип, яшагандай меканы да болмай, шырайы ман да, битими мен де артык белгиленмеген, сонынь уьшин ога янын берип ашык эткендейлер шыкпадылар. Ол келин изледи, карады, йигери батпаганы уьшин, олар ман ярты-куьрти соьйледи, сонынь уьшин келисуьви де болмады. Армияга кетпей, ол курылыс болган ерде кара куллык пан каьр шекти. Куллыгы коьримсиз, уьйсиз яс кимге керек ти? Аьскерден сонь, келген шактынь аьдетинше, ол, ердеслериндей, узак ерлерге, акша табылатаган иске бармага ымтылмады. Аьскерде ол тувган ерлерин сагынган эди эм сонынь уьшин тувган авылына кайтты. «Аьдемлер тувган ерлеринде юз йьллап яшаганлар, мен де юртымда яшарман», – деген ойда катып келди. Ама келгенде, яшавы келислише болмайтаганын ок сзди. Ис табалмай коьп юрди. Бир юма, бир ай этилетаган кыска болжаллы куллыкларда юрди. Уьй салганларда иследи, базарда сатагаанларга ярдамласты, яз куьнлеринде ызанда каравылшы да болды. Анасынынь синьлиси сав заманда, соларда айлап та иссиз турды. Анасынынь синьлиси оны оьз баласындай суьетаган эди, ол оьлгеннен сонь, онынь таянгандай аьдеми де болмады. Сол шакта бир кесек яслар яман аьдемлерге тагылып юретаган эдилер, ол болса, рекет пен, йолларда зорлык пан, урлав ман каьр шеккенлерди макул коьрмеди, йорык

бузувшы иске атылууга онынъ иши бармайтаган эди. Йолдас табылганда, олар арендага ер алдылар. Басында олар йолдасы ман бирге кой бактылар, бираз аьлленгенде, карбыз шашып, оьстирип басладьлар. Карбызды саттылар, бираз хайырландьлар. Кырда кошар салдылар, ат пан арба алдылар, сонъалыкта юрилген эски «Жигули» де алдылар. Ислерине керек-яракты алып аькелмеге, оьзлерининъ затларын сатпага коьмек болаяк деп, машинге уьйкен сенуьв этилер. Басында ол данъылдынъ «сокыр» йоллары ман юрди. Тек эне трассага биринши кере шыкканда, машин юргистуьвдинъ сулыбын ийги билмегеннен, аварияга туьсти. Машина савлай бузгышланды, оьзи де эссиз калып, авыр аьлде район больницасына аькетилди.

Казгерейдинъ досы Салман больницага арба ман келди.

— Мен ювыгыман, мени ога киргистинъиз! — деп Салман неше кере маразуьйге атылды, ама оны реанимация палатасында яткан досына киргистпедилер.

Тек кеше эсли медсестра, оны аяп, реанимация палатасында коьп олтырмага ярамайтаганын айтып, авырганга ювыгты. Бираз заман кеткеннен сонъ:

— Шыгынъыз! Авырганды ызаландырасыз! Ога тыншаймага керек! — деп, кысаяклы эсикке басын коьрсетти.

— Мен бираз олтырайым! Ол мага бир зат айткысы келеди. Ымлайды мага, — деп ялбарып тиледи койшы.

— Он такыйка беремен. Онадан коьп тургыстаяк тувылман! — деди катырып медсестра.

— Бирший айткынъ келеди, айттагы, досым? — деп, койшы досынынъ юзине карамын атты.

Салман сенуьвин йойып, палатадан шыгаяк болганда, Казгерей коьзлерин ашты:

— Мени муннан аькетип, ерге сал. Мен ят ерде оьлгим келмейди. Мен данъылымды коьрсем экен... — деп, эринлери мен йыбырдап, ол эсин йойды...

Казгерейдинъ соьзлери койшыдынъ янына синъдилер. Салман оьлуьв акында аз ойлайтаган эди, а мунда, маразуьйде, тувган ерден эрек, ят ерде оьлуьв келиспевлик экени ога оьтकिनли анълавлы болды. Эм ол, калай кыйын болса да, досынынъ тилегин толтырмага токтасты.

Салманда сонъгы йылларда Казгерейден баска айкаскандай киси йок эди. Алдын Салман аели мен яшайтаган эди. Эки баласы да бар эди. Салман, оларды алып, Северге кетти. Сонда капилестен ишип баслады. Яшавы аракыга айланды. Оны куллыгыннан шыгардылар. Ол кеше-куьндиз ишетаган

ерлерде юрди, орамда калды, абелине ада болды, айырылды. Уыйсиз-мекансыз ишетаган йолдаслары ман яшады. Событип ол бир ерлерде сувыктан уьсип калмага да болаяк эди, эгер бир кардашы, онынъ зыян болганын аньлап, юк машини мен уый бетлерге бараятырганда, оны алып, юк арасына ясырып, тувган якларына аькелмеген болса. Авылга кайтканында да, ол аракысын коялмады. Аьр куьни де ишки мен озды. Сол аьлде ога Казгерей расты. Казгерейдинъ яшамага ери йок эди, сонынъ уьшин олар ювыкластылар. Казгерей аракы ишпейтаган эди. Бас деп досы уьйининъ ишин йыйыстырды, аьдем яшап болатаган мекан этти, эм, коьп ойланмай, Салманды райцентрге аькетип, сонда кодировать этетаган усталарга коьрсетип, аракы авызына алмайтаган этти. Сонъ дослар арендага ер алдылар, басында кой бактылар. Бир йылдан данъылда уыйкен болмаган кошар салдылар, кора тартып, отар тургыстатаган каралды ясадылар. Авылдынъ аьдемлерининъ койлары ман бирге оьзлерининъ козыларын оьстирип, оьзлерининъ отарлары да болды. Биразлай досы кой багув ман оьзи де аьрекетлеп болатаганын коьрип, каналга ювык ерлерде Казгерей карбыз пашты. Карбызды оьстирип, сатып, дослар хайырландылар. Айтканымыздай, ат, арба, машин де алдылар. Ислерин боьлдилер. Салман койшы, Казгерей эгинши, фермер болды. Казгерей бала заманда оьскен коьп балалы анасынынъ синълисине ярдамласты, Салман болса, балаларына сберкнижка ашып, ай сайын акша салып турды. Элбетте, эркеклер казанларын асып, кирлерин ювып, уьйлерин йыйыстырып болсалар да, яшавлары ялкувлы эди. Окында оларга байсыз яшаган пишелер келдилер. Оларга да юбанув керекти, оннан баска олардынъ тилеклери шыкты: биревлерине карбыз, баскаларына эт керекти. Дослар кызганмай коьмек эттилер. Оьзлери аракы ишпедилер, пишелер ишемиз деселер, эркеклер оларды сыйладылар, конамыз деселер, кошарда кондырдылар. Окында эркеклер де авылга бардылар, сол таныс пишелерде кондылар, авылды карадылар, тойларга юрдилер. Аман да эки дос та, аьел кураймыз деп, йигерленмейтаган эдилер, неге десень оьзлери-оьзлерине сенмейтаган эдилер. Салман алдынгы ишкисине кайтпага болаягыннан коркты, Казгерей де, коьп йыллар бойдак турып, яшав маьнеси аьел туьзуьвде тувылына акылы ман келди, яны туьнъилди. Тап тобаннан ясалган кос коьп турмайтагандай, бу яшав да коьпке созылмаягы белгили эди. Эм сол зат болды. Яшав ярыгын коьрсетти.

Салман эртенъ мен врачтынъ кабинетине кирип:

— Доктор, аварияга туьскен сав калаякпа?

— А сен кимсинъ?

— Мен онынъ досыман.

— Не зат сага айтайым, дос? Туврасын айтпасанъ, яхшылык болмайтаган... Онынъ басындагы яра ман аьдем яшап болмайды! — деп, врач эки колын яйып йыйды.

— Аьше, кайтип ол? Ол яс аьдем ди де, ога яшамага керек те.

— Мен не этейим?

— Туьнегуьн ол коьзин ашып, уйге аькет деп, тиледи.

— Ийнанмага куьш онынъ эске келгенине. Мен оны шыгаралмайман. Тек тувганларына расписка кагытына кол бастырып, бермеге боламан. Йорык солай!

— Неге тек тувганларына? Онынъ тувганлары йок. Мен онынъ сынъар досыман.

— Дос — кардаш тувьыл! Больницада ятканга мен яваплыман. Тувганлары аламыз деселер, яшавы уьшин яваплыкты олар басларына аладылар. Авырганга бир зат болса, олар яваплы.

— Аьше, деп онынъ аьли коьпке созылаякпа?

— Билмеймен.

— Ол мени тилеген эди. Беринъиз мага, аьдемлерше ян берсин. Сиз анъламага керексиз де?

— Анълайман. Тек мен йорыкты бузалмайман. Авырганды тувганларына бермеге боламан, а олар биревди де шуьшлетеек тувьылмыз деп, кагытка кол баспага кереклер. Болды, дос!

Кенем де Салман маразуьйде сав куьн турды. Врач кетейтырганда, ол оны токтатты, коьзясланып ога карады.

— Доктор, мен деп кеталмайман! Биз оны ман бала шагыннан бери доспыз, бирге школага барганмыз, аьли де бирге ислеймиз, бирге яшаймыз. Ол — фермер, мен — койшы. Меним койларым, малларым данъылда каравсыз калганлар. Мен досымды оьлмеге ялгыз мунда калдыралмайман. Аькетсем, моллады да шақырар эдим, дува окыттырар эдим. Белки, коьмек этер? Дува ярдам этетаган дейдилер...

— Билмеймен. Мен йорыкты бузалмайман! — деди баягы соьзин врач.

— Доктор, мене, — деп Салман эртерек аьзирлеген тутас бес мынь маьнет акшады кисесиннен шыгарып созды.

Врач ян-ягына каранып:

— Сен авырганды алмага боласынъ, тек мен сол затты билмеге керек тувьылман. Менсиз оьзинъ алгансынъ?!

— Аьруьв, доктор!

— Сен кардашы боласынъ деп, расписка яз. Савлай ява-

плькты басынъа аласынъ деп, яз. Санитарлар ман да соьйлес, олар, каранъа болганда, носилка ман авызга дери шыгарарлар. Бир зат болса, сен озинъ авырганды терезеден шыгарып, акашканман деп айтаяксынъ. Бизден сорамай алгансынъ, анъладынъма?

— Аьше, доктор!

— Тагы да мынъ маьнет бер, мен акшады санитарларга, ярдамлассынлар деп, берейим!

Салман субьинип, кисесиннен мынъ маьнетти шыгарып, врачка асыгыслы созды. Врач, ян-ягына караньп, акшады алды.

— Анъладым, доктор! Мен озим акашканман, — деди Салман.

— Распискады тумбочкага салып калдыр! Бизди шуьшке келтирмесинлер!

— Кайтесинъ сосы сен, доктор?! Баьри зат та сен айткандай болаяк!

— Эгер оьлсе — мен заключение язарман. Полицияга кайтип алганынъды озинъ анълатаяксынъ! Аьдет пен кардаш-кавым коьрмеге керек, молла йолга салмага керек деп туьсиндиреексынъ... Соьз табарсынъ!

— Баьри зат Алладынъ колында. Ол айткан болар! — деди Салман.

* * *

Данъыл. Тобелер. Эскен елден оьленлер, сув толкынынъдай, шайкаладылар. Койшыдынъ кошарасы. Басы бинт пен байланган, аягына гипс салынган Казгерей темир орындыкта ятады. Терезеден машин тегершиклерде тыгырган арба коьри-неди. Арбада Салман ман Гуьлджамал олтырадылар. Коьлик терезе алдында токталады. Салман каргып арбадан туьсип, Гуьлджамалга колын созып, туьспеге ярдамласады. Салманнынъ басында коьк фуражке, уьстинде туьси авган кара плащ, яскьлт ыстаннынъ балаклары этиклердинъ конышына киргистилгенлер. Гуьлджамалдынъ басына ясыл япыраклы явлык байланган, уьстинде куба туьсли катеби халат, аякларында юн шорапка резин калош кийилген. Олар меканга киредилер.

— Мине уьш куьн кыймылдамай ятады. Не этеегимди билмеймен. Аьше, меним досым деп оьлип кетеегим? Бир зат этип болмайма? Кел, Гуьлджамал, ярдам этеш, тек сага сенуьв калган...

Гуьлджамал уьйдинъ ишин тешкеруьвли карайды. Орындыктынъ касында токталып, Казгерейдинъ байланган басына

карамын атады, аясын манълайына тийгистеди, сонъ колла-ры ман авырганнынъ кевдесин сыйпап алады.

— Сув иширгенсинъме? — деп сораиды.

— Берип караган эдим, ишпейди.

— Эринлерин сувла! Кала, мага сув ман таза марлы береш?

Салман банка ман сув береди, сонъ, пакеттен шыгарып, топ этилип оралган марлыды созады. Гуьлджамал кесек мар-лыды узып, сувлап, авырганнынъ эринлерине тийгистеди. Эки-уыш кере кайтарып этеди.

— Мине деп эт! Онынъ эринлери кыймылдайды. Эште, тирилек болар... — деп, кыскаяклы авырганнынъ юзи алдында аясын асыкпай айландырады. — Бирший анъламайман. Ол бир затка тармасады. Бала-шагасы йок дединъ де?

— Йок! Тувганлары болып биреви де йок!

— Ашыкяры йокпа?

— Йок! Бир букыжлар келетаган...

— Оны сорамайман! Наьлетликти обзинънинъ ишинъде калдыр!

— Койдым, аьптей! Биреви де йок! Авылда анасыннынъ синълисининъ коьп балалы кызы яшайды. Сога акша берип туратаган эди, а баска кардашлары йок.

— Йок! Ол да муна затка келиспейди. Досынъ биревге бир зат борышлы болган йокпа?

— Ол борышкага акша алган йок. Бирге карбыз шашамыз, обстирсек — сатамыз. Акшады боьлемиз. Борышы бар болса, мен билмеге керек эдим. Сатув ман анда-мунда бармаймыз. Бизге Махачкаладынъ обзиннен карбызга келедилер. Бир неше рейс этселер, савлай карбызды алып кетедилер. Мине машин де алган эдик. Биревге борышланмай, акшасын ок тоьледик. Тек эне машинамыз аварияда япыштырылды. Машиннен калган затларын «Камаз» айдавшысы алды, ога да бизден бир зат керек тувыл.

Гуьлджамал уйдинъ ишин тагы да тешкеруьвли карайды:

— Белки, ол биревден бир затты билмей алып, кайтаралмай калган болса ша? Онынъ яралары бек куьшли, сондай яралар ман аьдем обзи ана дуньяга кетпеге тилена-таган. А ол биршийге каптырылады, бир толтырылмаган борышы бардай?!

— Ана авылдагы анасыннынъ синълисиннен тувган карындас ушин ол кайгыраяк тувыл. Аьше, сонынъ ушин болса, билмеймен?

— Аьше, мен де анъламайман не зат экенин? — деп, Гуьлджамал аяк-савыт турган уьндирикте бир кужырлы зат коьрип, барып колына алады. — Бу не ди?

– Ол музыкалы алат. Биз оны тапканмыз.

– Бу кылкобыз да, мунадайлар ногайларда кавгадан алдын коьп расатаган эдилер. Сизге кайдан келген ол? Биревден алып, кайтарган йоксызба?

– Неге экен? Биз оны ерден тапканмыз.

– Кайтип муны ерден таппага боляк экен? Бу бек эски зат.

– Кылкобыз темир кутыкта турган эди. Темир кутык тот басканнан кесек-кесекке уватылды, а бу сав, агаштан болса да, берк.

– Ол заманда муны ога бирев калдырган.

– Кайтип калдырган? Эгер биз оны ерден казып шыгарган болсак?

Гуьлджамал, ойлы болып, Салманга карайды, сонъ маьне-ли ымлап алады, бирший туьсингендей, басын ийди.

– Казгерей казага туьскенде, бир зат айтпадыма?

– Айтты, аьптей! Ол маразуьйде бир-эки такыйкага эске келген эди, сол заманда мунда, кошарга аькелип, ерге салар-сынъ деп, тиледи. Эште, ол оьлеегин ойлаган, язык!

– Эндиги, бебем, сиз кобызды каерден казып шыгаргансыз? Ясырмай айташ?

– Дауши-бийдинъ тоьбеси касында.

– Сиз тоьбеден бир зат излегенсизбе?

– Аьше. Сол ерде Дауши-бий таслаган кошкардынъ алтын басы коьмилген деп халк айтады.

– Акмаklar! Ата-бабалар сизге айтканлар да, тоьбелерден бир зат та излеменъиз, сондай ерлерден бирший де алманъыз, киеси согаяк деп.

– Мен не билейим?!

– Билмеге керек! Ол бос соьзлер тувыл! Эндиги досынъ-ды сиз казган ерге аькетип, ерге салмага керек. Эгер ер иеси оьзине алмаса, досынъ сырагалы, энди де яшамага болады. Бираз ерде ятсын, куьш алсын... Ий, аьвмедийлер!

– Биз кайдан билейик?! Аькетейим, аькетейим, керек болса.

– Сол казылган ерге аькетип сал!

– Соьйтип этермен! Аьптем, мен сени, досыма ярдам эт деп, аькелгенмен. Не этеегимди, кайтип караягымды, бил-меймен.

– Энь баслапкы, бек козгамай, сол ерге аькет. Басындагы ярасын ювып, кайтарам бастан байла. Уьш куьн ятсын, тек сув ишпеге береексинъ. Оннан сонъ, – кыскаяклы халатынынъ кисесиннен кепкен оьленлердинъ байламын шыгарып, – муны

кайнатып иширт. Сонъ козыдынъ сорпасын иширтип тур. Асты ол оъзи тилер. Мен керек болсам, тагы да аькелерсинъ.

— Ерде кеше де ятаякпа?

— Соьле йылы, ятсын. Туьлжилер тири аьдемге тиймейтаган, а боьриди ийтлеринъ ювытпаслар. Анъладынъма?

— Аьше, — дейди Салман.

— Эндиги мени уьйиме еткер, — дейди Гуьлджамал.

* * *

Дауши-бийдинъ тоьбеси. Тоьбединъ касында туварылган арба турады. Салман, отка отын салып, темир ошакты орынластырады. Узак болмаган ерде, кабырдай этилип казылган шонъкырда, Казгерей ятады. Салман, шонъкырга туьсип, сув ман авырганнынъ эринлерин сувлайды. Сонъ, шонъкырдан шыгып, ошакка шайникти салады. Шайниктеги сув кайнаганда, шайникке шайгоьз атып, туьскенин карап, туьсли шынъ аькка аьзирленген шайды куйып ишеди. Бираз заман кеткенде, ол енъил ак темирлерден палатка курап баслайды, эткен курылысын шонъкыр уьстине йылыстырып, басына сув оьтпейтаган ябув ябады, астына ел каксын, салкын болсын деп, янларын ашык калдырады. Кеше арбага тоьселген ямышы уьстине ятып, окында, уянып, арбадан туьсип, палатка астында яткан досына карайды, сонъ уьйкламага тагы да ятады. Эргенъликте койшы малларды, отарын бакпага айдайды. Узакка айдамай, тоьбеден коьринип турган ерде калдырады. Кайтып, тагы да шонъкырга энъкейип, коьзлейди.

— Сув да увьртламайды, ас та емейди, сав болаягы коьтере бос! Не зат этеекпен? Не зат? — деп оьзи-оьзине куьбирденеди.

Аксамда койшы шонъкырдынъ тоьгерегине аркан салады, сонъ карамын яткан досына бурып:

— Шонъкырга йыланлар, шегерткилер атылып олтырмасын деп эттим. Эндиги мен, дос, барып, койларга, малларга сув иширейим, газ пеште оьзиме ас йылытайым, — дейди, авырган явап бермеегин билсе де.

Сонъ Салман ювыкта багылатаган атына барып минип, кошар бетке атын шаптыртады...

Каранъалык туьседи. Коькте юлдызлар йылтырайдылар, айдынъ савьлелери тоьбеди ярыкландырадылар. Кылкоьбыздынъ сеси эситиледи. Коькте Ушаркар юлдызынынъ сувьрети ашыктан коьринеди. Аспанда алыс эм ювык кужырлы коьринислер тувадылар. Казгерей, коьзлерин ашып, янып турган юлдызларга карайды. Аспаннан даваз келеди:

– Коькке – коьктики, ерге – ердики!

– Коькке – коьктики, ерге – ердики, – деп Казгерей соьзлерди кайтарады.

– Сеники меникиме?

– Аьше, – дейди Казгерей.

– Меники сеникиме?

– Йок! Меники болып, менде бирший йок, – дейди Казгерей.

– Сен ерден не зат излегенсинь?

– Бир зат та излеген йокпан.

– Сен, сенинь биршийинь бардай, ерди неге казгансынь?

– Билмеймен.

– Белки, сен ерге асыккансыньма?

– Йок.

– Сен ерден байлык излегенсиньме?

– Йок.

– Сен киели ерге тийгенсинь, сенде сондай амал йок.

– Мен оны билген йокпан.

– Сен ердеги йолынды билесиньме?

– Йок.

– Ердеги йолынды билмей, сен ерге кирмеге асыктынь.

– Мен янгылыс эткенмен.

– Ердеги йолын билгенлер, ер тынысын биледилер, тек олар юлдызларга коьтерилмеге боладылар.

– Мен ердинь тынысын эситкенмен, мага коькке коьтерилмеге болама?

– Ерге – ер йоллары, коькте – коьк йоллары. Сен коьк йолды яратасыньма?

– Аьше. Мен юлдызларга якын йолды коьремен.

– Сонынь ушин не этпеге керек?

– Юлдызларга етуьв ушин, бир адым этпеге керек.

– Дурыс! Ер мен коьк арасы болганы бир адым, бир абыт. Абыткала! Тур! Тур коьрден! Турасыньма коьрден?

– Тураякпан!

– Тур! Эндиги сен мут атынды! Эндигиси сен Коьркутсынь! Коьрдинь кутын алган, коьрден турган сенсинь!

Аспаннан таньлайы ман йырланган ань эситиледи. Юлдызлар ак кусларга айланадылар. Тань атады. Салман ман Ол, оттынь янында олтырып, шай ишедилер. Ол, костыльге таянып, тоьбе басына минеди. Ол, тоьбе басында олтырып, кылгобызды тартып, ань шыгарады.

Авыл ишинде арба тыгырып барады. Арбады айдаган койшы ман Ол кобликке олтырганлар. Салман арбады «Оытпек» деп язылган пекарнядынъ касында токтатады. Пекарнядынъ курылысы бийик ерде орынласкан. Салман, арбадан туьсип, уьстиндеги плащын кагып, басындагы фуражжасын туьзетип, оытпек сатылатаган ерге коьтериледи. Сонда сатылатаган ашык терезеге барып, он оытпек сатып алады. Оытпеклерди полиэтилен шувалга салып, арбага аькетеди. Оытпеклерди салып, арбага минемен дегенде, пекарнядынъ муьйиси бетиннен шыккан кызды коьрип, сейирсинип токталады. Кызга тешкеруьвли карайды. Шашлары тобан туьске боялган кыз джинса шортик кийген, йогарындагы кофтасы курсагын яланъаш коьрсетип байланган, киндигинде де алтын туьсли юзик йылтырайды. Кыз эркеклерге ойнаклы карамын таслайды. Салман сол карамыннан йылынып кетип:

— Машалла! Машалла! Мунадай ярасыклар да болады экенлер! — деп куьезленеди.

Кыз, арбадынъ касына келип, Салманнынъ коькирегине колы ман тийип:

— Эригинъизди язгынъыз келмейим? — деп сорады.

— Анъламадым? Мага айтасынъма? — деп Салман, оьзининъ уьстине карамын атып, келиспегенше кийингенмен, дегенди анълатады.

— Сага, сага, аьруьв яс!

— Мен аьруьв яспан ма? — деп, бир йолдасына, бир кызга соравлы карап, куьлди койшы.

— Калай бек кыпынълайсынъ, аьруьв яс?! Бизде, мунда, сауна бар, юр. Келесинъме?

— Кайдай сауна? — деди Салман, сейир эткенин коймай, — бизим авылда сауна бары акында биринши кере эситемен? — деп йолдасына карайды. — Шакырганга бар, шакканнан каш, дейдилер. Кала, барып карайым? — деп Салман, басын шайкап, кыздынъ артыннан адымлады.

Пекарнядынъ артында алдын склад болып кулланылган бир ямпик уьй турады. Уьйдинъ эсигинде: «Кишкей сауна» деп кызыл сыр ман язылган. Салман, язувды коьрип, сейирсинувви тагы да бек келди.

— Бу тасланган меканда да кайдай сауна орынласпага болаяк? — деп кыздынъ артыннан эсикке кирди.

Меканнынъ иши каранъа, тек эсиктинъ касындагы форточкадай кишкей терезеден ярык туьседи. Иргелер модалы журналлардан алынган туьрли туьсли дурбатлар ман ярасыкланганлар. Меканга тегаран бир орындык сыяды. Орындык-

тынъ аяк бетинде кийимлер уыйылген бир олтыргыш, онынъ касында элекен мен кумган бар. Салман куылип:

— Мунавы саунама?! Мунда душтынъ оъзи де йок! — дейди.

— Сен мунда сувга туъспеге келгенсинъме? Тоъмен ягынъды юваяк болсанъ, эне, сувга толы кумган.

— Мен аъдемге келискенше болар деп ойлаганман.

— Аъдемге келискенше?! Аъдемлерше яшав йок экенин билмейсинъме? Биз мунда ислеймиз. Акша керек, аруув яс!

— Акша кимге де керек.

Кыз, кофтасын шешип, йогар бетинде сынъар кыспасын калдырып, коькирегин алдыга шыгарып коьрсетеди:

— Калай? Яратасынъма? — деп сорайды.

— Элбетте, яратаман! Мен булай соьйлеймен.

— Сен оьзинъди аьвмедий этип коьрсетпе! Акшанъды бер!

— Кайгадер?

— Бир саьатке — бес юз маьнет.

— Баа да тувыл экен. Бир саьат мага тамам, — деп, оьзи оьзине айткандай айтып, кыздынъ коькирегине кызыксыннып, — аьлемет! Енъил экен! — дейди.

— Сага не? Кыйыныннан керегим?

— Йок. Оьзим айтаман.

— Акшанъды бер, аруув яс!

Салман кисесиннен тутас бес юз маьнетти шыгарып береди. Кыз олтыргышка уыйылген кийимлер ишине акшады ясырады.

— Биз мунда кыймасым ман ислеймиз. Ол туькенге мороженный алмага кеткен. Аьли кайтаяк. Суйьсень, ога йолдасынъды шақыраяк?

— Онадан сорамага керек. Тек биз мунда кайтип сыяр экенмиз?

— Бас деп биз, бизден сонъ — олар... Шешин!

— Мен не? Мен соьле-аьле, — деп Салман плащын шешеди. — А сиз каяктансынъыз? Биз беттинъ кызларына усамайсыз?

— Сага керегим ол? «Юзим егенде, авласын сорамайтаган», дейдилер. Бизде «тоьбемиз» бар. Бизди мент коршалайды. Йорыкты бузбаймыз. Ол оьзининъ машининде юргистеди. Емекти, резинкаларды аькеледи. Сизинъ авылдагылар биз бетлерде оматака атадылар, а биз сизинъ эригинъизди яздырамыз, — деп кыз, Салманнынъ касына келип, ыстанын шешпеге ярдамласаяк болады.

— Мен оьзим, — деп койшы, кыздынъ колларын алдырып, оьзи шешинеди. — Эгер оькиметтинъ оьзи сизинъ ягы болатан болса, бизге не ди, эригимизди язаяк...

Ис биткенде, Салман, оыктем болып, асыкпай кийинип баслайды. Кыз да кийинеди. Салман ога, йогардан карап:

— Аыше, клиентлеринъыз коыппе? Акшанъыз зибил болар? — дейди.

— Болар сага акша? Яс аыдемлер йок та. Тек картлар, пенсионерлер, аылдагылардан ясырынып келедилер. Курткаларынан ясырынадылар. Олар кеткеннен сонъ, кайдан да эситип, курткалар да келип, бакырык коытередилер. Акшаларын кайтараяк боладылар. Сенинъше, акшанъды артка алаягынъ йокпа?

— Мен пенсионер тувылман. Мага пенсияга дейим энди де яшамага керек. Пишесиз тураман.

— Карувынъ бары коыринеди... Кел тагы да...

Сойтитип Салман коыкирекшип меканнан шыгады. Арбада олтырган досына кайтып:

— Бек кешиктимме? — деп сорайды.

— Йок. Кеттик! — дейди ашувга толган йолдасы.

— Мунда олар экевлери. Аыли кыймасы кайтпага керек, барасынъма?

— Йок! Сага да бармага керек тувыл эди!

— Неге?

— Баланъдай биревге баратаганма?

— Сен оызинъ коырдинъ: ол оызи мага ябысты.

— Эгер сенинъ кызларынъ ман соытитип этилсе, аруувме?

— Меним кызларыма неге калдынъ? Меникилер кишкей!

— Сеникилер де оысеклер!

— Кайтесинъ сосы сен?! Ол оызи мени шакырды да? Сен эситтинъ де?

— А сен барма! Бу зат — зийналык!

— Аыпендидей соылейсинъ! Мага акыл уйретпеге ким болгансынъ?!

Олар урысыспага еткенлерин анълап, Салман токталады. Тынадылар. Пекарнядынъ муыйисиннен тобан туъске боялган шашлы кыз коыринеди:

— Аыше, не дейди досынъ? — деп ол бакырды.

Салман, колы ман булгалаклап, унамайтаганын анълатты.

— Ойлансанъыз, келерсиз. Биз кеше-куынъдиз ислеймиз.

Салман, кыз бан соылегиси келмегенин анълатып, тагы да колын булгалаклап, арбага каткып минди эм телбегиди коларына алды...

Кошардынъ уыйининъ тоыгерегинде Ол костыль ыслап айланады. Сонъ эситтинъ касында токталып, ойланып, костыльди эрек булактырады. Костыльсиз юрип карайды.

Шайкалады, йыгылмайды. Сонъ, иргединъ касында эртерек аьзирлеген таякты алып, таянып, юрип баслайды. Юргеннен арып, Ол уйге киреди. Мекан ишинде Ол, кобызды алып, тарткышы ман тартып, алатта ойнап уйренеди. Терезеден арба келеятырганы коьринеди. Салман, турагалып, арбады айдайды. Арбадан туьсип, койшы уйге киреди.

– Досым, сен тап бу алат пан бирге тувгандай, онадан айырылмай, турасынъ? – деп Салман олтырага олтырады.

Ол, кобыз бан тарткышты коьрсетип:

– Мен бу алаттынъ сазы ер мен коькти бириктиретаганын анълап басладым. Мен муннан шыккан саз бан оьзимди коькке ушкандай сеземен, – дейди.

– Мен туьсинип болмайтаган затлар акында соьйлейсинъ. Кел, экевимиз нарды ойнаяк? – деп Салман, нарды турган кутыкты алып, силкип, нарды ман шакылдатады.

– Бос затты кой! – деп Ол кобыз бан тарткышты орындыкка салады, – мага кетуьв керек. Мен муннан кетеекпен!

– Сонъгы заманда сен тек сол затларды айтасынъ. Кайда кетеегинъди мен билсем экен. Сен тегаран бир юресинъ де?..

– Мен буьгуьн костыльди тасладым. Оьзим аякларыма бастым, туьзелгенмен демеге болады. Мага кетпеге керек.

– Не зат каьр шегеегинъди анъламайман?

– Мен бираз авылда турарман да, оннан сонъ бараяк ерим бар.

– Кайда? Кайда?

– Баска яшав бар. Сонда бараякпан.

– Аьлемет, айткысы келмейди. Сен мени калдырып кетеек боласынъма? Мен сенсиз кайтеек экенмен?!

– Мен сени калдырмага керекпен. Эндиги мен тек сенинъ уьшин мунда туралмайман.

– Аьруьв! А мен эндиги кайтип тураякпан? Сен меним акында ойлангасынъма? Эгер ишип басласам ша? Ол заманда коьтере де соьндим. Сен мага янъы яшав бердинъ де, мени тирилтинъ де...

– Сен оьзге ишпессинъ!

– Сен кайдан билесинъ?

– Билемен. Аьдем, оьзине сенмесе, онъайсыз турмысыннан ишеди. Сага пишень де кайтаяк болады.

– Ким сага оны айткан?! Кайтип ол кайтаяк экен? Мен ога эткен затлар мутылмайтаган. Бир увьрт аракы уьшин мен оларга коьп зарарлык тийдирдим. Сондай затлар мутылмайтаган!

— Сен эндиги соьйтип этип болмайтаганын анълагансынъ да? Эгер аьелинъ йыйылса, сен янъылысларынъды тагы да этеек тувылсынъ да?

— Эгер кайтсалар, элбетте, этпеспен!

— Аьше, ол балалар ман уйге кайтпага аьзирленген.

— Сен оларды тувра коьргендей, айтасынъ? Яде бирев айттыма?

— Йок. Мен билемен.

— Айтканлай, мен буюгуьн авылдагы конъгысы пишеди коьрдим. Ол меннен не деп сораганын билесинъме? «Пишенъ кайтканын унайсынъма?» — деп сорады.

— Сен не дединъ?

— Балаларды сагынганман, дедим.

— Мен дурыс сага айттым. Пишенъ кайтады!

— Билмеймен. Ол мени кеширге болаягына шекленемен. Эгер ол кеширсе — мен не зат та этер эдим.

— Ол кеширеек! Сен озинънинъ янъылысларынъды тагы да этпе. Аьдем бирев акында ойлап, биревге янын берип яшамага керек. А сенде балалар — олар сенинъ канынъ, янынъ. Эгер олар уьшин шалысып яшасанъ — ол дурыс болаяк. Дурыс яшавга ым-тылмага керек. Ол заманда яшавынъ да дурыс болады...

Салман кошарда йок шакта Ол кетеди. Таякка таянып, ялгыз озьи данъыл ман барады. Шети-кыйыры коьринмеген данъыл. Коьк куьмпези. Алыста ер мен коьк биригеди. Ол сонда карап адымлайды.

Кошардагы уй алдында Салман кыз балалары ман такта олтыргышта олтырады. Койшы бир затлар хабарлайды. Балалар куьлейдилер, аталарына юыкласадылар, ол олардынъ ийинлериннен кушаклайды, басларын сыйпайды. Олардынъ касларында уй алдына шыгарылган стоьлде аналары аьрекетлейди. Ол шелектен элекенге суьт куяды, иримшик этеди, ун ийлейди.

* * *

Аьдемлер онынъ уьшин, дурыс атын муттылар. Авылдагылар ога Эмши деген ат тактылар. А озьгилер ога Коьркут, Коьрдинъ куты, Коьрден турган дейтаган эдилер. Авыл. Орта орамга кашласып турган орамда узьин бойына машинлер тизилгенлер. Тизилгенлердинъ ишинде баа джиpler бек билинедилер. Йолдынъ шетиндеги тротуарда аьдемлер тизилип турадылар. Кыскаякльлар, эркеклер, картлар, курткалар шыдамсыз алдыга, шереттинъ басына карайдылар. Орамнынъ

ортасыннан Эмши аксап келеди. Ол шеретке тизилгенлерге сейирсинип карайды. Бир токталып, бир зат эске алгандай турады эм тагы да адымлайды. Онынъ уьстинде ак каптал ман ак ыстан, басында ак топытай, аякларына ак кроссовкалар кийилген. Онынъ белин туьрли туьсли йиптен этилген белбав бувган, колында деспе ыслаган. Бугуьнги мода ман кийинген юрегатлы аьдем Эмшидинъ артыннан етип:

– Шеф, кайда йок болдынъ? – деп сорап, коьзлерине карайды.

– Мендей эркинли аьдемнен барган ерин сорамайтаган. Юремен, карайман! Азым! Мага да тыншаймага керек те.

– Мага да тыншаймага керек, аман да мен танъ атар-атпас куллыкка келемен, каранъада уйге кетемен. Кара, кайгадер клиентлер, пациентлер! Махачкаладан, Кизлярдан, Ставропольден колайлы аьдемлер келгенлер. Бирев Казаннан да поездке олтырып келип, бир неше автобус авыстырып етискен. Акша, шеф! Акшалар калкып келеятырлар!

– Ол акшадан мага не? Ана дуныяга оны алып кетип болмас! Акшага бирев де тоймаган. Акша – мусор. Коькке – коьктики, ерге – ердики!

– Мен сенинъ юмаклы соьзлеринъди туьсинмеймен. Сен исинъди басла!

Эмши, сени мен соьйлеп неге кыйналаман деп, колын силкип, йолын бардырады. Тек бираз адымлаганда, шеретте коьзсланып турган бир он ясындагы кызды коьрип, токталады.

– Бу ким? – деп сораиды.

– Кыз авылдан. Туьнегуьн де мунда туратаган эди, – дейди, мисетсинмей, Менеджер, сонъ Эмшиди алдыга ийтеп, – сен бас деп меникилерди кара, олар узактан келгенлер, – дейди.

– Сеникилер, меникилер! Ол не соьзлер ди?! Мага баьри бир! Бугуьн менде бир кызыклы йолыгыс болув керек!

– Ким мен?

– Мен оьзим де билмеймен.

– Йолыгыс болаягын кайдан билесинъ?

Эмши колын силкеди. Артларынан орам ман иномарка зувылдап келип токталады. Менеджер сескенип, артка бурылады. Эмши де бурылып, токталган машинге йогардан карайды. Машиннен сары ыстан, сары кофта кийген, коьзлерине кара коьзилдириклер салган пише атылып шыгады.

– Бу болар сенинъ кызыклы йолыгысынъ? – дейди, селекелеп, Менеджер.

– Йок! Бу анамнынъ синълисининъ кызы!

- Ким оны танымайды?! Мен билмегендей, неге анълатасынъ? — дейди Менеджер.
- Агам, амансынъма?! — деп кыскаяклы, шавып, Эмшиди эки ийниннен ыслап, кушаклайды.
- Неге келдинъ? Не керек, Асиет? — деп сорайды Эмши.
- Акша керек! Бек керек! — деп, кыскаяклы эркектинъ коькирегин сыйпайды.
- Сен куьн сайын акша тилейсинъ?!
— Аьше, не этейим? Бек керек! Борышымды кайтармасам, сосякпыз, дегенлер!
- Эмши, Менеджерге бурылып:
- Бер ога акша!
— Кайтип ога акша бермеге болаяк?! — деп, Менеджер басын ыслайды.
- Бер деймен!
— Кайтип ога акша бермеге болады? — деп акырады, сонъ оьзи-оьзи мен соьйлегендей, — йыл артта, уьйи опырап, балаларына бир увьс ун емеге табылмай турганда, биз ога эки шарлаклы уьй салдык! Эне, — деп машинге колы ман коьрсетип, — кайдай коьлик сатып алдык! Балаларын городка окувга туьсирдик! Ай сайын оларга акша йиберемиз! Эндиги бу уятсыз куьн сайын акшага келеди! Аьр заттынъ да эби бар да!
- Кардаш болады! Кардашка ярдам этпесем, кимге этекпен?!
— Ол, билгинъ келсе, ана Кыйшык Шалда акшаларын автоматларда утгырады!
- Кыскаяклы, коьзилдиригин шешип, Менеджерге ашувлы карап:
- Байым сенинъ басынъды тесер! Мине коьрсинъ!
— Тесеек! Тесеегин билемен! Ана коьгоьленнинъ туьгинин ишсе, бассыз да калдыраяк! — дейди Менеджер, коркыстатаган пишеден артка тайып.
- Эмши, шапшыган кыскаяклыды ыслап, артка тартады.
- Сонъ Менеджерге:
- Бер акша деймен! Битти-кетти, болды-соьлды! — дейди.
— Кайгадер береегимди де айтпайдылар?! — деп Менеджер, кисесиннен топ акша шыгарып, ишиннен бир кесегин алаяк болып, бирер мынъ маьнетлик каьытларды санап баслайды.
- Кыскаяклы, бирден шапшып, Менеджердинъ колыннан савлай топ акшады тартып алады.
- Байым, бир бармагынъды калдырмай, каншы ман кескишлер! Мине коьрсинъ, кызганшак! — деп кыскаяклы,

акшады алып кашып, шавып машинге олтырады да, машинин юргистип, арты ман айдап кетеди.

— Шеф, коьресинъме эткенин?! Ана коркыстатаганы ша?! Шеф, мага саклавшылар керек! Мен Махачкаладан йигитлерди шақырайым! Мунавы байы ман яшамага береек тувыл!

— Кимди суйсенъ, соны шақыр, — деп Эмши колын силкеди, авызга еткенде, ол ойлы болып, — келгенлер бек ялкувлылар! Бир кызыклы зат йок! — дейди.

— Не заты ман кызыклы болатаганын мага туьсиндирсенъ экен? — дейди Менеджер, сейири калып.

Эмши, явап бермей, колы ман силкеди. Сонъ эсине туьсириш:

— Ана кишкей кыз кайда йок болды? — деп сорайды.

— Мен кайдан билейим? Кеткенге усайды?

Эмши авырганларды карайтаган мекан. Меканнынъ ортасында маразуйлерде болатаган операция этилетаган стоьл, касында медиклердинъ кушеткасы турады. Сол бетте терезединъ янынъда эки тумбочкалы стоьлдинъ уьстинде радиоприёмник эм коьк туьсли глобус турадылар. Терезединъ онъ бетинде сувга толган коьп полиэтилен сиселер полга салынганлар. Иргелер бойы олтыргышлар тизилгенлер. Эмши, стоьлдинъ касына шыгып, колы глобусты айландырып, сонъ оны токтатып, глобустынъ тысына бармагын тускап кадайды. Менеджер, шавып келип, тешкеруьвли карап окыйды:

— Тынык океан! Филиппины! Манила! — деп.

Эмши, стоьл алдына олтырып, радиодынъ шуьртекейин бурады. Диктордынъ давазы шыгады:

— Филиппины кыралынынъ президенти Родриго Дудерте Америка президенти Барак Обамага: «Канжыктынъ баласы», — деген... Баска хабарларды да тынланъыз... — деп музыка анъы эситиледи.

— Ой-бай! Шеф! Кызыклы дегенинъ бу экен! Шынты жиний сен экенсинъ! Сен глобуска карамай, ол кайтип токтаягын билмей, Филиппинныга бармагынъ ман коьрсеттинъ де?! Мен озим коьрдим де! Соны радиодан бу вакытта айтаякларын кайтип билдинъ? Сен каза экенсинъ!

— Соңдайман мен! — деп, Эмши радиодынъ шуьртекейин бурып токтатады, — Исси-булактан сув аькелдинъме?

— Элбетте, Эмши. Сен айткандай, юз сисе сув аькелинген!

— Етер! Киргист авырганларды!

Менеджер меканнан шыгады, орамда шереттен керекли аьдемин карайды. Кара джип касында сыпатларына, битимле-

рине коьре саклавшыларга усаган яс аьдемлер шашы агарган, юкатлак эркекти колларыннан ыслап туры эдилер. Менеджер оларды коьрип:

— Киргистинъиз! Тез болынъыз! — деп буйырык береди.

Саклавшылар басшыды колтыкларыннан коьтерип аькетедилер. Шеретте турганлар унамай куьбирденедилер.

— Биз танъ атпай карап турамыз, а бу киси янгы келген, — дейди бирев.

— Йок тувралык! — дейди баска бирев.

Менеджер оларга:

— Доктор басында узактан келгенлерди караяк. Сизди, ювыкта яшаганларды, баска куьнлерде де алмага болады, — деп бакырады.

Саклавшылар басшыларын меканга киргистедилер, артларыннан Менеджер де киреди. Эмши, макул коьрмей, киргенлерге карап:

— Уьшевинъиз де авырыйсызба? — дейди.

Шашы агарган киси басын коьтерип:

— Йок! Мен ялгыз! Муналар меним аьдемлерим, — дейди.

— Авырмайтаган болсалар, шыксынлар. Сен ялгыз калмага боласынъ!

— Олар меним коьмекшилерим, — дейди басшы, олтыргышты ыслап.

Менеджер, басшыга яраяк болып, йинъишке давазы ман:

— Бу Камал, Махачкаладан, сонда айтылган аьдем! Коьмекшилер оны ялгыз калдырмаслар, — дейди.

— Мен оларга шыксынлар, деймен!

— Шыгынъыз! — деп ынгыранады киси.

Саклавшылар, оларды кувганды яратпай, Менеджерге суслы карап, шыгадылар.

— Мен соьз беремен, басшынъызга бир зат болмас, — дейди Менеджер, кешируьв тилеп.

— Сен де кет! — дейди Эмши.

Менеджер, разы болмай, кыпынълап кетеди. Эмши радиодынъ шуьртекейин бурады. Музыка эситиледи. Эмлев вакытлар Арам Хачатуряннынъ музыка ангы эситилуьв мен озады.

— Не затынъ авырыйды? — деп сорайды Эмши.

— Мине ярым йылдан коьп белим авырыйды, аркамды туьзеталмай юремен. Каерге бармадым, не этпедим!

— Кала, туьзелеш?

— Туьзелалмайман.

— Туьзел деймен!

– Туъзелалмайман.

– Туъз бол!

Эркек аркасын коътереек болады, ама ок майысады, буъ-
кирейип турады. Ынъыранады.

– Ыыламсырама! Кайтип майысып калдынъ? Биревди
корлагансынъма?

– Йок! Биревди де корлаган йокпан.

– Эсинъе туъсир! Авыраяктан алдын не зат эткенсинъ?
Кайдай яманлык эткенсинъ?

– Бизим авылдан бир карт келген эди. Улы ушин
тилеген эди...

– Не зат тилеген?

– Улын босатаяк ушин келген. Улы менде манъазыда
капалып турады.

– А сен не эттинъ?

– Картты кувдым.

– Кайтип кувдынъ?

– Кувдым, оъзге келмесин деп.

– Кайтип?

– Аягым ман тевип.

– Кайтип тептинъ?

– Кайдан билейим? Артына тептим.

– Улын босаттынъма?

– Йок. Онынъ шуъши бар. Акшамды кайтармайды.

Эмши шапшып, артыннан келип авырганды тебеди...

Авырган киси адалаганнан калтырап:

– Мен сени оьлтирермен! Койды сойгандай соярман! –
дейди.

Эмши, артка тайып, шавып, тагы да тебеди.

– Деп ургансынъма? – дейди.

– Мен сенинъ аягынъды сындырарман! Ерге коьмермен!

– Мен ерден шыкканман! Доьртаяклап шыкканман! Мен
коркпайман! Сен сав болгынъ келеме?

– Сав болгым келеди!

– Шеш кийиминъди!

– Мен шешалмайман. Мени аьдемлерим, – эсик бетке
ымлап коьрсетип, – кийиндиредилер, шешиндиредилер.

– Шешин деймен! – деп Эмши тагы да тебеди.

– Мени деп, сендей этип, бирев де корламаган, – дейди,
йыламсырап, авырган киси.

– Сени корламаган?! А сен аьдемлерди корлагансынъ! Сав
болгынъ келсе, корланаяксынъ! Сав болгынъ келеме?

– Келеди...

— Шешин!

Авырган киси, азапланып, уьстиннен костюмды, коьй-лекти, майкады шешеди.

— Болаяк! — деп Эмши авырганды ийтеп, операция эти-летаган стоьлге аькелип, — ят курсагыньа! — дейди.

Киси эт бети мен ятады. Эмши тоьселген бетявлык уьстинде яткан инструментлер арасыннан кишкей балактай темирди алып, авырганнынь аркасынынь омырткасын бармаклары ман тийип карап, керекли ерин тавып, токталады, сол ерин бармаклары ман язып, сонь терен тыныс алып, колындагы темири мен арка суьегине басады. Авырган юректи ярган бакырыкты коьтереди. Саклавшылар, эсикти согып ашып, меканга атыладылар.

— Кетиньиз! — деп Эмши бармаклары ман авырганнынь белин язады.

— Кетиньиз, — деп авырган да эринлери мен йьбырдайды.

Саклавшылар шыгадылар. Эмши белди язганды токта-тып, оьзининь стоьли бетине кетип, олтыргышты йьлысты-рып олтырады. Авырган коьзясларын аясы ман суьртип ята береди.

— Тур! — деп ашувлы бакырады Эмши.

— Туралмайман.

— Тур! Тураяксынь!

Авырган киси турады. Куьлемсирейди. Болган затка ьй-нанмай, оьзи-оьзининь, аркасын сыйпап, Эмшиге сора-влы карайды.

— Мен туьзелгенге усайман?

— Карттынь улынынь шуьши кайдай?

— Ол меним товарымды сатып юрген эди, эм мага коьп акша борышланган. Акшамды кайтармайды.

— Улын йибер! Карттан да кешируьв тилемеге керек-синь.

— Ол коьп акша борышланган...

— Акша не зат ты? Мусор! Сиз бир зат та аньламайсыз!

Яманлык этпеньиз! Зорлык келтирменьиз!

Авырган ойланады:

— Яхшы. Сен айткандай, этермен.

— Зорлык этпе!

— Аньладым. Калай коьп айттынь соны! Сага не зат эте-екпен, не зат пан разы этеекпен?

— Мага бир зат та керек тувьл.

— Бу мараз кайталамаспа? — деп, аркасына коьрсетеди.

— Аьдемлерди корламасань, кайталамас. Кийин!

Киси, кийинип, костюмнынъ ишки кисесиннен бир топ акшады шыгарып:

– Бу сага, разылыгымды билдирип беремен, – деп созады.

– Бар, бар, – деп Эмши алып, акшады карайды. – Муны авылда салынатаган медпунктка берермиз.

– Сизинъ ишинъыз, – дейди киси.

Эмши акшады стоьлдинъ тумбочкасынынъ кутыгына салып, турып, полдан эки сисе сув алып:

– Эртенъ сайын бу сувдан бирер касык ишерсинъ! Сеникилер сиселерди алсынлар, озинъ авыр зат коьгерме! – деп, сиселерди стоьлге салады.

– Савбол, сыйлы Эмши!

Куьн бойы аьдемлер эмлевге келедилер. Эмши, оларды карап, кенъеслер береди. Келгенлер разы болып, сиселер алып кетедилер.

Куьн кавысып баслайды. Машинлер йогаладылар. Шерет таркайды. Энь сонъында меканга кайгы баскан бир эсли пише киреди. Ол, киргенде де, йылавын токтаталмайды. Эмши, пишединъ йылавын яратпай, ялкувлы ян-ягына каранады.

– Не болган?

Пише йылай береди.

– Болды йылаганынъ! Айт, не зат уьшин келгенсинъ?

– Мага улымды кайтарынъыз?

– Не дейсинъ? Мен сага сыхыршы болганманма?

– Сиз коьтере затты да этип билесиз де?

– Улынъа не болган?

– Северге кетип, кайткан йок.

– Сенде оны ман байланыс бар эдиме?

– Йок. Сургуттынъ милициясыннан улымнынъ оьлгени акында кагыт келген...

Эмши колларын яйып:

– Оьлгенлер кайтпайтаганлар! Менде оьлилер мен ис болмайды. Мен оны кайтип тирилтейим?

– Ама сен озинъ кабырдан тургансынъ да?

– Мен оьлген йокпан.

– Мен улымнынъ оьлгенине ийнанмайман.

– Ийнанаяк уьшин, Сургутка барып келмеге керек.

– Кайтип бараякпан, эгер мен яшавымда авылдан шыкпаган аьдем болсам?

– Бирев мен бар.

– Менде акша да йок.

— Кел ойланайым... — деп Эмши эки коьзин юмып турады, ойланып болып, асыкпай айтады, — Сен биревди тавып бар. Сага бармага керек. Сенинъ улынънынъ баласы бар...

— Мен бала акында билмеймен.

— Бар баласы, — деп Эмши, стоьлдинъ тумбочкасынан акша шыгарып, санайды. — Мине сага юз мынъ. Тек акша акын-да бирев билмеге болмайды. Сени тонамага боладылар, — деп, саналган акшады созады.

Кыскаяклы, акшады алып, буьклеп, кыспасына тыгады.

Ойланады. Эсин йыйып:

— Ким мени мен бараяк экен? Ким?! — деп Эмшиге сораулы карайды.

— Мен айтаягымды айтканман. Сен яс балады оьзинъ мен бирге ал.

— Яс балады дейсинъме? Бар яс бала! Русланга, синълим-нинъ баласына тилермен. Савбол, кабырдан турган Эмши! Савбол, ийги аьдем!

— Бар, бар! Басты авыртпа!

Пише кетеди. Эмши ялкып олтырады. Эсикинъ аргы бетинде Менеджердинъ давазы эситиледи:

— Доктор биревди де алмайды.

— Мен оьзимди каратпага келген йокпан!

Эмши, Салманнынъ давазын танып, турагалып, эсикке адымлап, ашып:

— Салман, досым! Кир!

Салман кыз балады колы ман ыслап киреди.

— Амансынъма, досым? — деп Эмши Салманды кушаклайды.

— Аманман! Оьзинъ кайтесинъ? — дейди досы.

Эмши балага карайды:

— Мен сени эртенъликте коьрдим де, сен кайда йок болдынъ?

— Ол аьесин карайды. Гуьлджамал авырыды, аьли бек осал, эске келмей, ятады, — деп Салман кыз ушин яваплайды.

— Гуьлджамал дегенинъ ким? Ана мени аяк уьстине сала-таган кыскаяклыма?

— Аьше! Аьптемиз! Ол сени кабырдан коьтерген!

— Ол оьзи яракшы да?

— Аьше. Мине бир неше куьн эске келмей ятады экен. Авырганын мен тек буьгуьн билдим. Оьзим булай авылга келген эдим, кел, аьптемди коьрейим деп, барсам, ол тоьсекте кыймылдамай ятады. Бир уьн шыкпайды. Кызалак та йылайды.

Аьше, эндиги бу саббий кайда бараяк экен? Биреви йок, шынты оьксиз! Тек бала уыйине береекпиз муны.

— Мен бала уйге бараяк тувылман! Абай туьзелеек! Мен билемен!

— Белки, туьзелип те олтырар? Тек мен шекленемен. Врач келгенде, сага не деди? Абайдынъ мыйы токталган деген де?! — деп Салман кыздынъ басын сыйпайды.

— Абай авырып баслаганлай: «Мени кабырдан турган карамага керек», — деп айтты. Бу мараз оныкы, тек ол эмлемеге болады деди.

— Муныкы? — деп Салман Эмшиге коьрсетеди.

— Аьше. Оныкы!

— Соьлеге дейим сен мени неге таппайсынъ? — деп сорайды, каты ойларга коьмилген Эмши.

— Мен келген эдим. Сизде мунда аьдемлер коьп, бирев биревди алдыга шыгармайды.

— Аьше, саклаган болсанъ?

— Сизинъ коьмекшинъиз, мени тынъламай, шереттен де куватаган эди.

— Ол шекеток, тек акшалыларды юьытатаган. Аьруьв! Не зат этеексинъ? Аьдем манълайына язылганнан таймайтаган. Аьень тагы да не зат деди?

— Ушыкларды Уыйкен айдап йиберген деген. Сол Уыйкен абайга, ол сени аяк уьстине салганы уьшин, бек ашувлы деген.

— Во! — деп Эмши коьрсеткиш бармагын коькке тускалап, — келди меним шагым! Мен абайынъды сав этпеге керекпен! Меним согысым алдыда! Меним Уыйкенге куьшим етпес, ога биревдинъ куьши етпейтаган, аман да мен онынъ ушыкларын ыстыртып авылдан куварман! Куварман! Сол меним йолым! Мен туьз йолыма тусеятырман! Янымды кызганмай согысаякпан! — деп Эмши эки колын бир-бирине уйкалайды. — Салман, мен аьлсизленсем, сен мени Даушибийдинъ тоьбесине аькетерсинъ, мен алдын яткан ерге...

— Аьруьв, досым!

Эмши, турган еринде каргып, эки колын яйып, ерге туьседди. Салман ман кыз аьжейипсинип ога карайдылар.

— Сен аьдем коьрмейсинъ де, досым?! — дейди Салман.

— Коьремен! Кайтип бир коьремен! — деп мактанып, — сенде курманлыкка бир затынъ барым? — деп сорайды.

— Бар. Мен, Гуьлджамалга деп, кара койды аькелгенмен. Каралдыларында калдырганман.

— Аьперим! Соярмыз! Таза кан эм койдынъ талагы керек! — деп Эмши стоьл астыннан кылгобызды шыгарды, — Мен Уьйкенге той этермен! — деп, бир колына тарткышты, баскасына кылгобызды ыслап, тартып, анъ шыгарады.

— Досым, сен бу алатта ойнап уьйрендинъме? — деп, Салманнынъ сейири калады.

— Элбетте, досым! Аювлар тетик тевип уьйренедилер, эндиги мен ата-бабалардан калган алатта ойнап уьйреналмайманма? Ол да не зат соьз?! Ис — мыраттан! Муннан шыккан саз мени коькке ушыртады.

— Менде ондай усталык йок, — дейди коьктере де адалап кеткен койшы.

— Бирев баспакшы, бирев темирши! Аьр кимнинъ де оьз кесписи бар. Тынъла мени эндигиси! — деп, ятлавдай айтып, Эмши тагы да турган еринде каргып, эки колын яяды.

— Тынъла мени эндигиси! — деп Эмши, кобыз бан тарткышын Салманга ыслатып, операция этилетаган стоьлге барып, сонда бетявлык уьстинде яткан медик алатлардынъ ишиннен скальпель мен операция заманда кулланатаган кыскышты шыгарады. — Муналар кереек. Казанда эт кайнаганда, бу скальпель отта кызсын. Мага кереккенде, бу кыскыш пан ыслап, мага берерсинъ! Мен, эмлеген вакытта, бирев мен де соьйлеп болмаспан. Мен исимди битирсем, сиз авылдынъ аьдемлерин, конъысыларды, ювыкларды шақырынъыз. Курманлык этин есинлер. Тек суьеклерди былактырмасынлар, оларды йьйып, койдынъ терисине салынъыз, койдынъ калдыкларын да, оннан сонъ аькетип аьдем йок ерде коьммеге керек болаяк. Сен, кызалак, койдынъ талагына кырк серник кадап сал, оннан сонъ куьн сайын бирер серникти шыгарып отка ат, соьйтип кырк куьн этсенъ, талакты уйкалап, сувга атып, эгетип, сувын абайынъа иширерсинъ! Менимше, яракшы туьзелер. Эне сол этеегинъиз! — деп, Эмши эки колынынъ аясын бир-бирине тийгистип кысып, турган еринде шоршыйды, — бир абыт этпеге керек! Бир абыт!

Салман адалап досына карайды:

— Койдынъ басын не этеекпиз?

— Ол курманлыктынъ энъ сыйлы ери, ол Уьйкенге тийисли! Оны кыркпай, уйытпай, тазаламай Дауши-бийдинъ тоьбесининъ басыннан керуьв бетке каратып тасла!.. Тагы да. Гуьлджамал бираз аьлленсе, тирилтетаган сув ман сиселер алынъыз, соны иширтип турааксыз. Мага да ети сисе алынъыз. Меним сиселеримди шонъкырдынъ ишине саларсыз. Мага иширттерсиз. Мен эссиз болсам да, иширтпеге керек.

Тоба, эгер мангълайыма язылган болса, мен де тирилермен, турарман!

— Тирилеексинъ, досым! Тек аьптемизди сав эт!

— Тоба, тоба! — дейди Эмши.

Салман бир колында кылгобыз бан тарткышын ыслап, баска колы ман сиселерге толы йолак туъсли сумка коьтерип, меканнан шыгады. Эмши, бир колында врач алатларын ыслап, баска колы ман кызалактынъ колыннан кысып ыслап, койшы-дынъ артыннан шыгады.

* * *

Эмши, Салман, кызалак ушеви арбага минип, авыл ман барадылар. Авада йигитлик тувдыратаган анъ зангъырайды. Арба уьй касында токталады. Арбада олтырганлар, каргып туъсип, каралдыга киредилер. Каралдыда узын какырадынъ касында токталадылар.

— Кой каерде? — деп Эмши сораиды.

— Эне! — деп Салман какырадынъ муьйис бетине коьрсетеди.

Эмши барып, байланган койдынъ басыннан сыйпайды:

— Ийги кошкар! Семиз кой! Аьруув кой! Бек сыйлы курманлык! Дуныямыз ярык болсын! Исимиз онъ болсын! Еримиз берекетке толсын! — дейди, юмырыгын коьрсетип. Сонъ — Айда! — деп бакырады.

Ушеви де уйге киредилер. Боьлмеде, ак яюв ман буьркенип, Гуьлджамал орындыкта ятады. Онынъ коьзлери ябык. Эмши, орындыкты айланып, авырганнынъ бас бетинде токталады. Тешкеруьвли карайды.

— Бек азап шеккен! Ушыклар бек кыйнаганлар! Терезеди ашынгъыз! Авырганды ерге салмага керек...

Салман ман Эмши авырган кыскаяклыды тоьсек пен бирге коьтерип полга саладылар. Каралдыдынъ бир шетинде яндырылган от уьстинде казан илинген. Янган оттынъ шетинде эки кербиш уьстинде скальпель кыздырылады. Уьйдинъ ишинде тоьсекте яткан Гуьлджамалдынъ бас бетинде Эмши олтырып, кылгобыз тартады. Кылгобызды касына ерге салганда да, кобыз ангы эситиледи. Эмши, бир колына сорпа куйылган шынъ аякты, баска колына койдынъ талагын ыслап, ушыклав айтып баслайды, айтканын коьп давазлар эжуьвлейдилер:

Ушык болсанъ, ушып кет,
Шыгарактан кашып кет!

Ястык бийикке, тоьсек калынга,
Ядав кийикке, яйдак куланга
Йыр ман бирге ушып кет!

Олардан кетсин, каргага етсин,
Кулагына кирсин, карга оьлсин!
Кошкар сойылсын, басы тесилсин,
Майы ийтке, маразы бийтке,
Ушык болсань, кашып кет,
Йыр ман бирге ушып кет!
Аьри кет, бери кет,
Кери кет, баьри кет,
Арып кет, толып кет,
Янып кет, оьрге кет,
Коьрге кет!

Эмши шынъаякты Салманга, талакты кызалакка созады. Салман сорпага толы шынъаякты каралдыга шыгарып, оттынъ касына барып, сорпасын отка куяды. От тарсылдап, шырылдайды. Салман, кыскыш пан отта кызарган скальпельди алып, уьйге киреди. Скальпельди созады. Эмши кыздырылган скальпельди колы ман алады. Кыскыш пан калган Салман ада-лап, барып кызалактынъ касына, орындыкка олтырады. Эмши скальпель мен бети алдында шайкап юргистеди, ушыклавды айтады:

Шыкпасань, сага наьлет!
Шыгармасам, мага наьлет!

Эмши скальпельди бетине тийгистеди. Бетининъ этин кескишлеп баслайды. Этиннен був шыгады. Эмшидинъ бетинде кызыл сызыклы яралар каладылар. Эмши скальпельди тилине тийгистеди. Був шыгып, шырылдаган сес шыгады. Коьргеннен, Салман ман кызалактынъ апатлары кетип, олар бир бирлерине йылысадылар. Койыланган був терезеге карап кеткенин коьредилер. Эмши турагалып, коьтеринки давазы ман ушыклайды:

Шыкпасань, сага наьлет!
Шыгармасам, мага наьлет!

Эмши, эжувь эткен давазларга кулак салып, танълайы ман йыр анъын шыгарады. Айланып бийийди. Салман ман кызалак ашык терезеге ушкан затка коьзлерин алмай карайдылар.

Кыр. Салман арба ман барады. Кула данъылда токталады. Арбадан казгыр алып, шонъкыр казады. Сонъ арбадан териге оралган субъеклерди шыгарып, шонъкырга атады. Шонъкырды ер мен ябады.

Кыр. Тоьбелер. Дауши-бийдинъ тоьбеси. Эмшидинъ шонъкыры. Шонъкырдынъ ишине сувга толы сиселер салынганлар. Шонъкырдынъ касында танълайы ман анъ шыгарып, айланып бийийди Эмши.

Ногай кырларда баска яшав басланган. Курылыслар, спецтехникалы машиналар йолда тизилгенлер. Салман курманлык койдынъ субъеклерин коьмген ерден нап шыккан, сол ерде нап шыгаратаган темир вышка турады. Темир дуьдиктен, шаршардай шорылдап, нап агады.

Эмши соннан сонъ йогалган. Оны бирев де биз бетлерде коьрген йок. Тек, оны океаннынъ аргы ягында, Венесуэлада, бизим нап компаниясында ислеген Менеджер, сонда командировкага барганда, коьрген деп, айтадылар.

Менеджер кыралдынъ бас каласында митинг озган ерде, президенттинъ сыхыршы куьби ишинде оны коьрген. Сол куьп, аьдетинше, йыйылган аьдемлерининъ ишинде яманлык пан юргенлердинъ коьзлерин тийгистпеек уьшин, митингте соьйлеек болган президентти коршаламага келген. Менеджер, оьзи билмейди кайтип болганын, митингке келгенлердинъ биринши сыдырасында туьсти. Тувра йыйылган халкты бувып турган полициядынъ касында болды. Колын созып еткендей ювыклыкта аксанълап юрген танысты коьргенде, онынъ юреги куьлп-куьлп этип согылды. Аксак киси, баска сыхыршылардай, уьстин кызыл аркалык пан япкан, басына обыргустынъ кушыны ман ярасыкланган кара шляпа кийген. Ога баска сыхыршылар шавып келип, оны коьтерип, шапырашка олтырттылар. Сонъ шапырашты ийинлерине шеким йогары коьтердилер. Аксак солардынъ уйкенлери болганы йогары турганныннан белгили болды. Менеджер коьтерилгеннинъ юзине караганда, ок таныды.

— Ой-бай! Бу мен ногай! Биз бирге ислегенмиз! — деп ол бакырды.

Менеджер, аксак оны эситкендей, ойланды. Неге десенъ шапыраштагы ога оьткир карам таслады. Тек, эне, коьргенлей, сыхыршы баска якка бурылды.

Пъесалар

Тамуся

Интермедия

ОЙНАЙТАГАНЛАР:

Оьмирбек-агай — 67 ясында.

Муратхан — 53 ясында.

Муслимат — 58 ясында.

Бир ягында алды ашык казануый, экинши ягында — каралды. (*Сахна кишкей болса, каралдыдагы эм казануыйдеги коьринислер айыфрым этилип коьрсетиледилер*). Казануыйде Муслимат савыт ювып суьртеди. Ол уый кийиминде. Каралдыда колына шыбык ыслап Оьмирбек-агай кезинеди. Ол ийги кийинген. Онынъ уьстинде — йылтыравык костюмнынъ астында коьк коьйлек, аякларында — яслардынъ модасына келисли этиклер, этиклерининъ конышларына ыстаннынъ балаклары киргистилгенлер, басында — бийик коьрпе боьрк. Каралдыдынъ авызын ашып, Муратхан киреди. Ол уьстине белдемели джинс костюмун кийген, колына ярасык сумка ылаган. Муратхан, токталып, Оьмирбек-агайга карайды. Оьмирбек-агай, оны коьрмей, колындагы шыбыгы ман биревди коркысткандай, ясканып юреди. Сонъ уьйдинъ алдында турган такта олтыргышка барып, биршийлер соьгингендей, эринлери мен йыбырдап, биревди коркысткандай болып, шыбыгы ман, тактага ушын тийгистип, согады. Муратхан, аьжейипсинип, карай береди. Оьмирбек-агай, баягыша, киргенди коьрмей, олтыргыштан тайып, бир коькке, бир ян-ягына каранып, тагы да барып тактады соккышлайды.

Муратхан. Оьмирбек! (*Уьйдинъ иеси эситпейди, шыбык пан олтыргышка соккышлайды.*) Оьмирбек-агай! (*Эркек эситпейди.*) Агам, эситпейсинъме?

Оьмирбек-агай (*соравлы карап, баягы исин бардырады*).

Муратхан. Агам, бу мен, карындасынъ?

Оьмирбек-агай (*эске келип*). Муратув-карындасым, сенсинъме? Кайдан шыктынъ?

Муратхан. Вау, бакыра-бакыра арыдым! Эситпейсинъме?!

Оьмирбек-агай (*туьзелип, октемли болып*). Болатаган, болатаган! Бек ойлансанъ, болатаган! Кел, карындасым (*касына барып кушаклайды, манълайыннан оьбеди*).

Муратхан. Агам, не болган сага? Сол олтыргышты да неге согасынъ? Тап, эне, мыклар каккандай?!

Оьмирбек-агай. Бир зат та тувыл, бир зат та тувыл. Бек ойланып кеткенмен.

Муратхан. Сейирди калдырасынъ?!

Оьмирбек-агай (*олтырага коьрсетип*). Кел, олтыр! (*Карындасын олтыртады, оьзи касына олтырады.*)

Муратхан. Агам, аьрувсинъме? Уьйинъ, балаларынъ аман-эсенме?

Обмирбек-агай. Аруув, аруув! Уйде де, балалар да аруув, сав-саламат! Аллага шүкүр!.. Ахырзаман юзык экен, сен кайдан шыктынъ? Бир юма артта келип кеттинъ де, тез арадан тагы да келерсинъ деп ойламаганман.

Муратхан (*туфленип*). Меним келгенимди унамайсыньма?

Обмирбек-агай. Йок, йок! Бек кувандырдынъ!

Муратхан (*агасына тешкеруувли карайды*). Анъламайман? Сага бир зат болган? Авырган йоксынъма?

Обмирбек-агай. Аллага шүкүр! Алим де аруув! Сен кайдан шыктынъ?

Муратхан. Мен командировкага келгенмен. Сизинъ клубта бир-эки куллыгым болды. Клубтагылар акында статья язбага керек. Соравлар берип, яваплар алып келеятырман.

Обмирбек-агай. Газетанъыз ислейим? Акша тоълейдилерме?

Муратхан. Ислейди, тоълейдилер. Алдынгыннан бираз колай. Маршрутка-автобус келмеге заман бар. Кой соны, агамды коьрип шыгайым деп, сага киргеним.

Обмирбек-агай. Бек ийги эттинъ кирип! Тез-тез коьриспеге керекпиз! Балалар аруувме? Мурат-улынъ кайтеди? Ана ярасык кызынъ, Алтынайынъ, кайтеди?

Муратхан. Мурат институтунда окыйды. Алтынай школада. Соьйтип турадылар... Сенде тыныклык мунда? Балаларынъ кайда? Бу каралды бир де бос турмайтаган да? Мунда дайым шав-шув бийлеп турады да? Улынънынъ уш баласы мунда дайым ойнайдылар да?

Обмирбек-агай (*куьрсинип*). Олар денъизге кеткенлер! Савлайы да бирге! Сувга туьспеге кеткенлер. Мунда бизде, Йилиншикте, сувга туьсип болмайтагандай, сол такым ерди оьтип, денъизге машинлери мен кеткенлер. Аьлемет яшав болды! Узаклыкты да ойламайдылар, шыктажлык эткенлерине де кыйналмайдылар! Сувга туьсеек ушин, ана кадер йолды этетаганым?

Муратхан. Бек ийги эткенлер! Эриклерин язсынлар, аьше... Кызлар ша? Олардан хабар йогым?

Обмирбек-агай. Алимат та, Аминат та Северде. Бир эки юмадан келемиз, дегенлер.

Муратхан. Олар келселер, сенде, уйинъде шынты «дет-сад», балалар бавы ашылады! Олардынъ алты баласы, оларга Алибектинъ де уш баласы косылса, дуния завкы сизде боляак! А соьле-аьли калай бек тынык ты, мен оьмири сизде мунадай тыныклыкты коьрген йокпан?..

Обмирбек-агай. Бек тынык, бек тынык! (*Кайгылы даваз бан.*) Оьзегинъди сувырып, кулагынъ тынады бу тыныктан...

Муратхан аьжейипсинип агасына карайды.
Уьндемей турадылар.

Муратхан. Балалы уьй базар деп, бос айтылмайды.

Оьмирбек-агай (*куьрсинип, шыбыгы ман этиктинь коньшына согып*). Баласыз уьй мезар!

Муратхан. Агам, кайтесинь сосы сен?! Бирший болганым?

Оьмирбек-агай. Йок.

Муратхан. Аьше, кайтип соьйлейсинь?.. Сизден наьсипли уьй мен билмеймен... Сол шыбыкка да неге каныккансынь? Неге оны колыгынан туьсирмейсинь?

Оьмирбек-агай. Шыбык керек! Ол меним камышым!

Муратхан. Сыйырынь, малынь йок, койлар ысламайсынь? Камышы сага неге керек болган?.. Оьзинь де аьруув кийингенсинь? Янгы костюм, янгы коьйлек уьстиньде? Мен сени деп, кийинип, биринши кере коьремен?

Оьмирбек-агай. Аьдемлер ишинде юремен де... Олардынь алдында аьруув коьринмеге керек.

Муратхан. Дурыс! Мен бир зат та айтпайман. Коьрнекли турмысыньга суьйинемен.

Оьмирбек-агай. Аьше, меним янгы кийимимге неге эс этесинь?

Муратхан. Мен сага бир зат та айтпайман. Соьлеги куьнде аьдемлер кийимге карайдылар. Кийим аьдемнинь басын билдиреди...

Оьмирбек-агай (*уьндемей, кылыьыннан каран*). Булай бирев де басыньды билеек тувыл, дурыс.

Муратхан. Айтканлай, сизден экинши орамнан келеятырман... Алдымга Тотатамай шыкты. Эне, тап куршактай кийинген! Уьстинде — кызыл кофта, коьк белдеме, басында — йылтыравык куьмис туьсли шокана. Шашлары да кара туьске боялган, бармакларында да маникюр этилген, оьзи де алтынлар таккан, аякларында оькшели моры баьпишлер кийилген. Сейир! Саламласты, кушакласты...

Оьмирбек-агай (*туьзелип кетип*). Тамусяды коьрдиньме?!

Муратхан (*соравын эситпей*). Аьдем кийинсе, коьнгилге аьруув болады. Сага бараятырганымды айтканымда, Оьмирбекке салам айтарсынь, деди.

Оьмирбек-агай (*олтыргыштан бираз эрек кетип, залга каратып*). Тамусядынь саламы узак болсын!

Муратхан. Не дединь?

Оьмирбек-агай (*аяклары ман каты басып, аяленип*). Бир зат та тувыл! Саламы узак болсын!

Муратхан (*тешкеруьвли карап*). Сейирсиндирмей болмайсынъ, агам! (*Ойланъп*). Сосы кеншек уйдеме?

Оьмирбек-агай. Элбетте, уйде! Бар казануьйге, ол сонда. Бар коьр келининъди, Муратув.

Муратхан (*турагалып*). Бирший анъламадым. Агам бир куьнъфирт болып турып, бирден ярык болып кетти? Тап артисттей болган экен?

Оьмирбек-агай (*турган еринде айланаяк болып, токталып*). Бар, Муратув, келининъди коьр... (*Зал бетке шыгып, терең ойлы карап, озьи-озьине уйкен маьне берип.*) Тамуся сагынган экен!

Муратхан (*казануьйге адымлап*). Бирший анъламайман...

Казануьйде.

Муратхан. Уйде экенсинътагы? Сес те бермейсинъ?

Муслимат (*колларың халатъна суьфтип, аялары ман бетин сыйлап*). Хош келдинъ, бес келдинъ, кайынсинълим!

Муслимат Муратханнынъ колын обьип,
манълайына тийгистип, кушаклайды.

Муратхан. Балалар болмаса, кыйын экен уйренмеге. Уйинъизде бек тынык.

Муслимат. Тынык тувыл, боран эседи, кайынсинълим...

Муратхан (*адалап карап*)... Уйлерине аяк баспай, олар не сойлейдилер?

Кайгылы анъ эситиледи. Муратхан ман Муслимат сойлемей бир бирине кайрайдылар.

Муслимат. Муратув, калай аьруьв эттинъ келип. Болмаса, озьим сага бараяк болган эдим.

Муратхан. Сен меним атымды айтпайтаган эдинъ?

Муслимат. Кешир, Эркехан, кешир! Басым мыйайлан болган!

Муратхан. Хайырым? Не болган? Бетинъ де сискен? Шырайынъ да кашкан?

Муслимат. Шырайынъ калаягым мунда?! Бетинъе де караяксынъма?! Ол яшав койылган!

Муратхан. Аьше, не болган? Асыкпай айташ! Агамдама шуьш?

Муслимат. Аьше (*сылкылдайды, басын ийзейди*). Онада! Ол ыбырыста! (*Йылайды.*)

Муратхан. Токта, токта... сен соны айтаяк ушин мага келеек болгансынъма?

Муслимат (*йылавын токтатпай*). Аьше! Кешир мени, аганъа «ыбырыстан» баска атты табалмайман!

Муратхан. Олда не зат соьз?! Ол меним тувган аданасым болады?!

Муслимат. Бола берсин! Баска ат табалмайман (*йылай береди*).

Муратхан (*уьндемей карап*). Айтаман, айтаман деген сайын, сага не болган?! Туьсиндирип айттагы... Мен агам акында биревден де яман эситким келмейди! Ыбырыс — ол яманлав! Сен ким болгансынъ, оны яманлап?

Муслимат. Аьше, аьше! Мен баска соьз табалмайман (*сылкылдайды*).

Муратхан. Токта, токта! Оьмирбектей аьруьв аьдемди сен савлай авылда табаяк тувылсынъ! Онынъ сабырлыгына, онынъ икрамлыгына эп йок та! Оьмир яшавы совхозда механизатор болып ислегенде де орден алды, ога сыйлы атлар да тагылды. Аракы да ишпейди, яман затка да кириспейди. Пенсияга кеткенде, Куран окыйтаганлар ман юрип баслады, биревдинъ де тилегин калдырмай, дуваларда, яназыларда юреди, юргисткен куллыгын мактайдылар, ямагатшылык исинде де белсенли катнасады. Баьри ерге етиседи. Йылавынъды токтат! (*Муслиматтынъ йылавын токтатканына уьндемей карап.*) Аьелинъиз де авылда коьримли аьел болып белгили. Анадай балаларды оьстиргесиз, коьтересине де йогары билим бергесиз. Улынъ Алибек, эне, анадай давдырамадай уьйди касынъызга салган! Кызларынъыз да аьлетет! Киевлеринъ «Мерседеслер» мен юредилер. Олардынъ балалары да, Аллага шуйкир, биреви бирисиннен ийги! Шешекейдей аьруьв балалар!

Муслимат. Аьше, аьше! (*Сылкылдаяк болады.*)

Муратхан. Токта! Йылавынъды кой! Айт мага: не зат сизге етиспейди?! Экевинъиз де эки токыштай ювас аьдемлерсиз де?!

Муслимат. Мен токлы, а ол балмысык! Ой-бай, ой-бай! (*Йылайды.*)

Муратхан. Кайтеди мунавы?! Кайтип соьйлейсинъ агам акында?! Оны савлай халк сыйлайды! Ондай танъ аьдемди кайдан табаяк экенсинъ?!

Муслимат. Халкка маьлек, уьйге аьлек! (*Оькирип йылайды.*)

Муратхан ундемей карайды. Бираздан Муслимат токталады.

Муратхан. Болдынъма?

Муслимат (*басын ийип*). Аьше.

Муратхан. Эндиги асыкпай хабарды айташ? Мен не зат акында хабар баратаганын да билмеймен?

Муслимат (*бетин уйкалап, авызын аясы ман явып*)...

Муратхан. Айт!

Муслимат. Асыкпай айтайым... Алибек-алар, балаларды алып, мореге кеткенде, конъысы пишелер келип басладылар. Басында бирев, оннан сонъ баска конъысы... Келедилер де, аннан-муннан сойлейдилер...

Муратхан. Айтпасаң да болады! Мен сол сабатлей де аңладым бу пише соъзи экенин!

Муслимат. Йок, йок. Сен асыкпа, мен де асыкпай айтайым... Мине бир йыл эркегим конъысы орамдагы бир пишеге кешелер мен барады, дейдилер. Ким биледи, онынъ не ушин ога баратаганын? Ол коьп аьдемлерге баратаган. Авырганларга барады, коьзайынга барады. Азым не ушин? Аьдемлер мен де катнамага керек те? Коьплер дува эт деп те шакырадылар. «Йок! — дейдилер пишелер, — мине бир йылга ювык каранъыда тез-тез ювырып ялгыз пишединъ уйине барады», — дейдилер. Оьзлери ишиндегин ясыралмай куьлемсирейдилер.

Муратхан. Пише соъз! Яла ягадылар! Куьнлегеннен карыстырадылар! Аьше, не болган барганы ман?!

Муслимат. Кайтип не болган?! Ол ялгыз турган «сис киргирге» неге бармага керек?! Яде ногай аьдети мутылганым?!

Муратхан. Аьше, сен оьзинъ коьзлеринъ мен не зат коьргенсинъ?

Муслимат (*ютынып*). Сен тынъла... Кардашынъ, аксам намазын этип болып, орамдагы картлар ман муьйисте олтыратаган. Бизим авыздан олтырганлары коьринеди. Мен де, сол хабарды эситип, соларга карап турдым. Картлар шашырадылар. Бизики де, уйине кетеектей болып, корамызга етти. Кас каралганда, карайман, бу, ян-ягына каранып, орам ман кетти. Мен артыннан шыктым. Сол, ана «сис киргирдинъ» уйининъ касында токталды, баягы ян-ягына карады, эм, тувра туьлкийдей, каралдысына атылып, кирип койды. Адаладым, састым, не этеегимди билмеймен, зувылдап уйге кайттым. Ма йыладым, ма йыладым! Бир узак заманнан эситемен, ол да кайтты. Аракы ишкен эркеклердей йырлап кайткан. Йырлайды, Эркехан?!

Муратхан. Ол йырламага суьетаган да?
Муслимат. Ога аьруув! Кобнъили ток! Мен йылайман,
ол йырлайды! Сав кеше уйкамай шыктым.

Кайгылы анъ эситиледи.

Муратхан. Сен алдырып соьйлейсинъ! Оьзинънинъ
ойланып шыгарганынъа ынанысынъ! Соьйтип болатаган.
Пишелердинъ соьзлериннен сенинъ акылынъ саскан, коьзгал-
ган?!

Муслимат. Йок, йок! Тынъла... Соннан сонъ бир неше
куьн мен оны ман соьйлемей турдым. Карайман, кеште, аксам
намаздан сонъ, бу янъгы кийим кийип, уьйден шыкпага аьзир-
ленген. Касына барып, соравлы ымлайман. «Бир авылдасым
авырган, сонынъ касында олтыра-йым, дува окойым», — деп
юлдырады. Уьндемеймен, басымды ийип, анълаганымды коьр-
сетемен. А оьзим акырын артыннан бардым. Баягы каранъа
болганда. Куьндиз ол онда бармас, уят экенин бек те аьруув би-
леди. «Сис киргирдинъ» авызына еткенде, мен етип бакырдым:
«Токта! Аягынъды басаяк тувылсынъ!» — деп. Ол токталды.
Бурьлып: «Астопиралла! Сенсинъме?!» — дейди. «Мен! Эгер
уьйине кирсенъ, мене колымда тас, — деп тасты коьрсетемен, —
уьйининъ терезесин уватаман!» — дедим. Артка кайтты. Амалы
барым?! Уьйимизге еткенде, мени уьйге киргистеек болады.
Мени киргистиц, тагы да сышырылаяк бола болар? «Сенсиз
кирмеймен! Эгер артка барсанъ, савлай терезелерин уватаяк-
пан!» — дедим. Мине *(турьтп, кыскааяклы уьндириктен сумка алып,
ишиннен шыгарьтп, шиберекеке офалган тасты коьрсетеди, сахнадынъ
алды бетине барьтп, залга коьрсетип.)* муна тасты оьзим мен юр-
гистемен! Мен ногай пишемен де! Мен шиберекебас тувылман!
Менде гордость, оьктемлик бар да!..

Муратхан. Токта, луч света в тёмном царстве! Каранъа
коькте янган юлдыз! Сени кайда аькетейтър?!

Муслимат *(таска карап, оны оьбип)*. Сол «сис киргир-
динъ» терезелерин уватаякпан!

Гимн эситиледи. Муслимат тас пан юреди,
Муратхан сукланып карайды.

Муратхан. Шалт болма, Муслимат!.. Соны ман кайт-
тыма?

Муслимат *(эриллерин енъи мен суьфтип, тасты коьрсетип.)*
Кайтты! Кайтпай бир карасын! Антсыз кораз!

Муратхан. (*кыйшайыт*). А сен бетсиз тавык! Сен соьйтип бек йигитсиреме!

Муслимат. Билемен, сен аганъ ман бир як болаягыньды (*йыламсырап, сыжылдан*), элбетте, аданасынь...

Муратхан. Йылавыньды кой! Соны ман?!

Муслимат. Уыйге кирди. Туьн ортасына дейим урсыстык! Кайдай соьзлер айтгык! Сен келесинъ де: «Ойланып шыгара-сынъ» — дейсинъ?!

Муратхан. Кайдан билейим?! Билмеймен не зат ойланып-нагымды?

Муслимат. Сондай аьллеримиз, кайынсинълим! Бу яз куьнинде бизде кайдай боран эседи! Бир юма уйкамайман, куьшим калмады. Балалар шалт кайтсалар экен.

Муратхан. Аьше, оьзи не зат айтады? Не зат уьшин барады?

Муслимат. Аьлемет аьдемсинъ! «Не зат уьшин барады?» — деген сорав да не затты ол?!

Муратхан. Анълаткандай соьз таппайым?

Муслимат. Табады! «Заваллыды аяйман» — дейди.

Муратхан. Бир йыл аяйды, солма?!

Муслимат. Аьше, айтаягым сага эткен затын?!

Муратхан. Туьсиндиргендей соьзи де йок, солма?

Муслимат. Йок! Э-э-э! «Лото» ойнаймыз», — дейди.

Муратхан. «Лото», — дегени не затты?

Муслимат. Шахмат, шашкадай ойын.

Муратхан. Шахмат ойнап, бир йыл юбанады, солма?

Муслимат. Шахмат тувыл, «Сис киргир» мен «Лото» ойнайдылар.

Муратхан. Сейир! Сени мен «Лото» ойнамайым?

Муслимат. Кайынсинълим, кайтесин сосы сен? Кажавлап айтасыньма? Мен «Лото» не зат экенин яньгы билдим. Улым мореден звонлаганда, «Лото» сатып аларсынъ деп, тиледим. «Аларман», — деди, язык.

Муратхан. Айып этпе, келин! Мен болган затты ашыктан-ашык билгим келеди?

Муслимат. Не затын онынъ ашып тураяксынъ? Ашыктан-ашык юбанадылар!

Муратхан. Келин, кел, агамды шақырып, бирге оны ман соьйлесейик?

Муслимат. Йок! Мен оны ман соьйлеек тувылман! (*Аьлсизленип, йылап.*) Сен билген болгай эдинъ, ол мага не дегенин?!

Муратхан. Не деген?

Муслимат (*сылкылдавын коймай*). Уят болса да айтайым...
«Сени коьрсем, коьзим авырыйды!» — деген...

Муратхан (*куьлгенин ишинде тегафан ыслап*). Ол да не зат соьз?! Агамнынъ сеннен коьтере де иши шыккан экен!

Муслимат. Аьше! Шыккан!..

Муслимат оькириклеп йьлайды. Муратхан безгеннен эки колы ман тизлерине согады, турагалып, терезеге карайды.

Муратхан. Токта! Болды йьлаганынъ! Коьзяс пан бу аьлден коршаланып болмас! Болмас! (*Ойланьп*). Ана колындагы шыбык пан каралдыда не затлар этеди сол?

Муслимат (*йьлавын койьп*). Мени коркыстады! Мени тоьбелегенсийди!

Муратхан. Концерт! Коьрмегенинъди сизде коьрөөк экенсинъ!.. (*Терезеге карап*.) Наьсипсиз, агам! Тап балалардай, кайтеди-ав?!

Муслимат (*авызын аясы ман ябып*). Аьше, суьйтетаган ол! (*Сахнадынъ алдына шыгып, оьзи оьзин яьбасларына соккандай этип*.) «Ма сага! Ма сага! Ма сага!» — деп бакырады!.. (*Авыртканнан шыдалмагандай*.) Мен де: «Калай яман согасынъ?! Калай яман согасынъ?!» — деймен...

Муратхан. Э-эй! Болды! Тамам! Агам уьшини мен де сени сыдыртар!

Муслимат. Сыдырткан да болгай эди! Кайдан?! Азарлап та билмейди, караманълай!.. «Коьзим авырыйды» деп азар тапкан! Ол соьз азардан да яман!

Муратхан. Яман!.. Язык, агам!

Муслимат. Кайынсинълим, сен де оны аяйсынъ? Элбетте, кардашынъ!

Муратхан. Аьше, кимди аякпан?!

Муслимат (*сылкылдап*). Мени бирев де аямайды! Бирев де!..

Муратхан. Анадай абырайы болган карт, ордени де бар! Келеди де, шыбык пан ойнайды?!

Муслимат. Ол шыбыкты бир йьл юргистеди. Каранъада юреди де... Каранъада ийтлер шабар деп, коркады. Ийтлерден бек коркатаган, сонынъ уьшин де шыбык кереккени...

Муратхан. А мен сакаман аьдемге шыбык неге кереккен деп ойланган эдим?! Концерт! «Санта-Барбара» сиз экенсиз!

Муслимат (*селекелеп, басын ийзеп, оьзи-оьзине*). Сага концерт! Мага богырдакка еткен?! Мысыкка — ойын, шышканга

— азап! (*Басын шайкап, Муратханга.*) Кайынсинълим, сен коьп затты билмейсинъ?!

Муратхан. Эситкенимнен де тамам тойдым!

Уьнсиз вакытлар. Муслимат басын ыслап олтырады. Муратхан юреди, энъкейип терезеге карайды, агасын эркелеп, колында шыбык бардай, колы ман авады соккышлайды.

Муратхан. Мен соны таныйманма? Ким экен сол?

Муслимат. «Сис киргир» онынъ аты! Сага сол керегим?

Муратхан. Яс аьдемме?

Муслимат. Йок. Меннен бир-эки яс кишкей. «Сис киргир» онынъ аты!

Муратхан (*басыннан аягына дейим карап, селекелеп*). Кеншек, сен бир де болмаса, кийинтагы?! Бу уьстинъдеги не зат форма?! Аьдемлер кийинмеге акша таппайдылар, а сизде акша толган! Ярасык кийиминъ йогым?!

Муслимат. Бар! Аллага шуькир, балалар келген сайын бир кийим аькеледилер. Шыбаларым да, костюмларым да, аяк кийимим де топша-толы!

Муратхан. Аьше, кийиминъди тузлап тургыстаяк-сынъьма?!

Муслимат. Норка шубам да бар, эки-уьш боьрким бар, шонтык, йогар кийим де бар! Былтыр Аминат «Вай-фай» телефонын аькелип берди!

Муратхан. Телефонынъ кайда?

Муслимат. Келинге, улымнынъ пишесине бердим. Мен оны не этеекпен? Эркек те кулланып билмейди.

Муратхан. Ол кеншекке коьрсетеекти коьрсетермен мен! Мунда кайынанасы сувга кетейтыр, а ол биревдинъ аьруув заты ман карыжланады, бетсиз!.. Мине, сен оззинъ майга батып юргенинъди айтаяк боламан! Ким сага караяк экен? Сага карасам, меним де коьзим авырайды!

Муслимат. Вуа, сосы сен кайтесинъ?! Эртениктен кешке дейим балалар ман тураман да..

Муратхан. Муна халатты отка як! Уьстинъе энъ аьруув шыбады кий де юр!

Муслимат. Аьруув, кайынсинълим! Халатты ягарман! Оьзимнинъ де ишим шыккан онадан (*кийимин йьфткансыйды*)... Сары шешекейли йибек шыбам бар, соны киермен...

Муратхан. Кий! Авылдастар кайтип ийги кийинедилер! Оларга кара! Яне сизге келеятырганда, орамда алдыма Тотамай шыкты. (*Муслимат коьзлерин батлатып карайды.*) Уьстинде

кызыл кофта, коёк белдеме, басында йылтыравык шокана, аягында бийик оёкшелли баыпишлер...

Муслимат (*сахнадынъ алды бетине шыгып, залга каратып*). Мен аьвмедий экенмен! Аьше, кайтип акылыма келмейди: муналар киртлесип, бириккенлер экени. Баъри зат пишилгентирилген экентагы... (*Кайтып, Муратханга каратып*.) Сен, кайынсинълим, коьгере затты да билесинъ де?! Меним басымды неге айландырасынъ?!

Муратхан. Мен бирший де билмеймен! Сен не зат акында?

Муслимат. «Сис киргир» акында!

Муратхан (*сейирленип*). Мен кайдан билейим: «сис киргир» ким экенин?

Муслимат. Билесинъ, билесинъ! Сен мени сынап турдынъ! Соьле-аьли атын айттынъ да?!

Муратхан. Койтага! Мен кайдан билейим Тотамай акында хабар баратаганынъ?! Э-ге, эндиги аньладым...

Муслимат (*эки колын силкип, белине тийгистип, йигерленип*). Тек ога бизикилер Тотамай демейдилер!

Муратхан. Кайтип айтадылар?

Муслимат. Бизикилер ога: «Тамуся» – дейдилер!

Муратхан. Таму-у-ся? Ол да не зат ат ты? Таму-у-ся! Таму-у-ся!

Муслимат. Тамуся оратылып олтырмасын деп, басы, нервалары авырмасын деп, дувалар окыйдылар. «Уф! Уф!» деп, кулагын ялап, уьскиредилер, дува язып, койнына саладылар! Тьфу! Кирлик! Позор! Уят!

Муратхан. Кой, кой! Сен бек теренге кетесинъ?

Муслимат. Бек теренге кирген, кайынсинълим! Аьел, семья бузылаятыр!

Уьнсиз вакытлар.

Муратхан. Кел, шакырып бирге соьлейик?

Муслимат. Йок, йок! Мен сага хабарды айтканыма ашувланмага болады. Ашувланса, сакламастай затты этер.

Муратхан. Не зат этпеге болаяк экен?

Муслимат. Кырыннан шыкса, шайтанлы болар, тоьбелемеге болады. Мени де, сени де уьшинлей тоьбелер!

Муратхан. Дурыс, онынъ шыкыйына тийип болмас! Мени де тоьбелемеге болады... Аьше, биз не зат этеек экен?

Муслимат. Ол кетпеге де болаяк. (*Йьлап, токталып*). Онынъ иманы ушыраган... (*Терезеге карап*). Каратагы, не болганын! Тиймесек колай.

Муратхан. Аьше, деп турааксызба?

Муслимат. Токта, токта! Бир балалар йыйылса экенлер. Ана Севердеги кызлар келселер, олар биледилер не зат этеегин. Кызлар, оны орындыкка байлап, орыс сорадын аларлар!

Муратхан. Ол да озин байлатама экен?!

Муслимат. Яс бизде сабыр, тынълавлы, а кызлар атасындай, айтканыннан кайтпайтаганлар. Экеви эки яктан ябаласа, иманын орнына сол сабат салаяклар!

Муратхан (*терезеге карап*). Аьше, не ди бу? Уыйкен карт шыбык пан ойнап?!

Муслимат. Ол коьтересиннен бек, мен уйден шыгып, «завилкийдинъ» терезелерин бузарман деп, яны шыгады. Бир якка дувага кетсе, авызга кирт салып кетеди.

Муратхан. Кой! Аьше, каралдыдан шыгып болмайым?

Муслимат. Болады. Авладынь эки ягынан да конгысылардынъ каралдыларынан шыкпага болады. Тек мен, аьдемлерден уялмай, биревлердинъ каралдыларынан юрекенме?

Муратхан. Аьше, неге соьйтип этеди?

Муслимат. Мени коркыстады!

Муратхан. Концерт! Эске келмеген приёмларыньыз бар экен! Аьше, не зат этпеге керек экен?

Муслимат. Бираз орынлассын, ога да енъил тувыл...

Муратхан (*акъыйып карап, соравлы ымлап, куьлемсифеп, оззи озине*). Агамды да аяп алады. Алла сокпасын сени!

Ундемейдилер. Муслимат, колындагы тасты сумкасына салып, арыганын коьрсетип, олтырады. Муратхан, сумкасыннан телефонды шыгарып, заманды карайды. Муслимат турып, газ пешке ювыклап, казаны ман аьрекетлек болады.

Муратхан. Маршрутка келмеге он бес минут калган. Мен тез кирип, тез кетермен деп ойлаган эдим?

Муслимат. Ас ишип кет, соьле-аьле йылытайым.

Муратхан. Йок, ас ишемен десем, кешигермен.

Муслимат. Шай болса да, увьртлатагы? Уыйге келип, деп кететаганма?

Муратхан. Сизде уыйкен кавга баратаганын кайдан билейим? Сага ярдамшы керек болса, мен калмага да болаякпан?

Муслимат. Йок, ярдамшы керекпес. Мен сени кувмайман, сен, каламан десенъ, калмага боласынь...

Муратхан. Мен кетейим. Тез арадан, Алибек де-нъизден кайтса, айланарман. А сен сабыр бол, шыда. Не этеексинъ? Яхшы ойлар келсе, мен айтарман. *(Турады, белдемесин туъзетеди.)* Ярдамласалмаганыма оькинемен. Не этеек, не этеек?!

Муслимат. Кобрермиз, коьрермиз... Сени озгармага керек эди... Кой, мен шыкпай турайым...

Муратхан. Шыкпа, шыкпа! Сав кал! Яхшылыкка коьрисейик!

Муслимат. Йолынъ болсын, акыллы!

Каралды. Казануьйден шыккан Муратхан адалап токталады. Кобыз анъы акыртын эситиледи. Оьмирбек-агай ога арка бети мен турады. Ол колындагы шыбыгын дирижёрлардай этип, тартувга келистирип, ойнатады, аяклары ман юрип, бурнынъ астыннан йырлайды. *(Йырлап билмесе, бирев тыстан йырлайды.)*

Оьмирбек-агай:

Орынга кирип ятканда,
Онъ ягыма авнайман,
Сен эсима туьскенде,
Япырактай каврайман.
Орайда-райда, орайда,
Орайда-райда, орайда.

Муратхан *(колын манълайына тийгистип, залга каратып)*. Капец! Агамга ушини мен де бир зат болган экен!

Оьмирбек-агай *(Муратханды коьрмей, «Орайда шалып», шыбыгын ойнатып, олтырғыштынъ касына барып, коркысткандай соккышлап, тагы да ойнап юрип, йырлайды)*:

Суьемен деп суьйдирдинъ,
Суьймеймен деп, куьйдирдинъ,
Алма берип каптырдынъ,
Юрек мараз таптырдынъ.
Орайда-райда, орайда,
Орайда-райда, орайда.

Муратхан *(залга каратып)*. Кайтеекпен?! Кайтеек экен-мен?! Бу не ди оьзи?! *(Агасынынъ касына барып, аркасына тийип.)* Агам, мен кетпеге керекпен.

Оьмирбек-агай *(бурылып, коьнъилли болып)*. Муратушка, яхшы йолга!

Муратхан. Аьше, бирший де айткынъ келмейим?!

- Оьмирбек-агай. Йолынъ болсын! Уьйдегилерге салам айтарсынъ!
- Муратхан. Агам?
- Оьмирбек-агай. Не зат, яным?
- Муратхан. Агам, сен неше ясына келгенсинъ?
- Оьмирбек-агай (*сыпатын туфлендирип*). Сен билмейсинъме? Ол да не соров?
- Муратхан. Неше ясына келгенсинъ, деймен?
- Оьмирбек-агай. Эллиден артканман.
- Муратхан. Ол мен эллиден арткаман. А сен?.. Алпыстан ийги арткансынъ, етписке келеятырсынъ!
- Оьмирбек-агай. Соны ман не болады?
- Муратхан. «Соны ман не болады» дегенинъ не?.. Бир зат та тувыл!
- Оьмирбек-агай (*сусланып*). Сен мени мен урсысяк боласынъма?
- Муратхан. Ясынъа кара, деймен!
- Оьмирбек-агай. Карай да бер... Караганым ман бир зат косылаягым, йыллер кемийигим?
- Муратхан. Балаларынъ уьйкен! Сен оларга кара!
- Оьмирбек-агай. Мен оларды яшав бойы карайман...
- Муратхан. Кызларынъа кара!
- Оьмирбек-агай. Олар мени карасынлар!
- Муратхан. Келинди, Муслиматты, корлама!
- Оьмирбек-агай. Э-ге! Сен оны корларсынъ?! Сен билмейсинъ: онынъ акылы авысаятыр!
- Муратхан. Акылы авыскандай, не зат эткен?
- Оьмирбек-агай. Ол террорист болган, орамга шыгарып болмайды! Редикюлинде гранат юргистеди. Авылдастарымыздынъ терезелерин шашаяк болады! Ийнанмасанъ, бар кара!
- Муратхан. Корлама, деймен!
- Оьмирбек-агай. Оны корларсынъ?! Корлагандай мендей экев керек!
- Муратхан. Кой, агам! Кеттим мен. Соьле-аьли маршрут-ка келеятыр, кешигемен...
- Оьмирбек-агай (*кетятырған карындасын токтатып, коллары ман ыслап*). Муратушка, сага бир уьйкен тилегим бар?
- Муратхан. Айт, кайдай тилегинъ?
- Оьмирбек-агай (*тафтынпы*). Ана Тамусядынъ касынан озаятырсанъ: «Оьмирбек салам айтты», — дерсинъ, аьруьвме?
- Муратхан (*уьндемей куьлемсиреп, басын энъкейтип, билмегенсин*). Тамусянъ ким ди?
- Оьмирбек-агай. Тотамайды айтаман.

Муратхан. Э-э-э! Сенинъ саламынъ ога керегим?

Оьмирбек-агай. Бек керек, завалыга! Бек керек!

Муратхан. Аьше, бар да оьзинъ айт... Мен сага, агам,
почтальон болган йокпан... Кеттим! (*Кетеди*).

Шымылдык ябылады.

Йыр эситиледи:

Айландырады басымды
Аскар-тавдынъ бийиги,
Янган отган куьшли экен
Аданастынъ куьйиги.
Орайда-райда, орайда...

1990 й.

Бетсизлер яде маскара ногайша

Эки акты пьеса

ОЙНАЙТАГАНЛАР:

Самат – 68 ясында.

Ибраим – 67 ясында.

Марием – 65 ясында.

Алибек, Бий Акбарс та ол – 47 ясында.

Зейнаб, Алибектинъ пишеси – 45 ясында.

Асан Мурзаевич эм Калю да ол – 48 ясында.

Анжела, Алибектинъ кызы эм Джанике де ол – 25 ясында.

Мурат эм Эколог та ол, ваъзир Джамбай да ол – 35 ясында.

Бала, Мураттынъ улы да ол, сахнага шыкпайды, тек давазы эситиледи.

Вайдат, конторадынъ йыйыстырувшысы – 55 ясында.

Актайшы – ойратлардынъ ханы.

Йоклавшылар эм саклавшылар да олар, эм солдатлар да олар.

БИРИНШИ КЕСЕК

Самат пан Ибраим уй алдында турадылар. Олар алдынгы картлардай кийингенлер, аякларында этиклер, басларында коьрпе боьрклер, колларында таяклар. Баскалыгы — бетлеринде кара маскалар бар. (Актёрлар противогаз орнына авызларына, коьзлерине тесиклер калдырылган маскалар ман кийип ойнайдылар).

Ибраим. Олагый, калай аьрувь! Аьлемет! Шуваклы куьн! Коьк те тап-таза!

Самат. Сага сейирим калады, Ибраим, кайдан да коьнъил табасынъ! Айлак яшавсуьер экенсинъ!

Ибраим. Элбетте, калай коьнъилленмессинъ, эгер эртенъ-ликтен бери пишеннинъ ийиси бурныма согатаган болса.

Самат. Солма? Мен бирший де сезбеймен де? Кала мен де карайым? (*Ол маскадынъ шетин ашаяк болады, ама сол саьатлей тынысы битеди, йоьткифеди.*) Алла сокпасын сени! Неге мени мен ойнайсынъ?!

Ибраим. Ойнамайман! Меним шуьшим йок! Бу уьйреншикли зат! Бу куьнлерде биз пишеншалга шыгатаган эдик, сонынъ уьшин пишеннинъ ийиси сезилетаганы.

Самат. Айтканынъ дурыс. Мине меним колларым да кышыйдылар, шалгыды сагынганлар!

Ибраим (*коллары ман ана якка, муна якка бурьгышлап, шалатаган кисиге усатады*). Шал, шал, шалгым, шал, алатым! Оьлен-шоьпти кьргышла, ампаталар йьйнакла!

Самат (*досын эркелеп*). Ах, сени ме! (*Бирден туьрленип*). Кой, болды! Аьдемлер, бу картлар алжыганлар дерлер... Уьшинин айтсанъ, акыллары авысканлардан не зат пан баскаланамыз?! Акылы яралыларга усадык, халкымыз дув-саскын болды.

Ибраим. Дурыс айтканынъ! Халк, не этеегин билмей, юргеннен коьтере де мыйайлан болды. Такатын таьвести! Тох сени!.. Бир-биримизге болмаса, кимге йыланаягымызды да билмеймиз. Аьше, не этеексинъ?!.. Юр, Мариемге кирип, хабар билейик.

Самат. Юр киреек. Оларда болмаса, хабар каерден эситеекпиз? Юр, досым.

Уйдинъ боьлмеси. Ортада эски сыпыра, касында шатлар турадылар. Сыпырадынъ уьстинде — газеталар, журналлар, маска. Боьлмединъ тоьр бетинде, орындыкта, ак яюв уьстине ябып, басын бийик улпа ястыкка салып, Мари ем ятады. Мариемнинъ басында кара шокана байланган, бети марлы ман ябылган. Боьлмединъ бир шетинде холодильник, комод уьстинде телевизор турады. Баска якларда да уйге керек-яраklar бар. Боьлмединъ ишинде, бала тетиктинъ тегершигин колында айландырып, машин сесине усатып увылдап, яс бала шабады (*бала болмаса, баладынъ сеси тыстан эситиледи*). Ибраим мен Самат, йобткирип, таяклары ман полга согып, уйге киредилер.

Самат. Ассалам алейкум!

Ибраим. Уйинъызге яхшылык, Мари ем!

Мари ем (*куьрсинип, келгенлер бетке басын бурын*). Ки-ринъиз, ки-ринъиз! Яхшылыкты коьринъиз! Баалы конаклар, орынласынъыз!

С а м а т, сыпырадынъ касына барып, шатка олтырады.

Ибраим (*орындыкка ювыклар*). Кайтесинъ, Мари ем? Ко-лай болмайсынъма? Мен де, оьзимнинъ сынъар ашыкярымды коьрейим деп, келдим. Шырайынъ бир аьруьв! Машалла!

Мари ем. Кайтесинъ сосы сен?! Марлы астыннан шырай-ым коьринем? Алла сокпасын сени! Мен сенинъ ашыкярынъ неге боламан экен?! Аьдемлер, арамызда бир зат болган деп, ойламага болаяклар. Не зат соьйлейсинъ?!

Ибраим (*ойнап*). Аьше, болган йокпа?!

Мари ем. Алжыйсынъма сосы сен?! Аьр соьздинъ де йорыгы болады. Меним уйкен-уйкен балаларым бар. Олар эситип калса, калай уят ты! Сонадай да кажавлама болама?

Ибраим. Йок, мен кажавламаймап. Акка да сен мага ярайтаган эдинъ. Сен баьри тенълеримизге ярайтаган эдинъ, тек Мырза сырагалы болып шыкты. Не болса да, сен ога байга бардынъ. Мырзанънынъ яткан ери ярык болсын! (*Мариемнинъ колын ыслап*.) Ту, Машалла! Коьзим тиймесин! Яхшы болаятыр-сынъ. Бираз аьлленсень, биз экевимиз «узын» да ойнап алар-мыз! Аллах берсе, мине коьрерсинъ! Коьз тиймесин сага!.. Тек муна адавыс противогаздан коьз тиймеге болама?! Калай коьп соьйледим? Мари ем, оьзинъ аьлинъди калай коьресинъ?

Мари ем. Сен олтыраш. Ибраим-яным, олтыр. Мени со-рап не этесинъ? Оьзинъ калайсынъ?

Ибраим. Мага не боляк? Кобресинь де: бойым сол турмыста, шаркым, деним яхшы! *(Аяклары ман бийигендей шоршыл, барып Саматтынъ касына олтырады).*

Самат *(сыпырадан маскады коьтерип, Мариемге коьрсетип).* Киймейсинь? Кужырлы аьдемсинь сен, Марием?! Аьлемет пишесинь!

Ибраим. Оьзин саклагысы келмейди. Бу авадынъ ийиси нервага да, юрекке де, бавырга да зарар келтиреди. Карт аьдемлерди айтпайман, яс аьдемлерди сакат этеди. Оьзингънинъ ясынъа да карамайсынъ, Марием?!

Марием. Сол адавысты бетимге салсам, тегаран шыдайман! Ишим шыгады! Кобзим коьрмесе экен соны! Мен ашык юзим мен оьлсем экен. Аьдемше яшаганман, аьдемше оьлгим де келеди.

Ибраим. Ах, сениме сени! Сенде бир кылыплык бар: эште, сен, келеек маьлеклерди противогаз бан сескендирирмен деп, корка боларсынъ?

Марием. Аьдемнинъ басына келмеек затты кайтип ойланып шыгармага боляк? Не затлар айтасынъ сосы сен, Ибраим?

Ибраим. Марием, мен тувыл, аьдемлер айтадылар: биз ана авлага кадап салатаган кусларды уьрктиретаган куршакларга усагамыз деп. Элбетте, бизим сыпатымыз маьлеклерди де коркыстаяк.

Самат *(терен ойлы болып).* Куранда айтылады: бизим бу дуниядагы аьлимиз, юрисимиз кир кийим деп. Сонынъ уьшин маьлеклер аьдемнинъ сыпатына карамайдылар, олар янды алмага келедилер.

Ибраим. Мунда коьрген азаптан бизде ян сакланганым? Бизим каьрип янымыз биревге керегер деп, мен бек шекленемен. Янымыз азган-тозган, биршийи калмаган.

Самат. Ян тозбайтаган. Ян оьмирли. Элбетте, аьлек болмага болады. Мине Мариемнинъ яны таза, ол биревге де бир зарарлык эткени йок.

Ибраим. «Ян-ман» деп кайдагы затларды соьйлейсинъ. Мен колым тийип сезбеген акында соьйлемеге йигерим батпайды. Барым сол ян деген зат?

Самат. Ол белгили зат. Аьр бир аьдем де яны барын биледи. Сендей болып, тек бир динсиз бирев соьйлемеге болады.

Ибраим *(эрискиси келип).* Мен соны катырып айтпага кыйналаман. Мине коькирек *(бармагы ман коькирекке коьрсетип),* ишинде юрек согылады, яным каерде экенин билмеймен.

Самат. Билмейтаган болсанъ, тилинъди тый да, олтыр.

Ибраим. Айлак та, ундемеймен. Аман да сен де бек копарсыма! Медреседе окыган йоксынъ, университет кутылмагансынъ, неге озинъди акылбалык этип коьрсетесинъ?!

Самат. Окымасам да, ян барын билемен! Бар яхшы дуныя! Бар таза янлар! Бар!

Ибраим. Бек аьрувь! Сен айткан болсын! Сени мен яс заманда эрисип болмайтаган эди. Ана меним катырымдай, тек бир йолды билесинъ. Ол тыртысты ойпатка, кырга айдасанъ, орныннан козгалмайды.

Самат. Ким мен тенълестиресинъ? Сенде катыр болганым? Эшегинъ барын билемен. Сенде дайым эшек болган.

Ибраим (*куьлемсиреп*). Аьше, кайтип мен сени ол айван ман тенълестирейим?

Самат (*уьндемей досына карайды*)...

Ибраим. Кой соны! Соьзимиз баска якка кетип бараятыр. Противогаздан соьз шыкты... Уьшинин айтсанъ, мен ога уьйренгенмен. Тап меним бир муьшемдей. Шешип олтырсанъ – бирший етиспейди, туншыгасынъ, йоьткиресинъ.

Самат. Сенинъше, мен ярасыкка киеменме?

Ибраим (*куьлейди*). Ол сага бек келиседи. Коьркемли киси этип коьрсетеди! Марием, туврасын айтаманма?

Марием (*макуллаганын басы ман билдифеди*).

Самат. Калай коьп ыржанълап калдынъ! Мен сага ким болганман? Ясым да сеникиннен уьйкен!

Ибраим. Бир-эки йыл уьйкенсинъ. Уьйкен шал бас карт болсанъ, соьз де йок эди. Марием, дурыс айтаман да?

Марием. Дурыс, дурыс. Мени йоклаганынъызга сав болынъыз. Бир де болмаса, аьдемлер мен соьйлеймен. Бу уьйде биревден кырлы зат эситпессинъ. Баьриси де авызларына сув толтыргандай, аьдем мен соьйлемеге заьр боладылар. Белки, мени сонъы кере коьресиз? Ах сени, аьдемлердей болып, озимнинъ уьйимде оьлсем экен, соны этпеге бирев коьмек этпеспе?

Ибраим. Сен соьйтип соьйлеме! Сонъы кере неге коьрисемиз экен? Биз сени мен энди де коьп коьрисеекпиз! Бу дуныяда да, ана дуныяда да. Коьрисип, авылды эске алармыз, яслыгымызды эске туьсирермиз. Аллах берсе, «узын» да ойнап шыгармыз!

Марием. Сени соьйлесенъ, бал керек тувыл, айтканынъ лаьжин болып янынъа тиеди. Аллах оьмиринъди узак этсин! Ибраим, мен не затка да разыман, тек мени уьйден шыгарса экенлер, аьдемше яназымды, эмиралламды этсе экенлер. Сиз озинъиздинъ колларынъыз бан кабырга салсанъыз, мага озге зат керек тувыл! Аллах мени кеширсин: еннетке, яханемге

бараяк уьшин кыйналмайман, тек аьдемше оьлсем экен! Мунда яханемди коьрдик, сондай эткен куьнамыз болмаса да.

Самат (*бармагы ман Ибраимге коьрсетип*). Марием, сен де муна кисиге иерип, кайдагы затларды соьйлейсинь: яханем мен еннеттинь баскалыгы уйкен. Сен куьнасыз биревсинь. Сенинь йольнь тувра еннетке. Яханем деген соьзди авызынъа салма! Сага ол келиспейди, уйкаспайды!

Марием. Мен булай айттым. Мунадай яшавдан сонъ, бир заттан да коркпайтаганымды анълатаяк боламан.

Самат. Марием, сен яшавды суьесинь, а булай болганга сенинь шуьшинь йок. Сен авылынъды таслап кеткинъ келмейди, соньнь уьшин деп соьйлейтаганынь.

Марием. Дурыс, кетким келмейди. Авыл коьшеегин билип, оьлгим келеди.

Самат. Биз де авылымызды таслалмаймыз. Коьшеекти ойлансанъ, тирилей мезарга кирсем экен деп, ойлайсынъ. Мине, аьли де коьшув акында кайдай хабар барын билеек уьшин келдик.

Марием. Уйкен улым каладан энди де келмеген. Оьзим, сиздей болып, термилип оннан хабар саклайман.

Ибраим, сыпырадан журнал алып, карап баслайды. Самат та баска журналды алып, дурбатларын карайды эм окувга коьмиледи. Болмеге Зейнаб киреди. Ол онъайсыз кийинген: уьстинде шьт шыба туткышы ман, басына шокана байланган, бетинде кара маска, колында пластмасс савыт. Ол картларга басын ийзейди.

Зейнаб. Куьн яхшы болсын, ясы уйкенлер!

Ибраим. Сага да яхшылык, келин! Сен де, балаларынъ да коьп яшасынлар! Мариемди аьруув карайтаганынъа бек разымыз!

Зейнаб. Оны карагандай коьп куьш керек тувыл. Оьзи-оьзин карайды. Ога бир аяк шай этсенъ, тамам болады. Оьзге ас емейди. Сав куьн ятады да, орыннан турмайды.

Ибраим. Сен оьзинъди кемситпе. Биз карт аьдемди карав кайдай болатаганын бек аьруув билемиз. Картларын карамайтаганларды да яхшы билемиз. Сендей болып, баъри кеншеклер карасалар, баскаларга кайдай коьрим боляк эди.

Зейнаб. Мага биревдинъ де мактавы керек тувыл, тек, эне, авырмай турса экен. Уьшинин айтсанъ, кайынапам оьзи-оьзин ятак этти. Ол кайдай берк эди, ана туншыктыратаган

ийис авада басланганда, бир де противогазды бетине салмады. А мунадай сасыкты шыдамага, ден темирден ясалганма? Сонынъ уьшин эне куьннен-куьнге осалланып бараятыр, аяклары коьтере де сакат болды. Эндиги болса, муна сувлы шиберекти де салгысы келмейди *(ол, элекенди йылыстырып, туткыштынъ кисесиннен куры марлыды шыгагып, савыттагы сувга сувлап, курткадынъ бетин суьртеди)*, мине меним каравым! Тек мунавын этемен.

Марием. Савбол, шыракшым, бек аьруьв эттинъ. Сол сабат салкын келди... Зейнаб, конакларга шай салаш!

Самат *(колына алган журналдан карамын бурып)*. Зейнаб, кыйналма! Бизде заман йок, Асан Мурзаевич кайзаман келеек, соны билмеге келгенмиз.

Зейнаб. Кайынагам туьнегуьн кызыма тел соккан эди. Буьгуьн кайтарман деген.

Самат. Янъы хабар йогым? Не зат этеек боладылар экен?

Зейнаб. Мен де сиздей, оьзим де соны билгим келеди. Савлай авылдынъ белгисизликтен каны ишилди. Бир кайта авылды коьширедилер, дедилер, бир кайта коьширмейдилер, дедилер. Эндиги кайда коьширееклерин билмеймиз, дейдилер. Бирев бир зат билмейди.

Ибраим. Былтыр конъысы республикага, аьскер полигонына коьшинъиз дегенде, биз бос унамадык. Баска республика болса да, ногайлар ман бир ерде яшаяк эдик.

Самат. Эндиги сол ерлерди мафия сатып алган, дейдилер, янъы колхоз курганлар, куллыкшыларды аькелгенлер, быйыл карбыз, соган шашып баслаганлар. Сол оьстирген карбызлары да кырлы болса экен. Ога химия семирткишлер салып оьстиредилер, аьдемлерди увлайдылар. Мафияга тек акша болсын, халкты ойланаякларым, оькиметти де тонайдылар.

Марием. Самат, курманынъ болайым, сол мафия дегенинъ кимлер ди? Миллетлери ким ди?

Самат. Мафиядама? Олардынъ миллети йок. Ян-яктан кырсызлар йыйылганлар. Акша, алдав – олардынъ дини де, миллети де. Олар савлай базарларды колга алганлар, басларында тек карьжланув...

Зейнаб. Савлай кырал олардыкы. Олардан ерди алып болагым?! Тоьх сени, ногайлар турган ерде яшасак экен...

Самат. Айтканынъ дурыс. Мафиядан ерди алып болмас, олар кимди де ерсиз калдырарлар. Оьзиндикин бермеек уьшин, олар пулемётлардан аткышлаяклар. Олар Мескуьвди де колга алганлар.

Ибраим. Басында айтканда, коьшпей, бек оьтирик эттик. Полигоннынъ ерлери, аьдемлердинъ айтканына коьре, бек колайлы ерлер эдилер: бийдай да, арпа да оьседи, пишенлик те бек ийги. Мен бир йыл сонда пишен шалмага барган эдим. Бетегели пишен... (*Саматже каратыл.*) Сен де сонда барган эдинъ де?

Самат. Сен энди патша заманын эске алсанъ... Полигоннынъ ерлери битти-кетти. Оны эске алып не этесинъ? Ногайдынъ сонъгы акылы менде болсын деп, босына айтылмайды... Сейир, биз биревге де керексиз! Кайда бизди коьширмеге болаяклар?

Зейнаб. Калага коьширмеге болаяклар, дейдилер?

Ибраим. Бек шекленемен ога. Каладагылар оьзлери квартирасыз кыйналадылар, мынълаган аьдем йыллап шеретте турады, а оларга биз де косылсак... Калада яшаганлар бизди алдыга шыгармага унамаслар. А бизим авылда кайгадер аьдем яшайды!

Зейнаб. Яртысы кашып кеткен де.

Ибраим. Кашып кетселер де, олар мекансыз калгылары келмеслер, олар мекан сораидылар да. Кагытларда, баьриси де авылда турадылар деп, язылувы...

Самат. Дурыс, дурыс (*тагы да окувына коьмиледи*).

Зейнаб. Бу хайырсыз зат йылдан артык созылып бараятыр. Эште, уйкен буршавлар бар боларлар: коьшируув деген зат енъил тувыл да.

Марием. Шыракшым, конакларга шай салтагы.

Зейнаб. Соьле-аьли.

Ибраим. Кыйналма, келин. Биз уйден янъы шыкканмыз.

Марием. Суьйтетаганлар муналар. Бираз шай ишсенъиз, не боляк экен?

Тыстан баладынъ машиндей увылдаткан сеси эситиледи.

Ибраим (*Зейнабка каратыл*). Йиенинъиз йигит болып оьсеятыр! Машалла, шынты шофыр болаяк. Йигерли бала!

Зейнаб. Арслан, увылдама! Сенсиз де бас ярылады! Арслан — кызымнынъ баласы, турган бир шайтан! Бир такыйкага ялгыз калдырып болмайды! Баьрисин де бузаяк, авдараяк, сындыраяк, баьрисин де тоьнгтерип салаяк!

Ибраим. Уйде калдырып дурыс эттинъиз. Эне, баскалар балаларын детдомга бергенлер, а эндиги оьзлери дув-саксын болып юредилер, орын таппайдылар. Мине бизим келин, кишкей улымнынъ пишеси, бу маскара басланганда, балаларын

алып тоьркинине кетти. Улым уйде калган, оьзине тынышлык таппайды. Элбетте, балаларын ойланаяк. Мен айтаман кет деп, аьелинь мен тур, деймен. Улым унамайды, мени ойланады, мени ялгыз калдыралмайды. Ол яшав болама? Аьли уйдегиси мен хат алысып баслаган. Бир-бирине хат язадылар, аьше, не затка яравлы ол?! (*Уьндемей турып.*) Сага, келин, аьперим айтпага керек! Кайдай кыйын болса да, бала атасы, анасы ман бирге турмага керек. Ол туьз, балага зарарлык тийдирмеге керек тувыл.

Зейнаб. Аьдемлер де амалсыздан балаларыннан айырылганлар. Оьзимизге не де болсын, тек бала авырмасын деп, оларды детдомга бергенлер. Бир ана да баласыннан айырылгысы келмес. Сондай анады таппага кыйын. Мине, меним Анжелам муна Арсланды детдомга калдыраяк болган эди. Сол куьн кызым ман бирге меним алкаш байым да барды. Анжела документлерди толтырып болганда, врачлар Арслантайды карап баслайдылар, бала кенетен аьдемлер мен калганда, коркып кышкырык коьтереди, ана хайырсыз байым эсикти согып ашып, врачларды соьгип, балады кушагына кысып, уьйине кашады. Эне, алкаш дерсинь, а балады оьзиннен бек суьеди. Каладан аракысын да алмага муткан. Арслантайым уьйге кайтканына мен де суьийиндим. Язык бала атасыз оьседиде.

Ибраим. Атасы кайда ды? Мен олар кызынть ман бирге яшайдылар деп тураман да?

Зейнаб. Яшарлар сага! Уьйленгеннен бери урсысып турдылар. Меним канымды иштилер! А муна калабалык басланганда, межбин киевимиз калага кашты. Савлыгы уьшин яны шыгады! Уьшинин айтсанть, кызымды калага шақырады, тек кызымнынть иши оннан шыккан, баргысы келмейди. Таслап кеткенине бек ашувлы. Яс аьдемлерди анълаяксынтьма?!

Ибраим. Дурыс айтканынть, оларды анъламага кыйын. Белки, кызынть тувра эткен?

Зейнаб. Билмеймен. Яс кыскаяклыга байсыз калув ентьил болмас. Соьзге калады. Оьзи де бир туьрли болады, нава таппай юреди.

Ибраим (*окыйтаган Саматка каратып*). Кайтарамнан окып уьйренесинтьме? Сол журналга калай бек каныктынть? Коьзиньнинть майын таьвесесинть, досым. Ал, аьше, не этекпиз?

Самат (*басып коьтермей*). Билмеймен, билмеймен... Бир зат билмеймен.

Ибраим. Караш ога! Тувра аьлимдей болып окувга коьмилгенин!

Зейнаб (*авыр куырсынп*). Бездирди бу яшав, кайтакымга деп созылаек экен? Муна адавыс та (*противогазды туьсирп, бетин ашады*) бетти еди, этинъди писиреди, елкеди авыртады. Еллер эссе, мен оны киймеймен. А еллер бизде тек куъз бен кыста боладылар. А соьлеги туншык куьнлерде авадынъ озин тегаран шыдайсынъ, а ога косылган сасык ийис такатты калдырмады. Яшав болама мунавы?!

Ибраим. Соьзинъди айлак та аьруув анълайман. Яшав тувыл бу. Биревге де керексизбиз, бирев де бизим азап шеккенимизге кайгырмайды. Кайтип суьйсенъиз, соьйтип яшанъыз деп, бизди таслап койганлар. Не аьлемет ти!

Зейнаб. Энь кыйыны, алдыда бизди не саклайтаганын билмеймиз. Эгер коьшпей орында калдыраяк болсалар, биз де бир затлар ойлар эдик. А соьйтип токталсалар, мунда калай яшамага болаяк. Оьлен-шоьп сап-сары болган, куслардынъ озлери йогалганлар. Туьнегуьн бавымыздагы тереклерди карадым, бир бутакта шешек йок. Аьлбели де, куьреге де – куврайдай яланъаш. Алма теректе тувган бир-эки япырак савлай сольп бараятыр. Балшыбын коьтере де ушпайды. Энь сейирлисиде, булай шыбынлар топ-толы. Уьйдинъ эсигин ашык калдырып болмайды, уьйдинъ ишин бийлейдилер. Сейир тувьлымъ?!

Ибраим. Белки, сол шыбынларда противогаздай бир муьшелери бар болар?

Зейнаб. Билмеймен, акай. Мине Арслантайым, та-йымшагым, противогазсыз уйклармайды. Шешкенлей – тынысы битеди. Эне, онынъ савлыгы уьшин юрегим кан басады, бир затка ушырамай турса экен.

Марием. Мени калдырынъыз да, кетинъиз. Соны сизге неше кере айтаман. Меним оьлгим келеди, оьзимнинъ уьйимде ян берсем экен.

Зейнаб. Биз эндиги коьтере де сымырай тувьлымъ да. Сендей курткады кайтип ялгыз калдырып кетеексинъ?! Сен эндиги бу аьлдинъ юзи. Сен бизди коьтеремизди де аяк уьстине салгансынъ? Ялгыз калаякпан дегенди басынъа салма! Оьмири сени мен турганман эм сонъына дейим сага алал бо-лаякпан. Белки, биз сеннен алдын ян береек болармыз, оны билип болама? Сынъар Аллахтынъ коьлиндамыз, сонынъ уьшин Аллахты ыразы этип тураякпыз!

Уьйге, ушкан кустай елпилдеп, Анжела киреди. Онынъ уьстинде кыска белдеме, йолак туьсли кофта, басында шляпа, бетине де ак маска кийилген, бир ийнине сумка тагылган. Ол, ян-якка айланып, оьзине олтырганларды каратып, сонъ анасы бетке бурылып басын ийди.

Анжела. Бауринъизге физкульт-салам! Салам пополам!

Ибраим. Машалла! Машалла! Коззимиз тиймесин! Противогазынь да баска экен. Анжела-кызым, кооктен туускен гуыл-шешекей, алтынтоп! *(Турагалып, кыздынъ тоьгерегиннен кыйканълап айланады.)*

Анжела. Сиз калай ойланасыз! Аьнше-минше тувылмыз! Кооктен туускенмиз!

Самат *(окувдан басын алып)*. Басшынь келдиме?

Анжела. Асан Мурзаевич тел сокты, буьгуьн Кооксарга кайтаягын билдирди. Мага *(саьатке каран)* мунда коьп турмага ярамайды *(сумкасын ашып, ишиннен кишкей бияла шыгарып, каранады)*.

Зейнаб. Бияланъда кимди коьресинъ?

Анжела. Бетсизди коьремен. Баска не коьреексинъ? *(Противогазды шешип, бетин карайды, сонъ пудра шыгарып, бетине ягады.)*

Ибраим *(баягыньша кыйканълап, кыздынъ тоьгерегиннен айланады)*. Коьзел! Коьзел!

Зейнаб. «Бетсиз» деп озьи-озьине айтатаганым? Алла сокпасын сени! Пудрады да не затыньа ягасынь? Ким сенинь бетинъди коьреди? Сен, бетсиз, бизге авылдынъ хабарын айт. Ясы уйкенлер хабар билмеге келгенлер. Йогарда не зат эситиледи? Халк, кардашларынь да белгисизликтен аье-куье болып юредилер.

Анжела. Анам, айтканынь ак! Бетимизди йойдык, бетсиз болдык!

Зейнаб. Мен айттымма? Озьинъ озьинъе «бетсиз» дединъ де?

Анжела. Анам, тек мен тувыл, савлай авыл бетсиз болды. Мине, кала, сизде бет барым? Сиз юзинъызди йойганлар. Маскалар! Куьлеткилер!

Зейнаб. Ясы уйкенлер мен кайтип соьйлейсинъ?!

Анжела. Кеширинъиз мени! Суьйсенъиз кеширме-нъиз! Мен бетсизлер мен соьйлегим де келмейди. Тез болып бу тесиктен басымды алып кетсем экен. Директордынъ куллыгы акында эситким келмейди. Кайтип булгастырганлар, соьйтип тыныстырсынлар! Мага не? Мен кишкей аьдеммен. Совхоз авдарыляк болса, авдарылса экен. Меним каьрим: ким тел соккан, ким келген, ким кеткен, соны билмеге, басшыдынъ буйрыкларынь билдирмеге, машинкеде сокпага... Мен кишкей аьдеммен... ама мен сизге керекпен, сиз мага керек болмасанъыз да. Сиз меннен сорайсыз, тилейсиз. Мен сизге, биревинъизге де «йок» деп айткан йокпан. Тувра тувылым *(Ибраимге каратып)*, аксакалымыз?

Ибраим. Эсимде тувыл. Дайым да кобньилимизге ете-синь. Кызым, аьперим сага!

Анжела. Эситесиньме, анам, баьрисининь кобньилине еткенмен!.. Айтканлай, бугуьн эколог келеди, аьли барып конторада саклайым.

Ибраим. Эколог дейсиньме? Ол да ким ди? Самат (*картынь ийнине кагыл*), эколог ким ди?

Самат (*окувын болуп*). Эколог дейсиньме? Ол бизде эрте болган болса, бу келиспевликлер болаяк тувыл эди. Анжела, тувра айтаманма?

Анжела. Исине мукаят эколог болса, элбетте, келиспевликлер болмас эдилер. Бизим областьтеги экологлар, газоконденсаторный завод салынатаганда, карсы шыкпадылар. Заводты салдырдылар. Эне, сондай саткыншылар эдилер. А бу Мескуьвден келеятыр...

Ибраим. Ол бир затлар эттирер, авылдынь аьлин енъ-иллетер, эште?

Самат. Энъ яманы болганнан сонъ, не зат этеек экен?

Ибраим. Белки, болган зат акында кыралдынь басшыларына еткерер, газеталарга язар.

Самат. Язар сага?! Пайда болаяктай коьресиньме?! Эне, авыл акында «Огонёк» журналда яздылар, заводты токтатпадылар да... Кыралга ушсыз бензин керек, а муна аьлек болган ава биревдинь кылын кыйшайтпайды. Биз сол авадан мараз табатаганьмыз биревге де керек тувыл.

Зейнаб. Бир затты анъламайман: кыралга пайда аькелеек уьшин, сол кыралда яшаганларга зарар этпеге керегим? (*Кызына тешкефуьвли каран*). Энъ яманы болып биткенде, ол эколог та не затка келеди?

Анжела. Анам, сиз мунда хабарласа бериньиз, а мага тез ас ишип кетпеге керек.

Зейнаб. Каратагы сен ога! Сен уьйиньди бил. Биз мунда эртениктен кешке дейим сенинъ баланьды караймыз, а сенинъ муьсиревинь бес каьпик. Сенде куьндиз де ис, кешелер мен де мероприятие! Деловойга каратагы!

Анжела. Аьше, анам, яшавым солай. Мен коьтересине де керекпен! Менсиз бу авылда бир зат та этилмейди. Экологты мен йолыкпага керекпен. Меним борьшым. Биз ога совхоздынь конагуьйинде орын аьзирлегенмиз, мен оны орынластырмага керекпен. Асын-сувын каерде ишеегин анълатпага, кагьтларды коьрсетпеге керекпен. Бек уьйкен аьдем келеятыр.

Самат. Пайда аькелеек болса, бек аьруьв. Абулай эригин язаяк уьшин келген болса, оны не этеексинь?! Бизим авылда

врачлар да, алимлер де, корреспондентлар де болдылар, биревиннен зере кадер ярдам шыкпады...

Анжела. Сыйлы аксакаллар! Барым пайда, йогым – билмеймен. Мен озимнинъ исимди толтыраман, мага сонынъ уьшин акша тоьлейдилер... (Анасына каратып.) Анам, мага ас керек.

Зейнаб. Оьзинъ ал. Пыслак, юмыртка, тавык эт йылтыравык кагытка оралып холодильникте турады. Исси шай – термоста.

Анжела керегин алады, енъилиннен кабынады, калган асты сумкасына салады. Боьлмеде олтырганлар ога карап турадылар. Анжела, басын коьтерип, колындагы шай шаьшке мен баска боьлмеге шыгады.

Зейнаб. Доктор азык-туьликти йылтыравык кагытка орап тургыстпага керек деген. Ас ашык калса, аьлек болады. Аллага шуькир, малларымыз алыс фермаларда сакланатаганына. Мен фермадынъ азбарында каймагымды да, майымды да, пыслагымды да эттиртемен, эттирип, уьйге аькелемен. Энъ аьлемети, спекулянтлар келип, азык-туьликти аладылар. Авадынъ зарары тиём-тиймейим, оларды кыйнамайды, бизден аькетип калашыларга сатадылар. Каладагылар ас кайдан келгенин билмейдилер, аладылар.

Спекулянтлар карыжланадылар. Мине, меним, ойсыз кызым эки кило тонъмайды шампунъ мен ийисли сувга авыстырган. Мунадай сасык авада ийисли сув керегим? Ой-сой йок ол кызда!

Ибраим. Спекулянтлар дейсинъме? Мен биревди де коьрген йокпан.

Зейнаб. Кайтип коьреек экенсинъ? Эгер олар противогазлар кийип юретаган болсалар. Боьтен де олар мал кимде барын биледилер. Эште, авылда информаторлары бар?

Уьндемей турадылар. Орамнан бакырып йырлаган даваз шалынады.

Море шумит, чайка летит,
Шторм надвигается...

Даваз (ногайшага коьширип айтады):

Денъиз шувылдап турады,
Калбагай коькте ушады,
Давыл коьтерилип келеди...

Уйдегилер эсик бетке карайдылар. Бойлме ишине эсирик Алибек киреди. Ол противогазсыз, колларын шайкап, йыр йырлайды:

Море шумит, чайка летит,
Шторм надвигается,
Кто-то и мне
Машет рукой и улыбается.

Даваз.

Денъиз шувылдап турады,
Калбагай коькте ушады,
Давыл коьтерилип келеди,
Бирев ягада кол шайкап,
Йылувын мага таслайды...

Алибек уй ишинде юрип, баьрисине тешкерип карап шыгады. Самат, ол ювыклаганда, окувын боьлип, таягы ман полды акырын соккышлайды.

Алибек. Шпионлар, инопланетянлар! Сыйлы космонавтлар! Сизинъ кеменъизге, НЛО-нъызга минмеге болама?
(*Ибраимнинъ касына барып, бетине карап.*)

Кто-то и мне
Прямо в глаза, молча, глядит.

Даваз.

Бирев меним коьзиме де
Уьндемей тувра карайды...

Ибраим. Ха-ха! Кайдай йырлар билесинъ, кардаш?! Таза орыстай йырлайсынъ!

Алибек. Мен сага кардаш тувылман! Айтканынъ дурыс: мен дуньядынъ аьдеми! Халклар ара соьйлейтаган тилди билмеге керек, космонавт, аргонавт!

Зейнаб. Буга баьри зат делхайыр! Эртеникте аьдемдей болып, таза кийим кийип, противогаз салып шыккан аьдем, кеште ким болганын каратага! Бети кызарып, силекейи шыбырып, шошкадан баскалыгы йок. Коьзим коьрмесе экен!

Алибек. Ол мен сени коьргим келмейди! Оьзинъе кара, бетсиз, наьлет! Куьндиз мен сага каралмайман, а кеше... (*колын шайкайды эм эрек тайып йырлайды.*)

Кто-то и мне
 Прямо в глаза, молча, глядит,
 Словно забыть
 Старый причал мне не велит.

Даваз.

Бирев меним коьзиме де
 Уьндемей тувра карайды,
 Таныс ягамды мутпа деп,
 Эсиме соны салады.

Ибраим. Алибек, кутлайман! Мунадай даваз бан сага телевизордан йырламага керек. Кейфинъ де яхшы. Сол таким каерде актаргансынъ?

Алибек. Сен кимсинъ? Алыс юлдызлардан келген конак-сынъма? Бизим Коьксарга не буйым ман келгенсинъ?

Ибраим. Мени де таныялмайсынъма?

Алибек. Бетинъди коьрсетпесенъ, кайтип танымага болаяк?

Зейнаб. Сен тезден тапкан ананъды таныяк тувылсынъ. Тьфу, сага!

Алибек. Белдеме кийген шайтан, калай коьп мыртылдай-сынъ!.. Анамды мен мутпайман. Эне ол (*анасына коьрсетеди*). Алыс юлдызлардан конакларды, ушин, таныялмайман. (*Анасынънъ касына барып, ога бармагы ман ясканып.*) Анам, мен сеннен эрте оьлмеге керек тувылман! Оьлсем, эсинъе туьсиреекпен, кеширеек тувылман!

Ибраим. Оьлгеннен сонъ, кайтип эсине туьсиреек экенсинъ?

Алибек (*бирден бурьлып, картларга энъкейип каран*). Мезардан турып келеекпен!.. А сиз кимсиз? Бетинъизди коьрсетинъиз? Аьдем болсанъыз, атынъызды айтынъыз?

Зейнаб. Ясы уйкенлерге неге каныгасынъ? Олар сага тень болганларым?

Алибек (*бармагы ман ясканып*). Йок, айтсынлар! Кимлер экенин билгим келеди?! Террористлерме, шпионларма? Шифрди, парольди, кайдай ниет пен бизим авылга келгенлерин, ким мен авылда байланыс тутатаганларын? Тез больш айтсынлар! Акшаларынъызды сыпырага салынъыз!

Самат (*журнал ман булгалаклар*). Истен шыккан, балакай! Ким деп оьзин ойлайды экен?! Не затлар мандыраклайды?!

Алибек. Аха! Мен билгенше, бу уйкенлери! Алыс юлдызлардынъ разведкасынынъ резиденти! Акшады сыпырага тоьгинъиз! Акшады!..

Зейнаб. Авызыңды тый, сапырыкбас! Ят, эсинъди йый деймен!

Ибраим. Сойлей берсин, бизди де яхшы завкландырады... (*Алибекке каратып.*) Алибек, эсинъде болса, биз сени мен токта куллык эткенде, бек шок болып юрген эдик те?

Зейнаб. Ол кашан... Сиз бирге токта куллык эткен заманлар мутылган. Ол Алибек йок! Эндиги ол шошкадай батпакта авнап, мандырак сойлеп, бетти ашып юреди.

Алибек. Тын! Белдеме кийген хайырсыз шайтан! Мен оларды танымастай ойлайсынъма? Каратага бетлерин ясырып юретаганларына! Тек яманлыкка соккан киси деп юреди. Белки, оларда сени мен бир затлары бар болса ша?! (*Бармагы ман ясканады.*)

Зейнаб. Кой, онъмадым! Бирев эситип олтырмасын? Ондай зат тек сенинъ мыйайлан басынъа келмеге болаяк! Берли! Аьвденсок!

Алибек. Сен юлдырма! Мен сеземен... Муналар озлерининъ ислерин ясырып юрген биревлер. Олар террористлер болмас, эште, олар хатын-матын яктан кырсызлар, биздей булай аьдемлердинъ шаьмбелегин айландырып юретаганлар?!

Зейнаб. Аллам-ав! Бу мыйын ишкен аьдем не сойлейди?! Ананънан уялсанъ! Бу картлардан уялсанъ!

Самат (*бирден турып, Алибекке янасып*). Наьлет экенсинъ! (*Алибекти таягы ман урады.*)

Алибек, авыртканнан ынгыранып, кашып, полга олтырады. Самат, орнына кайтып, ашувлы кепте журналды ашып, окувын бардырады. Алибек олтырган еринде куьбирденеди.

Зейнаб. Алладынъ берген куьнинде муна затты коьремен! Заводка куллыкка туьскен бербетин бир куьн ишкисин токтатса экен! Басында аьруьв акша аькелетаган эди, тек не пайда сол акшадан?! Бир куьн куллыктан тили куьрмелемей келмейди. Эндиги йырлар йырлап баслаган. Мине олтырып тынълаймыз. Клубка да бармага керек тувыл, артистимиз уьйимизде. Неге ишесинъ деп, сорайман? А ол: «Авыр истен сонъ рабочий класс тыншаймага керек!» деп, китаптан окыгандай, явап береди. Куьшим етпейди! Билмеймен не зат этпеге керегин? Эне, кардашынынъ да куьши етпейди!

Алибек (*басын коьтерип*). Мен рабочий класс! А сиз — колхоз! Каранъылар! Пролетариатты сиз анъламайсыз, анълап та болаяк тувылсыз!

Зейнаб. Мине, обзинъиз коьресиз! Аьше, аьдем деп соьй-
лемеге керекпе? Мен ога: «Амалым, белки, сенде мен билмеген
кайгынь барым?», деймен. А ол мага: «Рабочий класс ашамага
да, ишпеге де керек!» — деп яваплайды...

Алибек. Ишпеге де керек! Закуска да керек!

Зейнаб. Закуска тамагында тутлыксын!

Марием. Келин, аьдемлердинъ касында бетинъди неге
ашасынь?! Кой соны! Авырыйды улым, не этесин онынъ акын-
да соьйлеп? Сен конактарга шайынъды салаш!

Зейнаб. Мине, суьйтетаган... Сиз шай ишпесенъиз,
кайынанамнынъ юреги тыншаяк тувыл! (*Турып, картларга
каратып*). Коьресиз якласатаганын?

Ибраим. Элбетте, Зейнаб. Баласы да. Сен онынъ касын-
да Алибек акында аз соьйле!

Зейнаб. Сиз йокта оьзи урсыс деп тилейди. Сиз турып,
токтатады! Бар анъла оны? (*Шай аькелмеге кетеди*).

Унсиз вакытлар. Колларына термос, аяклар, йылтыравык
кагытка оралган азыкты ыслап, Зейнаб пан Анжела кайтадылар,
сыпырады тизедилер. Самат, окувын койып, журналды кисесине са-
лып, сыпырага йылысып олтырады. Ибраим де йылысады. Картлар,
бетлери алдына колларын тутып, дува этедилер, сонъ шай
ишедилер. Анжела киреди.

Анжела (*белдемесин туьзетип, атасынынъ касына барып,
энъкейип*). Батя, тагы да ярылгышай аткасынъ! (*Атасынынъ
басын сыйтап*). Уьй иемиздинъ противогазы кайда ды?

Зейнаб. Кайдан билейим, йойган болар?

Анжела. Ах, анам, биз оны замансыз ана дуныяга ий-
теймиз.

Зейнаб. Аьше, мен кайдан билейим ол кайда болатага-
нынъ? Эне, кайынанамдыкын ал (*орындыктан противогазды алып,
созып*). Тек ол бос зат, ол киймес. Оьзи айткандай: аьдем сыпатын
йоймага керек тувыл, ашык бети мен оьлгиси келеди.

Анжела атасына противогазды кийгистеек болады, Алибек
унамайды. Анжела маскады турган ерине салады. Сол вакытта орам-
нан сызгырык сеси эситиледи. Анжела сеске бурылады. Зейнаб ше-
кленип кызына карайды. Анжела, ишиндегин сездирмей,
сумкасын алып, басына шляпа киеди.

Зейнаб. Уьйимиздинъ касында бирев сызгырады? Ким
экен?

Анжела. Мен кайдан билейим? Эште, бала-бака болар?
(*Сумкасыннан бияла шыгарып, каранып, маскасынынъ уьстине пудра ягып, сонъ помадады шыгарып, эрине яккысы келип, ойланып, баъри затты артка сумкасына салады*). Мен барайым. Эколог саклайды.

Зейнаб. Сен онынъ келгенин-келмегенин билмейсинъ де? Ол калай саклайды экен?

Анжела. Саклай болар, дедим мен.

Зейнаб. Мен энди де алжыган йокпан! Сен «саклайды» дединъ. Онынъ саклайтаганын кайтип билдинъ?

Анжела. Соьзлериме неге каптырыласынъ? Эколог келмеге керек. Сонынъ уьшин мен тез кетейим.

Зейнаб. Сен, яным-ав, басымды авыртпа! Баланъды каратагы! Баланъ сени юмалап коьрмейди. Уялтагы бираз!

Анжела. Уялгандай не эттим?! Меним шушим йок! Мен аттай болып ислеймен. Совхозда мендей ислеген де таппассыз!
(*Атасынынъ касына барып*). Батя, дурыспа?

Алибек (*коьзлерин ашып, тигилип карап*). Таныдым! Кызым! Меним каным! (*Йырайды*).

Кто-то и мне
Прямо в глаза, молча, глядит,
Словно забыть,
Старый причал мне не велит.

Эсикке кагадылар. Ан ж е л а эсик бетке атылады. Уьстине галстук тагылган ак коьйлек, йолак туьсли костюм кийген, бетине маска салган Мурат киреди.

Анжела (*оьзининъ бетиндеги маскасын шешип, Муратты кевдеси мен явып*). Мине эколог, оьзи келди. (*Муратка карап*). Бизим уьйди кайтип таптынъыз? Йолды бирев коьрсеттими? Элбетте, сиз аьдемлерден сорастырдынъыз, эм олар сизге Имановлардынъ уьйин коьрсеттилер. Солайма, дурыспа?

Мурат (*маскасын туьзетип*). Сизинъ уьйди таппай болама?

Анжела (*акыйып карайды*).

Мурат. Кайттым-састым! Элбетте, аьдемлер айттылар, коьрсеттилер...

Анжела. Юринъиз! Мен сизди конагуйге аькетейим, орынластырайым.

Ибраим. Эколог биз бен соьйлесинтагы, онынъ ойларын билгимиз келеди.

Анжела. Элбетте, билерсиз. Тек, эне, ол йолдан арыган, тыншаймага керек болады. Эртен баъри зат акында сойле-серсиз, ол баъри сорауларынъызга явап берер, а буюгун ол тыншаймага керек, кагытлар ман да танысаяк, командировка кагытларына кол да салмага керек, куллыклары айлак коьп. Сыйлы конагымыз, дурыс айтаманма?

Мурат. Дурыс, дурыс. Бек тувра айтасынъ! Кагытлар ман таныспага керек.

Алибек (*Муратка каран*). Бу кисиди мен таныйман.

Ибраим. Баска яктан келген аьдемди сен кайтип таны-мага боласынъ?

Алибек. Суьйтип... (*Ибраимге*.) Сени таныгандай. Сиз де, ол да босына юрмейсиз. Диверсантлар, шпионлар, террорист-лер! Сиз босына юрмейсиз? Мен баъри затты да билемен!

Анжела. Атам дурысын айтады. Ол коьп затты биледи. (*Ибраимге*.) Сизинъ акынъызда да биледи.

Ибраим. А бизим акымызда не зат билмеге болады?

Алибек. Оьзинъ билесинъ не зат!

Анжела (*бетине маскады салып*). Юринъиз, юринъиз! Мунда коьп турмага ярамайды.

Анжела Муратты тартып уьйден шыгарады.

Самат. Зейнаб, кызынъды коьтере де анъламадым? Калдырмага корккандай, конакты суьйреп шыгарды?

Зейнаб. Алла сокпасын оны!

Ибраим. Мени эколог шеклендирди?..

Зейнаб. Мен де шекленемен. Оьзин бек билдиргиси кел-мейди?.. (*Залга каратып*). Мен ол ким экенин сеземен. Токта, токта, ыбырыс кыз, мен сага керекти этермен! Бир де болмаса, муна атасы аьдем болса не эди?! (*Барып, Алибекти ийтейди*).

Алибек (*куьбирденеди, сонъ йьфлайды*).

Море шумит, чайка летит,

Шторм надвигается...

Зейнаб. Тоьх, сени! Бассапырык! Айттынъ не, айт-падынъ не! Мунадай аьдем баласын тербиялав ман каьр шегегим?

Самат. Ишки этеди. Анасыннан да, баласыннан да тар-тынмайды.

Марием. Ишкиге ол уьйренген. Эндигиси ишкисиз ту-ралмайды. Савлыгын сакламайды, язык!

Зейнаб. Кайдай савлык акында сойлемеге болаяк?! Көптен бери оьзи-оьзин сакат этти! Бир де болмаса, Назир-ясымыз армиядан кайтканына ятак болмаса экен. Баламыз аьр хатында тек атасын сорайды. Онынъ уьшин кайгырады. А бу аьвмедий баьримиздинъ бетин ашады!

Алибек (*коьзин ашыт*). Авызынъды тый, белдеме кийген шайтан!

Самат. Ибраим, кой соны, кетейик!

Ибраим. Дурыс, кетсек яхшы!

Марием. Олтырынъыз, Ибраим! Олтырынъыз, Самат! Ога эс этпенъиз. Онынъ тили сойлейди, а оьзи сабыр аьдем... Олтырынъыз, тилеймен! Белки, сонъгы кере коьрисемиз? Олтырынъыз!

Уьнсиз вакыт.

Ибраим. Марием, сен кыйналма. Биз энди де сени мен бирге балагнынъ баласы аьскерден кайтканын коьрермиз!

Марием. Иншалла! Айнанып кеткенимди коьрсем экен!

Ибраим. Коьрермиз, йолыгырмаыз Назирди. А сени мен, Марием, яс замандагындай, тоьгерек ойнармаыз, карс-курс этип айланармыз. Ансамбльде бирге бийигенмиз де, эсинъдеме?

Марием. Алла сокпасын сени! Кайдагы затларды эске туьсиресинъ!

Самат. Неге кайдагы болады? Ол бизим яшав, кавгадан алдынгы йылларда болган. Сизинъ ансамбльди мен арба ман калага аькететаган эдим. Смотрларга, фестивальлерге...

Ибраим. Тувра айтасынъ: смотрларга... Эсинъдеме, Марием?

Марием. Эске де алалмаман... Сав болынъыз, сондай ярык затлар эсинъызге келетаганына!

Ибраим. Биз тек сени ойлап юргенмиз. Сен оьзининъ тенълерининъ ишинде энъ коьримли, энъ ярасык кыз эдинъ!

Алибек (*коьзлерин ашыт, картларга шекленуьвли кафан*). Шпионлар, террористлер! Сиз меним анамды ким деп санайсыз? Ол меним анам!

Марием. Олар бир терис зат айтпадылар!

Самат. Ибраим, юр кеттик! (*Турын*). Бала ман тенъ болып олтырсанъ, соьккенин билмей каларсынъ. Юр, куьнасына калмаяк. Бу аьдемде ырыз-бет барма?!

Алибек. Сен турган бир пайхамбар деп оьзинъди ойлайсынъма?! Ама бетинъди ясырып юретаган сенсинъ! Ясырасынъ? Бар ясыргандай затынъ? Бетинъди коьрсетпеге уяласынъ?!

Самат (*турьып, Алибектинъ касына барьып, эки бармагы ман бурныннан ыслап, азар соьзлер сыбырдап*). Анъладыньма, шошка! (*Сонъ Мариемге бурьылып*). Марием, сен бизди кешир, тагы да киреек ерлеримиз бар. Сенинь уйкен улынь ман хабарласаяк деп, сага келдик. Элбетте, сени де коьреек болдык. Сен сав-саламат экенинье Аллага бек разымыз. Белки, энди де кайтармыз.

Картлар шыгадылар.

Алибек (*адалап*). Ол картка караш! Эситпеген азарды айтты! Коьптен бери сондай соьзлерди эситкен йокпан!

Каранъа туседи, шымылдык ябылады. Самат пан Ибраим шымылдыктынъ шетиннен шыгадылар. Сахна беттен оларга шатлар аькеледилер. Картлар, маскаларын шешип, олтырадылар.

Ибраим. Сен Алибекке не зат айттынъ?

Самат. Баьленшакай азарды! Кавгадан бери сондай соьзлерди айтпайтаган эдим. Айтпастай ойланатаган эдим. Аман да, шошка яс, айттырды.

Ибраим. Аьше, кырынънан шыгарды! Самат, сен уйде кызыксынып, не зат окуп турдынъ?

Самат (*кисесиннен журналды шыгарьып*). Бу бизим ногай тилде шыгатаган «Тувган ер» деген альманах, йыйынтык. Сонда бизим Коьксар акында бир сейирли макала баспаланган. Эсинъдеме: заводты салып баслаганда, ерден уйкен таслар казып шыгарганлары?

Ибраим. Аьше, коьк сыр ман боялган оьрнекли таслар...

Самат. Сол заманда ерден темир сандык та табылды?

Ибраим. Аьше... Милиция келип, биревди де ювытпай турды. Сонъ темир сандыкты, машинге тиеп, алып кеттилер.

Самат. Дурыс! А сол сандыктынъ ишинде ногай тилинде бурынгы кагытлар сакланган экен. (*Журналды ашьып*). Сол коьлязда Коьксарда болган затлар акында язылган экен.

Ибраим. Атта-ат сени! Бизим Коьксар акында дейсинъме?

Самат. Аьше. Тек буюгуьнлерде айтылады: газоконденсаторный завод салынган ерди тийип болган йок экен, неге десенъ сол ерде уйкен кала турган. Ол тарихли ер. Аман да сол заманда ким ога караган? Алганлар да салганлар. А бурынгыда сол ерде, бизим ерде, уйкен эм бай кала орынласкан. Сувдынъ эки йылгасы арасындагы калады бир яв да алалмаган...

Ибраим. Бизим ата-бабалар билип бу ерди сайлаган экенлер. Мен соны бир зат окымасам да, балап билген эдим, сога сейирим калмай болмайтаган эди. Яшамага онъайлы ер. Табиат оъзи явдан коршалайтаган ер. Самат, айып этпе боьл-генимге, айт.

Самат. Макалада язатаган киси уйкен маьселелерди коьтереди. Бириншилей, сол заводты мунда салмага яраган йок экени акында. Экиншилей, бу ерди археологлар казбага кереги акында, сонда табылган затларды аьлимлер тергеп болып, заводты бу ерде салып болама яде болмайма, токтас алынмага кереги акында. Макалада энъ сейирлиси: сандык-тынъ ишинде табылган кагытлар, сонда Коьксардынъ тарихи язылган. Мине, тынъла, аьвелгиде Коьксарда не зат болганын... Коьксардынъ иеси эсапсыз бай эм куватлы Акбарс бий эди. Ол бийликти колга алганда, эрис-суьристи койдырып, баьри ногай мырзалардынъ басларын бириктирип, оларды оьзине тынълавлы этти. Кенетен явлар оннан корктылар, шапкынлыкларын койдылар. Ога керуьвде-кубылада, куьнтуварда-куьнбатарда яшаган халклар бойсындылар, ясак тоьледилер. Теннен, Кобаннан, Турадан, Эртыштан, Тоболдан мырзалар келип, ярдам тиледилер. Акбарс оларга ярдам этти, керек ерде оларга якласты, бирге явга шыкты. Ол каты, суслы бий эди. Тынълавсызларды тынълатты, байына, ярлысына карамай, шушлилерди язалады. «Тек тынълавлык пан тувралык маьмлекетке берекет береди», — деген соьзлер энъ маьнели болдылар онынъ ордасында. Акбарстынъ ордасы Коьксардагы Коьксарайда орынласкан эди. Сол сарайдынъ ярасыклыгын бир соьз бен айтып болмаган. Оны бир кере коьргенлер дайым муталмаганлар. Савлай дуньяга данъклы хабарлар яйганлар. Сарайдынъ иргелери коьк таслардан каланган, ишинде ахыр-туьрли муьлк турган, алтын-куьмистен ясалган керек яраклары коьп болган, ярасык куьйизлер, Кытайдан аькелинген шынъ аяк-савыт келген конакларды сукландырган. Сарайдынъ азбарында аьлемет бав-бакша болган, сонынъ ортасында ак мермер тастан ясалган шар-шар сувы шашыраган курылыс болган, сол курылыс тоьгерегинде конакларга деп, термелер куралганлар. Конаклар токтамай Коьксарга келдилер. Акбарска сый эттилер, савкатлар аькелдилер. Акбарстынъ халкы ток яшады, аьскери, ыргатлары бийин мактадылар, артык коьрдилер. Акбарс дуньядынъ тегершигин мукаят айландыратаган патшалардынъ санына киретаган басшы болганына бирев де шекленмейтаган эди...

Ибраим мен Самат сахнадан таядылар. Шакырувлы музыка ангы зангырайды. Шымылдык ашылады. Коксарайдынъ тоьре залы. Бийик так тоьре залдынъ аямаган ерин алады. Такка байраклар тагылганлар, бир ерине узын таякка байланган елкаккыш тирелип салынган. Тактынъ басында Акбарс бий олтырады. Онынъ басында алтын туьсли таж боьрк, уьстинде алтын ока ман тигилген шепкен. Онъ колына алтын саплы камышы ыслайды, сол колында дуьдик этилип буюкленген кагытты тургыстады.

Акбарс. Камышысы барда — басы бар. Биревге тагылып юргеннен эсе де, мага тагымлы болсынлар! Тоьбемизде бир Алла, еримизде — бий. Бий деген Мен! Меним соьзим оьлмесин! *(Кагытты коьрсетеди.)*

Колларында найза ыслап, эки савытлы яндавыр, бийдинъ кызы Джанике, ваьзир Джамбай асыкпай киредилер.

Биринши яндавыр. Бийдинъ соьзи оьлмесин!

Экинши яндавыр. Бийдинъ соьзи оьлмесин!

Джанике. Мен бийдинъ кызы. Атамнынъ соьзи оьлмесин! Мен онынъ соьзиннен шыкпайман *(Тактынъ басына минип, бийдинъ сол бетинде олтырады.)*

Джамбай. Бийдинъ соьзи оьлмесин! Мен онынъ ваьзир! Мен сав болсам, бийдинъ соьзи де сав! Халкты тынълатаган мен. Заман туьлки болса, бол онынъ куйрыгы — ол меним токтасым! *(Акбарска карап.)* Уллы, куватлы бийимиз! Атаклы Коксар юртынынъ алал иеси! Буйыр!

Акбарс. Айт, ваьзир! *(Камышысын ога коьрсетип.)* Соьйле, куйрыгым!

Джамбай. Оьрметли Уллы Бий! Шынъыз-ханнынъ каратувын колынъда берк ыслап келген, савлай дуьняга куватынъды билдирген йигитимиз! Такта олтырып, халкка ийгилик аькелген басшымыз! Наьсипли халкынъ, басын ийип, сага карайды. Коькте бир Алламыз, ерде сынъар сен, атаклы бийимиз! Соьзинъди ерге туьсирмей, халкынъа еткерген ваьзиринъ сенинъ буйрыкларынъды толтырмага келген.

Акбарс *(бетин кыйшайтып)*. Бос соьзли болма! Мен унамайман соьзгирлерди! Яде сен болмасанъ, элимде сеннен баска аьдем табылмас деп ойлайсынъма?!

Джамбай. Уллы бийимиз! Сени авыстырмастай, мени де авыстырып болмас! Мендей болып сенинъ соьзинъди берк юргисткен киси бизим элимизде эш табылмас!

Мен, тек соьзинъызди тувыл сав тургысткан, сиз айтпаган ойларынъызды да толтырып юремен!..

Акбарс. Калай коьп айландырып соьйлейсинь! Басымды авыртпай, не болатоганын хабарлаш, туьлкидинь куйрыгы!

Джамбай. Айлак та. Бу куьнлерде бийимизге бойсынган ерлерден ясакты алып кутылдык. Сыбырдан кундыз терилерин, Казаннан юз боькше балды эм кызыл сактыяннан тигилген аяк кийимди, Азавдан йырма боькше мылтык отын, Ургеништен бес керван куьйизлерди, Беставдан кылышлар ман куьбелерди, Кобаннан элли арба аслык еткердилер. Байтак ерлердинь иелери сага салам айтадылар, яхшылык, савлык йорайдылар!

Акбарс. Тамам! Эндигиси кыскасыннан!

Джамбай. Костеклердинь мырзасы Саламат, ясак тоьлегиси келмей, халкын коьтереек болган...

Акбарс. Баягы солар! Агашлыкларын шабып, йоллар салмага, авылларын якпага. Балаларын тартып алып, базарларда сатпага керек! Саламатты есирлеп, мага еткериньиз!

Джамбай. Уллы бийимиз! Бек акыллы соьзлер! Айтканынъыз этилип басланган. Коьксардынь аьскери туьнегуьн йолланган, буйырыгынъызды толтырмага.

Акбарс. Тагы да не?

Джамбай. Коьксарда эки уры ысланган.

Акбарс. Колларын кеспеге!

Джамбай. Айтканынъыз толтырылган! Саьвдегердинь улы молладынь кызы ман зийна эткенлер.

Акбарс. Наьлетлерди арбага олтыртып, халк, тас сыбалап, язаласын!

Джамбай. Толтырылган. Оларды бир-бирине байлап, арбага олтыртып, орам-орамда юргисткенлер, аьдемлер тас сыбалап оьлтиргенлер! Наьлетлердинь илеслери ювыкларына берилмей, майданда турадылар. Халк билсин деп, тургыстыладылар.

Акбарс. Дурыс! Тагы да не?

Джамбай. Базарда бакшыды ысладык. Бизим Крымдагы явларымызды мактап, сизинь асылды яманлап, келиспеген йырлар йырлаган.

Акбарс. Аьвмедийди тутнакка олтыртып, ас-сув бермей тургыстпага керек! Абызлар кайда карайдылар?! Олар халкка тувралыкты аньлатпага кереклер.

Джамбай. Бакшы олтыртылган. Абызлар халкты йыйып, туврасын аньлатканлар.

Акбарс. Увак затлар ман басымды авыртпанъыз! Бакшыдынь хабары да мага керегим?! Маьнели зат айт!

Джамбай. Атаклы Уллы Бийимиз! Сизинь кызынъыз Джанике тоьре залга келген.

Акбарс (*коьзлери мен излен*). Кайда ды? Коьрмеймен? Ога не зат керек экен?

Джанике. Атам, мине алдыньда тураман да?

Акбарс. Мунда оькимет маьселелери караладылар. Сен мунда не этесинь?

Джанике. Атам! Кызлар турган боьлмелерден тамам безгенмен. Мен де оькимет ислери мен кызыксынтым келеди. Белки, мен де Коьксарга бир пайда аькелермен. Бу ерде сиз бен бирге турсам экен?

Акбарс. Сага мунда орын йок! Куршак ойна, байга барувды ойла! Хатын-кызлар оькимет исине кирисселер, эрис-суьрислер, кыянатлык тувады. Туьз орнынъды тап, кызым!

Джамбай (*залга каран*). Бийимиз акылы ман коькте ушатаган болса да, айтканы дурыс, кыскаяклды тактынъ касына ювытып болмас, олар кирискен ерде бассапырык аьллер яйыладылар.

Акбарс. Джамбай, сен кызымды кара, бас-коьз бол ога! Сенсиз бир абыт этпесин! Кыскаяклы, тувган кызынь болса да, орда исине кириссе, коьп терислик этетаган. Аьвелгиде олар уьшин кайдай уйкен патшалыклар куьл болганлар. Мунда булгандырып юрмесин! (*Коьзлери бир ашылып, бир юмылып, уйклап кетеди.*)

Джамбай. Элбетте! Кызыньды карарман, менсиз бир абыт эттирмеспен, Уллы Бийимиз! (*Суьйинип, Джаникиге ювыклайды, кыздынъ колларыннан ыслап, так алдына туьсифеди эм саз аньына келистифип, оны ман айланады.*) Элбетте, карарман! Сакларман! (*Кыз соравлы карайды*). Мен айтпадым, атанъ айтты! Коьзелим, сынъарым! Мен айтпадым, атанъ айтты!

Джанике (*ваьзифдинъ колларыннан босанмага шалысын*). Джамбай, атам эситер, коьрер?!

Джамбай. Коркпа! Сенинь атанъ ерде юргенлерди коьптен бербетин коьрмейди, эситпейди. Мен онынъ коьзлери эм кулаклары. Ол болса, ойлары ман коькте. Онынъ яшавы йогарда, бек йогарда!

Джанике. Мен коркаман! Яндавырлар еткермеге боладылар... Атам эситсе, аямас сени де, мени де.

Джамбай. Сабыр бол, аявлым! Мен коьгермеймен каравымды бийге, тап соьйтип яндавырлар мени де коьрмейдилер. Амаллар солай туьзилгенлер. Мен Коьксарайдагы йорыкты яхшы билемен эм оьзимше ислерди юргисттиремен. Бий — такта, йогарда ие, мен — ерде, тоьменде.

Джанике. Мен кайдаман?

Джамбай. Сен, аявлым, коьк пен ер арасында. Мен сени ерге туьсирермен.

Джанике. Мен коркаман. Бизим наьсибимиз бек наьзик, оны бузбага атамга коьп куьш керекпес. Атамга хабар еткенлей, ол бизди шашыратып йибереек.

Джамбай. Айтканынть дурыс! Сонынть уьшин мени тынть-ла, колымнан берк ысла.

Джанике. Сен, аьзизим, бир зат ойла. Бизди айырмаган зат этпеге керек?

Джамбай. Этермен. Кеше-куьндиз соны ойлап тураман. Мен сенинть яндавырынть, мен сенинть коьлеткинть. Сеннен айырылсам, мага яшав йок.

Джанике. Мага сенсиз яшав йок! Атам буьгуьн бир зат айтады, эртен не зат айтаягын билмеймен. Эгер мага бай таптым десе, не этеекпиз?!

Джамбай. Билемен, аявлым. Мен ол терисликлерди эттирмеспен. Мен атангынынть бир деген таянувы. Ол мени биледи. Эм йигеримди йыкпас.

Джанике. Аьше, неге турасынть?! Мен бу аьлде яшалмайман...

Акбарс (*коьзлерин ашып, тоьменге карайды*). Э-э, сиз биргесиз. Ол аьруьв! Кызыма бир келисли киев таппага керек? Ваьзир, сен ойлан сол затты!

Джамбай (*шырайы кашып, унамай бийге каран*). Мен кызынгынынть касындаман. Табармыз киев ога.

Акбарс (*макул коьрмей*). Ваьзир, туншыгаман, елемик керек!

Джамбай. Соьле-аьле, бийим! (*Такка тифелип турган елкаккышты алып, басамакка коьтерилип, ел кактырады.*)

Акбарс (*ян-якка бурьлып*). Онть беттен, сол беттен! Сол беттен, онть беттен! Куьнди япша мага, кул! Тоьмен туьс! Тоьмен!

Джамбай, басамактан туьсип,
тоьменнен йогарга елкаккыш пан булгалаклайды.

Акбарс (*залга каратып*). Кулларым оьзлерине ти-йисли ерди билмеге кереклер. Олардынть йогарга коьтерилгени мага керек тувыл! (*Джамбайга.*) Болды, болды, кумырска! (*Мызган кетеди.*)

Джамбай, елкаккышты орнына салып, Джаникеге барып,
колларыннан ыслайды.

Джамбай (*эсин йыйып*). Суьйтетаган, яратпаса, шекленсе.

Джанике. Ол сага — мага бай изле, деди. Мени сага береги онынъ ойында да йок. Атам болса да, ашувым ишиме сыймайды. Ол мага, тап бир таьвкеге карагандай, карайды. Кызында да юреги барын ойлансынтагы. Йок, бир кылы кыйшаймайды. Бир кыйналмай, бес пише алган бир мырзага аькетип береек. Огырсыз!

Джамбай (*залга каратып*). Дурыс — огырсыз! Амал таппага керек. Амалсыз аьл болмайтаган. Оны озьиме тынълатпага керек. Акылынъды йый, ваьзир! (*Джаникеге бурьылып.*) Атанъа ашувлыман деп, сен уьшинлей де айтасынъма? Уьшинлейме?

Джанике. Джамбай, аьлемет экенсинъ? Мен сага алдап кайзаман соьйлегенмен? Атам мага делхайыр болып турса, мен ога янымды берип караякпанма? Менде де юрегим, яным бар. А ол тек озьин ойлайды. Ят кисидей юргистеди...

Джамбай Джаникеди колыннан етип шыгарады. Каранъалык туьседи. Шымылдык ябылады. Ярыкланганда, шымылдык алдында Самат пан Ибраим шатларда олтырадылар.

Самат (*окьийды*). Акбарс бийдинъ Калю деген кардашы болган. Сол кардашы акылы яралы киси эди. Ол яс заманда, явдынъ колына туьсип, есирликте де болган. Акбарс, кардашы уьшин агын берип, есирликтен босатып, элининъ алыс ерлерине яшамага йиберген. Калю сонда бакшылар ман, дербишлер мен заманын озгарып, коьп келиспевликлер этип турган. Калю балалай куьлтоьбелерде куьл мен ойнамага суьйген эм сол кылыгын эсейгенде де коймаган. Халк оны сол зат уьшин селекелеген. Акбарс сондай кардашы барына уялып, онынъ акында бир зат эситкиси келген йок, оны мутпага каьрлеген. Джамбай, озьининъ мырадына етер уьшин, Калюды Коксарайга шакьрган.

Шакьрувлы саз ангы занъырайды, даьыл согылады, коьбиз тартылады. Шымылдык ашылады. Акбарс такта мызгап олтырады. Джамбай ман Калю киредилер. Джамбай, такка юьыклап, басын ийип, бийди уянтаяк болып йобткиринеди. Акбарс коьзин ашканда, ваьзир Калюга колы ман коьрсетеди. Акбарс соравлы карайды.

Джамбай. О-о-о! Нур шашып юрген бийимиз! Атаклы мангыт бийлердинъ тувдыгы, сизинъ аданасынъыз Калюмырза Коксарайга келген!

Акбарс. Оны бирев де мунда шақырмаган! Не ушин келген? Меннен ога не зат керек? Киргистпенгыз! Аягын ба-спасын ордага!

Джамбай. Капыдагы саклавшылар сенин кардашынды киргистпей болама? Эм ол мунда!

Акбарс (*куфрсинип*). Ваьзир, мен туншыгаман, ава етпейди! Шыгарынгыз муннан Калюды!

Джамбай, елкаккышты коьтерип, басамакка минип, ел кактырады. Акбарс, камышысы ман ясканып, «туьс» дегенди коьрсетеди. Ваьзир, тоьмен туьсип, ел кактырады.

Акбарс (*Калюга коркынышлы карап*). Сага да не зат керек экен?!

Шақырувлы саз эситиледи, давыл согылады. Калюдын бетине куье ягылган, бир колында конгырав бар, ол бир залга, бир Акбарска карап, адымлайды. Акбарс ымлавы ман ваьзирди токтатады. Джамбай елкаккышты орнына салады. Калю каргып басамакка минеди эм, доьртаяклап такка коьтерилип, бийдин аякларын кушаклайды.

Калю. Кардашым!

Акбарс (*куьлемсиреп, камышы ман тартаяк болады*). Наьсипсиз, кайда минесинг?! Кимге келгенинги англамайсынма?!

Калю. Англайман! Бу атамнын уйи, бу бизим уйимиз! Мен келисли ерге олтырдым. Йорык пан мен сенин онг колын болмага керекпен, эдинг аьскерине де мен басшы болмага тийисли, кардашым? Дурыспа?!

Акбарс (*селекелеп*). Не дединг?! Ким сени сол затларга уйреткен? (*Камышысы ман авага кагып тарсылдатып.*) Такка ювыма, акмак! Туьс! Акбарстын соьзин йоьпле! Соьзимнен шыкпа!

Калю (*сескенип, туьсип*). Сен Эдигеден калган йорыкты бузба, кардашым! Биз бир атадан тувганмыз! Сен де мени тынламага керексинг!

Акбарс. Бу не дейди?! Басын уздиреек экен!

Калю. Терис соьйлеме, кардашым. (*Конгыравды коьтерип, шанг согады*.) Эситесингме, шайтанкулак та соны айтады. Бала шагынгда (*конгыравды коьрсетип*) сен мунадан шайтан сеси шыгады деп, бек коркатаган эдинг! Эсингдеме? Аьли коркпайсынма?

Акбарс. Мен? Мен бир заттан да коркпайман! Аьвмедий, акмак! (*Яндавырларга каратып.*) Акбарстынь соьзи оьлмейди, ол оьзи де оьлмейди!

Яндавырлар (*биф даваз бан*). Акбарстынь соьзи оьлмейди, ол оьзи де оьлмейди!

Джанбай. Акбарстынь соьзи оьлмейди, ол оьзи де оьлмейди! Ваьзир онынъ дайым дирегиди! (*Калюга каратып, сыбырдап.*) Сен де бу соьзлерди кайтарып айт! От дегеннен авызынь куьймес. Айт!

Акбарс (*Калюга*). Олар айтканды кайтарып айт!

Калю (*коньфравды согып*). Бала болып сен коркатаган эдинъ! Эндиги неге корпайсынъ?!

Акбарс. Яндавырлар, ысланъыз муны! Ыслап, думбижленъыз!

Яндавырлар, Калюды ыслап, тоьбелеек боладылар.

Калю. Акбарстынь соьзи оьлмейди, ол оьзи де оьлмейди! (*Залга каратып.*) Тек ол неге шайтанкулактан корпайды экен? Э-э-э, ол коьптен бери оьлген экентагы. Оьлген эшек боьриден корпайды деп, халк босына айтпайды. (*Завкланып, коньфрав согады.*) Эшек боьриден коркпайды!

Акбарс (*колын силкип*). Мен де аьвмедий, Калюдинъ соьзине эс беретанган... Мине тек онынъ мунда келгени босына тувыл? Караш ога, йигерленип юргенине?! Меним уьйимде сага не бар?!

Калю. Сенинь уьйинъ неге болады экен? Бу, сеникиндей, меним де уьйим. Ол атамьздан калган асаба! (*Коньфрав согып.*) Мен де бираз такка минип олтырсам экен! Мага аьскер берсенъ, мен де оьзиме бир ханлык этер эдим.

Акбарс. Кайдай ханлык акында соьйлейсинъ?! Кайдай сага аьскер?! Куьлтоьбе сага керек! Куьл мен ойнап олтыр!

Калю. Аьше! Бойсынган халкым, аьскерим болса, ол дурыс! Биз тенъ болсак, куьлтоьбеде бирге ойнар эдик. Эсинъ-деме, бала заманда бирге ойнаганьмыз?!

Акбарс (*ашувы ишине сыймай*). Бу не затлар соьйлейди?! Ким оны мунда шақырган? Коьзлеримнен йок бол аьли! Тас бол!

Калю (*ашуьга эс бермей*). А мен сенинь тувган кардашынь, сонынъ уьшин такта олтырув мага да тийисли.

Акбарс. Ким сага оны айтты?!

Калю. Халк айтады.

Акбарс. Халк айтады?.. Ол да не соьз?! Йок, сени бирев аьзырлеп мунда аькелген. Халк, эки кемеге каптырылган сувга

кететаганын, бек ийги биледи. Халк ондай затты айтпас! Халк-ка бир бас керек! Сендей аьвмедийди такка ювытып болама?

Калю. Неге экен-ав? Кел, кардашым, такты эки боьлеек те, бирге олтыраяк. Эне, мунда кайгадер орын бар: бирге олтыраяк та, куыл мен ойнап баслаяк... (*Коньыравды согьт.*) Коркасынъма? Бирге олтырсак, коркаяк тувылсынъ. Халк та разы болаяк. Неге десенъ мен сенинъ кардашынъ. Халк соны макул коьреек.

Акбарс (*куьрсинип, сонъ оьзи-оьзин тыншайтын*). Тох сени! Акмак пан не соьйлединъ, не соьйлемединъ... Яхшы. Юсаклыгымды коьрсетейим. Коьксарайга пайдалы болгынъ келсе, елкаккышты алып, мага ел кактыр!

Джамбай (*куваньт, Калюдынъ касьна барьт*). Разы бол! Сага Коьксарайда болув, такка ювык турув керек! Бу биринши абыт! Унамайман деп, айтып олтырма!

Калю. Солай да болсын. Мен разыман!

Акбарс. Разы болмай бир кара?! Аьше, мага туншык болады, бираз салкын береш!

Калю, елкаккышты алып, басамаklar ман коьтерилип баслаганда, Акбарс камышысы ман авады тарсылдатып, кардашын токтатады.

Акбарс. Ювык келме! Эректен как!

Калю (*елкаккышты Акбарстынъ коькирегине туьгилтип*). Мен сага кагарман, тек сен мага кагаяксынъма? Мен де туншыгаман...

Акбарс (*амалсыз колын силкип*). Акмак, яртыян!

Акбарс, тактан туьсип, шыгып кетеди. Онынъ артыннан яндавырлар да шыгадылар. Калю артыннан коньыравын согады, за-вкланып айланады, сонъ, каргып-шоршып басамаklarга минип, такка олтырады.

Джамбай. Кызык! Бек кызык! Эки кардаш! Экеви де бий! Уьшини де сол! Муна акылсыздан ана кардашынынъ не баскасы бар? Уьйкен баскалыкты коьрмеймен. Боьтен де экеви де бир атадан, бир анадан тувганлар. Мага коьре Калю колай. Бир де болмаса, айтканынъды эттирмеге болаяк. (*Калюга куьлемсиреп карап.*) Эне, хан турмысы да бар, мени де оьзине ювык алады...

Калю (*коньыравын согьт*). Ваьзир, сен не зат ойланасынъ? Кайдай ниет пен сен мени мунда шақыргансынъ? Мен мунда неге керегимди бир де анълалмайман?

Джамбай. Мен шакырганман сага якласып. Тувралыкты излеймен. Обзинъ коьресинъ: ол сага калай карайтаганын, мисет этпейтаганын...

Калю. Коьремен. А не зат этеекпен? Дуныяды айландыратаган тегершик онынъ колында!

Джамбай. Ама сол тегершик сенинъ колынъда да болмага болады. Бий болып, сен де такка олтырмага ти-йислисинъ!

Калю. Сонынъ ушин не этпеге керек? Такка олтырмага болаяк? Мен не зат этпеге боламан? Неге яравлыман, э?

Джамбай. О-о-о, сен коьп затка яравлысынъ! Сен болманъ, бу исти толтырмага баска биревди тавып болмас. Мени тынъласанъ, сен ханлыкта биринши аьдем болаяксынъ! Халкты басшыламага мен сени уйрертермен... Мен ога устаман!

Калю. Бир затты аныламайман: сага не пайда мен хан болганнан?

Джамбай. Сен кыйналып яшагансынъ, коьп кы-йынлык коьргенсинъ... Кыйынлык коьрген киси баскаларга да не керегин биледи, баскалардынъ да юреклерине ашкыш табады... Сен халкка керексинъ...

Калю тактан туьседи. Джамбай ман Калю бир-бирининъ колларынан ыслап, так алдында юредилер.

Калю. Сага не пайда болаягын анылатсанъ, ваьзир?

Джамбай. Эгер сен Коьксардынъ бийи болсанъ, мага сенинъ коьмегинъ керек болаяк...

Калю. Кайдай? Калай бек созасынъ?

Джамбай. Мага Акбарстынъ кызы Джанике керек болады.

Калю. Джанике сага бармага разыма?

Джамбай. Элбетте.

Калю. Сол затка мен ыхтыярымды бермеге боламан, кыз разы болса... Тек, ваьзир, мен бий кайтип болаякпан? Кардашымды аьскери де тынълайды? Халк та онынъ ягы болмага болаяк?

Джамбай. Кайгырмас. Коьксардынъ аьскери коьте-рилген костеклерди тындырмага кеткен. Язга дейим мунда кайтпас. Куьнтуварда ойратлар кыслайдылар. Олардынъ басшысы Актайшы бизден хабар карайды. Сен оны ийнандырмага керексинъ. Коьксарда онынъ яклары барын айтаяксынъ. Мен сага аьдем берермен. Йол коьрсетерсиз.

Калю. Биз тувган элди сатпаймызба? Тувганларга зарарлык тийдирмеймизбе?

Джамбай. Кайдай зарарлык?! Сени куыл мен ойнатаган кардашыңга зарар болаяк! Аьше, ел кагып турганың ийгиме?! Бий баласы бий болмага керек!

Калю. Бий баласы бий болмага керек — ол дурыс! Кардашым мага ел кагаяк тувыл! Мен оннан уйкен болсам да?

Джамбай. Ол сага бир каыпик акша да береек тувыл. Биз болсак, Акбарстың казнасын ушевимизге боьлермиз. Мундагы байлык сага да, мага да, Актайшыга да артыгы ман етеек. Байлыгың болса, сен шынты хансың!

Калю. Кенем де мен шекленемен. Келиспевли зат этемиз деп, ойлайман. А сен, Джамбай, бек арам экенсиң иенге. Бек зыкы шеккенсиңме меним кардашымнан? Ол яман аьдем!

Джамбай. Дурыс, Калю! Мага Джанике керек! А сага так керек! Басыңга таж боьрк киеексиң, хан болаяксың. Сен тувралыкты суйген аьдемсиң, ханлыкта тувралыкты туьзерсиң!

Калю. Мен тувралыкты суьемен! Мен такка олтырсам, халкымга пайда аькелеекпен!

Джамбай. Аьше, Актайшыга йоьне! Аьле сувлар бузлаган. Коьксарга йол ашык, аьскерге буршавлар йок, капыларды мен аштырарман.

Калю. Мен Алладан коркаман! Биз халкымызга зарарлык этемиз де?

Джамбай. Коркпа! Сен энди де халкыңга пайда аькелерсиң. Халк мени тыңлагандай, сени де тыңлар... *(Тешикеруьвли Калюга карап.)* Сен, карайман да, тактың туьбинде Акбарска дайым ел кагып тураак боласың?

Калю. Йок, йок!.. Ким кимге ел какканын, энди де коьрермиз! Бий баласы бий болмага керек! Солайма, ваьзир?

Джамбай. Дурыс айтканың! Атлан, Калю! Тез айланув керек! Наьсибиньди ушырма! Тез!

Шымылдык ябылады.

Муньлы ань эситиледи. Шымылдык ашылады. Контордың тыншаюв боьлмеси. Боьлмеде диван, стол, олтыргышлар, шкаф, сейф, телевизор турады. Боьлмеге Мурат пан Анжела киредилер.

Мурат. Сен, атань сизинь кара ислериньизди билип айтады деп, неге айттың?

Анжела. Мага неге каныгасың? Оьзим ойланаман: атам бир затлар биле болар деп.

Мурат. Ол заманда, сен де билесинь. Билгениң не зат экен?

Анжела. Мен бир затлар билсем де, биревге бир зат айтпайман. Меним исим солай. Союз еткерип юрген болсам, мен бир куын секретарь болып ислемес эдим. Мен аз зат билмеймен. Сонынъ ушин басымды билетаганлары!

Мурат. Сени мен юрге кавыфлы экен.

Анжела. Тек сен басымды ушсыз коьретаган...

Боьлмеге завкланып Вайдат киреди.

Вайдат. Вай-вай, конак келген! Хош келдинъиз, бес келдинъиз!

Анжела. Калай бек бакырасынъ?! Бу конак Мескуьвден келген! Кулагын ярасын! Ол эколог!

Вайдат (*бетиндеги маскады бир шешип, бир кийип*). Билемен, яным! Билемен: эколог! Тек эне таныялмадым. Кайтип ол, Мескуьвдеги конак, бетине противогаз кийген?! Оларда, Мескуьвде, биздегиндей аьл болмастагы?

Анжела. Вайфай, Мескуьвде болатаган аьлге сенинъ не ишинъ бар?

Вайдат. Бир де болмаса, бетин коьрсеткен болса? Мага туьрли-туьрли ойлар келедилер. Мени кеширсин сыйлы экологымыз! Ол конторга келгенде, мен оны бизим авылдынъ бир эл-копыйы деп, ойладым. Бетиндегин шешпейди, оьзи де ким экенин аньлатпайды. Давазын да туьрлендирип, орысша соьйлейди. Мен оны бир аьдемге усаттым? Бетиндегин шешип, коьрсетсе экен?

Анжела. Вайфай, алжыган экенсинъ! Мен эндиги Мескуьвден келгенге масканъды шеш деп, кайтип айтпага боламан?!

Вайдат. Кеширинъиз мени, каранъа аьдемди! Анжела, сенинъ артынънан ким юрмейди, сен коьп аьдемге керексинъ, боьтен де яс аьдемлерге...

Анжела. Авызынъды яп, йыртарман!

Вайдат. Ушини де сол да! Сен эне масканъды шешпесенъ де, ярасыксынъ! Эркеклер балдетъ этедилер!..

Анжела. Тилинъди тый!

Вайдат. Аьруьв соьзим ярамайды. Мен эсли пише, мага бирев де карамайды...

Анжела. Сосы сен соьзди кайда аькетесинъ? Конагымызды оьзинъе каратаяк боласынъма?!

Вайдат. Йок. Мен онынъ бетин коьрсем экен?

Анжела. Болды, деймен сага! Бу эколог! Мескуьвден келген!

Вайдат. Аьше, яным! Кеширинъиз каранъа пишеди! Бир сабат артта эсик алдында турып: «Мени Анжела карамага

керек эди», — дегенде, боьтен де давазын туурлендирип, мен не зат ойламага керек эдим? Оьзи атын, ким экенин де айтпай, коькке карап турады...

Анжела. Тувра, сыйлы конагымыз, ким экенинъди айтпага керек эди. Этикет солай...

Мурат. Мен биринши кере коьрген аьдемнен тартынып турдым.

Анжела. Тартынгандай не болган экен? Не этеексинъ, интеллигент аьдемлер суьйтетаганлар.

Мурат. Оьзимди культурно юргисттим.

Анжела (*Вайдатка*). Бу бек уйкен аьдем, онынъ колыннан коьп зат келеди. Ол бизим кайгыларымызды шешеек уьшин, турган еримизди оьзининъ коьзлери мен коьреек болады. Авылдастарымызга кайдай ярдам этпеге болагын билеек уьшин, аьлерин енъилетеек уьшин, командировкага йиберилген. Белки, бизге ава тазалайтаган оборудование аькелдиртеек болар. Аьлди орнында ашыктан-ашык билуув керек. Мескуув сонынъ уьшин аьдем йиберген.

Вайдат. Вай-вай, яным! Эколог, яным-коьзим! Сенсинъ де бизге керегинъ! Сен мырадынъа етсенъ, биз бир якка да коьшпей, оьзимиздинъ еримизде вахахай деп турмага боламыз да! Калай аьлемет ти! А мен тувган еримизди таслап кетпеге кереги акында кеше-куьндиз ойланып, юрек мараз таппага аз калдым да... Кеше-куьндиз кайгыраман, йылайман. Мен ялгыз, бир ювык кардашым йок. Мен тувган ерден кайтип кетпеге боламан? Кайда кетеекпен? Авылсыз, ямагатсыз кимге мен керекпен?! Оьзим эсли ясыма келгемен, маразлар ян-яктап кемиредилер, мен де кимге керекпен?! Савбол, эколог-яным! Оьмиринъ узак болсын!

Анжела. Вайфай-Вайдат, сен бир зат та анъламадынъ. Эколог бизге таныспага келген, кетуув-калув акында соьз юрмейди. Ол зат белгисиз. Ол соравды йогарда караяклар.

Вайдат. Мен анълайман. А коьп зат мине, онынъ колын да... Ол кайтип коьрсетсе, солай болаяк. Тувра айтаманма, амалым?

Мурат (*коькирексин*). Элбетте! Мен, онъайыннан болсын деп, шалысарман!

Вайдат. Бек акыллы аьдемсинъ! Бек суьйиндиридинъ! (*Анжеладынъ ялбасына ийтен.*) Анжела, сен де акыллы кыскаклысынъ, сен бу экологтан айырылма, онынъ коьнъилине ет, эситесинъме, суьйген затын эт! А мен авылдастарыма барып мактанайым, авылымызга анадай яхшылык сагынып келген аьдем акында хабарлайым.

Анжела. Алжыгасынъма сосы сен! Биревге де бир зат айтып болмайды. Бу союз бизим арамызда калмага керек. Мунадай затгы айтып болама?!

Вайдат. Аруув, аруув! Тек арамызда калсын. Тек эколог авылдынъ орнында калаяктынъ эбин тапсын. Союз арамызда калады! Меннен бир уын шыкпас! Анжела, сен билесинъ: менде авызым муна директордынъ сейфиндей киртли. Ашкыссыз бирев ашалмас. *(Авызына бармагын тийгистип.)* Биревге бир союз айтылмас! Анжела, мен коьтере затты да яхшы анълайман... Кайтип унайсыз, соьйтип орынласынъыз: суьйсенъыз — ятынъыз, суьйсенъыз — турынъыз! Кимнинъ иши бар сиз эткен затка?! Меннен союз шыкпас!

Анжела. Вайфай-Вайдат, сен бир зат та анъламадынъ: мен мунда ятпага келген йокпан! Сумкам кагытларга толган, соларды эколог карамага керек...

Вайдат. Аьше, аьше! Ятпага келген йоксынъ! Кагытларды карамага кайгадер заман керек, мен билемен. Алжыган пишеди кеширинъыз! Союз бен басынъызды систирдим. Кетемен. Мен сейф, авызым кирт!.. Эне, тоьсеме яювлар, бетявлык, кастрюлде сув бар, муьйисте элекен турады. Мусылманлардай ювынып, тыншайынъыз... Суьйсенъыз — оматака атпага бола-сыз! Мен кетемен. Биревге бир союз айтпаспан!

Вайдат, бармагын авызына тийгесте берип, кетеди.
Мурат пан Анжела, адалап, адымларын тынълайдылар.

Мурат. Вайдатымызга не болды сол? Мусылманлардай ювынып, тыншайынъыз дегени ой тувдырады.

Анжела. Ол сен алабуркасын тувдыратаган. Шувсыз юралмайсынъ. Айттым да: орамда саклап тур деп. Йок, Вайдат пан да соьйлемеге, уйге де кирмеге керек эди.

Мурат. Оьзинъ айткасынъ да — мени табарсынъ деп. Орамда бир канъгымадай айланып турмага бездим, сонынъ уьшин уьйинъе бардым. Эколог акында ойланып сосы не зат шыгардынъ? Маньнесине келалмайман: экологынъ ким ди?

Анжела *(куьлип)*. Сен конторга келмей, куьндиз бизге бир киси келген эди. Ол келеектен алдын, бизге эколог келеек деп, тел соккан эдилер. Сонынъ уьшин мен Вайдатка тыншаюв боьлмеди йыйыстырсын, ятаяк орнын аьзирлесин деген эдим. А конагымыз машин мен келди, противогазсыз, бизим ава мунадай болаягын коьтере де билген йок, машиннен шыкканда, коьзлери ясланадылар, бурны шыбырып, платок пан суьрте-суьрте токталмайды, тыныс алалмайды, коьп бизде туралмаспан деп, командировочныйга кол бастырды да, бираз

туруп, кетпеге асыкты. Аьше муна аьзирленген мекан бос калмага керегим? Биз баратаган шангылы складтан колай болар, эште? Онда каравылшы да шекенгье конады, ана кабакай ийт янынгыды алады...

Мурат (*бетиннен маскасын шешип*). Кабакай ийт бугуын оьзи ян берген. Складты карамага барганда, косынынъ касында йыгылып ятыр.

Анжела. Ыбырыс каравылшы ша? Савым?

Мурат. Сав. Сен савлай авылды оьлтиреек боласынъма?

Анжела. Йок. Наьсипке бетти явып юремен. Ол соьзгир аьдем. Мага бир кылыплыша карайды... Мени танып, мен уьш балалы эркек пен какам-текем болып юргенимди билсе, савлай районга хабарды як. Мага сондай реклама керек тувыл!

Мурат (*Анжелады кушакляк болып, ийинлериннен ыслап*). Оьтиригим, аьше? Мен, уьш баладынъ атасы, сени, бир баладынъ анасын, яратаман. Сен де мени яратасынъ деп, ойлайман?

Анжела. Уьш баладынъ атасынынъ сав пишеси уьйинде турады. А бир баладынъ анасы ялгыз яшайды, бир дирексиз баласын карайды. (*Мураттынъ колларыннан босанып.*) Токта! Бираз эсимди йыяйым.

Мурат (*коллафы ман белиннен ыслап*). Сен явап бермединъ? Яратасынъма мени?

Анжела (*куьлеп*). Бек яратаман! (*Коллафыннан босанып.*) Болган сага! Каныкпа!

Мурат. Вайдат айтты, сага эркеклер коьз атады деп. Баскаларга яраяк боласынъма?

Анжела. Токта, токта! Ол шомака коьтли Вайдатка этеекти этермен! Ким кимге карайтаганын коьрмей, оьзине карасынтагы!..

Мурат (*тагы да кушакляк болып*). Ашувланма, аявлым! Сенинъ ярасык бетингье сондай зат келиспейди. (*Колыннан ыслап, оьзине тартып.*) Кел, аьруввим!

Анжела (*ашувлы ийтеп, эрек олтырып, бетине маскады кийип*). Мен туншыгаман, муна адавысты киймеге керек болады.

Мурат (*касына олтырып, Анжеладынъ ийинне колын салып*). Аявлым, бетингди коьргим келеди. (*Колы ман маскасын сыйпап.*) Бу онгайсыз зат!

Анжела (*колын согып*). Сага не?! А мен бетимди йойгым келмейди, муна авадан бетим тыртайып баслаган. Мен туншыгаман мунавын киймесем. Басым да авырып баслайды...

Мурат (*куьлемсиреп, Анжеладынъ басыннан оьбип*). Ол заманда мен де кийим. (*Маскады кийип.*) Бизди бирев коьрмесин! Деп суьйиспеге келетаганларым? Караклардай?

Анжела. Биз онсыз да караклар! Аьдемлерден ясырынып юремиз...

Тыстан адымлар эситиледилер. Мурат Анжеладан эрек олтырады. Эсик ашылып, боьлмеге басына спорт боьрк кийген, бетине маска салган киси киреди.

Биринши йоклавшы. Анжела, кызым! Баалы конагымыз! Куьн яхшы болсын! Яхшымысыз?

Анжела. Эсикти кагып кирмеге керек! Алла билсин каерде тербиялангасыз?

Мурат. Дурыс! Эсикти кагып кирмеге керек! Эгер биз яланъаш олтырган болсак, кайтеринъ, колхоз?!

Анжела. Сен де артыклатпа?.. Яланъашланмага мунда бирев де аьзир тувыл! Муна ярты-янга не зат керек экен?!

Биринши йоклавшы. Айтканынъыз дурыс! Эсикти какпага керек эди, мен анълайман. Кеширинъиз, бирший билмеген крестьянды. Мен каранъа авыл аьдемимен! Туьзелермен! Ант этемен туьзелермен деп! Яланъашланмага бирев де еткен йок!..

Анжела. Яланъашланувга неге калдынъыз?! Баска соьз курыганым?! Кыскасыннан айт керегин?!

Биринши йоклавшы. Кыскасыннан? Кыскасыннан! Савбол, Анжела-кызым! *(Тутлыгады, йоьткиреди, маскасын шешеек болады, эсин йыйып, артына киеди, оьзи оьзине.)* Бетти коьрсетпеге ярамайды...

Анжела. Сенинъ юзинъ биревге де керек тувыл! Экологта заман йок! Кыскасыннан!

Биринши йоклавшы. Кыскасыннан!.. Мен эситтим, Коьксар бир якка да коьшпейди деп. Орнында калады деп. Анълатынъыз: ол не зат оьзи ди?!. Меним басым саскан! Муна болатаган затлар акылымды авыстыраяклар!

Мурат. Сенинъ коьшкинъ келеме?

Биринши йоклавшы. Меним коьшким келген йок эди.

Мурат. Аьше? Коьшпе!

Биринши йоклавшы. Хабарымды басыннан айтпасам болмайды. Басында, авыл коьшеек деп айтылганда, мен анадай уьйимди, казануьйим мен, котанлар ман, гараж бан, авласы ман уьш мынъ маьнетке саттым. Ол уьйим энъ азы йырма бес мынъга кетпеге керек эди. Авыл бу ерде тураяк тувыл деген хабар юргенде, уьйлер коьтере де ушшыз болдылар... Эндиги не болады? Мен ол уьйимди саткан акшага артка алалмаспан. А мен авылдан кетким келмейди, э?!

Мурат. Аьше, кетпе!

Биринши йоклавшы. Каерде тураякпан?! Мага меним уыйимди уыш мынъга ким береек экен? Бу алдав тувылым?! Капиталист биржадагы ойынга усайды болган зат!

Мурат. Сатпага керек тувыл эди.

Биринши йоклавшы. Алсувдырлык деп айтылады бу затка!

Мурат. Мен не этейим? Мен тоьреши, прокуратура исте турмайман. Меним не ишим бар сен алданганда?!

Биринши йоклавшы. Кайтип ол?! Сав йыл авыл коьшеди деп, хабар кыздырылып турды. А эндиги, тап коьктен ясынок соккандай, авыл орныннан коьзгалмайды деген хабар кулакты ярды. Хабарды сиз аькелгесиз де?

Мурат. Меним не шувшим бар ога? Авыл энди де орнында. Мунда турып болмайды деген токтас алынган йок!

Биринши йоклавшы. Ма сага керек болса?! Турып болмайтаганын билип, уйлерин сатадылар. А сиз келесиз де, ава тазалайтаган оборудование аькелмеге боладылар, дейсиз. Мени тирилей мезарга салаятырсыз да! Мен каерде яшаяк экенмен?!

Мурат. Эрисуввинъизди аньламайман? Туьсиндинъиз?

Биринши йоклавшы. Хабарды басыннан айта-йым... Мен озимнинъ уыйимди тек былтыр салып кутылдым. Кайтип Коьксарда уй салынатаганын сиз билесиз.

Мурат. Мен не зат билмеге боламан? Мен баска яктап келген аьдеммен. Уй салмага аьр ерде де енйил тувыл...

Биринши йоклавшы. Мен соны айткым келеди. Бизде — боьген де! Кербишти — Ставрополь крайдан, цементи — Черкессктен, телетинди — Шешен-Ингуш Республикадан, агашты — Астраханнан аькелдим. Наьсибиме баьри ерде йолдасларым, ногайларым яшайдылар, олар ярдамластылар. Сол затларга юрмеге керек эди де, алмага, аькелмеге, курылыс этпеге акша керек эди де... Эндиги сол такым янъы затлар зыян кетти... Бир канъгыма бирев сол затлар ман пайдаланды. Суьйсенъ — йыла, суьйсенъ — ерди тырна!

Мурат. Сендей болып, уйлерин сататаганлар коьппе?

Биринши йоклавшы. Коьп. Баска авыллардан келип, ушшыз баасына алып, уйлерди бузып, материалын аькетедилер.

Мурат. Белки, сататаганлар тагы да бар болсаларша?

Биринши йоклавшы (*ойланып, сонъ аясы ман манълайыма согып*). Бу акыл! Кеш болмай, бир аьруув уйди сатып алмага керек!

Биринши йоклавшы уйден тез шыгып кетеди.

Анжела. Мурат, сосы сен акылыңды ишкесинъме?!

Мурат. Мен не дедим? Ол мага каныгады? Мен ога бир зат та... Мен ога уйинъди сат деген ме? Соьле-аьле де сатып ал демедим... Ол оьзи сол ойга келди!

Анжела. Аьше, токтатпага керек эди. Биревди састырып болама?! Ол зат кавгага айланмага болады да! Авыл орнында калаягы меним коьзиме коьринеди. Бек шекли зат...

Мурат. Сонадай аьдемди токтатып болама? Ол мага авызымды да аштырмады... (*Кушакляк болып.*) Анжела, аявлым, бизге оьзимиздинъ каьримизди битирмеге керек. Заман кете береди. Муткасынъма, не уьшин келгенимизди?

Анжела (*оьзиннен ийтен*). Алла сокпасын сени! Ва-а, сосы сен савлай авылды аяк уьстине тургыстаятырсынъ да... Соьле-аьле мунда тизилип савлай авыл келеек. Йок! Мен онынъ артыннан етейим!

Анжела боьлмеден шавып шыгады, биразлай кайтады.

Анжела. Тас болгыр йок болган! Калабалык коьгердинъ сен!

Мурат. Мен бир зат та айтпадым. Сен оьзинъ эситип турдынъ да? Ол оьзи кубйгелеклеп, атылып кетти?

Анжела. Кубйгелеклемей бир кара! Анадай давдырамадай уйди сатаман деп, сана, бослай берген!.. Тек бир зат ты анъламай турыман? Ол сени шуьшлетеди, сага неге каныгады?

Мурат. Ол мунда билип келген... Хабар экологтан шыккан деп келген... Сейф?! Сейф бузылган?!

Анжела. Тувра! Вайфай-Вайдат булгастырып юреди! Сени ме сени! Шوماка артлы соьзгир пише! Тызтын пише! Ол токтамас!

Мурат. Ойсыз экен! Калай тез хабарды айтты?! Онынъ кеткени янгы ды да?..

Анжела. Ол да ол! А муна соьле бизден шыккан барып уй алса, а эртен авыл коьшеди деселер? Ол заманда уьшинлей кавга боляяк! Экологты излеп баслаяклар. Сен бир де болмаса, давазынъды туьрлендиртагы! Сен не?! Мага каныгаяклар!

Мурат. Эколог кеткен, ким экенин билмеймен, билгим де келмейди, деп айтаяксынъ! Битти-кетти! Этееклери барым?!

Анжела. Аьдем эки кере уййсиз калаятыр, сен соны анълайсынъма?! Ол эколог ким экенин билсе, басынъды шалгы ман шалып алар!

Мурат. Калай бек завкландынъ?! Мен сага басымды шалдыратаганлардан болгаманма?!

Анжела. Тилинънен ким тарткан сени?! Неге ойламай сойлейсинъ?!

Мурат. Сен шуышлисинъ: мен неге эколог болмага керек эдим? Профсоюздынъ басшысын артист эттинъ!

Адымлар эситиледилер. Боьлмеге экинши йоклавшы киреди.
Онынъ басында фуражка, бетин маска ябады.

Экинши йоклавшы. Куьн яхшы болсын, Анжела! (*Муратка бурьлыт.*) Сизге де, куьн яхшы болсын! Бизге Мескуьвден конак келген деп айтадылар?

Анжела. Келген! Тек бас деп эсикке сокпага керек! Кирмеге болама, болмайма?.. Сорамага керек? Ким сизди мунда йибередиди? Сол аьдемнинъ атын билсем экен?

Экинши йоклавшы. Мени бирев де йибургени йок. Оьзим, бир янъы хабар билейим деп, келгемен. Соравларым коьп, кенъеским келеди?

Мурат (*коькирексин*). Тез бер соравынъды! Кенъесип олтырмага заман йок!

Экинши йоклавшы. Бизим авыл коьшпейди, аьдемлер уйлеринде калады, деп эситтим. Заводтан шыгатаган ийисти тазаламага эп табылган деп хабарлайдылар, сол зат уьшинме?

Анжела. Эбин излейдилер, тез арадан ава колай болаягы белгисиз.

Экинши йоклавшы. Йок! Авады тазалайтаган эби табылган, оборудование аькелинеек, авылымыз экология катастрофадан куткарылган, баьри казаларымыз тавесилген деп, хабарлайдылар.

Анжела. Сейф хабарлайым?.. (*Явап саклап, эситпегенде.*) Тамаша! Ким сизге сондай маьнесиз затларды айтпага боляяк? Сол аьдемнинъ аты керек?

Экинши йоклавшы. Мен бир аьдемнинъ атын билмеймен. Мага явап керек: авылымыз казалардан басын алдыма, алмадыма?

Мурат. Авылды казадан саклап болмайды. Яман зат болган. Аманда тагы да каза болмага болады.

Экинши йоклавшы. Анъламадым, ашык сойленъыз. Халк арасында баратаган соьз оьтирикпе? Коьксардынъ яшавшылары тувган ерлерин таслап кетпеге кереклерме?

Мурат. Ога бир шек йок! Мунда калув – яшав амалларга уйкаспайды. Тез арадан аьдемлер кырылмага боладылар.

Экинши йоклавшы. Баьрисиде?

Мурат. Карты да, бала-шагасы да!

Экинши йоклавшы. Савлай?

Мурат. Савлай! Бу экология казасы энди де туваяк балаларда да билинеек. Оларга да зарарлык тийгистеек. Сакат болып туваяклар.

Экинши йоклавшы. Атат сени! Сакатлар туваяклар?! Ол заманда авыл коьшпеге керек. Орнында калаяк деген хабарды бирев каьр этип яяды? Кимге сондай хабар кереккен экен?

Анжела. Ким яйганын да, кимге сол зат керегин де билмеймиз! Билгимиз де келмейди! Бизде хабарласып олтырмага заман йок! Эколог йолдан арыган, ол тыншаймага керек болады. Тамам соьйлегенинъыз! Авылды коьширееклер! Битти-кетти!

Экинши йоклавшы. Мен оьмир яшавы энъ яманга аьзир болып яшагаман, тек мундай зат болар деп бир ойламагаман! Мине аьли де уьйимди акырын бузып баслагаман, агашты, кербишти, шиферди айырым этип йыяман...

Мурат. Уьйтип неге этесинъ?

Экинши йоклавшы. Кайтип неге? Коьшкен еримизде уьй салмага керек тувылым?..

Мурат. Уьйге тиймеге ярамайды! Чернобыльди эситкен боларсынъ – кирленген зонадан бир затты да шыгарткан йоклар. Мунда да бир затты шыгарып болаяк тувыл, ол затларды аьлимлер тергееклер. Энди де врачлар савлай яшавшыларды да караяклар. Белки, кийимлерди де ягаяк боларлар, аьдемлердинъ ишлерин дарман берип тазалаяклар. Тек соннан сонъ коьширееклер яшавшыларды.

Экинши йоклавшы. А мене авылды эрте таслап кеткенлерге сол затлар этилген йок та?

Мурат. Янъылыс болган! Оларды излеп тавып, кереклише дезинфекция этилеек. Мен сонынъ уьшин мунда келгемен.

Экинши йоклавшы. Ма сага керек болса! Чернобыльде радиация яйылган, а бизде не затты? Онадан да бесбетерме?

Мурат. Бесбетер болмага болаяк! Биз излеймиз! Бу секрет ис! Сен биревге бирший айтпа! Явапка келтирмеге болаяклар!

Экинши йоклавшы. Аруьв, аруьв! Мен анълайман. Э-э-э, сонынъ уьшин болар совхоздынъ малын, техникасын тиеп-тиеп аькеткенлери?! А мен сыйыр тургыстаман? (*Айтканына оькинип.*)

Мурат. Сизге мал ушин, уй, муылк ушин компенсация этилеек. Тек ол компенсациялар тувра этилсе?..

Экинши йоклавшы. Тувралык барым бу дуныяда? (*Давазын тоьмен этип.*) Мине авылдынъ бир аьдеми заводтынъ ишчилерине суьт сатады...

Мурат. Тез болып тукумын айт! Анжела, тукумын билип, мага соьле-аьле айттынъыз! Тек бир сол зат ушин мага Коксарга келмеге керек эди. Ер астыннан табув керек сол аьдемди!

Экинши йоклавшы, сабыр болып, акыртын йылысып, боьлмеден шыгып кетеди. Мурат, енъил куьрсинип, Анжелага ювык барып, колын белине салады. Кыз колын алып таслайды.

Анжела. Мурат, аьперим сага! Калай бек кандырдынъ! Эки-меки келгенин коьрейим! Эште, эндиги мунда юруьв-кетуьв койылар?! Барып, тыста карайым (*кетип, кайтады.*) Аллага шуькир, бирев де коьринмейди!

Мурат. Бу йоклавшылар ушин биз обзимиздинъ каьри-мизди муттык. (*Анжелады кушаклап, диванга тартып.*) Аявлым меним, аьруввим меним!..

Анжела. Токта, мен эсикти карайым. Токта!

Мурат (*кызды йиберегиси келмей*). Меним ялгызым, сынъа-рым!

Анжела (*босанып эсикке барып*). Муны киртлемеге керек те? Ашкыш кайда экен? (*Ашкышты таппай, уьйдинъ ишинде из-леп баслайды.*)

Мурат (*уьстиннен пиджагын шешип, галстугын шешип*). Аьдемди манекен, такта куршак эттинъиз!

Анжела. Ашкышты табалмайман. Вайфай-Вайдат кайда йок эткен экен?

Мурат (*баьпишлерининъ бавларын шешип, шыдамсыз даваз бан*). Эне, терезе туьпте ятыр! Калай коьп излединъ?!

Анжела (*Терезе алдына барып, сескенип артка абыт этип*). Аллам-ав, противогаз кийген кишкенекей шайтан болар деп, юрегим ярылмага аз калды! А бу яс бала экен...

Мурат (*яланъаяк барып, Анжеладынъ артыннан басын шыга-рып*). Терезеди аш, ога бир зат керек, ол бос келгени йок... Яде анъылыды. Биз де, бала заманда, яс пан кыз агашлык ишине барсалар, артларынан ясырынып анъылытаган эдик...

Анжела. Сонынъ ушин сондай огырсыз болып обскенинъиз! (*Терезеди ашып, тыска каратып.*) Не керек? Булайда неге айланасынъ? Анъылысынъма?

Даваз (*уыйкенсиреп*). Мен, мг-мг, ондай увак затлар ман кызыксынмайман!

Анжела. Караш, копыйга?! Кимнинъ баласы экен?

Мурат (*Анжеладынъ аркасына ясырыннып, давазын катырып*). Тукымынъды айт?!

Даваз. Айталмайман! Давай без фамильярности! Босына сораманъыз! Менде сизге бир сырым бар?

Мурат. Сенде де кайдай сырынъ болмага болады? Тез айт, заман йок! (*Колы ман Анжеладынъ белин сыйпайды!*)

Даваз (*тамагын кырып*). Ис булай: мен уйленеек боламан!

Анжела (*куулеп*). Концерт алдыда экен!

Мурат (*Анжелады алдыннан ийтеп*). Бек сейир! Сен неше ясындасынъ?

Даваз. Мен он алтыдаман.

Мурат. Алаяк кызынъ неше ясында?

Даваз. Биз бир класста окыймыз.

Мурат. Нешинши класста?

Даваз. Тогызыншыда.

Мурат. Тогызыншыда болсанъыз, сиз он сегизге толган йоксыз. А бизим кыралда сизинъ ясынъызда ЗАГС-ке туьсип болмайды. Уйленуув акында хабар йок! Битти-кетти!

Даваз. Биз амалсыздан уйленмеге керекпиз, бизде бала тувмага керек...

Мурат (*куулеп*). Не дединъ?! Акырзаман ювык экен! (*Терезеден тайып, барып диванга йыгылып, куулеп, турагалады, соравлы Анжелага карайды.*)

Анжела (*куулкисин токтаталмай*). Бу каза бала экен! Школа кайда карайды экен?! (*Балага каратып.*) Школада сиздейлер тагы да барым?

Даваз. Мен кайдан билейим?! Бизим обзимиздинъ басымыз кайгылы!

Мурат (*коькирексип*). Мага исимнен себеп сенинъ тукумынъды билмеге керек эди?

Анжела. Бизим сыйлы эколог конагымыз биревге де айтпас.

Даваз. Йок, болмайды! Кыздынъ атасы билсе, онынъ янын шыгараяк! Бек ашувлы атасы бар. Онсыз да шекленип баслаган, кызынынъ канын ишеди.

Мурат. А сенинъ атапъ ашувлы тувылым?

Даваз. Онынъ обзининъ маьселелери толган. Мени мен не болатоганын билгиси де келмейди.

Мурат. Ясыр-ясырма, тогыз айдан ол да билеек. Басынънан сыйпар дейсинъме?

Даваз. Сыйпамас! Мен эркекпен де, кайтип болса да, шыдарман. Эндиги алты ай калады. Мен сизге сонынъ ушин келгемен?

Мурат (*сейири калып*). Мен сага киммен? Мен сага керекпеспен. Сага, акыллы яс, гинекологка яде акушерге барув керек. Мине бу (*Анжелады ийинлериннен кушакалап.*) кимге туьсиртпеге болаягын айтпага болады? Мен ол заттан эркекпен!

Анжела (*унамай*). Алжыгасынъма сосы сен! Мен де сол затка карыскым келмейди!

Даваз. Эколог-акай, сиз мени тувра аныламадынъыз. Биз бала туьсируувди ойламаймыз. Биз карсы, бала тувганды унаймыз, бала тувганлай, биз уйленмеге боламыз. Бизде бала тувса, ЗАГС-ке де тез туьсирееклер. Ата-аналар да бизим кавысканларымызга разы болаяклар...

Мурат. Бек акыллы окувшылар бар Коксарда! Сизди школа партасыннан аькетип аспирантурага олтыртпага керек!

Анжела. Токташ! Айтаягын айтсынтагы!

Даваз. Биз кызымыз бан дерислерди олардынъ уйлеринде этемиз. Булайда, ювык ерде. Биз дерислерди этип турганда, онынъ атасы, эколог-акай, сизден кайтты. Ол бизим экология аьлимиз Чернобыльден де яман болган деп, келди. Бизим кирленген ава, тек бизге тувыл, бизим тувдыкларга да зарар этеек, деди. Сакат балалар тувмага болаяклар, деди. Меники уйде йылап баслады. Сонъ сизге барып сонынъ туврасын бил деп, мени сизге йиберди. Мен де кайгыраман. Белки, атасы оьзи шыгарып, коркыстаяк ушин айткан деп, шекленемен. Мага сол заттынъ туврасын билуув керек эди?!

Мурат, саьспеклеп, ян-ягына каранады. Анжела да адалап, не айтаягын билмейди. Уьнсизлик турады.

Даваз (*сенимсиз*). Анылайман... Баьри зат та анылавлы!

Анжела (*терезеге асылып*). Токта, яс, кетпе!.. Таппага болады! Болады!

Даваз. Болам?.. А ава ша? Бузылган экология ша?

Анжела. Ол эрте авырганларга болмайды! Баска маразлар бар болса, болмайды. Гинекологка барсын, ол ога дарманлар берер! Туьсирип олтырмасын! Бир зат та болмас!

Даваз. Ол заманда аьруув! Сав болынъыз!

Уьнсизлик.

Анжела. Язык, суьйинип кетти!

Мурат (*бетиннен маскады шешип юреди, сонъ саьыр давазы ман*). Мм-да, бизим Коксарда кужырлы затлар боладылар! Караш, школада окувшылар не этетаганын?! (*Анжеллага каратып.*)

Сен де аьлеметсинь! Окувшыларды яманлыкка ийтейсинь...
Тогызыншы класстынь окувшыларына бала тавып болама?!
Эколог болсань, коьп сырларды билеек экенсинь?!

Анжела (*маскады шешип*). Сол кыздынъ орнында баска бирев болмасын! Алла сакласын! Биринши балады пышаклатпага болмайды! Оннан сонъ ол коьтере де таппаска боляак. Кыскаяклы баласыз – ол бек терис зат! Бала – ол яшавдынъ диреги!

Мурат (*селекелеп*). Диреги! А экинши балады пышаклатпага болама?

Анжела. Ол амаларга коьре. Эркек карап болатан болса, бес бала да тапсын. Сиз, эркеклер, шуьшлисиз, кыскаяклы баласын туьсиретаганына.

Мурат. Мен не? Мен балаларымды карайман. Эне, уьйкен улым тогызыншы класста окыйды...

Анжела. Токта! Ана келетаган бала да тогызыншы класста окыйды да. Олар бир класста окыйдыларым?

Мурат. Токта! Тогызыншы класста? Аьх, сени ме сени! (*Аясы ман манълайына согады.*) Ийтген тувган!

Анжела. Сага не болды?!

Мурат. Он алты ясындаман деп алдап айтты. Ол он бес яска толган.

Анжела. Бир зат аньламадым? Ашык соьйле?

Мурат. Алдайды. Ол апрельде он беске толган. Мен тувган куьнинде оззиме шампанский, оларга ситро куйдым. Караш ога! Давазын туьрлендирип соьйлейди...

Анжела. Сен оззинънинъ баланъды танымачынъма? Коьтере де сейир?!

Мурат. Аьше, сейир! Мен, оззимди танымасалар экен деп, оззиме карайман, аьдемлери алдаяк боламан, а тувган баланъ оззимнинъ шаьмбелегимди айландырды!.. (*Ойлы болып.*) Караш ол алсувдырга!.. Менимше, олар кыз бан сол тувган куьнде ювыкласканлар... Аьше, аьше... Кара буйра шашлы, алатлы кыз, батлак коьз, меним улымнан уьйкен болып коьринеди... Аьше! Айлары да келиседи. Аьли шилле айы, уьш ай болады! Ма сага керек болса!

Анжела. Кайтип сен оззинънинъ улынъды танымачынъ?! Ол да сени танымаган?

Мурат. Аьше, ол да мени эколог деп ойлаган. Анькылдак пан токылдак болдык... Басында, ол болар деген ой менде тувды, тек ана уьйленемен дегенде, мен састым, меним балам сондай зат этер деп, басыма алгым да келмеди. Тоьх, сениме сени!.. Муна аьлимиз! Муна противогаз, муна сасык ава! Сен

де касымдасынъ. Ишим кызык, баска зат акында ойлаганым...
Оъзинъди ойланаяксынъма, улынъды таныйыксынъма?! Аьше,
сол куьн подвалымнан бир сисе шагыр йок болган эди. Мен
сол заманда сездим, шагырды ол алган болар деп. Неге десенъ
бираз олтырып, яслардынъ коьзлери йылтырайтаган эди. Бола
берсин деп, олардынъ араларына кирискен йокпан... Аьше,
соьз де йок! Сол кеше экевлери бирге болганлар. Ислерин
битиргенлер! Мине арасы уьш ай кеткен! Кайтип акылы да
еткен сога?!

Анжела. Бойы кишкенекей!

Мурат. Сол затты этеек уьшин бой керек тувыл! Акыл
да аз керек!

Анжела. Кайдан билейим?

Мурат (*юрин*). Аьрувь — ол яс! Акыз ша? Ол да аьзир больш
турган. Коьзлери былт-былт этип турганы аьли де эсимде.

Анжела. Сен кызга авдарма! Коьрдик те улынъ йи-
гитсиреп келгенин! Шекеси каткан тамада! Атасыннан эрек
кетеегим?!

Мурат. Кужыр! Меним касымда тап шуьшсиз улактай
айланады. А соьле-аьли тувра яс боьридей айтпаганы калма-
ды! «Оъзимнинъ атамнан коркпайман, кайынатамнан корка-
ман», — дейтаганы ша?! Кувыгына тептиреек экен, наьлет!
«Атамнынъ маьселелери толган», — дегени ша?! Караш ога!
Арамызда болатаганын да биледи, зийнадан тувган!

А н ж е л а (*Мураттынъ касына олтырып, аяньышлы даваз
бан*). Оьзи сондай кишкенекей, сондай зат эткенине ьйнаньп
та болмайды?!

Мурат. «Кишкенекей, кишкенекей», — деп, оннан баска
соьзлер табалмайсынъма?! Бугадай коьптирген кыздынъ кур-
сагын, ийттен тувган!

Анжела (*Муратты сьйпан*). Бугадай сага усаган!

Мурат (*адалан*). Мага усаган?! Мен он тогызда той этип,
неке кыйдырып, аьдемлердей, бала таптыргаман.

Анжела (*сьйпай берип*). Мурат, ашувланматагы. Белки,
кыз баскадан аягы авыр болган? Мен сонынъ уьшин ога киш-
кенекей дейтаганым!

Мурат (*сасып*). Кимнен баскадан?! Тек сенинъ басынъа
сондай ой келмеге болаяк! Олар балалар! Сен билген яманлык-
ты олар билмейдилер!

Анжела. Сеники болсын! Онадан болсын!.. Тек мен она-
дай кишкей аьдемнен бала таппага болаягына шекленемен!

Мурат. Оъзиндикин бардырады!.. Онадан, меним улым-
нан коьтерген! Мен шекленмеймен. Наьлеттен! Ыбырыстан!

Ийттен! Шошкадан! Ерде тесик болса, эне, сонда атылып кетер эдим! (*Ястыкты алып, басына салады.*) Билген болсам, мен онынъ уьстиннен юрканды куьн сайын, аьр эртег сайын юлкып турар эдим! Ана иши кайнаганын токтатаык уьшин бир ерине шелек пен сув куяр эдим! Ана уьйдеги уьйтык бас кайда караган экен?! Токта, токта, мен онынъ канын ишермен!..

Анжела. Сен ким акында? Куьзды айтасынъма?

Мурат. Меним ыбырыс улымнынъ анасы акында айтаман. Мине аьли уьйге барып, тоьпеш егистермен! (*Туфляларын кийип, галстугын тагып, ойлы болып.*) Караш ога: «Ата-ана автоматически разы болаяклар», — дегенин. Баьри затты санаган! «Автоматически»?! Токта сени, «автоматически» коьнинъди сыдырарман мен сенинъ!

Анжела. Ашувланма, токта, асыкпа...

Мурат. Не зат уьшин келгенимизди де мутгырды, ыбырыс бала.

Анжела (*коькирегиннен сыйпан*). Асыкпа... Билесинъме, Мурат? Меним Арсланчигим калай бек сага усаиды?

Мурат. Аньламадым?

Анжела. Акка да!.. Бурыны да, каслары да, битими де сеннен алынып, ога салынган.

Мурат. Ойлап соьйлетагы! Сен Арсланчигинъди байынънан тапкасын, сен оны табатаганда, мени мен энтте билскен йок эдинъ. Ол бала мага кайтип усамага болаяк экен?! Онда меним не ишим бар?!

Анжела (*бирден турагалып*). Таныс болмаган аьдемлер де бир бирине усайтаганлар! Сенинъ ишинъ йок солма?! Ишинъ йок болса, биз неге коьрисемиз?!

Мурат. Токта! Сен бир затты айтасынъ, мен баска затты айтаман! Магомедтынъ баласы меним балам болалмайды!

Анжела. Ол заманда биз неге коьрисемиз?! Бизде байланыс болганнан сонъ, бир ниет болмага керек! Бир ой ман турмага керекпиз! Меним баламды сен оьзинъдикиндей коьрмеге керексинъ, тувра тувылым?!

Мурат. Тувра! Мен баланъды исси коьремен, тек Арсланчик мага усап болмайтаганы акында айтаман. Ол Магомедтики! (*Залга каратып.*) Манълайынъга кара сыя ман язбага керек, кимдики экенин.

Анжела. Аьше, сендей ойланып юрген мен, кайтип бас коспага болаяк?! Эгер бизде ортак бала болса, сен ога да бир сылтав табарсынъ?!

Мурат. Бас деп тувсын?!

Анжела (*коькирегин эки колы ман коьтерип*). Енъил!

Мурат. Токта! Ол заманда улымнынъ баласы, меним баламнан уйкен болаягым?!

Анжела. Уйкен болса, не болды?

Мурат. Да-а-а! Маьселе!..

Анжела. Мен куьн сайын Арсланчикке сенинъ каьртинъ-ди коьрсетемен, сен онынъ атасы болаягынъа уйретемен.

Мурат. А ол, аруувъ яс, не дейди?

Анжела. Ол ма? Ол не демеге болаяк? Энди де кишкей, оьссе, уйренер...

Мурат (*бетине маскасын салып*). Кужыр! Сейир! Аьлемет! Ол да мага атам десе?.. Тоьгерегимизде тек балалар... Менде уьшев, сеники мен доьртев, улымда тувса — бесев, сен тапсанъ — алтав! Аллага шуькир! Коьп балалы ата боламан!.. Муна экологиясы бузылган аьлде тек балалар акында ойланаяксынъ. Баска кайгымыз болмасын!..

Анжела (*бетине маскасын салып*). Мине, биз каерде яшаяк экенмиз? Бизди городта, оьжежитиелерде орынластыраяклар деген хабар юреди. Суьйгенлерин этсинлер, мен оьжежитиеге яшамага бармаспан! Мага квартира керек! Айырым квартира! Атам ман, анам ман да тургым келмейди. Эсирик атамды коьрувден тамам безгемен! Яслыгым бузылып бараятыр... Айырым квартира алсам, сен биз бен яшар эдинъ. Сен, Мурат, меним квартирам болгандай, шалыс!

Мураттынъ ойлары баска якта.
Уьнсизлик тувады.

Мурат. Ана басына фуражка кийип келген экинши йоклавышы басымнан кетпейди.

Анжела (*завклянып*). Сенинъ куданъ! Уьйин бузып баслаган. Сыйыр ыслайман деген. Колайлы аьдем коьринеди...

Мурат. Суьт сатаган киси ол оьзи. Тукымын сораганда, бек коркты. Тек, эне, кызын оьстирип билген йок. Колайлыгынъды баьленшакай этейим! Акыллыман деп, мактанаяк болады, а кызынынъ артына боьридинъ баласы боьлтирик каптырылган. Сениме сени! Яшав!

Анжела. Улынъ, язык, бала сакат тувмага болаяк деп кайгырады... Дурыс кайгырув!

Мурат. Дурыс кайгырув! Яшавдынъ маьнеси!

Шымылдык ябылады.

ЭКИНШИ КЕСЕК

Шымылдык алдында сахнада
Ибраим ман Самат шатларда олтырадылар.

Ибраим. Оқы, оқы, Самат. Бек кызык! Сонгысы не мен кутылаяк экен?

Самат (*журналды ашып*). Такка олтырып карайым деген Калю, атларды авыстырып, уыш куын, уыш туын бир ерде токтамай, ойратларга асыгып барды. Доўртинши куын ол Актайшыдынъ ордасына етти. Ойратлардынъ ханы аскер басшыларын йыйып, Коьксарга карсы шыкпага керек акында хабарлады, кайтип этеегин маслагат этти. Йыйылганлар Коьксарга шапкынлык этуьв бек келисли шак экенин макул коьрдилер. Ойратлардынъ эллерине атлылар йиберилди. Орда турган ерге аскер йыйылды. Давыллар согылдылар, журналар сарнадылар. Тувлар, байраklar коьтерилип, сансыз савытлы аскер Коьксарга йол алды. Бузлаган сувларды бир буршавсыз обтип, тез арадан калага еттилер. Карап турган Джамбай да капыларды аштырды. Яв, калага кирип, халкты оьлтирип, уйлерди тонап, ягып, кыйыр-шыйыр эттилер. Кыргын салдылар. Ак карды кызартып, шоқырактай кан тоьгилди. Ойратлар бойсынмаган яшавшыларды баьрин оьлтирдилер. Балаларды, кызларды есирге алдылар. Коьксарайды буздылар. Акбарсты тактан суьйреп туьсирип, койды сойгандай сойып, кийимин шешип, илесин орамга ийтлерге тасладылар.

Ибраим мен Самат шатларын алып кетедилер. Кайгылы анъ домбырада согылады. Шымылдык ашылады. Тоьре зал. Калю, доьртаяклап, такка минеди. Йогарда таьж боьркти тавып, колына алады, баска колындагы конгырав ман зангырдатады.

Калю. Мен тактаман! Калай аьлемет ти! Бий баласы бий болмага керек! Мунавы таьж боьрк! Эндиги мен Коьксардынъ иесимен! Аьлемет! Мен — куыл мен ойнап юрген Калю — биймен! Тек, йолдаслар, мен уйкен баскалыкты коьрмеймен! Кайдай пайда мунда олтырганнан?! Бу боьрк те не зат оьзи?! Оны басынъа кийсенъ, муьйиз битеме?! Онадан да булай коьрпе боьрк колай! Бу бийик так не заты ман аьруьв?! Куыл тоьбеде олтырганынъ кайда онъайлы! Онда олтырмага юмсаk, минмеге де енгил... Баскалар болмаса, мага бу так керек эдиме?! Меним мунда олтырганым Джамбайга керекти. Кужыр аьдем! Бир зат анъламайды!

Шакырувлы ань зангырайды. Тоьре залга А к т а й ш ы эки яндавыры ман бирге киредилер. Олардынъ артларыннан кунысып ваьзир Джамбай киреди. Ол А к т а й ш ыдан коркып турады. А к т а й ш ы секирип такка минеди эм, колындагы камышысы ман ясканып, шеги катып куyleйди. К а л ю , завкланып, конгыравы ман шанъ согады.

А к т а й ш ы . Ий, аьвмедий, мырадынъа еттинъме? Бий болдынъма?! Элинъ куьл болды, бар, ойна! (*Калюды ягасынман ыслап, ушырып туьсиреди.*) Сен меннен тоьмен турмага керексинь! (*Залга каратып.*) Так А к т а й ш ы хандыкы! Кулларым! Тизге шоьнъкинъиз! (*Тактан туьсип, тизге шоьнъккен Калю ман Джамбайга барып, олардынъ коьзлерине карап, коркыстып, камышысы ман авага согып.*) Мен сиздинъ иеси! Оны билинъиз! (*Камышыдынъ сабы ман Калю ман Джамбайды туьрттп.*) Суьйсем — яшатаман, суьймесем — оьлтиремен! (*Калюге.*) Коьксардынъ куьлине тоьбе этип, сонда талгышай ойна! (*Джамбайды туьрттп.*) Сага, Акбарс бийдинъ ваьзир, не керек?!

Джамбай. Коьктей бийик А к т а й ш ы-ханым, сенинъ энъ сенимли кулым болгым келеди!

А к т а й ш ы. Соьйтип айтканынъ не затты?! Мага да ваьзир болгынъ келеме?!

Джамбай. Тувра анълайсыз! Ыхтыяр сизики! Энъ сенимли аьдеминъ боларман!

А к т а й ш ы. Бийдинъ омырткасын кайырган атка улын олтыртпайтаганлар! Сендей огырсыз, атка тек оьзине яв болган киси олтырмага болаяк!

Джамбай. Мен Коьксардынъ агын-коьгин билемен, халкын тынълатып юргемен! Мен ханга пайда аькелеекпен!

А к т а й ш ы. Сен алдынъы иенъе пайда аькелдинъ! Сени тынълаган халк бийин аьдемше коьммеге де шыкпады... Меним сенсиз сенимли аьдемлерим бар. Тек мен сизге берген соьзимди толтыратаган ханман. Сага не керек, айт?

Джамбай (*Калюге колы ман коьфсетип*). Ол айткан мага не керегин...

А к т а й ш ы. Акбарстынъ кызыма?

Джамбай. Аьше! Сонынъ ушин мен муна абытты эткеним!

А к т а й ш ы (*залга каратып*). Бу кисидинъ акылы барым-йогым, билмеймен? Атасын оьлтирип, халкын тонатып, элдинъ мыстакайын шыгарып, патшадынъ кызы ман яшаяк болады, наьсипли болгысы келеди?! Яндавырлар! Акбарстынъ кызын аькелинъиз!

Яндавырлар шыгадылар эм Джаникеди алып кайтадылар. Джаникединъ уьстиндеги кийими йыртылган, йылаганнан бети сискен. Джамбай тизиннен турады.

Джанике (*Ақтайшыға коёрсетип*). Канишкир! Иблис!
(*Джамбайға атылып, кушаклап.*) Яклас мага! Яклас! Мени кор-
шала! Ол зорлаган мени! Яшағым келмейди!

Джамбай озыннен кызды ийтейди, бек ойлы болып карайды.
Яндавырлар найзаларын Джамбай ман Джаникеге бурадылар.

Джамбай. Кайтип ол? Биз сойлескемиз де?

Ақтайшы. Бу кавга! Ким кимнинъ кызы экенин ким
караек экен? Ойрат аьдет пен, кала алынса, есирге туьскен
аьдемлери аьскерге уьлестириледилер, энъ сыйлы затлар ханга
бериледилер. Бобтен де кызлар биринши кешесин хан ман
аткармага керек болады. Джанике де олжага туьскен кызлар
ман бирге болган. Кеше, ким кимдики экенин, ким олардан
сораган? Аьдет солай!

Джамбай. Биз сойлескенмиз де, кыз мага буйырады
деп? Эндиги не?!

Ақтайшы. Эндиги не болган?! Буйыртатаган тек йогар-
дагы Таьнъири! Меним энъ йигит баьтирлерим хансарайды
алганлар! Энъ ярасык он кызды кеше меним ордамга аькелген-
лер! Кавгадынъ аьдети солай! Каранъада, кызлардынъ аталары
ким деп, ким сораган экен?!

Джамбай. Уллы хан, сен сойлесуьвды бузгасынъ! Джа-
нике меники деп сойленген эди де?!

Ақтайшы. Ал! Ол сеники?!

Джамбай. Сен оны аьлек эткенсинъ?!

Ақтайшы. Сен меннен шийкенесинъме?! Яндавырлар!
(*Яндавырлар найзалары ман Джамбайды туьртедилер.*) Язалагъыз!

Джамбай. Уллы хан! (*Тизине шобъкисп.*) Кешир мени!

Джанике. Аллам-ав! Сиз сойлескенсиз? (*Акылы авыспага
аз калган шырайы ман тоьгерекке карап, сонъ карамын Джамбайда
токтатып.*) Сен эткесинъ бу корлыкты! Сен арамсынъ!

Джамбай (*йыламага етип*). Мен кайдан билейим мунадай
огырсызлык болаягын?! Сен озынъ айттынъ да, не затка да
разыман деп?!

Джанике. Корлык болаек деп мен ойламаганман?!
(*Йылап.*) Сен мени корлатаяксынъ деп, мен ойламаганман!
Тирилей янсыз эттинъ!

Уьнсизлик.

Ақтайшы. Эки буга алысса, араларындагы шыбынлар
оьледилер! Кавга болса, коьп шуьшсиз аьдем кырылады. Бол-
ган зат болган. (*Язаламага аькетеек болган яндавырларды токта-
тып.*) Токтанъыз! Белки, ваьзир, ойларын туьрлендирген?

Джамбай (*тизиннен тургып, унавлы даваз бан*). Боляк зат болган, улы ханым!

Актайшы (*кулемсиреп, карамы ман Калюды тавып*). Акбарстынь кардашы бий болмага коьп куыш салган. Бий Калю! Бар, мин такка! Мен такты сага деп босаткаман. Мин!

Калю (*басамакта олтырган ериннен дофтаяклап козгалып*). Бир кере миндим боляк... Экинши кере миналмайман, аягымды авырткаман. Минмеге де аваслыгым йок. (*Конъфравы ман шанъ согып.*) Мингим келмейди, тамам кангаман!

Актайшы (*басын шайкап*). Токал муьйиз сыйыр суьзбеге шапкандай, кайда алгасагасынь, аьвмедий?! Такка минуьв уьшин де юрек керек!.. Тох, тох! Ногайлар, оьзингыз билмейсиз сизге не керегин? Ордангыз турып, таластынгыз! Сизди енъеек аьдем йок эди, тек сиз оьзингыз оьзингызди шайнадынгыз, кемирдингыз! Басынгызга керегин оьзингыз таптынгыз! Бий Калю, сага бир зат керек болар? Айт, этейим?!

Калю. Мага керек мен ойнаган куьл тоьбе...

Актайшы. Савлай Ногай эл – куьл тоьбе! Ойна! Ол сеники!

Калю (*завкланып, шанъ согып*). Куьл тоьбе меники! Меники! Меники!

Актайшы. Акбарстынь кызы, сага ша? Ваьзирге эрге барасынъма?

Джанике (*йылап*). Оьмири кыска болсын! Биревингыз де мырадынгызга етпенгыз!

Актайшы (*куьлеп*). Сен мага ярайсынъ! Яндавырлар, Акбарстынь кызын меним термеме аькетингыз! (*Джамбайга каратып.*) А сен, ваьзир, яшагынь келеме? Не зат сайлайсынъ?

Джамбай. Яшавды! Яшавымды атаклы Актайшы-хан уьшин бергим келеди! Сенинь ваьзиринь болсам экен!

Актайшы. Уьшинимен де, сен аттан туьскинь келмейди экен... Айлак та, коьрип алармыз...

Яндавырлар Джаникеди колларыннан ыслап шыгарадылар. Сонъ олар Джаникесиз кайтадылар.

Актайшы (*камышы ман авады тарсылдатып*). Солай болсын, ваьзир, сен атлысынъ, яша! (*Дофтаяклап турган Калюдинъ касына келип.*) А бу сенинь атынъ! (*Яндавырларга.*) Иер мен нокта берингыз! (*Яндавырлар тактынъ артыннан иер мен ноктады шыгарадылар.*) Иер салынгыз! Нокта кийдиригыз! (*Яндавырлар Калюдынъ аркасына иер саладылар, басына нокта кийгистедилер.*) Ваьзир, атынъа олтыр! (*Джамбай Калю уьстине*

мингенде.) Эндиги айдаңгыз майданга карап! Халк билсин киминь колына калганын! Чу! Чу! Чу! Айда, айда, айда!

Давыллар согыладылар, журналар сарнайдылар. Шымылдык ябылады. Сахнадың бир шетинде Ибраим ман Самат.

Самат (*журналды окып*). Соннан бербетин бузылган Коксар аяк устине туралмады. Опырап барган Коксарай кангыма ийтлердинь эм карақлардың яшаган ери болды. Сонда оьлгишей ваьзир Джамбай ие болып турды. Оны ман бирге акылы яралы Калю да оьмир суьрди. Бу болган затты куьналарын кеширмеге тилеген Алладынь кулы Джамбай язган... Мине соьйтип кутылады сол колязба...

Муньлы ань эситиледи.

Ибраим. Караш сен ога! Бурынгыда болган затларды кайтарамбастан коьремиз. Сол колязба аьли табылатаганы сейир тувьлым? Кырылаяктан алдын бирев каьр этип таптыргандай оны! Сейир экен!

Самат. Айтканынь тувра! Аьдемге кайгы келсе, ол баьри затты ойланып шыгады. Боьтен де ким шуьшли экенин билмесе, мынь зат акында ойлап шыгады... Биз де сога усадык. Шуьшли аьдемлерди табамыз деп, ойланмаганымыз калмады. А онынь себеби бек терен болар деп, ойлайман. Биз туврашыл болмай яшаганмыз. Бир биримизге сенмей, кардаш кардашын унамай, бир бирин алдап, маьнесин ясырып яшаганы ушин бу язалав болар?

Ибраим. Кайда аькететаганыньды аньламадым?

Самат. Бизим авылда не кадер яманлыклар этилдилер, а биз баьримиз де тилимизди тыйып турдык. Бирев туврасын айтпады. Керек болса, баска бирев айтсын, мага баскалардан артык керегим деп, коьп яманлык эттирдик. «Не видалым сав болсын!» деп, Сталин заманда, Хрущев заманда атларды, туьелерди кырганда, бир биримиздинь коьзлерине каралмай, юзимизди ясырып юрдик. Аьше сондай халк оньяагым?!

Ибраим. Терен, бек терен казасынь, йолдасым! Халкынь сокыр болса, бир коьзиньди юм, деген бизим картлар.

Самат. Сол! Дурыс! Биз кайда да эки коьзимизди де юмгамыз! Сол тувьлым?! Авылдамларымызды бир шуьшсиз олтырттылар — биз уьндемедик, бизим ерди тартып алып баска районга бергенде — биз уьндемедик, куллык эткен аьдемнинь кьйын агын тоьлемедилер — биз уьндемедик, активист-болтуңларга трудодень косып бердилер — биз уьндемедик, директорлар, бухгалтерлер, бригадирлер урладылар — биз уьндемедик. Ол аз болса, оьзимиз

де, яманларга иерип, оларга ялынып, келиспевликлер эттик. Яшавымызды яманлыкка толтырдык! Сонынъ ушин эрте-кеш бизге язалав болмага керек эди!

Ибраим (*куьрсинип*). Бек терен аькеттинъ! Савлай дуньямыз сондай келиспевликлерден туьзилген! Калай оны туьзетеек эдинъ?!

Машиннинъ гуьрилдев сеси эситиледи. Картлар турагаладылар.

Ибраим. Караш, Асан кайтады... Асан Мурзаевич уйине бараятыр.

Самат. Анасынынъ уйине бараятыр.

Ибраим. Алгасайды, калтанълайды. Бек акыллы аьдем!

Самат. Акыллы аьдем оьзининъ ерине анадай заводты салдыртатаганым?!

Ибраим. Элбетте, кыстаганлар. Басшылыктынъ йорыклары сондай эди. Йогардан айтканларын этпей бир кара, орамбаста калдырмага боляк эдилер де.

Самат. Менимше, бу затты каьр этип эткенлер. Халкты турган ериннен куваяк ушин эткенлер!

Ибраим. О-о-о! Кавыфлы аьдем экенсинъ! Сени мен оьзинъди сак болып юргистпеге керек! Мен коркаман сени тынъламага...

Самат. Мен коркпайман. Тек муна авылымыз бан бола-таган заттынъ бир шешип болмайтаган юмагы бар...

Ибраим. Бар да болар? Аьше, амалынъ барым? Тилинъди ют та, юр!

Самат. Оьзимиз оьзимиздинъ авызымызды ябамыз! Не затка яравлымыз?!

Ибраим. Кара, Асан Мурзаевич шыкты... Эне, машинага олтырды... Совхоз каралдысына келди... Конторга киреятыр... Кара, Алибек те уйиннен шыгаятыр...

Орамнан Алибектинъ йырлаганы эситиледи:

Море шумит, чайка летит,

Шторм надвигается.

Самат. Бу аьдемге болган зат делхайыр, баьри бир. Аман да мен ога ваьлий деп айталмайман... Сандырак соьйлевинде маьнели затлар аз тувыл...

Ибраим. Кой! Бир маьнели зат коьрмеймен. Аракы соьйлейди. Непсин тыйса экен...

Самат. Тоьх, эне мен ишалмайман. Бармайды сол адавыс. Мен бир ярылсам экен сога, мен коьп затты айтар эдим...

Ибраим. Ишсень, соьйлемеге енъил. Тек бизге ишпей айтпага керек. Ишип соьйлегенди бирев де тынъламайды. Бу ишкен деп, коядьлар. Сондай болатаганы аьр аьдем де сол ойлар ман юреди, тек озинде ыслап юреди. Сонынъ уьшин аракы ишип соьйлегенди, коркувын йойган деп, мисетсинмейдилер. Аракы влаьттен коркувды кетиреди.

Самат. Мен влаьттен коркпайман. Окында мага дурыс соьзлер табылмайдылар.

Ибраим. Бизде влаьть сынъар бир аьдем. Ол Асан Мурзаевич! Совет басшысы да, партком да, баьри ишчилер де онынъ авызына карайды. Акша да, бокша да, камышы да онда! Ол аьдемлерди де аьрув таныйды, не ойланатаганларын да биледи, не айтпага болаякларын да ийги биледи. Ога не айттынъ, не айтпадынъ?!

Самат. Ол да тувра!.. Бу болган зат бизим куьналарымыз уьшин Алладынъ язалавы болар, э?!

Ибраим (*ийишлерин куныстыфын, уьндемей турын*). Билмеймен?.. Дос, мага Асан Мурзаевичке кирип шыкпага керек эди?

Самат. Хайырым? Сав куьн меннен айырылмай юрдинъ, а эндиги Асанга ялгыз киреек боласынъма?!

Ибраим. Сен де кир! Бас деп сен, мен оннан сонъ кирейим?..

Самат (*унамай каран*). Юр, бирге бараяк!

Ибраим. Ол уьйилесип келгенлерди суьймейтаган...

Картлар кетедилер.
Шымылдык ябылады.

Шымылдык ашылады. Контордагы тыншаюв боьлме. Анжела стол алдында олтырады. Мурат юреди. Адымлар эситилгенде, Мурат та, Анжела да маскаралды киедилер. Асан Мурзаевич киреди, йобъкиреди, коькирекисип, ян-ягына каранады.

Асан Мурзаевич. Куьн яхшы болсын! Конагымыз ба? Эколог па?

Анжела. Яхшылыкты коьринъиз! Бу ол тувыл. Эколог кеткен. Бираз турды да, кетти.

Асан Мурзаевич. Кеткени аьрув болган. Халкты тынышсызландырып мунда юреек эди... А бу ким?

Анжела. Кайтип ким?

Мурат. Мен.

Асан Мурзаевич. Таныйлмайман?

Анжела. Асан Мурзаевич, бу янғыларда профкомның секретари этилип сайланган Мурат Рамазанович, сизинь ярдамшыныңыз.

Асан Мурзаевич. Каратага оны! Байрамга аьзирленгендей кийинген! Оьзимнинь инженер-мелиораторымды танып болмадым. Тап эне тыс кыралдан келгендей кийинген?! Мунадай халктан баскаланув керек тувыл! Эндиги сен халк пан ислеексинь, сонынь ушинь аьдемлердей болып, бирдей кийин. Халктынь коьнгилине етип юрмеге керек!

Мурат (*шайпаксын маскады шешип, белиндеги белбавын сыгып, басын ийип, бетин коьрсетип*). Мине! Туншыктыратаган аьл ушин халктан бетимизди ясырамыз.

Асан Мурзаевич (*маскады шешип*). Мен де бетимди ашайым. Экевиньиз мунда не зат этип олтырасыз?! Бу меним тыншаюв боьлмем де?!

Мурат. Биз?.. Биз экологты коьрмеге суьйген эдик.

Анжела. Мурат экологты коьрмеге келген эди, а эколог эрте кетип койган.

Асан Мурзаевич. Солай да болсын, кеширемен. Сиз меним аьдемлерим, тек соны билмеге керексиз. Бирге биз каяларды йьгаякпыз! Анжела, кайдай янғылыклар бар? Авыл калай?

Анжела. Авылымыздынь аьли баягыша кырлы тувыл, былкын-сылкын болып турады. Аьдемлер оьзлерине орын тапшай юредилер.

Мурат. Авылда бек кавыфлы! Атылып, ярылмага болаяк!

Асан Мурзаевич. Йолдаслар, сиз басынғыызды йойманғыыз! Берк, сабыр болынғыыз! Сабыр туьби – сары алтын! Тек бизде тувыл, савлай кыралда сондай аьл!

Мурат (*залга каратып*). Коммунист экени беп-белгили! Савлай кыралды алып шабатаганлар!

Асан Мурзаевич. Бизге активти йьюв керек. Аьлимиз акында бир-эки каты токтастар алмага керек! Парторг кайда?

Анжела. Соьле-аьле ме?

Асан Мурзаевич. Соьле-аьле!

Анжела. Соьле-аьле тавып болмас... Парторг бир юмага городтагы квартирасына кеткен. Мени тилеген, биревге де айтпассынь деп.

Асан Мурзаевич. Мунадай заманда городта ога анасыннь биршемекейи барым?

Анжела. Акыллы аьдемлер ислерин эртерек битиредилер. Аьелин ол сол саьатлей квартира алып коьширди, эьмиграцияга йиберди. Карлыгашларына уя тапты. Акыллы аьдемлер

алдын-артын ойланадылар. Ол биз — абелимиз бен не болагын билмей юрген караманлайлар!

Асан Мурзаевич. Эммиграцияга йиберди деп, калай яман айттынъ?! Сондай зат бизим сыйлы парткомнынъ секретарининъ абырайына кара тат салады. Сен партияга мин такпа! Ойлап сойле! Мен, кардашымнынъ кызысынъ деп, карамаспан!

Анжела. Асан Мурзаевич, мен кардаш болатанымды тек урсасаяк болсанъыз эске аласыз! Эрте, куын сайын, кардашынъыздынъ кызына эс беруув керек! Сол заманда ол кардашлык болады!

Асан Мурзаевич. Болды, болды! Кардашлык, ювык байланыслар исимизге зарар келтирмеге керек тувыллар!

Анжела. Куллык, ис не зат экенин мен билемен. Меним исимди мен ушин бирев де этпейди, озым толтыраман. Тек, эне, сиз де, парторг та, бирший ясырмага керек болса, мени эске аласыз, кардашлыкты алып шабасыз?!

Асан Мурзаевич. Анжела! (*Мурат якка коьрсетип.*) Кенетенлердинъ касында ойлап сойле! Тызтын болма!

Анжела. Ол бизге кенетен тувыл.

Асан Мурзаевич. Элбетте! Кенетен тувыл! Аман да бизим исимизде яйылмайтаган затлар да бар?! Сабыр бол!... Коьксардынъ аLINE кайтайык. Олтырынъыз, орынласынъыз! Йыйынымызды басламага болады. (*Анжела ман Мурат олтыргышларды йылыстырып олтырадылар.*) Бизге, совхоздынъ активине, бу аьлди колда каты ысламасак болмас. Дурыспа, профком секретари?

Мурат. Кайтип колга алаяксынъ, эгер баьри зат та бырык-шырык болса? Анархия басланган. Бирев кеткиси келеди, бирев калгысы келеди, йорык бузувшылардынъ саны оьсип бараятыр, яс оьспирлер коьтере де истен шыкканлар.

Асан Мурзаевич. Туппа-тувра! Туьппе-туьз айтасынъ! Анархия! Оькиметти шайкайдылар, йорыкларды бузадылар. Бу бузгын аьлде совхоздынъ басшылыгы алдыга шыгып, ноктады берк ыслап, оьзлерининъ йигитлигин коьрсетпеге керек. Йорык бузув ман куьреспеге керек. Яс оьспир де, ясы уьйкенлер де бир терислик этпес ушин, куьш салып шалысув керек!

Мурат. Ясы уьйкенлер, эслилер соьзди энди де анълайдылар, а мине яс-явка коьтере де истен шыккан!

Терезеден Самат пан Ибраимнынъ боьрк кийген баслары коьринеди. Олар, оьзлерин коьрсетпеек болып, тынълайдылар.

Асан Мурзаевич. Бу куьнлерде мен савлай кыралды айландым. Совет министровта да болып, министрлер мен йо-

лыгысып келдим. Кобксардынъ аьлин ясырмай айттым. Олар да аньлагандай болдылар, коьмек этермиз, дедилер. Сабырлык керек. Сабыр туьби — сары алтын. Эндиги биз аьдемлердинъ яшавларына, маьселелерине бурылып карамага керекпиз. Сен, Мурат, демократ каравлар ман яшаган аьдемсинъ. Оьзинъ де яссинъ. Сени профком секретари эткенде, биз сенде ашыктан-ашык соьйлевинъди, туврашылыкты суьйгенинъди яратып, сен биз бен, коммунистлер мен, бир тил табаягыньды билип, сага ярдамластык, сени сайладык. Бизде сага уьйкен уьмитимиз бар.

Мурат (*соьзлерин яратпай*). Унамай турганыньбызды мен мутпайман. Айлак та, сиз айткан болсын. Тек меним колымнан аз зат келеди. Авылдынъ аьли ашыктан-ашык коьримли. Не этпеге керегин мен билмеймен. Кобксарда аьдемлер яшап болмайдылар. Бу аьлде аьдемлер туралмайдылар. Халкка таза ава ман тынысланмага керек. Авылшыларды зор ман тургыстаяксынъма?!

Асан Мурзаевич. (*кыйшайып*). Не зат керек экенин баьримиз де аньлаймыз. Ама авылда тыньлав болганды, тыньшылык саклавды койып болмас! Оьзинъ айттынъ да, анархия коьньиллер оьсе беретаганын...

Мурат. Сол коьньил барганнан-барган сайын куьш-ленип бараяк. Аьдемлер олар ман эртен не болаягын билмейдилер. Яде коьшпееклерин, яде коьшпееклерин олар билмейдилер. Эм оларга соны бирев де туьсиндиралмайды. Сондай аьдемлер не затка да бармага боладылар!

Асан Мурзаевич. Дурыс, сыйлы Мурат...

Анжела. Мурат Рамазанович.

Асан Мурзаевич (*макуллан*). Мурат Рамазанович, Кобксардынъ онъ болувы уьшин биз бирикпеге керекпиз. Сиз, демократлар, эм биз, коммунистлер, бир исти этемиз. Аькислик, терислик ойланатаганларга буршав салмага керекпиз. Бизим наьсибимиз — бизим колымызда!

Мурат. Кайдай наьсип акында соьйлемеге болаяк, эгер биз эртен уянмага болаягымызды билмесек?!

Асан Мурзаевич. Михаил Сергеевич Горбачев айткандай, бизим халк социализм йолын сайлаган, эм биз сол йолдан тайып болмаймыз!

Мурат. Алжытаяк экенсинъ?! Социализм йолы акында хабар бармайды. Авылымыз, Кобксарымыз коьшеегим? Яде йокпа?! Аьдемлердинъ турмыс соравы кайтип шешилек?

Асан Мурзаевич. Мен де юлдыртувды, демагогияды унамайман! Сога эркинлик берилсе, Кобксар оьтирик йолга ушыраяк...

Мурат. (*Анжелага*). Каратага сен ога?! Мине деп оьмир яшавы басты айландырып турган. Мен йыйында да айттым да, деп этетаганын! Ясырмавык ойнап уйренген...

Анжела. Сен аз билесинъ?! Савлай юмаклары (*басына бармагы ман коьрсетип.*) мунда, тек мен уьндемеймен... Оьзи айткандай, сабыр боламан...

Асан Мурзаевич. Кызым! Сабыр бол!

Мурат. Онынъ юмаклары мага керексиз. Асан Мурзаевич, Коьксар коьшеекпе? Коьшсе, каерге?

Асан Мурзаевич. Коьшпеге керек.

Мурат. Кайзаман? Каерге?

Асан Мурзаевич. Партия кайзаман десе, сол заман! Каерге десе, сол ерге! Мен Коьксарга иемен, аьри якка (*йогарга бармагы ман коьрсетип*) ие тувылман!

Мурат. Муны орныннан коьзгап болмайды экен! Асан Мурзаевич, бу ерде аьдем яшап болмайды!

Уьнсизлик.

Асан Мурзаевич. Мурат Рамазанович, яшав токтамайды, алдыга шыкпай, аьлиги аьлди ойламага керек!

Мурат. Кайтип аьлиги затты ойланаяксынъ, эгер эртен не болаягын билмесенъ?! Коьшуьвге акша шыгарылганым? Аьдемлер коьшселер, сонда куллык тавып яшамага болаягым?

Асан Мурзаевич. Бос сораьларды кой. Коьшуьвге шыгарыляак акша бар. Тек каерге коьширилеегин билмеймиз. Ерди табув керек. Биз буюгуьнги авыр аьл акында ойламага керекпиз. Эгер Коьксарда бир зат болса, баьри ис опырамага болады.

Мурат. Буюгуьн турган аьлде халк сизди, Асан Мурзаевич, кесек-кесекке йыртаьяк, шайнап баслаяк! Аьдемлер балта, сенек, мылтык алып шыгаяклар! Кан тоьгилеек!

Асан Мурзаевич. А сен ойлайсынъ, сен сав калааяксынъ деп пе?! Анжела сав калааякпа? Сол савытлардынъ ушы сизге де тиеек. Мен айтпага кыйналып турган затты оьзинъ айттынъ. Кан тоьгилмеге болаяк деп, оьзинъ айттынъ? Мен де соны сеземен, баска аьдемлер де соны айтадылар. Областьте де, йогарда да, солдатларды йибермеге боламыз, дейдилер.

Анжела. Солдатларды?!
Мурат. Олар не уьшин мунда кереклер?!

Асан Мурзаевич. Анъламайсызба?! Туьсиндирейим! Комендант саьатин туьзеек уьшин! Орамларда каравыл шыгармага! (*Туьрып, коьларып беллине тифеп.*) Авьлдаслардан савытты алмага керек!

Анжела. Бек аьлемет ислер!

Мурат. Бу зат басыма да келмеген?! (Анжеллага бурьылып.) Мунадай хабар босыннан шыкпайтаган! Бу зат анда (бармагы ман йогарга коьфсетип) ойланылган, пишилген, тек тикпеге калган...

Анжела. Антсызды! Самолётларды да шакырсынлар! Мага политика делхайыр! Мага городта квартира керек!

Мурат. (Асан Мурзаевичке). Ойланып соьйленъиз! Эгер Кобксар коьшетаган болса, солдатлар мунда не этееклер?

Асан Мурзаевич. Коьшеегине соьз йок! Кайгадер заманга бу зат соьзляяк? Бирев де билмейди? Аьдемлер истен шыкпага боладылар да...

Мурат. Сиз совхоздынъ басшысы, сиз билмеге керексиз. Совхоздынъ ерин завод салмага беретаганда, ойламага керек эди.

Асан Мурзаевич. Йыгыляяк еринъди билсень, тобан тоьсер эдинъ. Деп болаягын ким билген?!

Мурат. Совхоздынъ ерлерин бермеге керек тувьл эди!

Асан Мурзаевич. Сыйлы Мурат Рамазанович, ол заманда ким бизден не зат сораган? Кыралдынъ басшыларынан, обкомнан бир топ кагытларды, токтастарды аькелип алдынъа салсалар, этпей болаяк эдинъме?! Биз басында завод салынатаганына калай да бек суьйиндик! Неге десень завод салынув ман бизге йоллар, коьпир салынаяк, газ, водопровод аькелинеек, сондай авыр курылыслар оьзи-оьзи мен этилгенине суьйинмей болама?! Оннан баска уйкен акшалар бизим аьжетлеримизге шыгарьылды. Туькен де, медпункт та, амам да, балаларга бав да салып басладык. Сондай хайьрдан басымыз айланды. Экология ман мунадай зат болаягын ким билген? Заводты тувра авьлдынъ касына курдырдык... Эндиги кыралда энъ уйкен бензин шыгаратаган заводты бузып болама?.. Ким сага оны буздыраяк?! Авьлды коьширмеге керек, тек каерге? Тоьгеректе, авьлды коьширип болатаган бир бос ер йок. Баска ерлерде бар. Конъысы республикаларда. А ким сага коьширтеди? Партия куьшли заманда болган. А эндиги? Оьзинъиз демократияды ойланып шыгаргансыз! Баска халкты ким унайды? Яшаган халктан сорамага керек! Эне, партия куьшли заманда, бизим ерлерге ким тек келмеди. Тавлы халклардынъ аьдемлери бийледилер де. Эндиги болса, оларды ким унайды? Бир ерде де оьзлерининъ ерлерин бергилери келмейдилер. Оларда да мал бакпага ер йок, оларда да экология бузык...

Мурат. Меним эсимде: министр келгенде, авьлдасларга ер табарман дегени? Неге онынъ соьзи юрмейди?

Асан Мурзаевич. Айтаман да сага: анъламайсынъма? Бармаган ерим калмады. Эне, коьп болмай, Каракалпак респу-

бликасына да бардым. Каракалпаклар ман ногайлар кардаш халклар. Олар яшаган ер – биздегиндей тегис шоьл, табиаты да бирдей. Олар меним айтканыма, халкымыздынъ кыйын аьлине янлары авырды. Аман да оьзлеринде Арал куруйтаганы ман баьленше казалар басларына авдарылган: аьдемлерининъ савлыгы осаланган, тувган балалар маразлылар, эгин шашып болмайдылар, мал багалмайдылар. Оьзлери, биздей, кайда коьшөөклерин ойлайдылар... Северге де бардым. Сонда ногайлар куллык этпеге куьплесип барадылар да. Белки ер, яшамага тураклар болса, бизим Коьксар коьшип олтырар деп, сенип бардым...

Мурат. Северге яшамага ким бараяк экен? Сонда бизикилер куллык этпеге барадылар.

Асан Мурзаевич. Сен тынъла! Бизикилер сонда йырмаотыз йыл яшайдылар да... Белки, авыл коьшип олтырар деп, сенип бардым. Салехардка да, Уренгойга да бардым. Бармаганман деп, айтпанъыз деп, бардым. Ер оларда толган. Яшамага боляк ерлер бар. Тек сол ерлери алдын министерстволар ие болган болса, эндиги олар ерли советлердики. Кишкей халклардынъ депутатлары ман бир тил таппадык...

Мурат. Не дейдилер?

Асан Мурзаевич. Не десинлер? Олар ногайларды биледилер. Биремлеп коьшкен ногайлардынъ саны олардынъ саныннан озып бараятырганын айттылар, а куьплесип коьшселер, коьтере де яшав бермеслер деп, коркадылар. Ассимиляция боляк, дейдилер.

Мурат. Мунадай уйкен кыралда бизим авылдынъ аьдемлерине ер табылмайтаганы аьлемет тувулым?!

Асан Мурзаевич. Орыслардынъ тасланган деревняларына бардым. Олар да, коьп болмай, месхет туьрклерге ерлерин бермеек уьшин алысканлар. Олар бизге, ногайларга, карсы шыкпайдылар. Ер де, мекан да берермиз, куллык та болар дейдилер, тек аьр деревняга бир-эки аьел орынлассын дейдилер. Айырым авылга, янъы хозяйство ашпага ер бералмаймыз, дейдилер.

Мурат. Экисер-уьшер аьелди биз мундагы ногай авылларга да орынластырмага боламыз...

Асан Мурзаевич. Тувра! Тек сол затты этеек уьшин, заман керек... Биз совхоздынъ малын сакладык, койларды да, кара малды да кавыфсыз ерлерге бердик. Совхозда куллык токтатылган. Аьдемлерге пособие тоьленеди. Унайтаганлар балаларын детдомларга бердилер. Ким баска ерде куллык тапса, уй салмага акша шыгарылады. Аьдемлер акыртын кетедилер, коьшедилер. Городтынъ шетинде де уй салмага

участоклар бериледилер. Тыпак болып яшамага сүемиз дейтаганлар бар. Олар кыйынлык шыгарадылар. Олар бас авыртув тувдырадылар. Олардан сакынмага керек. Олардын ишинде йорык бузувшылар аз тувыллар. Буьгунги аьлге коьре, оларды етекшиликсиз калдырып болмайды. Аьскер солар уьшин, заводты коршалав уьшин керек болады. Коьксардын ишинде савытлы патруль юрсе, боьтен де кешелер мен каравылланса, тыныш болар эди.

Анжела. Аьдемлердин яшавы онсыз да шыдамсыз, орамларда патруль юрсе, ол не болаякты?

Мурат. Ол да дурыс. Биревлерге кешелер мен де йолыгыспага керек?..

Эсикке кагадылар. Самат пан Ибраим киредилер.

Мурат асыгыслы маскасын киеди.

Ибраим. Салам алейкум, Асан Мурзаевич!

Самат. Куьн яхшы болсын, Асан Мурзаевич!

Мурат. Биз бен саламласпайсызба?

Ибраим. Сени мен, эколог Мурат, биз буьгун саламла-сканмыз.

Мурат. Тагы да бир саламлассак, зарары йок (*кафтлардын коьларын эки колы ман алып*), мен сизге яв тувылман.

Ибраим. Яв тувылсын, дос, бетин коьрсетип, соьйлейтаган.

Мурат (*маскасын шешип, куьлемсирейди*). Кешириньиз акылсызды!

Самат. (*Мурат бетке коьлн шайкап*). Биз, Асан, сага келген эдик, аман да аьдемлер барын билип, терезе туьпте карайык деп, сакладык. Сиз соьйлегениньизди бираз эситип калдык. Айып этпе солай болганына?

Асан Мурзаевич. Бир зат та тувыл, айт.

Самат. Сенин соьзинье коьре, бизим халкка бир ерде де орын йок, солма?

Асан Мурзаевич (*суьлы болып*). Аьше, йок. Орын табаяк уьшин халк озин коьрсетип билмеге керек. Халк, озин коьрсетип, сыйын йоймай турмага керек эди.

Самат. Сыйсыз халкпыз дегинь келеме?

Ибраим. Биз баска халклардан кем яшаган йокпыз!

Асан Мурзаевич. Кем яшаганмыз деп мен де айталмайман. Аман да халк арасында татымлык болган десем, оьтирикши болаякпан. Аьдемлер бир-бирин суймей, куьнлеп, шагып, козып, бетлеп яшаганлар! Дурыспа?! Наьсипли, сыйлы халк бир бас болатоган. А бизикилер, мени яманлап, айтканымды

этпей, артымнан сойлеп турдылар да. Эгер мен каты болмай турган болсам, савлай малды да урляк эдилер, бар затты тым-тыракай этеек эдилер, тонаек эдилер, бир-бирин оьлтиреек эдилер. Мине соьле-аьли оьзинъиз коьресиз не болатаганын? Акыллы халк кыйынлыкта биригеди, бирге амаллар излейди, кенъес этеди, оьзининъ етекшилерин сыйлайды. А сиз ша? Етекшинъизге балта алып шабаяксыз да!

Самат. Савлайымыз да сондай тувьылмыз! Бизди туншык-тыргандай, биз не эткенмиз?! Себеби кайдай?

Асан Мурзаевич. Себеби бар. Аьр аьдемнинъ де яшав-турмысы оьзининъ эткенине коьре кепленеди.

Самат. Анъламайман. Халктынъ кайдай шуйши бар? Бизим аьдемлер эртениктен кешке дейим ислеп юргенлер, терлерин тоьккенлер, аслык, ясылша оьстиргенлер, мал асыраганлар, тавык, юмыртка оькиметке бергенлер. Оьзлери емеге ас таппасалар да, оькиметке бергенлер. Биз, ясы уйкенлер, кавгада да болганмыз, канымызды тоьккенмиз, коьплер яларын берип оьлгенлер, явдан кыралды коршалаганмыз. Сол затлар уьшин бизим халкка онъайлы яшав тийисли болмайым?

Асан Мурзаевич. Мен сага бир зат айтаман, а сен мага баска зат акында соьйлейсинъ. Тап эне газетадан окыйтагандай, соьйлейсинъ.

Самат. Мен болган зат акында соьйлеймен.

Асан Мурзаевич. Болган зат болган. Давдырамадай заводты ушшыз бензин шыгараяк уьшин салганлар. Кыралга, савлай дуньягадай, бензин керек.

Самат. Авылдынъ, бизим бактымыз не боляек? Басымызга каза табаяк уьшин, биз сол давдырамадай заводты салдыртканмызба?

Асан Мурзаевич. Неге салдыртканмыз деп, меннен сорайсынъма? Кала, баьринъиз де шыгынъыз. А сен, Самат, кетпей тур!

Мурат, Анжела, Ибраим шыгадылар.

Самат. Деп яшап болмайды. Мен белгили затты айтаман да.

Асан Мурзаевич. Мен билмейтагандай, сен соны мага анълатаяк боласынъма? Дурыс, деп яшап болмайды. Заводты салуьга миллионлаган акша шыктажланган. Бизим совхоздынъ баасы сол шыгарылган акшадан он кабат ушшыз.

Самат. Аьдемлер ша? Неге олардынъ яшавлары бузылмага керек болады?

Асан Мурзаевич. Шешеш бетинъди япкан масканъды! Мен шырайынъды да мутканман.

Самат (*маскады шешип*). Озим де озимнинъ сыпатымды мутаятырман.

Асан Мурзаевич (*селекелеп*). Мутаятырсынъ? Муткансынъ десек, оытирик болмас. Эсинъди йый! Эсинъди йыйдырайым! Заводтынъ салынувын токтатаяк ушин, аьризе-хатка кол бастырып юргенинъ эсинъдеме?

Самат. Сиз де карсы болмадынъыз да...

Асан Мурзаевич. Мен де халктан баска болгым келмеді... Мага да халктынъ ойы керек эди. Тек сен сол хат пан юргенсинъме?

Самат. Юргенмен.

Асан Мурзаевич. Авылдастарга кол бастырганда, мен сеннен хатты тиледим. Сен мага бердинъ.

Самат. Дурыс. Мен сага бердим.

Асан Мурзаевич. Не ушин сен оны мага бердинъ?

Самат. Тилегенинъ ушин...

Асан Мурзаевич. Сен сол хатты мага булай берген йоксынъ. ОБХСС сенинъ улынъ Ахмед Казаевке уголовлы ис ашкан эди, а мен, сенинъ тилегинъ мен, сол исти яптырдым. Сонынъ ушин сен мага халк кол баскан кагытты бердинъ.

Самат. Тек уйкен пайда болмады. Соннан сонъ улым авылдан кетти эм соьлеге дейим бир де келгени йок.

Асан Мурзаевич. Пайда болганын, болмаганын мен сеннен сорамайман! (*Турып, барып сейфти ашкышы ман ашып, ишиннен кагытларды шыгарып, Самат алдына салып*). Мине сол хат, мине аьдемлердинъ кол басканлары!

Самат. Сен оларды бир якка да йиберген йогынъды мен сол заманда да сездим.

Асан Мурзаевич. Элбетте! Мен не ушин тилегенимди сен сезгенсин! Дурыс! Мен сонынъ ушин кагытларды сеннен тилегенмен. Тек сен ойлама, сол хат Мескуьвге туьсуьви мен, завод салынувы токталаяк эди деп. Сол заманда проектине де, онынъ экономикалык кереклигин аьзирлевге де кайгадер куыш салынган, кайгадер акша шыгарылган. Бирев де оны токтатпас эди. Сонынъ ушин мен халкыма яв болганман деп, ойланма. Сол хат сизден кеткен болса, оны артка кайтараяк эдилер, мунда каралаяк эди. Мени обкомга шакырып, стоьлге партбилетти сал дер эдилер, куллыктан шыгараяк эдилер, а меним орныма аьдем сол сабат табылып, сога баьри исти эттиреек эдилер. Сонынъ ушин мен алдыга карап, сеннен хатты тиледим. Мен директор орнымнан кетсем, киммен мен? Сол орында тураяк ушин, мен савлай яшавымды бергенмен. Мага да кызыклы, колайлы яшав керек. Мен де, сиздей болып, кишкей-уйкен суьйинишлерге каптырылысаман. Уйдегилерге, балалар-

га, кардашларга, ювыкларга яхшылык сагынаман, ийгилик этемен. А мен орынсыз, иссиз ювыкларымга тек кыйынлык келтиреекпен де. Эне, сен де улынъ ушин ялбарып тилеп, не зат керек болса, соны этпеге разы болдынъ да?

Самат. Дурыс, тиледим. Тилемеген де болгай эдим. Улым тас болгандай йогалды. Язбайды, келмейди.

Асан Мурзаевич. Сенинъ улынъ — сенинъ кайгынъ! Союзимизге кайтайык. Сен мага бу хатты озинъ бердинъ де?

Самат. Мен, сен оны керек ерге йиберерсинъ деп, ойланган эдим.

Асан Мурзаевич (*басын шайкан*). Йок, йок! Эсинъдеме: мен бу кагытларды алганда, сага сен оларды озинънинъ коллары ман Мескуьвге йибергенсинъ деп, аьдемлерге айтарсынъ дедим де? Сондай союзлерди айтканымда, сен мен оларды бир ерге де йибермеегимди бек те ийги анылагансынъ. Аман да авылдасларга да озинъ йибергенмен деп айткасынъ. Дурыспа?

Самат. Оькинемен соьйтип эткениме. Сен бу кагытларды керекли ерге коьрсеткенсинъ деп, турганман.

Асан Мурзаевич. Авылдаслар сенинъ оьтирикши экенинъди билселер, бетинънен алып соьйлегенди сен энди де эситерсинъ! Мага шаппага устасынъ! Самат...

Уьндемей турдылар.

Асан Мурзаевич. Сыйлы Самат Казаев, мен хатты керек ерге коьрсеткенмен! Биринши секретарьдинъ стоьлине салдым! Муна затта кылыплык бар. Эгер бу хат сизинъ атынъыз бан йиберилген болса, мага соьз тиеек эди. Неге халк меннен сорамай язады деп, мага каныгаяк эдилер. Бу кырал, оькимет. Йогардагы да, ериндеги де етекшилер халктынъ ниетин эртерек билип турмага кереклер. Эгер мен оларды еткерсем, мага сый этиледди. Мен орнымды аклайман деп, ойлайдылар. Биринши секретарь хатты окып, мага кайтарды. «Ясыр эм биревге коьрсетпе!» деди. Сондай ислер, йолдас Казаев! Сен ойлама: сенинъ хатынънан баска, шагынувлар болган йок деп. Эне, тувган кардашым Алибек ЦК КПСС-ке де язган. Оьзи Мескуьвге аькетип, колы ман берген. Бек маьнели хат язган. Мунадай соьзлер соьле де кулагыма шалынадылар: «Аьдемлерге этилген терислик ызын калдырмай болмас. Олардынъ унамаган коьнъиллерининъ ушкыны савлай кыралга яйылмага болаяк. Оькиметке карсылыкты тутандырып кетеек. А Коьксардан тек куьл тоьбелер калсалар, аьдемлердинъ яшавын бузганнан кимге пайда болаяк?» — деп.

Самат. Караш ога?! Сенинъ алкаш кардашынъ соьйтип язганым?!

Асан Мурзаевич. Сол заманда ол ишпейтаган эди. Язган затында оннан да яман соьзлер бар. Тек не маьне? Хатты обкомга кайтардылар, мени шакырдылар. Мени истен шыгараяк болдылар. Сонъ мага ининъди тындыр, дедилер. Тындырмасанъ, куллыктан тай, дедилер. Инимге янъылыс эткенмен деп, тагы да хат яз, дедим, ол унамады, соннан сонъ исиннен шыгармага керек болдым. Алибек бираз куллыксыз юрди, сонъ заводка ислемеге барды, сонда ишип баслады, эндиги савлайымыз да азап шегемиз.

Самат. Мен онынъ сондай зат эткенин билмеймен. «Кобьсардан тек куьлтоьбелер калаяк», — деп, калай тувра айткан.

Асан Мурзаевич. Аьше, биз не этпеге боламыз?! Куьл тоьбелер мен де ойнармыз... Бар кет, Самат Казаев. Эм коьп акылятаксыма!

Самат. Мен не? Мен оьзим уьшин тувыл, аьдемлер уьшин кайгыраман. Бизден сонъ яшаяклар уьшин яным авырыьды. Олардынъ коьзлерине кайтип караякпыз?! (*Маскасын киеди.*)

Асан Мурзаевич. Уят болаяк. Уяттан эндиги ким коркады?! Бирев де корпайды! Маскаларымыз бар!.. Ибраимге кир деш.

Самат шыгады. Биразлай Ибраим киреди. Эки колын алдына салып, бармакларын сайлыбастырып, эсиктинъ касында токталады.

Асан Мурзаевич. Кирип олтыр, Ибраим Шагакаев.

Ибраим. Кайтесинъ сосы сен, Асан Мурзаевич?! Меним тукымым Шамакаев те?..

Асан Мурзаевич. Шамакаев экенинъди билемен. Тек баскаша сага айтсам экен. Пенсияга кетпей, сен каерде куллык эткенсинъ?

Ибраим. Оьзинъ билесин де. Завток больп ислегенмен.

Асан Мурзаевич. Бизим токта тек каравылшылар куллык этпеге керек деп, саналган, а мен сенинъ трудовой книжанъа заведующий деген должностьти яздыргаман. Баскалыгы барым?

Ибраим. Элбетте, бар. Сыйымды коьтергенсинъ. Халк баскаша карайтаган эди. Мен сага, Асан Мурзаевич, оьмири муьсиревлимен.

Асан Мурзаевич. Муьсиревли экенинъди коьрмеймен? Пишен, аслык, эт мен сага бослай береттаган эдимме?

Ибраим. Беретаган эдинъ. Аьли де бересинъ. Тек анъ-ламайман, неге орыс сорадын алатаганынъды?

Асан Мурзаевич. Менде бес юз куллыкшы ислейди, оннан баска уьш юзге ювык пенсионер бар. Аьше, мен баьрисине де бослай беремен деп, ойлайсынъма? Бослай берип басласам, ана такым аьдемге пишен, аслык, эт етер деп, ойлайсынъма? Сага не зат уьшин сол затлар бериледилер?

Ибраим. Сизге бек разыман! Сиз болмасанъыз, сондай ярдамды мага ким этер эди?

Асан Мурзаевич. А сен соьле-аьле Саматтынъ соьзин йоьплеп турмадынъма?

Ибраим. Аьыл, халк акында соьйленеди де? Аьше, деп яшап болмайды да?

Асан Мурзаевич турып, сейфке барып, ашып, ишиннен папка шыгарады.

Асан Мурзаевич (*папкады ашып, ишиннен каьытлар шыгарып коьрсетип*). Сен язган хатлар, коьресинъме?

Ибраим (*бетиннен маскады шешип*). Баягы письмолар! Асан Мурзаевич, олар сенинъ айтканынъ ман язылганлар да...

Асан Мурзаевич. Эки экземпляр болып язылганлар. Биринши экземплярлар милицияга, обкомга, баска керек ерлерге йиберилгенлер. Бу письмолар бизим аьдемлер акында. Неше бир аьдем шуьшке келтирилген. Бирев куллыктан шыгарылган, бирев тутнакка олтыртылган, аскакка асылганлар да бар. Аьыл, халк бу зат акында билмейди. Аьр язылган письмодан сонъ этилген исти экевимиз ийги юватаган эдик. Бу затты аьылдастар билселер, сага калай караяк эдилер? Э?

Ибраим. Сенинъ айтканынъ ман язылган да, Асан Мурзаевич?

Асан Мурзаевич. А сен, язбайман деп, карсы шыктынъма?

Ибраим. Сизге карсы шыгып болама? Сизинъ соьзинъыз ок этилмеге керек те!

Асан Мурзаевич. Соны билетаганынъ да аьруув!.. Шагакаев, сен Шагакаев! (*Каьытларды коьрсетип*.) Деп яшап болама?.. Осал яшайсынъма? Биршийге разы тувылсынъма?

Ибраим. Аллага шуькир, коьтере зат та етеди, балаларды аяк уьстине салдым, оькыттым. Аллага шуькир!

Асан Мурзаевич. Алладынъ атын коьп айтпа, ассы болма!

Ибраим. Мен булай...

Асан Мурзаевич (*разы болмай колын булгалаклар*). Сонъгы кере сага кайдай буйырык бергенмен?

Ибраим. Саматты анғылып, аяр абытын билип айт, дегенсиз. Анғылмайман, касыннан таймайман. Уыйинде де боламан, орамда да бирге юремен.

Асан Мурзаевич. Эндиги кыскасыннан энъ маьнели затларын айтасынъ?

Ибраим. Авылдынъ аьлине разы тувыл, озинъиз де эситтинъиз. Совет властин коьтере унамайды, коьп куьбирденеди. Ашувы ишине сыймайды... Сонъгы заманда Коксардынъ историясы ман кызыксынады...

Асан Мурзаевич. История ман дейсинъме? История ога неге керекти экен? Сейир, сейир? Онынъ атасы отызыншы йылларда этип юргени де Коксардынъ историясы. Билгинъ келсе... Отызыншы йылларда онынъ атасындайлар бизим авылды кырмага аз калганлар. Атасы Джемал Казаев совет басшысы болып та турды. Ол комсомолшылар ман уый-уьйден айланып юрип, аш авылдасларынынъ сонъгы асын тартып алып, авылдынъ яртысын аштан оьлтирдилер. Алты балалы авырган пишеден балаларына саклаган бир аяк унын тартып алганлар. Сол пише де, балалары да аштан оьлдилер. Сондай неше аьелди корлаганлар. Джемалдайлар халкты кыйнаганын авыл коьпке дейим мутып болмады. Сенинъ атаң Апош ярлылардан эди. А ога не этти, не этпеди? Сен соны билесинъме, билмейсинъме?

Ибраим. Эситкенмен. Орамларда батпак болса, атам, Джемалды уьстине миндирип, конторга дейим аькеткен, дейдилер.

Асан Мурзаевич. Не конторга дейим? Кырга да шыгарып, бригад-бригадтан аркасына миндирип юргисткен. Джемалдынъ этиклерин батырмак ушин...

Ибраим. Сондай заманлар болганлар.

Асан Мурзаевич. Сондай заманлар тувыл, сондай басшыларымыз болганлар. О-о-о, бизим аьдемди властьке салып болама? Басшылыкка етсе, бир зат коьрмейди... Етекшилик бек таьтли зат. Джемал, сельсоветтинъ печатин коьтерип, поезд токтатпага шабатаган эди. Соьйтип бир неше кере поездти токтаткан! Аьлемет, авыл Джемал Казаевти де мутып бараятыр. Эне, онынъ улына кара! Сол историяды ол айтпай болар? А халк сол заманда бек кыйналган. Онынъ атасындайлар савлай халктынъ канын ишкенлер. Соны айтсынътагы?

Ибраим. Йок. Ол бек бурынгы заманлар акында колязба табылганын соьйлейди. Ханлар, бийлер акында, саткыншы ваьзирлер акында. Уьшинин айтсанъ, бек кызыклы колязба!

Асан Мурзаевич. Эге, миллетшилик историяда таянув излейди. Халкты коьгереек уьшин, олар тарихтен боляк-болмаяк таварыхларды, энъгимелерди излеп юредилер. Ах сени, заманлар туурленмеген болса, биз Саматка керегин табар эдик! Кетти сол заманлар. Аьруув, Шагакаев, Саматтан бир абыт калма! Савлай хабар мага! Ога эркинликти берип болмайды!

Ибраим. Кыйналма, Асан Мурзаевич! Сен айткандай... сувытпай хабарды сага еткерермен... Тек мен сорагым келеди: авыл деп коьпке дейим тураякпа?

Асан Мурзаевич. Аттат сени! Кайдай аьдемсинь сен?! Буйкирди талкы ман да туьзетпеслер деп, босына айтылмайды. Мен билмеймен, Шагакаев! Басымды авырткым келмейди, сен де авыртпа! Яша! Яша да тербе! Бизден кайда акыллы аьдемлер бар.

Ибраим. Туьз айтасынь! Яшамага керек! (*Маскады коьфсетип.*) Тек, эне, яшап болмайды! Туьз яшав керек эди!

Асан Мурзаевич. А туьз яшав уьшин авылда нызам, тыньлав турмага керек. Авылда туьз йорыклар болув уьшин мен яваплы, мага етекшилик берилген. Сен мени тыньла!

Ибраим. Тыньлаякпан... Эгер Коьксардынъ аьдемлерин туурли яklarга коьширселер, сен кимге етекши боляксынъ? Народ калмайды да?

Асан Мурзаевич (*ашувланып*). Опять двадцать пять! Народ болмаса, сенде соьз йогым?! Халктынъ яртысын олтырткансынъ! Народ деп бардырасынъ соьзинъди?!

Ибраим. Сиз айткан ман этилген.

Уьнсизлик.

Асан Мурзаевич (*эсин йыйып*). Басынь сав болса, кимге етекши болягынъ табылар. Биздейлер дайым керек! Партия, власть куьлтоьбеге етекши бол десе, амалынъ барым, боляксынъ. Бар кет, Шагакаев, айтканымнан тайма, Саматты бак... Энь кызык алдыда! Бар, яс-явка кирсин!

Ибраим кетеди. Мурат пан Анжела киредилер.

Мурат (*бетиннен маскады шешип*). Мен тувра анълаган болсам: агентлеринъме, Асан Мурзаевич? Булай карасанъ, бир намыслы, таза картлар?!

Асан Мурзаевич (*кыйшайып, йоьткиринип*). Бек тазалар! Оларсыз болмайды. Халкты тыньлаттыраяк уьшин, ишиндеги баьри коьнъиллерди билмеге керек...

Мурат. Дурыс, тамада. Эндиги биз не зат этеекпиз? Кайдай буйырыклар бар?

Асан Мурзаевич. Сизге, Мурат Рамазанович, эм сага, Анжела-кызым, бек сенемен. Биз сойлейтаган затлар яйылып кетпеге керек тувыл. Аьдемлерге керегин мен озим айтарман. Тек сиз тувыл! Сак болынъыз! Аьдемлерге коьп билуьв зарар аькеледи, састырады, туьрли келиспевликлер тувдырады.

Анжела. Сейир тувылым?! Айт деп, озининъ соьзин бардырады. Олар — ол да, парторг та каладагы квартираларына кетееклер, а мен мунда олардынъ сырларын яймай юреек экенмен?!

Асан Мурзаевич. Анжелика Алибековна, неге канзепир-сийсиз?! Ашыктан-ашык айтынъыз, не затка разы тувылсыз?

Анжела. Мен сизге куьн сайын айтаман, а сиз тувра явап бермейсиз. Мага эм меним улыма городта эки пешли квартира керек! Мен яс аьдеммен, мага турмысымды туьзетуьв керек!

Асан Мурзаевич. Сага бирев: «Огай!» дегенме? Амаллар излеекпиз, дегенмен де. Тек сага тувыл, эне, профкомга да онъайлы мекан керек. Тек мен сол затты савлай Коьксар билсин деп, айталмайман. Сиз де соны анъланъыз. Баьри халкка бирден яшамага мекан бирев де бералмайды. Сонынъ уьшин озинъызди сабыр юргистинъыз.

Анжела. Калганлар мага калганы йок, Мурат та асыкпасын, мен оннан эрте соравды салганман.

Мурат (*унамай*). Мен неге асыкпага керек тувылман? Менде де аьелим, балаларым бар?

Асан Мурзаевич. Мине коьресинъме, кызым?

Анжела. Онынъ аьелин, суьйсенъиз, Сахалинге орынластырынъыз! Мага не?

Мурат. Аьелим сондай алыска кеткенине мен разы тувылман. Балаларым терис йолга кетейтырлар, олар меним коьз алдымда турмага кереклер.

Асан Мурзаевич. Мине коьресиз. Баьрининъ коьнъилине етип болама? Мине, сиз экевинъиз бир тил таппайсыз? Биревге бир зат береекпен деп, айтаяк тувылман. Бассапырык болады! Уьйкен соьзге каласынъ.

Анжела. Соьйтип соьйлесенъиз, мен сиз атамнынъ кардашы деп, карамаспан. Мага квартира керек! Аьдемлерге ялганды соьйлеп безгенмен, арыганман. Менде балам бар, онынъ келеегин ойламага керек!

Асан Мурзаевич. Балаларды детдомга орынластырмага амал бар ды да?

Анжела. Анасы сав балады детдомга неге бермеге керекпен?! Сиз озингиздинъ балаларынгызды детдомга неге бермейсиз? Неге?!

Асан Мурзаевич. Менде аелиме яшагандай ер бар. Анжелика Алибековна, мен городта квартирады Коьксарда калабалыклар басланмай алганман.

Анжела. Аьше, сиз алдыга карап яшайсыз! Бизге, карамангалайларга, кайда сизге етпеге?! Тамам безгенмен! Бир сырынгызды ясырсам, коьрерсиз! Керекли ерлерге де билдиреекпен! Уьндемей турмаспан! Мине коьрерсиз!

Асан Мурзаевич (*эки колын яйып*). Сыйлы Мурат Рамазанович, меним куьшим етпейди! Белки, сизингъ соьзингиз юрер? Айтсангыз бир зат?

Мурат. Мен ме? Мен не демеге болаяпан? Мен Анжела айтканды да дурыс коьремен.

Асан Мурзаевич. Караш ога?! Э-э, мен сизингъ арангызда келисуб барын да мутканман. Элбетте, дурыс коьреексингъ!

Мурат. Оны ман не айткынгыз келеди?

Асан Мурзаевич. Уят затты айттырасыз. Сенде, Мурат Рамазанович, аелингъ, уьш балангъ бар. Аьелге бет бермей юргенингъ акында халк биледи. Мага да, Анжеладынгъ атасына да хабар етеди. Парткомдагылар сенингъ озингизди соьйтип юргисткенингизди йыйында тергемеге керек, дейдилер.

Анжела. Халк биледи, халк соьйлейди?! Халк сизингъ акынгызда аз зат соьйлемейим?! Аьр соьзге кулак салмай, коьзингиз бен коьрген зат акында айтынгыз. Яман пишелердей, хабар етеди деп!..

Асан Мурзаевич. Фотографиялар йок болса да, аьдемлердингъ соьзлерине ийнанмай болмайды. Баска шаатлыклар да излемеге болаяк?..

Анжела. Каякка аькетесиз? Мине, шаатлыклар излесем, кеше коьзлерингизди юмалмассыз! Бухгалтерияды кайда да айтпайман... ишине кирилсе, ишиннен шыгып болмас! Бирев туьртип басласа: «Анжела-кызым, кардашпыз!» деп, артымнан калмассыз!.. Муратты да сиз парткомга шақырып болмассыз, неге десенгъ ол партияга туьскени йок! Мен аз зат билмеймен: сатув-алувларды да, счётларды да...

Асан Мурзаевич (*турагалып*). Кайтеди, бу берли?! Мен сенингъ акайынгъ! Халктан уялып соьйле! Аьдет-йорыкларды бузып, энди де, акыл уйиретеек болады. Коркыстаяк болаганын караш?! Мен, профкомнынгъ уйине барып, пишесинингъ, балаларынынгъ алдында доклад этсем, коьрерсиз, бетсизлер?!

Мурат. Этпеге боласыз, тек керекпе?! (*Анжеллага*.) Сен не дедингъ? Акайынгызды кырыннан неге шыгарасынгъ?

Анжела. Бир зат та айткан йокпан да?

Уьнсизлик.

Асан Мурзаевич. Болды эндиги! Мен сизинь иси-нъизге кириспеймен, а сиз меникине кириспенъиз! Мен анълаганша, бизде янъы ювыклар шыкпага болаяк? Сен де, йигит, кайтип яшаягынъызды белгиле. Халк соьйлейди, а мен бир зат билмеймен?

Анжела (*йыламсырап*). Савлай яшавым бырык-шырык болып бараятыр. Атам анадай! Муна адавыс противогазды да таслап болмайды. Бетинъди ясырып юрген, ол да не зат яшав?!

Мурат. Мине Анжела Сахалин акында айтып алды. Уьшинмен де... Мен Сахалинде аьскерде болдым. Бек бай ярасык ерлер! Эгер нап, газ министерство бизим Кокксарды сонда коьширсе, калай коьресиз, Асан Мурзаевич?

Асан Мурзаевич. Сонда эркин экономикалык зона болаяк. Тыс кыраллардынъ компаниялары, бизнесменлери келееклер. Бизди, онъмаган ногайларды, ким сонда орынла-стыраман дейди? Уьйкен политика! Солай этпеслер!

Тыстан Алибектинъ йырлаганы эситиледи.

Асан Мурзаевич терезеге янасып карайды, басын шайкайды.

Анжела. Кокксардынъ операсы!

Асан Мурзаевич. Кызы мунда яшамага муьйис таппай, азап шегеди, а атасына делхайыр. Тап эне, Кокксардынъ ханындай авылды басына кийип юреди!

Анжела. Куьшимиз етпейди! Анам айткандай, деп куьйик болып юргенше, наьсипсиз, мезарга кирсе экен. Алла мени кеширсин, соьйтип атам акында соьйлейтаганыма.

Асан Мурзаевич. Аьше, бетти ашып юреди. Сиз мага онынъ уьшин кайдай соьз тиетаганын билип те билмейсиз! ЛТП-га йибермеге керек оны!

Боьлмеге аяк уьстинде туралмаган Алибек киреди.

Мурат та, Асан Мурзаевич те маскаларын киедилер.

Алибек. Бетсизлер, йыйылгансызба?!

Асан Мурзаевич. Бу учреждение! Мунда эсириклер кирмейтаган!

Алибек. Учреждениенъе бомба таслап, атпага керек! А сен, директор, аьдемлер мен не затлар эттинъ?! (*Келип, кардашын коькирегиннен ыслап.*) Наьлет!

Асан Мурзаевич (*коллардан босанып*). Сен колынъды неге коьтересинъ?! Соьле-аьли милицияды шақыраякпан! Кардаш экенинъе карамаспан!

Алибек (*коржыстып, тагы да ювьыклар*). Кардашлык эсинъе кеш туьскен! Кардашынъды тирилей мезарга киргистип, бирший болмагандай тамадасып, кайтип юрмеге болаяксынъ?! Кайтип бу дунья оьзининъ еринде сени тургыстады экен?!

Асан Мурзаевич. Соьле-аьле милиция шақыраман! Мурат Рамазанович, бу алкашты коьзим коьрмесин, булайдан йок этинъиз!

Анжела. Бирев неге йок этпеге керек?! Сенинъ тувган кардашынъ, оьзинъиздинъ сораьларынъызды оьзинъиз шешинъиз!

Алибек. Мен сонынъ уьшин келгенмен! Наьлет! Халкты туншыктырып, бир зат билмегендей юретаганын каратагы?! Сен бетинъди яппа, аьдемлердинъ коьзлерине кара (*шапшып, директордынъ бетиннен маскады шешип, Анжеллага ыслатып*) сен биялага кара, юзинъди коьр! Тукумымызды кирлеп юргенинъ болган!

Асан Мурзаевич (*Анжеладан маскасын тартып, бетине салып*). Ким тукумды кирлейтаганы беп-белгили! Мен сени ЛТП-га йибереекпен, тутнакка да олтыртпага болаякпан! Мен сага коьрсетеекти коьрсетермен!

Алибек. Тутнакка дейсинъме?! Бизим яшав тутнактагы яшавдан колайма?! Савлай халк тутнакта! Балалар, курткалар, картлар – баьриси де тутнакта! Ййт, наьлет, падла!

Асан Мурзаевич (*телефонга шавып, трубканы коьтерип, бармаклары ман номерлерин айландырып*). Мен сага этеекти этермен! Алло! Милиция?

Анжела (*Асан Мурзаевичтинъ колыннан трубканы тартып алып, аппарат уьстине салып*). Кой, Асан Мурзаевич! Ол эсирик! Уйклап алса, эткен затларын эске туьсиралаяк тувыл! Бетимизди ашпаяк (*барып атасын кушаклар, меканнан шыгараяк болып*). Юр, батя! Уйге бараяк!

Алибек. Муна йитти коьргийшей, мен тутнакта да олтырган болгай эдим!

Анжела (*атасын суьйреп*). Батя, кой! Тутнак не заты ман аьруувъ?! Мунда сен бир де болмаса юз граммнынъды табасынъ, а анда соны ким берер экен?

Алибек (*кызынынъ колларыннан босанып, агасына шапшып*). Эгер кардаш болсанъ, кардашлыгынъды коьрсет! Сал соьле-аьле компенсацияды!

Асан Мурзаевич (*тайып, сейфтен толы сисе коньякты шыгарып эм созып*). Ал да кет! Аягыңды меним кабинетиме баспа, анъладыңма?!

Алибек (*атылып сиседи алып, сабырланып*). Екиринме. Халктынъ байлыгын бересинъ, халк пан юмсак сойле!

Анжела атасын шыгарады.

Асан Мурзаевич. Кардаш кардашты коьрип унамаган не зат яшав ды?!

Мурат. Тек кардаш кардашты болса экен? Атасы улын танымайды, улы атасын тынъламайды.

Уьнсизлик.

Асан Мурзаевич. Меканды бомба ман атаман дегени эсинъдеме?

Мурат. Аьше.

Асан Мурзаевич. Сондай коьнъили мен ол заводка да бомба атаяк!

Мурат. Ах, сол заводты ма...

Асан Мурзаевич. Сен оьзинъ эситтинъ: заводты бомба ман атаман дегенин?

Мурат. Йок, ол завод акында айтпады.

Асан Мурзаевич. Йок, айтты. Заводты атаякпан, шашаякпан деди. Сен эситтинъ. Завод сага совхоздынъ меканы тувыл, авыл да тувыл. Бу кыралдынъ байыр курылысы. Госу-дарство саклап туратаган курылыс!

Мурат. Соны ман не болады? Авылда аьр ким де, сен де, мен де оны бузбага аьзирмиз.

Асан Мурзаевич. Сен, Мурат Рамазанович, мени де, оьзинъди де бу затка карыстырма. (*Уьндемей турып.*) Сен, яс, квар-тира алгынъ келеди. Мен сага колласарман. Соьз беремен.

Мурат. Анъламадым?

Асан Мурзаевич. Алибек бомба салып, заводты атаяк болган. Соьле-аьле сол соьзлер авызыннан шыктылар. А мен сени мен, етекшиликте юрген аьдемлер, сол затты этирмеге керек тувылмыз. Халктынъ байыр курылысына зыян келтире-ек аьдемлерге карсы шыкпага керекпиз. Йорык бузувшылар ман куьреспеге керекпиз. Кардаш-мардаш деп карамага керек тувылмыз. Мен, сен бир зат та айткан йокпыз, а онынъ авызын-нан соьзлер шыкканлар. Яваплыкты да оьз басына алсын!

Мурат. Асан Мурзаевич, мен сизди анъламай турыман?

Асан Мурзаевич. Анълайсынъ, бек те аьруьв анълай-сынъ! Тек сен мага дирек бол! Эм тилинъди тыйып юр.

Мурат. Не уьшин?

Асан Мурзаевич. Болаяк сага квартира! Мен союз бермен!

Мурат. Эгер квартира болса, ол баска зат...

Асан Мурзаевич (*турып, сейфке барып, ишиннен граната шыгарып*). Муна граната ман атаяк болган. Англайсыңьма? Тек сен эм мен бу граната акында билемиз.

Мурат (*гранатады коьрип, коркып, эки калын коьтерип*). Уьшинлей де гранатама?!

Асан Мурзаевич (*стоьл алдына олтырып, ящигин ашып, гранатады ишине салып*). Бу Алибектинь гранатасы. Оныкы! Анжеладынь оьзи граната акында билмеге керек тувыл! Англадыньма?

Мурат. Кайтип ол оьзи? Алибек кардашынъыз да?

Асан Мурзаевич. Кардашым бугындырмага шапканын оьзинь коьрдинь! Сонынь уьшин бу затты мен онынь пайдасына этемен. Оны аьдемлерден эрек тургыстапага керек болады.

Мурат. Тутнакка олтыртаяклар да?

Асан Мурзаевич. Баскалай ога куьш етпейди. Бир де болмаса, олтырганда, ишкисин кояр. Уьйдегилердинь оьзлери ол мезарга киргенин сагынатаганларын оьзинь эситтинь. Мен де темирден ясалган йокпан. Меним шыдап юргеним болаяк! Нерваларымды таьвести!.. А сен коркпа! Бирев де бирший билмес. Союз экевимиздинь арасында. Тек сен Анжелага айтып олтырма! (*Ящиктен граната ман маскады шыгарып, гранатады маскага оран.*) Уьш боьлмели квартира городта! Квартирады кайтип алганынъды бирев де, пишенънинь оьзи де, билеек тувыл. Эгер мен айтканды этсень, савлай авыл ман, ортак шерет пен, аелинъе де квартира болаяк. Соьйтип сага эки квартира тиеди. Ярайым?

Мурат. Сорайсынъ?! Тагы да не этпеге керек? Буйырык беринъиз!

Асан Мурзаевич (*макуллан*). Бизде йигерли яс аьдемлер оьсетаганын мен бир де шекленмегенмен. Аьперим сага!.. А бу картларды англамага кыйын. Саьспеклеп-куьбирденип анда-мунда юредилер, соьйлегенлерин де туьсинмейсинь, оларга не керегин де билмеге кыйын болады. Тамам манъырап юрген койлардай! (*Маскага оранган гранатады Муратка созып.*) Мунавын бизим уьйге еткерип, биревге де коьрсетпей, саларсынъ.

Мурат (*алып, пиджак астына ясырып*). Ауьйинъызге мен кайтип киремен?

Асан Мурзаевич. Экевимиз бирге барамыз. Уйде мен анам ман эм кеншек пен сойлеген арасында салып коярсынъ. Противогаз Алибектики, мен уйден алып келгенмен.

Мурат (*колы ман ясырган гранатага тийип*). Граната акында ойлансам, дирилдемей болмайман. Мен сондай затты бир де эткен йокпан.

Асан Мурзаевич. Коркпа! Мен сенинъ касынъда! Сен буьгуьн атлы йигитсинъ! Кайдай айгыр атынъ бар! Квартира, уй, аьелинъе мекан — аьнше-минше затлар тувыл! А сенде эки квартира болаяк!

Анжела кайтады.

Анжела. Уйге баргысы келмеди. Завод бетке бараман деп, кетти. Ога сонда не керекти экен? Оьзи де яшамайды, бизди де яшатпайды.

Асан Мурзаевич (*Муратка*). Эситтинъме: биревге де яшамага бермейди... (*Анжеллага*.) Завод бетте не керек деп, сорайсынъма? Эште, келисли орын излейди?

Анжела. Кайдай орын?

Мурат. Бомба салып, заводты атпага!

Анжела. Алжыгансынъма сосы сен?! Сондай ой басынъа кайтип келмеге болады?!

Асан Мурзаевич. Шалт болманъыз! Атанъ келип, болаяк-болмаякты куйганы уьшин Мурат Рамазанович соьйтип айтады.

Анжела. Ол заманда анълавлы.

Асан Мурзаевич. Бизим алдымызда бек уйкен, кыйын шешилетаган борышлар турадылар. Совхоздынъ басшылыгыннан эм авыл ямагатшылыгыннан бизге аьскер йиберсинлер деп, шакырув этпеге керек болады.

Мурат. Керек болса, этуьв керек...Тек, мине, солдатлар Кобксардынъ бу яман ийислерин ийискилемеге унаякпа экенлер?

Анжела (*Муратка акыйып*). Мага кешелер мен комендант сабатлери туьзилеegi ярамайды.

Асан Мурзаевич. Солдатларда да противогазлар болаяклар. Йорыкты саклав, туьзетуьв олардынъ борышы... А сага, Анжела Алибековна, эм сага да, Мурат Рамазанович, биз пропусклар берермиз. Кайдай заманда да дружинниклердей юерсиз. Бирев де орав этпес. Битти-кетти! Бир ойга келген болсак, айтайым: шакырув эртерек этилген эм керек ерге берилген. Буьгуьн аьли солдатлар Кобксарда болаяклар!

Шымылдык ябылады.

Шымылдык ашылады. Солдат ангы эситиледи. Мари ем яткан боьлме. Ибраим мен Самат шатларда олтырадылар.
Зейнаб уьйди йыйыстырады.

Зейнаб. Сиз турганда, уьйди йыйыстырганымга айып этпенгыз. Буьгуьн коьплер кирип шыктылар. Кирленгенди унамайман... (*Полды швабра ман суьртип.*) Кайынагам: «Баьри зат та орнында калады. Тек сабыр больнъыз, даянынъыз», — деди. Мен ога: «Кайгадер даянмага болаяк, бу противогазлардан бездик», — дедим. Ол: «Шыданъыз», — деди. «Коьшеегимизди коьшпеегимизди билсек экен?» — дедим. «Билмеймен, билмеймен», — деп машинине олтырып йоьнеди. Ол да явап болама?

Самат. Кайда асыгады? Мен оны анъламайман? Бу ка-лабалыкты бирев туьзетпеге керек те? Аьдемлер мал болган йок та?

Зейнаб. Йок. Мал акында эртерек ойланганлар. Мине ярым йылдан коьп заман кетти малды коьширгенлери.

Ибраим. Аьше, койларга, сыйырларга противогазлар туьтпес деп, коркканлар, сонынъ уьшин асыкканлар коьширмеге... Самат, мага анълаташ: сол биз оьстирген мал кимдики болады?

Самат. Кимдики болаяк? Аьлемет сорав? Оькиметтики, государстводыкы!

Ибраим. Аьжейип, сейир! Бизге дайым халктынъ байлыгын сакланъыз, оьстиринъыз, деп турган эдилер. Эндиги малымыз кайда йок болганын да билмеймиз. А оны саткан болсак, биз сол акшага янъы авылды салаяк эдик.

Зейнаб. Аьше, халктынъ байлыгы дейтаган эдилер. Кайсы халктыкы?! Тек бизим халктыкы тувыл!

Самат. Сиз тагы да терен алынъыз. Энь уьйкен байлыгымыз — ол ер! Ол халктынъ биринши байлыгы! Тек калай ол халктыкы болады, эгер сорамай, не зат суьйселер, соны салдыратаган болсалар?!

Ибраим. Бизде боьлинген йок, баьриси де совет халкы болган.

Самат. Савлай кылыплык сонда болган. Бизге йыл сайын баска яктынъ аьдемлери келип, энь аьруьв ерлерди сайлап, карбыз, соган, ясылша оьстирдилер, байыдылар. Малшылар, койшылар келип, кошарларды алдылар, мынълаган мал, койлар оьстирип, кутырып юрдилер. Ол ерлер бизики болганы йок. Ногайлар тувган ерлеринде куллык табалмадылар, Северге кеттилер. Ол ерлер бизики болган йок. Бизим ер эрте, энтте завод салынмай да, бизики болганы йок. Бизди эрте алдап турганлар.

Бизди тонаганлар. Эндиги заводты салып, кувгын келтиреятырлар. Бизим уьстимизде бир эксперимент этилгенге усайды. Бас деп Хрущев ногай шоьлин боьлип, туьрли администрацияларга берди. Ногайлар яшаган ерлерде колхозлардынь орнына совхозлар этилдилер. Баьри совхозларга кенетен яклардан директорлар салындылар. Директорлар суьйген затларын эттилер. Едилер, байбыдылар, оьзлерининь аьдемлерин де байыттылар. Олар байып, курорт ерлерде уьйкен уьйлер салдылар. Олар кетсе, олардынь орнына янгыларды йибердилер. Олар да байып кеттилер. Халк пан калай усташа куллык эттилер. Бузгынлык, эрис-суьрис эндирдилер. Ногайлар бир затка яравсызлар, бир зат этип билмейдилер, бир-бирин унамайды дегенди аьр ерде коьндирдилер.

Ибраим. Менимше, сол затларды оьзимиз коьндирдик.

Самат. Йок! Ол ис бек усташа ясалган. Аьдемге кыйшыксынь, кыйшыксынь деселер, ол оьзин кыйшык деп, ойлайды. Халк ишинде ис юргистилген.

Ибраим. Билмеймен? Асан Мурзаевич ногай директор да?

Самат. Дурыс. Завод курылаяктан бир йыл алдын директор этип Асанды салдылар. Сол заманда халк коьнгилленди, ногай аьдемин басшы эткенлер деп, куванмай да болмадылар. Тек эндиги биз коьремиз, Асан завод курдыртаяк кагытларга кол салаяк уьшин кереккенин. Завод курылса, аьдемлерге куллык болаяк, кыйын агы ийги болаяк, йоллар салынаяклар деп, хабарлар яйдылар. Халк та сога ийнанды. Ол тап заготовительлер авылдан эт сатып алаяктан алдын: «Эт ушсыз болаяк», деген хабарды яйсалар, аьдемлер асыгып-асыгып малларын заготовительлерге бергенлер де. Бу да сондай болды. Бизим аьдемлер алданып салдырдылар бу курылысты. Сен, завод экологияды бузатаганын салатаганлар билген йоклар деп, ойлайсыньма? Бек те аьруьв билгенлер. Бу кыралда салына-таган биринши завод тувыл.

Ибраим. Заготовитель болып мен оьзим де юргенмен. Эсимде, соьйтип сен айткандай эткенмиз... Самат, айттагы, бизим халк пан солай неге эткенлер?

Самат. Маьнеси бир. Бизим халкты ериннен куваяк уьшин.

Ибраим. Бизим шуьшимиз барым?

Самат. Билмеймен. Туврасын билмеймен. Тек балайман. Яде бизим еримиз оькимет стратегиясына керек болады яде мунда тагы да бир зат кураяк боладылар? Белки, атомлы электростанциядай бир зат? Яде биз, ногайлар, сенимсиз халк болган уьшин булайда яшамага керек тувылмыз? Туврасын айтсань: себеби кайдай экенин айталмайман?

Ибраим. Да-а-а... Кандырдынъ власти!.. Бизим ерлерде, ногайлардан баска болып, озге халклар да коьп яшайдылар да? Олар ман не болаяк?

Самат. Бириншилей, олар турган ерлер бизикилерден эсе де, заводтан эрек турадылар. Оларга бу каза еткени йок. Экиншилей, олар баска яклардан келген аьдемлер. Оларга: «Кетингыз!» деп бир бакырсалар, амал барым, кетееклер. Энь кыйыны биз! Бизге кеткендей ер йок. Биз мунда тувганмыз!

Ибраим. Оькимет стратегиялы ер деп, айтканынъ не болмага болаяк экен? Менимше, кыралда болатан терисликлер етекшилердинъ янъылысыннан боладылар. Айтпага, Чернобыльде болган зат электростанцияды салатанлардынъ янъылыс эткенинен болган.

Самат. Йок, кардаш, салынатанганда янъылыс этилгени не мен шекленемен. Меним ойымша, станцияды боьлалмаганнан болган ол каза. Оьзинъ ойлан, атомный электростанцияды савлай СССР салган, а шыгаратан ток уьш республикага барган. Белоруссияга, Украинага, Россияга. Ким ие болаягына талас болып, биревге тиймесин деп, каза эткенлер. Оннан баска! Халк радиация ман увланганларды да коьреек болганлар. Тири аьдемлердинъ уьстиннен эксперимент этилген. Белки, халклардынъ эсин политикадан айыраяк уьшин хаятеди шыгарганлар. Суьйтип кавгаларды, ашлыкларды да тувдырадылар.

Ибраим. О-о-о, Самат, сен акка да кавыфлы аьдем экенсинъ! Бек опасный аьдемсинъ!

Самат. Аьше, мен не зат ойланмага керекпен? Бизим авыл ман болганы акында ойланып маьнесине шыгалмайман...

Зейнаб. Мен де шыгалмайман. Коьз тийген болар? Бас деп, асфальт йолын, оннан сонъ муна уьйкен коьпирди салганда, калай бек суьйиндик. Бизди уьйкен дунья ман байланыстырдылар, городка барармыз деп, балалар окувга туьсерлер деп, бек кувандык. Баска авыллардагылар бизге куьлеп баслаган эдилер. Солардынъ коьзлери тийди. Бу каза бакыл этип этилген.

Самат. Туьз айтасынъ! Каза бизге аькелинген! Ерсиз, тувган-кардашсыз, тамырсыз халкта наьсип болаяк тувыл. Аьдемлерди ян-якка шашыратса, халк йок. Ерин йойган аьдемлер халк болмайды. Бизге заводты яптырмага керек!

Ибраим. Заводка миллионланган акша шыктажланган?

Зейнаб. Бизим ерде салмаган болгай эдилер! Бизге бензин керегим? Бензин уьшин аьдемлерди туншыктыратанларма? Бомба болса, таслар эдим сол хайырсыз заводка!

Самат. Заводты бир зат этип токтатпага керек! Бизим авылга алысув, куьрес керек!

Ибраим. Эште, кеш?

Самат. Баъримизге де анъламага керек: Коксарсыз биз йокпыз! Бизим ата-бабаларымыз мунда яшаганлар, мунда коьмилгенлер, биз мунда оьскенмиз, бизим балаларымыз мунда тувуьп оьскенлер. Коксар — ол биз!

Ибраим. Тувдыкларга биз яшагандай ер калдырмага керекпиз де...

Самат. Тувра. Аьдем тувдыгына юртын калдырады. А бизде ол болмаса, не зат калдыраяксынъ? Балаларымыз, оьксизлердей, анда-мунда согылып, юреегим?! Тувган ерин муткан тез арада атасын-анасын да мутады, тербиясыз, кенетен аьдем болып оьседи... Ят ерлерде бизди ким эсине алаяк? Бизге коьтерилип, баъримизге бирге заводты бузбага бармага керек! Баска амал коьринмейди.

Ибраим (*залга каратып*). Бу кавгага шакырув! Анадай курылысты ким буздырады экен?!

Марием. Ибраим, амалым, Коксарды коьширселер, авылдынъ мезары ман не зат болаяк экен?

Ибраим. Калдырып кетеекпиз. Кабырларды оьзинъ мен алып кетеек тувылсынъ да? Коьшкен ерде янъы мезарга ер берилеек болар?

Марием. Ят ерде коьмилген айып ты. Мен атам-анам, кардашларым яткан ерде ятсам экен?

Ибраим. Мен де балаларыма сондай оьсиет эткенмен. Коьммеге мундагы мезарга аькелерсиз, дегенмен. Мен оьзиме сынтас та аьзирлегемен... Марием, кел сондай зат акында ойламаяк. Энтте биз экевимиз йиенинънинъ тойында завкланармыз, «узын» ойнап шыгармыз. Ойнармыз, бийирмиз!

Ибраим турады, ойын абытлар этеди. Самат телевизорды ашады, соннан миллет анъы эситиледи.

Самат (*карс согып*). Ойна, ойна! Зейнаб, шык!

Ибраим. Кел, келин! (*Зейнабты колыннан тартып шыгарып, ойнап.*) Э-эх, шанъ шыгаратаган шагымыз кайда?! Кайтарма экен?! Карс сок, Самат!

Самат карс согады. Анъ таьвесиледи. Зейнаб, уялганнан коллары ман бетин ябып, ортадан кетеди. Ибраим, мактанып, алдыга-артка юреди.

Самат. Олагый, Ибраим, калай енъил коьнъилинъ! Сол сабат кадап шыктынъ!

Марием. Ойнап, мага да ян битирдинъиз! Алла мырадынъызды битирсинъ!

Зейнаб. Мен ойын-куьлки барын кайзаман мутканман... Уьйимде коьлеткидей юремен. Савбол, Ибраим, бу уьйге куваньш тувдырдынъ!

Ибраим. Кызым, калай тувра айтасынъ, тек коьлеткимиз калды деп. Биз, коьшпей турып, оьзимиздинъ тувган еримизди ят ер деп, коьрип баслаганмыз!

Самат. Ят ер! Бек дурыс айтылган! Тувган еринъ ят болса — оннан уьйкен кыйынлык, уьйкен кайгы барма?!

Уьнсизлик.

Марием. Оьлсек — ол бизики! Биз ога ябысып калсак — ол оьмир бизики! Сол оьзимнинъ еримде, улпа тоьсегимде ятсам экен! Амаларым, мен муннан кеталмайман! Мага ят ер — ят уьйдей, тилеймен, мени мунда калдырып кетинъиз!

Зейнаб. Не затлар соьйлейди? Сосы абай сандыра-клайым?!

Эректен солдатлар юргенде йырланатаган анъ шалынады.

Уьйге шавып В а й д а т киреди.

В а й д а т. Вай-вай! Аявлылар, кавга басланаятыр! Коьксарга солдатлар келгенлер! Коьп келгенлер! Баьриси де противогазлар кийгенлер, колларында савытлар! (*Шавып, афтка кетеди.*)

Самат (*турагалым*). Соьйлей-соьйлей, басымызга каза шақырдык болгай?!

Мариемнен калганлар, баьриси де маскалар кийип, уьйден шыгадылар. Марием, орыннан турып, аякларынынъ ушлары ман басып, эсик бетке барады.

Марием. Аллам-ав! Не болды экен сосы? Мен ятып тургышай, кавга да басландыма? Не зат пан Кудайымызга ярамадык? Мунадай уьйкен каза келгенде де, мен неге ятып калдым?.. Аман да сондай бек ятак маразлы тувылман, ятып тургандай. Балаларымды иманга салаяк уьшин, оьзимди тоьсек мараз этип коьрсететеганым... Ах, не этейим?! Оьлгим келеди, аьжел де келмейди. Меним не шуьшим ога? Оьлсем, мага еп-еньил болаяк эди... Кайтаятырлар.

Марием асыгып, барып орынга ятады. Уьйге картлар киредилер. Олардынъ артларынан Асан Мурзаевич, Мурат, Зейнаб, В а й д а т киредилер. Мурат акырын орындык бетке йылысып барады. Асан Мурзаевич, маскады шешип, юмырыкларын алдында юмып йоьткиринеди, соьйлемеге аьзир болып, кисесиннен коньырав шыгады.

Асан Мурзаевич (*шанъ согып*). Баалы йолдаслар, сабырлык керек! Сабыр туьби – сары алтын! Кокжарда согыслар болаякка усамайды. Авылга аьскер ярдам этпеге, тынышлык туьзбеге шақырылган. Солдатлар йорык бузувшылар ман, кырсызлык пан куьресееклер. Аьскер бизим ягымызда. Сонынъ уьшин, йолдаслар, армияга демев этинъиз, дирек болынъыз!

Уьнсизлик. Мурат, энъкейип, койныннан маскага оралган гранатады орындыкбастынъ туягы турган ерге билдирмей салады.

Зейнаб. Мен билистен, армия бирев мен кавга этетаган? Ким мен кавга этеек экен?

Самат (*Асан Мурзаевичке*). Туврасын сойле? Кобъ байлавыш ойнама?! (*Ибраимге бурьылып.*) Мине деп мышыгызлар суьргинге йиберилгенлер. Кеше солдатлар келип, авылларды курсап алып, танъ атканда, уйлерден шыгарып, кувып поездлерге айдаганлар.

Ибраим (*Асан Мурзаевичке*). Солдатлар авылда коьп тураягым?

Асан Мурзаевич. Бизим аьллер туьзилгенше, йорык бузувшыларды тыныстырганша, аьскер бизде тураяк. Алдамага амалым йок. Солдатлар авылда тураяклар. Олар палаткаларын алып келгенлер.

Марием. Кавга йок экентагы, а меним яным шыкпага аз калып туры эди. Аллага шуькир! Мынъ кере шуькир! Не де болсын, тек кавга болмасын!

Асан Мурзаевич. Кавга болаяк тувыл! Биз тынышлык уьшин куьресемиз! Савлай дуния кавга болмасын деп, куьреседи! Бизге де тынышлык керек, тек тынышлык!

Уьнсизлик. Тыстан Алибектинъ бакырыгы эситиледи: «Кокжарды яв алган! Тийменъиз мага! Мен сизге керегин коьрсетермен!» – деп. Баска давазлар шыгадылар: «Уйинъ кайда?! Уйинъди коьрсет! Каерде?! Кала туратаган уйинъ?!». Эки солдат Алибекти, ийтеп, уйге киргистедилер.

Биринши солдат. Бу сизикиме? Мунда турама?

Баьриси де, уьндемей, бас иедилер.

Экинши солдат. Йорыкты бузады! Аьдемлерге шапшыйды! Тыньламай юреди. Противогазын йойган. Уйде тувылма?

Алибек (*солдатлардынъ колларыныннан сувьфылып*). Противогаз мага керек тувыл! Мен бетимди йойгым келмейди! (*Ортага шыгып йьфлайды.*)

Море шумит, чайка летит,
Шторм надвигается,
Кто-то и мне
Машет рукой и улыбается...

Зейнаб (*противогазды излеп, орындыктынъ туягы касында тавып, коьтерип*). Ой-бай, не бек авырды?! (*Маскадынъ ишиннен гранатады шыгарып.*) Бу не зат экен? Аллам-ав!

Уьнсизлик. Баьриси, аьжейипсинип, Зейнабка карайдылар.

Ибраим. Туьсирип олтырма! Туьсирсень, бизден де, уьйден де бирший калмас! Атылаяк!

Биринши солдат (*сак болып, Зейнабка янасып, асыкпай кыскайклыдынъ колыннан граната ман маскады алып, Алибекке коьрсетип*). Бу кимдики? Сеникиме?

Зейнаб (*Алибекке карап*). Аьше, противогаз оныкы.

Экинши солдат (*Алибекке ювыклап*). Бу затлар сеникиме?!

Алибек. Аьше, меники болса, не болган?!

Асан Мурзаевич. Кайтип не зат болган? Граната сага неге керек экен?!

Алибек. Кайдай граната? Мен кайдан билейим?

Асан Мурзаевич. Кайдан билейим деген соьз не ди оьзи?! Сол экентагы сен меним куллыгыма бомба атарман дегенинъ?! Мен оны, эсирик соьз деп, ойланган эдим? Эсирик соьз тувыл экен.

Экинши солдат (*Алибекке*). Авылдас, саклап болмай-таган савытты юргисткенинъиз уьшин эм терроршылык акт этпеге аьзир кыанатшыдай сиз ысланасыз. Биз бен тутнакка бармага керексиз! (*Темир кол бугавлар шыгарып, Алибектинъ колына кийгистип.*) Юринъиз!

Зейнаб. Астопиралла, савыт ога кайдан келмеге болаяк?! Оьмири колымда граната ыслаган аьдем тувылман!

Ибраим (*залга каратып*). Сол экентагы Алибек бизге террористлер деп, мин тагатаганы?! Пишеси де бомба атпага керек дегенин коьп болмай айтты?! Аьлемет?! Сейир?!

Анжела. Фантастика! Коьксар, танымайман сени!

Биринши солдат (*Алибекти ийтеп*). Юринъиз!

Алибек. Ол меники тувыл!

Самат. Бирший де анъламайман? Алибекке аьскер савыт, боьген де граната, кайтип колына туьспеге болаяк?!

Асан Мурзаевич. Кардашым кайдай да бир эпке келмеген зат этеегине мен шекленген йок эдим! Бу зат уьшин бир йырма йыл суд кеспеге болаяклар?

Ибраим. Яде оьмир яшав зонадан шыкпастай этерлер?

Солдатлар, Алибекти ийтеп, уьйден шыгарадылар. Баьриси де, маскаларын шешип, бир бирлерине карайдылар. Сахнадынъ тысыннан Алибектинъ бакырыгы эситиледи: «Авылды инопланетян явлар алганлар! Коьксар душпан колында!.. (Давазы тоьмелешип.)

Инопланетянлар! Туншыктырадылар аьдемлерди...

Марием (*тыска каран*). Шикаьрим, тыншайтагы. Тамагынъды йьртаятырсынъ да... Калай коьп бакырасынъ?! Атасы да сондай эди...

Уьнсизлик.

Асан Мурзаевич. Атамызды неге мунадай кир затка карыстырасынъ?! Атамыз аракы ишпейтаган эди!

Марием. Сиз бир атадан, бир анадан тувгансыз! (Асан Мурзаевич, акыйып, анасына карайды.)

Зейнаб. Йок! Бу граната оныкы тувыл! Мен оны тувра билемен. Яне аьли уьйди йыйыстырганда, онынъ противогазы орындык астында да, уьйде де йок эди. Анадай коьримли ерде (*орындыктынъ туягына коьрсетип.*) мен оны табаяк эдим. Савлай аьвмедий болган йокпан да?!

Асан Мурзаевич. Сага тынъласанъ, шайтан оны аькелип салганым орындык астына?! Гранатады сен оьзинънинъ колынъ ман шыгарып коьрсеттинъ де?

Зейнаб. Кайдан билейим?!

Анжела. Оны бирев аькелип салган мунда? Тек ким экенин билсем экен?

Зейнаб. Бизде эртениктен кешке дейим аьдемлер ызыгысып юредилер? Бар бил ким экенин?

Вайдат (*коркыт*). Ийги аьдемлер юрсе, кыйын тувыл эди. Бизим авылда кара ниетли ыбырыслар да толган да? (*Колларын яйып коьрсетип*). А мен сизге бос колым ман киргенмен!

Баьриси де, анъламагансып, Вайдатка карайдылар.

Анжела. Биз, муна ыбырыслык бизге этилгендей, яманлык биревге эткен йокпыз! Токтанъыз! Ол, Асан Мурзаевич, сиз уьшин муны бизге этпеге болганлар! Сизди халк суьймейди!

Асан Мурзаевич. Йок! Аьдемлер мага яман карамайдылар, сыйлайтаганлар коьп. Мен бизим аьдемлер арасында сондай зат этпеге болаякларды билмеймен. Сейир! Алибек сол гранатты каерден сатып алган экен?

Марием, орныннан турагалып, озине кеншекти, Муратты, Вайдатты эм картларды шаштырады. Олар тоьгерегинде айланадылар. Марием орталарында юреди. Олар Анжела ман Асан Мурзаевич соьйлегенди эситпейдилер.

Анжела (*Асан Мурзаевичти колынан ыслап, сахнадын алдына шыгарып*). Сиз, акай, авылымызды бек уйкен акшага саткасынъ деген хабар юреди. А ана Мескуьвден, главктан келетаган эркек сизге Швейцар банкында счёт ашылган деп айтканын, озим де билмей, капилестен эситип калдым. Тукумы да, кайдай орында туратаганы да эм онадан баска кагытлар да менде ясырынып тургыстылады. (*Ундемей турып.*) Эгер атамды босатпасалар, менде де прокуратурага да, халкка да айтаяк затларым бар? Э, Асан Мурзаевич?

Асан Мурзаевич (*Бир кылы кыйшаймай, Анжелады ийинлериннен кушаклап*). Коркпа, кызым, Алибекти бирев де олтыртаяк тувыл! Оны психбольницага салаяклар, ишкиден эмлеп карарлар, ишкиге аваслыгын койдырып, уйге кайтарарлар... Сага городта квартира болаяк! Тынышынга юр, шапшыма!

Анжела. Ол заманда муна савлай спектакль не ушин ойналады?

Асан Мурзаевич. Бирев де туьп маьнесине шыкпасын деп, ойналады. Аьдемлердинъ акылын баска якка бурдыраяк болып.

Анжела. Англамадым. Туьп маьнеси не?! Халк пан болган зат ойын тувыл да?! Халк шашырады да... Коьксардынъ орнында тек куьлтоьбелер каляатыр да... Ол каза да...

Асан Мурзаевич (*коьнбилленип*). Сен, кызым, сол куьлтоьбелердинъ астында не барын билсенъ экен! Ногайлар яшаган ерлердинъ астында газ бан нап толы коьлдер. (*Залга каратып.*) Нап ушин кавга янгы басланаятыр. Экономикады юргистетаган зат буьгуьн газ бан нап болады. Онынъ иеси боламан деп энди де кыраллар согысаяклар. Миллионлаган аьдемлердинъ янларын берееклери алдыда. Бир кесек аьдемлер эпсиз байып кетееклер... Аьр аьдем де — озининъ наьсибининъ иеси. Эртен бир дазудан бир кере шет элге бармаган ногайынъ, ол мен, ялгыз озим самолётка олтырып, тыс кыралга ушаман... Яхшы йол денъиз мага! (*Кисесиннен коьнфравды шыгарып, шанъ согып.*) Мен онъсам, сен де, кызым, ярлы калмасынъ!

Шымылдык ябылады.

Операция «Алмагуль»

Эки акты пьеса

ОЙНАЙТАГАНЛАР:

Рашид – 28 ясында.

Альберт – 27 ясында.

Маржан – 50 ясында.

БИРИНШИ АКТ

Уйде боьлме. Боьлмединъ терезеси темир мен решеткаланган. Ишинде телевизор, холодильник, маштак тоьгерек такта стоьл, олтыргышлар, орындык бар. Рашид пен Альберт кийизге оралган Маржанды киргистедилер. Юклери авыр, тегаран коьтередилер, боьлмединъ ортасына шыгарып, полга саладылар. Рашид ийнинне тагылган кыскаяклы сумкады такта стоьлге таслайды.

Альберт. Тегаран аькелдик. Карасанъ, уйкен пише тувыл, коьгермеге авыр.

Рашид. Исимизди эттик. Керек еримизге еткердик!

Альберт, аясы ман манълайын суьртип, орындыкка ятады.

Рашид, олтыргыш алып, олтырады.

Альберт. Рашид, бу кимнинъ уйи? Калай уйкен ди? Иши де ийги ярастырылган, аятуйге ярасык плитка тоьселген, яхшы муьлк те бар...

Рашид. Бу уйди йолдасым Алик бизге бир айга турмага берди. Тек бир айдынъ ишинде уйди арендага алгандай аьдем тапшага керек. Оьзи Алик тыс кыралга, Африкага, ислемерге кеткен.

Альберт. Коркпай, мунадай уйди арендага берем? Ишинде байлык аз тувыл!

Рашид. О-о-о! Мунда бассейн де, сауна да бар. Бай аьдемлерге не?! Коркпайдылар. Мунадай уйди тек бай киси арендага алаяк. Биздей ярлыларга ярамас. Басында элли мынъ айына деген эди. Сондай акшага киси табылмас дегенде, тоьлевин отыз мынъга туьсирди. Бир куьни мынъ маьнет болады.

Альберт. Бек баа экен! Биз сондай акшады каерден табаякпыз? Бизге яшамага мунадай уй керек те тувыл.

Рашид. Муна исимизге бек онъ ер. Оьзинъ коьрдинъ, уй авлак ерде, корасынынъ бийиклиги эки метр...

Альберт. Айтканлай, туьнегуьн Аьжигерейди анъылып юргенде, ол банктан алган бес миллион кызыл акшады дипломатка тыгып, касстен тайганда, онынъ телефон ман соьйлегенин эситтим. «Сиз тек бес миллион йибергенсиз! А биз соьйлескенмиз — биринши тоьлев онав болаяк деп. Калган акша кайда?» — дейди. Телдинъ ары ягында бир затлар

айттылар. Ол яратпай: «Калган акша кайда?! Сойлескендей этпеге керек! Эндиги мен сиз тамыстып йибергенинъизди караякпанма?!» — деп баркылдады. Ана яктан тагы да бир затлар айттылар. Аджигерей болса: «Деп ислер этилмейдилер! Сизге айтылган биринши тоълев он миллион деп, йиберинъиз онавын! «Кеширинъиз-меширинъиз» дегенинъиз мага керексиз! Айдынъ сонъында меним счѣтыма савлай акша туъссин!» — деп акырды да, дипломатты яндавырдынъ колына ыслатып, кетип машинага олтырды. Коъресинъме, онынъ акшасы бар. Сонынъ уьшин биз пишесине он миллион берсин деп, тилемеге боламыз. Асыкпай сойлеспеге керек. Заман бар. Уьй де бизге бир айга бослай берилген.

Рашид. Альберт, кызганшак болма! Экевимиз бесев деп сойлескенмиз, сол бизге тамам болады.

Альберт (*баладай куванып*). Элбетте, бесев де болаяк! Экисер ярым миллион аьр биримизге! Калай ийги ди! (*Мырталанып*.) «Бѣха» алып, савлай досларымды кыдыраякпан! Ростовка да, Махачкалага да, Ногай шоьлге де айланарман!

Рашид. Анъламадым: «Бѣха» дегенинъ не зат?

Альберт. «БМВ»-га «Бѣха» дейдилер. Ак туъсли «Бѣха» алаякпан. Сенинъ тойынъда таьвкешеде меним машиним бас коьлик болаяк. Сени Альмиранъ ман «ЗАГС»-ка аькетип, неке кыйдырып, сонъ «ИМПЕРАТОР» ресторанына бараякпыз!.. Кыдыраякпыз!

Рашид. Юрегиме тийгистип сойлейсинъ. Кайтип той этеегимнинъ маьнесине шыгалмай турган эдим. Менде акша йок, а Альмирадынъ атасы-анасы окымаган яска кызымызды бермеге разы тувылмыз деп, канды иштилер. «Тойды кайтип суьйсенъиз, суьйтип этинъиз» деп, артын бурган эдилер. Мен де куллыксыз, Альмира да куллыксыз, калай яман аьлде эдик!..

Альберт. Эндиги сен де байыдынъ, мен де ярлы тувылман! Кел, Рашид, он миллион тилейик! Аджигерейге не?! Онынъ акшасы коьп! Пишеси уьшин берип те олтырыр?

Рашид. Бесевди берсе де, болаяк эди.

Альберт (*турып, терезеге барып, тыска карап*). Булайы ийги, тоьгеректе бир уьй де коьринмейди. Каралдысы да ийги. Уьйкен пристройкалар салынган, тереклер де коьп, Кобан да касында агады. Алигинъ де акшалы аьдем экен. Ол ким болып ислейди?

Рашид. Анъшы, егеръ. Африкадагы йолдаслары шакырганлар. Арсланларды, биллерди, крокодилларды туристлер мен атып юреек. Ийги акша тоьлейдилер. Онынъ айтканына коьре, бир куьн анъшылавга бес мынъ доллар бередилер!

Альберт. Йолдасынъ сырагалы! Бизге сондай наьсип кайдан келген?! Мен Северде шофёр болып та ислеялмадым, уыш айдынъ кыйын агын ыбырыс начальник тоьлемей, истен шыгарды. Этеегинъ барым, кимге айтаяксынъ?! (*Кайтып, кийизге колын тийгистеди.*) Ундемейди? Кайтип мен оны йыктым, э?!

Рашид. Аьше, тап кинодадай! Платок пан бурнына бастынъ да, аьвликтирип салдынъ! Сол хлороформ даьри коьп заманга дейим куьшин билдирем?

Альберт. Эндиги эси келмеге керек.

Рашид. Аьше, ашып караяктагы?

Альберт пен Рашид кийизди бургышлап ашадылар.
Маржан кыймылдамай ятады.

Альберт (*куванышын ишинде ясыйфалмай*). Бизим наьсипимиз, бизим байлыгымыз! (*Оьктемли болып, юрп, йогардан карап.*) Он миллион алдымызда ятыр! Тек колынъды созасынъ эм сага он миллион кызыл акша!

Рашид яткан кыскаяклыдынъ манълайына, бетине колы ман тиеди, сонъ энъкейип тынълайды.

Рашид. Бу тыныс алмайды?!

Альберт (*энъкейип, кыскаяклыдынъ аягына тийип*). Аягы да сувык!

Рашид. Ма сага, керек болса! Келдик!

Альберт (*кыскаяклыдынъ басына энъкейип, тынълап, сонъ колын алып, пульсин билеек болып*). «Приехали» деген бу экен! Айттым да сага, бир байдынъ баласын акашаяк деп?!

Рашид. Бала ман алысув коьп. Ол уйкен огырсызлык деп саналады. Язалавы да уйкен! Он бес йыл тутнак сага ойын тувыл!

Альберт. Бу этилген затка да он йылдан аз берилмес! Ога косып Аьжигерей де яндавырлары ман тоьбелесе, сав калармызба-калмаспызба, белгисиз?!

Рашид (*турагалып, кайгырып*). Аьше, кайтеекпиз?! Мен тутнакка олтыргым келмейди! Альмирадынъ юреги шыдалмас!

Альберт. Альмирады алып шапша да, бизди ойлан! Бизим юрегимиз шыдарма?!

Рашид. Шуыш сенде? Кыскаяклыды хлороформ оьлтирген!

Альберт. Хлороформ оьлтирмейтаган! Пишединъ савлыгы осал болган! Кийизге орамага керек тувыл эди. А шуыш акында айтатаган болсанъ, шуыш сенде де бар, аз тувыл! Сен

оны ювелир туькеннен шыкканда: «Бриллиант юзигим бар сатпага», — деп алдап, уй артына аькелдинь де...

Рашид. Аьше, шуьш экевимизде де бар. Тек оьлтире-таган сен! Хлороформ ман сувланган платокты сен авызына бастынь, басын да ийги этип бурдынь!

Альберт. Сен мага авдарма! Шуьш экевимизде де бирдей!

Рашид. Бирдей, бирдей... Бу аьлден кайтип шыгаякпыз? Кайтип?!

Альберт (*барып, терезеден карап*). Бу авлага аькетип коьм-сек, калай коьресинь?

Рашид. Табаяклар! Табалмай болмайтаган...

Альберт. Ол заманда, машинге салып, Кобанга аькетип, сувга атаяк! Баска якта табарлар...

Рашид (*коьзяслаанып*). Табатаганлар!

Экеви де, олтыргышларга олтырып, яткан кыскааяклыга карайдылар. Басларын тоьмен салып, коллары ман ыслап, кайгырадылар. Уьнсиз вакытлар.

Маржан (*коьзин ашпай*). Ф-фу! Ф-фу!

Альберт (*басын коьтермей*). Фуфылдап неге калдынь?

Рашид (*басын коьтерип, ян-ягына каранып*). Ол мен тувыл.

Маржан (*йовтжирип*). Ф-фу! Ф-фу!

Рашид (*акьырын Альбертке колы ман тийип*). Караш?

Маржан (*коьзин ашып*). Ф-фу! Не яман ийис ти?!

Альберт (*басын коьтерип*). Аьлемет экен мунавы?! Оьлип, тирилип?!

Рашид. Ол сав!

Маржан (*бетин уйкалап*). Бу не ийис ти?

Альберт. Бу пише бизге савкат этеятыр! (*Эньке-йип*.) Абай, тынысынь келдиме?

Рашид. Альберт, ол сав!

Альберт пен Рашид турагалып, куванып, яткан Маржаннынь тоьгеринде айланадылар.

Рашид (*токталып, яткан Маржанга карап*). Мадам, сиз аман-эсенсизбе?

Альберт (*эркелеп*). Тыныс аласызба?

Маржан (*олтырып, куванган яслаьга карап*). Савман! Савман! Меним ян бергенимди саклай-саклай, оьзиньиз тастай катарсыз!

Яслар, токталып, кыскааяклыга тешкериуьвли карайдылар.

Рашид. Мадам, бу акашув!

Альберт. Абай, бу похищение!

Маржан. Мен сага «абайды» коьрсетермен! Карак! Не зат пан мени туншыктыргансынъ?!
Альберт. Абай, оны сорап не этесинъ?! Бизге сизинъ савлыгынъыз керек.

Маржан. Мен сага «абайды» коьрсетермен! Мага «абай» демеге, сага да сондай бек юзык тувылман!

Рашид. Мадам, ол соьбитип сизди сыйлайтаганын коьрсетеди.

Маржан. Аьжигирей оны бир ийги сыйлар! Басын тесип, коьзин шыгарып, дуьмбижин куйып (*юмырыклары ман бургышлап, тислерин кыршылдатып*), шайнап ер!

Рашид. Мадам, ашувланманъыз! Бетинъызге тыртыклар тувдырасыз!

Маржан (*Рашидке йьлы каран*). Сен, аруув яс, «Мадам» демеге боласынъ, сенде амал бар. А бу (*бармагы ман ясканып*). Маржан Асанбиевна десин! Никакой абай!

Альберт (*селекелен*). Маржан Асанбиевна?! Тувра окытувшыга айткандай!

Маржан. Яде ногайша: Асанбийдинъ кызы Маржан деп.

Альберт. Болсын, Асанбийдинъ кызы Маржан... Асанбийдинъ кызы Маржан, Аьжигерей сиз уьшин акша бермеге керек. Акша берилсе, сиз уйге кайтасыз.

Маржан. Байым сенинъ басынъды тесер!

Альберт. Сиз тувра анъламадынъыз! Асанбийдинъ кызы Маржан, эгер байынъыз акша бермесе, биз куьн сайын бир бармагынъызды кесип, ога посылка этип йибереекпиз!

Маржан. Не?! Не дединъ?! Бир кесип кара?! Мен сенинъ бир еринъди кесермен?! Атынъ ким ди, огырсыз?!

Альберт. Мага бакырманъыз!

Маржан. Сен меним бармагымды кесеексинъ де, а мен уьндемей тураякпанма?! Атынъды айт!

Рашид. Онынъ аты Альберт.

Альберт. Атымды неге айтасынъ?! Ол заманда, обзинънинъ атынъды да айт.

Рашид. Сорайды да, а меникин сорамайды.

Маржан. Альберт, савлай тутнак: «Альбертино бизге кайзаман туьсер?» — деп сылкылдап йылайды. Сонда коразлар йийылатаган кедеште сени бек сагынганлар!

Альберт (*адалап, артка тайып, оьзи оьзине*). Бу яман пише коразлар кедеш акында да биледи экен?

Рашид. «Коразлар кедеш» дегенинъиз не зат ты?

Маржан. Уят болса да, билмегенлерге анълатайым. Ко-

разларды тавыксыз кедеште бирге капасанъ, олар озлерине юбанув табадылар. Эркек тутнакларда да солай... Альбертино биледи соны.

Рашид. А мен билген йокпан?.. Мадам, меним атым Рашид. Аджигерей-мырза сиз ушин кайгадер акша бермеге болады?

Маржан. Сизге кайгадер керек, аруув яс?

Альберт (*ютынып*). Аруув яс?..

Рашид (*Альбертти болып*). Бес миллион маьнет!

Маржан (*сызгырып*). Аз тувылым? Кобп сорасанъыз, коьп аларсыз.

Альберт. Айттым да, онав алмага керек деп!

Маржан. А сен авызынъды яп! Муна кесеек болатан бармаклар ман батлак коьзлеринъди тесермен!

Маржан турып, сумкасын коьрип, алып,
терезеге юькклап токталады.

Альберт. Аьлемет пише!

Маржан. Аьлемет! Тек сен, огырсыз, мага комплимент айтпасанъ экен.

Альберт. Рашид аруув яс та, а мен огырсыз...

Рашид (*Альбертке*). Каптырылыспатагы... Кел, куллыгымызды коьреек. (*Маржанга*.) Онав тилесек ша?

Маржан. Тилесенъиз, ол бермес! Кыстап алмага керек! Йырма миллион денъиз!

Рашид. Мадам, йырма коьп?

Маржан. Мен сизге ушсыз шиберекбас болган йокпан!

Альберт. Айттым да! Маржан Асанбиевна билип айтады.

Рашид. Йырма миллион бизге бек коьп.

Маржан. Сизге коьп болса, онавын мага берерсиз.

Альберт. Караш ога?! Бизим акша ман боьлисеек болады?!

Маржан. Сенинъ акшанъ сонда коьтере де йок!

Альберт. Сизде талап салгандай амал йок! Биз сизди акашканмыз!

Маржан (*селекелеп*). Акашканмыз?! Акашканда, коьзинъ кайда караган?! Коьзинъ тесилгир! (*сумкасынынъ, ишин карап*). Ашкасызба?

Рашид. Йок, мадам.

Маржан. Йок, биршийге де тийилмеген. Аруув... (*Меканды тагы да карап*.) Яшап болады. Ванний барым?

Рашид. Бар, мадам. Бассейн де бар.

Маржан. Бассейн — ол аруув! Ас ша?

Рашид. Холодильник толы, мадам. Бетявлыклар, про-
стыньлер шкафта турады.

Маржан. Аьруьв, яным! Сенинъ атынъ Рашид. Мен сага
Раша дермен.

Рашид. Раша болса, Рашаман.

Маржан. Сени, Раша, мен яратаман!

Альберт (*куьлеп*). Ол сени яратады?

Маржан. Яратаман. Сени, огырсыз бандит, яратпайман!

Альберт. Ол да бандит! Биз бирге акашканмыз?

Маржан. Рашады мен коьргенлей яраттым!

Уьнсиз вакыт.

Рашид. Мадам, менде кызым бар, тез арадан уьйленеек
боламыз.

Маржан. Раша, шалт болма! Сен яссынъ, алдыда уьйкен
ислер бар.

Рашид (*софавлы каран*). Кызыма соьз бергенмен.

Маржан. Соьзди артка да алмага болады. Яслык пан не
айтарсынъ, не айтпассынъ! Яшавда бир затты ойланасынъ, а
болады баскаша. Соьз бергенинъе бек кайгырма... (*Телевизорга
каран.*) Мен мунадан тек «След» деген детективти карайман...
Сизде дисклер барым?

Рашид. Кайдай дисклер?

Маржан. Кино дисклер?

Рашид. Мунда: «Великолепный век», «Рим», «Кочев-
ник», «Чингиз-хан», «Поющие в терновнике» деген дисклер
бар. Яраягым?

Маржан. Бек аьруьв! Мен тарих акында киноларды
суюемен. Сиз мени мунда тургысткынъыз келеме?

Рашид. Аьше.

Маржан. Аска мага эртеникте: иримшик, кара увылдык,
куьреге, шай; уьйлеге: кайнатылган козы яде бузав эти, окында
коькис эти; кешликке: ярмалардан каша, ювырт, айран; емис-
лер, емислерден ишимлик сав куьн турсын.

Альберт (*сейиури калып*). Кара увылдык — ол кара икрама?!

Маржан. Икра, икра, бандит!

Альберт. Мага яман ат такпасанъыз экен!

Маржан. Аьруьв атты сага излеп-излеп табалмайман...
(*Рашидке.*) Аьруьв яс, бассейнге сен мени аькетерсинъ... Эр-
теникте де, аьруьв яс, бавда бирге шабармыз. Оннан сонъ
(*ойланъып*) мен демев беретаган гимнастика да этетаганман.
Мага ишки кийим керек.

Рашид. Мунда шкафларда кийим толган...

Маржан. Биревдинъ кийимин мен киймеекпен! Сатып алып аькелинъыз!

Альберт. Сага, мадам, деп акша да туьтпес! Бизде акша йок!

Маржан. Сен аьдетти билмейсинъ. Акашкан кызларды карайтаганлар. Ойын этип юбантатаган. Кийимин, асын аьпме-аьзир этип береттаган.

Альберт. Сиз акашылган кыз тувьлсыз да?!

Маржан (*колын силкип*). Ким биледи?.. Мени уьш кере акашканлар. Эки кере яратпай уьйге кайттым, уьшинши кере Аьжигерейдинъ кармагына тувьстим... Ах, яшав, яшав!

Альберт. Сиз энди де Алтын ордадагы заманындагы яшавды эске алсанъыз?

Маржан. Сен сес шыгармасанъ экен!

Рашид. Мадам, акашылганларды бассейнге юргистпейдилер.

Маржан. Исключение из правил болаттаган. Яшавга коьре, аьдетлер де тувьзетилеттаганлар. (*Рашидке йьлы каран.*) Пляжда эркеклер мен кыскайкылар яланъашланып бирге дем аладылар да... (*Йьлы куьлемсиреп.*) Раша, сен «Покер» ойнайсынъма?

Рашид. Каьрт ойынын айтасызба?

Маржан. Аьше, яным!

Рашид. Ойнайман.

Маржан. Уьйледен сонъ каьрт ойнармыз!

Рашид. Меним заманым болмас.

Маржан. Заман табылар. Тек кызык болсын! Меним эригимди бирев язбага керек те?

Альберт. Кирген сага, Раша!

Маржан. Молчать, Альбертино! Сен бизим арамызга кирме! Ногайда: «Арашыга таяк тиер!» деп босына айтьлмайды!

Альберт. Суьйгенинъди эт, аьруьв пише! Тек бизде сенинъ эригинъди язгандай акша йок!

Маржан (*эцитпегенсип, Рашидке йьлы каран*). Раша, сен мага ваннийды коьрсетсенъ?

Рашид (*адалап*). Мадам, мен сиз бен ваннийга сувга тувьсеек тувьлман!

Маржан. Раша, аьвмедий экенсинъ! Мен сага: «Коьрсет», – деймен. Сувды йьлыт, шампунь бер. Сувга бирге тувьспеге, элбетте, эрте. Юр, акыллы, ваннийга, коркпа...

Уьнсиз вакыт.

Альберт. Маржан Асанбиевна, сосы сиз неге сумканъызга каптырылгасыз? Ишинде уьйкен баалык бардай? Берешинъыз, карайым?!

Маржан. Сонда сенинъ ишинъ йок! Кыскаяклылардынъ затлары мунда... Айтканлай, меним телефонум кайда? Туькен-де ол меним колымда эди?

Рашид. Биз оны сизди акашатаган каралдыда таслагамыз. Альберт таслады.

Альберт. Полиция тавып олтырмасынъ деп, мен тасладым!

Маржан. Сен таслаяксынъ! Сен этеексинъ! Айлак та... *(Уйде айланьт, караньт, сумжасынынъ ишиннен бокшасын шыгарьт.)* Э-э! Акшанъыз йок дейсизбе?

Альберт. Бизде акша йок! Бобтен де, сага кара увылдык, козы этин, кийимлер алгандай!

Маржан *(олтырғышты стоьлдинъ касына йылыстырьп, олтырьп, бармагы ман ясларды шақырьп)*. Келинъиз булайга, олтырынъыз! *(Яслар, олтырғышларды йылыстырьп, олтырадылар.)* Мине! *(Бокшадан акша шыгарьп, стоьлге таслап, Альбертке каратьт.)* Сана!

Альберт *(акша санап, коьнбилли больп)*. Уьш мынъ доллар, кызыл акша ман да элли мынъ бар!

Рашид. Бу сизинъ акшама?

Маржан. Эндиги бизики-сизики барым?!

Альберт. Бизики-сизики йок болса, бизге бирер мынъ доллар яде эллисер мынъ бизим акша ман тийсе, ийги эди?!

Маржан. Бандит! Бу ортак истинъ акшасы! Мунда мен яшамага керекпен де!

Альберт. Маржан Асанбиевна, мага яман соьз айт-пасанъыз экен! Тек сизге бу коьп акша?!

Маржан *(Альберттинъ колыннан акшады тартып алып)*. Азым-коьбим, сенинъ не ишинъ бар?! Соьлегишей бу меним акшам эди. Эндиги ортак. Истинъ ортак акшасы, куьнделик шыктажга... Кара увылдыкты базарда Сакинат деген пишеден аларсыз. Козы этин де, бузав этин де базардан – карашай киси Джагафардан. Ясылшады да, иримшикти де, ювуртты да – базардан. Каладынъ ортасында «Кыскаяклы кийими» деген туькеннен лосиналар, ишки коьйлек, уьй шарык аларсыз. Оьлшемди кагытка язып берермен. Соннан туькеннен энъ баа косметикады, мынъ долларга олтырган кутыклар бар, соны аларсыз...

Альберт. Мынъ долларга косметика?! Алжымага боляяк! Мен сондай акшады колымда да ысламаганман?!

Маржан. Сен коьп затты колынъда ысламагансынъ! Со-нынъ уьшин биз талып йыгылмага керекпизбе?!

Рашид. Сиз бизге акшады кереккенде берерсиз, биз, билмей, шыгарып олтырырмыз.

Маржан. Мен тураякпанма оны санап?! Раша, акша сенде турсын!

Альберт (*колын созып*). Йок! Менде турсын!

Маржан. Йок, сага сенмеймен! (*Рашидтинъ колына акшады берип.*) Эндиги, яслар, бес «Смартфон» алынъыз.

Рашид. Бес «Смартфон» да не уьшин керек?

Маржан. Яслар, мен телевизордан «След» деген киноды карайман. Сонда да телефоннынъ занъыннан тел ашкан адем каерде экенин полиция сол сабат биледи. Сонынъ уьшин Аьжигерей мен соьйлегенлей, телефонды тасламага керек болады.

Альберт. Бесер мынъ «Смартфон» алмай, бирер мынъ булай телефон алып болмайма?

Маржан. Бир акыллы соьз сеннен эситтик. Оьзинъыз каранъыз. Бирер мынъга да болады. Бу уьй уьшин нешев тоьлейсиз?

Рашид. Бир ай тоьлемей турмага боламыз.

Альберт (*боьлип*). Борышкага алып, бир айга отыз мынъ тоьлегенмиз.

Рашид акыйып досына карайды. Альберт, тынышландырып, йолдасын сыйпайды.

Рашид. Мадам, сиз биз бен бирге Аьжигерейди тонажк боласызба?

Маржан. Аьжигерейдинъ бизнеси меним акшамга этилген. Язык атам, совет заманында йыйган акшасын ога берген, а ол оны эске алмайды. Биз онынъ эсине туьсирермиз!

Рашид. Сизде бала йогым?

Маржан. Кызымыз бар. Ол байы ман турады, Америкада яшайды, кайткысы келмейди. Бир сектага туьскен, дейдилер. Ата-ана дегенди билгиси келмейди...

Альберт. Байларда оьзлерининъ котырлары болады. Яде наркотик пен алысадылар, яде секталарга туьсип, басларын айландырадылар.

Рашид. Сиз атанъыздынъ акшасын кайтарганынъыз келеме?

Маржан. Дурыс, акыллы! Мага карыжланувдынъ яртысы керек!

Альберт. Ол бизди тонав болады!

Маржан. Раша, бу йолдасынъды оьлтирип якпага керек! Мен каралдыда машинадынъ тегершиклерин коьрдим, резин ийги янатаган.

Альберт. Маржан Асанбиевна, неге сол сабатлей якпага керек?! Коьп акша алаяк боласыз?! Мен соны айтаман.

Рашид. Токта сен! (Маржанга.) Аьжигерей де бизге сол кадер акша бермесе ша?

Маржан. Йырма миллионды кызганмага болаяк. Берсин он сегиз миллион!

Альберт. Сонадан тогызы сизики солма?

Маржан. Аьше, Альбертино! Тогыз миллион меники!

Альберт. Рашид, сен ога каратагы?! Ол тогыз миллион алады да, а бизге доьрт миллион ярым тиеди? Тувралык кайда?! Ога эки кере коьп! Маржан Асанбиевна опан тувылым?!

Маржан. Альбертино, сен биревдинь акшасын санап неге калдынь?

Альберт. Ол бизим акша! Неге десень ол бизим операция! Бизим идея! Идеяга коьп акша тоьленеди!

Маржан. Сиз операциядынь баасын озиньгиз айттыньгиз. Ол бес миллион. Сиз бесев болаяк дединьгиз де?! А мен сизге энтте доьртев косаман!

Рашид. Аьжигерей эгер тек бесев берсе?

Маржан. Бесев берсе, савлайы да сизики!

Рашид. Биз сога разымыз. А сизге ша?

Маржан. Мендей кыскаяклыга онавдан да коьп тийисли! Бес миллион уьшин мен колымды да кирлегим келмейди! Мен эбин озим табарман!

Рашид. Альберт пен экевимизге бес миллион етеек эди. Ана калганы сизге болсын.

Альберт. Берлисиньме сосы сен?! Он сегиз миллион алсак, тогызы бизге, ана калганы Маржан Асанбиевнага тиеме?!

Рашид. Аьше.

Маржан (турагалып). Соьйлестик! Яслар, сувдан ысланмаган балыкты боьлменьгиз! (Рашидке.) Юр, акьллы, ванныйды коьрсет! Юр, коркпа!..

Рашид артка тая береди.

Маржан Рашидти колыннан ыслап кетеди.

ЭКИНШИ АКТ

Даваз. Бир юма кеткеннен сонъ...

Шалт музыка зангырайды. Маржан, анъга келистирип, гимнастика этеди. Альберт пен Рашид, олтырып, ога карайдылар. Музыкадынъ сеси азланады.

Альберт. Аперим сага, Маржан Асанбиевна! Калай коьп куьши бар!

Рашид. Сен онынъ сувга туьскенин коьрсенъ экен?! Эркеклердей ялдап туьседи! Йьрма минут токтамай ялдап турады!

Альберт. Элбетте, кара увылдык еп турсанъ, не де этексинъ!

Рашид. Сен де увылдыкты касыклап единъ де?!

Альберт. Мен онынъ даьмин анъламадым. Уьйкен пайдасын да коьрмеймен.

Рашид. Аьр кимге де оьзи еп турган ас ярасады. Мен ногай шай ишсем, тойып каламан!

Альберт. Мен шашлыкты яратаман!

Музыка токталады. Маржан, гимнастикасын койып, бетин явлык пан суьртеди, стоьлдеги сабатке карайды.

Маржан. Яслар, мен ювынып келейим. Оннан сонъ хабарласармыз. *(Маржан шыгады.)*

Рашид. Бир юма кетти, а куллыгымыз турган еринде токталып турады.

Альберт. Асанбийдинъ кызы Маржаннынъ акшасы да таьвесилеятыр.

Рашид. Кайтип таьвесилеятыр?! Тек туьнегуьн, ясырып тур деп, мен сага мынъ доллар бердим де?

Альберт. Сен де мынъ долларды ясыраяксынъ деп, соьйлестик те. Боьлистик те.

Рашид. Кой! Мен ясырмайман. Ол зат урланган болып коьринеек. Муна Аьжигерей акша береек кисиге усамайды.

Альберт. Сени билмеймен, а мен кайтараяк тувылман. Мен бир де болмаса, эски «Шестёрка» алайым. Яьв юргим келмейди. Сенинъ машинанъа сенуьв йок. Сени абайка еккен, айткан затларына токтамай юресин.

Рашид. Аьше, акшады ога айтпага керек, урлаймыз деп ойламасын... Айтканынъ тувра: бир такыйкага бос калдырмайды. Туьнегуьн косметикасын сатып-алып аькелдим, эндиги кремди елкесине як деп каныккан! Коллары етпейди...

Альберт *(куьлеп)*. Раша, ягаяксынъ, коллары етпеген ерлерине, амалынъ барым, якпай!

Рашид (*кайгылы*). Бир юма Альмирады да коьрмеймен. Ол да оьпкелеп баслаган. Исимиз де толмайды...

Альберт. Муна куллыгымыз болаягына шекленемен...

Рашид. Мен де. Ол Аьжигерей бек сейирли аьдем!

Альберт. Сымырай бирев! Пишесиндей: «Кораз кедешке туьсирермен!» деп, коркыстады.

Рашид. Ана биринши СМС йибергенде, ога офистинь терезесине уьйкен буквалар ман: «Аьше яде Йок» деп язылуwлы кагытты ябыстырарсыз дегенде, явап та бермеди. Эки СМС йибердик. Мен окумаган деп, ойлаганман. А ол окуган экен. Бир кылы да кыйшаймайды.

Альберт. Сол СМС-лер уьшин эки телефонды сувга тасладык. Оннан сонь да эки телефонды йок эттик. Эндиги бир телефон калган. Баска телефон алаяк тувылмыз! Ога акша туьтпес!

Рашид. Акша! Акша!.. Мадам: «Казан асканнан бездим!» — дейди. «Казаншы аькелинъиз!» — дейди.

Альберт. Ол мунда оьмир яшавы тураяктай, кайтеди, огырсыз пише?! Биз ога казаншы кайдан табаякпыз?! Казаншыга да акша тоьлемеге керек те? Аштан оьлсин, огырсыз абайка!

Рашид. «Абайка, абай», — деп сен ога айтпа. Ол соьйтип курткаларга айтылады деп, ашувланады. Ол сага этеекти этер!

Альберт. Не зат этеек экен?!

Рашид. Сен меним касымда йигитсинь?! «Кораз кедешти» мутпа!

Альберт. Онынь байын сонда туьсирмеге керек! Мага ие болып неге шыгадылар? Табылды меним басыма!

Рашид. Кужырлы пише! Мен де оннан коркып баслаганман!

Маржан, баска кийим кийип, колында емис ишимлик пен бокал ыслап кайтады. Олтыргышка олтырып, ишимликтен увьртлайды.

Маржан. Сиз ас ишкенсизбе?

Рашид. Ишкенмиз.

Маржан (*бармакларына карап*). Маникюрым кетирилип бараятыр. Сен, Раша, буьгуьн мени маникюр этетаган Люсяга аькетерсинь!

Рашид. Айтканынъызша этермен, мадам.

Альберт. «Этермен» деп неге айтасынь? Ойланып соьйле! (*Кыскаяклыга каратып*.) Маржан Асанбиевна, бирев городта коьрсе, бизге кирген де!

Маржан. Ол заманда Люсяды мунда аькелинъиз!

Альберт. Кайтип аькелеекпиз?! Ушырып салаякпызба?

Маржан. Неге? Мени аькелгендей, кийизге орап. Яде коьзлерин байлап. Ога акша берсенъ, ол каерге де баратаган.

Альберт. Акша коьп керегим?

Маржан. Бес мынъ берилсе, болады.

Альберт. Бес мынъ коьп! Сол маникюрсыз юрип болмайым? Сизди мунда бирев коьреме?

Маржан. Кыскаяклы дайым да ярасык болып турмага керек! Аьдемлер ишинде де, уйде де! Раша, сен мени коьрсинъме, мага карайсынъма?

Рашид. Карайман, мадам.

Маржан. Альбертино, сен айтасынъ да, бирев де коьрмейди деп. Мага Раша карайды. Сонынъ ушин де мен ийги болып коьринмеге керекпен!

Альберт. Аьше, Рашанъыз аькелсин!

Рашид. Мен оныкы неге боламан?!

Маржан. Шалт болма, акыллы! Биз эндиги баьримиз де бир аркан ман байланганмыз. Бизики-сизики йок!

Рашид. Оны кайтип анъламага керек?

Альберт. Маржан Асанбиевна, аркан узилеятыр. «Маникюр» деп айтканда, Аьжигерейдинъ айтканы эсиме туьсти. Энь басында: «Йырма, он сегиз миллион» деп мен тоьлевди айтканда, ол: «Менде сондай акша йок эм болаяк тувыл!» деди, катырып айтты. Ол заманда: «Онав!» дедим. Ол трубкага: «Мен ярлы аьдеммен. Миллионлар мага кайдан келген?» — деп языксынды. Мен: «Пишеньди коьргинъ келмейим?!» деп сорадым. «Ол: «Мен коьптен бери бойдак болып яшайман, менде пишем йок!» — деди.

Маржан (*бармагы ман кабагын сыйпап*). Ол да не зат соьзди: «Пишем йок» деген? Ну, погоди, заяц?! Суьйтип ол айтпага болаяк, билемен. Тек ол мага, коьзиме карап, бир айттып карасын?! Мен оны ман суьглеским келмейди! Басымды авырткым келмейди!

Альберт. Маржан Асанбиевна, айтты! Соны ман мен сизинъ маникюрынъызды ойлап: «Эгер акша бермесенъ, куьн сайын пишеньнинъ бирер кесилген бармагын посылка этип йибереекпиз», — дедим.

Маржан. Сымырай экенсинъ! Меним бармакларымга неге калдынъ?! Буькирди мезар да туьзетпес!

Альберт. Токтанъыз! Ол, билесизбе, не дегенин?!

Маржан. Кала, сейиримди калдыраш, огырсыз?!

Альберт. «Аягын кесиш йиберсенъыз, ол оныкы экенин кайтип билмеге болаяк, сондай затка акша берилетаганма?!» — деди.

Маржан. Суйтип те айтаяк! Ийт! (*Альбертке.*) Сага айтаяк! (*Рашидке бурьлыт.*) Раша, сен сойле дегенмен де?

Рашид. Мен де буьгуьн, яне Кобан ягасыннан сойледим.

Маржан. Аьше, не дейди?

Рашид. Мага ол коьп яман соьз айтпайды. Альбертке сиздей болып, тутнактагылар акында айтады...

Альберт (*боьлт.*) Сол тутнак пан мага неге кадалгансыз?!

Маржан (*Рашидке.*) Сага не дейди?

Рашид. Мага: «Аьруьв яс», — деп айтады. Тек акша акында эситкиси де келмейди. Мен ога: «Бес миллион», — дедим. Ол: «Мен сизге акша уьлестиретаган благодворительный фонд болганманма?!» — деп явап берди. «Эки миллион», — дегенде, ол: «Мен, Хоттабыч карттай, шыракты уйкалап, байлык таппайман!» — деп, телефонды соьндирди.

Маржан. Наьлет сага! Аьвмедийлер! Мени коьтере де ушсызлаттынъыз! Мен неше бир кере айттым, тоьмен туьспенъиз деп! А сиз озинъызди босяк этип коьрсеттинъиз! Билмеймен тувра?! Бу затты, баслаганнан сонъ, йигитлерше сонъына еткермеге керек!

Рашид. Аьше, бир зат та бергиси келмейтаган болса, не этеекпиз?! Бизге акша керек!

Альберт. А ол сиз уьшин бир каьпик те бергиси келмейди. Доьрт телефонды сувга тасладык! Соларды оззимизге калдырган да болгай эдик... (*Маржанга бармагы ман коьфсетип, селекелеп.*) Сизди бирев де, акша тоьлеп, кайтаргысы келмейди. Ушсыз баа акында соьз де юрмейди! Бир сокыр каьпикти де бермейдилер! Асанбийдинъ кызы Маржан, сизге уьйге кайтув акында ойлав керек!

Маржан турып юреди, колы ман олтыргышлардынъ аркаларына соккышлайды, ойланады.

Маржан. Мен де не уьшин сизге басымды байлаганман? Яравсыз аьдемлер экенинъызди коьрдим де?

Альберт. О-о! Каратага ога?! Сиз неге яравлысыз?! Сизге уьйге кайтпага керек!

Маржан (*Альберттинъ касына келип, колын ийнине салып.*) Меним уьйге кайткым келмейди!

Рашид. Байынъыз ша? Байынъыз бар да?

Маржан (*Рашидтынъ касына келип, колын ийнине салып.*) Аьруьв яс, сиз болмасанъыз, менде бир ювык киси йок!

Альберт. Раша, сен болмасанъ!

Маржан. (*Рашидке.*) Кала, Аьжигерейге тел аш! Телефоннынъ давысын йогар этип, звонла!

Рашид. Бу сабат, мадам! *(Телефонды кисесиннен шыгарып, телефонның давысын йогар этип, номерлерге басып.)* Аллè! Аьжигерей Солтанбекович?!

Давыс. Да! Не болган?!

Рашид. Бу биз! Маржан Асанбиевнага кайгадер акша береек боласыз?

Давыс. Аьруув яс, бос соьзлер мен кандырдынь! Болды деймен! Точка!

Рашид. Сиз аьруув ойлангансызба?!

Давыс. Аьруув яс! Болган звонлаганыньыз! Оьлген мысыктынъ куйрыгын да береек тувылман!

Альберт шеги катып кулейди. Маржан Рашидтинъ колындагы телефонуны аясы ман ябады, ойланады.

Маржан *(Рашидке)*. Секретарша акашылса, акша береекпе, ийт? *(Рашид акыйыт карайды.)* «Секретарша уьшин кайгадер акша береексинъ?» – деп айт! Мен айтканды айт!

Рашид. Биз Маржан Асанбиевнады кайтарамыз. Секретаршанъызга кайтакым акша береексиз?

Давыс. Не дединъ? Секретарша сиздеме?!

Рашид *(Маржанга сораулы карап, сонь телефонга)*. Мен акшады сорайман?

Давыс. Мен сизди баьленшакай этейим! Эгер секретаршага тийсенъиз, мен сизинъ басларыньызды кесип, Кантемир-мырза, гетманнынъ басын Феодосиядынъ иргесине кадап салгандай, кадап саларман! *(Сойилев уьзиледи.)*

Альберт. Кантемир-мырза да ким ди?

Рашид. Ногай тарихта сондай баьтир бар эди. Ол, Запорож казаклары ман согысканда, гетманларын оьлтирип, басын кесип, Феодосия каласынынъ иргесининъ уьстине кадап салган.

Альберт. Соьйтип неге эткен?

Рашид. Запорожларды коркыстаяк уьшин эткен!

Маржан *(ашуулы болып)*. Сол эртегилерди койынъыз!

Альберт. Маржан Асанбиевна, оьзинъиз эситтинъиз, оьлген мысыктынъ куйрыгын бергиси келмейди. Куллыгымыз ялшайды!

Маржан бир ерде токтамай юреди. Рашид пен Альберт ога сынаулы карайдылар. Уьнсиз вакыт.

Маржан. Сиз, яслар, басыннан оьтирик эткенсиз. Бизим халкта ногай пишеди акашып болмайды. Биз Америкада турмаймыз да. Бизде пише акашылса, аьр эркек те оьзин корланган деп санаяк. Сонынъ уьшин акашылган ногай пише уьшин, кайсы эркек акша береек?! Соны ойланмага керек эди?!

Альберт. Сиз, Асанбийдинъ кызы Маржан, савлай ногай пишелердинъ аты ман соьйлеменъиз. Кайдай аьруув ногай пишелер бар! Эсли болсалар да, озьлери наьзик, бетлери нурланып турады. Олар уьшин акша да бермеге боладылар. Сиз де аьруувсиз, тек, эне, кылыгынъыз кырлы тувыл.

Маржан. Аьдем кылыклары билген Бегимакайдай, сен меним кылыгымга неге калдынъ?!

Альберт. Аьжигирей сиз уьшин акша бергиси келмейтаганы уьшин айтаман. Ана секретаршасы уьшин калай бек ашувланды?!

Рашид. Секретаршасы ким ди? Яс кыскажаклыма?

Маржан. Онъмаган бирев! Яс аьдем. Алмагуьл онынъ аты. Сизге соны акашпага керек эди!

Альберт. Оны биз таньмаймыз. Бас деп биз Аьжигерейге шыктык, оннан сонъ сиз пишеси болатоганынъызды билдик. Бобтен де сиз эркин юресиз, саклавшылар да йок сизде. Акашпага енъил болаягын коьрдик.

Маржан. Эгер эсимди ув ман аьвликтирмеген болсанъыз, коьрер эдим кайтип сиз мени акашаягынъызды?! (*Эки бармактынъ арасыннан бас бармакты коьрсетип.*) Мине сизге!

Телефоннан гудок келеди. Рашид телефонды алып,
Альбертке коьрсетеди.

Альберт. Бу телефон таза, бирев де мунда звонламага керек тувыл эди? Алма! Бу полиция болса ша?

Рашид. Анъладым: бу Аьжигерей Солтанбекович! Алсак ша?

Маржан. Алынъыз! Секретаршады айтканынъызда, онынъ эси йыйылган. Коьререк не зат айтаягын? Раша, сен соьйле.

Рашид (*телефонды ашады*). Да? Аьжигерей Солтанбекович, сизсизбе?

Давыс. Мен, мен! Аьруув яс, сиз секретаршага ювысанъыз яде оны анъылып юрсенъиз, мен озьим сизди табарман. Этеек затымды озьинъиз билесиз! Басынъызды ушырып салаякпан! Полицияга айтпай! Анъладынъма?!

Рашид. Бек анъламайман?

Давыс. Анъла деймен! Секретаршады мутынъыз! Онынъ бир туьги де туьспеге керек тувыл!

Рашид. Сиз бизди коркыстаяк уьшин соьйлейсизбе?

Давыс. Мени тынъла! Акашылган пишеди кайтарган керек тувыл! Ол сизде калсын!

Рашид. Маржан Асанбиевна бизде калып болмайды. Бу айдынъ сонъында биз турган уьйди босатпага керекпиз. Оннан сонъ аренда тоьлевин этпеге керек...

Давыс. Аруув яс! Мен сизге акша берейим, тек ол уйине кайтпага керек тувыл! Нешев дединъ сен? Бес миллионма?

Рашид, явап бермей, Альберт пен Маржанга соравлы карайды. Альберт, бармакларын яйып, онав коьрсетеди. Маржан, яйылган бармакларын эки кере юмыш ашып, йырма деп, анълатады.

Давыс. Неге уьндемейсинъ? Онав берейим?

Рашид, явап бермей, Альберт пен Маржанга карайды. Олар алдын коьрсеткенлерин коьрсетедилер.

Давыс. Азба? Он сегиз болсын?!

Маржан басын шайкайды.

Рашид. Бизге йырма керек! Биз сол акшадынъ яртысын Маржан Асанбиевнага береекпиз.

Давыс. Ойланганым дурыс! Бу иске сол албаслы карысканына мен шекленген йогым! Болсын йырма! Собылестикпе?!

Рашид, уьндемей, Альберт пен Маржанга карайды.
Альберт суьйинип шоршыйды.

Маржан (*телефонды аясы ман ябып*). Сен меним атымды айтарсынъ деп ойламаганман?! Машина да берсин деп айт! (*Колын алады.*)

Рашид. Бизге машина да керек. Маржан Асанбиевнага городка барып-келип юрмеге керек.

Давыс. Машина да болар. «Бэха» ярарма?

Альберт (*суьйингеннен шоршып*). Ярар!

Рашид (*телефонга*). Ярар!

Давыс. Ана албаслы касынъыздама?

Рашид Маржанга карайды. Маржан колы ман шайкайды.

Рашид. Йок. Ол подвалда байлы болып турады.

Давыс. Бек аруув! Сизге акша албаслыды уйиге кайтармас ушин бериледи! Анъладынъма?! Собылестикпе?

Рашид. Собылестик! Тек биз акшады кайтип сизден алаякпыз?

Давыс. Нейтральный ерге меним аьдемлерим сумка ман аькелип берерлер.

Рашид. Эгер бирев де билеек болмаса, биз бу телефонды тасламаймыз?

Давыс. Тасламай тур! Акшады йыйыстырсак, сага звонлармыз. Бирев билгени мага да керек тувыл. Сиз ана албаслыга

сак болынъыз! Сизсиз бир абыт этпесин! Акша сонынъ ушин тоьленеди, анъладынъма?!

Рашид. Анъладым! *(Телефонды соьндирип, савспеклен.)* Мунавы не зат болды? Кулагым дурыс эситеме?!

Альберт. Дурыс! Акшамыз колымызга оьзи келди! Мага «Бэха» да оьзи тыгырып келди!

Маржан. Сага «БМВ» мени анда-мунда тыгыртып юргистеек ушин бериледи!

Альберт. Бола берсин! Маржан Асанбиевна, каерге суьйсенъыз, сонда аькетермен! Мага кеше юргеним де болады. Сиз кешелер мен бир якка да бармассыз да?!

Маржан. Ким биледи? Кешелер мен де юрге керек болар?

Рашид. Мадам, Аьжигерей Солтанбекович сизден бек коркып алады? Неге экен?

Маржан *(селекелен)*. Неге десенъ албаслыман! Аьруув билсенъыз, сиз де коркаксыз!.. *(Орындыкка барып, ястык астыннан сумкасын алып, кайтып.)* Керегимди эситтим! *(Сумкасыннынъ ишиннен пистолет шыгарып.)* Алмагуьл ушин яны шыгады, секретаршасы ушин!

Альберт *(пистолетке коьрсетип)*. Караш ога!.. Тыгырып келдик!

Рашид. Сизде пистолет?! Уьндемей тургансыз да? Оны кайдан тапкансыз?

Маржан. Сатып алганман. Уьйде подвалдагы тиримизде атып та уьйрендим. Алмагуьлди атпага керек! Соны излеп юрдим. Офиске киргистпейдилер, уьйине саклавшылар аькетедилер, сонынъ ушин ювелир туькенге барган эдим. Сонда Алмагуьл тез-тез келеди. Сонда, тувра туькеннинъ ишинде атаяк эдим. Яде ыстанын сувлаткышай коркыстып, янын шыгараяк эдим! Ама ол да келмей калды. Сонынъ уьстине сиз де расып келдинъыз. Исимди сонъына дейим толтыралмадым.

Уьнсиз вакыт.

Альберт. Ма сага! Алла бизди кайдай пише мен растырганын! «Крутой» дегенде, «крутой»!

Рашид. Соьйтип эткен болсанъыз, олтыртпага болаяк эдилер де? Коркпайсызба?

Маржан. Мен коркып яшап уьйренген йокпан! Бир кере яшайсынъ!

Рашид. Сондай бек байынъызды суьесизбе?!

Маржан. Суьек болсын! Атам айткандай, ахырет азабыннан намыс куьшли! Мен оьзимди оларга корлатпаспан! Мен

олардынъ завкланып юргенлерине ашувлыман! Мен оларды булай калдырмаспан!

Рашид. Эндиги ол затты мутпага керек. Биз соьз бердик те, секретаршага тиймеймиз деп!

Маржан. Ол сиз бергенсиз, а мен соьз бермегенмен!

Альберт. Бизге Аьжигерей Солтанбекович пен алысув керек тувыл!

Маржан (*колындагы пистолет пен ойнап*). Бас деп акшады алаяк. Сол акша да бизге кайгадерге етеегин мен билмеймен?! «Акша байлык – куьн байлык», – деп халк босына айтпайды. Оннан сонъ коьрермиз?!

Альберт. Не зат коьреексиз?! Маржан Асанбиевна, онсыз да акшадынъ ийги кесеги сизге тиеди. Сизге тийген он миллион маьнетке он йыл кыйналмай яшамага болады... (*Рашидке*.) Биз дурыс боьлиспегенмиз?! Бизге бесер миллион, а онынъ ялгыз басына он миллион – ол обгырик. Бирдей этип боьлиспеге керекпиз?!

Маржан (*пистолет пен ушинлей тускалап*). Мен билген эдим: коьлем акша тегин берилмейтаганын, кан тоьгилмей болмайтаганын! Раша, калай ойланасынъ – биз экевимизге хайырды боьлсек? Сен аьруув яссынъ, мен де бизге акша туьссин деп, аз эткен йокпан. Абу (*Альбертке пистолетти тускалап соьзлп*) бир пайдасыз эм тагы да орав этип юреек, кел, булайда атып салайым да, суьегин Кобанга атайык! Бирев де билип билмес!

Рашид. Мадам, сиз сол затты этпессиз?!

Маржан. Йок! Этеекпен! Бездим мен оннан!

Альберт (*эки коьлн коьтерип*). Мадам, мен сизге керегермен?! (*Рашидке*.) Мине коьрерсинъ, ол экевимизди де обьтиреек!

Маржан (*селекелеп*). Керегерсинъ?! Не затынъ ман? Тек орав этип юресинъ! Биз Раша ман калган исти обьзимиз де битирермиз!

Рашид. Мадам, Альбертти обьтирменъиз! Ол кылык-сызланып соьйлейди, ол бизге керегер. Обьтирсенъиз, сизге эрте-кеш сонынъ ушин язалав келеек?!

Маржан. Мен айттым да, мен бир заттан да коркпайман деп! Атаман да саламан!

Альберт. Мадам, мен сизди тынъларман. Айтканынъ-ызды туьсирмей этеекпен! Сиз бизим бандадынъ паханы боларсыз!

Альберт, турып, тизине шоьнъкеди. Маржан, касына барып, пистолетти манълайына каратады.

Маржан. Бандадынъ тувыл! Общество с ограниченной ответственностьюдинъ! Ямагатшылык куйтинъ! Агентстводынъ! Аньладынъма?!

Рашид. Аньладык! Тек сиз Альбертти атпанъыз! Ол да, мен де разымыз! Биз сизди тынълаякпыз!

Альберт. Мадам, мен де разыман! (*Турып, эрек тайып, йылмайып.*) Агентстводынъ регистрациясын да этеекпизбе?

Маржан. Этеекпиз! Баъри зат та закон ман келисли этилеек!

Рашид. Закон ман келисли болса, ийги! Мадам, сиз бизге агентстводынъ ис тармакларын туъсиндирсенъыз?

Маржан. Сол агентство аьел коршалав ман каър шегеек. Ногай аьелди коршалав ман!

Рашид. Тек ногайлар неге боладылар?

Маржан. Баска халкларга тиймей тураак. Баскалар кириссе, миллетлер ара буздырысув шыгар. Исимиз тек ногайлар ишинде юргистилеек. Оны да айырып айтып болмас. Акылятаклар, миллетшилик этемиз деп, яла ягарлар. Исимизди бакырыксыз бардырамыз. Кешликлер, лекциялар, консультациялар озгарамыз. Соны аьдемлер коьредилер. Ясыртын кулыкты биревге айтпаймыз. Бизим эткенде биревдинъ иши йок. Энь бас тармагы — ол аьел коршалав ниет. Аьелди саклав. Язык пишелердинъ яшавын енъиллендируув. Алмагуылдейлерди язалав. Аьжигерейдей огырысызларга, зийна эткенлери уьшин, озь коллары ман акша тоьлетуув. Зийналыкты йок этемиз, пишелердинъ яшавларын енъиллетемиз, огырысызлардынъ акшаларын аламыз!

Рашид. О-о-о! Бу таза кулык, огырлы ниет! Биз Альберт пен ис табалмай юргенмиз, бир де болмаса, зарплата да алып баслармыз! Агентстводынъ аты да болмага керек те?

Маржан. Токта! Оны да ойланармыз...

Альберт. Коьп ойланмай, «Маржан эм компания» десек ийги!

Маржан. Йок! Меним атымды сиз алдыга коьрсетип шыгарманъыз! Мен сизинъ мыйынъызбан, акылынъызбан. Мен билинмей турмага керекпен.

Альберт. Сиз бек акыллы аьдемсиз! Сизге республикада министр болып ислемере керек эди!

Маржан. Политикага биз кириспеймиз! Заман келер, эм сиз озинъызге производство ашарсыз! Биревинъызде суьт завод, биревинъызде муьлк ясайтаган фабрика болар. Сиз яс аьдемлерсиз, сизге озьспеге керек!

Альберт пен Рашид бир бирине сукланып карайдылар.

Альберт коькирегин алдыга шыгарады.

Рашид. Бир ярасык ат керек, менимше?

Маржан. Ана уйреншик болган: «Юлдыз», «Саьвле», «Аьрекет», «Берекет» деген атлар келиспес. «Енъил тыныс» деп агентстводы атасак, калай коьресиз?

Рашид. Болсын! Бек кышкырыксыз аталув.

Альберт. Мага «Калкан ман кылыш» деген аталув ярайды. Маржан Асанбиевна, сизинъ айтканынъызга коьре, бизде правоохранительли агентство болаякпа?!

Маржан. Альбертино! Ана кадер мен сени таныйман, биринши кере акыллы соьз айттынъ! Элбетте! Детектив агентство — ол бизим ясыртын исимиз! Ол исти яйып болмас. Оны аьдемлерге билдирсек, эриккен-эриккен аьдемлер исимизге кирисееклер. Полиция артымыздан калмас. Анъылув исти биз юргистеекпиз. Сен бизде детектив болып юреексинъ. Сага пистолет те регистрациялап ыслатырмыз. Ясыртын камера-лар, фотоаппарат, тынълайтаган аппаратура, жучоклар сатып алып берермиз. Тек айлан! Акша эт! Исинъ онъыннан кетсе, сага квартира алармыз, юристтинъ дипломын сатып алармыз. Бара-бара депутат та этермиз!

Рашид (*куьлеп*). Альберттен кайдай депутат болаяк?! Сиз оны бек коьтердинъиз!

Альберт. Йок! Мен депутат болмаспан. Мен школада уроклардан кашатаган эдим. Билимим етпес депутатка?! (*Бирден куванып*.) Мен пистолет пен юреекпенме?! Кала, мадам? Мен колымда ыслап карайым? (*Маржаннынъ колындагы пистолетке колын созады*.)

Маржан. Колынъды созба, аягынъды созарсынъ! Орнынъа тур! Мен сени энди де кеширген йокпан!

Уьнсиз вақыт.

Альберт. Сен озинъ бизге сенмейсинъ?

Маржан. Сизге тувыл! Сага сенмеймен! Сен экинши Аьжигерей! Аьжигерейди тек мезар туьзетеек, а сени яслай тербиялап, аьдем этпеге болар деп сенемен! (*Пистолетин ту-скалап*.) Яде янъыламанма?

Альберт (*колларын коьтерип*). Янъылмайсыз!

Рашид. Йок, йок! Ол туьзелер! Тек атпанъыз!.. А сиз айткан затлар — тынълайтаган аппаратура, ясыртын камера-лар — эркин сатылмайды да?

Маржан. Кызганмай акша тоьлесенъ, соьле не зат та алмага болаяк. Сонынъ уьшин бизге акша керек!

Рашид. Мадам, меним исим кайдай болаяк?

Маржан. Раша, сен бизде тамада менеджер болаяксынъ. Сага ярасык костюмлар, ак коьйлеклер, импорт баьпишлер

мен сайлап аларман, баа сигаралар ишеексинь, баа планшет те алармыз, сенде де пистолет болар, визитка эттирермиз, дипломат пан юреексинь. Сен клиентлерди излеексинь. Аьлберт пен бирге клиентлердинь аьллерин, байлыкларын тергеексинь. Бизге бай аьдемлер кереклер. Байлар кутыртып яшайдылар, оларда ашыкяры болмай болмас!

Рашид. Ногайларда сондай байлар аз. Ийги хайыр аькелген фирмалар табылмас.

Маржан. Бар! Мен ювелир туькенде айланып турганда, коьрдим. Шекетоклар, кылпысып, яс кызлар ман келедилер. Бизикилер! А биревди сиз де таныйсыз. Оны телевизордан шалт-шалт коьрсететаганлар. Атын айтпайман. Ол коррупция ман куьресши деп белгили. Йыйынларда басын тоьмен салып олтыратаган, аьдемлерге каптырылып соьйлейтаган. Мен оны кыска заманнынь ишинде бир неше кере ювелир туькенде коьрдим. Уьстине йылтыравык баа кийимлер кийген, бетине ягынган, тап эне алтын топтай яйнаган, келген сайын баска кызлар ман келеди. Кызлар алтын затлар сайлайдылар, а бу баасын да сорамай, сол сабат акшасын портмонеден шыгарып таслайды...

Рашид. Белки, оьзининь тувган кызлары болсалар ша?

Маржан. Тувган балаларынынь беллериннен ысламай-таганлар, шыдамсыз суьйкелмейтаганлар... Бар байлар, бар...

Альберт. Бар да боларлар. Савлай халкты билмеге кыйын, коьп ишинде кимлер де бар? Айтпага, мен сиздей кыскакы бизим халкта барын ойлап та ойланмаганман?!

Рашид. Сен аьйлежи соьзиньди кой! Баска якка бурма!

Маржан. Коррупция ман алысатаган миллионерден баска да бар шекетоклар. Оьзиньиз ойланыньыз: олар йьрмаотыз мыньга аьшуьвкейлер аладылар. Эгер олар ашыкярына сондай акшага туькеннен зат сатып алатаган болса, олардынь уьйлеринде энь азы ярым миллион акша бар. А ол аз акшама?! Ойланыньыз басларыньыз бан?! Ишките, кызларга шыгараактынь орнына бизге берсинлер! Таза исимизди бардырмага коьмек этсинлер! Дурыспа?!

Альберт (*ойлы болып*). Акшады ногайлардан алмага кыйын! Акшады булай бермеслер, алмага сулып керек!

Рашид. Сен тувра депутатлардай терен ойланып басладынь?!

Маржан. Бай акшалы аьдем болса, толысынша шуьши де белгиленсе, акша алуw сулып сага да келер.

Альберт. Балаларын акашпага керек!

Маржан. Альбертино!.. Кайтесинь сосы сен?! Биз оьзимизди йьрткышлардай юргистеек тувылмыз, аьдем йорыкларына келисли зат этеек Агентство болаякпыз.

Рашид. Ол тутнактагыларга асыгады! «Бала акашаяк! Бала акашаяк!» — деп канымды кайзаманнан бери ишеди.

Маржан. Мен исимизди бираз аңглатайым. Мысалыга, бизим биринши операция Алмагуыл боляк. Сиз экевингиз савлай информацияды онынъ акында йыясыз. Олардынъ юргенлерин фотога, камерага тусиресиз. Келисип келсе, курортка да, баска калаларга да барарсыз. Алмагуылдинъ байынынъ акында да коьтере затты билмеге керек. Алмагуылдинъ байы Баптир ярлылардан тувыл. Ол да кыдырады. Мен онынъ артыннан бир куьн такси мен аңгылып юрдим. Бир квартирага барадылар. Сол квартирадынъ иеси болган куртка ман таныстым. Куртка акша уьшин коьп хабар мага айтты. Баптирди де багып, юргенлерин язып аласыз. Материал йыйылса, мен Алмагуыл мен де, Баптир мен де соьйлеп баслайман. Басында компромат! Алмагуыл, Аьжигерей мен айкасув барын, байына билдирмеге коркаяк, Баптир де ашыкяры барын пишесине билдирмес. Билдиргиси келмегенлер, тоьлесинлер. Экеви де тоьлесин. Соны ман биз артларыннан калмаймыз. Кайтам-кайтам тоьлетеекпиз. Эгер акша тоьлемей басласалар, экинши вариант — акашув боляк. Аьжигерей Алмагуыл уьшин акша тоьлеек! Ййт: «Меним куьнимсинь!» деп телефон ман Алмагуылге айтканын эситкенмен. Бир тоьлемей карасын! Куьн тувдырармыз биз ога!

Альберт. Оннан сонъ баскаларды кетеремиз!

Маржан. Дурыс, Альбертино!

Альберт (*завкланып*). Биз де, кызларды алып, ресторанга, саунага бараякпыз! Аьлемет, мадам!

Маржан. Мен сага барарман! Мунавы коьтере маскара экен! Биз сондайлар ман алысякпыз! А сен оьзинъ сондай болгынъ келем?! Йок! Сен бизге коьтере де келиспейсинъ!

Альберт. Мен ойнап айттым! Кеширинъиз!

Рашид. Альберт, биз оьзимизди культурно юргистпеге керекпиз!

Маржан. Дурыс, Раша! Культурно! Биз намыс, тазалык, эдаплык уьшин куьресетаган Агентство! Эндиги, яслар! Бизде бас болмага керек! Онсыз болмайды!

Рашид. Элбетте, мадам, басымыз, мыйымыз, намысымыз сиз боласыз. Мен яратаман сизинъ ниетинъизди, эткенинъизди!

Альберт. Маржан Асанбиевна, сиз бизге Карл Маркстей боляксыз!

Маржан (*куьлемсиреп*). Сен, Альберт, коммунист болсанъ да, билмеймиз? (*Шырайын туьрлендирип, сусланъп.*) Ол заманда, мени тынълап юреегинъизге ант этинъиз?!

Рашид. Этемиз! Мен этемен!

Альберт. Мен де ант этемен!

Маржан (*тешкеруувли каран*). Муна затка тек соьз беруув аз?!

А л ь б е р т . Анъламадым? Сиз кан ман ант эттиреек боласызба?

Маржан (*пистолетин коьрсетип*). Керек болса, кан да тоьгермен...

Телефон занъырайды.

Рашид (*телефонга каран*). Бу Аьжигерей! Не айтаякпан?

Маржан. Ол сага оьзи айтаяк, акшады каерге аькелеегин. Тынъла!

Альберт (*Рашидке, тамадасын*). Тынъла!

Рашид телефоннынъ кнопкасын басады.

Давыс. Стадионга киретаган ерге келинъыз. Меним аьдемим кара сумка ман тураак! (*Телефон соьнеди*.)

Уьнсиз вакыт.

Маржан. Акшады мен алаякпан!

Альберт. Сиз неге боласыз?!

Рашид. Сиз бассыз! Сизге келиспес сонда бармага?!

Маржан. Меним бу затка кирискенимди айткансыз, олар да мени таныйды, а мене сизге сонда коьринип болмас, неге десенъ коьп ясыртын исти сиз юргистеексиз...

Альберт. Маржан Асанбиевна, акшады алып, сиз бизден кашаяксыз!

Маржан. Кайтеди мунавы?! Ойлап соьйле!.. Мен Раша ман бирге машина ман бараякпан. Онсыз мен кашып болмаспан! Ол бириншилей! Экиншилей! Алай да, булай да, мен сизинъ колларынъызга акшады ыслатаак тувылман!

Альберт. Ол кайтип болады? Ол бизим кыйын агымыздынъ акшасы!

Маржан. Ол сизинъ акшанъыз тувыл! Ол мени уьшин, кайтармаяк уьшин берилген!

Рашид. Яртысы бизики де?

Альберт. Мен «Бэха» алаякпан! Раша да уьйленеек, той этеек?!

Маржан. Сизинъ пайынъыз банкта счётта тураак! Заманы келсе – аларсыз. «Бэхады» бизге береятырлар! Сонынъ

уышин кыйналмаска болаяк. (*Альбертке.*) Акшады сага колга ыслатсам, сен оны баспақларга шығараяксынъ! Обтирик айтаманма?! Тойларды койып тураяк! Мине, биринши исимизди битирсек, тойлармыз. Раша, мен сени Сочиге аькетип, той эттирермен!

Альберт (*эситпей*). Бер акшамызды!

Рашид (*Альбертке*). Ойланып соьйле!

Маржан (*пистолет пен тускалап*). Раша, мен айттым да: бу аьдем бизге керекпес! Тек яне соьле ант этип турды, атаяк та кояйык соны!

Рашид. Мадам, сиз биз сакламаган зат этеятырсыз!

Альберт (*турагалып*). Раша, каштык! Машинге олтырып, обзимиз акшага бараяк! Тураякпызба ога карап!

Альберт эсик бетке кашады. Маржан атады. Альберт йыгылады. Рашид, Альбертке шавып, касында тизлерине шоьнъкеди, кушаклап ятады.

Рашид. Сиз оны облтирдинъыз! Облтирдинъыз! (*Альбертти силкип, сыйпап.*) Облтирдинъыз!

Маржан. Мен баска якка тускалап аткаман!

Рашид. Тийгенсиз! Облтиргенсиз! Язык, Альбертино! (*Ядыфа тийген ерди излеп, йылап.*) Альбертино, сен савсынъма?! Досым, досым! Яшавымда сынъар меним досым! (*Альберт, кыймылдамай, ятады. Маржан, касына барып, аягы ман тебеди.*)

Рашид. Сиз, мадам, аяп билмейтаган аьдем экенсиз!

Маржан. Мен ога каратып аткан йокпан! (*Тагы да аягы ман тевип.*) Тур! Тур! (*Альберт олтырады. Рашид оны кушаклайды. Экевлери де йылайдылар.*)

Рашид (*сылкыдап йылап*). Ол мага да атаяк!

Альберт. Аьше, облтиреек! Ол сымырай, фашистен де яман!

Экевлери де йылайдылар.

Маржан (*селекелеп*). Сиз мени акашкансыз?! Сиз аьдемди акашкансыз! Аьдем акашканлар йыламайтаганлар! (*Пистолетти экевлерине де тийгистип алып.*) Йигит болынъыз! Турынъыз деймен! (*Альберт пен Рашид турадылар, йылавларын токтатпайдылар.*)

Маржан (*сынап карап*). Мунадай йылавықларга акшады коьтере де бермеске керек! (*Альберт пен Рашид, йылавларын токтатып, бетлерин юмырықлар ман суьртип, Маржанга адалап карайдылар.*)

Уьнсиз вакыт.

Рашид. Акша болмаягын мен басыннан билдим! Йыр-да айтылгандай: «Таспа кайда, биз кайда? Биз каьрипке кыз кайда?!»

Альберт. Мен де акша акында муттым. Эндиги сав калсак, ийги!

Маржан (*пистолетти басына тийгистип*). Сен бармакларды, йылап, озиньди аятып, кесеек болгансынъма?! Мени тынъламасанъ, оьлтиреекпен! Тынълаяксынъма?!

Альберт. Асанбийдинъ кызы Маржан, сизди тынълаякпан!

Маржан. Бириншилей, не этилеек?!

Альберт. Сиз, Маржан Асанбиевна, бизим акшады алып, банка салаксыз!

Маржан. «Сизинъ» тувыл! Ортак акшады?!

Альберт. Бизим «Общакты» банка «Енъил тыныс» агентстводынъ счѣтына салаксыз.

Маржан. Дурыс! Оннан сонъ? Экиншилей?!

Альберт. Мен, Рашид, сиз, Аьжигерейдинъ пишеси Маржан, «Алмагуьл» операцияды этемиз. Тузик ийт резин грелкады йырткандай, шая Алмагуьлди йыртамыз! Сизди корлаяк болган айван Аьжигерейди корлаймыз! Акшады тартып аламыз, сизинъ-бизим счѣтка саламыз!

Маржан. Дурыс! (*Рашидке сораьлы карап*). Дурыспа?!

Рашид. Дурыс. «Енъил тыныс» пан «Алмагуьл» операцияды этемиз! Кыдырувке Алмагуьлди йыртамыз! Антсыз Аьжигерейди корлаймыз! Акшады тартып аламыз, сизинъ-бизим счѣтка саламыз!

Маржан. Аьше, енъил тыныс алынъыз! Енъил!

Енъил саз эситиледи.

Шымылдык ябылады.

2010 й.

¹ «**Автордынъ туьсиндируьви.** Пьеса туьрк язувшысы Азиз Несиннинъ хабарына иерип язылган.»

ИШТЕЛИК

ХИКАЯЛАР

Кызыл шиберек	6
Йолмамбет, Йома, Ё-моё	28
Катнасувшы	85
Коек карлар	165

АДАБИЯТ СЦЕНАРИЙ

Эмши	290
----------------	-----

ПЬЕСАЛАР

Тамуся (<i>интермедия</i>)	318
Бетсизлер яде маскара ногайша (<i>эки актлы пьеса</i>)	334
Операция «Алмагуьл» (<i>эки актлы пьеса</i>)	419

Иса Суюнович Капаев

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ЧЕТЫРЕХ ТОМАХ

4 ТОМ ЧАСТЬ ВТОРАЯ

Повести
Литературный сценарий
Пьесы

На ногайском языке

Редакция и корректура — *И. С. Капаев*
Оформление, художественно-техническое
редактирование — *А. Я. Алимова*
Компьютерная графика и
вёрстка — *А. Я. Утежова*

Подписано к печати 07.12.22.
Формат 84x108^{1/32}. Бумага офсетная.
Гарнитура «NewBaskervilleСТТ». Печать офсетная.
Усл. печ. л. 23. Усл. кр.-отт. 24,5. Уч.-изд. л. 17,25.

Издательство «Голос-Пресс»
127051, Москва, Цветной бульвар, д. 32
Тел./факс: (495) 625-44-61
E-mail: golos-press@km/ru

К 70

Капаев И. С. Собрание сочинений в четырех томах. Том 4, часть вторая. Повести, литературный сценарий, пьесы. 2023—448 с.

ISBN 978-5-7117-0878-0

84(2Рос-Нор)6-4